

ARCHIV MĚSTA BRNA
H 8751
Grafia 13 - 1790/60

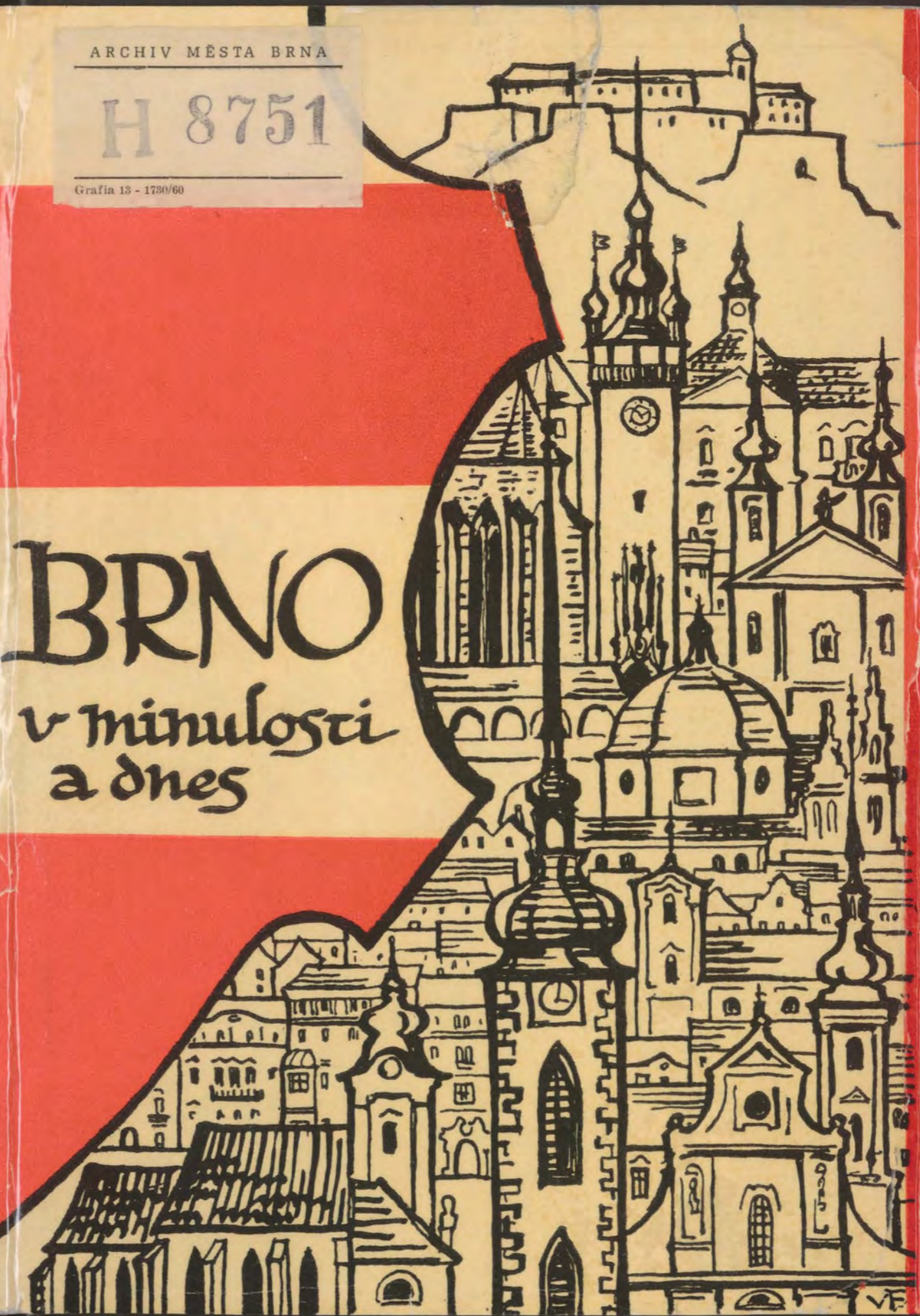
BRNO v minulosti a dnes

BRNO

v minulosti
a dnes

Cena váz. výtisku 28 Kčs

1
1959

A

Gr

BRNO
V MINULOSTI A DNES

BRNO

V MINULOSTI A DNES

*Sborník příspěvků
k dějinám a výstavbě Brna*

I

Brno 1959

KRAJSKÉ NAKLADATELSTVÍ V BRNĚ

ARCHIV MĚSTA BRNA

ad H 8757 [2125]

Řídí komise pro dějiny města Brna: J. Drímal, J. Jirásek (tajemník redakce), J. Kolejka –
ve spolupráci s brněnskými vědeckými pracovišti.

OBSAH

Úvod 7

ČLÁNKY

Toman O., Mikoláš Aleš a brněnské dělnické hnutí v roce 1890 11
Fojtík K., Tři typy dělnických obydlí v Brně 23
Pošvát J., Brněnští mincmistři 41
Hájek J., „Mezigenerace“ Jiřího Mahena 53

MATERIÁLY

Peša V., Dokumenty k dějinám dělnického hnutí v Brně v roce 1869 65
Šebela J., Pohledy na Brno v první polovině 19. století 89
Okř. služba SÚS v Brně, Statistický přehled rozvoje Brna do roku 1957 106
Kočí F., Směrný plán města Brna 133

DROBNOSTI

Gregor A., K výkladům místního jména Brno 139
Cbaloupka G., K počátkům města Brna 146
Mezník J., Jindřich Fuchs 151
Dvořáková N., K stavební činnosti druhé poloviny 19. století v Brně 159
Jelínková Z., Lidový tanec ve Velkém Brně a na Brněnsku 168
Pavlík K., Brněnské výstaviště 178

LITERATURA A ZPRÁVY

Vytiska J., K úkolům při studiu dějin dělnického hnutí a Komunistické strany Československa na Brněnsku 187

Musilová M., Brněnské historické časopisy v letech 1945–1958	193
Volková M., Současné brněnské kroniky	194
O dějinách První brněnské, závodů Klementa Gottwalda (J. Vytiska)	195
Na cestě k socialismu (Z. Kirš)	198
Bedřich Pšir: O životní úrovni obyvatelstva města Brna (Z. Kirš)	200
Dějiny umění Brna v literatuře z let 1945 až 1958 (Samek B.)	202
Obrazy Jaroslava Krále v museu města Brna (Spielmann P.)	206
Počátky a rozvoj Archeologického ústavu v Brně (J. Poulik)	208
Činnost Historického ústavu ČSAV Brno (J. Kolejka)	210
Činnost Slovanského ústavu ČSAV, odbočky v Brně (V. Štastný)	211
Vědecká práce na katedře dějin SSSR, střední a jihovýchodní Evropy filosofické fakulty v Brně (M. Rejnuš)	213
Významné kulturní jubileum: Stodvacet let Státního archivu v Brně (J. Radimský)	214
Archiv města Brna v letech 1945–1958 (V. Burian)	215

ROZPRÁVY č. 1.

Dřimal J., Sociální boje v Brně ve 20. letech 16. století	221
---	-----

ÚVOD

Poznání minulosti Brna jsme velmi mnoho dlužni.

Starší pokusy o syntetické zpracování brněnských dějin jsou zastaralé, neúplné, nevyhovují obsahem a formou, až na malé výjimky nebyly na výši ani v době, v níž vznikly, a byly rozvojem historické vědy dávno překonány. Proto neposkytují vyhovující poučení, jaké se požaduje od souborných prací o velkém a důležitém městském celku.

Monografická zpracování některých otázek vývoje města přinesla četné pozoruhodné výsledky a vděčíme jim za mnoho cenných poznatků. Jsou však značně roztržité, týkají se většinou starší a mnohem méně novější doby a nejsou rovnoměrně rozložena podle potřeby osvětlit jednotlivé úseky dějin. Neprobírají též soustavně všechny důležité problémy, zanedbávají některá významná údobí a fakta a jejich výběr se neorganizovaně řídil podle záliby jejich autorů a ne podle hledisek daných vyšším zájmem zachycení širokého toku historie Brna ve všech dobách a v celém jeho rozsahu i hloubce.

Ještě hůře než dějiny města jsou osvětleny osudy 52 obcí a ulic, které byly kdysi samostatné, nepatřily původně k Brnu, ležely před ním do roku 1848 na panstvích rozličných vrchností a potom v okrese Brno-venkov a byly v letech 1850, 1919 a 1944 připojeny k městu. O těch se ze starší literatury dovidáme jenom tříšť poznatků, které neposkytují ani povšechný obraz o minulosti kdysi samostatných obcí a ulic, tvořících dnes vnitřní i okrajové části Brna. Celkové zpracování brněnských dějin musí však k těmto bývalým obcím a ulicím bedlivě přiblížit, neboť jinak by zanedbalo důležité složky, jež se podílely na rozvoji města, a zůstalo by torzem.

Nedostatek syntetických a monografických studií o dějinách Brna a obcí i ulic časem k němu připojených staví badatele o historii města před velmi obtížný, ale zato vysoce vědecký úkol, aby svými pracemi vyplnili širokou mezeru, která se v poznání brněnské minulosti otevírá. Bobaté a dobře uspořádané fondy Archivu města Brna a jiných brněnských i mimobrněnských ústavů nabízejí k tomu vzácné a ne všude dochované prameny a důležitost Brna v minulosti i v přítomnosti velmi

často dovolí, aby výsledky studia daleko přesáhly rámeček místního významu a podstatně přispěly k poznání vývoje celého státu.

Abyste se však vědečtí pracovníci v žádoucí míře věnovali problémům brněnských dějin, je třeba opatřit publikační možnosti, které by zaručovaly, že kvalitní pojednání budou otištěna, a aby nebyly zanedbávány některé důležité a významné otázky, musí být vědecká práce o minulosti města usměrňována, řízena a koordinována. Jenom tak se vyloučí nerovnoměrný výběr zpracovávaných témat, rozdělí se účelně studium věcných i časových úseků, poskytne se případná rada i pomoc těm, kteří toho potřebují, a dojde se k žádoucím výsledkům.

Správa městského archivu brněnského si byla od roku 1918 velmi dobře vědoma toho, co bylo právě vyloženo. Jakmile byla koncem dvacátých let řádně vybudována a jakmile se potom dostavily výsledky pořádacích prací, které slibovaly možnost úspěšného vědeckého bádání, postarala se roku 1938 o vydávání zvláštních Publikací archivu zemského hlavního města Brna, které zpočátku měly mít dvě řady. Jednu určenou pro výpravné práce a druhou věnovanou katalogům a inventářům. Později měla být připojena ještě třetí řada vyhrazená edicím.

Nacistická okupace Československé republiky zmařila však provedení chystaných plánů a teprve po osvobození Brna Sovětskou armádou a po zdolání nejdůležitějších prací byly roku 1947 a 1948 vydány dva svazky zmíněných Publikací. Potom jejich vydávání ustalo, neboť archiv čekalo mnoho jiných naléhavých úkolů, které vyžadovaly nemalého úsilí.

Z iniciativy brněnské odbočky Historického ústavu Československé akademie věd byla roku 1958 utvořena komise pro výzkum dějin Brna, sdružující pracovníky všech brněnských vědeckých ústavů. Komise se vrátila k myšlence povzbudit studium historie města založením zvláštního, každoročně vydávaného sborníku a vzala si za úkol usměrňování, řízení a koordinování práce na zpracování brněnských dějin.

Předložila svůj plán předsedovi Městského národního výboru v Brně a setkala se s plným porozuměním a s účinnou morální i hmotnou podporou. Do rozpočtu městského archivu na rok 1959 byla zařazena položka na vydávání sborníku „Brno v minulosti a dnes“ a funkcionáři MěstNV slibili, že se ta položka stane trvalou částí dotace určené pro archivní účely, aby bylo umožněno uveřejňování výsledků bádání o minulosti Brna a aby se rozšířil kruh vědeckých pracovníků, kteří zaměřují své úsilí k osvětlení vývoje města.

Tak poskytl MěstNV potřebné prostředky k plnění první části programu komise pro výzkum dějin Brna a zavázal ji, aby se všemi silami snažila o vědeckou úroveň vydávaného sborníku i o účelné a potřebám dneška odpovídající povzbuzování studia o historii města. Hned první kroky podniknuté za tím cílem ukázaly, že je to sice úloha těžká, ale že po překonání počátečních obtíží má plnou naději na úspěch.

Sborník „Brno v minulosti a dnes“ přinese v každém svazku jednu rozsáhlejší studii psanou po způsobu rozprav a věnovanou řešení důležitých otázek, které nelze vyložit v krátkém pojednání. Na rozsáhlejší studii budou navazovat články, otiskované materiálu a drobné příspěvky sahající od pravěku až k dnešku a zaměřené ke všem úsekům brněnských dějin i současného dění.

Bedlivá pozornost bude též věnována zprávám o vědeckých institucích a o hos-

podářském, sociálním, politickém a kulturním životě města a soustavně bude sledována a kriticky hodnocena literatura o dějinách i přítomnosti Brna. Časem se přikročí též k vydávání důležitých katalogů, inventářů a pramenů městského archivu, které mají význam pro brněnské a československé dějiny a poskytnou badatelům cenný materiál pro jejich vědeckou práci.

Uvitáme i příspěvky k obecně teoretickým otázkám dějin měst (jejich předmětu, souvislosti vývoje města s dějinami územního celku či celého státu). Proto hodláme sledovat nejdůležitější domácí i zahraniční literaturu o dějinách měst. Ještě letos připravíme vědeckou diskusi o plánované syntéze dějin Brna, o jejím obsahu a rozsahu a o periodizaci. Na ni budou navazovat podle potřeby a podle výsledků badatelských plánů další diskuse o vzniku Brna, o jeho roli v období předhusitském, o českém etniku v Brně v období předbělohorském, o průběhu a rozvoji národního obrození, o počátcích rozvoje průmyslu atd. Mimořádnou pozornost je třeba věnovat období nejmnohemšímu od osvobození naší vlasti Sovětskou armádou v roce 1945 a od slavného Února 1948 až do současnosti. Tu stojíme teprve na začátku soustavného výzkumu a zpracování, takže první výsledky studia dějin období po roce 1945 se projeví až v dalších ročnících našeho sborníku.

Výběr studií, rozprav, materiálů, drobných příspěvků, zpráv, katalogů, inventářů a edic pramenů bude řízen tak, aby byly co nejdříve monograficky osvětleny všechny důležité úseky vývoje města. Jejich prohloubené vyličení a podrobná znalost dovolí orientaci o základních otázkách jednotlivých period brněnské minulosti a zjedná takový přehled o příslušném materiálu, že bude možno přistoupit k syntetickému zpracování dějin Brna sbrnutému do několika svazků.

A to je konečný, zatím ještě vzdálený cíl komise pro výzkum dějin Brna. Vydávání sborníku „Brno v minulosti a dnes“ je však prvním krokem k jeho uskutečnění učiněným ve snaze ukázat, jak město žilo a rostlo, jaké místo zaujímalo ve vývoji českého národa, starého českého státu i Československé republiky, jak se podílelo na celkovém hospodářském, společenském, politickém, právním a kulturním vývoji Čechů a Slováků a čím přispělo a přispívá k vybudování socialismu v naší krásné vlasti.

Komise pro dějiny Brna

Oldřich Toman

MIKOLÁŠ ALEŠ
A BRNĚNSKÉ DĚLNICKÉ HNUTÍ
V ROCE 1890

V poslední době, kdy nás stále více zajímají boje a osudy dělnické třídy, byla vydána již celá řada monografií i článků k dějinám dělnického hnutí. Existují též práce zaměřené přímo k jednotlivým krajům. Jednou prací tohoto druhu pro náš kraj je kniha nazvaná „Z dějin dělnického hnutí na Brněnsku“, kterou napsali soudruzi O. Franěk, F. Jordán, J. Kolečka, V. Peša, B. Šindelář a J. Vytiska. K této publikaci brněnských historiků bych chtěl přispět několika poznámkami z dějin výtvarného umění, a to z oblasti politické karikatury v souvislosti s agitační prací brněnského dělnictva v roce 1890. Mám na mysli politické karikatury Mikoláše Alše uveřejněné toho roku v Rašpli (politický humoristický časopis sociálně demokratické strany v Brně), které nebyly dosud vysvětleny ve svém vztahu k aktuálním událostem, z nichž vycházely. Chci ukázat, že tyto Alšovy kresby byly součástí konkrétního denního boje brněnského sociálně demokratického dělnictva, a proto se omezím jen na výklad významu karikatur bez rozboru jejich stránky výtvarné.

Brněnské dělnické hnutí bylo usměrňováno svými socialistickými časopisy již od roku 1869. V tomto roce v Brně vyšel Arbeiterzeitung, Neue freie Arbeiterzeitung a Volkstribun. V roce 1872 následoval Noppeisen, později umírněná Spravedlnost, Bojovník a další.¹⁾ K časopisům s opravdovou tendencí socialistickou patří od roku 1885 Rovnost. Při rozvoji socialistického tisku, který byl mezi jiným i předmětem jednání sjezdu brněnského (roku 1887), nebyly využity všechny formy legální publicistiky. V Brně na příklad chyběl časopis využívající osvěty ve prospěch socialistické myšlenky. V době, kdy činnost Rovnosti byla omezována četnými konfiskacemi, nebylo zde rovněž listu, který by pomáhal obcházet cenzuru anonymitou a mnohovýznamovostí karikatury či satiry. Teprve v roce 1889 brněnské pokrokové dělnictvo uvítalo Červánky, časopis pro šíření osvěty a hájení pravdy.

Rašple, humoristický list dělného lidu, vyšla 29. ledna 1890.²⁾ Bylo to rok po hainfeldském sjezdu, který přijal program, v němž se pravilo, že strana „k šíření socialistických idejí využítuje plně veškerých prostředků“ – na předním místě je zde uváděn tisk. Rovnost propagovala Rašpli daleko za obvod města. Již 8. ledna 1890 oznamovala čtenářům, že „několik brněnských soudruhů hodlá letošním rokem započítí s vydáváním humoristicko-satirického obrázkového časopisu dělnického s názvem ‚Rašple‘... Bylo by zapotřebí, aby soudruzi naši z celých Čech a Moravy hojně

nyňi již humoresky, satirické vtipy jak politickými, tak i na různé trapiče dělnické se vztahujícími při podniku tom se účastnili“. Kruhem spolupracovníků Rovnosti byl dán podnět k založení Rašple, jejíž satirická forma dovolovala sociální demokracii slovem i obrazem veřejně pranýřovat vládnoucí třídy. Zakladatelem Rašple a jejím prvním redaktorem byl textilní dělník František Komprda. Není vyloučeno, že spoluzakladatelem byl též Josef Hybeš,³⁾ který již v roce 1887 přišel z Vídně do Brna. Časopis Rašple, Rovnost a Červánky každý svým způsobem bojoval za politické a hospodářské požadavky dělnictva. Pro svoji příbuznost jsou cenným pramenem k výkladu Alšových karikatur, které pomáhaly novému dělnickému časopisu získávat sympatie veřejnosti.

Není bez zajímavosti, že hned první ročník Rašple byl převážně ilustrován politickými karikaturami Mikoláše Alše. Tento nejtypičtější představitel národního umění, který vytvořil do roku 1890 několik stovek vynikajících kreseb, mezi něž patří přes sto známých kreseb reprodukováných ve „Špalíčku“,⁴⁾ neměl zde úkol těžký. Vždyť Alšovy představy z mládí, řada životních prožitků a zkušeností se již proměnily v paměti v takovou zásobu realistické formy, že nemusel jako mnozí jiní umělci, když myšlenka odrážející život žádala výtvarného zpracování, namáhavě vyhledávat tvary a jejich vazby teprve na modelu. Realismus Alšových ilustrací je obsažen v celé řadě jeho humorných kreseb, a to i v těch, které patří do oblasti karikatury. V politických karikaturách, vytvořených pro Rašpli, ovlivňovalo umělcův realismus určité stupňování kreslířského útoku. Aleš, vědom si politického významu svých kreseb v Rašpli, jimiž se přihlásil k dělnickému revolučnímu hnutí, volil co možno nejsrozumitelnější a agitačně nejúčinnější způsob vyjádření. Opřen o skutečná fakta, zobrazil třídní nepřátele nápadným kompromitujícím způsobem, odpovídajícím jejich činům. Aby nedošlo k jednostrannému pochopení následujícího výkladu zmíněných Alšových karikatur, upozorňuji předem, že nelze jejich politický obsah abstrahovat od vlivu redakce.

První Alšova karikatura uveřejněná v Rašpli s textem „*Studený bratr A. a B.*“⁵⁾ zobrazuje pět motivů, které jsou výtvarně skloubeny v celostránkovou kresbu a označeny číslem 1.–5. Text pod uvedenou karikaturou je zdánlivě soustředěn na „studené bratry“ (křesťanské sociály), ve skutečnosti však šlo o víc. Alšova kresba je satirou na brněnské události kolem 1. máje roku 1890. Tehdy reakční tisk, český i německý, chtěl rozbít solidaritu dělnictva, bojujícího za požadavky vytyčené pařížským kongresem II. internacionály v roce 1889. Živnou půdou pro reakci byli dělníci, organizovaní ve spolku katolických tovaryšů, kteří na půdě církve byli ochotni odpouštět zaměstnavatelům-katolíkům. Spolky katolických tovaryšů byly masovou základnou politické strany křesťanských sociálů, jejímiž představiteli na Moravě byli M. Procházka, P. Mathon, F. Škrdle, R. Horský a z Rašple známý T. J. Jiroušek. Příslušníci uvedeného spolku a politické strany za svoje snahy brzdit stávkové hnutí a tlumit revoluční myšlenky dělnictva byli nazváni v Alšově kresbě „studenými bratry“⁶⁾ Karikatura „studeného bratra“ B. jako alkoholika ilustrovala Hybešův názor, že nízká kulturní úroveň byla jednou z překážek pronikání socialismu mezi dělnictvo.

K pochopení útoku proti Hlasu národa, Pražskému deníku nebo Moravským novinám stačí se zamyslet nad úryvky článků, které byly otištěny u příležitosti oslav 1. máje. Hlas národa například ochotně uveřejnil zprávu o řeči kanovníka dr. Brynycha o stávkách a o 1. květnu, v níž se pravilo, že „veškeré spolky a jednoty kato-

lických tovaryšů v Rakousku zaručily se, že se neúčastní 1. května pobuřujícího hnutí“.⁷⁾ Pokud jde o Pražský deník a Moravské noviny psala Rovnost o jejich redakčních zprávách k průběhu 1. máje: „Nejsměšněji z českých listů se však blamoval vládní cancel „Pražský deník“, jež v bryndě samotného nechati nechtěly z dispozičního korýtka též polykající „Moravské noviny“ brněnské a otiskly jeho kvílení doslovně. – Když se prý sejdou mocnářové, předvádí hostitel svému hosti svou armádu, aspoň její jádro, aby se mu pochlubil mocí svou, – tak začíná kvílení jeho – a taková myšlenka tanula na mysli socialistům, když vloni dne 21. července na pařížském sjezdu rozkřikli heslo, že má dělnictvo veškerého světa dne 1. května 1890 nepracovat! Kapitál prý uvidí, že je malomocný, a ten, jenž všecku moc nad lidskou společností má, ten že je dělník . . . Vůdce socialističtí . . . dožili se dne 1. května jen zklamání!“⁸⁾ Na důkaz blamáže jmenovaného tisku uváděla Rovnost, že toho dne nepracovalo ve Vídni 100 000, v Pešti 60 000, v Liberci 50 000 a v Brně téměř 40 000 dělníků.

Rovněž karikatura Tagesbote se sudem piva není neodůvodněnou komickou situací. Je to společný útok Rašple s Rovností proti Tagesbote za článek „Der erste Mai“.⁹⁾ Rovnost tehdy rozhořčeně oznamovala, že „brněnský Tagesbote“, orgán buržoasie, chtěl po Prvním květnu, kterýžto den tak mnohému z jeho čtenářů mnoho trudných hodin způsobil . . . poskytnouti takovým náhradou malinkou alespoň radost. Přinesl hloupý kousek pomsty, lepší nevěděl, totiž pomluvu na dělnictvo brněnské, že prý obdrželo od zdejších pivovarů 150 hektolitru piva darem, aby důstojnou politickou manifestaci pokálel k malé radosti svých čtenářů sprostou pomluvou, jako by to byly buržoasií dělnictvu poskytnuté pivní hody“.¹⁰⁾

Závěrem lze říci, že Alšova karikatura „Studený bratr A. a B.“ reaguje na porážku protidělnického bloku a jeho odchovanců na 1. máje roku 1890. Toho dne po zakázaném dopoledním táborech lidu na Bílé hoře v Juliánově se sešlo odpoledne v Pisárkách velké shromáždění pracujících a manifestovalo za osmihodinovou dobu pracovní jako za jeden z požadavků pařížského kongresu.

Neméně zajímavou a obsahově hodnotnou je Alšova politická karikatura „*Občan T.*“¹¹⁾ Občan T., který drží hroučící se „moderní zřízení“, není nikdo jiný než rakouský ministerský předseda Eduard Franz Josef hr. Taaffe, císařův přítel z dětství, který po čtrnácti letech (1879–1893) byl mu zárukou, že vykonává úřad tak, aby zájmy koruny nebyly oklešťovány. Taaffe se svým tvrzením, že je ministrem císařským a nikoliv ministrem některé strany, stavěl zdánlivě nad strany zastoupené ve vídeňské říšské radě. Pokud nebyla ohrožena existence císařské koruny, nezbraňoval stranám plně se využít ve vzájemných bojích. V tak rozplizlé státní formě, jakou byla rakouská monarchie, mohl si podávat ruce feudál s novodobým kapitalistou. V tehdejších poměrech hospodářského liberalismu dosáhla buržoasie již takového postavení, že začala opouštět prvotní hesla Svoboda, Rovnost, Volnost a Bratrství. Činila tak proto, že v proletariátu, řečeno ústy klasiků marxismu, poznala brzy svého hrobaře. V pravém slova smyslu, jak to nakreslil Aleš, z bídy proletariátu vyrostlo sociální hnutí, které hrozilo, že jednou vytryskne a zatopí celý svět. Není proto překvapující, že Taaffe ve službách rakouské reakce si mohl dovolit protisocialistické tažení, aniž samozřejmě přišel do konfliktu s českou buržoasií. Taaffe dovedl proplovat mezi úskalím národního a sociálního boje, dovedl využívat rozporů mezi stranami, kormidlo obracel různými směry podle toho, jaké nebezpečí hrozilo. Protisocialistickým tažením ochraňoval celou hierarchii vykořisťovatelů, sahající od německého feudála až po českého buržuou.

Alšova karikatura „Občan T.“ je namířena proti těm, kteří v našich zemích pomáhali svou politikou podepřít autoritu rakouského státu – „baráček beztoho již chatrný!“. Aleš bez ohledu na vnitřní potyčky české buržoasie ji zobrazil, jak s reakční rakouskou vládou vytváří jednotný kordon proti sociální demokracii. V této kresbě ukázal dělnictvu jeho třídního nepřítele v podobě Taaffeho, staročecha, feudála, antisemity, mladočecha, klerikála a liberála. Tento kolektiv je v karikatuře obtěžkán zákony a paragrafy, jimiž byla prováděna persekuce proti sociálně demokratické straně. Vzárustající revolučnost mas nutila buržoasii stavět se k dělnictvu stále lhostejněji a nakonec i nepřátelsky. Za tohoto ovzduší podařilo se Taaffemu prosadit v sněmovně zákon proti anarchistům, který byl v Rakousku schválen v roce 1886. Aleš tento zákon vložil do rukou staročecha a feudála. Tato dvojice je obrazem svazku staročeků s konservativní šlechtou, který je znám z jejich politické praxe. V kresbě napsal „Výmínečný zákon“ upozorňuje na pronásledování aktivních socialistů. Podle tohoto zákona bylo možno vypovědět je z místa jejich působnosti do domovských obcí.¹²⁾ S plným důrazem zpodobnil Aleš klerikála, spěchajícího k základům přehradu proti „sociálnímu hnutí“ s požadavkem konfesíonální školy,¹³⁾ která udržovala lid v kulturní zaostalosti.

Vcelku je možno o politickém významu kresby říci, že odpovídá na otázku, co bylo příčinou toho, že se česká buržoasie postavila s klerikály a konservativní šlechtou na ochranu rakouského státu. Aleš v této kresbě zaznamenal osmdesátá léta, dobu nejostřejší persekuce vedené proti sociální demokracii vládou hraběte Taaffeho. Autor v karikatuře „Občan T.“ otevřeně vystupuje proti reakčním stranám a jejich vůdcům, jejichž podobizny, jako na příklad u Taaffeho, „Staročecha“ – L. Riegra, „Mladočecha“ – Ed. Grégra, lze doložit. O J. Grégrovi, bratru Ed. Grégra, spoluzakladateli národní strany svobodomyšlné (mladočeské) a L. Riegrovi měl Aleš osobně nevalné mínění, kritiku jejich stran však provedl v souladu s třídním bojem proletariátu. Uvážíme-li umělcovu nezištnost a čestnost, která je obsažena v jeho slovech: „Neprodal jsem se. Mohl jsem špinit, když mi Julius Grégr nabízel ilustrování ‚Šípů‘ – ale odřekl jsem. To nebylo pro mne,¹⁴⁾ nepochybujeme o tom, že osobně souhlasil s politickou tendencí karikatur v Rašplí a že si byl vědom jejich významu. V karikování L. Riegra a Ed. Grégra spatřují další důkaz, ověřující Alšovu upřímnost k dělnictvu, jemuž pro názornou agitaci neváhal nakreslit tuto karikaturu, v níž je využito vžitého u lidu spojování stran s podobou vůdců.¹⁵⁾

Další Alšovu karikaturu označují volně „*Tanec kolem zlatého telete*“.¹⁶⁾ Jestliže Alšova karikatura „Občan T.“ byla kritickým rozbořením tehdejšího života politického, je naopak v karikatuře „*Tanec kolem zlatého telete*“ vyjádřen hlubší pohled na situaci hospodářskou, zejména na stav výrobních poměrů zaviněný rozmnožováním kapitalistického vlastnictví.

V souvislosti s rozvojem průmyslu, který přinesl v 19. století finanční zesílení velkokapitálu, docházelo v procesu kapitalistického podnikání k zbláckování proletariátu. Průmyslový dělník se pro svou schopnost vytvářet několikanásobek částky investované do jeho mzdy stal základem soukromokapitalistické spekulace, usilující o maximum zisku. Lacino odkoupená pracovní síla byla exploatována takovým způsobem, že nezřídka lze hovořit přímo o fyzickém ničení zaměstnanců. Za nesnesitelných pracovních podmínek byl podvázán nejen společenský, ale i politický život proletářské masy. Dělnictvo, které nemělo co ztratit, organizovalo stávkový boj,

čímž ohrožovalo příjmy zaměstnavatelů. Na ochranu kapitalistů často přispěchala posluhující reakční žurnalistika, která s předstíraným pochopením uznávala požadavky stávkujících, přitom však zdůrazňovala dělnictvu, že narušuje rozvoj průmyslu, který je prospěšný především jemu samému. Jakou úlohu hrál tento tisk a jakým způsobem zaměstnavatelé zvyšovali stupeň vykořisťování, výtvarně znázornil Aleš množstvím figur a vepsaných poznámek. V této karikatuře zobrazil ideál podnikatelů, jemuž byla vydána na pospas i nedostatečná sociální práva pracujících. Pranýřoval velkokapitalisty, tančící kolem zlatého telete – patrona mamonu, za přestupky proti živnostenskému řádu,¹⁷⁾ který se stal bezcenným, protože dělník z existenčních důvodů byl nucen přijat práci za každých podmínek. Alšem vepsaná hesla „Normální doba pracovní“, „Obmezení práce žen a dětí“, „Doba odpočinku mezi prací“, „Změny šicht“, „Zákon pokutování dělníků“, „Zákon o závodních kantinách“ a jiné – mají pro nás hodnotu dokumentu, výtvarně odrazejšího postavení dělnické třídy v českých zemích koncem devatenáctého století, z období přerůstání kapitalismu svobodné soutěže v imperialismus. Pro čtenáře Rašple znamenala hesla konkrétní kritiku stávajícího společenského řádu. Nedodržování uvedených zákonů, které v Alšově karikatuře překračují¹⁸⁾ nejnepřijatelnější představitelé tehdejšího velkokapitálu, svědčí o tom, že kapitalisté byli vždy mistry ve vysávání dělnictva, hlavního zdroje svých příjmů. Proto bylo především jejich zájmem prodloužení pracovní doby, o něž – jak znázornil Aleš tancem – usilovali různým způsobem. Bylo na příklad využíváno střídání směn, a to tak, že část dělnictva odcházela k uspokojení živnostenského inspektora ve stanovenou dobu ze závodu, zatím co druhí pracovali dále. Tak tomu bylo na příklad v Kavkově továrně na Silniční ulici v Brně. Jak dovedli vykořisťovatelé prosazovat svoje hospodářské zájmy na úkor dělnictva, prozrazují i citované nápisy narážející na využívání nehonorané práce žen a dětí, na systém pokut, na vnučování předraženého zboží závodních kantýn apod. Dělnictvu fyzicky vyčerpanému čtrnáctihodinovou až osmnáctihodinovou dobou pracovní nebylo někdy z nedostatku času ani možno věnovat se organizování boje za sociální a politická práva. Zvláště pasivní bylo zklerikalizované dělnictvo, na které působil katolický protirevoluční tisk. V povzbuzování nenasytného kapitálu přičkl Aleš hlavní úlohu reakčnímu tisku.¹⁹⁾ I když karikovaný Tagblatt, Neue-Freie-Prese, Česká politika, Pražský deník, Čech, Tagesbote a Hlásek někdy mezi sebou vyměnili několik jedovatých řádek, pro obdivovatele mamonu jejich zdánlivá disharmonie zněla nejsladším akordem.

Celá hospodářsko-politická charakteristika, podána Alšovou karikaturou, ukazuje skutečnost, která je až otrásovající. Současníkům nápisy v kresbě připomínaly tragédii nejedné dělnické rodiny, za karikovanými protidělnickými plátky představovali si všichni kal reakčních stran. Aleš humornou formou pozvedl mysl proletáře nenávidějícího velkokapitalisty oslněné „zlatým teletem“ a podněcoval k obdobným satirickým útokům nejen umělce, ale i veřejnost.

V šestém čísle Rašple, tradičně na první straně, byla otištěna Alšova kresba „*Rašple před porotou*“.²⁰⁾ Na první pohled je patrné, že kresba zobrazovala jednotlivé i obecné současné. Thematicky působí tak konkrétně, že ji nelze vysvětlit jen jako všeobecné znázornění persekuce dělnického tisku. Na zobrazeném procesu s osobou označenou nápisem „Redaktor Rašple“ je demonstrována persekuce časopisů, které byly pod vlivem sociální demokracie. Rašple, jako humoristicko-satirický list dělného lidu, útočila proti majetným vládnoucím třídám a jejich institucím. Takto dala

brzy úřadům příležitost ke konfiskaci. Mezi dělnictvem to mohlo pochopitelně vyvolat jen sympatie k časopisu, který se nebál neúprosně „rašplovat“ ty, kteří byli vinni jeho bídou a které tak nenávidělo. Nyní ještě s větší pozorností vyhledávalo skryté myšlenky, obsažené v článcích, básních a oblíbených kresbách. Policejní úředníci vítali každou příležitost k omezení agitace socialistů, svou horlivostí pobízeli státního zástupce k zvýšené činnosti. Nápis nad hlavičkou 6. č. Rašple z 29. srpna 1890, „Po druhé konfiskaci třetí opravené vydání“, upozorňuje, že císařsko-královský soud, co soud tiskový v Brně, miní být stále pozornějším korektorem. Nakonec poznámka pod titulkem „Kdo chce všechno vědět, není dlouho živ!“ (To bych přece rád věděl, proč má být to přelíčení s „Rašplí tajné?“),²¹⁾ naznačuje, že nezůstalo jen u konfiskací.

Uvedená zmínka o přelíčení a pojetí Alšovy karikatury nutí k přesnému vysvětlení obsahu. Je možno s určitostí říci, že nejde o symbolické vyjádření persekuce dělnického tisku, nýbrž o zobrazení konkrétního případu, který tuto persekuci odráží. Důkladem toho je protokol sepsaný u c. k. porotního soudu v Brně dne 5. srpna 1890, v kterém se praví, že redaktor Rašple František Komprda byl obžalován pro přečin podle § 302 a § 305 tr. z. Porovnání Alšovy kresby s citovaným protokolem upozorňuje na řadu podobností. Například průběhu přelíčení odpovídá v karikatuře nápadný kontrast mezi chováním žalobce a poroty. Porota totiž většinou hlasů obžalovaného osvobodila, přestože by jej byl c. k. státní zástupce viděl raději za mřížemi. Komprda se svou vtípností vyhnul všem nástrahám. Celé přelíčení bylo prohlášeno za tajné, aby veřejnost nebyla pobuřována socialistickými výroky a aby redaktor Rašple nevyužil soudu a znovu „nerašplovat“ nemorálnost majetných tříd. Zdá se, že Alšem zachycený pokorně sedící obžalovaný má tutěž nevinnost a naivnost, s kterou František Komprda odpovídal na otázky c. k. náměstka státního zástupce Krátkého.²²⁾

K thematicke této Alšovy karikatury se redakce vrátila v příštím čísle dobovou básní „Píseň redaktora dělnického listu“, jejíž verše obsahují tentýž kritický soud –

Vždyť u nás musí sociál
chtěj nechtěj znáti kriminál,
ba, musí znáti kriminál.

Avšak dělnictva ideál
nikdy nepohřbí kriminál,
n i k d y nepohřbí kriminál!

Konkrétnost karikatury „Rašple před porotou“ je potvrzena i tím, že je zde portrétován redaktor časopisu F. Komprda, jehož podobu lze doložit ze soudobé fotografie. Aleš tu s žurnalistickou pohotovostí opět ochotně vyhověl dělnické redakci. Karikaturu, narážející na soud s redaktorem Františkem Komprdou ze dne 5. srpna 1890, mohli ještě téhož měsíce uvítat brněnští textiláci s úsměvem nad tím, že zase jednou zvítězili jejich zástupci nad obžalobou ze „zločinů a buřičství“. Tato karikatura odráží bezradnost rakouských úřadů proti vzrůstajícímu sebevědomí dělnických vůdců, které se snažily marně zadržet.

Následující karikaturu uvádím pod označením „Všeobecné právo volební“²³⁾ Nebude snad přehnané, budu-li u této karikatury hledat souvislost – pokud jde

o podnět k jejímu vytvoření jako politické zbraně – se schůzkou redaktorů dělnických listů, svolanou v roce 1890 na 15.–17. srpna redakcí Rovnosti a Arbeiter-Zeitung do Brna. Na této schůzce bylo usneseno mezi jiným, že v dělnických časopisech „bude záhodno opět se zasazovati za všeobecné právo hlasovací“.²⁴⁾ Vliv tohoto usnesení zdá se nesporný, neboť Rašple již v druhém čísle, které vyšlo po kongresu dělnických redaktorů, přinesla Alšovu karikaturu, útočící na Taaffeho v souvislosti s všeobecným právem volebním, jehož se dělnictvo (v karikatuře děti) dožadovalo.

Není mně známo, zda-li Aleš někdy Taaffeho viděl. Pravděpodobnější je, že jeho typ vytvořil na základě fotografie, z níž dovedl vypožorovat parodované vlastnosti, pozoruhodně se shodující s některými místy popisu Taaffeho od A. Denise, který napsal: „Byl prostřední řečník, však pokládán za mistra intriky kuloární; jeho chod svižný, jeho taktní elegance, živost jeho pohledu, jež skrýval pod širokým lorňonem z želvoviny, jeho ústa jemná, v nichž se ironie mírnila laskavostí, dávaly mu zjev dokonalého gentlemana, v obcování velmi příjemného, jenž sestupuje až k věcem veřejným a ve chvílích nejnepřehlednějších zachovává svou příjemnost.“²⁵⁾ Alšova kresba Taaffeho byla mezi čtenáři oblíbena. Obdivoval ji zřejmě i lidový kreslíř A. Řečický, který tuto figurku marně napodoboval. Není vyloučeno, že ve vzpomínce Fr. Halase st., který se zmiňuje o popularitě karikatury Taaffeho, jde právě o typ Alšův, a to pravděpodobně z karikatury „Občan T.“. Lze tak usuzovati z toho, co Halas uvádí ve spojitosti s Rašplí: „Jednou tam byl namalován pán ve fraku s tenkými a krátkými nožkami – byl to pan ministr Taaffe, na nějž tehdy kdosi složil písničku . . .“²⁶⁾

Skutečnost, že Aleš útočí v karikatuře na Taaffeho a upozorňuje tu na tehdy hlavní politický požadavek našeho dělnictva (všeobecné právo volební), přesvědčuje nás dnes o tom, že se Aleš nezdržel sloužit uměním pokrokovým politickým cílům. Vždyť nejen zde, ale i v předcházejících karikaturách je dostatečně poznat, jak přízpůsoboval svoji kreslířskou realistickou tvorbu žádané thematicke a jak ochotně postoupil sociálně demokratické agitaci svoje umění se vši poetičností a výrazovou vytříbeností.

V karikatuře „A pak prý v Rakousku nemáme tiskovou svobodu!“²⁷⁾ vyslovuje Aleš názor, že tisková svoboda v Rakousku ve skutečnosti neexistuje, že je to pojem velice mlhavý, za nímž nelze nalézt jeho obsah. Pro ilustraci připomínám, že redakce Rovnosti měla od ledna do konce května roku 1890 (Alšova karikatura byla otištěna 31. května) vydat devět čísel – z toho šest propadlo konfiskaci. Rašple, vycházející z téže expedice, měla ze tří čísel konfiskováno jedno. V této krátké době bylo též proti třem redaktorům brněnských dělnických listů zavedeno trestní řízení.²⁸⁾

Rovněž Alšovu karikaturu „A pak prý nemáme svobodu sbromažďovací!“²⁹⁾ která patří k nejkrásnějším v Rašplí, lze podložit celou řadou brněnských událostí, podněcujících redakci Rašple a Rovnosti. Je známo, že jednotlivé paragrafy zákona shromažďovacího a spolčovacího znemožňovaly činnost právě vrstvám nejpokrokovějším. Socialisticky orientované spolky byly rozpouštěny z nejmaličernějších důvodů. Někdy založení spolku bylo záměrným líknavým úředním výkonem brzděno až několik roků. Jednou z praktik místodržitelství bylo vrácení stanov, v kterých se úřady snažily najít vždy něco protizákonného. Jak vyhraněně třídně chápaly rakouské úřady svobodu spolčovací, dokumentuje například zastavení činnosti politickému brněnskému spolku „Svornost“. Celý výbor „Svornosti“, jehož členem byl též redaktor Rašple František Komprda, byl obžalován pro přestupek § 33 zákona

spolčovacího za to, že spolu s jinými spolky pořádal zábavu, jejíž výtěžek byl věnován na pomoc sirotkům po nýfanských hornicích zastřelených při demonstraci 1. máje 1890. Podle Rovnosti bylo v této době největší omezování svobody shromažďovací v Brně: „Persekuce, která dlouhá léta v Praze se zdržovala, pak se na nějaký čas do Vídně přestěhovala, dostala se nyní k nám do Brna . . . Na 1. května bylo ve Vídni 80 veřejných schůzí dovoleno, v Praze rovněž . . ., u nás šmahem všechny tři schůze, které politický spolek „Svornost“ svolati hodlal, byly zakázány.“³⁰⁾ Z bezprostředního okruhu Rašple bylo by jistě možno uvést i jiné příklady, dávající reálné podklady Alšově karikatuře v červnovém čísle. Avšak nejde zde jen o zachycení těchto faktů, nýbrž o útok proti samé příčině jednotlivých sankcí. Když srovnáme tuto karikaturu s rubrikou „Naše svobody“ v Rovnosti, uvidíme, jak Aleš uměleckou formou zdůraznil třídní povahu rakouského zákonodárství mnohem lépe, než Rovnost uveřejňováním pouhých faktů bez politických závěrů. Alšova karikatura „A pak prý nemáme svobodu shromažďovací!“ ukazovala dělnictvu, že buržoasní svobody mu nejsou poskytovány proto, že by tím bylo ohroženo svobodné hromadění kapitálu, svoboda vykořisťovatelským třídám nejnezbytnější a pro kapitalistickou společnost nejcennější.

Alšova kresba „*Studený bratr Zajíček a studený bratr Smrček*“³¹⁾ je soudobou parodií na politické události kolem Brna. Její význam není pouze v humorně působícím zvětšeném vrtáku nebo v zeměkouli. Ostří karikatury je v lapidárnosti, kterou je vyjádřena duševní a tím i programová úroveň „studených bratrů“ při vrtání díry do světa. Aleš zde karikuje agitační činnost spolků katolických tovaryšů, mezi jejichž vítězství, po řadě neúspěchů, k nimž patří i doslovný útěk z Ruprechtova, bylo počítáno založení spolku v Lysicích.³²⁾ Když v roce 1893 na sjezdu Československé sociálně demokratické strany, konaném v Českých Budějovicích, prohlásil redaktor Rašple František Komprda k bodu, který se týkal přehledu hnutí od roku 1890, že revolučnímu dělnickému hnutí nejsou nejnebezpečnější křesťanští sociálové, usuzoval tak jistě též podle neúspěchů spolků, patřících k basi této strany. Přesto v současné i pozdější době nepodceňovala Rašple falešné proroky s kutnou, kteří využívali nízké kulturní úrovně lidu, zaviněné nesnesitelnými životními podmínkami. K tomu, že křesťanský socialismus v českém dělnickém hnutí „díru do světa“ neudělal, přispěl drobným penízem i Aleš v karikatuře humorným varováním před neduchaplným protisocialistickým spolkem.

K dalším Alšovým příspěvkům v Rašpli patří kresba „*Samomluva Kazimira Froka*“³³⁾ která je politickou karikaturou pranýřující rakouskou tajnou policii. Tuto karikaturu je nutno vidět jako skutečnou aktualitu. Na konkrétnost jejího obsahu jsem již upozornil v článku, Mikoláš Aleš a brněnský dělnický satirický časopis Rašple.³⁴⁾ V Rovnosti byla líčena příslušná událost těmito slovy: „Dne 8. t. m. po vyjití 13. čísla „Rovnosti“, která jako posledním časem obyčejně, propadla konfiskací, dostavil se do naší administrace policejní koncipist p. Schröter a vykázav se rozkazem policejního ředitelství, že má v expediční místnosti „Rovnosti“ vykonati za příčinou hledání zabaveného 14. čísla, ač v ten den vyšlo teprve číslo 13. „Rovnosti“, domovní prohlídku, hledal ale i v knihách časopisů „Červánky“ i „Rašple“ a sebral všeliké dopisy i prázdné papírky a soukromý zápisník soudruha Komprdy . . . Druhý den vráceno ovšem zase vše v pořádku.“³⁵⁾ Účinnost a aktuálnost uvedené karikatury, jak je vidět, spočívala v tom, že ironisovala nezdařenou policejní pro-

hlídku vykonanou 8. července 1890 v Josefově na čísle 21 (dnes Bratislavská ulice), v redakci sociálně demokratických časopisů. Rašple, vycházející až koncem měsíce, nemohla samozřejmě otisknout karikaturu dříve než 30. července 1890.

Pro modernost výtvarného pojetí karikatury, uvádím dále Alšovu kresbu „*A pak prý nemají kapitalisté těžší život jako dělníci!*“³⁶⁾ Ve vyjádření kapitalisty sedícího na jedné misce vah, převažujícího tři hubené dělníky, setkává se čtenář opět s komicky přehnaně vážným prožíváním situace. Tento způsob karikování je nám znám již z karikatury „Tanec kolem zlatého telete“, kde Aleš humorně upozorňoval na činnost kapitalistů, aniž by přeháněl fyziognomií jejich obličejů. S vážnou tváří se vysmál i duševnímu napětí bezohledného buržoy, soustředěného celou svou bytostí na shromažďování kapitálu v karikatuře „A pak prý nemáme svobodu shromažďovací!“ V karikatuře „A pak prý nemají kapitalisté těžší život jako dělníci!“ zobrazil Aleš typ v obsahu i formě podložený zkušeností lidu. Jde tu o karikování přetvářky kapitalistů. V obsahu karikatury ozývají se známá slova továrníků, mistrů a mistríčků, kteří tvrdili, že mají jen starosti o dělnictvo a že jejich vlastní život není o nic lehčí. Aleš v tomto typu vyjádřil směšnost a fyzickou neškodnost, falešnou nevinnost a dobru, kterým se kapitalisté někdy snaží dokázat loajální vztah k dělnictvu. Vzhledem k této skutečnosti je Alšovo karikování kapitalisty účinnější než karikatury továrníků s vyceněnými zuby apod. Není zde otupován cit obezřelostí důležitý při společenském styku. Pokrytectví buržoasie karikuje Aleš ve spojení se slovní hříčkou – kapitalista má těžší život, to jest těžší břicho. V rámci svého realismu vystihl Aleš sociální protivy bez strašidelného zjevu kapitalisty. Tento tón kritiky není u něho předpokladem bojové politické karikatury. Podobně je tomu dnes u světoznámého J. Effela, který tvoří s velkou dávkou poetičnosti. Užité nápadu s vahami a pojetí stránky typisační je po stránce výtvarné velmi vhodné. Tím, že vtipný nápad není pohlcován v kresbě prostředím děje, absolutně v kompozici převládá a tím, že je zobrazeno jen to, co je potřebí k rovnici koncentrující didaktičnost a kreslířský útok, je tato karikatura v principu totožná s pojetím karikatury současné.

Když v Alšově jubilejním roce 1952, k oslavám stého výročí jeho narození popularisovaly plakáty některé Alšovy politické karikatury ze sociálně demokratického časopisu Rašple a Biče, působily příliš obecně. To proto, že nebyl vysvětlen jejich vztah k dennímu politickému boji sociální demokracie. Chyběl zde totiž důkaz, že tyto Alšovy kresby karikují konkrétní osoby a časové události. Proto jsem v článku usiloval o to, abych upozornil na události z Brna, které daly podnět ke vzniku uvedených kreseb. Při sledování celého Alšova díla s publikovanými jeho politickými karikaturami,³⁷⁾ nebude historik dějin umění ani tak překvapen, jako spíše znovu přesvědčen o jeho neobyčejně opravdovém vztahu k životu nejširších lidových mas. U umělce, který pronikl za vnějšek folkloru, který vycházel z realistického poznání světa, jež nedovolovalo od vnější podoby lidu odtrhovat podobu vnitřní, jeho myšlenky a boje, není progresivnost tvorby náhodná. Vyšel-li Aleš z venkovského lidu, z něhož vyšli i jeho husité, Žižka a jeho hejtmani, viděl-li v selských povstalcích bohatýry bojující za svobodu lidu, byl-li k venkovu vázán pouty rodinnými a hledal-li ve venkovském lidu tradice národního života, pak se vracel sem především k vrstvám pracujících. Umělec, který nám ve výtvarné formě uchoval zvyky, způsob života, písně a zejména bojové pokrokové tradice národa, nemohl být lhostejný k průmyslovému proletariátu. Možná, že Aleš nedovedl zcela

politicky pochopit dělnictvo jako novou progresivní třídu, která se stala důstojným dědicem velikých tradic českého národa. V kulturním životě však jasně cítil růst této třídy, o níž prohlásil: „Dnes už zmizela zář ze studentstva, dnes bude už jen dělník sahati opravdově po knize a vzdělávati se citem.“³⁸⁾ Aleš, který šel s lidem hluboko do minulosti, dovedl vycítit, co je národu škodlivé i v přítomnosti. Tak jak dovedl odlišit Palackého od Riegra a dokázal odmítnout štvavou politiku mladočechů, tak naopak dokázal bezprostředně podpořit boj dělnické třídy. Svoji stranicost vyjádřil i v poslední kresbě uveřejněné v Rašpli s textem „Jak nad námi tam ta skála...“³⁹⁾ Zde přenáší výtvarnou komiku pouze na kapitalistu, slibujícího dělnictvu lásku stálou jako skála, která se v tom okamžiku právě řítí dolů.

Aleš v politických karikaturách otiskovaných v Rašpli, dal redakci časopisu to, co má umělec nejceněnější, svůj výraz. Tato část jeho tvorby nemohla vzniknout jinak, než zcela zákonitě. Je projevem, v němž se odráží sociální postavení umělce, jeho demokraticismus, mravní čistota a programová důslednost člověka, jenž budoucnost lidu-národa spojoval s bytím svého umění, které je proto nanejvýše srozumitelné. Chceme-li porozumět Alšovu dílu ve všech odstínech, nesmíme se vyhýbat bezprostřednímu politickému dosahu jeho tvorby. Vždyť dosud není známa Alšova spolupráce se sociálně demokratickým tiskem v takovém rozsahu, aby bylo možno tuto kapitolu uzavřít. Z příležitostného otiskování Alšových karikatur pouze z Rašple a jedné kresby z Biče,⁴⁰⁾ vzniká dojem, jako by podobné umělcovy kresby již neexistovaly. Obyčejně se uvádí, že karikatura v Biči ze 17. prosince 1890 je poslední dosud známou Alšovou kresbou uveřejněnou v dělnickém tisku. Upozorňuji na skutečnost, že existují ještě další Alšovy kresby v brněnských Červánkách z r. 1891.⁴¹⁾ Na tomto místě poprvé publikují dvě neznámé kresby z Červánků, které ilustrují fejeton od Lva Šípa „Něco o pekle“. Obě kresby podporují obsah článku, líčícího život dělnictva horší než peklo. Na první Alšově kresbě z Červánků je peklo jen snem, zatím co na druhé kresbě hladoví dělníci u chudobného stolu jsou skutečností. Znovu tu vidíme kresbu jako součást politické agitace, o což dříve v Brně usiloval z dělnických časopisů Noppeisen v letech 1872–1873. Soustavněji však tento způsob agitace, již pod vlivem sociálně demokratické strany, byl prováděn až v brněnské Rašpli a o něco později v pražském Biči. Tyto časopisy byly tribunou levého křídla politické satiry, zahajující novou kapitolu české karikatury, nerozlučně spojenou s Alšem a Brnem.

¹⁾ 70 let Rovnosti, Brno 1955, Jiří Radimský: Předchůdci Rovnosti.

²⁾ Rašple měla vycházet každou třináctou středu, ale již od 2. č. vycházela jako měsíčník. Podtitul „Humoristický list dělného lidu“ byl od 2. č. přeměněn na „Humoristicko, satyrický list dělného lidu“. Nakladatelem a odpovědným redaktorem byl v letech 1890–1903 Fr. Komprda, od roku 1903 Jan Filipínský. V roce 1924 časopis zanikl sloučením s pražskými Koprivami.

³⁾ Zpráva Rašple z 1. VIII. 1921, č. 8, roč. XXXII, str. 2: „Naši čtenáři zachovávají ve vděčné paměti jednoho z nejstarších socialistických pracovníků, nezištného a obětavého bojovníka za lepší budoucnost dělnictva (zakladatele našeho listu) soudruha Josefa Hybeše, který dne 19. července vypustil svoji čistou socialistickou duši. Svým životem zajistil nehynoucí čest svému jménu.“

⁴⁾ M. Aleš, Špalíček národních písní a říkadel, Praha 1939.

⁵⁾ Rašple z 31. V. 1890, č. 3, roč. I, str. 1. Úplný text pod kresbou zní: „I. Studený bratr A.: Může dělat člověk co chce: podkopávám ho, podsekávám ho, buším do něho, a strom jako divoký, roste, mohutní a jen roste! Studený bratr B.: Viš co, bratře? teď jsem přišel na velikou myšlenku: vidím, že už s tímto stromem nic nesvedeme. Budeme raději dbát našeho, byť byl suchý. Já, když jsem utrmácený a mdlý, vypiji pětkrát za osm, a pak mám kuráže a síly – což, abychom také ten náš zalévali od Korngolda silnou? – 2. Mohu za to, že nejedu ku předu, když mám takovou mrchu? – 3. Výstražnou tabulku má na kole a sám se stále válí v kalu a blátě. – 4. Tak, paničky, naši

komedii jsme již dohrály, naděje žádná pro nás zde mezi tou lůzou již nekvete, proto hleďte, abychom co nejdříve dojely k eskymákům.“ – 5. „Nhy, phak se člověk o then phakhaš nesthara – a mne huš od the bhečky záda bholej.“

⁶⁾ Tohoto přejmenování je často užíváno v Rašpli v člancích i básních.

⁷⁾ Hlas národa z 28. IV. 1890, č. 116, str. 1.

⁸⁾ Rovnost z 15. V. 1890, článek „Redakční zpráva o 1. květnu“.

⁹⁾ Tagesbote aus Mähren und Schlesien, 2. V. 1890, č. 101, roč. 40.

¹⁰⁾ Rovnost z 15. V. 1890, článek „Chce si zasloužit chlebiček“.

¹¹⁾ Rašple z 30. VI. 1890, č. 4, roč. I, str. 1. Úplný text pod kresbou zní: „Občan T.: Prosím vás, lidičky, zadržte ten proud – ať již čímkoli a jakkoli – aby mně nesebral ten baráček, beztoho je už chatrný!“

¹²⁾ Někdy si úřady počínaly zcela libovolně, píše o tom Rovnost 27. srpna 1890: „... Z Brna byl m. m. vypovězen soudruh J. Němec, do Boskovic příslušný, ve Vídni bydlící, který v Mnich. Hradišti pro agitaci ku sjezdu dělnictva obuvnického a rozšiřování nějakých časopisů několika denním vězením trestán a pak do Brna k odeslání na příslušnou svou obec odevzdán byl, tedy který v Brně ani nebyl, aniž čeho se v Brně dopustil. – Z Teplíc byl vypovězen soudruh V. Körber v Praze bydlící, který v Teplících nikdy nebydlil a nikdy nic trestuhodného neučinil. – Z Budějovic v Čechách vypovězen byl soudruh Špera, který pouze pro neohlášení hektografu odsouzen byl.“ (A. M. Špera je známý brněnský politický pracovník, který byl po M. Alšovi ilustrátorem Rašple – podepisoval se A. R., A. Reč. a A. Rečický.)

¹³⁾ Konfesionální ráz školy byl z velké části obnoven zákonem z roku 1883.

¹⁴⁾ E. Svoboda, Jak Mikoláš Aleš žil a tvořil, Praha 1920, str. 110–111.

¹⁵⁾ Podobu Grégra a Taaffeho viz Čs. vlastivěda IV., Dějiny, dopl. I., Praha 1933, str. 771 a 793.

¹⁶⁾ Označení Alšovy kresby je užito volně podle hlavního motivu. Vlastního titulu kresba nemá. Úplný text pod kresbou zní: „Komisař: Divná to skutečně zábava, ten tanec; jen kdyby při tom rejdní šetřili více těch zákonů. Proti tomu přetřepování musí se co nejdříve zakročiti.“ Dělník (na galerii): „Veškeré dělnictvo přeje si, pane komisaři, aby se tak stalo.“ – Rašple z 30. VII. 1890, č. 5, roč. I, str. 1.

¹⁷⁾ Rovnost z 8. I. 1890, č. 1. – „Zpráva různé: data ze živnostenského soudu obor vlnářský v Brně – páni vlnobaroni byli za uplynulý rok 1889, stopadesátčtyřikrát, dělnictvem pohnáni před živnostenský soud pro zkracování dělnictva na mozolně zasloužené mzdy.“

¹⁸⁾ Rovnost z 28. V. 1890, č. 10. – „Tovární pozorovatel – Dovolte, pane Löw-Beer na St. Brně, malou otázku! Kolují zde v Brně pověsti, že prý jste se již naplatil pokut za přeskakování zákonitě pracovní doby dost. Já tomu ale věřit nechci, protože kdyby tomu tak bylo, byla by Vám již chuť k takovému nemravnému dření dělnictva přešla – že ano? – Nikoli!“

¹⁹⁾ Pro srovnání citují některé názory karikovaného tisku: Pražský denník z 4. V. 1890, č. 103, roč. XXV, str. 1: „Obecná úvaha o 1. květnu. ... výroba celého státu jest menší v porovnání s výrobou států jiných, kde se více hodin pracuje; kde ale menší výroba, tam přijde méně peněz do kruhů výrobních, a ještě méně do kruhů dělnických.“

Čech z 2. V. 1890, č. 101, roč. XXII, str. 1: „Kdo u nás stávky odstúne? ... Náš průmyslník, má-li s průmyslníky ku příkladu jen v Německu závoditi, nemůže výrobu svoji co do doby pracovní a mzdy obmezovati... Velkotovárník konečně má prostředků dosti... On může usednouti na bavlněný žok a říci: počkáme, až naši páni dělníci ve svých požadavcích zkrtnou!“

Česká politika z 3. IV. 1890, č. 92, roč. VIII, str. 2: „V proudu dělnické otázky. ... Nynější stav otázky dělnické je vůbec takový, že bylo by pro třídu dělnickou nehoudu dalekosáhlou, kdyby řady její daly se agitačními hesly záhadných jednotlivců oslepití a náhlých převratů na pracovních poměrech se domáhaly!“

²⁰⁾ Rašple z 29. VIII. 1890, č. 6, roč. I, str. 1.

²¹⁾ Rašple z 29. VIII. 1890, č. 6, roč. I, str. 3.

²²⁾ Výňatek z citovaného protokolu, týkající se článku „Slovníček“. „Obžalovaný: Já se divím, že článek tento byl konfiskován, poněvadž jsem podobné věci již v jiných listech četl a ještě čipernější. C. k. stát. zástupce: Praví se tam mezi jiným, že cit jest smyslem proletáře; jak to vyzrozumíte? Obžalovaný: Mluví se to všeobecně, že kapitalisté postrádají věškerého citu, nebo by nemohli tak lhostejně pohlízet na bídu a nouzi dělnictva. C. k. stát. zástupce: Jest tam také řečeno, že facka jest mimořádnou výplatou proletáře? Obžalovaný: To jest docela pravdivé tvrzení.“ – Na jiném místě protokolu odpovídá F. Komprda, jak došlo k založení Rašple – „Já jsem se přistěhoval v roce 1880 do Brna a pracoval jsem od té doby ve 4 továrnách. Zde jsem viděl tolik svízělů a nepravostí, že jsem si umínil na obranu dělnictva založit nějaký časopis, v němž by se takové nepravosti káraly.“ – Státní archiv v Brně, fond C 12, sign. C 1840/340.

²³⁾ Karikatura je citována podle nápisu v kresbě, úplný text pod kresbou zní: „T.: ‚Hleďte, děti, to je krásný míč, ale dát vám jej nemohu, abyste mi jím nerozbitly to zrcadlo, jež mi jest nade vše milé. Ale dostanete jej – až budete rozumnější!‘“ – Rašple z 29. X. 1890, č. 8, roč. I, str. 1.

²⁴⁾ Zdeněk Šolle, Dělnické hnutí v českých zemích koncem minulého století (1887–1897), Praha 1951, str. 157–159.

²⁵⁾ A. Denis, Čechy po Bílé hoře, díl II., kniha 3., Praha 1911, str. 200–201.

²⁶⁾ Dále Halas uvádí: ... zpívala se na nápěv „Chodíval k nám chodíval“ a zněla takto:

Znám já pána jednoho,
to je vám fajn kafe!
V novinách ho jmenují
pan ministr Taaffe...

F. Halas st., Kemka, Vzpomínky bývalého textilního dělníka, Praha 1950, str. 20.

²⁷⁾ Rašple z 31. V. 1890, č. 3, roč. I, str. 4. Citovaný text je úplný.

²⁸⁾ Rovnost z 28. V. 1890, č. 10, článek „Naše svobody“. V tomto článku se píše: „... státní návladní zavedl již proti třem redaktorům dělnických listů, ‚Červánků‘, ‚Rašple‘ a ‚Arbeiterstimme‘, trestní vyšetřování. Policie chytá soudruhy, kteří více exemplářů našich listů pro své spoludělníky nesou, na ulicích.“

²⁹⁾ Rašple z 30. VI. 1890, č. 4, roč. I, str. 4. Citovaný text je úplný.

³⁰⁾ Rovnost z 28. V. 1890, č. 10, článek „Naše svobody“.

³¹⁾ Rašple z 31. V. 1890, č. 3, roč. I, str. 3. Úplný text pod kresbou zní: „Studený bratr Zajiček: ‚Čakra, bratře, teď jsme na to kápli! Pořád se zdálo ta zem býti tvrdou a teď už měkne. Neříkal jsem: u Lysic to půjde?‘ – Studený bratr Smrček: ‚A já bych byl, kamaráde, radostí málem na truňk zapomněl.‘“

³²⁾ Narážka na schůzi v Lysicích je rovněž v humorném článku „Z Lysic“. – Rašple z 31. V. 1890, č. 3, roč. I, str. 4.

³³⁾ Rašple z 30. VII. 1890, č. 5, roč. I, str. 2. Úplný text karikatury zní: Samomluva Kazimíra Froka. „Jestli by se člověk nesfamfrněl. Čumím zde už asi tři hodiny a nic nejde na lep. Onehdy koukám také oknem do vnitř a vidím tam za jasného odpoledne světlo. V tom vyjde ven ševcovský učeň – i ptám se jej: ‚Synku, proč pak tam uvnitř svítí, vždyť je jasný den?‘ On mi na to odpoví: ‚Uvnitř mysleli, že se tak zamračilo, neboť jak jste se do okna podíval, hned tam bylo tma jako v pytli – a on zatím to zatmění způsobil váš nos. Zajisté, když pámbu rozdával nosy, křičel jste dvakrát ‚hier!‘ – Jindy zase bylo okno pootevěřené, vrazím tam nos, však v tom – ó, malér! – někdo okno přivřel a já byl chycen jako kuna v pasti. A to by se člověk neměl zlobit?‘“

³⁴⁾ Rovnost z 6. VII. 1958.

³⁵⁾ Rovnost z 23. VII. 1890, č. 14.

³⁶⁾ Rašple z 29. VIII. 1890, č. 6, roč. I, str. 2.

³⁷⁾ M. Mičko - E. Svoboda, Mikoláš Aleš, Humor a satira, Praha 1951, str. 216–223. Redakce z této publikace, z technických důvodů, reprodukuje některé Alšovy karikatury z Rašple. Pro svoji obecnost nejsou v článku rozebírány kresby „Dvoje prázdniny“ a „Obrázek beze slov“. V citované publikaci je text u některých kreseb zkrácen a někdy i přestylisován. Texty u reprodukováných karikatur cituji v poznámkách v plném a původním znění.

³⁸⁾ E. Svoboda, Jak Mikoláš Aleš žil a tvořil, Praha 1920, str. 126.

³⁹⁾ Rašple z 29. X. 1890, č. 8, roč. I, str. 4. Úplný text pod kresbou zní:

„Jak nad námi tam ta skála“,
praví pán v roztoužení,
„tak je láska naše stála
k vám, dělníci sedření“.

⁴⁰⁾ Bič, Obrázkový list pro zábavu, satiru, sociální vědu a politiku, Praha, 17. XII. 1890, č. 13, roč. I, na str. 1. je otištěna Alšova karikatura kapitalistů, nasazujících koni (sociální demokracii) chomout.

⁴¹⁾ Na Alšovy kresby z Červánků jsem upozornil již v roce 1954 v nepublikované diplomové práci Politická karikatura Mikoláše Aleše. Uvedené kresby byly otištěny v Červánkách 1. IV. 1891, č. 7, roč. III, str. 26.

Karel Fojtík

**TŘI TYPY
DĚLNICKÝCH OBYDLÍ
V BRNĚ**

(Od nejstarší kolonie k nouzovým sídlístím)

Za několik málo desetiletí, počínaje poslední čtvrtí 18. století, se tvář města Brna změnila téměř k nepoznání. Řemeslnicko-obchodnické město, které mělo ve svých zdech přes svou velikou důležitost poměrně málo obyvatel, se stalo lidnatým průmyslovým střediskem, které vůči hledě rozšiřovalo svůj vliv na daleký okolní kraj. Nově zakládané průmyslové podniky, jejichž počet vzrůstal zvláště po zavedení parního stroje, přiváděly do města po tisících vesničany z dalekého okolí, neboť předměstské obyvatelstvo již zdaleka nestačilo rostoucí poptávce po pracovních silách. Z nich, z těchto včerejších vesnických podruhů a domkářů, jejichž nároky na bydlení, na stravu i na zábavu byly dosti nepatrné, aby se z nich mohla stát levná pracovní síla, se postupně vytvářelo jádro dělnictva v brněnských textilních továrnách. Mnozí z nich se vraceli denně domů, jiní, kteří přicházeli z vesnic vzdálenějších, se vraceli jenom jednou za týden a v týdnu v Brně přespávali všelijak – nejednou přímo v továrně v těsné blízkosti stroje.

Jenom menší, avšak pro vytváření brněnského dělnictva nejdůležitější část těchto dělníků se do Brna z venkova nastěhovala trvale. K jejich rozhodnutí odejít z vesnice bylo třeba překonat vztah k měřici pole, která buď jak buď byla v očích venkovanů poslední ochranou před smrtí hladem nebo před žebráckou holí, rozličné příbuzenské a sousedské city, sepětí s vesnickým prostředím, které se navenek projevovalo tendencí bydlet na jednom místě, nestěhovat se ani do jiného domu v téže obci, natož do jiného místa, a v neposlední řadě i strach z budoucího života v neznámém městě, do kterého se dříve venkovan nepodíval třeba po celý život.

Proto přicházeli v těchto letech do města zvláště ti, kteří na vesnici ztráceli možnost obživy, podruží a podomáctí tkalci, kteří ztráceli svůj výdělek v konkurenci s výrobky manufaktur. Od osmdesátých let 18. století s nimi obcházeli po vesnicích v dalekém okolí Brna podomní obchodníci, roznášející kromě metrového zboží tu a tam také již hotový kus oděvu. Do lidového kroje pronikaly v té době jemnější lněné, později bavlněné tkaniny, které vesničané kupovali od těchto obchodníků, zanikal zájem o pevnější, avšak méně vzhledné plátno z domácí příze, upadal také zájem o pěstování lnu a konopí. Domkářští a podružští tkalci tak ztráceli také svoje selské zákazníky, kterým dříve tkali z jejich vlastní příze, a neměli na vybranou: buď se zcela vzdát svého řemesla a stát se pouhými zemědělskými náde-

níky, nebo hledat práci v továrně. Ostatní podruhy, kteří nebyli k vesnici připoutáni vlastním zemědělským hospodářstvím, lákala do práce v továrně vyhlídka na mzdu, která byla několikrát větší než mzda vyplácená za práci na poli, i naděje na poměrně pohodlné pracovní prostředí.

Ostatně také ti, kteří z domkářů a podruhů zůstali na venkově, byli z jisté části začleněni do práce pro brněnské textilky – připravovali pro ně přízi: ještě v třicátých letech 19. století byla taková práce mezi domkáři a podruhy častá zvláště mezi starými lidmi v dalekém okruhu města, např. na Rosicku, kde roli zprostředkovatele mezi továrnou a podomáckými dělníky převzala obec.¹⁾

Část textilních dělníků – soukenických a tkalcovských tovaryšů – přicházela do továren z dílen tkalcovských a soukenických mistrů v samotném Brně. Ti byli ještě okolo polovice 19. století početní i mezi brněnskými měšťany a zaměstnávali řadu tovaryšů.²⁾

Nebyla tedy o prosté textilní dělníky zvláštní nouze. Jinak tomu bylo s odborníky, mistry i úředníky, kteří byli do brněnských podniků voláni zdaleka – někteří z nich přišli z Porýní, z Belgie i odjinud. Ti byli usazováni v bytech zvláště pro ně upravených v blízkosti továren, nezdídko přímo v továrním objektu, a byli tak i navenek připoutáni k továrně a oddělení už od počátku od široké masy textilního dělnictva, o jehož ubytování se nijak zvláště nedbalo. Část z těchto odborníků se záhy osamostatnila a v několika letech založila řadu později vynikajících továren.

*

Nejstarší dělnickou osadou v Brně byla na prostranství mezi Velkou Novou ulicí (nynější Lidická) a Malou Novou ulicí (prostor nynější Veverí a Leninovy) rozložená Červená ulička, odstraněná teprve před několika málo lety. Původně to bylo celkem 44 přízemních domků postavených v letech 1780–1786 Köffilerovou továrnou na jemná sukna. Později převzal továrnu i s obytnými domky nový podnikatel, Heinrich Schmal, po němž také dostala ulička svoje lidové jméno – Šmálka. Blízkost textilky – domky vlastně stály hned za jejími vraty – jenom zdůrazňovala těsnou spojitost domků s továrnou i pracovní a osobní závislost většiny jejich prvních obyvatel na továrně.

Domky v Červené uličce byly postaveny ve dvou souběžných protilehlých řadách, vzdálených od sebe asi 35 metrů. V prostoru mezi nimi byly rozloženy dva souvislé pruhy zahrádek, v nichž bylo dosti místa pro ovocný strom i záhon zeleniny. Mezi oběma pruhy zahrad vedla zhruba vydlážděná hlavní cesta, která zároveň sloužila k odvodu splašků. Do jednotlivých domků se přicházelo úzkou příchodovou cestou mezi průčelní stěnou stavení a zahradními ploty, takže zahrádky nebyly předzahrádkami v pravém slova smyslu. Nelze dnes již také rozhodnout, zda v nich byly jednotlivé kousky navzájem odděleny přesně podle fronty domků, nebo zda byly hranice jednotlivých dílků udržovány bez dělicích plůtek, podobně jako bylo tichou dohodou společně užíváno nijak nerozděleného podstřeší. Laťové přepážky, které rozdělovaly prostory užívané v druhé polovině 19. století četnými nocleháři za ložnici, popř. požární zdi postavené z nepálených cihel, jsou pozdějšího původu. Zahrádky dodávaly celé kolonii jinak již na první pohled stísněných domků volný, svěží ráz.

Všechny domky byly vystavěny s neobyčejnou úsporností. Stavebním materiálem byla napařádk jenom nepálená cihla; ačkoliv v bezprostřední blízkosti Brna byla řada cihelen, nepoužili stavitelé domků pálených cihel ani na klenby dveří a oken nebo na postavení komínů, jak tomu bylo v první polovině 19. století téměř obecně

i u vesnických domkářských staveb. Obvodní zdi byly značně silné, od průměru 50 cm se odchylovaly jenom málo. Značný podíl na jejich tloušťce měla hliněná malta, která byla z obou stran nanášena ve vysoké vrstvě, aby byly vyrovnány rozdílly ve velikosti ručně dělaných cihel. Hliněné omítky si hospodyně pravidelně nejméně jednou do roka samy opravovaly; to valnou měrou přispělo k dobrému vnějšímu vzhledu stavebně již velmi chatrných domků ještě v posledních letech před jejich rozebráním. Všechny domky byly podobné jako všude na vesnici nejméně jednou do roka bíleny vápnem, byly tedy, nehledíme-li k tomu, že v ulicích nebyla kanalizace, na pohled úpravné a čisté.

Střecha na všech domcích byla sedlová, nevysoká, postavená na hambálkových krovech zřízených z tesaných hranolků silných přibližně 8 cm×8 cm. Krytina byla od počátku lehká, původně šindelová – šindel v té době naprosto převládal i na bohatých stavbách ve vnitřním městě.³⁾ Teprve později byl šindel, který se musel častěji obnovovat, nahrazen dehtovou lepenkou; ta byla levnější a dala se snáze udržovat. Okraj střechy opatřený záklopem přesahoval průčelí zdi domků asi o metr a chránil tak chodník podél domků. Chodník byl podobně jako venkovské chráněné násypí vydlážděn plochými, jenom zhruba opracovanými kameny. V uličce podobně jako v žádném jiném předměstí Brna té doby nebyla kanalizace: splašky se odváděly, jak už zmíněno, korýtkem uprostřed hlavní cesty mezi zahrádkami. Také toto korýtko bylo k tomu účelu vydlážděno. Do starých domů nebyla kanalizace zavedena až do konce trvání ulice. Po celou dobu nebyl do jednotlivých domů zaveden ani vodovod, ba v uličce nebyl ani vodovodní stojan: její obyvatelé chodili pro vodu k stojanu na Malé Nové ulici. Podle vyprávění pamětníků bylo donášení vody od stojanu do domů ještě koncem 19. století pramenem skromných příjmů dětí z nejhudších rodin – za naložení vody do dvou věder dostávaly krejcar.

Domky byly jednotraktové. Byly stavěny podle jednotného plánu a jisté také stejným způsobem. Z ulice se vcházelo poměrně širokými výplňovými dveřmi (rozměru 105/200) do neveliké síně obvyklého rozměru asi 1,60 m×4 m a odtud dalšími, již užšími dveřmi do světnice veliké asi 4 m×4 m⁴⁾. Síň byla rozdělena na vstupní prostor – vlastní síň – za níž byla malá kuchyňka. Velikost kuchyňky, obvykle 2 m×1,60 m, i způsob jejího oddělení od síně a některé staré komíny, které se zachovaly až do posledních let trvání kolonie, nasvědčují, že se zde podobně jako ve vesnické černé kuchyni vařilo na otevřeném ohništi pod komínem a že otevřené ohniště bylo teprve později nahrazováno zděným sporákem nebo častěji litinovými kamny. Pronikání kouře do světnice bránila tenká dřevěná přepážka zřízená z hranolků, která byla se stropu spuštěna do hloubky asi 60 cm, obdoba venkovského mandrholce. Kuchyňka neměla přímého osvětlení. Ačkoliv domky hraničily v době stavby kolonie s otevřeným polem, nebyla v jejich zadních zdech proražena okna. Hospodyně při vaření otvírala uliční dveře, jimiž zároveň celou síňku i kuchyňku větrala. Tím se také zvětšoval kontakt, který udržovala s ulicí, se sousedkami.

V síni byl hned za dveřmi z ulice podobně jako v četných vesnických domech malý dolík na brambory a jiné podobné potraviny, ve stropě vchod do podstřeší, probíhajícího bez požárních zdí po celé délce domů. Strop v síni i v kuchyni byl trámový s nelišťovanými, ve dvou vrstvách na sebe kladenými deskami, podlážka dlážděná nebo dusaná hliněná.

Stejný strop měla také světnice, hledící dvěma okny do zahrádky na ulici. Trámový strop se však ve světnici udržel jenom ojedinele,⁵⁾ jinde byly trámy již před lety podbity, orákosovány a omítnuty. U obyvatel platil trámový strop za svědeckví

zvláštní chudoby, ba přímo nouze, proto se snažili připodobnit jej také tam, kde zůstal, alespoň častým líčením hustou hlínkou stropu rákosovanému: v domech, kde jsme před deseti lety trámový strop ještě zastihli, byla hlínková vrstva mnoho milimetrů tlustá a vcelku skryla podrobnosti stropní konstrukce. Také hliněná podlaha ve světnici, považovaná od poloviny 19. století za svědectví veliké chudoby i na vesnici, byla záhy nahrazována podlahou palubovou. Palubová podlaha se daleko lépe uklízela, v bytě mohl být přes stísněné poměry přece jen udržován lepší pořádek. Stěny světnice byly bíleny vápnem nebo hlínkou, později zdobeny malbou pořizovanou volným štětcem nebo jenom i holou rukou. Toto obílení, popř. vymalování obstarávala hospodyně sama. Ještě v roce 1951 jsme zastihli hospodyně, která si sama zdobila kuchyňku: prsty namáčela do nezřetědného modřidla na prádlo a volnou rukou kreslila páry třešní s listy na bílý vápenný podklad. Takovou malbu obnovovala několikrát do roka, protože při vaření v špatně větratelné kuchyni velmi trpěla a modřidlo brzo zašlo.

Domky neměly žádný dvorek, žádnou komůrku ani jinou hospodářskou stavbu. Prádlo praly hospodyně v zimě v létě v síni nebo častěji v uličce před domem.

Na počátku 19. století nebyla již velká většina domků v Červené ulici v majetku Schmalovy továrny. Podle soupisu brněnských domů a jejich majitelů, pořízeného v roce 1806, prvního soupisu, který odděloval Červenou ulici od Velké Nové ulice, náleželo Schmalově továrně již jenom 13 domků. Ostatní byly v majetku dělníků a různých řemeslníků; mezi řemeslníky byli jenom dva soukenického řemesla. Některým obyvatelům patřily i dva sousedící domky, tak č. 9 a 10 náleželo invalidovi Cyrilu Frantovi, číslo 13 a 14 dělníku Františku Kosmáčkovi, 17 a 18 soukenickému tovaryšovi Filipu Pfaffenbergerovi, 29 a 30 zedníku Janu Stenglovi, 39 a 40 dělníku Ondřeji Schubertovi. Do roku 1827 však všichni tito „zámožní“ obyvatelé Červené uličky druhý domek prodali.⁶⁾ Počet domků v držení továrny se v prvních letech 19. století dále zmenšoval, až nakonec začátkem třicátých let nedržela továrna domek žádný. V uličce, která žila v představách Brňanů jako kolonie textilní továrny, nakonec v polovině 19. století nebydlel téměř žádný textilní dělník. Měnilo se složení obyvatelstva v uličce i co do národnostní příslušnosti. Na místě německých jmen, která byla častá na začátku století, převládla v uličce jména česká, ulička se také po národnostní stránce sjednotila.

Poměrně vysoký počet obyvatel připadajících na jeden dům⁷⁾ opravňuje k předpokladu, že někteří majitelé domků mívali ještě nájemníky. Takové případy však nebyly příliš časté. Byly to především textilní dělnice,⁸⁾ od padesátých let také zedničtí dělníci, kteří snad spávali na půdě domků.⁹⁾

V uličce bydleli koncem první poloviny 19. století vedle krupaře, který zásoboval obyvatele moukou a jiným podobným vařivem, také dva krčmáři, „Patoken-schenker“. Žili v domech číslo 36 a 37, nevíme však, zda měli svou nálevnu přímo v uličce nebo na Velké Nové ulici někde v blízkosti továrny.

Vcelku lze říci, že svým typem byla Červená ulička vesnickou domkářskou ulicí v předměstí Brna. Četnými vesnickými rysy se vyznačoval také denní život jejích obyvatel. Mezi národnostně i sociálně poměrně velmi jednotným obyvatelstvem – v polovině 19. století tu naprosto převládali čeští dělníci – se snadno navazovaly sousedské známosti, které byly přerušeny odchodem z vesnice a jejichž potřebu přinášely obtíže denního života. Ostatně těsné sousedství nedovolovalo, aby jedna rodina měla před druhou závažnější tajemství, samo již sbližovalo obyvatele sousedních domků, zvláště hospodyně, které se vždy jedna k druhé obracely

o výpomoc. O dobrých sousedských poměrech svědčí udržování četných výročních příležitostí, které byly podle svědectví pamětníků v Červené uličce stejné jako v předměstských vesnicích – Černovicích, Komárově, Králově Poli – slaveny tancem pod májí.¹⁰⁾ Pamětníci vypravovali také o příkladech sousedské soudržnosti, v níž se již směřovala tradiční vesnická sousedská pospolitost se vznikající dělnickou solidaritou: tak děti z velmi početných a přitom velmi chudých rodin byly po celá léta podarovávány každodenně krajícem chleba, někdy také volány k obědu do sousedního domu, jehož obyvatelé na tom byli lépe.

Ostatně stála Červená ulička zcela stranou městského centra, vysunuta na sám kraj zastavěných prostor do polí. Od vnitřního města byla oddělena zahradami domů na Kiosku a na Velké Nové ulici; jediným jejím sousedem byla neveliká kasárna Nassavského pěšího pluku. Na druhé straně byl už jenom táhlý svah polí, přerušeny městským hřbitovem, a pak skutečně venkovské dvory – městský a tomášský statek, které dojem vesnice ještě zvyšovaly a snad také poskytovaly dělnickým ženám v Červené uličce, pokud nepracovaly v továrně, přes celé léto práci.

Druhá polovina 19. století tento vesnický charakter okolí dělnických domků v Červené uličce zcela odstranila. Zahradky, které byly hlavním činitelem poměrně vzdušného a zdravého bydlení v ulici bez kanalizace, zmizely. Na jejich místě vyrostly nové obytné budovy, sice opět jenom přízemní, avšak značně větší a vyšší, než byly domky staré kolonie. Místo do otevřených prostor zahrádek hleděli obyvatelé starých domů do zidek a plotů ohraničujících dvorky nových usedlíků, k nimž přilepili drobné nouzově postavené dřevníky a komůrky. Splašky, které byly dříve odváděny otevřenou stružkou uprostřed chodníku mezi zahradami, odtékaly nyní volně téměř pod samými okny těsných domků. Z ulice, která byla v první polovině 19. století poměrně dobře nejnutenějšími potřebám dělnických obyvatel vyhovující osadou, se stalo dusné zákoutí s domky bez slunce, bez možnosti řádného větrání, ba téměř bez přímého denního světla. O této nové podobě Červené uličky, a v menší míře také o nově postavených domech, platila již zcela slova, která o předměstských dělnických čtvrtích napsal Jan Ohéřal.¹¹⁾ Ulička, která byla dlouho vesnickou uličkou zapomenutou uprostřed města, se přizpůsobila ostatním starým dělnickým ulicím – Křídlovské, Pekařské, Josefovu (nynější Bratislavské), Švábce (nynější Dr. Bedřicha Macků), Cejlu a jiným. Byla na tom nyní o to hůře, že její domky byly zcela bez dvorů a bez nejnutenějších hygienických zařízení.

Přes to všechno si podrželi obyvatelé Červené uličky, nyní rozdělené dvěma řadami nových domů, mnoho ze svého blízkého vztahu k sousedům, k vlastnímu domu, k městskému okolí. „Šmálka“ zůstala více méně uzavřenou osadou, ve které si byli lidé navzájem většinou blízcí, kde si obyvatelé sousedních domů byli skutečnými sousedy. Projevovalo se to v různých úsluhách, které si navzájem prokazovali, avšak také v pozorném, vskutku vesnickém sledování každodenního života jednotlivých rodin a kritikou všeho, co se přičilo vesnické morálce.

Přes veliké obtíže udržovali i ve změněných podmínkách svou uličku čistou: každý pravidelně nejméně jednou za týden uklízel okolí svého domku – netrpěli, aby někdo tuto samozřejmou povinnost zanedbal, a tím udržovali svůj denní život v ulici v aspoň poněkud snesitelných podmínkách a chránili se před epidemiemi. A když už neměli před okny zahrádku, ale jenom neúhlednou zídku, pěstovali aspoň muškáty za oknem, kterých měla některá hospodyně doslova plná okna.

Druhým typem obydlí brněnského dělnictva jsou staré činžovní domy. Vyrůstaly v těsné blízkosti továren v předměstských ulicích od první poloviny 19. století. Pavlačové domy v Josefově, na Horním a Dolním Cejlu, na Švábce, na Velké Pekařské ulici byly již tehdy předobrazem nájemních kasáren, které se v druhé polovici století a později staly obvyklým domovem brněnského továrního dělnictva. Dělnické rodiny v nich žily stěsnány na malé ploše i po několika desítkách, odkázány na používání společných hygienických zařízení,¹²⁾ bez dostatečného obytného prostoru jak doma, tak i na ulici. Ulice ve všech těchto předměstských částech byly nedlážděny, namnoze nebyly ani jinak upraveny, takže se v nich při sebemenším závanu větru vznášelo množství prachu. Otevřené kanály a žumpy byly semeništem nemoci.

Pronajímání bytů se vzhledem k rostoucí bytové tísni stalo záhy výhodným zdrojem důchodů a stavba činžovních domů velmi výnosným uložením kapitálu: bytové nouze špatně placených dělníků bylo soustavně zneužíváno jak k zvyšování nájemného, které bylo u malých bytů relativně značně vyšší než u bytů větších, obývaných měšťanstvem, tak také k snižování jejich kvality. Při tom byla největší nouze právě o byty malé, o jedné, nejvýše o dvou místnostech, které byly obývány většinou jenom dělníky a kterých se i v novějších domech stavělo poměrně méně. Protože pak dělníci neměli možnost výběru malého bytu a protože neměli dostatek prostředků na nájem bytu většího, byly i tyto byty stále nejvíce přeplněny. Moravský Manchester, jak bylo Brno nazýváno, si v tomto ohledu koncem 19. a začátkem 20. století, kdy byla bytová tíseň největší, nijak nezdal se svým anglickým jmenovcem ani s jinými velkými velkoměsty anglickými, jejichž nelidské bytové poměry podrobil zdrcujícímu rozboru Engels.¹³⁾

O podmínkách dělnického bydlení především v pavlačových činžovních domech konce 19. a začátku 20. století podává cenný i obrazový materiál drobná anonymní studie o brněnských bytových poměrech, očištěná v třech ročních výročních zprávách nemocenské pokladny po Brno-město a okolí v letech 1908–1911. Autor v ní podal rozbor údajů o bytových poměrech, jak byl pořízen při sčítání lidu v roce 1900, a jako doplněk přidal zápisy o jednotlivých bytech, jak je sám pořídil při výzkumu bytů v terénu.

Z 20 888 obývaných bytů, které byly v Brně v roce 1900, bylo jenom 11 252, tedy 53,6 % bytů malých, o jedné nebo o dvou místnostech. Z nich bylo 343 bytů v suterénu, 90 bytů v podkroví. Překvapivě malý počet bytů umístěných v podkroví je v podstatě důsledkem ustanovení stavebního řádu, který od začátku století kladl zřizování obytných místností v podstřeší všemožné překážky. Byty v suterénu a v podkroví byly, jak ukazuje další autorův materiál, nejhorší ze všech. Ze všech zachycených malých bytů bylo o jedné místnosti 963 bytů, o dvou místnostech 9798 bytů.

Využití místností jak v bytech o jedné místnosti, tak v bytech o dvou místnostech bylo rozdílné. Na jedné straně byly byty, spíše útulky o jediné místnosti, které byly obývány jenom jedinou osobou, na druhé straně však v jediné místnosti žilo namáčkáno v mnoha případech 3–5 osob, v některých případech dokonce i více než 10 osob.¹⁴⁾ Podobně tomu bylo i v bytech o dvou místnostech, které mezi malými byty zcela převládaly. I tu byly výjimečně byty o kuchyni a světnici obývány jedinou osobou – lze však pochybovat, že to byly byty dělnické; většinou v nich žily nejméně tři osoby, často však 6–10 osob. Výjimečně tu žilo lidí více.¹⁵⁾

Statistické údaje jsou značně skreslovány tím, že nebylo možno zcela přesně za-

chytit míru, jakou se tento počet obyvatel jednotlivých bytů rozmnožoval o podnájemníky, nocleháře a strážníky, kteří v jednotlivých bytech přebývali přes celý týden, ale kteří nebyli při sčítání lidu zapisováni. Jisto je, že obraz, který se jeví ze sumárních údajů statistického šetření, by nabyl četných nových rysů. Víme, že dělnická rodina, zvláště rodina s několika dětmi, byla nadmíru vysokou činží nucena brát si do bytu nocleháře nebo strážníky a hledat tak cesty, jak vysokou činží splatit. Není divu, že přítomnost nocleháře nebo strážníka a podnájemníka v těsném bytě vedla v mnoha případech k rodinným komplikacím, k rozvratům. Kdyby však ani toho nebylo – byly tu veliké závady v hygieně, zvláště pokud šlo o takové nocleháře, kteří se s rodinnými příslušníky majitele bytu střídali v užívání jediné postele. Z té příčiny se proti přijímání noclehářů a strážníků do bytu stavěly úřady nejen u nás, ale také v jiných průmyslových revírech, např. začátkem našeho století v Poruří¹⁶⁾ i jinde. Dělníci sami pocítovali nutnost přibírat do těsného bytu nocleháře nebo podnájemníky jako pronikavé omezení svého pohodlí, svého soukromí. K jejich přijímání byli nuceni pouze podnikatelskou spekulací s byty, která vyhnala činže z bytů do nebyvalé výše, a nedostatečností svých mezd, které nestačily ani na krytí nejnütnějších životních potřeb.

K přeplňování malých dělnických bytů a k rozkvětu spekulace s nimi přispěla také ta okolnost, že v druhé polovici 19. století počet brněnského obyvatelstva prudce vzrůstal – za něco více než 40 let od roku 1857 do roku 1900 se zvětšil téměř na dvojnásobek, v následujícím desetiletí o dalších 15 %. Bytový fond však rostl daleko pomaleji, od roku 1857 do roku 1900 se zvětšil jenom o málo více než o 42 %; v následujícím desetiletí přibýlo sice domovních čísel o více než 15 %, tedy poměrně více než byl přírůstek obyvatelstva, šlo však z velké části o menší stavby, nikoliv o rozsáhlé činžovní domy.¹⁷⁾

Přeplnění bytů dosáhlo koncem 19. století takového stupně, že se jím ve své zprávě nakonec zabýval také rakouský ústřední statistický úřad, který označil po rozboru stavu v rakouských městech bytové poměry v Brně a ve Floridsdorfu u Vídně za poměry z nejnepríznivějších.¹⁸⁾ Přeplněnost bytů měla ovšem právě u dělníků velmi nepříznivé společenské i zdravotní důsledky: „Po celý den zavřen v parném vzduchu dílny nebo v dusivém ovzduší tovární místnosti potřebuje více než každý jiný obyvatel města ve svém volném čase zdravý vzduch v dostatečném množství. Zdraví jeho i jeho rodiny je z velké míry podmíněno tím, jak dělník bydlí. Velká, přeplněná a už proto téměř z přírodní nutnosti nečistá obydlí jsou útulky pro stále epidemie... jsou však zároveň trvalým nebezpečím pro zdraví všeho městského obyvatelstva.“¹⁹⁾

Bylo proto také v zájmu bezpečnosti zdraví i bohatého měšťana, aby byly bytové podmínky dělnictva zlepšeny, zvláště když se nadto dělníci již organizovali a dožadovali se svého práva na lidský život. K tomu účelu byl v Rakousku zákonem z 30. dubna 1870 zřízen v pravomoci obcí zdravotně policejní dozor, který měl zabezpečit odstraňování alespoň nejkřiklavějších hygienických závad a dbát, aby všechny byty odpovídaly aspoň minimálním hygienickým požadavkům, zejména pokud jde o cesty, náměstí, příslušenství domů a bytů. Zachovávání podobných předpisů bylo v Brně sice nařízeno již novým stavebním řádem, vydaným pro město i předměstí společně v roce 1828 – všechny, i předměstské domy musely být opatřeny dobře vyzděnou, krytou a poklopem dobře opatřenou žumpou, záchody měly být pevně přikrývány, měly být vedeny pokud možno do kanálu²⁰⁾ a bez přísného dodržení těchto pokynů neměla být vrchností ani městským úřadem žádná stavba

schválena a povolena k užívání, avšak skutečné poměry, jaké byly i ve vnitřním městě ještě koncem 19. století, ukazují, že tohoto řádu nebylo příliš dbáno, a že jeho dodržování v starších domech nebylo nikým vyžadováno.²¹⁾

K nápravě neuspokojivého stavu byli proto pověřeni stálým dozorem zvláště nad byty lékaři, kterým byl tento dozor přidělen jako součást jejich lékařské praxe; měli si všimnout především vzdušnosti, světlosti a suchosti bytu, dbát o odstraňování odpadků z veřejných míst, od továren, od hromadných dělnických ubytoven atd. Domy, v kterých žily rodiny tuberkulózní, byty, které byly dělníkům přikázány od továrníka jako hromadné ubytovny, velké činžovní domy, v nichž žili nájemníci po stovkách, měli zvláště bedlivě prohlížet každý rok a závady oznamovat městskému fysikátu. Jejich dozor byl dále doplněn dvěma bytovými inspektory, kteří měli kontrolovat nájemní domy, zjišťovat závady, přikazovat a kontrolovat jejich odstraňování. Tato inspekční služba, která se v jiných městech, jak se zdá, dosti osvědčila,²²⁾ nebyla v Brně prakticky nikdy zavedena; dozorcí činnost lékařů, spjatých svými zájmy se zájmy podnikatelů a majitelů činžovních domů a snažících se o největší výnosnost soukromé praxe, byla rovněž bez účinku.

Bez praktického výsledku tu zůstalo také nařízení zákona o stavbě dělnických nájemních domů, kterým měla být zajištěna vyšší hygienická úroveň dělnického bydlení.²³⁾ Prosazení zákona slibovalo podstatné zvýšení úrovně dělnického bytu; nejmenší plošná výměra jednotlivých ještě obyvatelných místností byla sice i v těchto domech stanovena velice nízkou, na pouhé 4 čtvereční metry, bylo jim však zároveň zakazováno přijímat podnájemníky a nocleháře, kteří nejvíce přelidňovali dělnické byty v starých domech. Bylo sice také v Brně rozhodnuto, aby se i město stalo podílníkem nově utvořené akciové společnosti pro stavbu dělnických bytů podle tohoto zákona a aby do ní vložilo částku 150 000,- K; avšak s uskutečněním tohoto usnesení se rok od roku otálelo, předpokládaná částka na nákup akcií nebyla uvolňována. Ani se strany spekulantů s bytovou nouzí nebyl o stavbu takových domů, které by byly vystaveny stále pozornosti úřadů, zájem, ačkoliv uvedeným zákonem byly slíbeny podstatné úlevy daňových břemen; nepomohlo ani, že měly být dodatečně prominuty také obecní přírážky, v té době již podstatná složka celého daňového zatížení.

Pokud pak město samo přikročilo k stavbě nájemních domů pro své dělníky, bylo bydlení v nich pro městské dělníky tak nevýhodné, že se „do nich nejen neradi stěhovali, ale přímo se jim vyhýbali“. V domech, v kterých vedle sebe žili městští dělníci a úředníci, byli všichni dělníci nájemníci vystavováni stále podřízenosti vůči úředníkům, přinucováni k stálým službám, vystavováni nadto ještě stálé kontrole ze strany města. Správa domu byla svěřována městskému úředníku, který vedle správy domu vykonával služby donašeče a k podobným službám nutil také ostatní, dělnické nájemníky, takže obyvatelé nebyli zbaveni dozoru německého, pangermánsky orientovaného zaměstnavatele ani ve svém soukromí. Zvláště nepříjemný byl takový dozor pro městské dělníky české národnosti, kteří byli právě v letech na přelomu století vydáni silnému germanisačnímu tlaku radnice. Počet bytů ostatně nijak nevystačoval a byty byly přidělovány protekcčně. Většina městských dělníků, mezi nimi zvláště ti, kteří se nechtěli podrobit stálému téměř policejtskému dozoru a kteří odmítali začlenit se do donašečského systému, bydleli i nadále v těsných, tmavých, vlhkých a dusných bytech v starých dělnických čtvrtích.

Ještě hůře než o malé dělnické byty bylo postaráno o hromadné ubytování dělníků, kteří zůstávali na práci v Brně přes celý týden a jenom na neděli se vraceli

domů. Noclehárny zřízené při brněnských textilních továrnách, které byly dříve jejich důležitým útočištěm, byly začátkem století postupně likvidovány. Dělníci, kteří v nich přespávali, se po desítkách stěhovali do ještě horších hromadných „bytů“, vyhledávaných také v předměstských obcích. Řemeslníci učni a tovaryši pak, pokud nebydleli v Brně u svých rodičů nebo nedocházeli k nim do vesnic kolem Brna, spávali většinou v dílně na podlaže, v ojedinělém případě dokonce také na pryčně, která byla zavěšena pod stropem dílny. Zvláště špatné bylo ubytování dělníků a učňů brněnských pekařů: časný začátek pracovní doby napomáhal jejich ubytování přímo v pracovní místnosti: z 54 brněnských pekařství mělo v roce 1900 nevyhovující dělnické noclehárny celkem 14 podniků. V pekárně mazanců spalo 7 mužů za prkenou přepážkou zřízenou přímo v dílně, v jiném případě spalo 18 děvčat v pekárně macesů na zemi ve skladišti. Vznikaly tím závady také při výrobě a uskladňování zboží, proto jim byla věnována zvláště velká pozornost.

Přeplněné, špatně čištěné a vlhké dělnické čtvrti bez dostatečného proudu vzduchu a bez zdravotně nezávadné pitné vody se staly stálým semeništěm nemocí, zejména tuberkulózy a střevního kataru: v letech 1902–1905 zemřelo v Brně na tyto dvě nemoci celkem 315 a 411 lidí, tj. 22,1 % a 16,9 % všech v té době v Brně zemřelých osob.²⁴⁾

O konkrétních podmínkách dělnického bydlení v nájemních kasárnách, jak lze tyto činžovní domy charakterizovat, informuje podrobná zpráva o 382 typických bytech, které byly autorem podrobně proměřeny a popsány. Z nich bylo 179 bytů převážně z vnitřního Brna a nejbližších přilehlých ulic, 203 byty byly změřeny a popsány ve vzdálenějších předměstích, popř. předměstských obcích, jeden dokonce až v Troubsku.²⁵⁾ Neobyčejně pilně a důkladně shromážděný materiál uvádí adresu bytu, jeho umístění v domě (ve dvoře, v suterénu, v přízemí, poschodí), počet a složení místností, výměry světnice a jejich výšku, objem vzduchu ve světnici, počet postelí, počet obyvatel, mezi nimi uvádí zvláště počet dětí, výši oken, měsíční činži, počet obyvatel používajících jeden záchod, zaměstnaní muže, ženy a dětí, jejich týdenní výdělek; v poznámce si pak ještě všimá všeobecných hygienických podmínek okolí bytu, přístupu k němu, je-li zvláště obtížný, i jiných okolností, pokud mohou mít pro posouzení kvality bytu význam. I když uvážíme, že jde většinou o příklady mimořádně špatného ubytování dělníků, které pobouřily svědomí autora, patrně úředníka nemocenské pokladny, přinášejí tyto údaje svědectví a přesný popis bydlení i dobře vydělávajícího dělníka. Autoru nešlo o vyhledávání výjimek, byty v starých dělnických ulicích a čtvrtích – Panenské ulici, Pekařské, Peroutkové, Vídeňce, Cejlu, Křenové, Čechyňské nebo Křížové ulici byly téměř napořád stejně špatné, jak uváděl jeho popis. Domy ve všech těchto ulicích nebyly desítky let opravovány, neměly dostatečnou kanalizaci, byly vlhké a oprýskané; není téměř jediné starší ulice v Brně, z které by soupis nepřinesl nějaký příklad.²⁶⁾ Nepatrná pozornost, kterou majitelé domů věnovali udržování předepsané čistoty a pořádku v nejbližším okolí bytů, se nejlépe projevuje v poznámkách k jednotlivým číslům seznamu; nejčastější jsou stížnosti na vlhkost bytu, na špatné podlahy, na malá okna, ale také na nečisté okolí „s hrozným zápachem v celém domě“.²⁷⁾ Přes tyto okolnosti se činže z dělnických bytů v těchto ulicích pohybovala za byt o jedné kuchyni a světnici v starém domě kolem 10,- až 20,- K měsíčně a pohlcovala 30 i více procent výdělku celé rodiny.

Vnitřní zařízení dělnických bytů v činžovním domě bylo jednoduché (pominu při tom zařízení hromadných nocleháren, které prakticky kromě pryčen nebo spíše

slamníků neměly téměř žádný jiný kus nábytku, a to i v těch případech, že si v takové noclehárně, kterou si sami najali, dělníci také vařili). Hlavní obytnou místností se poněkud stávala kuchyně, jejíž rozměry se v nově stavěných činžovních domech zvětšovaly také u bytů, které měly zvláštní světnici. Nahrazení otevřeného ohniště, které bylo obvyklé u domků v Červené uličce, novým zděným sporákem odstranilo z místnosti obtížný dým a učinilo z kuchyně nejteplejší místnost bytu. Místy se od vytápění místnosti, světnice, vůbec upouštělo a všechen denní i noční život se soustřeďoval v kuchyni. Světnice v dělnických bytech neměly ostatně, jak bylo zvykem v měšťanských domech, vestavěná zděná nebo kachlová kamna, ale byly v případě potřeby vytápěny litinovými kamínky, postavenými třeba i doprostřed místnosti.

Jednoduché zděné sporáky, postavené většinou v některém koutě kuchyně, neměly zhusta pečící troubu; často se stavěly bez kobky, nebylo tedy dobře kde troubu umístit. Bývala jenom tam, kde byl v bytě postaven kachlový sporák s kobkou nebo kombinovaný sporák se zděným spodkem a kachlovou kobkou, nebo kde byla po vzoru kachlových kamen přistavována k zděnému sporáku také zděná kobka. Zděné i kachlové sporáky s kobkou měly v podezdívce pod kobkou klenutý výklenek, do kterého se skládalo dřevo naštipané do zásoby, aby tam proschlo. Udržování pěkného vzhledu zděného sporáku bylo hospodyně velmi obtížné: byl postaven většinou z pálených cihel a omítnut vápennou omítkou, kterou bylo ne snadné úhledně opravit. Býval proto sporák oprýskaný i tam, kde byl byt jinak poměrně pečlivě udržován.

Za příklad dalšího typického zařízení dělnického bytu může sloužit zařízení bytu v Peroutkově ulici č. 5, jehož fotografie přinesla výroční zpráva nemocenské pokladny v Brně roku 1908. Byt byl umístěn v přízemí, měl kuchyni o 10 m², světnici o 36 m² a neměl zvláštních závad. Bydlel v něm dělník se svou manželkou pradelnou a čtyřmi dalšími dospělými osobami, z nichž byli dva dělníci nocleháři. Měsíční výdělek obou manželů byl celkem 109,56 K (muž vydělal 59,76 K, žena 49,80 K) a za byt platili měsíčně 28 K, tedy 25,7 % z výdělku obou.

Nejdůležitějšími součástmi ostatního kuchyňského zařízení byl stůl, který sloužil k přípravě pokrmů při vaření, jako stůl jídelní i k všelijaké domácí práci, a spížirna, v které si hospodyně uschovala zásobu nejdůležitějších poživatin. Bývala postavena blízko kamen, aby potraviny v ní uložené nevlhly a aby hospodyně měla všechno, co potřebuje, hned při ruce.²⁸⁾ Byla vysoká asi 1,00 až 1,20 metru, široká asi 70 až 80 cm. Na výšku byla rozdělena na dvě poloviny: v jedné části byly umístěny zásuvky na mouku, na luštěniny, kterých se v dělnických rodinách spotřebovalo hodně ještě v dvacátých letech našeho století,²⁹⁾ druhá polovina měla police, na které hospodyně ukládala poživatiny kupované po malých množstvích – chléb, cukr, tuk atd. Pravé polovice s policemi se zavírala dvířky, která svým okrajem přesahovala i přes kraje zásuvek na levé polovině a umožňovala zavřít celou spížirnu jediným klíčem. Spížirna byla dělnické rodině náhradou za komoru, která byla od začátku 19. století předpisována i v nejmenších bytech ve vnitřním městě a která se později přeměnila zcela ve spížirnu.³⁰⁾

K ukládání nádobí sloužily otevřené poličky, opatřované někdy plátěnou záclonkou. Cennější a snadno rozbitné nádobí bylo ukládáno většinou do spížirny nebo věšeno na zdech. Větší nádoby, hrnce a pánve, byly rozestavěny po kobce kamen, poskládány pod stolem atp. Stůl měl pro ně někdy zvláštní podlážku zvednutou asi 20 cm nad podlahu kuchyně. V kuchyni bylo také uloženo umyvadlo, ojedinele

již se zvláštním drátěným podstavcem, většinou však volně položené pod stolem nebo i na zemi. S tím, že se v kuchyni také všichni členové rodiny myli, souvisí také, že na zdi bylo pověšeno zrcadlo.

Poličky a almárky na nádobí nebyly zdaleka ve všech bytech. To přispělo k udržení, popř. oživení obdoby starých dřevěných říms, které byly ještě na začátku století zavěšovány v městských i vesnických domácnostech na kuchyňskou zeď a na které se nádobí pokládalo, popř. zavěšovalo. V dělnických rodinách je nahradily drátěné věšáky, na něž se zavěšovaly zvláště malované porcelánové nebo kameninové hrnečky, ale také naběračky a jiné nádobí. Zdobný účel takto zavěšených malovaných hrnečků je zřetelně patrný zvláště tam, kde byla kuchyně se sporákem umístěna za přepážkou na místě staré černé kuchyně v síňce domu: hrnečky byly pověšeny v řádce na hřebíčky zaražené do mandrholce.³¹⁾ Poklice byly zastrkovány za provaz nebo drát připevněný na zdi hned za sporákem. Na zeď bylo zavěšováno také ostatní nářadí, které jinak mělo svoje místo v komoře – vál na nudle, v jednom jinak velmi úpravném bytě dokonce i pila na dřevo.³²⁾

Podlaha v kuchyni byla v dělnických bytech stejně jako v starších měšťanských domácnostech většinou cihlová, jak předpisoval stavební řád z roku 1828. Protože kuchyně sloužila téměř ve všech dělnických bytech zároveň za prádelnu (v mnoha případech nejen vlastního, ale také z měšťanských rodin přineseného prádla – ženy často pracovaly jako pradelny nebo jako uklízečky a posluhovačky), byla cihlová podlaha v kuchyni trvanlivější než podlaha palubová, která brzy hnula. Byla však studená a nevzhledná a poměrně špatně se udržovala v čistotě.

Přes všechnu chudobu kuchyňského zařízení a obtíže v udržování pořádku je patrná snaha hospodyně dát místnosti úpravný ráz: záclonka pověšená na zmíněné již poličce, záclona zastírající okno, reklamní obrázek pověšený na zdi i uschlá kytka zastrčená za zrcadlem, snad památka na nějakou příležitost, jsou toho dokladem.

Málo bohatěji byla zařízena daleko prostornější světnice, která nepochybně sloužila jenom k spaní. Podél obou bočních stěn byly za sebou postaveny vždy dvě postele, přiražené až těsně ke zdi kuchyně. Jedna skříň byla postavena v mezeře mezi postelí a kuchyňskými dveřmi. Protože světnice byla zařízena koupenným nábytkem a protože k němu patřily obvykle dvě skříně, můžeme předpokládat, že druhá skříň byla postavena v mezeře mezi postelí a oknem, kde na ni zbylo dostatek místa. U oken byl patrně postaven také zásuvkový šatník, který patřil od polovice století k obvyklému zařízení dělnických světnic. Uprostřed světnice byl postaven „parádní“ stůl, který byl skutečným středem celého zařízení a kterého se téměř nikdy nepoužívalo. Byl pokryt pokrývkou, kterou si hospodyně sama háčkovala, nebo častěji pestrou kupovanou pokrývkou s třásněmi. V jeho zásuvce se ukládaly nečetné písemnosti a cennosti rodiny. „Parádního“ vzhledu měla dodat světnici také předložka položená u nejpěknější postele, snad postele obou manželů.

Stejný význam měly nepochybně také obrazy svatých, rozvěšené nad postelemi; přičítat jim výhradně náboženský smysl nelze, i když byla další devocionálie, přinesená patrně z poutí, postavena jako ozdoba mezi dvěma dalšími bustami na skříně. Také zde byly některé častěji používané kusy oděvu volně pověšeny, nikoliv však již na hřebících porůznu do zdi zatlučených, jak tomu bylo v kuchyni, ale jenom na závěsech dveří nebo na jiném vhodném místě.

Zřejmě úsilí o úpravnost a měšťský vzhled nedovedlo však zastřít náhodnost a chudobu celého zařízení. Nábytek z tvrdého dřeva, který si oba manželé poříдили

jako základní zařízení ložnice, byl doplněn dalšími dvěma postelemi z měkkého dřeva, určenými patrně pro nocleháře. Přeplnění místnosti, které si vynutilo rozestavění čtyř postelí podél obou hlavních zdí, a snaha co možná úsporně vytopit celou místnost navíc donutily hospodyni, aby postavila do středu světnice hned vedle stolu a nejpěknější postele litinová kamínka, „kanónek“, a vedla kouřovou plechovou rouru do komína, vzdáleného několik metrů daleko. Tím byla docela zmařena všechna její snaha o pořádek a úhlednost, která ostatně vyzařuje i z jejího oblečení.³³⁾ Snazší bylo udržet pořádek na podlaze, která byla ve světnici už téměř napořád palubová.

Podobně byla s malými odchylkami zařízena většina malých dělnických bytů ve vnitřním městě i v předměstích. Úsilí o úpravnost a pořádek je vidět na většině obrazových dokladů, které z té doby máme. Výjimkou byly pouze nejstísněnější, nepřelidněnější byty o jediné místnosti, kde byla každá snaha o udržení pořádku předem zmařena přelidněností a nevhodností místnosti.

Také u velmi stísněných bytů byly stěny příbytku zdobeny obrázky, jak barvotisky kupovanými na pouti, tak také různými obrazovými plakáty, fotografiemi, rámovanými upomínkami na první přijímání nebo bířmování dětí, lepenkovými vyšivanými skřínkami na kartáče a hřebeny.³⁴⁾

Dělníci, zvláště ti, kteří žili v starých činžovních nebo všelikých upravovaných domech, patřili k nejhůře bydlícím a spekulací s byty nejtěžší postíženým nájemníkům v celém městě. Většinou o něco málo lepší – alespoň pokud jde o prostor připadající na jednu osobu a o výši činže – bylo postavení dělníků bydlících v připojených obcích – v Králově Poli, Husovicích, Juliánově, Židenicích a jinde. S výjimkou rodin s velkým počtem dětí žilo v bytě obvykle 3–5 lidí; jejich byty měly většinou méně nábytku než byty lépe postavených dělníků ve vnitřním městě – jedna postel v nich připadala na 2–3 obyvatele, byly však také případy, že jediná postel v bytě sloužila šesti obyvatelům, dvě postele pro devět obyvatel atd. Jisto je, že na postelích nikde nespávalo více než dva lidé. Ostatní spávali na slamnicích nebo na rozestřených starých oděvech na zemi a přikrývali se opět odloženými kusy oděvu nebo kabátem. Značně horší byly v takových bytech obecné hygienické poměry. Ve dvorech domů, z nichž část patřila k zemědělským usedlostem, byla hnojiště často přímo před okny dělnického bytu zřízeného ze starého chléva, domy neměly žádnou kanalizaci, byly špatně izolovány, takže sklepní a dvorní byty, které byly obývány většinou nájemníky, byly mokré až do výše oken. V některých bytech byla hlíněná nebo cihlová podlaha také ve světnici, deskové podlahy pak byly proslapané a ztrouchnivělé.

Četné byty neodpovídaly ani nejprimitivnějším požadavkům hygieny: byly zde byty bez oken, které nebylo možno větrat, jiné, které měly okénko jenom ve světlíku dveří, byty zřízené z chlévů a komor. Ve zprávách se stále znovu vrací poznámky, že byt je dusný, vlhký, temný, že je dům plný zápachu z otevřené žumpy nebo kanálu, že jednoho záchodu užívá 20 nebo 25 obyvatel (byly ovšem také takové, jichž používalo i třicet a více osob; v Králově Poli dokonce v jednom domě byl jeden záchod určen pro 90 lidí).

Za takových podmínek není divu, že v dělnických rodinách, a to i v takových, které měly poměrně dosti značný důchod, byla rozšířena tuberkulóza, skrofulosa a trachom; byly i takové domy, v kterých trpěli trachomem všichni členové rodin v domě bydlících.

Typ dělnické osady, jakým byla Červená ulička v první polovině 19. století, se

v tomto období přesunul za obvod města; v městě bylo stavební místo příliš drahé, než aby se jím plýtvalo na stavbu přízemních domků. Přízemní stavby vesnického typu zůstaly vyhrazeny ulicím předměstských čtvrtí, kterým i nadále propůjčovaly vzhled venkovské domkářské uličky. Vesnický charakter těchto ulic byl podporován také tím, že ulice zůstaly dlouho nedlážděné, v mnoha ulicích dokonce nevalcované, a že velmi mnozí majitelé domů měli na dvoře vlastní hospodářství – králíky a slepice.

Nedávná vesnická minulost zůstávala také v mnohém z denního života lidí, v jejich návycích, v sousedských vztazích lidí z jedné ulice, v jejich pocitu sounáležitosti v poměru k lidem z jiné ulice nebo dokonce jiné čtvrti. Vesnická minulost a stále udržované těsnější nebo volnější sepětí se zemědělským hospodářstvím, které se v některých předměstských obcích projevuje založením Jednotných zemědělských družstev (např. v Komárově, v Řečkovících, v Žabovřeskách a jinde), jsou patrné také z traťových názvů, které byly obyvatelům těchto míst zcela obvyklé a které pronikly i na plány města Brna.³⁵⁾

Osadou typu Červené uličky (a hornických kolonií rozšířených na Rosicko-Oslavsku, na Ostravsku, ale také dělnických kolonií při průmyslových závodech v menších místech, např. při Reichově sklárně v Karolině Hutí (nynější Karolinka v okrese Vsetín) byla na konci 19. století kolonie cihlářských dělníků, která byla postavena v bohunické cihelně. V čtrnácti bytech postavených vedle sebe pod jedinou střechou žilo celkem 93 lidí, z toho 41 dospělých a 52 dětí. Každý z bytů měl kuchyni o 7,5 m² a světnici o 11,25 m² a žilo v něm průměrně více než 6 lidí, zpravidla manželů s dětmi. Spávali skoro vesměs na dvou postelích, nebyla-li jedna postel určena pro nocleháře, kterého měli skoro v každé domácnosti.³⁶⁾ Okolí kolonie nebylo téměř vůbec upraveno.

Trvalá nouze o malé a levné byty v Brně byla jednou z příčin vzniku nových kolonií malých domků na bezprostředním okraji města. Byly dvojího druhu. První druh byly skutečné nouzové kolonie, které vznikaly po první světové válce ve všech velkých městech.³⁷⁾ Stavěli v nich svá obydlí nezaměstnaní, kterým už nezbylo na zaplacení činže a kteří si tu zřizovali boudu, do které by se uschovali před nepohodou a zajistili si ochranu před podezřením z potulky. K zřízení takové kolonie městská správa buď mlčela, nebo i sama zapůjčila pozemek v některém odlehlém a skrytém místě, kterého nemohlo být jinak využito. Nejhorší nouze nejenže nesměla do vnitřního města nebo na spořádanou, i když nepříliš blahobytnou ulici v předměstí, ale neměla přijít pokud možno zámožnému měšťákovi vůbec na oči.

Domečky v takové kolonii byly stavěny většinou vlastníma rukama z materiálu, který si stavebníci dovedli nasbírat v odpadcích z bouraček nebo z cihlových zlomků na velkých stavbách, nebo který si mohli příležitostně koupit. Na stavbu obvodních zdí se užívalo cihel všech druhů: v jedné zdi možno najít velké ruční cihly z bouračky, zlomky malých cihel odhozené jako nepotřebné na velkém staveništi, zlomky cihel děrovaných i kusy heraklitu. Také potřebné dřevo bylo shledáváno všelijak: desky potřebné na podbití stropu pod rákos získávali ze starých bedniček, lačky pod krytiny z obalů strojů – jenom krovy se musely stavět z hranolků koupených na pile nebo v skladu dřeva. Ale také tu se šetřilo: aby nebylo třeba silných trámů, které by obvodní zdi stejně neunesly, byly stavěny domky jenom o jednom traktu, na které stačil jen lehčí krov. Nebyly ojedinělé ani domky ze starých železničních vagónů nebo z maringotek, které byly stavěny bez podvozku na kamennou podezdívku.

Těmto koloniím byla téměř napořád dávana exotická a romanticky znějící nebo zase výsměšná jména. Jejich reprezentantku, pražskou Rafandu, popsal ve svém fejetonu Karel Čapek.³⁸⁾ Přes všechnu zřejmou bídu, která hleděla z každého koutu, byla vnější úprava domků v nouzové kolonii věnována velká péče: kdo mezi majiteli domků jenom trochu mohl, ohodil domek zřízený z železničního vagónu maltou, „dal ho do kabátu“, aby se v něm udrželo více tepla a aby se zlepšil jeho vzhled. Omítka na všelijak slepených zdech byla pečlivě udržována a malována pestrými barvami. Při domcích se zřizovaly často droboučké zahrádky, opravdu jako dlaň, jejich rabátka však byla od jara do zimy jediným kobercem květin. Využilo se na ně každého prázdného místečka v okolí domku.

Osady tohoto typu v Brně již zmizely a zůstala po nich jenom jména – Kostivárna, Mexiko, Šanghaj a jiná. Uchovaly se jenom zcela ojedinělé domky, které byly vklíněny do kolonie druhého typu; takovým domkem byla chata v kolonii Písečník: neomítnutý železniční vůz, k němuž byla přistavěna neveliká kuchyňka, a několik podobných provisorních domků roztroušených v jiných koloniích.

Druhý typ kolonií tvořily osady domků sice rovněž malých, avšak stavěných z dobrého materiálu a pravidelně o dvou místnostech. Domek o dvou místnostech, o kuchyni a světnici, byl považován za dostatečně veliký, a jenom ojediněle byly stavěny domky o více místnostech. Byly postaveny z pálených cihel, většinou dobře izolovány proti vlhku, a byly vybaveny alespoň malým dvorkem. Dvorek býval uzavřen miniaturním dřevníkem, kurníkem nebo králikárnou. Zatím co v osadách prvního typu žili lidé, které na okraj města vyhnala nejzazší nouze a kteří sami ve své chatrči v kolonii spatřovali jenom dočasné obydlí, které opustí, jakmile se zlepši jejich postavení, najdou se mezi obyvateli těchto druhých domků lidé stálého zaměstnání, železničáři, kteří měli dokonce „definitivu“, zedníci a fasádníci mistři, mistři skláři a dělníci různých zaměstnání, kteří si v kolonii pořizovali trvalé bydliště, vlastní dům. Neradi se s tímto domem loučí, i když se jim nyní nabízí komfortnější bydlení v novém činžovním domě, a raději by zůstali ve svém, „protože si na to již zvykli, zvykli si i na sousedy a je jim líto toho přátelského prostředí“, jak jsme slyšeli od četných obyvatel Písečníku.

Také těmto koloniím bylo přikázáno místo na prostorách jinak nevyužitelných: Kamenná kolonie na Starém Brně byla postavena na dně starého opuštěného kameného lomu, Černovičky na dně hliniště – na ně potom navázala Podstránská ulice mezi Líšní a Slatinou. Byla to místa vždy velmi stísněná. Jejich úprava na stavební místo byla obtížná, vyžadovala zřizování teras podpíraných někde i dvoumetrovými kamennými opěrnými zdmi. Nerovnosti terénu a stísněnost místa byly také příčinou, proč tyto kolonie většinou nevznikaly jako přímé řady ulic: stavební čára sice nebyla zcela určována nerovnostmi terénu, přece však byla vedena tak, aby nebylo nutno přemísťovat příliš veliká množství zeminy. Také svah za domem byl srovnáván do stupňovitých teras, na nichž byla zakládána zahrádka. Příkrá stráž byla podchycována přitom nejružnějšími prostředky, někdy při takové práci zcela neobvyklými, které svědčily o schopnosti stavebníků využít pro svou stavbu každého odpadu: např. v Černovičkách a v Podstránské ulici byly terasy podchycovány pásy silného vlnitého plechu, který obyvatelé ulice získávali rozdělováním starých sudů na asfalt, vřazených nedalekou továrnou na izolační hmoty.

Domky v kolonii tvoří buď krátké pravidelně řazené uličky a blíží se svým uspořádáním osadě žebříkového typu (např. Divišova kolonie v Řečkovících), nebo jsou postaveny v krátkých a v důsledku nerovností terénu nijak systematicky ne-

řazených uličkách (např. Kamenná kolonie), nebo konečně tvoří dlouhé ulice podobné vesnickým ulicovkám (např. Podstránská ulice).

Také zde byly všechny domy stavěny svépomocí, i když byl pro jejich stavbu vypracován řádný stavební plán od stavitele nebo aspoň oprávněného zednického mistra.³⁹⁾ Na úpravnost osady bylo pamatováno již při zakládání jednotlivých jejích částí: v některých ulicích byly před všemi domy ponechány malické předzahrádky, ohrazované drátěným nebo tyčovým, dříve pečlivě udržovaným plotem na nízké podezdívce a na sloupcích; v zahrádkách pěstovali ponejvíce květiny, mívali v nich i ovocný strom. Vchod do domu byl v ojedinělých případech zastíněn loubím utvořeným z výhonů vinné révy vedených na drátěném lešení. Nedlážděná prašná silnice zvyšovala dojem venkova; také tu se ostatně jako na venkově v domkářské ulici značná část života trávil na ulici – zde se konaly besedy sousedů, sem se přenášela i značná část prací.

Svým domkům, jejich udržování i zkrášlování věnovali obyvatelé také těchto kolonií stejnou pozornost jako vesničtí domkáři. Všechny práce s udržováním a vylepšováním jejich fasády, nátěry oken a dveří, plotů, opravy střech – to všechno si dělali sami. Malbu i nátěry obnovovali často a volili při tom barevné kombinace obvyklé také v okolních vesnicích – v Jiřkovících, ve Šlapanicích, v Slatině (tak např. v Černovičkách, kde je hojně kombinací odstínů okru i okru s modří), nebo v brněnských předměstských ulicích (např. v Podstránské ulici). Zdá se, že čím prostší byla kolonie, čím chudší její stavby, tím méně se styděla za svůj vesnický ráz, a naopak, čím byly její domky trvanlivější, tím více se hleděla přizpůsobit městskému sousedství, i když jenom navenek.

Nejnápadnější je toto zdobení a připodobňování domku v kolonii skutečnému městskému domu, tato snaha vyniknout nějak nad své sousedy, pořídit si domek onačejší a dát tak najevo svou větší zámožnost u řemeslníků-stavebních specialistů: na Podstránské ulici si vyzdobil fasádník svůj domek bohatým sgrafitem, mistr sklář si zasadil do vnitřních oken skládaná barevná skla, obvyklá v měšťanských domech na konci 19. století. V celé ulici byl vůbec patrný konflikt vesnického vkusu s vlivem vkusu městského.

Natěsnání domků na malém prostranství podporovalo v koloniích vytváření těsných vztahů, navazovaných ženami přes plůtek zahrady nebo na zápraží. Tyto sousedské vztahy, které se dříve projevovaly pravidelnou, sousedskou i vynucovanou péčí o čistotu ulic (až do ukončení druhé světové války nebyly ulice v žádné kolonii čištěny na náklad města, všude si úklid dělali obyvatelé sami), se po ukončení druhé světové války projeví ochotou, s jakou byly v brigádnických směnách kolonie dobudovány. V ulicích, v kterých nebyla kanalizace ani vodovod, si je občané svépomocí za podpory města vybuďovali. V brigádách si leckde vybuďovali, popř. upravili kulturní domy, které se staly střediskem kulturního života v osadě, zřídili parčíky a dětská hřiště.⁴⁰⁾ Úsilím obyvatel se některé kolonie staly trvalými osadami, které zdravotně poměrně dobře vyhovují a svou úroveň bydlení se blíží ostatním předměstským ulicím, a to i takovým, v nichž byly domky stavěny po první světové válce s vydatnou státní podporou.

Vnitřní zařízení domků je již jednoznačně městské, i když bylo pořizováno po kouscích. Tato všelijak skládaná zařízení byla považována vždy za provisorium a byla nahrazena po několika letech společného života manželů městským nábytkem, v němž všechny kusy byly stejného druhu.

Obnova vesnického způsobu bydlení v těchto osadách spolu s četnými, mimoděk

oživenými rysy vesnického způsobu života byla způsobena jednak tlakem spekulace s byty, jednak trvalou obavou o budoucnost, strachem z nezaměstnanosti. Jenom výjimečně byla popudem k vystavění vlastního domku touha „bydlet ve svém, mít svoje vlastní“. Proto také dnes blízký vztah k osadě i k domku zaniká sám sebou: v očích mladé generace, která nepoznala zblízka sociální nejistotu ani spekulaci s nouzí, není již třeba vlastního domku jako zajištění střechy nad hlavou. Mladí lidé považují vlastní domek spíše za přítěž a snaží se dostat raději byt v poschoďovém, světlém a pohodlném domě, který se stal typickým městským obydlím našeho dělníka.

¹⁾ Pro brněnské textilní továrny pracovali na rosickém panství také obecní chudí, jak je patrné z výkazu o obecních chudých v městečku Rosicích, sepsaného 22. dubna 1831; zabývali se „přebíráním a sprádáním vlny“ i především lnu (Archiv rosického panství, SAB). O tom také Šujan: Dějepis Brna, Brno 1928, str. 368–369.

²⁾ V roce 1852 bylo mezi brněnskými měšťany 106 tkalcovských, 39 soukenických a 33 cajkařských mistrů, kteří ještě vedli řemeslo a odolávali konkurenci továren. Srov. Schematismus für die königl. Hauptstadt Brünn sammt allen Vorstädten, Brno 1853, str. 16–28.

³⁾ Jeho používání na krytinu bylo sice zakázáno stavebním řádem v roce 1828, nebylo však bez velkých nákladů možné změnit šindelovou krytinu již postavených domů. Ve vnitřním městě bylo proto ještě v roce 1852 z 572 domů plných 400 domů kryto šindelem, pouze 172 domů mělo krytinu ohnivzdornou. Srov. W. Schram: Vaterländische Denkwürdigkeiten II, Brno 1907, str. 87.

⁴⁾ Odchylky od těchto rozměrů byly celkem neveliké a týkaly se jenom některých domů. Značnejší odchylky byly vzácné, např. v domě č. 20.

⁵⁾ Ještě v roce 1952 byl např. v domě č. 26; byl pokryt více než centimetrovou vrstvou bílé hlínky.

⁶⁾ V roce 1827 byli mezi majiteli domků z soukeničtí tovaryši, 5 postřihovačských tovaryšů, 1 upravovač sukna, 5 tesařů, 1 krupař, 1 hrobař, 1 vdova po deštníkáři a 12 dělníků. Z ostatních domků náleželo stále ještě 12 čísel Schmalově továrně a 3 čísla Nassavskému pěšímu pluku.

⁷⁾ V roce 1834 připadalo na jeden dům ve Velké Nové ulici a Červené uličce společně průměrně 11 obyvatelů. Srov. Šujan: Dějepis Brna, str. 369.

⁸⁾ Např. v domě č. 39 bydlela v roce 1852 jako nájemnice „Vincenzia Abzug, Nopperin“, v domě č. 11 „Joseph Zawodnik, Tagelöhner“. Schematismus, 1853.

⁹⁾ Zedníky - nocleháře pamatovali z let na konci 19. století poslední obyvatelé uličky, kteří zde bydleli ještě v roce 1952.

¹⁰⁾ Pamětníci vyprávěli o veselících pod máji, které byly konány v Červené uličce ještě v osmdesátých letech 19. století. O veselících v Komárově srov. W. Schram: Ein Buch für jeden Brünner, V, str. 36, Brno 1905.

¹¹⁾ Moravia, 1843, č. 88.

¹²⁾ V roce 1834 žilo na Švábce v jednom domě průměrně 27,37 obyvatel, na Velké Pekařské ulici 22,11, v Jirchářích a Na struze průměrně 27,60, na Cejlu dokonce průměrně 36,32 obyvatel. Průměry na činžovní domy byly ve skutečnosti vyšší, protože na všech ulicích bylo vedle nových činžovních domů mnoho malých domků, které nájemníků celkem neměly. V roce 1852 bylo takových dělníkům patřících domků např. na Horním Cejlu nejméně 8, na Švábce nejméně 6, atd.

¹³⁾ Otfásající obraz dělnického hromadného „bytu“ z Brněnských Ivanovic podal v roce 1908 brněnský lékař dr. Emil Kraus. Obecně o dělnických bytech píše: „Slovo o rozkladu proletářské rodiny není jen prázdné heslo a jenom lékař, který při náhlých nešťastných příhodách má příležitost nahlédnout do nepřibarvených poměrů, si o tom může udělat úsudek. Otec není s to uživit rodinu ze své skrovné mzdy, matka musí do továrny, děti se přes den potloukají po ulicích, a když se matka vrátí po deseti hodinové až jedenácti hodinové práci domů, je sotva schopna připravit jediné teplé jídlo; kde se tu má myslet na udržování obydlí v čistotě, která by odpovídala aspoň nejprimitivnějším požadavkům? Ze zkušenosti vím, že se k velkému úklidu s oblibou volí doba šestinedělí... často jsem přistihl své pacientky již příštího dne po porodu drhnout podlahu“ (Rechenschaftsbericht 1908, str. 73–74). Přesto však jsou, uvádí autor na jiném místě, „fanatikové smyslu pro pořádek“, kteří dokážou udržet svůj byt v čistotě i za těchto katastrofálních podmínek: „Najdou se ubikace (autor tu nepochybně úmyslně nepoužil slova ‚byt‘), které mají jenom jedinou malou místnost a jsou obývány rodinou s mnoha dětmi, které pokud jde o čistotu, předčí byty zámožných stavů s mnoha pokoji!“ (Tamtéž, str. 73.)

Apokalyptický obraz hrůzy dělnického hromadného bytu podává pak na str. 75 při popisu svého ošetření dělnice po potratu.

¹⁴⁾ Bytů o jedné místnosti bylo celkem 963; z toho bylo 239 bytů obýváno 1 osobou, 242 byty 2 osobami, 383 bytů 3–5 osobami, 92 bytů 6–10 osobami, 7 bytů 11–20 osobami. Podnájemníky měli v 121 bytech, nocleháře v 28 bytech, podnájemníky i nocleháře v 1 bytě o jedné místnosti. Rechenschaftsbericht 1908, str. 83.

¹⁵⁾ Bytů o dvou místnostech bylo v roce 1900 celkem 9798; z toho bylo obýváno 1 osobou 629 bytů, 2 osobami 1681 bytů, 3–5 osobami 5089 bytů, 6–10 osobami 2156 bytů, 11–20 osobami 63 bytů. Podnájemníci byli v 1347 bytech, nocleháři v 452 bytech, podnájemníci i nocleháři v 42 bytech. Tamtéž.

¹⁶⁾ Srov. Wilhelm Brepohl: Industrievolk im Wandel von der agraren zur industriellen Daseinsform dargestellt am Ruhrgebiet, Tübingen 1957, str. 288–289.

¹⁷⁾ Počet obyvatel ve vnitřním městě vzrostl od roku 1857 do roku 1900 z 58 809 osob na 109 361 osob, do roku 1910 pak dále na 125 808 osob; v téže době se počet domů zvýšil z 2138 na 3048, popř. 3523 domů.

¹⁸⁾ Srov. Rechenschaftsbericht, 1908, str. 84.

¹⁹⁾ Tamtéž.

²⁰⁾ Die Bau-Ordnung für die Stadt Brünn und die dazu gehörigen Vorstädte, vyhlášený 22. prosince 1828 cirkulářem č. 55.989, § 21.

²¹⁾ V roce 1900 bylo udáno celkem 348 „vlhkých a nezdravých“ bytů, netěsných a špatných žump, vadných stájí a záchodů, otevřených hnojišť a smetišť, nečistých domů atd. V 14 domech bylo prohlášeno za neobyvatelné plných 80 bytů. (Zpráva městského fysikátu za rok 1900, cit. v Rechenschaftsbericht 1908, str. 87.)

Poměry nebyly lepší ani v dalších letech: v letech 1902–1905 bylo zjištěno celkem 415 případů závadných studní, záchodů, žump, dvorů, rigolů, 67 případů zdravotně závadných podnikových místností, 127 případů, kde byla proti zdravotním předpisům chována drůbež, 105 případů zdravotně závadné vody z domovní studny, 126 přeplněných bytů. Tamtéž.

²²⁾ Můžeme-li tak soudit podle cifer o počtu závad v dělnických bytech, pokud byly zjištěny bytovou inspekcí ve Vídni v letech 1894–1899. Stále sestupná tendence v počtu zjištěných závad může být ovšem také dokladem klesající aktivity inspektorů, nikoliv jednoznačným svědectvím zlepšujícího se stavu.

²³⁾ Srov. G. Gross: Das Gesetz betreffend Begünstigungen für Neubauten mit Arbeiterwohnungen. Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung, Vídeň 1892, str. 283.

²⁴⁾ Zpráva městského fysikátu, srov. Rechenschaftsbericht 1908, str. 87.

²⁵⁾ Seznam proměřených bytů, Rechenschaftsbericht 1909, č. 141.

²⁶⁾ Příklady z vnitřního města jsou uvedeny v Rechenschaftsbericht 1908, kde je popsáno celkem 179 bytů, z předměstí v ročnicích 1909 a 1910/11, kde jsou popsány celkem 203 byty.

²⁷⁾ Zvláště špatné byly byty na Cejlu, ve Staré osadě v Židenicích a v Králově Poli.

²⁸⁾ V dělnických bytech nebylo zpravidla dosti prostorné a bezpečné chodby, kde by bylo možno umístit spížirnu, jak tomu bylo v hornických koloniích ve Zbýšově a na Zastávce.

²⁹⁾ Tříčlenná rodina spotřebovala průměrně týdně v roce 1924 5 kg pšeničné mouky, 5 kg chlebové mouky, 8 kg brambor, 1/4 kg cukru, 1 kg sádky, 1 kg luštěnin, 1 kg zelí atd. Srov. Pravda, 15. října 1924, č. 42.

³⁰⁾ Nejmenší byt měl mít ve vnitřním městě kuchyni, světnici a komoru již podle citovaného stavebního řádu z roku 1828. Množství dělnických bytů o jedné nebo o dvou místnostech v roce 1900 ovšem ukazuje, že ustanovení nebylo bráno doslova a že nebylo uplatňováno, pokud jde o dělnické byty.

³¹⁾ Např. v bytě v Husovicích na Cacovické ulici č. 4, srov. Rechenschaftsbericht 1909.

³²⁾ V bohonické cihelně v bytě o jediné místnosti, v níž žili 3 nájemníci, srov. Rechenschaftsbericht 1909, obr. 3.

³³⁾ Srov. str. 32. Soudě podle jiných snímků, neponechával fotograf fotografovaným čas, aby se na fotografování připravili a fotografoval byt v tom stavu, v jakém jej zastihl. Také žena na naší fotografii neměla nepochybně kdy, aby se na fotografování převlékla.

³⁴⁾ Přímo školním příkladem byl dvorní byt na Nové ulici č. 44. Byt, který měl kromě kuchyně světnici o ploše 14,50 m², byl obýván 10 lidmi, z nichž 8 bylo dětí, a byl udržován v dobrém stavu, ačkoliv matka - posluhovačka byla celé dny mimo domov. Celá rodina žila z jejího výdělků, protože muž byl těžce nemocen. Měsíční činže pohltila téměř 38 0/0 z 58,10 K, které žena měsíčně vydělala. Jinak neměla rodina žádný příjem a žila v nejvyšší nouzi.

³⁵⁾ Např. na plánu Velkého Brna z roku 1928 v Husovicích Nad Havly, Krátká panská, Mydlář,

V sutcích, v Králově Poli Čtvrtky, Doliny, Roviny, Nivy, Široké majdalenky, Horní díly atd. Staré místní názvy pronikly také do názvů ulic, tak v Husovicích ulice V podsedkách, Ve vrbí, v Černých polích Na hřebenkách, V černých polích, v Králově Poli ulice Na čtvrtích atd.

³⁶⁾ V 14 bytech bylo celkem 13 noclehářů. Rechenschaftsbericht 1909, obr. 1.

³⁷⁾ Srov. např. Ilja J. Marko: Dornkappel. Praha 1938.

³⁸⁾ Karel Čapek: Obrázky z domova, Praha 1953, str. 67.

³⁹⁾ Pozemek pro ně poskytlo město právem stavby: jednotlivým stavebníkům udělovalo právo stavby a zavazovalo je k placení zvláštní činže. Toto řešení silně obmezovalo vlastnické právo majitelů domků a je dnes považováno značně tíživě.

⁴⁰⁾ Největší zájem byl soustředěn na brigády, kterými bylo zlepšováno vlastní obydlí, na kanalizaci, vodovod. Kulturní dům si vybudovali např. obyvatelé kolonie na Podstránecké ulici a v Cer-
novickách, v Kamenné kolonii.

BRNĚŇSTÍ MINCMISTŘI

O mincmistrech z dob brněnské knížecí mince na začátku druhé poloviny 11. století není zpráv. Nedovídáme se o nich ani z mincí samých, kde nejsou uvedena jejich jména, jako např. na denárech pražských či vyšehradských z 10. století v souvislosti se jménem mincovny. Nevíme tedy, zda to byli cizinci, snad orientálního původu jako tito pražští mincmistři OMERIZ, NACUB, ZANTA, MIZLETA a NOC¹⁾, nebo zda to byli domácí lidé, kteří se vedení mincovny naučili v mincovně pražské a vyšehradské nebo snad v olomoucké, kde razil již kníže Břetislav.²⁾ První zprávy máme až ze 13. století, kdy v Brně fungovala královská mincovna.

Tehdy totiž feudální společnost v našich zemích procházela obdobím mnohých změn, které měly za následek postupný přechod od naturální směny a naturálních dávek k peněžnímu hospodaření, což se mimo jiné projevilo i v organizaci mincovnictví.³⁾ Ražba mincí, jichž potřeba stále vzrůstala, byla decentralizována, takže na Moravě se razilo nejen v Brně, ale i v Jihlavě, Znojmě a Opavě, dále v Olomouci a snad i v Uherském Hradišti. Mincovní správa byla již ustálena potud, že v čele mincovny stál královský mincmistr jako zástupce krále a byl podřízen moravskému komorníkovi. Byl královským úředníkem a měl na starosti celý provoz mincovny. Býval zpravidla také královským urburérem, tj. správcem královského důchodu z těžby kovů, tzv. urbury. Měl právo stíhati falšovatele denárů a za tím účelem směl v přítomnosti rychtáře nebo konšelů provést domovní prohlídku. Podle brněnského městského práva z roku 1243 měl dbáti o to, aby v době 12 týdnů po obnově mince nekupoval nikdo ani zlato ani stříbro. Účelem tohoto nařízení bylo zamezení placení v kovu místo v nově vydané obnovené minci, která byla zpravidla horší kvality než mince vzata z oběhu. Přestoupení zákazu směl trestati mincmistr sám pokutou 2 hřiven stříbra. Kromě toho mu byl svěřen dozor na míry a váhy. Mincmistr jako úřední osoba požíval zvláštní osobní ochrany. Nikdo, ať osoba urozená či kterýkoli měšťan, nesměl mincmistra veřejně urážeti nebo obtěžovati pod pokutou 50 talentů. Ve svém úředním postavení byl zcela samostatný kromě podřízenosti moravskému komorníkovi. Do jeho práv nesměl jinak nikdo zasahovati. Během času, jak královská komora zejména za krále Václava I. a Přemysla II. potřebovala stále více prostředků pro královský dvůr a jak stoupala vydání na zahraniční politiku, bylo upuštěno od provozu mincoven v režii královské komory a min-

covny byly dávány do nájmu buď jednotlivě nebo hromadně v celé zemi jednomu mincmistru-podnikateli nebo společnosti několika takových mincmistrů, kteří pak obstarávali mincovnictví v celé zemi. To ovšem již nebyli mincmistři královští, nýbrž smluvní. O podmínkách těchto nájemních smluv se dovídáme z dochovaných formulářů z královské kanceláře. I když tyto vzory pro uzavírání smluv nejsou konkrétními doklady, přece jen jejich obsah podává všeobecně obraz o poměrech v soudobém mincovnictví.⁴⁾

Mincmistra v mincovně zastupoval tzv. procurator, který byl jakýmsi jeho zmocněncem. Důležitým orgánem byl též písař mince (monetae notarius) a jeho zástupce (provisor in moneta). Byl dosazován králem a jako takový zastupoval jeho zájmy v mincovně proti mincmistrům-nájemcům.

K roku 1234 máme v Brně zprávu o královském mincmistru *Brumonovi*.⁵⁾ V jeho domě byla vydána listina o potvrzení držebnosti a svobod špitálu sv. Ducha, kde se praví: „Acta sunt hec Brunne in domo Brumonis monetarii regis anno ab incarnatione domini millesimo ducentesimo tricesimo quarto.“⁶⁾ Z toho je zřejmo, že markrabí Přemysl za svého pobytu v Brně v té době bydlel v domě brněnského královského mincmistra. Ne zcela nepochybná je zmínka o mincmistru *Wigandovi*, brněnském měšťanu, k roku 1239.⁷⁾ Roku 1240 čteme o mincmistru *Štěpánovi*.⁸⁾ Roku 1241 je pak uváděn *Alram*⁹⁾, jmenovaný jako „magister monetae crucisburgensis“, což však je třeba čísti spíše jako „magister monetae, iudex brunensis“. Byl tedy tento Alram také brněnským rychtářem. Je to zcela možné, protože s mincovnami bývaly pronajímány i městské rychty. O tomto Alramovi čteme pak častěji. Podle Zbraslavské kroniky¹⁰⁾ se král Václav II. koncem 13. století při svých návštěvách v Brně ubytoval se svým průvodem pravidelně v domě Alramově, tedy v domě mincovním. Tento Alram je patrně totožný s *Mikulášem od věže* (de Turri), vedle jehož domu na Rybním trhu Václav II. založil kapli na počest Panny Marie.¹¹⁾ Ještě v 17. století měl Alramův dům věž, jak je vidět na obraze H. B. Bayera a H. G. Zeisera z roku 1645.¹²⁾ Mezi nájemce brněnské mincovny patřil i mincovní podnikatel *Eberlin*, jehož jméno se vyskytuje ve formulářích i v souvislosti s českými mincovnami.¹³⁾ Brněnskou mincovnu spravovalo nepochybně též sdružení tří mincmistrů, *Oldřicha* z Brna, *Bertholda* z Jihlavy a *Tyla* z Uherského Brodu, kteří měli podle formuláře v nájmu moravskou minci a rychty ve Znojmě a v Jihlavě.¹⁴⁾ Poněvadž je mezi podmínkami smlouvy také zmínka o zavedení jednotných měr a vah, lze smlouvu sepsanou podle tohoto formuláře položit asi do roku 1260 či později.

Brněnské mincmistry 13. století, ať již to byli zprvu královští úředníci či později mincovní podnikatelé, lze nepochybně počítati k vrstvě brněnských patricijů, kteří obývali domy oplývající vším pohodlím tehdejší doby, jež byly vyhledávány moravskými markrabími i českými králi při jejich pobytu v Brně. Pravděpodobně se jednalo o jeden a týž dům, v němž byla mincovna a který lze umístiti, jak uvedeno, na roh Rybního trhu, patřící původně mincmistru *Brumonovi*¹⁵⁾ a později *Alramovi*.

Úpadek stříbrné mince z tenkého plechu (tzv. brakteátů) koncem 13. století přiměl krále Václava II. k radikální měnové reformě. Po vzoru tourských grošů za pomoci florentských finančníků provedl roku 1300 grošovou reformu, při níž byly všechny české a moravské mincovny soustředěny do Kutné Hory. Český groš Václava II. z téměř čistého stříbra, o váze 3,6 g, ražený po obou stranách, peníz reprezentačního vzhledu, ovládl v krátké době nejen domácí peněžní trh, ale stal se platidlem vítaným i za hranicemi českého státu.¹⁶⁾ Do Kutné Hory byla přenesena i brněnská mincovna,

takže o brněnských mincmistrech na počátku 14. století neslyšíme. Změna v tomto stavu nastala koncem 3. desetiletí, kdy v listině z 11. listopadu 1328 o úpravě obchodu se sukнем v Brně je mezi konšely jmenován „Goble, des munczmeystirs svn“.¹⁷⁾ Uvedeme-li pak tento údaj v souvislost s obsahem privilegia Jana Lucemburského z roku 1327 o potvrzení a rozšíření svobod a práv kaple sv. Prokopa na St. Brně, mezi něž patřilo mimo jiné též oprávnění jmenovati zemského proběře mince a písaře urbury,¹⁸⁾ lze s největší pravděpodobností vyslovit závěr, že v Brně byla před rokem 1330 znovu v činnosti mincovna a že tu fungoval brněnský mincmistr, jehož syn byl jmenován na zmíněné listině o obchodu se sukнем. Tímto mincmistrem byl asi *Jakub*, uvedený jako „Jacobus monetherius“ v brněnské pamětní knize k roku 1334¹⁹⁾, jenž bydlel v domě proti kostelu sv. Mikuláše vedle Žofie, vdovy po Konrádu Heringerovi na Dolním trhu. Jakub patrně obýval dům vedle královského domu, stojícího na rohu Zámečnické ulice. Tento Jakub pak zřejmě patřil k brněnským patricijům, neboť na Dolním trhu byly vesměs domy bohatých brněnských měšťanů, jež sahaly až na Rybní trh.²⁰⁾ Lze ho tedy považovati za mincmistra, ač jeho titul „monetherius“ v městské knize by ukazoval snad i jen na mincíře. Uvidíme však dále, že středověká titulatura mincovních činovníků značně kolísala.²¹⁾

V brněnském městském rejstříku k roku 1365 je další zmínka o brněnském mincmistru *Vavřincovi* (Laurentius monetarius) ve čtvrti Měnínské.²²⁾ Téhož roku je tu jmenován také Štěpán, bratr mincmistrův (Stephanus frater monetarii.²³⁾ Nepochybně i tento Vavřinec byl mincmistrem přes své nepřesné označení. Z jeho bydliště v Měnínské čtvrti nemůžeme vyvodit žádný závěr o jeho společenském postavení, protože tam bydleli lidé všech stavů a tříd.²⁴⁾ Mohl ovšem i on býti jen mincířem. Zdá se však, že brněnská mincovna byla po roku 1330 přechodně v činnosti, zásobujíc brněnský hospodářský život drobnou mincí: haléři, jichž byl nedostatek. O mincovní činnosti svědčí i doklady o brněnských mincířích a preneřích. Jednoho z nich, Mikuláše preneře, si markrabí Jan Jindřich povolal z Rakous i s jeho ženou, jak dokazuje markraběcí průvodní list z roku 1373, dochovaný v pamětní knize.²⁵⁾

V rejstříku lozunků z roku 1389²⁶⁾ jsou uvedeni v II. městské čtvrti „monetarii“, avšak bez uvedení lozunkové částky. Snad i to je nějaká stopa po brněnských mincmistrech. Tím se však již dostáváme do období markraběte Jošta, kdy máme nesporné zprávy o mincmistru *Martinu z Radotic*. Em. Nohejlová soudí²⁷⁾, že se stal brněnským mincmistrem asi roku 1390. Podle listiny z roku 1384²⁸⁾, jejíž originál je ve farním archivu v Jemnici, byl tento Martin již tehdy uváděn jako rychtář jemnický a mincmistr. Castelin²⁹⁾ v důsledku toho posunul období Martinova mincmistrovského úřadu v Brně již do roku 1384. Nezdá se však, že by toto tvrzení bylo nesporné. Ukázal jsem již jinde³⁰⁾, že údaj listiny o mincmistrovství Martinově nelze patrně vztahovati na brněnskou mincovnu. Podle nepochybného znění je tu Martin jmenován jako rychtář jemnický a zároveň mincmistr, avšak bez označení místa mincovny. Od roku 1390 je pak titulován zpravidla jako mincmistr brněnský (magister monete in Brunna). Z toho by bylo možno souditi, že roku 1384 ještě brněnským mincmistrem nebyl, nýbrž že v souvislosti s jemnickým rychtářstvím by bylo spíše na místě spojovati jej s Jemnicí.³¹⁾ Jemnicí bylo roku 1345 uděleno horní právo po vzoru Jihlavy a těžba stříbra a zlata je tu doložena až do 16. století.³²⁾ Kromě toho je známo, že markrabí Jošt měl nějaké finanční jednání s Martinem a Jemnicí, neboť v listině z roku 1380 dovoluje Janu z Bitova a společníkům, aby si uhradili za město Jemnici pohledávku ve výši 550 hřiven na Martinu, synu Mikuláše rychtáře.³³⁾ Šlo tu tedy o hodně vysokou částku. Není vyloučeno, že Jošt, který stále potřeboval

mnoho peněz, dal Martinovi souhlas, aby k vyrovnání nějaké složité transakce mincoval v Jemnici, kde bylo stříbro v místě, zatím co do Brna muselo být dováženo. Tato ražba se z nějakého důvodu neměla provést v Brně, nýbrž méně veřejně, tedy stranou Brna v Jemnici. K tomu účelu mu pak udělil titul mincmistra.³⁴⁾ Jde ovšem více méně jen o pokus vysvětliti nějak obsah jemnické listiny z roku 1384, když Martinův mincmistrovský úřad v Brně je doložen až k roku 1390.³⁵⁾ K tomu je třeba připomenouti, že o mincmistru Martinovi se dochovala řada zpráv, pokud jde o různé prodeje a převody nemovitostí a o soudní spory, jež pečlivě zaznamenala již Nohejlová.³⁶⁾ Tak např. roku 1392 koupil hrad Holoubek s příslušenstvím, pro nějž měl pak mnohé soudní pře.³⁷⁾ Hrad byl pak roku 1415 pro jeho dluhy i s příslušenstvím přisouzen Arnoštu Flaškovi z Rychmburka.³⁸⁾ Celé panství bylo hodnoceno na 3000 dukátů.³⁹⁾ Kromě toho měl ještě různé jiné nemovitosti, které kupoval a zase prodával, jak je zřejmo ze zemských desk.

Manželka Martinova se nazývala Anna a byla sestrou Hanuše Stubnara z Heršpic. Při koupi hradu Holoubku jí dal zapsati na vsi Vilémovicích jako věno 400 hriven grošů, o které se musela po smrti Martinově soudit.⁴⁰⁾

Martinova činnost ve funkci brněnského mincmistra je doložena k roku 1390⁴¹⁾, 1391⁴²⁾, 1392⁴³⁾, 1393⁴⁴⁾ a 1394⁴⁵⁾. Je většinou označován jako „monetarius“, nikoli jako „magister monete“⁴⁶⁾, ač není pochyb o tom, že byl Joštovým mincmistrem. Je to doklad, že středověká titulatura není spolehlivá, jak o tom již byla zmínka.

K dokreslení jeho osobnosti je ještě třeba uvést, že v bojích mezi markrabími Joštem a Prokopem se dostal do Rakous, kde byl zajat. Odtud ho vyplatil konvent kláštera svatojanského v Brně částkou 500 dukátů. O ty peníze se pak s Martinem roku 1411 klášter soudil a zbytek dluhu dobýval ještě roku 1420 na držitelí hradu Holoubku, Linhartu z Radotic. Martin zemřel roku 1415 v Kostnici, kam se dostal patrně s průvodem krále Zikmunda.⁴⁷⁾

Martinův pohnutý život, zračící se mimo jiné v překotných majetkových přesunech, je dokladem zmatků v tehdejší feudální společnosti, kde se již připravovaly síly, jež zanedlouho vyvolaly husitské revoluční hnutí.

Nástupcem mincmistra Martina se stal *Arnold Cumbach* či *Chrumbach*, jak je v pramenech uváděn. Byl to brněnský měšťan a ve své funkci je doložen roku 1397⁴⁸⁾, 1400⁴⁹⁾, 1401⁵⁰⁾, nikoli již 1402⁵¹⁾. Přesné datum vystřídání obou mincmistrů v Joštově mincovně není známo. Jisto však je, že předávání úřadu se neobešlo bez sporů, k nimž však došlo až dodatečně. Martin totiž obvinil Arnolda z nepoctivosti, že prý se zmocnil 2000 kop ražených i neražených peněz, které měl Martin uschovány. Arnold spor vyhrál, protože mu markrabí Jošt potvrdil příjem těchto peněz, jak je patrné ze zápisu v pondělí před sv. Lucíí 1407 v brněnské městské knize.⁵²⁾ Zřejmě tedy nešlo o peníze Martinovy, nýbrž o minci v mincovně.

Mincmistr Cumbach byl dvakrát ženat. První jeho manželka se jmenovala Kateřina, druhá Markéta. Ta byla dcerou Vincence z Jihlavy.⁵³⁾ Majetkové poměry mincmistra Cumbacha ve srovnání s Martinem z Radotic byly uspořádanější a rozsahu přiměřeného postavení bohatého patricije. Není známo, jak dlouho působil ve funkci Joštova mincmistra. Nohejlová vyslovuje domněnku⁵⁴⁾, že jeho práce v brněnské mincovně skončila smrtí Joštovou roku 1411, ač nevylučuje, že jako mincmistr fungoval až do své smrti roku 1412. K tomu je třeba uvést, že podle zápisu v městské knize (rkp. 48, fol. 541a) na den sv. Korduly snad roku 1409 či 1410 (letopočet není uveden, ale z datování „feria tertia“ to bylo spíše roku 1409, jak soudí Dr. Vodička z AMB) byl v té době Cumbach ještě živ, protože se dostavil před

purkmistra a radu města Brna a provedl určité změny své poslední vůle, při čemž pamatoval zejména na jitřní dar ve prospěch své manželky Markéty. Roku 1412 podle zápisu na den sv. Jakuba (rkp. 48, fol. 548b) se o něm mluví v souvislosti s jeho synovci dvojčaty Janem a Pertoldem jako o zesnulém (bone memorie). Zemřel tedy někdy před druhou polovinou roku 1412. Naproti tomu je třeba připomenouti, že podle dochovaných zpráv je jako mincmistr jmenován ještě roku 1401, avšak roku 1407 v zápisu ohledně peněz odevzdaných markraběti Joštovi, na něž si činil právo mincmistr Martin, je uváděn bez titulu mincmistra. Je tedy zcela možno, že jeho funkce trvala jen několik let, tj. od roku 1397 do 1401.

Z roku 1411 a 1412 máme pak zprávy o mincovním domě. Mincovna je podle zápisů o koupích a prodejkách domů bezpečně situována na roh ulice Ševcovské a Rybného trhu, tedy do domu č. 2 na Mečové.⁵⁵⁾ O brněnských mincmistrech však prameny mlčí. Není známo, kdo razil za Zikmunda a později za Albrechta, kdo byl městským mincmistrem v období městských ražeb v první polovině 15. století.⁵⁶⁾ Teprve k roku 1446 je zpráva o městském mincmistru v zápise o složení městské rady, kde je jmenován „Ulricus antiquus iuratus et magister monete“⁵⁷⁾ Tento *Oldřich* tedy vystupuje jako člen staré rady a současně mincmistr. Blíže však o něm nevíme. Podobně pak roku 1459⁵⁸⁾ a 1460 jsou zprávy o *Mikuláši* mincmistru. Z dokladů roku 1460, kde je zmínka: „Polzmacher protunc magister monete“⁵⁹⁾ a „Polzmacher dierzeit Munczmeister ze Brunn“⁶⁰⁾, je zřejmo, že jde o Mikuláše Polzmachera, ze známé tehdy patricijské rodiny brněnské, z níž pocházel i doktor Jan Polzmacher, několikanásobný děkan právnické fakulty vídeňské university a roku 1438 její rektor.⁶¹⁾ O Mikuláši mincmistru je zmínka ještě roku 1477.⁶²⁾ Snad i tento zápis se vztahuje na Mikuláše Polzmachera, podobně jako záznam z r. 1487.⁶³⁾ K r. 1493 je uváděn mincmistr *Křišťan* (*Christanus monetarius*).⁶⁴⁾ Blíže o něm není nic známo.

Koncem 15. století se ztrácejí další stopy po brněnských mincmistrech, protože v Brně veškerá ražební činnost ustala. Brněnská městská mince s moravskou orlicí – v první polovině století se čtyřrázem, v druhé pak jako kruhová mince, jejíž ražba byla posléze opřena o městské mincovní privilegium z 19. července 1457⁶⁵⁾ – byla na dlouhou dobu posledním výrobkem brněnské mincovny. V 16. století totiž mincovna v Brně nepracovala, podobně jako na počátku příštího století. Teprve stavovské povstání ji uvedlo znovu v život, když tu bylo započato s ražbou mincí moravských stavů. Z tohoto období jakož i dále z první poloviny 17. století máme znovu zprávy o brněnských mincmistrech.

Stavovským mincmistrem v Brně roku 1619 byl *Hans Pecz*, původem z Jáchymova, který měl za manželku Dorotu Undelantovou z Kroměříže, sestru tamějšího úředníka. Jeho bratr Jiří žil ve Vratislavi.⁶⁶⁾ V Brně získal měšťanské právo za poplatek 30 fl., jak je patrné ze zápisu z 18. září 1620 v knize brněnských měšťanů, když prokázal „pocitivé zrození a manželský původ“⁶⁷⁾ Brzy si tu zakoupil dům, neboť roku 1621 je uveden jako majitel domu v ulici „Unter den Raichen Kramen“ (Radnické).⁶⁸⁾ Stavovskou minci razil v letech 1619 a 1620.

Po bitvě na Bílé hoře a po zhroucení stavovského povstání zůstal dále ve funkci brněnského mincmistra a roku 1621 a 1622 mincovna pod jeho vedením razila minci císařskou.⁶⁹⁾ Zdá se však, že pohnuté události za vlády kardinála Ditrichštejna působily neblaze na jeho zdravotní stav, neboť dne 29. dubna 1622 dal sepsati svůj testament. Pecz totiž před příchodem do Brna působil jako biskupský mincmistr v Kroměříži, kde měl patrně nějaké neshody s kardinálem Ditrichštejnem.⁷⁰⁾ Když se pak kardinál, který pro stavovské povstání musel z Moravy uprchnouti, roku 1621

zase vrátil a počal nemilosrdně potlačovati následky povstání, měl Pecz zřejmě obavy o svůj osud. Jeho obavy, jak bude dále patrné, nebyly plané. Nepostihly však již osobu mincmistrovu, nýbrž jeho jmění.

Z Peczova testamentu,⁷¹⁾ který dal sepsati jsa již churav, „třeba slabého těla, přeče při dobrém rozumu“, je patrné, že hlavním dědicem byla jeho dcera Sibyla, jíž měl připadnouti Peczův dům, stodola, zahrada, dále hotovost na penězích, stříbro, šperky a celé zařízení domu, jak v domě leží a stojí, pak všechny pohledávky a dlužní úpisy. Ježto manželka Peczova v době sepsání testamentu již nežila, vyslovil mincmistr přání, aby Sibyla byla dána na vychování Jindřichu Debockovi (psáno též Debolch) a jeho manželce, kteří rukou dáním i ústně slíbili, že se o ni postarají. Obrací se při tom na městskou radu a prosí, aby Sibylu u nich ponechali. Zda bylo toto jeho přání splněno, není jisto, protože roku 1623, jak bude dále zmínka, je „sirotek po panu mincmajstrovi“ na stravě u J. Trusého.

Vratislavskému bratru Jiřímu Peczovi odpouští dluh a odkazuje mu dvoje nejlepší šaty a plášť, dále černý soukenný plášť a dva páry hedvábných punčoch. Sestře Anně Fuxové, bydlící v Rakovnici, má připadnouti na hotovosti 50 fl. r. Neteři Martě, dceři této sestry Anny, jež žije v Jáchymově, kde je provdána za Bartla Pröckla, dostane se na hotovosti rovněž 50 fl. r. Kdyby pak bratr Jiří Pecz, který je bez potomků, zemřel dříve než dcera Sibyla a kdyby ta zemřela před dosažením dospělosti, připadne vše jeho sestře Anně a její dceři Martě stejným dílem.

Švagroví Janu Undelandtovi bytem v Kroměříži připadne pár soukenných kalhot a kazajka, kromě toho mu odpouští dluh 50 fl. Švagrové Anně, vdově po Janu Probstovi, sestře své zemřelé manželky, odkazuje sukni z míšeňského sukna, kožích z mezulánu, podšitý kuninou, odloženou sukni, plášť z mezulánu, kazajku s kuní podšívkou aj., též 50 fl. r. na hotovosti. Janu Probstovi, svému synovci, který nějaký čas žil u Pecze a učil se řemeslu, má se dostat 30 fl. r. na nutné potřeby. Nevlastnímu synovi Peczova bratra Jiřího, který se jmenuje Jan Bensch, odkazuje 20 fl. r.

Dále jsou odkazy špitálu sv. Štěpána pro chudé, jemuž mají připadnouti též odmítnuté odkazy. Svědkové testamentu mají dostat smuteční oblek s pláštěm a kloboukem a v hotovosti po 30 fl. r., služebnictvo plat za celý rok. Pamatuje i na chudé na pohřbu. Testament byl schválen v městské radě dne 27. května 1622.

Existence mincmistra Pecze, jenž donedávna nebyl znám,⁷²⁾ je doložena ještě dalšími doklady. Tak k r. září 1622 v knize vydání města Brna⁷³⁾ je zapsána částka 500 fl. zaplacená mincmistru H. Peczovi. Je to patrně dodatečný zápis, neboť již 23. července 1622 se o něm píše jako o zesnulém.⁷⁴⁾ Ve prospěch sirotků po bývalém měšťanu a mincmistru je totiž zapsána částka 7000 fl. m., tj. 8166 fl. r., na základě dlužního úpisu datovaného na Marii Magdalénu téhož roku.⁷⁵⁾ Z téhož pramene se dovídáme, že po smrti Peczově či snad ještě za jeho nemoci spravoval brněnskou mincovnu Filip Wacker z Lipska. Podle dlužního úpisu datovaného o letnicích roku 1622 je patrné, že tento Wacker nebyl mincmistrem, nýbrž císařským správcem (Münzverwalter in Prunn).⁷⁶⁾

Na mincmistra Pecze se nepochybně vztahují další doklady. Tak v listopadu 1623 je připomínán „sirotek po panu mincmistru“, když je řeč o částce 100 fl.: „Panu Johannesovi Trusýmu na srážku podílu sirotka po p. mincmajstrovi, kterého u sebe na stravě má, dáno 100 fl. . .“⁷⁷⁾ V témže roce se mluví o víně dovezeném z Hustopecí, které patřilo mincmistrovu sirotku (des Müntzmaisters Waissen gehörige Wein).⁷⁸⁾

Výslovná zmínka o mincmistru Peczovi je v záznamu z 23. června 1627, podle

něhož obec přijala 100 dukátů po 2 fl. 45 kr. ze sirotčího vkladu, patřícího sirotku po mincmistru Peczovi.⁷⁹⁾ Podobně je H. Pecz výslovně jmenován v rychtářské knize v zápisu ze dne 10. října 1634, kde jsou uvedeni „poručníci“ zemřelého Hanuše Pecze, bývalého mincmistra a měšťana.⁸⁰⁾

Uvedl jsem shora, že Pecz se obával zákroku Ditrichštejnova. Skutečně také po jeho smrti došlo k zabavení pozůstalosti kardinálem, který sáhl i na pozůstalost tehdejšího brněnského rychtáře Columbana. Svědčí o tom císařův list Ditrichštejnovi z 12. ledna 1623,⁸¹⁾ kde Pecz není výslovně jmenován, ale je tam uvedena pozůstalost „právě zemřelého mincmistra v Brně“ v ceně 40 000 fl. Císař pak v dalším listě ze 14. března 1623⁸²⁾ oznamuje kardinálovi, že dispoice ohledně pozůstalosti zesnulého mincmistra zůstávají sice v platnosti, že však v podobných případech bez předchozího uvědomění císaře se nemá nic podnikat. Z listu je zřejmo, že Ditrichštejn si tu vyrovnával své osobní účty a postupoval zcela svéomocně, takže císař propříště takový postup zakázal. V této souvislosti je třeba zmíniti se též o brněnském měšťanu V. Columbanovi.

Václav Columban, brněnský měšťan a rychtář, byl zapleten do stavovského povstání a v artikulích ze 7. března 1622, sestavených na rozkaz kardinála Ditrichštejna,⁸³⁾ byl uveden mezi těmi, kdo „zlé mince původové byli a správu nad tím měli“. Bylo mu zvláště kladeno za vinu, že s Janem Jiřím Khandelbergem a Oldřichem Ligenblattem z Brna „dobrou minci do Opavy vexlovali a horší do země uvozovali“.⁸⁴⁾ Tento Columban byl totiž někdy uváděn jako brněnský mincmistr. Ukázal jsem jinde, že tu šlo o d'Elvertův omyl, který byl přejímán dále.⁸⁵⁾ Columban totiž, podobně jako Pecz, sepsal dne 13. června 1622 testament⁸⁶⁾ a v polovině roku zemřel. Zřejmě i jeho život byl ukrácen působením současných událostí v Brně.⁸⁷⁾ I jeho pozůstalost ve výši 60 000 fl. byla kardinálem zabavena a rovněž jí se týkají shora zmíněné císařské listy. Poněvadž v záznamu v registraturní knize dvorské komory ve Vídni, jehož použil d'Elvert, je jmenován jen Columban, Pecz však nikoli, zato mincmistrova pozůstalost, vznikl mylně dojem, že Columban byl také brněnským mincmistrem.⁸⁸⁾ Věc je však nyní jasná.

Dědicové Peczovi se však nespokojili se zabavením jeho pozůstalosti a po smrti kardinálově roku 1636 proti Ditrichštejnovu bezprávnému postupu zakročili, zvláště když bylo známo, že hrabivý kardinál se snad zúčastnil působení neblaze proslulého de Wittova konsorcia, které mělo v nájmu všechny české, moravské a dolnorakouské mincovny podle císařské smlouvy z 18. ledna 1622 a za jeden rok způsobilo úplný rozvrat mincovních poměrů v těchto zemích.⁸⁹⁾ Stížnost Peczových dědiců měla za následek, že bylo zavedeno vyšetřování a vydány směrnice, podle nichž se mělo postupovati.⁹⁰⁾ O výsledku tohoto řízení po 14 letech po smrti Peczově není nic známo.

Citovanými doklady je Peczova mincmistrovská činnost v Brně zcela nepochybná. Je ovšem také doložena jeho ražbami, a to stavovskými z let 1619 a 1620, císařskými pak z let 1621 a 1622. V této souvislosti je třeba říci ještě několik slov o jeho mincmistrovské značce.⁹¹⁾ Jsou to písmena HP ve zvláštním sestavení, jež později připomíná spíše HB. Na groši moravských stavů z roku 1620 je možno jasně pozorovati, že druhé břemeno písmene H, které je společné i pro P, je tenčí než první a že z P vybíhá nahoře zahnutý půloblouk, takže dokonce vzniká dojem, jako by s hořejší polovinou tohoto společného břevna bylo spojeno písmeno S, jehož horní část vyčnívá nad obě spojená písmena. Tento půloblouk vznikl z háku na cány, který vybíhá ze společného břevna. Na jiných ražbách, např. 6okrejcaru z roku 1621

a 48krejcaru z téhož roku 1621, je půloblouk dotažen až dolů k písmenu P, takže to budí dojem spíše písmene B, jež vyrůstá z poloviny zadního břevna písmene H. Je pak otázka, zda to skutečně není HB místo původního HP, což by mohlo souviset s neustálenou transkripcí jeho jména, protože „pets“, stejně jako „bets“ ve významu „pečeť“ je odvozeninou tohoto českého výrazu. Je možno, že Pecz byl nazýván i Bets, v transkripci 17. století snad Becz, anebo se jmenoval ve skutečnosti Bets a psal se Pets (Pecz).⁹²⁾ Snad později pro rozlišení od mincmistrovské značky mincmistra Petra Hemy, působícího tehdy v Olomouci a později v Polsku, Gdansku a Kladsku, který také signoval své ražby s HP,⁹³⁾ počal Pecz používat jiného typu své značky podobající se HB nebo značící skutečně HB. Je ovšem také možno, že šlo jen o různou ryteckou úpravu jeho značky.

Po H. Peczovi byl brněnským mincmistrem *Kryštof Wohnsiedler*⁹⁴⁾, o němž však v brněnských pramenech nemáme zpráv. Byl totiž a zůstal olomouckým měšťanem, takže o jeho osobních a majetkových poměrech ze zdejšího archivního materiálu se ničeho nedovídáme. Numismatický materiál však dokazuje jeho činnost v Brně od roku 1623 do 1627. Nejživější ražba v brněnské mincovně pod jeho vedením byla v roce 1624, kdy z ní vycházely krejčary, groše, půtolary, tolary, dvoutolary a třítolary. Jinak razil Wohnsiedler jen drobnou minci, většinou groše a krejčary.⁹⁵⁾ Své ražby signoval mincmistrovskou značkou CW, na některých je kromě toho ještě B v kroužku jako označení mincovny.

Mincmistři Pecz i Wohnsiedler razili v domě č. 2 na Mečové, v tzv. staré mincovně, který získal dědictvím Zdeněk Brtnický z Valdštejna. Roku 1620 po nezdáreném povstání dal pro případ smrti dům připsati své manželce Kateřině rodem Křínecké z Ronova.⁹⁶⁾ Dům však propadl konfiskaci a roku 1624 byl prodán Lvu Burianovi Berkovi z Dubé.⁹⁷⁾

Mincmistr Wohnsiedler přestal raziti snad v roce 1627, ač jsou uváděny také jeho groše z roku 1628. Bližší data zatím nejsou známa. Po tomto období se brněnská mincovna odmlčela na řadu let. Nové kroky k zahájení ražební činnosti v Brně jsou v souvislosti s přenesením olomoucké mincovny do Brna. V Olomouci totiž již roku 1642 byl mincmistr Adam Schäffer vyšetřován pro podvody zvláštní inkvisiční komisí.⁹⁸⁾ Ferdinand III. v listě z 8. března 1644⁹⁹⁾ zemskému hejtmantu Lichtenštejnovi vyslovil přání, aby v Brně byla znovu zahájena ražební činnost, ke kterémuž účelu měl být opatřen vhodný dům. V srpnu byl rentmistrem Nusserem zakoupen ke zřízení císařské mincovny za 850 fl. dům na Široké (Jesuitské) ulici č. or. 15 (konskr. 13).¹⁰⁰⁾ K zahájení ražby však došlo až po dvou letech, když brněnským mincmistrem se stal *Jan Konrád Richthausen*.¹⁰¹⁾

Císařským dekretem ze 16. října 1646¹⁰²⁾ byly určeny podmínky mincmistrovského kontraktu, který měl platiti pět let. Richthausen měl si na vlastní náklady opatřiti 3 až 4 pomocníky k nákupu potřebného pagamentu, zlomkového stříbra a zlata. Zakazuje se pod ztrátou majetku tavení a jakékoli zpracovávání zlomkového stříbra, zlomkového zlata a pagamentu vyjma zlatníků, pokud to potřebují pro svou práci. Mincmistru podřízení zlatníci a mistři nesmějí zpracovávat marku stříbra na méně než 12 lotů fejnu. Na každou v mincovně zpracovanou minci má mincmistrem určený zlatník vyraziti obvyklou značku. Co by pak bylo nalezeno bez značky, také stříbro s více než 4lotovou přísadou a zlato pod 18 karátů, mělo propadnouti jako kontraband. Současně bylo nařízeno, aby mincmistru Richthausenovi za všech okolností byla poskytnuta všechna potřebná pomoc a asistence, jak je to „císařskou vůlí a smýšlením“. Dekret byl dán na hradě v Bratislavě s datem, jak bylo shora uvedeno.

Richthausen počal s ražbou ještě roku 1646 v nově opatřeném mincovním domě na Široké ulici a razil zlaté i dukáty a stříbrné tolary. Své ražby opatroval mincmistrovskou značkou, jak mu bylo uloženo. Byl to trojúhelník v kruhu s kroužkem (tečkou) uprostřed. Následujícího roku vyšly z brněnské mincovny pod jeho vedením dukáty a tolary a roku 1648 opět i dukáty, tolary, dvoutolary, třítolary a čtyřtolary.¹⁰³⁾ Drobnou minci nerazil vůbec. Zdá se, že jeho mincmistrovská činnost v Brně byla více méně jen ukázková, protože vůbec neodpovídala hospodářským potřebám města, zbláčeného švédským obležením a dvě léta trvajícím morem. Richthausenovým cílem bylo totiž vídeňské mincmistrovství.

Jeho plán se skutečně zdařil. Stal se vídeňským mincmistrem a v polovině roku 1648 odešel z Brna do Vídně, neboť již 30. června dal císař rozkaz, aby Richthausen byl ve Vídni instalován,¹⁰⁴⁾ při čemž mu byl prominut ražební vklad na 3 roky. Dosavadní vídeňský mincmistr Jan Jakub Stadler byl propuštěn. Richthausen se ucházel o vídeňský úřad již roku 1646, ale zřejmě tehdy bez úspěchu.¹⁰⁵⁾ Proto přijal mincmistrovství v Brně, kde chtěl také ukázat svou dovednost. Jeho ražby po stránce technické i výtvarné jsou skutečně znamenité. Pro Brno ovšem jeho odchod do Vídně znamenal konec mincovnictví vůbec.¹⁰⁶⁾ Richthausen byl posledním brněnským mincmistrem.

Zprávy o brněnských mincmistrech jsme sledovali průběhem několika století. Z nejstarší doby to byly ojedinělé zmínky o královských mincmistrech či o mincmistrech-podnikatelích, kteří patřili k bohatým brněnským patricijům, později o markrabských mincmistrech ve 14. století. Mezi nimi vynikala přímo dobrodružná postava Martina z Radotic, kterého stihla posléze smrt daleko od rodné země. Arnold z Cumbachu byl asi posledním mincmistrem nepokojného a ctižádostivého markraběte Jošta v prvním desetiletí 15. století. Z období husitského revolučního hnutí není o brněnských mincmistrech zpráv, teprve od poloviny 15. století je možno vypátrati několik sporých údajů o městských mincmistrech. Po více než stoleté přestávce se dovídáme poměrně hodně o H. Peczovi, ač donedávna nebylo známo ani jeho jméno, což souvisí s opomíjením studia archivních pramenů, ježto moravská numismatika se spokojovala s poznáváním mincovního materiálu. O posledním brněnském mincmistru Richthausenovi víme rovněž málo, je to však vysvětlitelné jeho krátkým působením v Brně.

Brněnští mincmistři jsou spjati svou činností s historií města, do níž vydatně zasahovali, uvádějice do oběhu výrobky mincovny, mince tu lepší, tu horší jakosti a podoby, které byly významným činitelem v hospodářském životě města a které se dochovaly až do našich dob jako hmotné svědectví jejich práce a dovednosti ostatních pracovníků brněnské mincovny.

¹⁾ J. Smolík, Denary Boleslava I., Boleslava II., Boleslava III. a Vladivoje, Praha 1899, 74. – G. Skalský, O denárech vyšehradských, Numism. časopis čs. III/1927, 185 n. – E. Fiala, České denáry, Praha 1895, 63 n.

²⁾ P. Radoměřský, Počátky mincovnictví na Moravě, Numism. listy IV/1949, 61 n.

³⁾ J. Pošvát, Slezské a moravské mincovny ve 13. století, Slez. sborník 51/1953, 339 n.

⁴⁾ Pošvát, 347. – Týž, Jihlavská mincovna, Vlastiv. sborník Vysočiny II., Jihlava 1958, 38 n.

⁵⁾ Pošvát, Nástin dějin brněnské mincovny I., Numism. sborník V/1958, 116.

⁶⁾ CDM II, č. 251. – Srov. J. Dřímál, Zemský dům v Brně, Brno 1947, 14.

⁷⁾ CDM II, č. 309.

⁸⁾ CDM II, č. 330 (Stephanus magister monete).

⁹⁾ Regesta I, 500. – Srov. J. Šebánek – S. Dušková, Kritický komentář k moravskému diplomatáři, Praha 1952, č. 111.

- 10) Petra Žitavského Kronika zbraslavská, FRB IV, Praha 1884, kap. 83.
 11) *Bretbolz*, Geschichte der Stadt Brünn, Brno 1911, 413. K tomu *F. Sujan*, Dějepis Brna, Brno 1928, 122, pozn. 1.
 12) Viz *Pošvár*, Nástin, 136, obr. č. 6.
 13) Reg. II, č. 2334, 2335.
 14) Reg. II, č. 2332.
 15) *Pošvár*, Nástin, 116 n.
 16) *K. Castelin*, Česká drobná mince doby předhusitské a husitské, Praha 1953, 27 n. – *Skalský*, Mincovní reforma Václava II., ČCH 1934, 13 n. – *Pošvár*, Nástin, 123, 124. – *J. Susta*, Karel IV., Otec a syn, Praha 1946, 76 n.
 17) CDM VI, str. 288, č. 374.
 18) CDM VI, č. CCCXXXVII, 264.
 19) AMB, rkp. 39, fol. 188.
 20) *Bretbolz*, 196 n.
 21) Srov. též *Susta*, 88, pozn. 1.
 22) AMB, rkp. 17, fol. 44.
 23) AMB, rkp. 17, fol. 27.
 24) *Bretbolz*, 202.
 25) AMB, rkp. 39, fol. 90.
 26) AMB, rkp. 20, fol. 16.
 27) *Em. Nobejlová*, Moravská mincovna markraběte Jošta, Numism. časopis čsl. IX/1933, 46 n. – *J. Sejbal*, Moravské denárové mince markraběte Jošta, Num. sborník IV/1957, 97 n., se jeho mincmistry nezabývá.
 28) *G. Chaloupka*, Jemnice do počátku 16. století, Vlastivěd. věstník mor. r. 1952, 16. Viz též CDM XI, 294.
 29) *Castelin*, O brněnské mincovně za markraběte Jošta, Numism. listy 1953, 103 n. – Týž, Peníze Joštovy, Numism. listy 1954, 16.
 30) *Pošvár*, Jemnice a mincmistr Martin, ČMM 74/1955, 286 n.
 31) Tamtéž, 289.
 32) *Chaloupka*, 15. – *Pošvár*, 287, 288.
 33) CDM XI, č. 200.
 34) *Pošvár*, 290.
 35) *Nobejlová*, 46, pozn. 3.
 36) *Nobejlová*, 48–57.
 37) Tamtéž, 48 n.
 38) Tamtéž, 52.
 39) Tamtéž, 53.
 40) Tamtéž, 48, 49.
 41) Tamtéž, 47, pozn. 13.
 42) *Pošvár*, Nástin, 134 podle AMB, rkp. 48, fol. 510^a.
 43) *Nobejlová*, 47, pozn. 14.
 44) AMB, rkp. 48, fol. 513^a. – *Pošvár*, Nástin, 134.
 45) *Nobejlová*, 47, pozn. 15.
 46) Např. AMB, rkp. 48, fol. 510^a, 510^b, 513^a, 516^a a jinde.
 47) *Nobejlová*, 48.
 48) *Nobejlová*, 57, pozn. 149. Jeho existence v Brně je však doložena již roku 1387, viz AMB, rkp. 19, fol. 55^a (za upozornění děkuji Dr. Mezníkovi z HÚ ČSAV, odb. v Brně).
 49) Tamtéž, pozn. 150.
 50) Tamtéž, pozn. 151.
 51) Tamtéž, pozn. 152.
 52) AMB, rkp. 48, fol. 535^b, 536^a. *Nobejlová* mylně píše datum 1402.
 53) *Nobejlová*, 57 mylně uvádí Annu. Ta byla manželkou jeho synovce Jana, řeč. Czwilling a byla dcerou Holuba, snad biskupského leníka (feodalis) z Modřic (rkp. 48, fol. 553^a z r. 1413).
 54) Tamtéž.
 55) AMB, rkp. 48, fol. 541: „... de domo sua in platea sutorum inter aream monete ab una et domum Johanni sutoris ab alia sitam...“ Fol. 546: „... sub domo sua in acie fori piscium penes domum monete ab una et Seboldi ab alia...“ Jiný citát tamtéž: „... in foro piscium inter domum monete et domum Nicalini...“
 56) Srov. *Pošvár*, Nástin, 148 n.
 57) AMB, rkp. 48, fol. 358.

- 58) AMB, rkp. 48, fol. 375 (Nicolaus Munzmeister).
 59) AMB, rkp. 48, fol. 381.
 60) AMB, rkp. 48, fol. 382.
 61) Blíže *Dřimal*, Zemský dům, 31. – Týž, Notář Jan Tharbrarr, ČMM 1934, 11.
 62) AMB, rkp. 9, fol. 8: „Nicolaus Monetarius habet domum pro XXV mr.“
 63) AMB, rkp. 24, fol. 4.
 64) AMB, rkp. 48, fol. 525.
 65) *Pošvár*, K 500. výročí brněnského mincovního privilegia, Numism. listy XII/1957, 93 n.
 66) *Nobejlová-Prátová*, Dvě poznámky o moravském mincovnictví za třicetileté války, Numism. listy II/1947, 6.
 67) *Nobejlová-Prátová*, tamtéž. – *Pošvár*, Několik archivních dat o konci brněnské mincovny, Numism. listy VI/1951, 119. Týž, Brněnská mincovna za třicetileté války, ČMM 76/1957, 62 podle AMB, rkp. 75, fol. 9.
 68) AMB, rkp. 12, fol. 57.
 69) *Pošvár*, Brněnská mincovna, 63.
 70) Tamtéž, 62.
 71) AMB, kniha testamentů, rkp. 52, fol. 51–53.
 72) *Nobejlová-Prátová*, Dvě poznámky, 5.
 73) AMB, rkp. 515, fol. 36^a.
 74) AMB, rkp. 106, fol. 29^b.
 75) Tamtéž. Mluví se tu o sirotcích, ač podle testamentu zbyla po něm jen nedospělá dcerka Sibyla.
 76) AMB, rkp. 106, fol. 27^a.
 77) AMB, rkp. 517, fol. 2.
 78) AMB, rkp. 515, fol. 68: „... von Auspitz des Müntzmaisters Waissen gehörige Wein gefuhrt ... 60 fl.“
 79) AMB, rkp. 521, fol. 8: „... des Hans Pecz Müntzmeisterschen Waisen zugeherig...“
 80) AMB, rkp. 1818, fol. 16 (cap. V): Christian Regentanc a Jakub Drabenc.
 81) *Cb. d'Elvert*, Beiträge zur Geschichte der böhmischen Länder, insbesondere Mährens im siebzehnten Jahrhunderte, Brno 1875, Schriften der hist. stat. Section der mähr. schles. Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, sv. 22, 354. – K tomu viz protokol o Ditrichštejnově korespondenci v Měst. a okr. archivu v Mikulově, kniha č. 2, fol. 147, č. 14.
 82) *d'Elvert*, 355.
 83) *d'Elvert*, Beiträge zur Geschichte der Rebellion, Brno 1867, Schriften sv. 16, 134 n.
 84) Tamtéž, 140.
 85) *Pošvár*, V. Columban a brněnská mincovna, Num. listy X/1955, 12 n.
 86) AMB, rkp. 52, fol. 57–60.
 87) Columban patřil sice ke katolické straně, ale přesto se účastnil povstání, viz. *V. Burian*, Vývoj náboženských poměrů v Brně 1570–1618, Brno 1948, 79.
 88) Blíže *Pošvár*, 1. c.
 89) *Pošvár*, Brněnská mincovna, 68.
 90) AMB, rkp. 6945 z tzv. Bočkovy sbírky. Mimo jiné se tam uvádí: „Herren Simon Kraczer von Schönberg, Röm. Khay. Mait. Rats Titul. ist wissendt, dass weylant Ihr. Hoch. Fürstl. Gn. der Herr Cardinal und Fürst von Dittrichstein Tittl. den Hanuss Peczen Müntzmeistern zu Brünn wegen deroselben Müntzwesen zur Cremsier, weil Ihr Hochfürstl. Gn. in anno 1619 auss dem Landt Marggraf. Mähren, damals die Rebellion daselbsten eingeschlichen gewesten verraisten müssen nach der Khayl. Victori aber wieder Anno 1621 zuruck khomen, und Wehr Besagter Müntzmeister alhier zu Brünn erfahren, für ein unveraiten Diener gehalten, vnnndt sich seiner Verlassenschaft nach dem er 1622 Jahr zu Brünn gestorben, angemasset...“
 91) *Pošvár*, K mincmistrovské značce Hanse Pecze, Num. listy IX/1954, 80 n.
 92) Tamtéž, 83.
 93) *Nobejlová-Prátová*, Dvě poznámky, 3.
 94) V numismatické literatuře bývá jmenován Wansiedler nebo Wonsiedler. Jeho podpis na listině ze 6. října 1626 (Archiv města Olomouce, dep. XXII/38) zní však Wohnsiedler.
 95) *Pošvár*, Brněnská mincovna, 67 a literatura tam uvedená.
 96) AMB, rkp. 1801, fol. 124; rkp. 1811, fol. 192–193.
 97) AMB, rkp. 1817, fol. 111–112.
 98) SAB, M 5 (3–7).
 99) Tamtéž.
 100) AMB, rkp. 1821, cap. IV, fol. 52.

- 101) *Pošvář*, Brněnská mincovna, 70 n.
 102) SAB, M 5 (3-7).
 103) *Pošvář*, 71.
 104) *Pošvář*, Několik archivních dat, 122.
 105) *d'Elvert*, Schriften, sv. 23, LXXX.
 106) O neúspěšných pokusech o obnovení mincovní činnosti viz *Pošvář*, 122 n.

Jiří Hájek

„MEZIGENERACE“
 JIŘÍHO MAHENA

Sebrané spisy Jiřího Mahena, zahájené vlastně již roku 1928 výběrem z poezie,¹⁾ jsou přísným výběrem z celého jeho rozsáhlého díla. Tato revize životní práce byla Jiřímu Mahenovi současně příležitostí k tomu, aby se zamyslel i nad životem a dílem svých generačních druhů, skupiny básníků a spisovatelů, kteří společně s ním vstupovali do literatury na rozmezí 19. a 20. století, v letech 1900–1905.

I.

Vstup Jiřího Mahena a jeho druhů do literatury byl charakterisován úporným bojem o vlastní tvůrčí osobnost, snahou přehodnotit dosavadní a vytvořit nová kritéria tvorby. Proto jejich mládí provázely časté spory a vášnivé půtky s ostatními představiteli soudobé české literatury. Organizační základnou této „činnosti“ byl „Spolek literátů mladé generace Syrinx“. Bylo to spíše volné sdružení; mezi jeho členy nacházíme mnohé později známé umělce. Záslouhou K. H. Hilara a Romana Haška získali nakrátko dokonce i vlastní orgán, měsíčník *Moderní život*, jehož druhý a třetí ročník vydávali samostatně (1903 a 1904; pak časopis zanikl).

Tato nastupující generace, zrozená vesměs na sklonku sedmdesátých let a v letech osmdesátých, vyrůstala ve stínu Nietzscheových filosofických spisů a francouzských symbolistů. Byla to generace individualistická až ke krajnímu anarchismu; kladla nade vše hodnoty lidství, ale vzpírala se uznat, že existují ještě jiné lidské hodnoty mimo individuální. V tomto boji, který se často podobal spíše *tápání*, šli ve šlépějích svých o něco málo starších druhů, příslušníků literární generace let devadesátých. K vlastnímu dílu se dostávali až po tuhých bojích o svou osobnost, proto se jim často rozplývalo pod rukama. Octli se právě na rozhraní staré idyly a moderního života a usilovně hledali, o koho se opřít, kde začít. Jiří Mahen po létech vzpomíná:

„... v mém životě rozhodující vliv na duševní vývoj mladého hochy měl Tolstoj. V životě Těsnohlídkově byl to Maeterlinck, typický pro Těsnohlídku a jeho tvorbu, který rovněž ukazoval cestu z literární bíd, ve které jsme žili. Veselá studentská skupina v Mladé Boleslavi, do které jsem se dostal po odchodu z gymnasia čáslavského, měla zase velký zájem na socialistickém myšlení a na literárním anarchismu, což bylo zásluhou Františka Gellnera.“²⁾

Tyto prvotní literární vlivy nebyly ovšem jediné, i když tvořily jakýsi základní

kámen budoucích názorů, myšlenek a činů jednotlivých příslušníků generační skupiny. Hledaly se vzory i v literatuře domácí, zde však byl těžký výběr. Jestliže vstup nové generace do literatury bývá provázen alespoň dočasnou negací dosavadního stavu, pro Mahenovy vrstevníky se tato negace stala zásadou. Tím spíše se ovšem museli střetnout se staršími představiteli soudobé české literatury. Básníci, kteří v osmdesátých letech se ještě považovali za národní buditele, nemohli stačit pokrokovějšímu mládí. Jejich rétorika a poukazy na národní tradici již nemohly vést obrozený národ, do jehož čela se stavěla nová společenská síla, proletariát. Tyto rozpory mezi literaturou a životem cítila nejlépe právě mladá nastupující generace. Řešila je po svém, jednak anarchistickým individualismem, jednak přímým bojem se svými předchůdci. V tomto boji hledali mladí básníci někoho, kdo by je vedl, byl jejich uměleckou i lidskou oporou.

Domácí literaturu v této době představoval ještě především Jaroslav Vrchlický. Mladým však vadilo jeho „zakotvení v české idyle“. Nelákal je ani literární romantismus Zeyerův. Jejich romantismus, vyplývající z anarchistické touhy po svobodě osobnosti, se od romantismu Zeyerova vědomě distancoval. Také Machar v této době už překročil zenit své pokrokovosti, alespoň podle mínění skupiny. Svoji nespokojenost dali zřetelně najevo Mahenovým článkem *Sub specie – minuty*, otištěným pod pseudonymem H. Lang v *Obzorech*.³⁾ Z dvojice vůdčích básnických zjevů minulých generací zbýval jenom Neruda. Vítězslav Hálek „byl vyřízen Macharem...“⁴⁾

V podvečer svého života se mohl Jiří Mahen bez melancholie zamýšlet nad touto svou generací jako jediný, kdo zůstal věrný jejímu původnímu sebeurčení. Byl ovšem jenom mladším druhem skutečné generace let devadesátých, která první vysoko pozdvihla zástavu revoluce a ve svých nejlepších představitelích ji donesla až do našich dnů. Nedošel proto politicky tak daleko jako jeho druh Stanislav Kostka Neumann. Tato skutečnost nás však nesmí svést k povrchnímu úsudku. Kořeny Mahenova osamocení postoje, jak naznačují již jeho první literární práce, musíme hledat právě v prostředí, ze kterého vycházel, v dobovém individualismu a v anarchismu. U Mahena je účast v tomto hnutí – kromě neuskutečněné touhy politicky pracovat mezi severočeskými horníky – charakterisována především účinnou spoluprací v orgánu českých anarchistů *Práce* (1905–1906).⁵⁾ Nakonec tedy Mahen patří do téže anarchistické generace, jejíž osudy se snažil řešit ve svých *Kamarádech svobody* (1909). Individualistou zůstává i po celý svůj další život. Zbavuje se však stále více mladistvého bouřliváctví počátku století, až konečně jeho individualismus ústí do pasivní nerozhodnosti a pesimismu.

Dosud nevyhraněné dílo Mahenovy generace přerвала první imperialistická válka. Rozptýlila její příslušníky, zmátla je a převychovala v zákopech i doma. Nikdo z nich po válce nezačínal znovu přesně tam, kde před válkou skončil. Tito individualisté se po válce vesměs vyznali z nové víry v hodnoty společenské, ať už v nacionálním, nebo socialistickém smyslu. Jejich původní generační problém, boj o uplatnění osobnosti, zmizel. Ne však proto, že by problém byl rozřešen, boj dobojován; byl pouze zasut čerstvějšími dojmy války, první socialistické revoluce, uskutečňující na šestině světa jejich mladistvé sny. Byl překonán dojem z osvobození národa a – problémy i boji nových generací.

Jiří Mahen jako jediný z této generace zůstal až do smrti skloněn nad jejími myšlenkami a ideály. Ani on je ovšem nedokázal plně rozřešit; proto často od nich utíkal k problémům dne. A přece nakonec zůstal právě on generací roku 1900. Zůstal

ji osobitostí svého postoje i svéráznou odlišností svého díla. Osamocen stal se „jednočlennou generací“. Přestože mezi vrstevníky byly talenty mnohem větší, s díly umělecky hodnotnějšími, Mahen je ve své generaci zjevem nejzajímavějším. I přes často vytýkanou vnější nesouvislost, tékavost a rozptýlenost své umělecké činnosti jím zůstal.

Pod vlivem prvotního boje o vlastní osobnost hledal si Jiří Mahen i v širší literární generaci let devadesátých od počátku vlastní místo. Věkový rozdíl, který posunul jeho dozrávání do let, kdy starší příslušníci generace začínali již být uznáváni, vynutil si přesnější vymezení okruhu vlastní *Mahenovy generace*. Tak se z této původně jednotné fronty stejně smýšlejících spisovatelů postupně vyloučili o něco starší a umělecky výraznější Stanislav Kostka Neumann, Viktor Dyk, Helena Malířová, Marie Majerová, Ivan Olbracht, Otakar Theer. K Františku Gellnerovi, Romanu Haškovi, K. H. Hilarovi, Václavu Chaloupeckému, Jiřímu Mahenovi, Josefu Machovi, Arnoštu Rážovi, Fráňu Šrámkovi a Karlu Tomanovi přibyl Rudolf Těsnohlídek a na krátkou dobu i Jaroslav Hašek.

Zvláštní umělecký a namnoze i lidský osud této mladší části předválečné literární generace se zračil již ve skutečnosti, že ani nebyla uznávána za samostatnou generační skupinu, ale jenom za jakousi „mezigeneraci“. Tento úděl se konečně projevil i v tom, že dodnes nebyly její postavení a přínos kriticky zhodnoceny. Ba ani se nenašel soudobý kritik, který by jejím členům věnoval aspoň tolik pozornosti, jako věnovali tvorbě svých současníků kritikové let devadesátých nebo mladí kritikové poválečné tvorby. Byla sice řada kritiků, kteří spolu s „mezigenerací“ žili a tvořili, ale někteří – při vši obzíravosti a průbojnosti – přece jenom svým věkem i vývojem byli jejím problémům příliš vzdáleni. Jiní kritikové, historicky orientovaní, vzdalovali se bojů příslušníků „mezigenerace“ úmyslně a s jistou povýšeností. Artuš Drtil zemřel předčasně.⁶⁾ V něm snad by se byl našel kritik této generace. Tak se kritického zhodnocení Mahenovi a jeho vrstevníkům dostávalo až od generace poválečné, žijící zcela jinými problémy a snahami. Nemohlo tedy dojít k úplnému pochopení; nedošlo proto ani ke konečnému zhodnocení. Mezigenerace zůstala skutečně jenom na rozmezí mezi literaturou a životem, ač usilovala ve svých počátcích spojit obojí v jednotný celek.

Jiří Mahen nedostatečné zhodnocení své „mezigenerace“ a opomíjení jejího významu ve vývoji moderní české literatury těžce nesl. Vracel se k tomuto problému při nejrůznějších příležitostech. Diskuse o generačních problémech na přelomu dvacátých a třicátých let⁷⁾ stala se mu vhodnou záminkou k hlubšímu pohledu na život a na dílo své „skupiny“.

Nejvhodnější příležitostí pro taková zamyšlení bylo by ovšem kritické hodnocení tvorby jednotlivých příslušníků generace. Jiří Mahen však zásadně odmítal psát kritické posudky. Nechával tuto práci školeným literárním kritikům a historikům. Podle jeho názoru podobná práce písicím autorům nepřísluší. Pokud ho některý literární problém nebo myšlenka mimořádně zaujala, snažil se ve svých projevech vyslovit jenom svůj vlastní názor a vyhýbal se obecnějšímu řešení. Dával vždy přednost vzpomínkám na to, co určité dílo nebo osobnost znamenaly pro jeho vlastní mládí. Jeho články, uveřejňované porůznu v literárních časopisech, jsou důkazem tohoto důsledného Mahenova postoje. Proto i jeho projevy o jednotlivých členech generační skupiny let 1900–1905 jsou ojedinělé. Zůstaly vesměs roztroušeny jako drobné vzpomínky.

Ve své přednášce *Kapitola o předválečné generaci* vyslovil Jiří Mahen všechny myšlenky a cíle své literární generace. Několika slovy podal i obraz českých literárních poměrů na počátku dvacátého století. Dokazuje, proč na něho a na jeho vrstevníky hlouběji zapůsobili především dva básníci – Antonín Sova a Otokar Březina. S jejich verši vydali se mladí literáti do boje proti kulturní průměrnosti své doby. Ani po letech, když dělal bilanci svého života, nezapomínal Jiří Mahen na tyto svoje literární lásky. Jeho vztah k A. Sovovi a O. Březinovi nebyl jenom chvilkovým opojením slovy. Proto oběma básníkům svého mládí věnoval i několik příležitostných článků. Je to pro nás důležité zjištění. Právě v těchto tištěných projevech můžeme totiž nejlépe sledovat vývoj Mahenových názorů na literaturu; jindy býval ve svých projevech velice střídmy.

„Naším básníkem nemohl být než Antonín Sova... dvě knihy Sovových visí jsme milovali, poněvadž tam někde začínal náš svět, který jsme nechtěli dát zdiskreditovat kompromisem dnů.“⁸⁾

Jiří Mahen a jeho vrstevníci viděli v Sovovi básníka, který začínal – podobně jako oni – revolucí proti prostředí, které ho obklopovalo. Imponovalo jim, že Sova dovedl stát na samém okraji dění, a přece jako silná individualita, kterou je nutno respektovat. Milovali jeho verše i proto, že je chápali jako polemiku s honosnou poezií Macharovou.

Mahen věnoval Antonínu Sovovi několik posmrtných vzpomínek, které nejlépe dokreslují hloubku jeho vztahu k Sovovi. Vedle básně *Památce Antonína Sovy*,⁹⁾ otiskl v Lidových novinách také nekrolog, prostě nazvaný básníkovým jménem,¹⁰⁾ a k desátému výročí Sovovy smrti se k němu znovu přihlásil studií *Sova a jeho smysl pro malého člověka*.¹¹⁾

Oba Mahenovy články mají charakter subjektivního vyznání nad rakví mrtvého předchůdce. Mahenova generace vstupovala do života se Sovovými verši na rtech, proto stručně narysovaný obraz doby na začátku století mění se Mahenovi ve vzpomínky na Sovovo vystoupení, na ohlas jeho díla. Připomíná i lidské vlastnosti velkého básníka, který byl dlouhá léta Mahenovým přítelem a také druhem v povolání.¹²⁾ Proto Mahenovy reminiscence vysvětlují i mnohé z jeho vlastního pozdějšího literárního vývoje a umožňují nám pochopit pozadí ironických šlehů, jimiž Mahen stíhal J. S. Machara a V. Dyka.¹³⁾ Právem tedy Mahenovo zamýšlení nad mrtvým Antonínem Sovou bylo jádrem i jeho velké úvahy o „předválečné literární generaci“. Předznamenalo tuto úvahu myšlenkově, dalo jí ideový základ i skutečný tvůrčí impuls.

Také Březinově poezii zůstal Jiří Mahen věrný. V těžkých dobách první světové války častokrát přednášel o Otokaru Březinovi a sám recitoval jeho verše (např. v aule brněnské Vesny). Tyto Mahenovy projevy se však nezachovaly ani v paměti posluchačů, stejně jako pozdější přednášky o O. Březinovi, pořádané místními skupinami Družstevní práce v moravských a českých městech. Rukopisné poznámky a glosy k Březinovu dílu¹⁴⁾ však dosvědčují, že Mahen skutečně *studoval* Březinovo dílo, že si ke svým projevům pořizoval obsáhlé výpisky a shledával dokumentární materiál. Zpravidla i zde šlo o subjektivní přístup k básníkovu dílu, o výklad dojmů a reminiscence na vlastní literární mládí. V Mahenově tvorbě má proto zvláštní místo jediný článek o Otokaru Březinovi, zaměřený odborně. Je to rozsáhlejší studie *Ze začátků Otokara Březiny*.¹⁵⁾

Stať ukazuje, že Jiří Mahen přistupoval k jejímu psaní dokonale připraven studiím

starších literárních časopisů. Impulsem byly jubilejní články k Březinovým narozeninám roku 1928, podle Mahenova názoru nepřesné. Jiří Mahen vyhledal proto první tištěné Březinovy básně ve *Vesně* (roč. 1886 a 1887), podepsané ještě původním pseudonymem Václav Danšovský. Ve svém článku cituje Mahen rozsáhlé úryvky z těchto básní, komentuje je a shledává jejich podobnost. Obměňovaný motiv marnosti, skepse a beznaděje vysvětluje nepříznivými životními osudy mladého básníka (předčasná smrt obou rodičů v rozmezí několika dní). Srovnáváním básní z let 1886 a 1887 s pracemi pozdějšími, vyrůstá před námi postupně *začínající poeta* Danšovský v *básníka* Otokara Březinu. Tímto novým pseudonymem Václava Jebavého jsou již podepsány dvě básně z roku 1893. Znamenají dokončení básníkovy vývoje? Jiří Mahen v nich správně odkrývá teprve *zrod* Otokara Březiny.

Mahenova studie si nečiní nárok na konečné hodnocení. Spíše jenom upozorňuje na Březinovy básnické začátky a uzavírá, že počátky každého básnického díla je nutno pečlivě studovat, chceme-li se dobrat správného výsledného obrazu. Při četných citátech z Březinova díla zůstala Mahenova práce spíše v poznámkách, které jsou tentokrát řazeny do souvislého celku. Překvapují čtenáře znalostí materiálu i hloubkou myšlenek.

Proti projevům o Sovovi je Mahenova studie o Březinových básnických prvotinách mnohem neosobnější. Vyhýbá se charakteristice doby a neprozrazuje ani vlastní Mahenovy dojmy z Březinovy poezie. Sovovské studie naopak postrádají obecnější výklad; jsou jenom Mahenovými dojmy z četby. Přece však Mahenovo rozdílné zamýšlení nad dvěma básníky, kteří ho v mládí nejvíce zaujali, vedlo k promýšlení celkového pohledu na vlastní dílo i na vrstevníky, kteří začínali společně s ním.

Skutečnost, že Jiří Mahen téměř zásadně nepsal kritické posudky prací ani svých nejbližších literárních přátel, projevila se zvláště výrazně na jeho vztahu k Rudolfu Těsnohlídkovi. S tímto svým časlavským sourodákem vstupoval Mahen společně do života i do literatury. V *Obzorech*, které byly dílem především Těsnohlídkovým, uveřejnil svoji bojovnou stať *Sub specie – minuty*. Jiří Mahen a Rudolf Těsnohlídek pracovali spolu také po několik let v redakci *Lidových novin* v Brně. Za pražských studií jednu dobu spolu bydleli, později však jejich přátelství ochladlo. Jiří Mahen nikdy neztrácel reálnou půdu pod nohama a lépe ukrýval svoji citlivou duši pod maskou bujného a veselého zevnějšku; Těsnohlídek mnohem více prozrazoval každou životní nepřízeň a utíkal z ní trpně do samoty bílovických lesů.

První příležitostí k tomu, aby se Mahen vyslovil o Těsnohlídkově díle, se shodou okolností stala teprve Těsnohlídkova tragická smrt 12. ledna 1928. V *Lidových novinách* uveřejnil tehdy Jiří Mahen nekrolog, smutnou vzpomínku na mládí generace, z níž odcházel navždy další její člen.¹⁶⁾ Tato posmrtná vzpomínka na spolužáka, přítele a generačního druha nebyla ovšem nejvhodnější příležitostí ke kritickému zhodnocení Těsnohlídkovy tvorby. Jiří Mahen proto více vzpomínal na mladá léta, která uplynula ve společných bojích za osobitý literární projev. Zdůrazňuje pevnost a ranou zralost Těsnohlídkova charakteru, jeho uvědomělou snahu vypořádat se s nepřízní osudu po svém. Tak vysvětluje Mahen i Těsnohlídkův odchod na Moravu roku 1907:

„... šel rovnou, kam my přicházeli oklikou, a počítal docela lidsky a nebojácně už napřed tam, kde my teprve po letech zklamání dělali jakýkoliv rozpočet...“¹⁷⁾

Těsnohlídkovu činnost v *Obzorech* roku 1905 a 1906 hodnotí Mahen zvláště vysoko. Generace Mahenova a Těsnohlídkova se totiž nikdy nesešla nadlouho při společné akci. Jejich vystoupení byla vždy jen improvizovaná,

„poněvadž na větší volnou tribunu se tato generace nezmohla a vystupovala i u Neumanna a Procházky jako host“.¹⁸⁾

Právě *Obzory* znamenaly jediný významný pokus o soustředění mezigerace, a měly proto značný ohlas. Těsnohlídkovým organizačním schopnostem a jeho vytrvalosti vděčila „mezigerace“ za vlastní orgán. I po zániku *Obzorů* zůstal Těsnohlídek jakýmsi jejím centrem.

Těžiště Těsnohlídkova uměleckého díla spatřoval Mahen v jeho brněnských románech. Považoval je za spisovatelovo šťastné osobní zakotvení, i když je nehodnotil zvláště vysoko. Dále sem počítal několik drobných dramatických prací, které se však téměř nehrály, a konečně krátké prózy, které pod značkou „Nikésonté“ otiskovala v *Obzorech* pozdější první Těsnohlídkova choť Jindra (roz. Kopecká).

Mahenova úzkostlivá snaha, aby neublížil mrtvému příteli, i zásadní odmítání kritické činnosti nás tedy připravily o cenné zhodnocení Těsnohlídkova díla právě z pera jeho nejbližšího generačního druha.

Celkový obraz Těsnohlídkova života a díla vynikl až později v Mahenově přednášce *Kapitola o předválečné generaci* a zejména v úvodech k této přednášce, jejichž rukopisy, nepojaté do knížky, se zachovaly.¹⁹⁾

Teprve v rozhlasové přednášce k desátému výročí smrti Rudolfa Těsnohlídky, přednesené dne 11. ledna 1938, postavil se Jiří Mahen alespoň částečně kriticky k dílu svého předčasného zesnulého druha.²⁰⁾ Tentokrát vzpomíná mnohem podrobněji Těsnohlídkových raných literárních projevů, jeho zvláštního básnického myšlení, a konečně osobitě vyslovuje svůj soud nad celým Těsnohlídkovým dílem:

„Snad u žádného spisovatele není takového rozpolčení mezi prací všedních dnů a mezi vlastním svátečním a výjimečným dílem básnickým . . .“²¹⁾

Těsnohlídkovo rozsáhlé dílo rozděluje tedy Mahen na dvě části; do první řadí díla, která již podle jeho názoru nemají současnosti téměř co říci. Proti svému dřívějšímu tvrzení²²⁾ počítá do této skupiny i Těsnohlídkovy brněnské romány. Říká o nich, že

„ . . . byly diktovány potřebou novin a jejich čtenářů. Jsou to znamenité obrázky z Brna, plně svědomitého pozorování průměrných lidiček, kteří hrají sami sobě svou komedii, ale básník Těsnohlídek stojí při nich dosti stranou . . .“²³⁾

Patří sem prý i *Liška Bystrouška*.²⁴⁾

Těžiště literárního díla Rudolfa Těsnohlídky vidí nyní Jiří Mahen v jeho poezii, jejímuž zhodnocení věnuje také ve své rozhlasové přednášce nejvíce pozornosti. Dokazuje, že nejde o torso básnického díla, ale o práci ukončenou, ba dokončenou úspěšně. Četné ukázky z Těsnohlídkovy poezie, jimiž Jiří Mahen obohatil svůj výklad, pocházejí však jenom z jedné básnické knihy.²⁵⁾

Pro nás je Mahenovo ocenění Těsnohlídkovy poezie a její povýšení nad jeho ostatní literární tvorbu jistým překvapením. Především proto, že dnes se někdy oceňují mnohem výše Těsnohlídkovy romány z brněnského prostředí. Je v nich ukryto velké množství důležitých detailů, za dlouhá léta bystře odpozorovaných (nejčastěji v soudní síni; Těsnohlídek byl soudnickářem *Lidových novin*) a mistrně podaných. Jsou to humorné obrázky, často i plně břitké ironie, které psával básník ve chvílích, kdy jeho nitro přetékalo žalem . . . V *Lišce Bystroušce* vidíme dnes vyvrcholení realistické linie Těsnohlídkovy tvorby a ceníme si konečně i výstižné charakteristiky postav střídme užitým dialektem brněnského okolí. Jiří Mahen v ní viděl především literární předlohu Janáčkovy stejnojmenné opery.²⁶⁾

Jiří Mahen Těsnohlídkovy romány z brněnského prostředí nedoceníl. Nechal

se pravděpodobně ovlivnit některými soudobými názory na Těsnohlídkovo dílo, vyslovenými např. Arnem Novákem.²⁷⁾ Mahenova rozhlasová přednáška však zdůrazňuje jiný úsek Těsnohlídkovy tvorby, který naopak není docenován dnes. Je to jeho lyrika. Zde byl Jiří Mahen mnohem bystřejší než pozdější literární kritici a literární historikové. Nabádavě upozornil na Těsnohlídkovo básnické dílo, které neztratilo ani dnes svůj hluboce lidský citový základ.

Jaroslav Hašek nebyl vlastně skutečným členem „mezigerace“. Patřil k ní sice věkově i svými literárními začátky,²⁸⁾ ale celé jeho dílo se vyvíjelo samostatně. S některými jejími členy se stýkal jenom náhodně, v soukromém životě. Patřil spolu s Jiřím Mahenem ke štikám anarchistických schůzek v Neumannově vile na Olšanech. Jejich společnými sarkastickými útoky trpěl nejvíce Rudolf Těsnohlídek.²⁹⁾ Mahenův anarchistický postoj k životu našel záhy v Haškovi rovnocenného druha. Není proto divu, že Jiří Mahen se stal jedním ze zakládajících členů a aktivním spolupracovníkem Haškovy „Strany mírného pokroku v mezích zákona“. Byla to ovšem jenom epizoda v jeho poměrně krátkém pražském působení. Doklady tohoto vzájemného přátelství Jaroslava Haška a Jiřího Mahena jsou nemnohé. Je to snad jenom několik Haškových zmínek v *Dějínách strany mírného pokroku v mezích zákona*³⁰⁾ a Mahenův dopis k výročí této „strany“.³¹⁾

Jiří Mahen si zamíloval Haškovo svérázné dílo. Veřejně se k němu přihlásil přednáškou, kterou pořádala brněnská „Levá fronta“ v aule filosofické fakulty v lednu roku 1932. Svým oceněním Jaroslava Haška způsobil Jiří Mahen nepochybně rozruch. Jeho projev byl totiž polemikou s dobovým oficiálním hodnocením Haškova Švejka, kterému dávala punc československá censura a lkaní maloměstáků nad Haškovou „zkažeností“ a nestřídmým životem.³²⁾

V úvodu svých poznámek polemizoval Mahen s ustáleným míněním, že Hašek byl jenom humoristou. Také jeho život býval lehkovážně charakterizován jako sled anekdot. Pravdivě vykreslit jeho charakter je ovšem obtížné. Haška neznali dobře ani jeho nejlepší přátelé, jak je zřejmé ze vzpomínek, které byly napsány při jeho smrti i později. Hašek není věčný ulejšák a kverulant; Mahen zdůrazňuje jeho individualitu a charakterizuje ji rovnítkem mezi dobrým vojákem Švejkem a Donem Quijotem.

Oblíbená Mahenova paralela quijotství³³⁾ je ovšem v této souvislosti největším uznáním Jaroslavu Haškovi. Quijotství bylo pro Jiřího Mahena vždy symbolem boje proti plané idyle, prostřednosti a kulturní netečnosti, symbolem jeho vlastního životního postoje. Stejně výstižně charakterizovalo i osamocení životní boj jednotlivých příslušníků anarchistické generace let 1900–1905. Jiří Mahen dokazoval tedy ve své přednášce, že Hašek zrál po svém ve skutečnou literární osobnost, snažil se jít na kloub věcem, o nichž psal, jimž se vysmíval. Nikdy nechtěl být jenom samoučelně duchaplý. Vymykalo se prostředí, které ho obklopovalo, a proto „musel se mu Švejk podařit“.

V závěru svého výkladu upozorňoval Jiří Mahen na to, že soudobé zamyšlení nad Jaroslavem Haškem musí brát v úvahu i ohlas jeho díla ve světové literatuře. Švejk se stal její nedílnou součástí. Mahen proto vybízel ke konečnému literárně historickému zhodnocení celého Haškova díla, především ovšem samotného *Švejka*.

Osobitý Mahenův pohled na literární problémy a vědomé zužování každé otázky na věci, které sám promýšlel, se v této přednášce zřetelně uplatnily. Mahenovo ocenění významu Jaroslava Haška není ovšem ojedinělé. Již ve dvacátých letech vyložil Švejka správně Ivan Olbracht.³⁴⁾ Shodné Mahenovo ocenění je tedy dalším

důkazem jeho správného přístupu k otázkám literatury. Ve třicátých letech nebyl ještě Jaroslav Hašek obecně oceňován. Dokazuje to např. anonymní článek *Útok na dobrého vojáka Švejka*, otištěný roku 1928 v Literárních novinách.³⁵⁾ Vytýká se v něm Viktoru Dykovi, že se snaží o vyřazení Švejka z naší literatury. V Haškově antimilitarismu viděl totiž Dyk velké nebezpečí – pro obranu republiky! V. Dyk sa tak stal mluvčím právě těch, proti nimž Hašek namířil ostří své satiry. Mahenova úspěšná snaha očistit památku druhá z dob „Syrinxu“ a „Strany mírného pokroku v mezích zákona“ patří proto mezi významné projevy, správně řadící Haškovo dílo do kontextu naší domácí i světové literatury.

Jednou z nejsvráznějších postav mezi Mahenovými vrstevníky zůstal pravděpodobně básník Josef Mach. Vzbudil velké naděje svými mladistvými verši, zmizel však nečekaně za hranicemi v Americe. Za první světové války vyměnil dráhu literární za novinářskou, později za kariéru diplomatického zástupce. Teprve koncem dvacátých let se vrátil do vlasti. Výraznější dílo však po svém návratu již nevytvořil. Svoji literární žeh uspořádal do jediného, nepřilíh obsáhlého svazku *Básní*.³⁶⁾ Vydání tohoto svazku bylo Jiřímu Mahenovi příležitostí, aby se zamyslel nad dalším členem „mezigenerace“, nad tím, který ji opustil první.³⁷⁾

Josef Mach byl na začátku dvacátého století považován za nejnadanějšího příslušníka mezigenerace. Skutečně také již ve čtrnácti letech tiskl své první verše v *Moderní revui*,³⁸⁾ v šestnácti v *Lumiru*, ale ve dvaceti letech končil příležitostnými rýmovačkami v soutěžích *Švandy dudáka*. To byl zřejmý úpadek a Mahen jej také jasně odhaluje. Machovy nejlepší verše podle něho

„... byly vlastně jenom poznámky in margine života, který se utvářel úžasně náhodně a hodně nespolehlivě. Vždy si myslívám, že básníci z toho bohatnou jenom na začátku svého vývoje, ale pak na to doplácují, poněvadž na každou skutečnou práci je potřeba delší doby soustředěného tvůrčího napětí...“³⁹⁾

Jiřímu Mahenovi nešlo však toliko o odsouzení promarněného talentu nebo o sentimentální vzpomínku. Hledal i příčiny tohoto literárního úpadku. Machův brzký pád měl své kořeny v literárních a společenských poměrech počátků století. Mezigenerace, plná obdivu ke známým jménům domácí i světové literatury, zůstávala ve vlastní tvorbě nerozhodná.

„Přestávali jsme věřit generacím minulých let, neboť se nám ukazovaly býti dosti povrchními skupinami, které nevydržely tempo své vlastní duševní práce. Rozumí se, že i my nebyli sami šobě spolehliví, a rodila se z toho duševní rozpoltěnost, která zase není dobrou půdou pro velké sny a nového člověka.“⁴⁰⁾

Váhalí, o koho se vlastně opřít. Nejprve se utíkali k cizím básníkům, pak se chtěli nechat vést Bezručem, Sovou, Neumannem. Nebylo tedy vinou jenom samotného Josefa Macha, že zůstával stranou generačního snažení. Z počátku stál sice v jeho čele, životní zkušenosti ho však stále více odvracely od jeho druhů i od literatury.

Mahenův článek je vůbec jedním z mála projevů, hodnotících dílo Josefa Macha. Navíc se hluboce zamýšlí nad společenským životem doby a z něho vyrůstajícím obrazem literárního dění. Jde tu znovu o uvědomělé spojování literatury se životem, které charakterizovalo většinu Mahenových projevů o literatuře, byť zůstávaly sebevíc subjektivním pohledem básnickým.

3.

Mahenovy projevy o básnících a spisovatelích jeho generace jsou – stejně jako většina jeho díla – spíše řadou narážek a podnětů než jejich naplněním. Jen nepřímě

prozrazují i Mahenovy vlastní názory na některé literární problémy doby. Jiří Mahen se konkrétnímu řešení vždy vyhýbal, pokud nešlo výhradně o záležitosti jeho vlastní. Proto jeho pohled na celou generaci i jeho soud o ní se skládal jenom z této vzpomínkové mozaiky, málokdy hlouběji zaměřené. Vyslovil jej v přednášce, nazvané v knižním vydání *Kapitola o předválečné generaci*.

Prameny této přednášky jsou v Mahenových projevech o bývalých příslušnících jeho generace, o nichž jsem se již zmiňoval. Tak k zamyšlení nad neukončeným dílem Rudolfa Těsnohlídka přiměla Mahena teprve tragická smrt nejbližšího z vrstevníků; knižní vydání básní Josefa Macha dalo impuls k intimnímu pohledu na básníka a jeho dílo v nakladatelském časopise *Panorama*. Jaroslavu Haškovi se z úst Mahenových dostalo ocenění na večeru brněnské „Levé fronty“ v aule filosofické fakulty. Na stejném místě prozradil Jiří Mahen leccos ze svých literárních vzpomínek na večeru, zasvěceném oslavě pětadesátin F. X. Šaldy.⁴¹⁾ Také rozhlasová přednáška k 65. narozeninám Petra Bezruče⁴²⁾ byla příležitostí k zamyšlení nad generací, která v Bezručovi viděla svůj světlý vzor.

Ještě před knižním vydáním byla přednáška o předválečné literární generaci při nejrůznějších příležitostech přednesena na mnoha místech v celé republice. Z vlastnoručních poznámek Jiřího Mahena můžeme dnes částečně rekonstruovat kalendář těchto přednášek:

rok 1930: 6. února v Ostravě;	10. května v Poličce;
rok 1931: 4. února v Hradci Králové;	30. října v Mladé Boleslavi;
14. února v ⁴³⁾	rok 1932: 9. dubna v Bojkovicích;
21. února v Jihlavě;	22. listopadu v Bratislavě;
2. května v Čáslavi; ⁴⁴⁾	14. prosince v Brně.
3. května v Kutné Hoře;	

V lednu 1933 byla přednáška proslovena v Praze na večeru, pořádaném vydavatelstvím Družstevní práce. Tiskem vyšla v lednu 1934.

Jednotlivá znění přednášky se podle rukopisných záznamů Mahenových od sebe liší převážně jenom úvodními slovy. Ta si připravoval Jiří Mahen pro každé proslovení zvlášť. Snažil se vždy vyzvednout některou důležitou podrobnost, která se vztahovala přímo k místu, kde přednášel. Vedle případu Těsnohlídkova, blíže osvětleného v Hradci Králové, Čáslavi a v Kutné Hoře, byly to např. reminiscence na vznik *Janošíka* v moravských Bojkovicích a stručná poznámka o potřebách slovenské literatury, pronesená při přednášce v Bratislavě (je otištěna v závěru knižního vydání přednášky).

Také v úvodu ke knižnímu vydání *Kapitoly o předválečné generaci* zdůrazňuje Jiří Mahen, že nechce ve své práci provádět kritiku literárního dění na určitých místech a v určité době. Je si ovšem vědom, že k celkovému obrazu vývojového procesu je taková kritika nezbytná, i když jde snad jenom o částečnou kritiku ve vzpomínkách. Odkazuje na složitost literárních poměrů zejména v Brně a na Moravě, která ho vedla k tomu, aby se vyhnul problémům, svými důsledky nebo i přímo zasahujícím do současnosti. Z toho vyplývá tedy konečné určení cíle přednášky. Jiří Mahen v ní vidí jenom *pokus o klasifikaci* generačního úsilí těsně před 1. imperialistickou válkou.

K této úvaze nepochybně vedly i polemiky o generačních problémech z konce dvacátých let a na počátku let třicátých. Jiří Mahen vcelku přijímal Pražákovo určení zvláštních přechodných skupin mezi jednotlivými literárními generacemi.⁴⁵⁾ Mahe-

nova skupina tak stojí mezi generací let devadesátých a generací, označenou A. Pražákem jako „čapkovská“.⁴⁶⁾ Jiří Mahen však ve své úvaze o mezigeneraci vycházel i přímo z literatury, kterou ve své práci citoval Albert Pražák a se kterou se oba seznámili za společných vysokoškolských studií.⁴⁷⁾ V některých soudobých časopisech byl Pražákův pokus o utřídění literárního vývoje bagatelizován přirovnáváním ke hře vln a pěny na jejich povrchu. Jiří Mahen naopak vidí generační rozdíly i shody docela přesně.

Vymezení pojmu generace – či „mezigenerace“ (přidržíme-li se i nadále poměrně přesného a jisté výstižného označení Pražákova) – zabírá v Mahenově přednášce značnou část úvodu. Je to pochopitelné. Mahen začíná problémem, který pro jeho vrstevníky byl skutečně stěžejním. Osobnost, tvoření a uplatňování osobnosti, vzdorné, útočné a rouhavé osobnosti – to byl charakteristický rys začátků této generace. Osobnosti jejich příslušníků vzpurně a pohrdající světem osobovaly si především právo na vášnivě a lačně prožívání smyslového života. Vedla právě tudy cesta ke skutečné tvorbě osobnosti, k pevnému vyhranění a krystalizaci? Jistě. Ale jenom potud, pokud tato osobitost generace znamenala, že se básníci dožadovali práva na úplnou životní zkušenost, na dobrodružství odvahy, na společnou účast pudů, smyslů, nervů, srdce, vůle i myšlenek při tvorbě. Nevedla však tudy cesta k utváření osobnosti, pokud chtěli jenom znovu a znovu opakovat bouřlivá a temná dramata krve, neukázněná vzrušení pudů a podvědomí, plná kalného pathosu. Kam až by vedla tato cesta ve svých důsledcích, nelze dnes určit.

Složitost vývoje této mezigenerace let 1900–1905, jak jej podrobně sleduje Jiří Mahen v *Kapitole o předválečné generaci*, není ovšem možno postihnout v krátkém shrnutí. Je k tomu potřeba hlubokého poznání období, jemuž se i naše literární historie dosud nevěnovala tak, jak by bylo potřeba. Charakteristika i sledování vývoje jednotlivých osobností a jejich díla nedává zatím dostatečně jasný a úplný pohled.

Jiří Mahen také cítil nedokončenost díla své generační skupiny, viděl veliký otazník i nad rozplývající se šíří vlastní tvorby. Chtěl svou přednáškou alespoň probudit zájem o hlubší poznání zajímavé životní epizody, a snažil se proto vysvětlit problém své generační skupiny:

„Existovala naše předválečná generace? Jistě tu byla generační skupina a jistě nebyla sama. Měli jsme nějaký program? Vytvořili jsme ho? Vytvářeli jsme svoji vnitřní frontu a bojovali jsme na ní, jak jsme uměli. Co je cílem uměleckého snažení? Dílo! Co je cílem umělecké generace? Práce! Co je ovocem uměleckého snažení? Úspěch i neúspěch! Co je ovocem uměleckého snažení v generaci? Velmi často vzájemný rozchod! Co by mělo být cílem nových generací? Zvednouti tuto zem pod nebesa!“⁴⁸⁾

Jiří Mahen si uvědomoval spoluodpovědnost za významné úkoly literární generace, jak je definoval v posledních slovech, která jsme uvedli. S vědomím, že jeho generace nemohla své dílo dokončit, počítával ji ještě více. V době, kdy přednáška vznikla, byl však už sám a neměl ani možnost srovnat a osvěžit si svoje soudy.

V rukopisných konceptech Jiřího Mahena k přednášce o literární generaci let 1900–1905 je výrazným písmem na jednom listě poznamenáno:

„Kreslil jsem vám *obrysy* „generace“ a *jsou to* důležité věci.

Stejně rostou i *obrysy generací vědeckých, politických, kulturních.*

Proto je pro nás všechno důležité. Nedá se to švindlovat!

Jdeme vstříc velkým dobám.

*Pryč s idylou!*⁴⁹⁾

Tato slova byla patrně určena na závěr přednášky; jsou však zároveň i jejím nejvýraznějším zhodnocením. Jiří Mahen se jimi totiž znovu přihlásil k požadavku sledovat vývoj své generace i celé literatury především z hlediska vývoje společenského. Dnes je to ovšem pro nás požadavek samozřejmý a neodlučitelný. Ve třicátých letech spojování vývoje společenského a uměleckého charakterizovalo právě pokrokové smýšlení. Proto je postoj individualisty Jiřího Mahena tak významný.

Mahenovo zamyšlení nad literární generací, která se rozpadla, dříve než vykonala své dílo, je tedy dosti ojedinelým projevem i v české literatuře, jinak ne chudé na hodnotné memoáry. Proto *Kapitola o předválečné generaci* není jenom vzpomínkou a dokumentem. Je také důkazem Mahenovy umělecké svědomitosti, s níž po celý svůj život zůstal věren zásadám, které si určil na samém počátku své tvorby. Zůstal skutečně „záškodníkem avantgardy“; celým svým vývojem směřoval důsledně k tomu, aby se nestal kolektivistou. A přece smutný spodní tón přednášky vyplývá právě z osamoceního postavení mezi vrstevníky. Snad i proto se Mahenova pracovna v brněnské městské knihovně stala centrem pokrokového literárního mládí, které dovedlo velké myšlenky svých předchůdců proměňovat ve stejně velké činy.

*

Dílo Jiřího Mahena bylo v minulých letech neprávem opomíjeno.⁵⁰⁾ Stejně nejsou dosud doceněny jeho projevy o literatuře. Mnohé z nich ostatně dodnes nebyly objeveny v jeho rozsáhlé literární pozůstalosti, v časopiseckých statích, jiné jsou zatím nedostupné v soukromých korespondencích. Jsou však nepochybně plně živých myšlenek a podnětů, které mohou sloužit rozvoji naší literatury i celého současného kulturního života. To, co bylo v Mahenově době neuskutečnitelným snem nebo vzdálenou vidinou, stává se v naší společnosti samozřejmým požadavkem. Tím spíše bychom v Mahenových myšlenkách neměli vidět jenom dokumenty, ale podnětný vzor!

⁴¹⁾ Jiří Mahen: *Báseň*. Předmluvou doprovodil Vítězslav Nezval. Družstevní práce, Praha 1928. Generace, sv. 1. – *Sebraných spisů Jiřího Mahena* vydalo vydavatelství Družstevní práce celkem 7 svazků v letech 1929–1938. Soubor zůstal nedokončen.

⁴²⁾ Jiří Mahen, *Kapitola o předválečné generaci*. Družstevní práce, Praha 1934. Str. 11.

⁴³⁾ Roč. 1, 1905–1906, čís. 1, str. 17–22 a čís. 2, str. 41–44.

⁴⁴⁾ *Kapitola o předválečné generaci*, str. 13.

⁴⁵⁾ Redaktory byli Ladislav Knotek a Fráňa Šrámek; krátkou dobu také Jiří Mahen. Přispíval nejen do *Práce*, ale i do její beletristické přílohy *Klíčení*.

⁴⁶⁾ Roku 1910 (jako mladík dvacetipětiletý). Jeho jediným větším dílem zůstala studie *Jiří Mahen, nárys ideový a estetický* (Plaček, Královské Vinohrady 1910), bohužel nedokončená.

⁴⁷⁾ Její průběh a zejména bibliografii celé diskuse uvedl Miloš Hromada v diplomové práci *Ivan Sekanina a literatura*. (Brno, filosofická fakulta 1953.) Str. 104–106.

⁴⁸⁾ *Kapitola o předválečné generaci*, str. 14.

⁴⁹⁾ *Lidové Noviny*, roč. 36/1928, 26/8 ráno.

⁵⁰⁾ Tamtéž.

⁵¹⁾ Tato studie byla původně určena pro *Vlastivědný sborník českého jibovýchoďu*; sborník nevyšel a studie byla otištěna v *Časopisu československé obce učitelské* v září 1938.

⁵²⁾ Antonín Sova byl dlouhá léta knihovníkem Ústřední městské knihovny hlavního města Prahy; Jiří Mahen byl zakladatelem a ředitelem městské knihovny brněnské.

⁵³⁾ Kromě zmíněného článku *Sub specie – minuty* v *Obzorech* také např. v satirické básni *Antika* (*Sibeničky* 3/1907, čís. 1, str. 11).

¹⁴⁾ Dnes jsou uloženy v Literárním archivu Národního musea v Praze (LA NM). Pracovníci tohoto ústavu s. Haně Podzemské děkují za pomoc při shledávání roztroušeného materiálu.

¹⁵⁾ *Panorama*, roč. V-2/1929, čís. 5, str. 113-117 a čís. 6, str. 156-160.

¹⁶⁾ Jiří Mahen: *Bude nám po něm smutno...* Lidové noviny 36/1928, 15/1. Pod stejným titulem je nekrolog přetištěn ve sborníku *Na paměť Rudolfa Těsnohlídka* (Jaroměř 1929).

¹⁷⁾ Tamtéž.

¹⁸⁾ Tamtéž. (U Neumanna = v *Novém kultu*, u Procházky = v *Moderní revui*.)

¹⁹⁾ LA NM. (Sign. 21 S 81.)

²⁰⁾ *O Rudolfu Těsnohlídkovi. (K 10. výročí jeho smrti.)* Text této přednášky, psaný na stroji a opravovaný vlastní rukou J. Mahena, je uložen v LA NM (sign. 21 S 81). Otiskl jsem jej v ČMM 76, 1957, str. 389-395.

²¹⁾ Tamtéž.

²²⁾ V nekrologu *Bude nám po něm smutno...*

²³⁾ V rozhlasové přednášce z r. 1938. Podtrhl J. Mahen.

²⁴⁾ Vycházela původně jako doprovod k obrázkům St. Lolka v *Lidových novinách* 1920. Knižně 1921 (Polygrafia, Brno).

²⁵⁾ R. Těsnohlídek: *Den. Verše 1917-1922*. Borový, Praha 1923.

²⁶⁾ Dokonce i novější vydání *Lišky Bystroušky* z r. 1954 (Čs. spisovatel, Praha) podceňuje toto Těsnohlídkovo dílo jeho připsáním stému výročí narození Leoše Janáčka.

²⁷⁾ V recenzích jednotlivých Těsnohlídkových prací, otiskovaných porůznu v *Lidových novinách*.
²⁸⁾ Jaroslav Hašek byl členem „Spolku literátů mladé generace Syrinx“. Podle svědectví Frant. Gellnera (*Spisy III*, str. 251n.; Borový, Praha 1928) patřil k nejváženějším členům spolku, neboť v této době (1903) měl stále zaměstnání, a tedy i pevný příjem.

²⁹⁾ Sr. *Mahenovi, sborník k padesátinám*. Družstevní práce, Praha 1933. Str. 122.

³⁰⁾ Knižně ve výboru *Z doby strany mírného pokroku v mezích zákona*. (Mladá fronta, Praha 1956.)

³¹⁾ Otištěn v *Tribuně* 1/10 1924. Komu byl adresován (Hašek zemřel již 1923), nepodařilo se zjistit.

³²⁾ Text této přednášky se nezachoval. Svůj výklad proto opírám o Mahenův velmi podrobný rukopisný koncept, uložený dnes v LA NM (sign. 21 S 81). Ze srovnání novinových zpráv o této přednášce s konceptem přednášky soudím, že Jiří Mahen přednášel přímo podle toho konceptu. – Dále z něho cituji bez uvedení pramene.

³³⁾ Sr. Jiří Hek: *Mahenovo donquijotství. Dokořán, almanach mladé literatury*. Krajské nakladatelství, Brno 1958. Str. 105-110.

³⁴⁾ V článku *Osudy dobrého vojáka Svejka za světové války*. *Rudé právo*, roč. 2/1921, 15/11. Knižně: *Ivan Olbracht o jazyce a literatuře*. (Čs. spisovatel, Praha 1953.)

³⁵⁾ Roč. 2/1927-1928, čís. 26, str. 1-2.

³⁶⁾ Družstevní práce, Praha 1933. Generace, sv. 10.

³⁷⁾ Jiří Mahen: *O Josefu Machovi*. *Panorama*, roč. 10/1932-1933, čís. 9, str. 153n.

³⁸⁾ Obsahem těchto prvních básní mladičkého veršotepce bylo – lkání nad ztraceným mládím!

³⁹⁾ *Panorama* 10/1932-1933, čís. 9, str. 153.

⁴⁰⁾ *Kapitola o předválečné generaci*, str. 19.

⁴¹⁾ Rukopis v LA NM (sign. 21 S 81). Text jsem otiskl v ČMM 76, 1957, str. 389-395.

⁴²⁾ *Petru Bezručovi k pětadesátce*. Předneseno 4/9 1932 v brněnské stanici. Text přednášky je uložen v LA NM (sign. 21 S 81) a otiskl jsem jej ve Slezském sborníku 55, 1957, str. 439-442.

⁴³⁾ Rukopisný záznam Jiřího Mahena se nepodařilo rozluštit.

⁴⁴⁾ Podle poznámky Jiřího Mahena byla v Čáslavi přednáška přednesena již v definitivním znění, které je známé z knižního vydání (1934).

⁴⁵⁾ Albert Pražák: *Zápas generací v literatuře*. Instalační přednáška rektora... přednesena 6/12 1928. Otištěno v Ročence university Komenského za stud. rok 1928/1929, str. 30-78. (Bratislava, vl. n., 1930.) – Přijal jsem také Pražákovu pojetí, aby bylo možno názory Jiřího Mahena lépe sledovat.

⁴⁶⁾ Tamtéž.

⁴⁷⁾ Např. v literárně historických pracích Kummerových aj. – Za laskavé upozornění na tuto skutečnost vděčím vydavateli Mahenových spisů prof. Josefu Hrabákovi.

⁴⁸⁾ *Kapitola o předválečné generaci*, str. 39.

⁴⁹⁾ LA NM (sign. 21 S 81); tužkový záznam Jiřího Mahena na obálce 5c. Všude podtrhl J. Mahen.

⁵⁰⁾ I když bylo a je stále vydáváno. – V současné době mimo jednotlivé knihy vychází i soubor „Díla Jiřího Mahena“ v nakladatelství Čs. spisovatel pod pečlivým vedením Josefa Hrabáka (od roku 1953).

DOKUMENTY K DĚJINÁM
DĚLNICKÉHO Hnutí V BRNĚ
V ROCE 1869

Tento článek přináší některé dosud neznámé dokumenty z vídeňského sociálně demokratického časopisu „*Volksstimme*“ (Hlas lidu) k dějinám dělnického hnutí v Brně roku 1869, který vešel významnými dělnickými boji – červnovou stávkou textiláků a tzv. „krvavým úterkem brněnským“ 13. července 1869 – nejen do našich národních dějin, ale i do dějin celého mezinárodního dělnického hnutí. Studium zahraničních časopisů totiž ukazuje, že obsahují mnoho cenných materiálů i pro dějiny našeho dělnického hnutí, jejichž význam je největší právě pro ta léta, kdy dělníci v českých zemích a na Slovensku neměli ještě svůj vlastní socialistický tisk. Tyto materiály obohatí naši dosavadní pramennou základnu a pomohou doplnit, upřesnit a případně i zkorigovat některé dosud platné názory, a bude proto třeba v naší další práci na dějinách dělnického hnutí, zvláště pro období jeho počátků, mnohem více než dosud studovat i zahraniční dělnický tisk.

Koncem šedesátých let docházelo v celé habsburské monarchii k velkému rozmachu dělnického hnutí, zejména po vydání společovacího a shromažďovacího zákona v polovině listopadu 1867 a prosincové ústavy. Již koncem roku 1867 byl založen ve Vídni „*Dělnický vzdělávací spolek*“ (Arbeiter-Bildungsverein), který se stal organizačním centrem dělnického hnutí v celém Rakousku. Hned v prvních měsících své existence svedl vítězný boj s maloburžoasním vedením jiného dělnického spolku „*Svěpomoc*“ (Selbsthilfe) a získal naprostou většinu vídeňských dělníků na svou stranu.

Dělnický vzdělávací spolek měl od samého počátku své činnosti mezinárodní charakter a byl také v těsném spojení s I. internacionálou. Jeho předáci vedli hojnou korespondenci zejména s Ústředním výborem skupiny německých sekcí Internacionály v Ženevě, kam zaslali i zprávy o vývoji dělnického hnutí ve Vídni.

V polovině ledna 1868 byl vydán německými sekcemi v Ženevě „*Bratrský pozdrav dělníkům Vídne a celého Rakouska*“, s nímž se rakouští dělníci seznámili v časopise „*Der Vorbote*“ a pravděpodobně i v letácích, kterých jim bylo posláno ze Ženevy 1000 exemplářů. V svolání byl radostně uvítán rozmach hnutí vídeňských dělníků, a zvláště zdůrazněno jejich třídní vědomí. „Přinášíte denně důkazy, že jste, nemajíce spolkového práva, studovali v tichosti dělnickou otázku a vystupujete na veřejnost s tak čistě vyhraněným třídním vědomím, že musí mnozí dělníci v ostatním Německu rudnout hanbou.“¹⁾

Provolání mělo mezi vídeňskými dělníky veliký ohlas a ještě víc prohlubovalo jejich internacionalismus. Dělnický vzdělávací spolek měl mnoho svých členů právě z řad dělníků českých a i jiných národností. Proto se buržoasie snažila oslabovat jednotu dělnictva nebo ji rozbíjet zakládáním tzv. „vlasteneckých“ dělnických spolků, a proto i Dělnický vzdělávací spolek byl nucen, aby tomu čelil, zabývat se národnostní otázkou.

Svědectvím toho je i známý „*Manifest k pracujícím třídám Rakouska*“ přijatý 10. května 1868 na veřejném dělnickém shromáždění ve Vídni, který byl vydán německy a česky. Bylo v něm žádáno především všeobecné a přímé volební právo a ostře vystupováno proti snahám třístit dělnictvo národnostními sváry. Zde bylo také rozhodnuto uspořádat v Rakousku slavnost sbratření všeho dělnictva a na počátek září 1868 byli pozváni do Vídně dělníci všech zemí Evropy. Svého delegáta na tuto slavnost jmenovala i Generální rada Internacionály, ale rakouská vláda její konání zakázala.

Koncem srpna přijali nejvyspělejší vídeňští dělníci sociálně demokratický program a začali se nazývat sociálně demokratickou stranou. Žádali především všeobecné, přímé volební právo, neomezené právo spolkové a shromažďovací, naprostou svobodu tisku, koaliční právo dělníků, dále odstranění dosavadní armády a zavedení všeobecného ozbrojení lidu, snížení všech nepřímých daní, zavedení jediné progresivní daně výdělkové a konečně změnu veškerého vyučování a naprostou náboženskou svobodu. Cílem hnutí mělo být vytvoření svobodného lidového státu. Výbor sociálně demokratické strany ve Vídni poslal také pozdravný dopis 3. kongresu Internacionály, který se konal počátkem září 1868 v Bruselu a kde se poprvé ve zprávě Generální rady hovořilo o růstu dělnického hnutí v Rakousku.

Sociálně demokratické myšlenky se šířily i do jiných míst Rakouska včetně českých zemí. Vytvářela se celá řada dalších významných středisek sociálně demokratického dělnického hnutí, z nichž největší význam měly Vídeňské Nové Město, Štýrský Hradec a Brno.

Na jaře 1869 hnutí zesílilo do té míry, že se započalo s vydáváním vlastního časopisu „*Volksstimme*“, jehož první číslo vyšlo 14. dubna 1869. Byl to vůbec první samostatný sociálně demokratický list v Rakousku a vycházel s podtitulem „*Orgán sociálně demokratické strany*“ dvakrát měsíčně. Jednotlivá čísla byla za 6 krejcarů, mívala celkem 8 stran a k tomu zpravidla přílohu v rozsahu 2 až 8 stran. Časopis se tiskl ve Vídni v tiskárně A. Pichlera vdova & syn (1. číslo) a potom v tiskárně M. Auera, jež se od č. 11 stala první spolkovou knihtiskárnou.

Jako vydavatel, nakladatel a zodpovědný redaktor listu byl v tiráži uváděn *Heřman Hartung*, truhlářský dělník, jeden z významných předáků dělnického hnutí ve Vídni, který vystupoval zvláště aktivně v bojích za vymanění dělnictva z vlivu maloburžoasních myšlenek svépomoci. Z dalších vídeňských dělnických vůdců se na redigování „*Volksstimme*“ podíleli s největší pravděpodobností *Jindřich Oberwinder*, *Onďřej Scheu* a možná i někteří další.

Celkem vyšlo 17 čísel v rozsahu 158 stran. Poslední číslo bylo s datem 5. prosince 1869 a další, jež mělo vyjít za čtrnáct dní, již nebylo vytištěno, neboť – jak známo – došlo 13. prosince 1869 ve Vídni k velikým pouličním demonstracím dělnictva v souvislosti se zahájením zasedání říšské rady, jež měly za následek zatčení řady významných dělnických předáků a zákaz dalšího vydávání časopisu. Z jeho redaktorů se zachránil jediný Hartung útekem za hranice. Pokračovatelkou „*Volksstimme*“ se stala „*Volkswille*“ (Vůle lidu), jejíž 1. číslo vyšlo ve Vídni 30. ledna 1870.

Každé číslo „*Volksstimme*“ přinášelo kromě zásadních politických a programových úvodníků a přehledů o mezinárodním dělnickém hnutí i celou řadu článků, dopisů a zpráv o vývoji dělnického hnutí v jednotlivých místech habsburské monarchie. Většinou to byly příspěvky dělnických dopisovatelů, často funkcionářů místních dělnických spolků, a z území naší republiky zde byla zastoupena např. Praha, Brno, Bratislava, Liberec, Opava, Aš a další.

Nejpočetněji bylo zastoupeno Brno, jedno z nejstarších a nejvýznamnějších středisek sociálně demokratického hnutí v našich zemích, a to celkem 15 dopisy, které jsou dále všechny uvedeny v českém překladu spolu s dalším dokumentem, totiž s prohlášením „*Volksstimme*“ k činnosti jednoho z tehdejších představitelů brněnského dělnického hnutí E. Mühlwassera. Kromě toho obsahují jednotlivá čísla časopisu řadu dalších drobných zmínek, odkazů, upozornění atp. k dělnickému hnutí v Brně, jež budou, pokud mají větší význam, rovněž uvedeny v textu. Neznáme ještě všechny dokumenty, neboť nebylo možno zatím získat 5. číslo časopisu z 6. června 1869 v rozsahu 8 stran, kde byly rovněž materiály k dělnickému hnutí v Brně.²⁾

Jednotlivé dokumenty označené č. 1 až 16 jsou seřazeny chronologicky podle data napsání anebo podle data uveřejnění. První dokument byl napsán před 25. dubnem a poslední 30. listopadu 1869.

Pokud jde o jejich autory, lze je nesporně stanovit ve dvou případech, kdy jsou dokumenty podepsány plným jménem (4 – T. Navrátil, 5 – E. Mühlwasser). Dále je možno předpokládat, že dalších devět dokumentů (1, 2, 6, 9, 11, 13, 14, 15 a 16), jež byly označovány šiframi J. K. nebo -r., pochází z pera J. Klára, též jednoho z významných dělnických předáků v Brně v této době, jež později dopisoval i do vídeňské „*Volkswille*“. Tři dokumenty (3, 7 a 8) označované jako „*Dopisy starého tkalcovského tovaryše*“ a se šifrou A. R. by snad mohly pocházet od A. Rudla. Autorem dalšího dokumentu (12) byl jistě někdo z redakce „*Volksstimme*“ (snad Oberwinder) a poslední dokument (10) bude buď výtahem z obšírnějšího dopisu J. Klára, anebo byl přímo napsán J. Oberwinderem, který byl přímým účastníkem události, o níž je zde psáno (tábora lidu v Pisárkách 5. července 1869).

Stejně jako ve Vídni i v Brně byl založen první dělnický politický spolek již koncem roku 1867. Byl to „*Dělnický zpěvácký a čtenářský kroužek*“ (Arbeiter Lieder- und Lesekranz), v němž se v prvním období jeho činnosti uplatňoval značně vliv buržoasie a jehož prvními patrony byli brněňští továrníci Schöller a Bauer. Uvnitř spolku však záhy začala proti tomu vznikat nespokojenost, pokrokovější dělníci se začali seskupovat v opozici a usilovali vymanit spolek z vlivu měšťáků. „*Marný byl odpor jeho vážených protektorů, kteří mu poskytli místnosti a několik neškodných knih.*“ (5) Z iniciativy této opozice byl dne 4. února 1869 založen „*Dělnický vzdělávací a podpůrný spolek*“ (Arbeiter-Bildungs- und Unterstützungsverein) podle vzoru spolku vídeňského. Předsedou spolku byl zvolen *Teodor Navrátil* a jednatelem se stal *Edmund Mühlwasser*.

Nový dělnický spolek zapustil záhy pevně kořeny mezi brněňskými dělníky a byl považován za jedinou sílu, která by byla schopna vést je do boje za zlepšení jejich postavení. „*Pokud jde o Dělnický vzdělávací spolek, můžeme číst v jednom z otištěných dokumentů, „měl by schopnost k tomu, aby zlepšil zdejší dělnické poměry, kdyby vyvíjel více energie a nenechal se tolik poručníkovat. Jen to je nápadné, že je s tolika stran protěžován, že se mu přenechávají bezplatně místnosti a subvencují tam konané přednášky.*“ (1) Vidíme, že i v tomto spolku se pokoušeli

zpočátku uplatňovat svůj vliv přívrženci buržoasie. Byl to především profesor dr. Rotter, který však byl nucen velmi brzy vzdát se pro odpor dělníků své funkce jakéhosi dohlázeatele na činnost spolku. Informoval potom brněnský policejní úřad, že nemůže nést dále zodpovědnost za spolek³⁾ a současně upozornil na nebezpečnou činnost Navrátila a Mühlwassera. (5)

Spolek zahájil *agitační přednáškovou činnost*, když hlavním referentem byl Mühlwasser, který v řadě přednášek propagoval Lassalovy názory na státní pomoc proti svépomoci. Přednášky se těšily stále rostoucímu zájmu dělníků, měly účast i přes 1000 posluchačů (5), a byly vydány jako brožura pod názvem „Pamětní spis brněnským dělníkům od Edmunda Mühlwassera“, jež byla vytištěna v Rohrerově tiskárně, když předtím několik majitelů různých brněnských tiskáren odmítlo tisk z obavy, aby si nepohrněvali brněnské továrny.

V jarních měsících roku 1869 se také zapojil do veliké *podpisové petiční akce* na podporu všeobecného volebního práva a koaličního práva a zkrácení pracovní doby, jež byla zahájena z podnětu vídeňských dělníků. Počátkem roku 1869 podal v říšské radě dr. Roser, liberálně buržoasní poslanec tzv. „lidové strany“ (Volkspartei) v tomto smyslu návrh, k jehož podpoře svolal vídeňský dělnický spolek veřejné shromáždění na 14. dubna 1869. Konalo se u Zobela i přes špatné počasí za účasti asi 6000 osob, jež schválily proti čtyřem hlasům resoluci navrženou Scheuem: „Se zřetelem k tomu, že koaliční právo je naprosto nutnou podmínkou pro všechny snahy směřující k zlepšení hmotného postavení dělníka, a dále se zřetelem k tomu, že dělníci potřebují aspoň nějakou ochranu proti vykořisťování kapitálem, žádá shromáždění lidu od říšské rady okamžitou záruku koaličního práva a zákonného snížení pracovní doby.“⁴⁾ Sám dr. Roser, který byl rovněž přítomen na této schůzi, zde sliboval, že přes útoky v tisku zůstane věrný sociálně demokratickému programu. Na dalším shromáždění z 4. května 1869 bylo prohlášeno, aby se říšská rada usnesla na koaličním právu ještě během jarního zasedání, a dr. Roser byl zmocněn, aby tlumočil ministru spravedlnosti rozhodné stanovisko dělníků proti jakémukoliv omezení koaličního práva.⁵⁾

V Brně se tato akce setkala s velkým ohlasem a přes poměrně krátkou dobu bylo na podporu těchto požadavků získáno mezi dělníky 1313 podpisů a 14. května 1869 byla resoluce s podpisy zaslána do Vídně dr. Roserovi (5) s průvodním dopisem výboru dělnického spolku v Brně, v němž bylo také napsáno: „Nechť tyto podpisy vysloví slavné sněmovně poslanců, že *dělníci z Brna jsou jedné myslí se svými bratry ve Vídni*“.⁴⁾ Pro srovnání bude snad vhodné uvést příklad z Liberce, kde rovněž byla organizována tato podpisová petiční akce a kde se celkem sebralo 105 podpisů.

Dělnický spolek v Brně se v této době stále ještě převážně omezoval jen na vnitřní spolkovou činnost a bylo proto oprávněně z dělnických kruhů požadováno, aby po příkladu Vídně vystupoval mnohem více na veřejnosti. „Marně čekáme, že zdejší dělnický vzdělávací spolek svolá veřejnou dělnickou schůzi. Usnášením resolucí uvnitř malého spolku a sbíráním podpisů se nic nedokáže.“²⁾

Ale i v tomto směru plnil spolek záhy svůj úkol, i když musel překonávat různé šikany úřadů. Na svatodušní svátky 16. a 17. května 1869 se v Brně očekával příjezd jednoho z významných představitelů dělnické Vídně Oberwinderera a při té příležitosti chtěl spolek uspořádat *veřejné shromáždění lidu*. Předseda spolku Navrátil ohlásil na policii úmysl konat toto shromáždění, a v sobotu před svátky dostal vyznění, že jakékoli shromáždění se úředně zakazuje. Byla učiněna velká bezpečnostní opatření, ale přesto se ve stanovenou dobu sešlo na 3000 dělníků, kteří

odmítli uposlechnout výzev policejního komisaře k rozchodu. Po příchodu hosta z Vídně bylo uspořádáno krátké shromáždění ve Starobrněnské pivnici, kde se po rozhodnutí, že večer se bude konat „zábava“ v hostinci u „Bílého kříže“ na Pekařské ulici, shromáždění rozešlo.

Večer přišlo k „Bílému kříži“ mnoho dělníků, kteří projevovali bouřlivý souhlas s pronášenými projevy a přípitky na oslavu společného postupu dělníků v celém Rakousku. Velmi početně byli zastoupeni čeští dělníci, kteří provázeli výzvy k sbratření slovanských a německých dělníků voláním slávy. Panovala zde slavnostní nálada a celé jednání bylo neseno v duchu proletářského internacionalismu. Návštěva delegáta vídeňských dělníků byla komentována ve zprávě dělnického dopisovatele z Brna těmito slovy: „Pan Oberwinder, jemuž se dostalo nejsrdčejšího přijetí, si mohl odnést přesvědčení, že jsme zde pro stranu pevnou oporou a že policie svým postupem naší věci jen prospěla. Případné rozpuštění spolku by mělo za následek pouze to, že bychom založili nový.“⁶⁾

Dělnický vzdělávací spolek v Brně se také snažil o to, aby se podobné spolky zakládaly i v jiných místech Moravy a Slezska. Jeho přední funkcionáři zajížděli do dalších průmyslových míst a zde se s jejich pomocí dostávalo dělnictvo rovněž na cestu sociální demokracie: Koncem května 1869 vydali i svolání ke všem dělníkům na Moravě, aby zahájili společný boj za dělnické požadavky všeobecného volebního práva, zkrácení pracovní doby atd. Jeho rozšiřování však brněnská policie zakázala, i když bylo již vytištěno jako leták. Předsedovi spolku Navrátilovi byla na policejním ředitelství dána důtka a byl varován před tím, aby se spolek zabýval politickou činností.

Tehdy se také v Brně změnilo stanovisko českých vládnoucích kruhů, jejichž mluvčím byla „Moravská Orlice“, k činnosti dělnického spolku. Měly právem obavy z toho, že se dělnictvo postaví v politickém životě na vlastní nohy, a proto jejich časopis vyvíjel mnoho úsilí, aby odvrátil české dělníky od sociální demokracie a od společného postupu s dělníky německými.

Měšťáci se snažili také těžit z nedostatků, jichž se sociální demokracie dopouštěla v řešení *národnostní otázky*, k níž se stavěla jednostranně a zejména nedoceňovala její význam pro třídní boj proletariátu. Je to zřejmé i z resoluce, jež byla přijata na shromáždění sociálně demokratické strany ve Vídni 4. května 1869: „Se zřetelem k tomu, že národnostní spor překáží podstatně dalšímu vývoji sociálně demokratické strany; dále se zřetelem k tomu, že národní snahy slovanských národů, ač mají za základ vnitřní touhu po svobodě, jsou sváděny klerem a šlechtou na falešnou cestu a je jich používáno k tomu, aby se oněm privilegovaným stavům poskytla taková samostatnost, aby mohly lid tím lépe potlačovat; konečně se zřetelem k tomu, že tedy národnostní spor v Rakousku není nic jiného, než boj reakce proti pokroku, prohlašuje shromáždění 4. května, připojujíc se k manifestu čtvrté veřejné schůze dělníků: Je povinností lidu, aby se všude obrátil k národní agitaci zády, aby se všude osvobodil od poručnickování šlechty a kněžstva a aby bojoval s veškerou silou za dosažení oněch svobod, které jsou obsaženy v programu sociálně demokratické strany. Provedením zásad sociální demokracie je národnostní otázka vyřešena sama sebou.“⁶⁾

V debatě na této schůzi byla národnostní otázka označována za podvod šlechty a kleru a projevovaly se i názory úplného národního nihilismu: až budou lidé jednou svobodní, bude pak lhostejné, jaké budou národnosti. Takový vztah k národnostní otázce byl v rozporu s národním uvědoměním a citěním českého dělnictva a buržoasie začala hrát na strunu nacionalismu. Je celkem pochopitelné, že takové pojetí

národnostní otázky mohlo vzbuzovat u českých dělníků jisté rozladění, což se začalo projevovat i v Brně, ale internacionální jednota narušena nebyla, jak jsme již viděli z průběhu významného dělnického shromáždění na svatodušní svátky.

Postoj německého dělnictva v Brně k národnostní otázce, i když nebyl prost všech nedostatků, byl podstatně jiný a nelze naprosto hovořit o nějakém negativismu nebo dokonce nihilismu, jak o tom svědčí například tento úryvek z jednoho dopisu z 19. května 1869: „*My, neměťtí dělníci, si vážíme vašich* (tj. českých dělníků – pozn. aut.) *národních citů. Víme také velmi dobře, že si vaši předkové získali veliké zásluby v boji za svobodu. Nynější postavení dělníků nám však přikazuje nalébat, abychom zanechali všech národnostních rozepří. Jen vzájemným spojením a pevnou jednotou si můžeme vydobýt zlepšení našeho postavení. Poďte nám tedy bratrsky ruku, abychom o to jistěji dosáhli cíle, totiž zlepšení našeho hmotného postavení, jehož je nám všem zapotřebí.*“ (7)

Jednotný postup všeho dělnictva v Brně se také projevil ve *velikém stávkovém boji brněnských textiláků v červnu roku 1869*. Dělníci žádali zvýšení mezd o 20 procent a zastavili práci nejprve v továrně Slámově. Továrník však s nimi odmítl vyjednávat, všechny propustil a chtěl je nahradit stávkokazy. Dělníci tím byli velmi pobouřeni a spolu s dělníky dalších brněnských továren v počtu několika set uspořádali demonstrační projev před továrnou. Došlo ke srážce s policií, k výtržnostem, při nichž byla vytlučena okna továrny a několik dělníků zatčeno. Novými demonstracemi si nakonec dělníci vynutili, že jejich propuštění bylo zrušeno. Stávkové hnutí se nato rozšířilo do dalších dvaceti brněnských textilek a stávka nabývala všeobecného charakteru. „*Tkalci ve Slámově továrně dali signál k velkým stávkám, jež postihly téměř všechny továrníky, kteří pohrdavě odmítli spravedlivé požadavky dělníků.*“ (9)

Proti bojícím dělníkům byl zmobilisován celý státní aparát. Policie střežila, aby se dělníci nemohli nikde sejít k nějakému shromáždění, a vydávala různá svolání, aby oslabila jejich hnutí. „*Policie nešetřila ve svých vyhláškách otcovskými napomenutími, ale i výhrůzkami jako např. povoláním vojenské moci. Citovaly se různé paragrafy trestního zákoníku, aby zstrašovaly dělníky.*“ (8)

Na podporu továrníků vystoupila veřejně i obecní rada, která zakázala pořádání jakýchkoliv dělnických schůzí, zatím co brněnští textilní baroni mohli svobodně konat společné porady a smlouvat se na postupu proti dělníkům. Uzavřeli mezi sebou dohodu, „*že nezaplátí svým dělníkům ani o krejcar víc a že je donutí trpkou bídou pracovat opět u nich za starou mzdu.*“ (8)

Situace se však stále nelepšila, buržoasie byla nucena povolit a začala slibovat. Objevilo se svolání obchodní komory v Brně k brněnským dělníkům, kde se jim slibovalo zvýšení mzdových sazeb, založení pensijního fondu, výstavba dělnických domů atd. a kde byli vyzýváni, aby nebyli neústupní a vyšli také vstříc zájmům průmyslu. Dělníci si byli vědomi, že „*je to jen nezbytnost, jež nutí továrníky ustupovat a nabízet dělníkům tato vnadidla*“ (9), a ve stávce pokračovali.

Buržoasii nepomáhaly ani hrozby, ani sliby. Dělníci stáli ve svém boji pevní a jednotní a v továrnách si zvolili důvěrníky, kteří pak řídili celou stávku. Vyřešili i otázku svého shromáždění. Když jim bylo zakázáno konat schůze ve městě, scházeli se tajně k poradám ve volné přírodě na různých místech v okolí, jako u někdejšího zábrdovického hřbitova, v lesíku u Husovic a jinde. Jak pevná byla jejich solidarita, ukazuje příklad z Bauerovy textilky, kde továrník nabídl svým dělníkům požadované zvýšení mezd a žádal, aby nepřerušovali práci, ale dělníci

přesto zahájili stávku a prohlásili, že nemohou jednat jinak, že musí plnit rozhodnutí všeho dělnictva. Tak si dělníci vybojovali téměř naprosté splnění svých požadavků a 10. června 1869 znovu zahájili práci. Stávka pak ještě pokračovala ve třech továrnách, jejichž majitelé se zdráhali platit vyšší mzdy, „*načež se dělníci rozhodli, že požádají o vysvědčení a odejdou pracovat do jiných továren.*“ (8) Stávkové hnutí trvalo přes dva týdny a bylo ukončeno 17. června 1869 vítězstvím dělníků.

Červnová stávka brněnských textiláků z roku 1869 měla velký význam pro dělnické hnutí v celém Rakousku a byla prvním tak rozsáhlým a tak dobře organizovaným stávkovým bojem v našem dělnickém hnutí. Probíhala také v době, kdy stávky byly ještě zakázány, neboť koaliční zákon byl vydán až v dubnu příštího roku. Buržoasie byla nucena ustoupit před jednotou a rozhodností proletariátu, ale snažila se i pak dělnické hnutí co nejvíce oslabit. Ze zatčených dělníků byli tři, kteří byli považováni za hlavní organizátory hnutí, odsouzeni do vězení a 11. června 1869 byl také úředně *rozpuštěn Dělnický vzdělávací spolek*, jeho místnosti zapečetěny a všechny jeho písemnosti i s pokladnou zabaveny. Jako důvod sloužilo svolání spolku k dělníkům ve dnech stávky, kde byli vyzýváni k vytrvalosti v boji, a dále to, že spolek uspořádal přes zákaz policejního ředitele schůzi stávkujících.

Dělnické hnutí však pokračovalo i přes persekuci v dalším rozmachu a Brno bylo tehdy jedním z hlavních ohnisek sociálně demokratického hnutí v celé monarchii. V červnu 1869 zde také začal vycházet první dělnický časopis „*Arbeiter-Zeitung*“ (Dělnické noviny), kde byly otiskovány i české články.

Počátkem července 1869 se konal významný tábor lidu pod širým nebem v zahradě Uhrovy restaurace v Pisárkách, kam i přes špatné počasí přišlo asi 4000 osob, většinou českých dělníků. Byla zde přijata resoluce v duchu vídeňských shromáždění pro všeobecné přímé volební právo, tiskovou svobodu, právo spolkové a shromažďovací i k národnostní otázce. (10) Tábora se také zúčastnil i jako řečník zástupce bratislavských dělníků, předseda tamního internacionálního dělnického spolku „*Vpred*“, Eduard Němčík.

Buržoasie sledovala růst dělnického hnutí v Brně s velkou nevráživostí a snažila se je za každou cenu oslabit. Když to nešlo ani s nacionalistickou propagandou, ani sliby, ani hrozbami, sáhla nakonec ke *krvavému teroru*. Příležitost si našla velmi brzy, již v červenci 1869, kdy vyprovokovala v Brně velké krveprolití, jemuž padly za oběť čtyři lidské životy a desítky osob byly zraněny a zmrzačeny – památný „*krvavý úterek brněnský*“ 13. července 1869.

Počátek těchto tragických událostí byl již v neděli v noci z 11. na 12. července, kdy městská policie zadržela pro podnapilost dělníka Stössla a uvěznila ho na policejní strážnici v ulici Františka Josefa (dnešní Francouzská ulice). Ráno byl nalezen mrtvý a oficiální zpráva tvrdila, že se sám oběsil, ale nikdo tomu nevěřil. „*Už jeho převoz vzbudil pozornost a najednou se rozneslo, že prý byl tak ztýrán, že v důsledku zranění zemřel a že stráž, aby zastřela tento zločin, ho pověsila sama.*“

Tato zpráva se rozšířila rychlostí blesku mezi obyvatelstvo všech vrstev, nejen mezi dělníky. Rozumí se samo sebou, že početnou část tvořili dělníci, neboť dějiště se nachází ve čtvrti, kterou ponejvíce obývají.“ (11) Bylo to v tehdejší druhém okrese, tak zvaném „*rakouském Manchesteru*“, kde byl převážně soustředěn brněnský textilní průmysl: v okolí Cejlu, Josefova a ulice Františka Josefa (dnes Gottwaldova třída, Bratislavská a Francouzská ulice). Nedůvěru posilovalo i to, že jednotlivci spatřili na těle mrtvého veliké rány, že později nebylo deputaci dělníků dovoleno podívat se na mrtvého a že nebyl vydán o úmrtí úřední lékařský posudek.

„V pondělí odpoledne, kdy se obvykle chodívá dříve z práce, začaly se shromažďovat před strážnicí v druhém okrese skupiny lidí, muži, ženy i děti.“ (11) Hovořilo se samozřejmě jen o ubitém dělníkovi a zášť lidu stále vzrůstala, zvláště když se dovidal, že zanechává po sobě vdovu s pěti malými dětmi a se šestým v naději. „Vtom přišla městská stráž, aby zjedнала klid, avšak sotva lidové masy zahlédly ty, kteří údajně zavinili celé to rodinné neštěstí, již se na ně vrhly, načež stráž hledala spásu v kvapném útěku.“ (11) Potom rozhořčený lid vzal útokem policejní strážnici a její zařízení úplně demoloval. Když pak přišel městský rada Wolf se zesílenou policejní hlídkou, došlo k novým strážkám s lidem a když se situace stávala velmi povážlivou, bylo povoláno vojsko, čtyři roty pěchoty, jemuž se podařilo až večer po 10. hodině zjednat klid.

Druhého dne se již od rána chodili lidé dívat na dějiště včerejších výtržností, k večeru pak se znovu před strážnicí shromáždil značný počet lidí (podle sdělení očitých svědků 20 až 30 tisíc, podle úředních relací 6 až 10 tisíc), hlavní dělníků, kterým bylo zabraňováno v průchodu ulicí Františka Josefa. Proti lidu bylo posláno vojsko, které bylo uvítáno výkřiky „Hurá!“, „Hradec Králové!“, čímž byla myšlena nedávná porážka rakouského vojska od pruského v roce 1866 u Hradce Králové v Čechách. Někteří mladíci začali házet po vojsku kameny a vojáci dostali rozkaz bodáky zatlačit lid zpět. První však nemohli ustupovat, protože ti, co byli za nimi, stáli rovněž před kordonem a nemohli zpět, a tu byl dán povel ke střelbě. „Tato scéna byla strašná,“ píše dělnický dopisovatel. „Vojsko vystřelilo sedmkrát, tři muži zůstali mrtví na místě, 20 až 30 osob bylo zraněno, většinou dělníci, ženy, služky i osmiletý chlapec.“ (11) Za několik dnů podlehla svému zranění další oběť. A když bylo po všem, byla vyslána do ulic ještě jízda. Vojsko spolu s policií procházelo městem po celou noc a druhý den zabránilo ojedinělým pokusům o demonstrace v ulicích města.

Všechny okolnosti nasvědčují tomu, že tento krvavý masakr byl záměrně připraven ze strany vládnoucích tříd. „V úterý 13. se mohla celá věc uklidit bez velkého hluku a prolítí nevinné krve mohlo být zabráněno, kdyby byly úřady učinily lepší opatření.“ (11) Policejní a vojenské orgány mohly snadno zabránit tomu, aby nedošlo ke srocování lidu, s čímž po průběhu předchozího dne se nájisto mohlo počítat. Naopak ale kordony vojska a policie provedly uzávěry ulic tak, že lid byl přímo nucen shromáždít se před policejní strážnicí.

„Krvavý úterek brněnský“ měl veliký ohlas v dělnickém hnutí v Rakousku i za hranicemi. Dělníci Prahy, Liberce, Pešti, Vídně i jiných míst projevovali svou solidaritu se svými brněnskými soudruhy. Vídeňský Dělnický vzdělávací spolek vydal 15. července 1869 *provolání „Dělníkům Brna“*, v němž apeloval na jejich zdravý rozum a inteligenci a varoval je před tím, aby se nenechali zneužít k takovým akcím, jež by měly za následek úplné zrušení i těch nepatrných práv dělnictva. Provolání uveřejnil časopis německé sociální demokracie „*Demokratisches Wochenblatt*“ (Demokratický týdeník) v Lipsku.⁷⁾

O těchto událostech se zmínil i K. Marx ve zprávě Generální rady pro 4. kongres Internacionály konaný počátkem září 1869 v Basileji. „Když bylo 13. července v Brně, středisku vlnářského průmyslu na Moravě, v menším měřítku organizováno vraždění dělníků, byla vina za tuto událost připisována tajnému podněcování Internacionály, jejíž agenti, jak se ukázalo, byli, žel, nadáni vzácnou schopností učinit se neviditelnými.“⁸⁾

To byl jeden z obvyklých argumentů buržoasie, kterého používala tehdy, když

viděla, že se jí dělnické hnutí vymklo z rukou, že na ně ztratila jakýkoli vliv a že se jí svým rozmachem stává velmi nebezpečným. Tisk brněnských měšťáků zahájil celou kampaň, že všechno v Brně bylo vyvoláno cizím vlivem, za cizí peníze a agenti Mezinárodního dělnického sdružení.⁹⁾ Do Brna pak přijel sám ministr vnitra dr. Giskra, někdejší brněnský starosta, který byl na podzim 1869 vedoucí osobností velkého tažení vládnoucích tříd v habsburském mocnářství proti sociální demokracii, aby zde sám dával instrukce, jak nejlépe postupovat proti dělníkům.

Je pravda, že se persekucí a terorem podařilo na určitou dobu dělnické hnutí v Brně oslabit, ale ne na dlouho. Ještě v srpnu 1869 si stěžoval brněnský dopisovatel „*Volksstimme*“, že „od doby, kdy byl zrušen Dělnický vzdělávací spolek, nemůže se už dělnické hnutí dostat do pohybu. Většina členů ztrácí odvahu a obrací se ke spolku zády, místo aby vytrvala až do chvíle vyúčtování.“ (13) Ale již v říjnu byl s pomocí vídeňských sociálních demokratů založen *nový dělnický spolek* pod názvem „*Svornost*“ (Eintracht), opět pod vedením T. Navrátila, i když tomu úřady chtěly všemožně zabránit.

A tak dopisy z listopadu byly již nesený zcela jiným duchem a můžeme v nich například číst, že „dělníci jsou odhodláni více než kdy předtím hájit zásady sociální demokracie a bojovat, od čehož je neodradí žádná moc na světě... Je znamením doby, že dělníci nechtějí opustit prapor, na který přísabali, a že přes starosti a bídu jsou ochotni přinést nejtěžší oběti, aby pomohli spravedlivé věci k vítězství.“ (14) Nebo: „Ostatní naše záležitosti probíhají potěšitelně. V politickém ohledu jsou dělníci svorní a vysoko třímají prapor sociální demokracie, navzdory Giskrovi a jeho společníkům.“ (16)

Přitom nelze ještě zapomenout na to, že dělníci v Brně museli bojovat i proti nepříteli ve vlastních řadách, který se snažil také rozbít jejich jednotu. Byl to zejména Edmund Mühlwasser, kterého nazval Josef Hybeš ve svých vzpomínkách „prvním provokatérem ve straně“, samolibý maloměšťácký kariérista, který se vetřel do důvěry brněnských dělníků a stal se jednatelem Dělnického vzdělávacího spolku.

Snažil se též mermomocí dostat i do vedoucích orgánů mezinárodního dělnického hnutí. Byl jako jediný zástupce dělníků z českých zemí na důležitém sjezdu německé sociální demokracie v Eisenachu v srpnu 1869, kde se však odhalil ve svých vystoupeních. Podal zde kromě jiného i přímo provokační návrh, aby se program strany vyslovil pro republiku, což by znamenalo okamžité postavení sociálně demokratického hnutí v Německu i v Rakousku mimo zákon a jeho násilné potlačení.

Již dříve docházelo mezi ním a vídeňskými předáky dělnického hnutí k rozporům, neboť se odmítal podřizovat celku a uznávat Vídeň jako směrdatného činitele sociálně demokratického hnutí v celém Rakousku.¹⁰⁾ Proto po eisenachském sjezdu považovali vídeňští sociální demokraté za nutné vystoupit proti jeho škodlivé činnosti a učinili tak otevřeným dopisem ve „*Volksstimme*“. (12) Překazili také jeho plány dostat se na kongres Internacionály do Basileje.

Mühlwasser se sice snažil organizovat s pomocí „Dělnických novin“ proti Vídně odboj, ale po dalších vyjádřeních redakce „*Volksstimme*“ byl úplně odhalen.¹¹⁾ Na podzim 1869 dovršil svou úlohu zrádce brněnského dělnictva tím, že se nechal koupit brněnskými továrníky Löwem a Bauerem za odměnu 200 zlatých ročně, že bude pracovat v dělnickém hnutí v jejich prospěch a podávat jim zprávy o jeho vývoji.

Takový je zhruba okruh problematiky otiskovaných dokumentů. Je samozřejmě, že v tomto stručném úvodním výkladu nebylo možno a ani nebylo účelem vyčerpat

všechny otázky, k nimž dokumenty hovoří. Obsahují například řadu údajů k postavení dělnictva, k současnému politickému vývoji, hodnotí různé měšťácké strany a jejich časopisy, při čemž pro nás je zvláště zajímavé stanovisko k „Moravské orlici“ a jejímu redaktoru J. Dvořákovi, zeti textilního továrníka Slámy aj.¹²⁾

Dokumenty jasně ukazují na vysokou třídní uvědomělost brněnského dělnictva i na jeho internacionalismus. Ukazují, že dělníci v Brně jako jedni z prvních v českých zemích se již v roce 1869, tedy právě před devadesáti lety, postavili pevně na vlastní nohy a že se rozešli s buržoasií. „*Již nejsou tak bloupi, aby se dali zneužívat pro účely jiných. Budou-li nuceni jednou za něco bojovat, tak to bude jen za jejich vlastní zájmy a nebudou určitě tabat kaštany z obně pro feudálně-klerikální ani pro liberální stranu.*“ (11)

Dělníci sice ještě tehdy neměli jasno o komunistické perspektivě přestavby celé společnosti, ani o bezprostředních cílech svého hnutí, ale již tehdy můžeme sledovat, jak začínala pronikat myšlenka nutnosti svrhnout stávající státní zřízení. „Jaký je tedy rozdíl mezi někdejšími nevolnictvím a nyníjším obdobím? Je pozměněna jen forma, ale skutečnost zůstala stejná. Dělníkovi je dokonce hůře, potýká se nyní ještě se starostmi o obživu, přestože je Rakousko jednou z neúrodnějších zemí a roste všeho hojnost, zdražuje se lidu živobytí spekulací a lichvou kapitalistů. Postavení dělníků se může zlepšit jen tehdy, když se všechny státy světa přetvoří a přestane nadržování zákony jistým třídám. *My, dělníci, musíme hledět odstranit taková státní zřízení, která z nás a z našich dětí dělají otroky.*“ (3)

Z dokumentů můžeme také poznat, že *sebevětší persekuce a teror nezlomily vůli brněnských dělníků k dalšímu boji, a že se dovedli vypořádat i se škodlivou činností nepřítelů ve vlastních řadách. Brněnský proletariát se zařadil hned po bok vídeňského dělnictva a stál tehdy v čele sociálně demokratického hnutí v českých zemích. Již před devadesáti lety úspěšně uplatňoval v praxi myšlenky proletářského internacionalismu a svými boji z roku 1869 si získal nezapomenutelné zásluby o další rozvoj našeho dělnického hnutí.*

1) Der Vorbote č. 1, leden 1868, str. 2.

2) Nasvědčuje tomu i tato redakční zpráva Volksstimme č. 6 z 20. června 1869 na str. 63: „Z prohlášení pana Popela, předsedy dělnického spolku v Opavě, se dovídáme, že zprávy pana Mühlwassera z Brna, otištěné v posledním čísle našeho listu, jsou částečně nesprávné.“

3) Podle zprávy Volksstimme hovořil o poměrech v brněnském dělnickém spolku Mühlwasser ve Vídni na shromáždění 25. července 1869, kde bylo na pořadu jednání o stavu dělnického hnutí v Německu a v Rakousku. „Mühlwasser z Brna vylíčil vývoj tamního dělnického hnutí, které chtěla vláda postavit zpočátku pod kuratelu, když uložila c. k. profesorovi dr. Rotterovi, aby vzal do rukou založení dělnického spolku. Když se tam ale prosadily Lassalovy ideje, šel pan profesor na policii a prohlásil, že nemůže nést děle za spolek odpovědnost.“ Volksstimme č. 9 z 8. srpna 1869, str. 84.

4) Volksstimme, č. 2 z 25. dubna 1869, str. 15.

5) Bylo zde přijato toto usnesení: „Shromáždění prohlašuje v souhlase s resolucí přijatou dne 14. dubna, aby říšská rada poskytla koaliční právo ještě během tohoto zasedání. Shromáždění zmocňuje poslance říšské rady dr. Rosera, aby prohlásil panu ministru spravedlnosti dr. Herbstovi, že se dělníci ohradí rozhodně proti každému omezení koaličního práva nějakými zákonnými klausulemi.“ Volksstimme č. 3 z 9. května 1869, str. 24.

6) Volksstimme č. 3 z 9. května 1869, str. 29–30.

7) Demokratisches Wochenblatt č. 37 z 31. července 1869, str. 346.

8) K. Marx - B. Engels, O odborových organizacích, Praha 1951, str. 172. Ve zprávě se hovoří patrně omylem o Brnu jako středisku bavlnářského průmyslu.

9) Je jisté, že brněnští dělníci sledovali se zájmem činnost Internacionály a pravděpodobně již v roce 1869 existovala v Brně její sekce, jak tomu aspoň nasvědčuje zpráva, kterou podával J. F. Becker počátkem září 1869 na kongresu v Basileji a kde uváděl mezi 38 místy, v nichž byly sekce

Internacionály ve Švýcarsku, v Německu a v Rakousko-Uhersku, také Brno. Kromě něho z českých zemí zde byl uveden jedině Aš. Volksstimme č. 12 z 19. září 1869, str. 113–114.

10) Ve Volksstimme č. 7 z 11. července 1869 byla na str. 72 v rubrice „Listárna redakce“ otištěna např. i tato poznámka: „Panu E. M. v Brně; Proč zvláštní resoluce? Směr musí vždy udávat Vídeň. Tedy stranickou disciplínu! Stranickou disciplínu!“ Je zde pravděpodobně reagováno na resoluce přijaté na táboru lidu 5. července 1859 v Pisárkách.

11) V listárně redakce č. 11 z 5. září 1869, str. 108, bylo uveřejněno toto prohlášení: „Panu Edmundu Mühlwasserovi v Brně; Váš dopis výboru Dělnického vzdělávacího spolku byl předán nám, protože se spolku netýká. Další Váš dopis adresovaný nám je vskutku vzácného obsahu. Vy chytráku, říkáte mezi jiným: ‚Když neodvoláte po vyjádření mínění brněnského dělnictva útok, budete mít boj.‘ Brněnští dělníci mají své mínění velmi správné, když věří, že útok neodvoláme. Copak nevíte, že jsme mohli proti Vám postupovat zcela jinak? Máme odvolávat pravdu? Necharakterisovali jsme Vás a Váš tisk veřejně, před tváří celé strany? Střežte se, abychom nemuseli postupovat proti Vám ještě nešetřněji. Postaráme se již o to, aby zlo, které jste napáchal v Brně, bylo opět odstraněno. Vy chcete desavouovat orgán strany? Za jakým účelem? Nenutíte nás přece, abychom veřejně prohlásili, proč jsme museli zastavit odesílání exemplářů presidiu Dělnického vzdělávacího spolku.“

A na stejném místě v č. 12 z 19. září 1869, str. 116, čteme: „Panu E. Mühlwasserovi v Brně. Přinášíte článek ‚Kdo a co je lid?‘, ale přitom neříkáte, že otiskujete stejně znějící brožuru Karla Heinzena. Jaká to poctivost! Dostáváte se tedy již na stanovisko, že se opíráte o úsudky a výroky nepřátelského tisku a že nadáváte jako ‚internacionál‘ týmiž slovy jako ‚Neues Fremdenblatt‘ a ‚Debatte‘, importovaným socialistům. Pokud se týká J. F. Beckera, napsal nám sice, že jsme měli čekat, až Vám někdo srazí rohy, ale později se přiznal, že Vás dost dobře neznal. To je naše poslední slovo k Vám na tomto místě.“

12) Viz např. dokument č. 2 anebo č. 9, kde čteme o „Moravské orlici“ tato slova: „Kdyby nebyl tento starý jesuitský list podporován feudály, klerikály a jejich kuchařkami, musel by dávno zaniknout, jeho redakce je tak mizerná, že člověk nemůže pochopit, jak se najde vůbec někdo, kdo tento list čte.“ I když pochopitelně nelze brát všechna tvrzení těchto dokumentů za naprosto neomylná, jako nakonec ani jiné materiály podobného druhu, přesto je jejich stanovisko v tomto směru pro nás zajímavé už i z toho důvodu, že až dosud pro některé autory o dějinách dělnického hnutí (např. M. Reimana, Z prvních dob českého dělnického hnutí) je tento časopis nejpoužívanějším pramenem nejen k vylíčení hnutí brněnského dělnictva, ale že slouží i pro dalekosáhlé teoretické závěry (např. o národnostní otázce).

DOKUMENTY

1. Dopis J. K. z Brna před 25. dubnem 1869.

(Volksstimme č. 2 z 25. dubna 1869, str. 17.)

Brno, v dubnu. Každý, kdo to myslí vážně s pokrokovými snahami, uvítal s radostí vycházení dělnického orgánu. Až dosud nám dělníkům takový chyběl, zatím co kapitál jich vlastní stovky. Má-li však tento orgán splnit svůj účel, je na dělnících, aby se kolem něho semkli a podporovali ho, aby se podniku dařilo a abychom tak brzy umožnili učinit z „Volksstimme“ denně vycházející politický list redigovaný osvědčenými přívrženci naší věci. Neboť jen tehdy si nás budou všimati, když vystoupíme z úzkého rámce a přesvědčíme širokou veřejnost o tom, že dělníci nejsou neukázněná a nevzdělaná masa, která naplňuje měšťanský stav obavami, jak mu s oblibou chtějí namluvit kněžské a vládní orgány, které slouží kapitálu.

Pokud jde o naše poměry v Brně, nechci nic přikrášlovat, neboť celkem vzato, jsou zde naše pracovní poměry velmi mizerné. Starý policejní stát věděl, jak potlačit jakékoliv svobodnější hnutí zejména mezi dělníky, a sice tak, že i nejneopatrnější rozpory mezi dělníky a zaměstnavatelem byly urovnávány policií a rozhodnutí pak dopadlo vždycky ve prospěch „pána“. Na koho se měl dělník obrátit? Neexistovaly žádné spolky, které by mu mohly poskytnout ochranu, byl otrokem četných továrníků - pašů, kteří si plní své měšce a stahují zažíva dělníkovi kůži s těla. Mzda obyčejných dělníků v továrnách je taková, že mohou jen bídně živořit a zejména venkované z okolí, kteří dodávají nejlevnější pracovní sílu, jsou ostatním dělníkům nebezpečnými konkurenty.

Není pochyby o tom, že tyto poměry nemohou déle trvat, že zdejší dělníci se konečně vzhopí a budou usilovat o zlepšení svého postavení. Kéž by se zvláště inteligentní jádro dělníků nedalo svést otuplostí a lhostejností velké masy a nesložilo rovněž ruce do klína. Někdo musí začít a tento úkol by měl připadnout zdejšímu „Dělnickému vzdělávacímu spolku“, který je jediným všeobecným dělnickým spolkem ve zdejších místech. Máme sice také slovanský dělnický spolek, ale ten však příliš zdůrazňuje národnost, což je v každém případě politováníhodné, neboť vím přesně, že slovanští továrníci neplatí ani o krejcar víc než ostatní; a pak spolek katolických tovaryšů! Inu, ani ten nezlepší hmotné postavení dělnictva, ledaže sbírá u továrníků svatopetrské krejčary, neboť u mnohých z nich se projevuje nápadná touha po papežském požehnání, řádech a dodávkách sukna pro vojsko. Vřak budu mít ještě příležitost zmínit se častěji v tomto listu o našich „pánech“, kteří velmi často putují s plnými rukama do Říma, zato však z každého lokte díla strhávají několik krejcarů.

Pokud jde o Dělnický vzdělávací spolek, měl by schopnost k tomu, aby zlepšil zdejší dělnické poměry, kdyby vyvíjel více energie a nenechal se tolik poručníkovat. Avšak v poslední době možno i u něho pozorovat jistý potěšitelný rozmach. Jen to je velmi nápadné, že je s tolika stran protěžován, že se mu přenechávají bezplatně místnosti a subvencují tam konané přednášky. Je sice velmi chvályhodné, že se dělá něco pro dělníky, ale domnívám se, že celá věc má háček a že vřidnost potrvá jen tak dlouho, dokud budou členové spolku vystupovat neškodně a nepřijdou s „neskromnými“ požadavky, za něž bude označena každá žádost o přídavek. Zatím na to není pomysleno, neboť dělníci nemají ještě sami mezi sebou jasno, a proto mají pro kapitál neocenitelnou hodnotu.

Pro dnešek končím a vyslovuji naději, že i ve zdejších místech získá tento list náležité rozšíření, neboť jen tím, když dělníci budou jednotní a tím, že se panující nedostatky dostanou na veřejnost, jejich postavení se může zlepšit.

J. K.

2. Dopis J. K. z Brna 1. května 1869.

(Volksstimme č. 3 z 9. května 1869, str. 32–33.)

Brno, 1. května. Kam pohlédneme, tam se to počíná hýbat. Zdá se, jakoby lidé přišli na nějaké znamení k poznání, že nejen vládnoucí třída, kapitál, ale i dělníci mohou žádat své právo. Až dosud se ti první domnívali, že mají výsadu zavádět pod ochranou státu moderní otroctví, neboť není to zajisté nic jiného než otrokářství, když navštívíme zdejší továrny a vidíme tam ubohý lid, jak musí pracovat za pár mizerných zlatých 12 až 14 i 16 hodin denně. To nevidí nikdo, o to se nestará slavná městská rada, zda mohou tyto „lidé“ žít se 3 až 4 zlatými týdně, ale když takový chudás si za pár krejcarů přihne „elixír života“ a trochu hlasitěji „promluví“, tu jej stihne ihned rameno „spravedlnosti“.

Slavná obchodní komora se obrátila na zdejší dělníky o informaci, kolik potřebují, aby nemuseli dělat dluhy. Ti si pospíšili, aby dotaz zodpověděli a někteří byli tak naivní, že myslí, že nyní bude padat „mana“. Ó, ironie osudu! Několik týdnů později předložil ministr financí v poslanecké sněmovně návrh zákona, z něhož vyplývá, že dělníci mají platit daně. Tak, tedy uvalit na dělníky daně, jakoby nebyli již dost zatíženi různými nepřímými daněmi, jež jsou jim ukládány. Není pochyby o tom, že toto opatření narazí na velkou opozici, nebude-li zavedeno současně svobodně, ničím neomezené koaliční právo a rozšířeno právo volební i na dělníky. Je proto nutno velmi litovat, že nevyšel v této záležitosti žádný veřejný projev.

Marně čekáme, že zdejší Dělnický vzdělávací spolek svolá veřejnou dělnickou schůzi. Usmášením resolucí uvnitř malého spolku a sbíráním podpisů se nic nedokáže. Jestliže se má ve zdejších místech dostat dělnické hnutí do pohybu, je na dělnickém spolku, aby se chopil iniciativy a ne aby se vyčerpával ve vzájemných třenicích. Je skutečností, že jeho činnost vyvolává strach, poněvadž už začíná sdílet osud těch dělnických spolků, které usilují o zlepšení hmotného postavení, neboť jsou jeho zprávy určené pro veřejnost zkracovány nebo odmítány. Jen ať se proto nenechá zastrašit a obrátí se na naši „Volksstimme“, která, jak doufáme, najde žádoucího rozšíření ve zdejších městech a splní svou povinnost.

Tím, že zdejší noviny „Mor. Orlice“ varují slovanské dělníky před vstupem do jmenovaného spolku a před podepsáním petice pro koaliční svobodu, se tento časopis naprosto odhalil a je to ta stará taktika takových listů štvát dělníky proti sobě. Ale my jim nesedneme na vějíčku a jestliže slibuje tento list slovanským dělníkům, že když dosáhne jeho strana politického vítězství, že to bude i vítězstvím dělníků, tu na to odpovídáme: Dělník nemá než jednoho nepřítele, totiž moc kapitálu a nespravedlivé rozdělení práva, protože se všechno poskytuje kapitalistům a dělníkov

se vše upírá. Je kupodivu, že redaktor tohoto listu jako zeť továrníka vede takové řeči, neboť sám kdysi třel bídu a měl by ze zkušenosti vědět, jak trpký je vezdejší chléb. Od patronů tohoto listu neočekáváme rovněž nic, neboť tato strana byla již dříve u vesla a neudělala též nic pro dělníky.

Končím nyní s tím, že si na to vyhrazení odpovědět přistě. Pro dnešek jen toto. Jmenovaný pán nechť přiměje svého tchána, aby zlepšil postavení dělníků ve své továrně, s několika mázy piva při slovanských slavnostech se neudělalo pro dělníky ještě nic a pan redaktor by mohl ve svém listě uveřejnit řadu článků o dělnické otázce, abychom poznali, kdo bude jeho duchovním otcem a zda má způsobilost stát se „Jungmannem“. Zatím mu k tomu chybí ještě mnoho.

J. K.

3. Dopis A. R. z Brna 1. května 1869.

(Volksstimme č. 3 z 9. května 1869.)

A. R. Brno, 1. května. (Dopis starého tkalcovského tovaryše.) Mezi postavením dělníka dnes a v dřívějších dobách je veliký rozdíl. Chci uvést jen několik faktů. Když ještě nebyli žádní velkopřemyslníci a akciové společnosti, mohl si každý snaživý člověk, jestliže měl trochu vytrvalosti, založit samostatný obchod i svůj domácí krb. Nepotřeboval k tomu ani mnoho peněz a když bylo třeba, mohl si v nouzi snadno vypůjčit nejvýše na 2½ %. Jak to vypadá ale dnes? Nikdo nemůže dostat peníze pod 10 %, protože sama vláda platí svým věřitelům nejméně 10 až 12 %. Stát dělá jednu půjčku za druhou a nestará se, zda bude země moci zaplatit nebo ne. Přitom se postupuje takto: Jakmile vláda připravuje nové zadlužení, začnou se velcí bursiáni, makléři a nenasycení zdráhat a nařikají, že země nebude moci platit, že má již příliš mnoho dluhů atd., až se vláda dostává do dalších nesnází a nabídne peněžním spekulantům nejpriznivější podmínky a ještě děle zamhuje oči nad podvody s promesami i mnohým jiným. Nakonec se spokojí s 50 až 60 %, to znamená, že vystavuje dluhopisy na 100 milionů zlatých, ale dostane za ně pouhých 50 až 60 milionů a platí ještě navíc 6 % úroků z celých sto milionů, takže platí celkem vlastně 12 % a zavazuje se splatit kapitál dvojnásobně.

Vážný čtenář snad vysloví otázku, jestli patří tyto půjčky k dělnické otázce? Zajisté že k ní patří, vždyť daně jsou placeny jen dělníkem a jeho prací. Vláda má nesporně největší oporu v kapitalistech a průmyslnících, dostala se s jejich pomocí k veslu a chce se patrně za to ukázat vděčnou. Největší škodu z toho má dělník. Nejenže se už stejně naplatí daní dost, ale chtějí ho zatížit nyní ještě přímou výdělkovou daní. Vláda si vzala za úkol uhradit schodek daňovými reformami a novými daněmi a utvořila již nyní věčnou rentu. Tím zůstává lid navzdýcky dlužníkem kapitalistů a je stále nucen platit jim vysokou rentu. Vláda a parlament dělají z něho tímto neodpovědným způsobem otroka kapitálu, čemuž se nelze divit, neboť zákonodárny sbor je složen pouze z patricijů a i vláda z nich vyšla.

Celkem vzato jsou všichni kapitalisté a v důsledku toho i vláda, lassallovci poněvadž užívají při každé příležitosti státní pomoc a stále se jí obohacují. Zvláště štědrá je naše vláda na subvence velkým podnikatelům. Mimo to vynakládá ještě přes 500.000 zlatých subvencí pro tisk, čili pro klakéry dualismu.

Vychvalování vlády zmíněným tiskem stojí lid mnoho peněz, ale sám z toho nic nemá. Jeho zdravý rozum se právě nyní nedá zmást. I já jsem byl kdysi velkým cítelem občanského ministerstva, neboť jsem žil v radostné naději, že jen zákonodárstvím se dá vytvořit stejné právo pro všechny třídy. Bohužel jsem se zklamal, jako snad i mnoho jiných. Radí se tam jen, jak uvalit nové daně, aby bylo možno zaplatit peněžníkům, věřitelům státu aspoň ta ohromná procenta a subvence.

A jak to dále vypadá se zrušením svátků? Nejde o nic víc, než aby tím každý továrník získal další pracovní dny, které mu pomohou ušetřit několik dělníků. Chtějí tak vyhladit ještě poslední zbytek demokratického ducha, který byl v křesťanství. Pozorujme náš průmysl s jeho praktickými stroji, kterými se ušetří mnoho lidí, čímž se výroba zrychluje a zlevňuje, a přesto chtějí továrníci s pomocí státu rozmnožit počet pracovních dnů a prodloužit pracovní dobu. Živnostenské komory jsou pro a náš parlament si mne ruce. Vždyť v jeho lavicích sedí ponejvíce průmyslníci. Pokud jde o subvencovaný tisk, je proti dělníkům. Nyní již zcela ochraptěl od hlasitého křiku. Věnuje mnoho námahy, aby dokázal dělníkům, jak by jim bylo dobře, kdyby nebyly více žádné svátky.

Tisk se nyní zabývá také velmi mnoho otázkou emancipace žen. Důvod je nasnadě. Chtějí mužům vytvořit v ženách konkurenci, mají pracovat levněji nežli muži. Zkrátka, chce se použít žen k utlačování mužů. My, mužové, však slavnostně protestujeme proti takové státní pomoci, které

mají sloužit naše vlastní ženy za nástroj našich utiskovatelů. Spíš by mohl dělník souhlasit s tím, aby bylo zákonem zavedeno mnohoženství, protože přinejmenším by to bylo dobré k tomu, že by se stala legitimní spousta nemanželských dětí, které mají patricijové se svými milenkami. Podle nynějšího zákona mohou být dědici jen legitimní děti a tímto způsobem zůstává majetek v jedné ruce.

Ve svých dopisech musím psát častěji proti tisku, protože je hlasem boháčů, anebo orgánem těch stran, jež zápolí v Rakousku o moc, nebo spíše o osla, na kterém by chtěly všechny jezdit. Avšak osel je nyní již hodně starý a proto též tvrdohlavý a pravděpodobně už brzy shodí nynějšího jezdcu. Jaké zásluhy si získalo občanské ministerstvo o dělnický stav? Pokud vím, vůbec žádné. Má velkou zásluhu o kapitalisty a zvláště v cizině jsou velmi potěšeni tím, že ministerstvo věnuje tolik úsilí, aby splácelo procenta věčného dluhu.

Nesmí nás udivovat, že jsou v cizině nyní velmi spokojeni s Rakouskem, neboť v celé Evropě je forma vlády stejná. Jen v tomto systému je možné, aby kapitalisté utiskovali a dělník na ně v potu tváře pracoval. Ano, až dosud mu zákonodárství brání dokonce v tom, aby sjednotil své síly, což se kapitalistům dovoluje.

Jaký je tedy rozdíl mezi někdejšími nevolnictvími a nynějšími obdobími? Je pozměněna jen forma, ale skutečnost zůstala stejná. Dělníkovi je dokonce hůře, potýká se nyní ještě se starostmi o obživu, přestože je Rakousko jednou z nejurodnějších zemí a roste všeho hojnost, zdražuje se lidu živobytí spekulací a lichvou kapitalistů.

Postavení dělníků se může zlepšit jen tehdy, když se všechny státy světa přetvoří a přestane nadřizování zákonů jistým třídám. My, dělníci, musíme hledět odstranit taková státní zařízení, která z nás a z našich dětí dělají otroky. Doufám, že většina dělníků bude se mnou v tomto směru souhlasit a že si při nejmenším nebude chtít nechat vrážet bodáky do bícha nebo se dát pokropit deštěm kulek jako v Belgii.

4. Dopis T. Navrátila z Brna 14. května 1869.

(Volksstimme č. 4 z 23. května 1869.)

Resoluci, kterou zaslal brněnský Dělnický vzdělávací a podpůrný spolek panu dr. Roserovi, aby ji odevzdal poslanecké sněmovně, provázal tento list:

Vaše Blahorodí!

Naplněn hlubokou úctou, obrací se k Vašemu Blahorodí výbor níže podepsaného spolku, aby podpořil Váš šlechetný návrh na povolení koaličního práva a snížení pracovní doby, a připojuje se svou resolucí k resoluci vídeňského Dělnického vzdělávacího spolku.

Krátká doba zasedání slavné říšské rady nás nutila, abychom co nejrychleji resoluci projednali, takže bylo možno v krátkém čase sebrati jen těchto 1313 podpisů, ač skoro všichni dělníci Brna (24.000) jsou si vědomi jejich blahodárných důsledků.

Nechť tyto podpisy vysloví slavné sněmovně poslanců, že dělníci Brna jsou jedné mysli se svými bratry ve Vídni.

Vaše Blahorodí, přijmete od 1313 mužů vřelé díky chudoby a radostné ujištění z Moravy, že ze všech poslanců bude námi Vaše jméno vyslovováno a oslavováno na prvním místě.

S projevem dokonalé úcty a hluboké vážnosti

za brněnské dělníky a podepsané na resoluci

Výbor brněnského Dělnického vzdělávacího spolku.
Teodor Navrátil, předseda.

5. Dopis E. Mühlwassera z Brna 15. května 1869.

(Volksstimme č. 4 z 23. května 1869, str. 43.)

Brno, 15. května. *Sarvátky začaty.* Budiž mi dovoleno vyvolat několik málo vzpomínek, aby se dal vystihnout vznik toho zjevu, který je předzvěstí zesilujícího proudění v našich poměrech. Už

dlouho se zabývali ve Vídni dělnickou otázkou v celé šíři, než se začalo i v někdejší *Dělnickém zpěvákém a vzdělávacím kroužku* osamostatňovat, spojovat a posléze i shromažďovat několik prvků budoucnosti. Marný byl odpor jeho vážených protektorů, kteří mu poskytli místnost a několik „neškodných knih“ za první občanskou povinnost – mlčení a klid. Byl marný proti stále hlasitějšímu volání mohutnější opozice, jež bojovala proti hnilobě tehdejších poměrů. Led konečně roztál! Tu se ukazovalo, že je na čase, aby byl získán z této nepříjemné situace při nejmenším další vzestup a rozhodlo se heroicky, aby byla všechna dosavadní péče věnována jako dříve spolku, který se přeměnil na Dělnický vzdělávací spolek.

Avšak duchové tu byli, byť nevyvolání, a nedali se již více zažehnat. Hlučné protesty nuceného kurátora dr. R. . . . (Rottera – pozn. aut.) zanikaly proti požadavkům předsedy a jiných „radikálů“ všeobecného volebního práva, koaliční svobody atd. Rozbíječi z jiných stran se setkali s rozhodným odporem, ano i důvěrné rady a stisky rukou od lidí, kteří se přes noc „stali upřímnými přáteli dělníků“, zmohly jen málo nebo vůbec nic.

Tu konečně se vzdal zmíněný pak doktor filosofie své funkce kurátora a oznámil v důvěrném rozhovoru několika dělníkům, „že si po tomto skutku vzal za úkol upozornit policii na nebezpečnou činnost spisovatele Edmunda Mühlwassera a jeho spolupachatele, předsedu“. I tato zápalná raketa zůstala bez účinku. Škoda jen, že byl pan doktor kdysi poslancem zemského sněmu. Do stejného pytle patří také jeho výrok vůči předsedovi panu *Teodoru Navrátilovi*, „že dělníci nejsou způsobilí pro všeobecné volební právo, protože se dají podplatit“.

Avšak o lidech s takovými názory se pouze zmiňujeme, ale neběříme na ně zřetel.

Dost na tom, spolek byl konečně mimo kuratelů. A nyní začal čilý život. Přednášky pana Mühlwassera měly podle *sčítání listků* velký přírůstek posluchačů, v poměru 50, 230, 1000 a 1400 během jednoho měsíce. Byl podán návrh na brožuru, z nichž první „*Pamětní spis brněnským dělníkům od Edmunda Mühlwassera*“ již vyšla a další mají následovat. Nyní se započne s besedami na způsob diskusí o nejdůležitějších denních otázkách. Na posledním měsíčním shromáždění Dělnického vzdělávacího spolku byl též přijat jednohlasně návrh na založení *Arbeiter-Zeitungu*. Zatím co toto píše, máte již ve Vídni výzvu spolku k účasti na úpisování podílů a přál bych si jen, aby živá účast s Vaší strany dokázala klíce našich měšťáků, že se všichni příslušníci čtvrtého stavu postaví jako jeden veliký spolek a že jako takový budou vystupovat.

Možno také pozorovat se skutečným zadostiučiněním, jak všichni spěchají pod náš praporek, a jak přes největší úsilí národnostních štváčů nebyla ani jednou porušena jednota a klid. „Jeden za všechny a všichni za jednoho!“ Toto heslo, ať se jakkoli zřídka osvědčuje někde jinde, přešlo nyní u nás dělníkům do masa a krve, a doufáme, že v jeho znamení povstane z našich bratří všude zástup bojovníků, jejichž ctnostmi budou železná důslednost a klid, svornost a odvaha.

Abyste zachováni tyto vlastnosti, k tomu je však zapotřebí víc než kdy jindy chladnokrevné taktiky. Obě národnosti, po léta vzájemně systematicky odcizované a rozešťované proti sobě falešnými frázemi, nebyly už ničím jiným než podnoží pro ctizádostivé partajníky, kteří rozdmyčovali národnostní sváry, aby v nich mohli ohřívát svá politická železka. My jsme se proto snažili, aniž bychom se na okamžik rozmysleli, hlásat usmíření a zjednat mír, aby byla pokud možno ochromena stará politika kolísání mezi národnostmi. Dílo je dokonáno. Svornost dělníků nebude narušena bez úmyslných intrik.

Mohlo by Vás zajímat následující sdělení o výše uvedeném brožuru. Odnegli jsme ji nejprve do *Burkartovy* tiskárny, kde jsme byli odmítnuti, „protože tam dávají tisknout své tiskopisy továrníci, což by mohlo vést k jejich konfliktu s majitelem tiskárny“. Pak jsme spěchali do *Buschak-Irrgangovy* tiskárny a opět nám byla vrácena, i když už byla rozdělena mezi sazeče, „poněvadž se nebodlají zabývat takovými věcmi“. A pak v tiskárně *C. Schneidera* nás potkal z týchž důvodů tentýž osud, až konečně brožuru přijal pan *Robrer* (který tiskne úřední *Brünner Zeitung*). Pointa se ale ještě zvyšuje, když uvážíme, že tyto tiskárny se zdráhaly tisknout brožuru, jejíž obsah se přednášel pod dozorem c. k. policejního komisaře!

Jakážto sebevědomá buržoasie! S menším odporem se ovšem setkala brožura *E. Deutsche*, která oplývá tolika chvalozpěvy na továrníky, preláty a různé osobnosti, že jim samým se to zdálo „nafouklé“ a měli nesporně právo zvolat: „Chraň mě, bože, před mými přáteli atd.“ Promiňte, když se pokusím o několik ukázek z této brožury věnované velkostatkáři a továrníkovi:

„Jmenované dělnické spolky napsaly vesměs na své prapory významné slovo *svěpomoc*.“ *To není pravda!* Prohlašovali jsme opak.

„. . . Proto není možno, aby tyto lidé, kteří stále zvaní o státní pomoci a rozšiřují o ní naprosto nejasné pojmy, získali přívržence v předním průmyslovém městě Rakouska.“ *To není pravda!* Důkazem toho je vzrůstající návštěva na oněch zmíněných přednáškách i všeobecný potlesk, který následoval vždy po místech o státní pomoci, jakož i skutečnost, že celý D. V. S. (Dělnický vzdě-

naděje. Situace se velmi brzy vyjasnila a ukázalo se jasně a zřetelně, jak se zachází s dělníky v konstitučním Rakousku. Policie nešetřila ve svých vyhláškách otcovskými řapomenutími, ale ani *výbrůžkami jako např. použitím vojenské moci*. Citovaly se též různé paragrafy trestního zákoníku, aby zastrážovaly dělníky. Např. § 481: „Sdružování řemeslnických tovaryšů, učňů a vůbec dělníků za účelem vynucení si vyšších mezd se zakazuje“ atd. Podle tohoto zákona má jednat každý dělník jen za sebe a nemá se domlouvat se svými kamarády nebo je k něčemu vybízet. V téže době, jak sdělují noviny povýšeným způsobem, uzavřeli však majitelé továren smlouvu, že nezaplátí svým dělníkům ani o krejcar víc a že je donutí trpkou bídou pracovat opět u nich za starou mzdu. Dovoluje se tedy jen továrníkům, aby se sdružovali, lidem, kteří beztoho užívají kromě svého kapitálového majetku všemožných práv.

Ba, státní pomoc má jistě svou hodnotu, je jen škoda, že si ji také nemůžeme opatřit jako naši milí přátelé.

Po různých veřejných policejních oznámeních se objevilo i povolání obchodní komory k brněnským dělníkům. Tato věrná spojenkyň průmyslníků slibuje dělníkům v tomto nejčerstvějším kukaččině vejci hory doly. Chce se uvolit k ústupkům, dokonce je připravena i k obětím a zavázala se k úpravě mzdových sazeb, které jsou jak známo žalostné a které chce zvýšit až na hranici možnosti! Dále se má založit z pravidelných příspěvků továrníků pensijní fond, který brzy vstoupí v platnost a než se dělníci nadějí, zaopatří jim byt v řadě dělnických domů. Konečně obsahuje výzvu, aby dělníci vycházeli vstříc zájmům průmyslu.

Tato řeč by byla docela pěkná, kdybychom nevěděli, co si máme o ní myslet. Zástupci slavné komory, ač již tehdy jim bylo známo nesnesitelné postavení dělnictva, hovořili v říšské radě zcela jinak, ba přímo proti zájmům dělníků. Komora slibuje, že bude dělníky podporovat, zatím co zákonodárství zakazuje, aby se dělníci vzájemně podporovali! To máme být závislí jen na milosti? Toto není ani naše stanovisko, ani náš cíl, nechceme žádné milosti, ale jen své svaté právo jako lidé a státní občané. Zákonodárství má brát zřetel na naši sociální bídu a ne, aby to, co z nás bude na jedné straně vyždímáno, nám bylo na druhé házeno jako almužna.

Je zábavné, když zde sledujeme nejnovější události, jak je brněnská buržoasie dojata, jako přítel a opravdový otec dělníků, zatím co na druhé straně byl např. *Dělnický vzdělávací spolek dočasně zrušen a jeho místnosti byly spolu s konsumním spolkem a nemocenskou a invalidní pokladnou policejně zapečetěny*, ačkoliv tento spolek neměl naprosto žádný podíl na dělnických stávkách a naopak se snažil rozpory urovnat a vyřešit smírně. Nevíme, zda máme více obdivovat moudrou správu našeho města nebo policejní despotismus, který chtěl jednou ranou zničit tento spolek i s jeho nádhernými plody, které již za tak krátkou dobu přinesl, a vydat dělníky na milost pánům továrníkům.

Takovými činy si nezískají naši důvěru, i nezaujatý dělník vidí, kam to směřuje! Lichocením nemohou uspat ducha, který panuje u všeho pracujícího lidu. Těžisko našeho špatného sociálního postavení je v zákonodárství, protože nemáme na něm žádného podílu, a proto ještě nikdy nebyl brán zřetel na naše spravedlivé požadavky. Jen politickou rovnoprávností všech tříd se může dosáhnout trvalého vyrovnání – revolucí zákonů by se předešlo revolucí násilné. Jen ochota v tom směru zajistí jak zaměstnavatelé tak i zaměstnanci šťastný a klidný život – a jistí lidé pak už nebudou potřebovat vojenskou jízdu v domě jako bezpečnostní stráž.

Dny 9. a 10. června proběhly klidně, práce byla zase zahájena ve všech továrnách, s výjimkou tří. V těchto majitelé prohlásili, že nemohou platit vyšší mzdy, načež se dělníci rozhodli, že požádají o vysvědčení a odejdou pracovat do jiných továren.

9. Dopis -r. z Brna 15. června 1869.

(Volksstimme č. 6 z 20. června 1869, str. 60-61.)

-r. Brno, 15. června. (*Velké stávky*.) Od roku 1848 nebylo naše město v takovém rozčilení jako v uplynulém týdnu. Tkalcí ve Slámové továrně dali signál k velkým stávkám, jež postihly téměř všechny továrny, kteří pohrdavě odmítli spravedlivé požadavky dělníků. Mohli jsme s uspokojením zjistit, že se dělníci chovali vzorně a že se vystříhali všech výtržností, jež by mohly poskytnout státní moci příležitost k zákroku. Dělníci si však vzali z posledního hnutí jedno velké poučení, totiž že jsou neustále odkazováni na *svépomoc*, ale továrníci si činí nároky na *státní pomoc*. Ale když si chtěli dělníci pomoci *sami*, přišel stát, konsignoval vojsko v kasárnách a dnem i nocí projížděly městem hlídky hulánů, aby rozháněly dělnictvo. Copak chtějí na nás vyzkoušet zadovky, jak Napoleon své pušky chassepotky u Mantovy?

Naše obecní rada se blamovala při té příležitosti rovněž tím, že vydala vyhlášky, jež až příliš zřetelně dávaly uhadnout, že se ujímala strany továrníků, nebo co je to jiného, když jsou dělníci nuceni vyzvednout si vysvědčení u továrníků?, nebo když se zakazují schůze, aby se dělníci nemohli domluvit? Proč nezakázala shromáždění továrníků, kde navrhoval člen bratrstva sv. Petra Teuber, aby se dělníkům neustoupilo v jejich požadavcích? Bylo velmi zábavné číst ve zdejších jezuitských novinách o těchto jednáních, o těch nárcích, které měli továrníci: člen bratrstva sv. Petra Bauer, Schmulí, Redlich, nový uchazeč Offermann a ostatní. A přesto činí zvýšení sotva tolik, co vydávají továrníci ročně do Říma, svým milenkám a na koně.

Korunu tomu všemu nasazuje vyhláška obchodní komory tím, že *slibuje* dělníkům „dělnické domy“ (neměly by se snad jmenovat „pracovní domy“?) a dává jim naději na pensijní fond. Nakonec se odvolává na „zdravý“ rozum dělníků. Co se toho týče, můžeme prohlásit, že náš zdravý rozum je přesvědčen, že se nedožijeme bydlení v těchto domech a že se nebudeme ani těšit z dobrodiní pense. Je to jen nezbytnost, jež nutí továrníky ustupovat a nabízet dělníkům vnaidla. Nelitovali prostředků na to, aby dělníky zkrotili a já uveřejním podrobnosti, které dokáží, jak se zachází s dělníky, a učiním tak bez ohledů.

Dělnický vzdělávací spolek byl zastaven, „Arbeiter-Zeitung“ nechce nikdo tisknout a všechny jezuitské noviny „nové éry“ útočí na dělníky, aby vylíčily stiané stránky hodně černě. Tu se strká dělníkovi do bot cizí agitace, revoluce a čert ví, co ještě, zatím co on nechce nic jiného, než zlepšit si své postavení. Tato lhostejnost zdejších redaktorů je podivná, neboť zatímco město vyhlíží skoro jako ve stavu obležení, přináší „Mähr. Korrespondent“ většinou články, z nichž se dá uhodnout, proti komu jsou namířeny. Zejména s oblibou otiskuje články proti některým osobnostem dělnického spolku. „Tagesbote aus Mähren“ využívá situace tím, že dnes nadává a zítra zase chválí. Toto je jeho způsob, proto se stal tak starým a výnosným a stejně si počíná i v politice, aby si to nepokazil s žádnou vládou. Pokud jde o úřední „Brünner Zeitung“ a jeho přílohu „Morgen-Post“, musíme jen litovat vládu, které je tak špatně slouženo. Celé hnutí odbývají tak krátce, jakoby si nezasloužilo vůbec žádné pozornosti, a přece tolik továrníků nemůže klidně spát. Zatím co končí „Brünner Zeitung“ svou krátkou poznámku slovy: Budou učiněna všechna nejenergičtější opatření atd., přináší „Morgen-Post“ články o čistění stok, pavučin a staré zplesnivělé protokoly obecního výboru. Ale pozor! „Morgen-Post“ přinesla telegram z Příboru, že místopředseda navštívil továrnu pana Flusse a že se vyslovil velmi pochvalně o *strojích*, které jsou tam postaveny. A co dělníci? Jak ti se tam mají?

Přes „Mor. Orlici“ přejdeme k dennímu pořádku. Kdyby nebyl tento starý jezuitský list podporován feudály, klerikály a jejich kuchařkami, musel by dávno zaniknout, jeho redakce je tak mizerná, že člověk vůbec nemůže pochopit, jak se najde ještě někdo, kdo tento list čte. Kdo odebírá nějaký pražský slovanský list, „Orlici“ nepotřebuje, stejně všechno přetiskuje.

10. Dopis z Brna 6. července 1869.

(Volksstimme č. 7 z 11. července 1869, str. 70.)

Brno, 6. července. (*Shromáždění lidu pod širým nebem*.) Přes špatné počasí se na včerejším shromáždění lidu v Pisárkách sešlo asi 4000 osob. Za předsedu byl jednohlasně zvolen pan Navrátil. Resoluce o *všeobecném přímém volebním právu, o tiskové svobodě, o právu spolkovém a shromážděním, jakož i o národnostní otázce*, které byly zdůvodněny pány Mühlwasserem, Rudlem, Klärem, Famírou (vesměs z Brna) a Němčíkem z Bratislavy, byly sepsány ve stejném smyslu jako resoluce vídeňských lidových shromáždění a byly přijaty jednohlasně. Shromáždění se zúčastnilo mnoho Slovanů.

11. Dopis -r. z Brna 18. července 1869.

(Volksstimme č. 8 z 25. července 1869, str. 74-75.)

Oběti 13. července v Brně.

-r. Brno, 18. července. Bude dobře oproti překrouceným zprávám mnohých listů vyložit události posledních dnů podle pravdy. Zejména vídeňské listy by měly být opatrnější ve volbě svých korespon-

dentů, neboť co tito se v uplynulém týdnu nalhali, to hraničí už s amerikanismem. Výtečně si v tom vedla jako vždy „Neue Freie Presse“, udivilo nás však, že se nechal vodit za nos i „Wanderer“, list jinak tak pravdivý. Ale k věci. Chci sledovat události pokud možno od počátku a úmyslně jsem čekal až do dneška, abych mohl posuzovat chladnokrevně.

Naše městská stráž, za jejíž zřízení vděčíme Prusákům, se zdiskreditovala u obyvatelstva, protože někteří jednotlivci si dovolovali vzhledem k svému postavení leccos, co se nesrovnávalo s jejich instrukcemi. Bylo možno zejména pozorovat nejdůvěrnější vztahy mezi některými a dámami z polovně. Ze je to pravda, to dokazují četná propuštění. Ovšem mnozí také odcházejí proto, poněvadž mají tak nepatrný plat, že z něho nemohou být živi, nechť-li zneužívají svého postavení. Při zatýkání postupovali často stejně brutálně, jak to dělávala stará policie a tak není divu, když byl proti jednotlivým členům tohoto tělesa jistý odpor, který se chtěl projevit.

Tu byl v neděli dne 11. uvězněn muž, který náležel údajně k dělnickému stavu a poněkud přebíral. Zrána jej našla městská stráž oběšeného, ačkoliv dva spoluvězni seděli rovněž „v chládku“. Už jeho převoz vzbudil pozornost a najednou se rozneslo, že prý byl tak ztýrán, že v důsledku zranění zemřel a že stráž, aby zastíkla tento zločin, ho pověsila sama. Tato zpráva se rozšířila rychlostí blesku mezi obyvatelstvem všech vrstev, nejen mezi dělníky. Rozumí se samo sebou, že početnou část tvořili dělníci, neboť dějiště se nachází ve čtvrti, kterou ponejvíce obývají. Zde musím hned upozornit, že jednotlivci mrtvolu viděli a spatřili skutečně rány na jejím těle, že bylo později odepráno mrtvolu prohlédnout a že nebylo uveřejněno lékařské parere, takže tyto pověsti nebyly usvědčeny jako lživé, nýbrž kolovaly dále jako pravdivé.

V pondělí odpoledne, kdy se obvykle chodívá dříve z práce, začaly se shromažďovat před strážnicí v druhém okrese skupiny lidí, muži, ženy i děti. Samozřejmě že ztýraný byl jediným předmětem rozhovorů a zejména ženy se předstihovaly v barvitějším líčení příběhu, a když dokonce vyprávěly, že zanechává vdovu s pěti dětmi a ještě že je se šestým v naději, bylo možno jasně pozorovat, jak se stále stupňovala zášť lidu, který hledal předmět, na němž by se zchladil. Vtom přišla městská stráž, aby zjedнала klid, avšak lidové masy sotva zahlédly ty, kteří údajně zavinili celé to rodinné neštěstí, již se na ně vrhly, načež stráž hledala spásu v kvapném útěku a také šťastně unikla.

Nyní si rozhořčené davu vyhlily svůj vztek na zařízení strážnice, jež bylo úplně zdemolováno, ani okenní rámy nezůstaly celé a strážnice byla dokonale „vybilena“. Poněvadž po celou dobu se nikdo nepřipravoval na něco podobného, možno s určitostí tvrdit, že velká většina přítomných toto počínání neschvalovala. Učedníci nosili pušky, šavle a cylindry, zkrátka byl to den radosti pro ty, kteří se rádi zúčastňují „velké psiny“. Leč zkrátka se objevil městský rada Wolf se sesílenou hliďkou a vyzval přítomné, aby se rozešli. Jako odpověď mu vletěl do obličeje kámen, jenž ho zranil však jen nepatrně. Situace se stávala povážlivou, a proto bylo povoláno vojsko, aby zjedнала klid. To se podařilo, ale až po 10. hodině, neboť v tu dobu je uzavírací hodina a v důsledku toho odešla většina domů. Vojsko ovšem zůstalo na nohou po celou noc.

V úterý 13. se mohla celá věc uklidit bez velkého hluku a proliti nevinné krve mohlo být zabráněno, kdyby byly úřady učinily lepší opatření. Avšak z neznalosti věci to muselo přijít tak daleko. Úřady věřily najisto v revoluci se strany dělníků, ale ti již nejsou tak hloupí, aby se dali zneužívat pro účely jiných. Budou-li nuceni jednou za něco bojovat, tak to bude jen za jejich vlastní zájmy a nebudou určité tahat kaštanů z ohně pro feudálně-klerikální ani pro liberální stranu.

Jak již řečeno, nesprávná opatření úřadů zavinila, že byla prolita krev. Když se totiž v úterý rozšířila zpráva o událostech předchozího dne, neměla spousta těch, kteří se v pondělí „psiny“ nezúčastnili, nic pilnějšího na práci, než si jít prohlédnout dějiště výtržnosti. Protože lid měl kromě toho ještě mnoho látky ke zvědavosti i v rozmístění vojenského oddílu před strážnicí, shromažďovalo se během dne stále více lidí, kteří byli posíleni dělníky vracejícími se domů z práce, jimž byl zapovídán průchod. Stále početněji se shromažďující masy, které bezbranně očekávaly věci, jež se měly stát, polekaly bezpečnostní úřad, že se dopustil chyby, zalarmoval posádku a rozkázal jí, aby vytáhla na dějiště, kde ještě nedošlo k žádné výtržnosti. Sotvaže spatřily lidové masy přitáhnoucí vojsko, začali někteří volat „Hurá“, jiní „Hradec Králové“. Měl-li jednou dav předmět, o němž se domníval, že je mu třeba věnovat pozornost, nechtěl se ho tak rychle pustit.

Vojsko, jež bylo vedeno většinou *poddůstojníky* a nebylo pod velením Ramingema, jak bylo možno číst ve vídeňských zprávách, nevědělo, co si má počít, když došlo k házení kameny. Kdyby byl vyzval nějaký vyšší štábní důstojník na koni lid, aby se rozešel a *kdyby nebyly uzavřeny všechny východy vojskem*, jistě by se byla *rozumnější* většina stáhla zpět. Ale někdo chtěl být chytřejší. Když mladíky házené kameny nepřestávaly padat, začali vojáci bodáky zatlačovat dav zpět, ale první nemohli ustupovat zpátky, protože za nimi stojící jednak *neměli zpět* a jednak *nemohli projít*, a proto nás udívuje, jak mohl dát někdo souhlas střilet do množství 20 až 30 tisíc osob, jež zde bezbranně stálo. Kdo to zavinil? Kdo je má vyhledat? Kdo a kde byli velitelé? Lidové masy nikdo

nevedl, a protože několik uličníků házelo kameny a nějakému panu důstojníkovi, který velel na ulici Františka Josefa, byl poněkud pohmožděn nos, byl dán povel „Palte!“.

Tato scéna byla strašná. Vojsko vystřelilo *sedmkrát*, tři muži zůstali *mrtvi* na místě, 20 až 30 osob bylo zraněno, většinou dělníci, ženy, služky i osmiletý chlapec. V roce 1848 vzal lid útokem pekařské krámy, prováděl „kocičiny“ atd. a přece do něj nestříleli. Teprve „*nové éře*“ bude vyčítáno, že *prolila první krev* a ještě k tomu se zadovkami. Většinou jde o těžká zranění, neboť vojáci „*nové éry*“ střílí dobře, a v příští válce bude jistě vítězství naše. Jen aby pak velitelé nakládali stejně s *nepřítelem*, jak to zde učinili s *lidem*, totiž uzavřít všechny vchody a východy a pak statně do všeho pálit.

Jsmo žádostivi, jaké odškodnění dostanou asi pozůstali po mrtvých a příslušníci zraněných, zda nehodlají odbýt celou věc sokratovskou moudrostí. Neradili bychom, aby se vše provedlo ledabyly a o zmrzačené nebylo řádně postaráno, aby se neobjevily nové komplikace. Z jesuitské vyhlášky, že velitel lituje, že jsou někteří mrtvi a zranění, si ti chudáci nic nevezmou a zodpovědnost ať padne na toho, kdo dal rozkaz ke střelbě. Je povinností zástupců lidu (?), aby podali vládě dotaz a doporučili jí věc k naléhavému vyšetření. *Dělníci* se toho nemusí bát. Mohli bychom být ještě nápomocni poskytnutím některých údajů, jako např. zatímco byly ulice plné vojska a policie, bylo nějakému továrníkovi ukradeno 18 balíků příze, aniž to zpozorovali.

Vojsko zůstalo celou noc na místě a když bylo po všem, poslali jízdu! Kdyby jí byli poslali hned, nebylo by vůbec došlo k shromáždění, ale tamti „*nahoře*“ rozumí vždycky všemu lépe!

12. Vyjádření Volkesstimme před 22. srpnem 1869.

(Volksstimme č. 10 z 22. srpna 1869, str. 99.)

Panu E. Mühlwasserovi v Brně.

Nutíte nás k naší upřímné lítosti, abychom proti Vám veřejně vystoupili, když už příliš dlouho jsme přihlíželi Vašemu směšnému, zmatenému a nadto ještě vší poctivosti se vysmívajícímu počínání a poté, co jsme se Vás *marně snažili soukromou cestou* přivést na lepší dráhu. Sám víte, jak často jsme se o to pokoušeli a že nejen my sami, ale i vynikající zahraniční soudruzi stranicí Vás upozorňovali na nebezpečí, jemuž se vystavujete svou osobní ješitností a svým nerozumným jednáním. Víte, co Vám odpověděli, když jste prohlásil ve Vídni k několika sociálním demokratům: „*Nikdy se nepodřídím celku, ale půjdu svou vlastní cestou.*“ Byli bychom raději mlčeli, avšak zkušenosti, jež jsme zde učinili s Vaší obdobou, kdysi tak oblíbeným lidovým řečníkem *Ertlem*, jenž nakonec došel tak daleko, že se pokusil rozštěpit vídeňské dělníky na různé tábory, *nás nutí*, abychom zavčas odhalili Vaši škodlivou činnost.

Snad jste se domníval, že s ohledem na Vaši agitátorskou činnost budete moci pokračovat dosavadním způsobem beztravně. V tom jste se ale zmýlil. I když kupodivu ve svém nejnovějším čísle říkáte: „*Rozvoj sociálně demokratické strany je za námi*“ – větu, kterou jste již dostatečně charakterisován – přece jste ničím nepřispěl k tomu, aby v Brně získalo socialistické hnutí solidní základ. Byl snad v Brně rozdáván mezi dělnické masy, jak tomu bylo na jiných místech Rakouska, dostačující počet poučných socialistických spisů? Nikoliv! Z Lassalových spisů jste několikrát přednášel *po svém* a vydal to pak jako brožuru. Potom jste se stal najednou redaktorem listu, o jehož ukázkových číslech již musel pomlčet celý socialistický tisk, protože obsahovaly mnoho pošetilostí. Takovým způsobem se Vám musely v Brně přinášet jen oběti. Nemohli bychom to ani veřejně tvrdit, kdyby nám nedocházely o tom zprávy se všech stran. Soukromě jsme Vás také o tom ihned uvědomili. Ale Vy jste nepolepšitelný a v zájmu věci, kterou zastupujeme, nemůžeme Vás nadále šetřit. Proto také nám nelze opomenout, abychom svým přátelům nedsdělili, že jste se v Eisenachu přišerně blamoval, a když tvrdíte ve svém listu: „*Sjezd se připojil k názoru pana Mühlwassera,*“ nebo „*videňský delegát prohlásil, že sociální demokracie musí stavět na troskách Rakouska,*“ že jsou to *drzé lži*. Tyto lži přinášíte pod záhlavím: „*Národnostní otázka na eisenachském sjezdu.*“ Znamená to pojednávat o národnostní otázce, když se mluví o poměru strany k větší korporaci, k Mezinárodnímu dělnickému sdružení? Vidíte, že vůbec nevíte, co se na sjezdu událo.

Proto jste také, jak Vám během debaty připomenul *Greulich* z Curychu, skoro nikdy nemluvil k věci a stále jste se jen oháněl hloupými frázemi. Odmítáte se řídit dobře miněnou radou, kterou Vám dal „*videňský delegát*“, jehož tak drze osočujete, totiž abyste mlčel a nejprve se učil od zkušených mužů strany, které vyslali dělníci Německa do Eisenachu. Blamoval jste se tím tak do-

donale, že Vám všichni delegáti, kteří byli v Eisenachu, vystaví ochotně vysvědčení, že to ve Vaši hlavě upadá velmi zmateně. Nepochybně jste také zapomněl, že jste slíbil panu *Liebknechtovi* odvolat útok proti němu z Vašeho posledního čísla a zanechat napříště v Rakousku všeho, co by mohlo ohrozit jednotu strany. Je to zase nový důkaz Vaší nenapravitelnosti.

Dříve než skončíme, otiskneme ještě tuto poznámku, jež byla uveřejněna v posledním čísle Vašeho listu. (*Pozvání.*) Pan *F. Becker*, předseda *Mezinárodního dělnického sdružení* pozval pana *E. Mühlwassera* k návštěvě kongresu všech národností v Basileji.

Ubohý pane Mühlwassere! Jestliže Vám řekl *německé sekce* Mezinárodního dělnického sdružení, že můžete navštívit kongres v Basileji, tak měl jistě přitom dobrý úmysl, že se po návštěvě několika sjezdů umoudříte. Ale Vy jste si přece musel najít prostředek, který by byl nápomocen Vašemu způsobu vydírání, když žalostně ztroskotal Váš pokus v Eisenachu dostat mandát do Basileje.

Však příliš dlouho jsme se s Vámi zabývali a doufáme, že tyto řádky postačí, aby objasnily brněnským soudruhům straníkům Vaši osobnost. Vždyť Vy sám právě víte, že s naším názorem nejsme sami a jestli si přejete, mohou Vám též naše orgány v Lipsku a Gentu objasnit své stanovisko.

13. Dopis -r. z Brna po 22. srpnu 1869.

(Volksstimme č. 12 z 19. září 1869, str. 115.)

-r. Brno, v srpnu. Je zvláštním zjevem ve veřejném životě, že se tu projevuje často vůle lámat skály, ale sotva se vyskytnou nějaké potíže, nechá se skála být a jde se svou cestou. Takové je to i u nás. Od doby, kdy byl zrušen Dělnický vzdělávací spolek, nemůže se už dělnické hnutí dostat do pohybu. Většina členů ztrácí odvalu a obrací se ke spolku zády, místo aby vytrvala až do chvíle vyúčtování. Pravda, situace není taková, aby se mohlo hledět do budoucnosti s radostnou myslí. Sotva se podají stanovy, už jsme dostali oznámení, že nejsou schváleny.* (Následuje výklad o tomto předmětu.)

14. Dopis r. z Brna 3. listopadu 1869.

(Volksstimme č. 15 ze 7. listopadu 1869, str. 139.)

-r. Brno, 3. listopadu. Snad by bylo na čase, abychom v našem orgánu opět uveřejnili něco o zdejším poměrech a jestliže si ukládám rezervu, slouží to jen k ilustraci našeho velmi svobodomyšlného (?) tiskového zákona.

Hluboce politováníhodný rozkol mezi několika nejvýznamnějšími členy zdejší dělnické strany dodal najisto novou odvalu našim *kramářům s vlnou* a začínají opět pevně přitahovat otěže, zotročovat dělníky a zakročovat proti nim. Ale jejich jástot je v každém směru předčasné, neboť dělníci jsou odhodláni více než kdy předtím *bájit zásady sociální demokracie a bojovat*, od čeho je neodradí žádná moc na světě. Protože máme opět dělnický spolek, doufáme, že se udrží i přes policejní štourání. *Je znamením doby, že dělníci nechtějí opustit prapor, na který přísabali a že přes starosti a bídu jsou ochotni přinést nejtěžší oběti, aby pomohli spravedlivé věci k vítězství.*

Snad v žádném městě mocnářství nejsou dělníci omezeni na tak malý prostor jako zde v Brně a snad v žádném jiném městě nepanuje mezi dělníky tak veliká nouze – zejména o byty a drahota všech životních potřeb – jako zde. To nevidí páni kapitalisté, ti, kteří oplývají přepychem a častými bankroty získávají ještě větší bohatství? Ale páni od peněžního žoku chtějí přece jen něco udělat pro dělníky a zakládají jim naschvál také nemocenskou podpůrnou pokladnu, ovšem s tím rozdílem, že nutí dělníky, aby do ní vstupovali, což naráží na energický odpor, a dělníci nato připravují takovou odpověď, že se budou „páni“ divit.

Ve veřejných listech kolovala zpráva, jež by měla vzbudit ve zvýšené míře pozornost venkovských dělníků. Týká se „tak zvaného tajného klubu“ a mě udivuje, že úřady pokládají za státu nebezpečné to, co pozorováno při denním světle neospravedlňuje nijak ten celý náklad na bezpečnostní opatření,

*) Buďte tak laskav a zašlete nám exemplář těchto stanov. Tušíme jejich autora a obáváme se, že neodpovídají spolkovému zákonu, jinak se spolek povolit musí. Ostatně vidíme z tohoto dopisu, že bylo nejlépe načas učinit přítrž řemeslu pana M. (Mühlwassera – pozn. aut.).

když se uváží, že se dělníci sešli pouze za tím účelem, aby se poradili o dalších krocích, jež bude třeba učinit, protože nám nebyl tak dlouho povolen žádný spolek. Lze zakázat několika lidem stejného smýšlení, aby se sešli? Myslím že sotva. Osobní domovní právo se nedá nikomu upřít a ještě jsem neslyšel, že se konaly prohlídky u továrníků, ačkoliv se častěji scházejí, aby snížili mzdy. Zahájené soudní vyšetřování proti členům klubu odhalí „mnoho povyku pro nic“.

15. Dopis r. z Brna 17. listopadu 1869.

(Volksstimme č. 16 z 21. listopadu 1869, str. 147.)

-r. Brno, 17. listopadu. Jak známo, dostaly všechny zemské sněmy příkaz, aby vydaly své dobrozdání, jak daleko by se mělo jít s přestavbou říšské rady. Také moravský zemský sněm vzal tuto záležitost na pořad a jakým způsobem, je rovněž známo. Říkám „zemský sněm“ a měl bych vlastně říci schůzka několika vládě, respektive jeho Excelenci panu dr. Giskrovi slepě oddaných přívrženců, protože nacionálové se nedostavili. Pro nás dělníky nepřineslo jednání žádný prospěch, byli jsme jen napjatí, jak se budou chovat při poradě o volbách do říšské rady tito „zástupci lidu“, zda se vysloví aspoň jeden *jediny blas pro všeobecné přímé volební právo*. Ale to bychom přece chtěli od těchto lidí příliš mnoho, aby ztratili byt i jen jedno slovo pro daleko největší počet těch, kteří tvoří skutečný lid!

Nebylo tu nic než devotní ujišťování o nezměnitelném setrvání na „jejich“ ústavě, při kterýchto ujišťováních nemohl náš místopředseda baron Poche, který mimochodem blouznil za Schmerlinga pro únorovou ústavu, za Belcrediho pro zrušení, hlasoval s Čechy proti Němcům a dnes hlasuje naopak a vysoko oceňuje dualismus, potlačit úsměv uspokojení. *Toto zastupování nemůžeme uznat a nikdy neuznáme za skutečný výraz vůle lidu*, dokud jsou dělníci odsunováni stranou a dokud se těší jen privilegovaná kasta z plného užívání postavení, jež jí dle přirozenosti nepřísluší.

Musel bych ale sdělovat mnohé a již často slyšené, proto chci skončit a zmínit se ještě o něčem, totiž o opatření zemského sněmu, které bylo přijato s největším pobouřením. Týká se zamýšleného zrušení moravské zastavárny, která nepřináší zemi žádné náklady a ještě dosahuje čistého výnosu, ale kvůli několika poslancům, kteří jsou zároveň řediteli a správními rady jiných půjčovnic ústavů a bank, má být zrušen tento ústav, který působil blahodárně již tolik desetiletí. Co si má člověk myslit o zástupcích, kteří mají na zřeteli více vlastní blaho než blaho lidu?

O valné hromadě Dělnické nemocenské pokladny podám zprávu v nejbližším čísle.

16. Dopis r. z Brna 30. listopadu 1869.

(Volksstimme č. 17 z 5. prosince 1869, str. 156–157.)

-r. Brno, 30. listopadu. Zdejší dělnické hnutí vstoupilo nyní do stadia, které dává naději na nejlepší a obavy z nejhoršího. Je jen kupodivu, že si různé živly ještě nevply do vlasů, ačkoliv již došlo k několika politováníhodným případům. Založení všeobecné nemocenské pokladny způsobilo mezi dělníky rozštěpení, protože přívrženci bratrské pokladny oponují ostře tomu a nechtějí nic slyšet o nějakém vstupu do všeobecné nemocenské pokladny. Buď jak buď roztržka je tu a hrozí, že nabude stále větších rozměrů, takže stoupenci všeobecné pokladny chtějí dát podnět, aby bylo *na neděli 5. prosince 10. hodinu dopoledne svoláno shromáždění lidu*, na němž se mají projednat spory a doufejme i urovnat. Zde podá zprávu přípravný výbor, který se radil s továrníky v obchodní komoře, a zde se chce také očistit z výtky úplatnosti, neboť mezi dělníky kolují pověsti, že *zdejší dělníci předáči dostali od továrníků peníze k tomu účelu, aby přemlouvali dělníky ke vstupu do továrních pokladen*. Tuto zvěst mohu označit přinejmenším za pošetilou, neboť předáči mají v sobě tolik cti, než aby se za pár mizerných zlatých stali zrůdci své vlastní věci. V obchodní komoře bylo továrníkům jen přislíbeno, že *když budou souhlasit s tím, aby stanovy tovární pokladny byly upraveny ve prospěch dělníků*, že tito snad do nich vstoupí. Vše ostatní je planý tlach, který rozšiřují zastánci bratrské pokladny. Ze výbor bratrské pokladny, popřípadě staří tovaryši lpi tak pevně na svých starých stanovách, je lehce pochopitelné, když uvážíme, že si zajišťují u pokladny svou existenci a ustavičně schodky podávají zřetelný důkaz, že jsou neschopni zastávat takové funkce.

Doufám ve zdravý smysl našich dělníků, že se nedají ovlivnit několika nepřáteli pokroku, však budou mít příležitost uvidět své Pappenheimské na shromáždění lidu a vyslechnout pádné důvody, které oni uvedou, aby ospravedlnili trvání starého, chřadnoucího a svými členy opuštěného ústavu. Toto shromáždění lidu bude určitě zajímavé a jsme zvědaví, zda se objeví zastánci starého copařského systému. Neopomenu o tom podat zprávu.

Ostatní naše záležitosti probíhají potěšitelně. V politickém ohledu jsou dělníci svorní a vysoko třímají prapor sociální demokracie, navzdory Giskrovi a jeho společníkům. Brzy dojde jistě k novému konfliktu mezi Dělnickým spolkem a policií, poněvadž tato zabavila po zrušení starého spolku i jeho peníze. Avšak členové upsali soukromě na pořízení spolkového praporu 92 zlatých, které byly rovněž zabaveny a jejichž vrácení bude nyní požadováno. Protože údajně žijeme v právním státě, nevzdáváme se naděje, že nám naše peníze budou vráceny. To bychom od vlády přece jen nečekali, že by se chtěla obohatit dělníckými penězi!?

Jan Šebela

POHLEDY NA BRNO
V PRVNÍ POLOVINĚ
19. STOLETÍ

První polovina 19. století je závěrečnou kapitolou plynulého vývoje topograficky zaměřených pohledů na města (veduty). Dříve však, než je plně nahradila fotografie, staly se veduty významným dobovým žánrem. Jejich počet neobyčejně vzrostl stoupající poptávkou. Šlo většinou o drobnější kresby, akvarely a grafické listy. To platí i pro brněnskou vedutu té doby, jejíž nezpracovaný materiál přiměl autora této stati k souhrnu a uměleckohistorickému výkladu. Dříve než k němu přistoupíme, bude vhodné seznámit se alespoň v hrubých rysech s prostorovou situací, která je vedutisty zobrazována.

Brno patří do skupiny měst rostlých a organicky vyvinutých. Na formování městského půdorysu měla vliv nejen terénní konfigurace, ale i způsob výroby, společenský život a nutné zabezpečení obranným systémem. Následkem hospodářsko-společenských přeměn se stalo město v průběhu 1. poloviny 19. století kulturním i průmyslovým centrem Moravy. Prožilo i první fázi stavebního rozvoje, neboť vnější pás hradeb, který je do té doby svíral, byl zbořen a na získaném prostoru vznikly sady, budovy a ulice spojující jádro města se vzdálenými předměstími.

Půdorys města Brna se jeví v 1. polovině 19. století jako větší díl kruhu utatého přímkou, přibližně S–J směru na úpatí návrší s Hradem. Toto návrší zabraňuje pohledu na město ze západní strany. Ze zbývajících světových stran je přednostně vyhledáváno pozorovací stanoviště na jihu (případně jihozápadu), pak na východě, řidčeji na severu. Děje se tak z těchto důvodů: „Město má dvě význačné dominanty, Hrad a návrší bývalé Kalvarie (pozdější Františkov) s chrámem sv. Petra. Nezkreslený pohled na obě návrší je od jihu nebo od jihozápadu. K výhodám druhého stanoviště patří možnost využití zvýšeného pozorovacího bodu z Červeného kopce, dovolujícího obsáhnout přehledně celý areál starého Brna s kostelem Nanebevzetí P. Marie a klášteřem Milosrdných bratří. Pohledy z této strany sice neobsahují vlastní jádro města, jsou však malebnější a vyhovují zvláště romanticky zaměřeným vedutistům. Od roku 1839 lákají i významným technickým dílem, tvarově působivou stavbou Severní dráhy.

Východní pozorovací bod z návrší nad Židenicemi nebo bližší od mostu na Křenové je disposičně nejnázornější. Do širě rozvinuté panoráma, uzavřené přibližně v ose návrším s Hradem, umožňuje sledovat členitý obrys chrámových

seskupenin architektonicky hutného celku. Oproti profilovému pohledu od jihu je východní (čelní) klidnější nejen horizontálním rozvinutím, ale i okolní krajinou.

Pohled od severu, opět profilový, je nepřehledný a zkrusluje půdorysnou dispozicí. Město a Hrad tvoří dva samostatné celky. Druhá dominanta města, Petrov, zaniká ve skrumáži věží, a bývá proto zdůrazňována převýšením, často velmi nápadným.¹⁾

V řadě pohledů nazíraných s větším odstupem nevyhnuli se vedutisté hodnocení okolní krajiny a vztahu města k ní. Vliv krajiny na město je podle Zuckera dvojitý: historickokausální a trvale formální.²⁾ Vedle rozhodujícího momentu, výběru místa, působí tedy na jeho utváření i politické a hospodářské poslání města a nový ráz mu dávají pozvolna i technické úpravy, ať již jsou vedeny požadavky hygienickými nebo estetickými.

Rozvoj města je na vedutách dobře patrný. Na počátku 19. století zachycují město jako uzavřený celek sevřený hradbami, jež však již koncem poloviny století spatříme jen na vyvýšeninách. Je třeba zdůraznit, že historické jádro města nevykazuje markantnějších změn. Nově jsou zastavována jen místa kolem chrámů, nebo prostranství uvolněná odstraněním hradeb, hřbitova apod. Důležitým článkem výstavby města bylo zakládání nových továren a dělnických kolonií kolem nich. Směr výstavby se orientuje podél výpadových silnic a díky dynamické rozpínavosti předměstí směrem k městu historické jádro města s nimi brzy splývá, i když neorganicky a živelně. Značně se mění život uvnitř města, což je patrné i ve figurální stafáži vedut, kterou malíři často zdůrazňují množstvím i umístěním do prvního prostorového plánu.

Z konce 18. století se zachovalo jen několik vedut, umělecky vesměs nevýznamných, např. soubor obrazů J. Masserleho z roku 1768.³⁾ Závažnější je perokresba připisovaná J. Svobodovi,⁴⁾ která traduje oblíbené horizontálně rozvinuté panorama města od východu. Pozorovatel opustil dosud obvyklý nadhled a snaží se postihnout skutečnost tak, jak se jeví oku. Živou kresbou vylučující obrysovou linií zaznamenává předmětovou mnohost v popředí a přechází nenásilně do druhého prostorového plánu a přes hradební pás k vlastnímu jádru města. V zobrazených architekturách se kresba uklidňuje, avšak její hybný rytmus se opět ozývá v podání drobných obláček na obloze. Do velmi objektivně viděného popředí jsou zasazeny architektonické fragmenty, prozrazující vliv rokokového romantismu reprezentovaného u nás N. Grundem. Celek ukazuje odklon od dobového stylového proudu a zahajuje řadu vedut prozrazujících reálný vztah umělce ke skutečnosti. Všechno zde nasvědčuje, že veduta byla malována přímo před modelem.

Samostatnou skupinu tvoří pohledy na Brno na cechovních listinách a výučných listech z konce 18. a počátku 19. století. Jsou to většinou mědirytiny, práce lokálních rytců řemeslné úrovně. Přežívá na nich půdorysně názorný způsob zobrazení města z nadhledu a jen ojediněle se vyskytuje pohled z přirozeného pozorovacího stanoviska. Celková koncepce, zásadní obliba průčelního pohledu na město, uspořádání okolí a jiné opakující se podrobnosti prozrazují, že je zde dodržováno určité schéma – ikonografický typ města, bez zvláštního ohledu na jeho změny. Listiny mají svou tradiční úpravu v kombinaci textu, veduty a ornamentálního orámování, které nejvíce odpovídá dobovému stylu. Na listinách rozmnožovaných ve 2. čtvrtině století kamenotiskem se již veduty neobjevují.

Datování rytin je velmi obtížné, neboť mezi daty vydání a vystavení listu bývá

značný časový odstup.⁵⁾ K významnějším autorům vedut na cechovních listinách patří: sochař T. Schweigl, autor kresleného pohledu pro rytinu, v jeho díle ojedinelého, rytce J. Pokorný, který pracoval v Brně již v letech 1793–96 pro nakladatelství Gastlovo (hlavně kalendář Bote aus Mähren) patrně do roku 1807, kdy zemřel, a Pokorného současník Kohlner.⁶⁾

Z několika vedutistů narozených v poslední čtvrti 18. století musí být pro svůj slohově vyhraněný projev zařazen na první místo A. Sacchetti (1790–1870). Pochází z početné malířské rodiny, která odešla jako mnoho jiných ze severní Itálie do střední Evropy hledat lepší existenci. Uplatňuje se s ostatními druhy, vesměs malíři divadelních dekorací, nejen v provinciálních městech, ale i tam, kde musí součinit s rovnocennými umělci domácími (Drážďany, Vídeň, Praha aj.).

Z tříletého Sacchettiho pobytu v Brně, kam přišel roku 1814 se svým otcem Lorenzem, známe jen dvoudílný pohled na Offermannovu továrnu, ač obrazy z ostatních míst jeho nestálého bydliště prozrazují bohatou činnost vedutistickou. Několik vedut, které byly součástí nástěnných maleb v brněnské Redutě od obou Sacchettiů (otce a syna, z roku 1814), vzalo za své při nové úpravě a přemalbách vídeňského architekta L. Förstera roku 1831.⁷⁾

Pohled na Offermannovu továrnu na Trnité ulici, provedený kvašovou technikou, zachycuje do šířky rozvinutý objekt, jenž lákal Sacchettiho k vytvoření dvou rozměrnějších kvašů. Zajímavější je snad pohled od severu (z nynějšího hlavního nádraží).⁸⁾ Malíř uvádí diváka k zobrazovanému objektu nehlubokým prostorem s keříkovitým porostem v popředí. V nepravidelném terénu uzavřeném kulisovitým svahem vynikají diagonální osy cest, zdůrazňující základní roviny a vymežující přesně hloubku popředí. Tentýž účel má i střídání světlých a tmavých pásů diferující jasně určité prostorové celky. Štětcová technika prozrazuje malíře, jemuž není cizí nástěnná malba. Zvláště lístečková mosaika prolínajících se keřů je typická pro klasicistní malbu nástěnnou. Chladnou, tónově sjednocenou barevnou škálu s převahou modré a zelené prolíná i nepřirozené osvětlení, jehož obvyklá divadelní efektnost je tlumena. Střídmá figurální stafáž neruší výsledné intimní ladění, staticčnost a klid. Obraz je malířem signován, ne však datován. Jistě však vznikl až po výzdobě Reduty, která byla převážně jeho dílem a zaručila mu i tuto zakázku. Dokládá nám také výtvarné pojetí vedutové části výzdoby divadelní budovy, jejíž celkovou koncepci známe ze soudobého popisu.⁹⁾

Ke skupině divadelních malířů působících v Brně ve druhém desetiletí 19. století, kteří nám zanechali pohled na město, patří i A. Arrighoni (1788–1851). Přišel jako ostatní Italové z Vídně, dokonce se tam i narodil a vystudoval Akademii. Že toto studium mělo vliv na jeho výtvarný růst, je patrné i na zlomku zachovaného díla.

V nenáročném akvarelové studii zobrazil Arrighoni nezajímavý svah návrší s Hradem od severu.¹⁰⁾ Zvolený pozorovací bod na úpatí návrší mu zabránil vyzdvihnout hradní objekt (jak by tomu bylo u pohledu z dálky), ten se naopak schovává za vrchol a je viditelný jen ve své horní části. Použití černé barvy způsobuje nevýraznost palety a tónové omezení, obloha není dokončena. Jde jistě o přípravou skicu, jejíž účel dnes neznáme.

Druhá práce se liší od předešlé definitivností a můžeme z ní odvodit Arrighoniho umělecký profil.¹¹⁾ Zobrazuje město od jihu s oběma dominantami a částí města na východ od Petrova. Malíř zaujal výhodně postavení na křížovatec polních cest (asi před Komárovem), s náležitým odstupem, poskytujícím mu působivý obraz města i početnou stafáž na rušném souestí. Za oživeným popředím následují pásy

poli úrodné roviny, nad níž se tyčí členité panoráma uzavírající náhle hluboký druhý prostorový plán. Arrighoni je především kreslíř a barvou jen vyplňuje kresbou daný tvar. Tím se liší od Sacchettiho. Je reálnější, jde mu o zachycení okamžité situace. Chybí mu slohová ukázněnost předešlého, zájem o trvalé, jakési zastavení časového momentu.

Veduta není signována a na její autorství upozornil S. Sochor.¹²⁾ Vodítkem mu byla rytina J. Hesseho, na níž je uvedeno vedle rytce i jméno Arrighoniho jako autora předlohy. Dříve byla rozměrná akvarelová kresba považována za práci Richtrovi.¹³⁾ Sochor se zabývá též otázkou jejího datování a za terminus ante quem určuje rok 1818, kdy byl v zakládaných Františkových sadech vztyčen obelisk, který na obraze chybí. Pravděpodobně vznikla veduta těsně před tímto datem. Arrighoni přišel do Brna jistě brzy po odchodu Sacchettiho do Prahy (roku 1817). Délku jeho brněnského pobytu neznáme, uvedená akvarelová studie by však nasvědčovala, že zde vytvořil více prací.

Arrighoniho veduta nezůstala bez povšimnutí. O jejím vztahu k F. Richtrovi bude zmínka dále. Její kvalita vzbudila zájem významného novátora lidových kalendářů J. Jurendeho. Dal ji vyrýt na titulní list svého Vaterländische Pilger z roku 1820 brněnským rytcem řemeslné úrovně J. Hessem. Ten však nedovedl přenést rozměrný originál na miniaturní formát bez značného zjednodušení. Důležité je jeho svědectví, že pracoval podle Arrighoniho, neboť originál není, jak bylo uvedeno, signován.

Velmi primitivní je i druhá rytina J. Hesseho na titulním listě téhož kalendáře podle kresby Scheibenhofovy, dnes nezvěstné.¹⁴⁾ Zobrazuje průčelní pohled na město od východu. Zajímavým prvkem je stafáž, zachycující skupinu sedláků odpočívajících na poli v době žní. Dokazuje zájem vedutistů o život ve městě i mimo ně. Město není chápáno jako mrtvý organismus, ale ve spojení s člověkem, který je jeho nezbytnou součástí a tvůrcem.

Další rytinou J. Hesseho s brněnským námětem je pohled na terasovitě upravené zahrady na bývalém Františkově.¹⁵⁾ Tato lineárně strohá, technicky přesná práce je zajímavým dokladem typické úpravy grafického listu kolem roku 1800. Široký spodní okraj pod obrazem je vyhrazen latinkou psané legendě, rozdělené v ose znakem.

V početné řadě brněnských vedut je jen jediná akvatinta, drobný list anglické provenience. Zachycuje část města, osadu Švábku a návrší s Hradem od severu.¹⁶⁾ Nepřesnosti v podání města, okolí i fortifikace ukazují, že kresba pro akvatintu vznikla podle předlohy, nebo je kvapnou skicou cizince, který neměl mnoho příležitostí důkladněji poznat město. Snad bychom mohli značku A. N. přičíst francouzskému kreslíři A. Noelovi (1792–1848), o němž víme, že maloval také architektonické pohledy a cestoval po Francii a Německu.¹⁷⁾ Jeho spojení s anglickým nakladatelstvím nemáme zatím objasněno. Využití technických možností akvatinty, měkký malířský charakter, tónová gradace a střídání světelných plánů ukazují na kvalitu grafikovu. List je jemně kolorován. Drobný formát svědčí, že nebyl vydán jako volná grafika, ale k účelům publikačním.

Nejpočetněji je brněnská veduta první poloviny 19. století zastoupena místním malířem-diletantem F. Richtrem (1774–1863). Tak jako práce všech vedutistů usazených trvale ve městě, které zobrazují, je i Richtrov soubor topograficky ucelený. Malíř podrobně obeznámený s objektem zaznamenal názorně nejen místopisnou situaci, ale i život na brněnských ulicích. Richter přišel do Brna roku 1807. Nezískav zde postavení, o něž usiloval (místo městského chirurga) opustil své původní po-

volání a věnoval se plně malířství. Počáteční finanční tíseň vyřešil Richter otevřením soukromé kreslířské školy, jež mu byla jediným zdrojem příjmů i v posledních letech jeho života. O osobních stycích malířových víme jen velmi málo. Jeho žádosti a nabídky stavům svědčí, že se netěšil jejich přílišné přízni.¹⁸⁾ Maloval tedy většinou pro střední měšťanské vrstvy. Vyhovoval jim svou srozumitelností, formátem, cenou a konečně i kvalitou. Vytvořil početný soubor vedut, z nichž zde budou uvedeny jen pohledy na Brno a nejbližší okolí.¹⁹⁾

Základním vyjadřovacím prostředkem F. Richtra je kresba. Omezuje ji na tužku a péro, doplňuje kolorováním nebo lavírováním. Již tím, že vyřadil rudku, uhel a štětec, prozrazuje své nemalířské založení. I když plynulá linie (někdy tvrdě) ohraničující tvar prolíná většinu Richtrových vedut, zkouší malíř i jiné vyjadřovací způsoby, často již neopakované, jež naplňují jeho dílo rozmanitostí pro diletanty příznačnou. Usiluje např. o napovědění tvaru, přerušování linie nebo šrafování. Mění i poměr vnitřní kresby k barevné skvrně, nemění však závislost kresby na skutečnosti. Její zjednodušení neznamená záměrnou abstrakci, výtvarnou zkratku, ale míru Richtrovy potence zvládnout viděný objekt.

Společným znakem Richtrových vedut je snaha o topografickou věrnost a v ní je také jejich hlavní význam. Autor znal dokonale město, a proto k viděnému dodával často i to, co o předmětu věděl z bližšího styku s ním. Dále soustředil Richter své úsilí na logičnost a přehlednost viděného celku. Jasně se projevuje i snaha o středové umístění hlavního motivu. Občasné záměrné uzavření obrazového formátu řeší malíř většinou okrajovými stromy.

Pohledy z větší vzdálenosti nepřesahují horizontem polovinu obrazové plochy. Oblohy jsou čisté, položené jasným tónem, až fádni. Soustřeďují však divákovu pozornost na zobrazovanou krajinu či město. Malířův nezáměr o atmosférickou náplň přírody je někdy doplňován kvalitnějšími grafiky při přepisu jeho kreseb.

Slabou stránkou Richtrových vedut je architektura. Ani trpělivou dlouholetou kreslířskou činností neodstranil deformace a hrubé chyby nedokonalého perspektivního podání. Také figurální stafáž potvrzuje neznalost vnitřní stavby lidského těla. Richtrovy figury jsou toporné, vysoké, s malou hlavou, pohyb jen vnějškový. Překvapuje nás proto odvaha, s jakou přistupoval k provedení složitých masových komposic rozměrných formátů, i dosažený výsledek.

V polovině 30. let minulého století, poznamenaných putováním po Moravě, pozorujeme u Richtra několik změn, i když ne převratných. Pohledy z té doby jsou měkčí, prozrazují větší smysl pro syntetickou formu a řád. Linie ztrácí častěji svůj konturovací význam. Náladového charakteru dosahují Richtrovy veduty jen výjimečně. Malířova objektivnost, empirová věcnost a jeho kreslířská těžkopádnost nedovolují mu vyjádřit hlouběji subjektivní vztah. Přenáší tedy s primitivní upřímností v detailním popisu vše, co se objevilo v jeho zorném poli a mělo být přeneseno na papír.

Jednou z prvních brněnských vedut Richtrových je pohled z Horního Cejlu z roku 1816.²⁰⁾ Zvolený nadhled má několik výhod. Sevřené městské těleso je přehlednější, prostor jasně diferencován na zvýšené popředí, snížený druhý prostorový plán a pozadí, uzavírající daleký výhled. První plán je podtržen výraznou kresbou a sytou barvitostí. Strnulá figurální stafáž neruší staticčnost celku. Zdůrazněné světlo, podtrhující mnohost jednotlivostí v popředí, je vhodněji uplatněno v rovině před hradbami. Zdálo by se, že Richter se bude v příštích vedutách zajímat o světelné jevy a rozvíjet malířskou traktaci skutečnosti, jež se zde ozvala ve volném položení barevných skvrn. Malíř se však nedostal daleko za tuto hranici.

K uvedené vedutě se Richter po krátké době vrátil a zpracoval ji graficky.²¹⁾ Neopíral se však výhradně o svou starší práci, jak to prozrazují hlavně změny terénu v popředí, zatím co celková koncepce veduty je totožná. Lineární rytina, kterou si zvolil, je v té době oblíbeným způsobem přepisu vedut a vyhovuje autorově kreslířské povaze.

Zajímavé je, že existuje ještě třetí práce jiného autora, spojená s předešlou průkaznou souvislostí. Je to kolorovaná rytina J. Eisnera (1756–1837) podle kresby Meissnerovy.²²⁾ Všestranné vysvětlení těchto souvislostí by přispělo k rozšíření zatím dosti kusých zpráv o Richtrových vztazích, které v Brně navazoval, a hlavně o přípravách k malířské činnosti. Rytina je kresebně jemnější, tvarově přesnější a nevylučuje možnost, že byla Richtrovi pomůckou nebo technickou předlohou v jeho grafických pokusech. J. Eisner byl vynikající vídeňský rytec působící v Höfelově grafické škole Akademie výtvarných umění. To vnučuje zároveň otázku, zda s ním nebyl Richter ve spojení, když se chtěl zdokonalit v rytině a akvátintě. Bližším spojením s touto školou by byl vysvětlen i pozdější přepis jeho kreseb B. Höfelem pro Jurendův „Mährische Wanderer“, i když je možné, že reprodukování zadala redakce sama.

Důležitou brněnskou událostí bylo odhalení obelisku ve Františkových sadech roku 1818. Pomníkem byl oslaven konec napoleonských válek, které zasáhly citlivě i Brno. Stavbu pomníku umožnily veřejné sbírky a tím se stala záležitostí široké vrstvy obyvatelů. Pro nás je důležité umístění obelisku zdaleka viditelného a úprava okolí v rámci plánovitého budování parkových a promenádních středisek. Richtrova veduta z údobí těsně po odhalení pomníku zachycuje skalnatý terén návrší, na němž již započala sadová úprava.²³⁾ Jde o lavírovanou kresbu, jejíž štětcová skvrna nedodrží ohraničující klikatou, spíše psanou než kreslenou čáru, smršťuje se dovnitř, nebo uniká přes okraj. Usiluje o odstupnění jednotlivostí v plošném celku světlem. Překvapivá je hravá lehkost a lyričnost, v této míře snad již Richtrem nedosažená. Rozdělení obrazové plochy na 14 vertikálních polí prozrazuje úmysl zvětšit kresbu. Doklad uskutečnění záměru není znám.

Dvacátá léta minulého století náleží k neaktivnějšímu údobí Richtrovy kreslířské činnosti. I když zajíždí občas do vzdálenějších míst (Adamov, Tišnovsko, Znojmo), věnoval většinu svých prací městu, jež mu bylo trvalým domovem. V těchto letech vzniká i rozsáhlý počet vedut, z něhož bylo roku 1829 vybráno a vydáno 16 pohledů v rozměrném albu. Historii této akce známe jen v hrubých rysech.

Roku 1827 uveřejnil „Brünner Wochenblatt“ informativní článek ohlašující vydání souboru Richtrových pohledů z Františkova, který měla litografovat fa Trentsenský ve Vídni.²⁴⁾ Zároveň byla vypsána subskripce a slíbeno, že po zdařilém vydání hodlá Richter pokračovat albem moravských měst a zámků, což se však neuskutečnilo. Z ohlášeného prvního cyklu vydalo vídeňské nakladatelství 6 pohledů ze sadů na Františkově, ostatní zahrnují nejrůznější pohledy na město a byly litografovány u J. B. Trasslera v Brně. Původní program byl tedy změněn. Důvod rozdělení mezi jmenované tiskárny neznáme a finanční efekt jistě nesplnil autorovo očekávání. Větší zájem byl patrně o jednotlivé litografie, buď černobílé nebo kolorované.²⁵⁾ Kresby k litografiím zůstaly zachovány. Šťastnější jsou pohledy z dálky a sadových prostor, méně zdařilé pak náměty z vnitřního města.

Zde je namístě položit si otázku, zda Richter nebyl ovlivněn při řešení některých problémů kvalitnějšími vedutisty a zda netvořil podle cizího vzoru. Napovídala by

tomu kresba figur a ještě snad více zvířecí stafáže (např. koní). Jisté je, že znal soudobou vedutu vídeňskou, zkoumal její věcný obsah i hodnoty výtvarné. Domnívám se, že při zobrazování vnitřních částí města uplatnil Richter některé znalosti získané studiem díla vídeňského vedutisty 18. století J. Zieglera.²⁶⁾ Používá totiž velmi shodně plošného zvýraznění architektonických detailů tak, aby kontrastovaly lineárnímu celku.

Uvedené názory jsou sporné. Že však Richter kreslil podle cizích vzorů, dokládá tužková kresba podle Arrighoniho pohledu na město od jihu.²⁷⁾ Dalším důkazem je Richtrovův pérový náčrt blížící se Scheibenhofovu pohledu, který známe z rytiny Hesseho. Souhlasí na něm pozorovací stanovisko i topografická situace. Podélný formát však zabírá více severního a jižního okolí města a ze stafáže Scheibenhofovy veduty byl ponechán jen povoz tažený dvojspřežím.²⁸⁾

Samostatnou skupinu Richtrovy umělecké pozůstalosti tvoří kresby a akvarely z brněnského okolí. Ač zachycují jen velmi málo architektonických objektů, mají nemalý význam pro topografii Brna. Ukazují totiž stav přírodního terénu před pozdějším zastavěním. Také u těchto námětů převažuje vedle letmých kreseb oblíbený akvarel. Barva zde nejen koloruje, ale mnohdy vytváří objemy, prostor a vyjadřuje povrch terénu. Tyto pohledy jsou pro své malířské kvality jádrem Richtrovy tvorby.

K této skupině náleží i zobrazení katastrofální jarní povodně u tzv. Dlouhého mostu přes Svratku roku 1830.²⁹⁾ Malíř sleduje se zájmem prudce tekoucí řeku s kupíci se ledovými krami a vzrušené občany na mostě. Stává se zaujatým divákem podmanivého jevu, nesleduje obvyklý topografický popis, ale usiluje o výtvarné hodnocení. V následujících letech opouští Richter často Brno a pracuje téměř po celé Moravě.

Roku 1839 byla dokončena železniční trať spojující Brno s Vídní a první vlak vjel slavnostně do města. Událost historického dosahu nejen hospodářského, ale i společenského nemohla zůstat bez literárních a výtvarných komentářů. Také Richter zachytil pohled na Severní dráhu Ferdinandovu, na oblouky viaduktů rozvíjející se v rychlém sledu od železničního mostu přes Svratku směrem k nádraží. První tužková kresba, částečně vytažená perem, jemně lavírovaná, vznikla v srpnu roku 1838 a příští rok další – v oblíbené technice – akvarelu.³⁰⁾ Akvarelu použil pro dřevoryt B. Höfel (1792–1863), profesor na grafickém oddělení vídeňské Akademie.³¹⁾

Není to ojedinelý dřevoryt, se kterým se setkáváme kolem roku 1840 v periodickém tisku, kalendářích i ve volné grafice. Bodenstein vysvětluje rozšíření dřevorytu v té době jako náhradu pracné rytiny, která ustupovala rychlejšímu, ne však všude zavedenému kamenotisku a méně častěji dřevorytu.³²⁾ Odchylný formát Höfelova štočku od Richtrova originálu si vynutil sevření obou dominant města a zvýšení horizontu. Technicky pokračuje grafik ve způsobu klasického dřevorytu a používá i efektních, jemných šraf xylografického rydla. O rok později (1840) pořídil Höfel pro Jurendův kalendář nový dřevoryt s námětem příjezdu prvního vlaku na brněnské nádraží, opět podle kresby Richtrovy, která se nezachovala.³³⁾ Dřevoryt nedosahuje kvality předešlého.

Richtrovy veduty ze 40. let století jsou již vzácné. Více než šedesátiletý malíř se věnoval převážně učitelskému povolání ve své soukromé škole. K posledním pracím náleží jistě kresba slavnostního svěcení praporu měšťanského sboru na Zelném trhu roku 1845, vydaná se změnami jako volný grafický list.³⁴⁾ Anonymní zručný grafik napodobil na kameni velmi přesvědčivě mědirytinu. Převzal z originálu architekto-

nickou kulisu, vyzdobené tribuny a rozmístění osob v jejich blízkosti, přihlízející dav však rozmnožil a shrnul v jediný nepravidelný útvar.

Richter se tedy vrátil téměř poslední prací k masové figurální kompozici, kterou si chtěl na počátku své malířské působnosti v Brně získat dobré jméno a přízeň představitelů města. Kresbu však nedokončil. Zůstala jako závěrečné credo jeho nesplněných tužeb vedle několika nedokončených velkých formátů vedut, přesahujících meze malířských možností neúnavného samouka. Za zmínku stojí i zájem, jaký Richter vzbuzoval u soudobých grafiků. Největší ohlas nalezla první litografie z cyklu 16 pohledů na město. Miniaturní přepis neznámého rytce J. Junga je práce řemeslné úrovně, která si neklade větší cíl než vytvoření libivého obrázku.³⁵⁾ Mnohem kvalitnější je rytina téhož pohledu od vídeňského vedutisty, proslulého topografickou věrností svých listů, J. W. Zinkeho (1798–1858).³⁶⁾ Rytce se nedrží otrocky předlohy, vyjadřuje vlácnost terénu, přidává na keřovitém porostu, zvyšuje břehy řeky, zjednodušuje městské těleso a konečně upravuje markantně i stafáž. Nahradil mnohost figur přiblížením a zvětšením kočáru taženého cválajícími koňmi. Celek je výtvarnější, štavnatější a stafáž nepostrádá jisté elegance. Obě rytiny vznikly kolem roku 1830.

Ani tím není historie pohledu ukončena. Ve vídeňském Dorotheu byl roku 1911 dražen akvarel, který je variantou Richtrovy litografie.³⁷⁾ A ještě zbývá doklad jejího použití v uměleckém průmyslu, na upomínkové sklenici moravské proveniencí z počátku 2. čtvrtletí 19. století.³⁸⁾

O něco mladší je litografovaný pohled na Brno od východu, vydaný olomouckým nakladatelstvím Skarnitzl a Domek.³⁹⁾ Na první pohled se zdá, že jde opět o grafický přepis Richtrovy veduty. Avšak nepatrná změna pozorovacího bodu (severněji od mostu) a z toho plynoucí odlišnosti (natočení severní stěny Petrova, přiblížení obou dominant) ukazují na jinou, dosud neznámou předlohu nebo kombinaci několika vedut. Zato však je znám autor litografie J. Trunze, který vytvořil pro uvedené nakladatelství soubor vedut shodných formátem i technickým provedením.⁴⁰⁾ Trunze nechápe požadavky tisku z plochy a napodobuje živou kresbou na kámen ryteckou manýru. Nevysvětleny zůstávají některé topografické nepřesnosti, např. zřeslení mostu přes řeku, ač předloha nemůže být časově vzdálena od Richtrova akvarelu. Dokazuje to zastavení Křenové směrem od města, na obou vedutách shodně.

Uvedenými vedutami, souvisícími s Richtrovou tvorbou, bylo příliš odbočeno k horní hranici sledovaného údobí a bude třeba se vrátit.

Dalším malířem, jemuž bylo Brno nejen předmětem zobrazení, ale i domovem, je F. Rejtořík (1793–1851). Nastoupil zde úřednické místo, tedy povolání vzdálené jeho zálibě – malířství. Byl synem malíře pokojů a měl jistě mnoho příležitostí seznámit se v otcově dílně s řemeslnými technikami. Schram tvrdí, že na jeho výtvarné výchově byli zainteresováni i častí hosté Rejtoříkova otce, Arrighoni a Girardoni.⁴¹⁾ Toto tvrzení však není věrohodně podloženo. Rejtořík je samouk, který se stýkal s dalším diletantem, obchodníkem Ethlerem. Pojila je nejen láska ke krajinomalbě, ale i sběratelství, hlavně grafiky.⁴²⁾

Na rozdíl od Richtra není mu topografická veduta výhradním předmětem zobrazování. Tvoří jen nepatrnou část Rejtoříkova díla a celkový pohled na město v něm postrádáme vůbec. Vedle volné krajiny si oblíbil zvířecí stafáž. Z autorových brněnských vedut bychom tedy stěží odvodili celkový ráz jeho díla, i když v nich objevíme určité základní znaky: snahu o objektivní zobrazení skutečnosti čistou a přesnou

kresbou, jemný, harmonický kolorit, prozrazující citový přístup k věci a neobyčejnou inteligenci. Není tu však dosaženo té míry poetisace skutečnosti, intimity a idyllického klidu jako u prací jiné tematiky.

Rokem 1817 jsou datovány dva akvarely s návrším Františkova a Petrovem. U prvního volí Rejtořík nejbližší možné stanovisko před objektem a izoluje ho tak od města.⁴³⁾ Úzký pás cesty sledující dolní okraj je odrazovým popředím a vymezuje přesně výškový rozdíl zastavěného návrší. U zábradlí cesty je soustředěna nepočtená stafáž rozvinutá v horizontální ose, která je základním stavebním prvkem přirozené kompozice. Poznáváme zde autora jako kreslíře příznávajícího barvě jen kolorující význam. Kresba není vyjádřena obrysovou linií, ale cítíme ji v přesně definovaném geometrickém tvaru architektury i v nepravidelných formách porostu a skalnatého povrchu. Projevuje se zde i Rejtoříkův smysl pro přehlednost a vyjádření předmětové mnohosti minimálními prostředky výtvarnými.

Druhý akvarel zachycuje též objekt, okolí Petrova, od jihovýchodu.⁴⁴⁾ Malíř opomíjí popředí a vtahuje diváka přes trojí pás složitěho fortifikačního systému k působivému závěru chrámové architektury. Jednotvárné plochy hradebních zdí oživují hebké koruny stromů. Plošnost a uzavřenost celku ani výtvarné pojetí neodlišuje tuto vedutu od předešlé.

Zcela jiný je detailní pohled na hřbitov u kostela sv. Jakuba s kaplí sv. Mořice.⁴⁵⁾ Části kostelních architektur přesahují na protikladných stranách do obrazové plochy a spolu s neproniknutelnými rozložitými stromy uzavírají intimní kout, v němž vynikají vertikály topolů. Na první pohled nepostréhnutelná trojice osob neruší osamocenosť prostředí a udává měřítko zobrazené architektury. Ani u zvolené techniky, kvaše na tónovém papíru, není Rejtoříkova barevná škála o mnoho bohatší. Teplý hnědý tón architektur se střídá s chladnou zelení stromů, jež je rozmnožena na osvětlených místech o žlutou a okr. Nejhlubší stíny jsou nasazeny černou barvou. U oblohy je výtvarně zhodnocen modrý podkladový tón papíru a jen lehce načrtnuty mraky. Koruny stromů jsou podány lehkými úhozy štětce, lístečkovaním, na něž bylo poukázáno u Sacchettiho. Tím, že se mu tato místa kvaše velmi podobají, není podmíněn osobní vztah obou malířů, neboť Rejtořík znal jistě velmi dobře nástěnné malby v Redutě. I když pohled na toto zákoutí není v pravém slova smyslu vedutou, má svůj topografický význam. Dokumentuje stav kolem sv. Jakuba přibližně z roku 1820 a je ojedinělým pohledem na kapli sv. Mořice.

Z akvarelového záběru části hradeb s Brněnskou branou můžeme vyčíst, že malíře zaujala tvarová skladba architektur, mající jen málo společného s topografickým popisem. Také zde je patrný typický rys Rejtoříkovy tvorby: obrazové citění při výběru skutečnosti.⁴⁶⁾

I když Rejtoříkovo dílo předčí kvalitu Richtrovy práce, nemá vyhraněné slohové rysy. Je vědoměji konstruováno, opomíjí daleké výhledy a celkovým dojmem i obsahem se nápadně blíží Sacchettiho. Citové zaujatému malíři není vzdálený ani romantický vztah k přírodě. V brněnských vedutách se ozývá námětový romantismus v obraze hřbitova u sv. Jakuba, patrnější je však v Rejtoříkově krajinářské tvorbě (v lesních krajinách z brněnského okolí, Macochy aj.).

V archivu města Brna jsou uloženy dva nesignované akvarely s pohledem na Brno. Na prvním je město nazíráno ze značné dálky, přes osadu Husovice.⁴⁷⁾ Kulisovitě zasouvání terénních výběhů a skupin stromů člení rovinu ubíhající do hloubky a uzavírá okraje obrazové plochy. Stafáž oživující silnici a zvláště pak pasák s krami na břehu řeky dodávají vedutě idyllický ráz. V barevně nevýrazném akordu

částečně vlhkého, větším dílem však překryvaného akvarelu převažuje modrá, které malíř používá i k vyjádření hloubky. Stromy a travnatý porost okolo silnice jsou malovány odlišnou technikou než pozadí: na základní barevnou skvrnu určující tvar jsou tupovány špičkou štětce tónově tmavší drobné puntíky.

Druhý akvarel je malován ze stráně nad Lužánkami.⁴⁸⁾ Uspořádání sadu neodpovídá obdobnému zobrazení na vedutě Richtrově. Za sadem následuje rozlehlá rovina přecházející při pravém okraji v mírný svah se zahradami domů na Velké Nové ulici. Na obzoru se jasně rýsují blokovité architektury města a Hradu. Obloha zabírající polovinu obrazové plochy je položena kobaltovou modří, lomenou nad městem bělobou. Dedikační nápis pod dolním okrajem prozrazuje o obrazu, že byl majetkem M. Hübnerové, vdovy po zemském oficiálově. Uvádí nás tak na jméno Ant. Hübnera (1818–1892), zemského úředníka a malíře dileta, známého kreslením situačních nákrešů a krajin. Nepřímě pak upozorňuje i na jeho otce, Anast. Hübnera (1789–1859), žáka vídeňské Akademie, malíře miniaturních podobizen a porcelánu. Žil v Brně a ve stáří učil v soukromé škole kreslení a malování.⁴⁹⁾ O jeho díle nejsme dostatečně informováni.

Topografická situace ukazuje, že akvarely vznikly koncem 20. let minulého století. Nemůže tedy být jejich autorem mladší Antonín, i když víme, že se topografickou vedutou zabýval, ale jeho otec. Také dekorativní technika, drobné úhozy štětce, svědčí pro malíře miniatur. Celkový charakter vedut je blízký Richtrovým, i když jim nelze upřít malířtější ráz.

Grafická transkripce rozšiřuje produkci vedut nejen početně, ale i kvalitativně. Vzniká hlavně z potřeb ilustračních, oblíben je však i volný grafický list, a to pro svou poměrnou láci.

Dvě litografie A. Kunikeho (1777–1838) s brněnskými náměty patří k těm případům, kdy grafik je zároveň autorem předlohy. Nelze opomenout význam Kunikeho pro počátky kamenotisku v Čechách. Přinesl sem jako spolupracovník A. Machka bohaté zkušenosti získané přímo u vynálezce této techniky Senefeldra v Mnichově, i z vlastní dílny, kterou otevřel roku 1817 ve Vídni.⁵⁰⁾

Oba pohledy na Brno jsou nazírány od severu.⁵¹⁾ Starší, z nynějšího Konečného náměstí, vznikl kolem roku 1820. Bohatě členitý terén v popředí, porostlý přízemní vegetací, převyšuje strom při levém okraji siluetově se odrážející od oblohy. Je to místo nejsilnějšího kontrastu černé a bílé, doznívající ještě v několika jiných bodech. Město není pevně sevřeným celkem, ale stavebnicově poskládanými domy s nápadnými okny. Skupina stavení na východním úbočí hradního návrší nesouhlasí se skutečností. Dýmající komíny a těžké mraky halí město do dusné atmosféry. Figurální stafáž tvoří dvě samostatné skupiny, psychicky však svázané.

Také na druhé vedutě kreslené ze vzdálenějšího návrší nad Lužánkami projevil autor značný zájem o krajinné popředí. Osvětlení je měkčí, určitější a zasahuje celý zobrazovaný prostor. Město není utlačeno těžkou atmosférou, architektonické seskupení působí vzrozně. Proporce jednotlivých, převážně pohledově významných budov však nesouhlasí se skutečností. Jde patrně o pohled skládaný, což potvrzuje hlavně zakreslení Severní dráhy. Malíř nezobrazuje, co viděl, ale co o městě věděl, a kombinuje z několika patrně jím vytvořených předloh. Litografie vznikla asi roku 1838. Ne dříve, neboť dráha nebyla dostavěna, ne později, neboť toho roku Kunike zemřel.

Obě práce prozrazují Kunikeho malířský naturel, jeho cit pro techniku kamenotisku a vykazují i časově odůvodněné rozdílné znaky jeho projevu. První list je

tvrdší, kontrastnější a plošnější. Nepostradatelnost obrysové linie se projevuje jen v primitivní a těžkopádné kresbě architektur. Druhý list je kresebně brilantnější. Není zde disparity ve vyjádření přírody a města. Vedle jednotného traktamentu se uplatňuje z objektivních činitelů účinněji světlo. Obě veduty chtějí zaujmout více výtvarným přednesem než zobrazovanou realitou. Rozvrhem černého tónu, silnou náladovostí a dramatickostí má Kunike blízko k romantikům a tvoří výjimku mezi svými vídeňskými současníky, biedermeierovsky klidnými a líbivými.

Koncem 30. let 19. století vzniká v Brně soubor kreseb význačného pražského vedutisty Karla Würbse (1807–1876). Kromě jednoho celkového pohledu jde o různé záběry uměleckohistoricky významných staveb. Malířův zájem o ně určilo zaměření obsáhlé publikace, pro niž byly kresby vytvořeny.⁵²⁾ Datem jejího vydání je dána i horní hranice vzniku vedut. Toman uvádí, že Würbs podnikl roku 1839 cestu do Holandska, ale již příštího roku navštívil Znojmo.⁵³⁾ Kreslil zřejmě veduty pro uvedenou publikaci a není vyloučeno, že i ostatní moravská města Brno, Olomouc a Opavu navštívil ještě téhož roku. Určitý čas si vyžádalo i grafické zpracování kreseb ve vzdáleném Poppelově ateliéru v Mnichově.⁵⁴⁾

Würbs, žák Berglerův a Waldherrův, nepřijal slohové rysy svých učitelů. Náleží ke generaci zasažené romantismem a pro svůj styk s přírodou má blízko k realismu. Nepopisuje, ale hodnotí, vyzdvihuje důležité detaily a popírá ostatní. Zajímá se o světelné jevy. Ani Würbsova kresba nemá nic společného s programem Berglerovy školy. Používá sice působivé linie, ale v obrysu ji nahrazuje hranicí kontrastu.

Také Würbs považuje pohled na město od východu za hlavní. Nalezl vhodné stanovisko severněji od mostu na Křenové a tzv. Zderadova sloupu. Zvolený bod prozrazuje romanticky založeného krajináře. V popředí zobrazil křivolakou řeku mezi zvýšenými břehy se skupinou rybníků. Důraz, jaký klade malíř na okolí, nechává nás na pochybách, že je považuje za stejně důležité jako město rozložené nad polovinou obrazové plochy. Prudké světlo osvětluje předměty nestejně intenzivně a často nelogicky, neboť je ho používáno jako činitele výtvarného. K přesvědčivému podání brněnského Hradu stačila malíři jen jeho ostrá silueta.

Rys určité nadčasovosti Würbsových prací je patrný i u pohledů na jedinou architekturu. Ze tří pohledů na brněnské chrámy je snad výtvarně nejhodnotnější list s Petrovem, který skýtal nejméně možnosti podrobného popisu architektonických článků a působí ve svém okolí opravdu monumentálně. Při zobrazení Staré radnice musil autor pro nepřístupnost průčelního pohledu zachytit celou ulici a zdůraznil proti světlé obloze pohledově významnou radniční věž.

K osmi rytinám, jež tvoří kolekci Würbsových brněnských motivů, se zachovaly pouze dvě kresby.⁵⁵⁾ Obě jsou dokonale převedeny do ocelorytiny. Originály však působí měkčeji a tepleji, zatím co grafický list je efektnější a techničtější. Náleží do údobí, v němž Würbs dosáhl maximální meze svého kreslířského a výtvarného podání. Opakuje se a jeho tvorba se stává manýrou.

V této době i krajinomalba stanula na pomezí realismu. Vedutisté, kteří se mu značně blížili již dříve, nedovedli dát k nové orientaci krajinomalby silnější podnět. Byli krajináři přehlíženi pro převážně užitkové zaměření svých prací. Česká vedutistická produkce nemá v té době kvalitnějšího reprezentanta než Würbse. Ukazuje to jeho plodná činnost doma i zakázky ze zahraničí.

Snad žádná z grafických technik neprodělala tak rychlý vývoj jako kamenotisk. Vynálezem chromolitografie byl učiněn první krok ke zdokonalení barevného tisku. V brněnských vedutách se s touto technikou setkáváme na záběru města se Severní

dráhou (tedy od jihu), jehož autorem je virtuosní akvarelista R. Alt (1812–1905).⁵⁶⁾ Většina malířů, kteří se zajímali o tuto železniční dráhu, si volila přirozenější stanovisko pod náspem nebo viadukty. Odvážnější Alt vystoupil až k samým kolejím, vtahuje diváka přímo proti jedoucímu vlaku, k místu, v němž se střetávají dva protikladné pohyby. Nezvyklá excentrická kompozice vyplynula asi z poslání malíře-reportéra a odpovídá sbírce „Pittoreskes Österreich“, pro kterou byla původní kresba vytvořena. Její grafický přepis tupou křídou využívá střídání různé intenzity světlých a tmavých ploch, kterých se barva jen lehce dotýká. Možnosti soutisku několika tónů zde není využito. List připomíná starší ruční kolorování nepřihlížející ke skutečnosti a používající v ustálené konvenci zelené pro stromy, červené na střechy domů apod. Oživení krajiny stafáží, pro Alta typické, je i zde důsledně provedeno.

Námětem Severní dráhy Ferdinandovy se zabývá několik kreslířů a grafiků. Všichni opakují členité panoráma města od jihu s motivem viaduktů v popředí. Většinou je společná topografická nepřesnost, prozrazující, že autoři se neopírali o skutečnost, ale o jednu nebo více cizích předloh. K významnějším patří ocelorytina A. H. Payneho (1812–1902).⁵⁷⁾ Oproti Würbsovým pracím je zde uvolněna kresba a světlo, které u Würbse ohraničuje tvar, jej zde rozbíjí. Je ho použito ve smyslu pozdně barokním. Payne nezapře svůj anglický původ, i když se od roku 1830 usadil trvale v Lipsku a založil tam vlastní nakladatelství, v němž byla vydána i tato ocelorytina.

Dále sem patří dvě litografie vídeňského původu.⁵⁸⁾ Oč je první poetičtější a líbivější, o to více zkresluje podobu skutečnosti. Není vyloučeno, že autor originálu a zároveň litograf H. Reichert (1801–1893), senior štýrské rodiny divadelních malířů a vedutistů, použil jako předlohu Richtrova akvarelu nebo dřevorytu B. Höfela. Druhý list vznikl spoluprací dvou významných vídeňských vedutistů: dvorního malíře E. Gurka (1801–1841) a aktivního kreslíře, litografa F. X. Sandmanna. Žádného však nerepresentuje dokonale. Datování litografií je velmi obtížné pro nepřesnost topografické situace, lze však předpokládat, že byly vydány v době, kdy dráha byla ještě aktuální novinkou (kolem roku 1840).

Můžeme pozorovat, jak umělecká nakladatelství se snaží uspokojit konsumenty více technickou dokonalostí než výtvarnou kvalitou vedut. Vítají např. zdokonalení barevné litografie, nahrazující pracné ruční kolorování. Obchodní zájmy a konkurenční boj nutí nakladatele k soutěži a vynalézavosti. Potvrzují to i skupinové veduty s ústředním panoramatickým pohledem a postranními detailními záběry zajímavých městských objektů.

Mezi brněnskými vedutami jsou dva takové doklady nevalné umělecké kvality.⁵⁹⁾ Roku 1839 byla vydána litografie podle kreseb J. A. Wetta, kterého uvádí Thiem-Becker jako kreslíře vedut v Brně roku 1839.⁶⁰⁾ Zpráva je však čerpána ze Schramova soupisu vedut z majetku moravské Zemské knihovny, kde je zaznamenán právě uvedený skupinový pohled.⁶¹⁾ K lokaci autora to však nestačí. Také žádný z biografických seznamů brněnských umělců se o Wettovi nezmiňuje. Ze skupinového pohledu je kvalitnější střední, nazíraný od severu. List je rámován dekorativně přebujelým akantoidním ornamentem.

Druhý skupinový pohled je vlastně titulní list populárního kalendáře „Bote aus Mähren“ z roku 1851. Jednotlivé záběry jsou však starší, většinou z doby kolem roku 1840. Z anonymních obrázků (mezi nimiž poznáváme dvě práce Würbsovy) je topograficky závažný opět střední rozměrnější pohled na město od severovýchodu.

Vídeňský litograf F. Wolf (1795–1859) pojal do svého cyklu „Hauptmomente aus

dem Leben des Kaisers Franz“ i císařovu návštěvu na vojenských manévrech v brněnském okolí roku 1834.⁶²⁾ Důraz je samozřejmě položen na vojenský tábor u Tuřan a panoráma města se jen lehce rýsuje na vzdáleném obzoru. Když císař záhy zemřel, věnuje Wolf pozornost jeho následovníku Ferdinandu V. a provází ho společně s malířem E. Gurkem na korunovační cestě z Vídně do Prahy. Wolf potom litografoval soubor dvanácti kreseb E. Gurka a vytvořil reprezentační album z této korunovace. Vjezd korunovačního průvodu do Brna nově postavenou Ferdinandovou branou a slavnostní uvítání na vyzdobeném Kolišti Wolf sám nakreslil i litografoval.⁶³⁾ Obohatil tak brněnskou vedutu o doklad oficiálního projevu, nemyšlitelného bez technické dokonalosti a virtuosity. Za zmínku stojí jeho dřívější spolupráce s A. Kunikem, ze které jistě mnoho výtěžil pro svou litografickou činnost.

Koncem poloviny století je brněnská veduta rozmnožena o několik velmi kvalitních dokladů. Zásahu o to má i vídeňský malíř-vedutista a litograf F. X. Sandmann (1805–1856), jehož pohledy na Prahu jsou vysoko ceněny Kletzlem, Wirthem aj.⁶⁴⁾ Koncem 40. let nakreslil a litografoval pohled na Brno od východu.⁶⁵⁾ Město mu však není hlavním předmětem zobrazení, neboť je cloněno stromy v popředí. To však neubírá vedutě její význam topografický. Početným srovnávacím materiálem, jenž roste s oblibou tohoto pozorovacího stanoviska, můžeme doložit všechny proměny okolo mostu na Křenové a Zderadova sloupu. Malířsky je pak nutno všimnout si zvláště Sandmannova smyslového vztahu ke skutečnosti, který ho nutí k vyjádření látkových kvalit povrchu, k přesvědčivé optické perspektivě a k využití světla. Litografie připomíná převedení olejového obrazu na kámen a lze jen litovat, že není známa Sandmannova předloha k ní.

Stejně tak chybí i originál N. Chapuye k další Sandmannově barevné litografii, zachycující město od severovýchodu, z nynějších Černých Polí.⁶⁶⁾ Pozorovatel zvolil mírný nadhled, aby dosáhl přehlednějšího výhledu i působivého snížení druhého prostorového plánu. Přiblížil značně pozorovací stanovisko, ovšem jen potud, aby vlastní jádro města nezakryla řada patrových činžovních domů, množících se před polovinou století kolem města. Stafáž ve středním plánu je motivována sklízením sena a do popředí jsou umístěny promenující se dámy. Toto oživení si vyžádala zátočina široké cesty, která by jinak působila velmi nápadně světlým tónem i křivkou oblouku. Město je podáno proporčně správně, což činí pohled z tohoto místa topograficky významným, na rozdíl od jiných nepřesných záběrů (např. A. Kunikeho).

Další kresba N. Chapuye se zachovala v litografickém přepisu A. Kaisera (1819–1872), majitele litografického ústavu ve Štýrském Hradci.⁶⁷⁾ List vznikl roku 1852, v době Kaiserovy působnosti v uměleckém nakladatelství W. Paternos ve Vídni, kde zpracovával hlavně veduty tohoto francouzského kreslíře. Chapuy si tentokrát vyšel až na samý vrchol Červeného kopce, aby rozvinul před divákem co nejhlubší prostor Starého Brna a mohl sledovat členitou modelaci terénu daleko za obvod města. Pravidelné střídání osvětlených a tmavých prostorových plánů zdůrazňuje zmíněnou prostorovou hloubku. Světla je též použito k potlačení jednotvárné mnohosti a jako náladového prvku. Zastínění hlavních částí města a zdůraznění nevýznamných domků na břehu Svatky potvrzuje nezáměr o topografický popis prospektu. Prudké světlo dopadá i na skalnaté popředí, kam je vsunut žánrový motiv kameníků při práci.

I když nemůžeme srovnat původní kresbu s litografií, lze se domnívat, že Kaiser

převzal užití světla z předlohy zároveň s pečlivým popisem osvětlených částí města. Oproti Sandmannovu pohledu od mostu na Křenové jsou dvě poslední litografie mnohem podrobnější a detailnější. Technicky vykazují všechny dobrou úroveň. Ač jde o barevné litografie, uplatňuje se čistší barevný tón jen v plošné obloze. Působí zde dojmem čistě položeného lazurního akvarelu. Jinak jsou jednotlivé barevné tóny sráženy podkladovou šedí kresby. Jejich místní význam je tak stírán a kresba tu stále připomíná základ a podstatu všech grafických technik.

Brněnská veduta 1. poloviny 19. století překvapuje počtem dochovaných dokladů. Je to částečně zásluhou Richtrovou, větším dílem však oblibou veduty jako závěsného obrazu v měšťanském interiéru a jiným užitkovým zaměřením. Brno se stalo vyhledávaným námětem vedutistů ne pro svůj význam hlavního zemského města, ale pro svou panoramatickou působivost. Zjistili jsme, že umělecká úroveň místních vedutistů-samouků nebyla vysoká a kvalitnější doklady pocházejí od malířů cizích, většinou vídeňských.

Přechod brněnské veduty z pozdního baroka ke klasicismu nemůžeme podrobněji sledovat pro nedostatek dokladů. Také romantismus je zastoupen jen ojedinele. Početnou empirickou vedutu se značnou dávkou realismu reprezentuje F. Richter. Dosahuje však jen některými výtvy středního průměru tohoto měšťanského umění.

Bylo již poukázáno na důkladnost, s jakou bylo město svými malíři pozorováno, na výběr nejcharakterističtějších pohledů a značnou míru citu pro architektonický celek i okolní krajinu. V tom musíme hledat vedle zachycení života ve městě hlavní přínos a význam dochovaných kreseb a grafik.

¹⁾ Např. Pohled na Brno od severu, litografie A. Kunikeho z doby kolem roku 1838. UK, sign 1, skř. A-G 91416.

²⁾ P. Zucker, Entwicklung des Stadtbildes, Mnichov 1929, str. 52.

³⁾ Soubor je uložen v MMB.

⁴⁾ Vedutu publikuje C. Hálová-Jahodová, Brno - stavební a umělecký vývoj města, Brno, 1947, str. 245. Jde patrně o práci brněnského vedutisty Jana Svobody, který zemřel r. 1768. Slohový charakter kresby i topografická situace připouštějí zpětné datování.

⁵⁾ Dokládá to rytina Kohlnerova na výučním listě v MMB (trvale instalováno), datovaná roku 1803 a vystavená roku 1815.

⁶⁾ U mnohých vedutistů nejsou známa podrobnější osobní data. Stručné záznamy v několika biografických sbírkách nejsou vždy dostačující a pravdivé. Jde hlavně o Horkého Personalia (rukopis v Zem. archivu, sign. G 13, 23) a Welzlovy Quellen zu einer mährischen Biographie (rukopis v Zem. archivu, sign. G 13, 358/4).

⁷⁾ Ch. d'Elvert, Schriften der historisch-statistischen Section, Brno 1852, sv. IV., str. 127.

⁸⁾ Továrna na sukna J. J. Offermanna na Trnitě ulici od severu. Kvaš na papíru, 52×71 cm. Značeno v pravém dol. rohu: Antonio Sacchetti. Z let 1814-1817. MMB, trvale instalováno.

⁹⁾ Viz pozn. č. 7.

¹⁰⁾ Pohled na brněnský Hrad z osady Švábky. Akvarel na papíru, 32×48 cm. Značeno vpravo dole: Arrighoni Brünn. Z doby kolem roku 1815. MMB, inv. č. 2416.

¹¹⁾ Pohled na Brno od jihu. Akvarelová kresba, papír, 56×98 cm. Neznačeno. Připsáno A. Arrighonimu. Z doby kolem roku 1815. UPM, inv. č. 10 093.

¹²⁾ S. Sochor, A. Arrighoniho pohled na Brno z poč. 19. stol. Umění, roč. V (1932), str. 185.

¹³⁾ Sochor má zřejmě na mysli zařazení Leischingovo v Bisher unbenannte Stadtbilder Brünns. Zeitschrift des deutschen Vereins für die Gesch. Mähr. u. Schles., roč. XXII (1919), str. 32.

¹⁴⁾ Autor je znám jako technický kreslíř (hlavně plánů), jde zřejmě o jeho ojedinelou vedutu.

¹⁵⁾ Terasovité zahrady na Františkově. Ocelorytina, kolorovaná, 33×45 cm. Značeno vpravo dole: Jos. Körner del., vlevo dole Jos. Hesse sc. Brünn. Dole uprostřed nápis: Ansicht des Gartens auf dem Franzensberg angelegen von S. Excellenz dem Comandirenden Generalen in Mähr. u. Schles. Herrn Grafen von Klenau. Z 1. desetiletí 19. stol. MMB, svazek V/2.

¹⁶⁾ Pohled na Brno od severu. Akvatinta, 9,5×16,5 cm. Značeno vlevo dole: A. N. del., vpravo dole: J. Clark sc. Dole uprostřed nápis: City of Brin a Fortreßs of Spielberg, Moravia. Published

by Messers Longmann Hurst, Rees, Orme a Brown, Paternoster Row 1818. Patrně dle kresby A. Noela. AMB, sign. XX V-2.

¹⁷⁾ Nagler, Die Monogramisten, Mnichov 1858, str. 433.

¹⁸⁾ Viz W. Schram, Der Brünnner Maler Franz Richter (1774-1860). Brno 1914. K tamním pramenům připojuji Richtrovu žádost ze 16. října 1830. Zem. archiv, fond A9, č. 4483 - N 13.

¹⁹⁾ Podrobný katalog Richtrova malířského díla sestavila H. Kusáková, Dílo Františka Richtra. Časopis Moravského musea, roč. XL (1955), str. 256 a násl.

²⁰⁾ Pohled na Brno od severovýchodu. Kolorovaná kresba perem, papír 33,5×44,1 cm. F. Richter asi z roku 1815. MM, inv. č. 2392.

²¹⁾ Pohled na Brno z býv. Horního Cejlu. Rytina, 21×41,5 cm. Značeno vlevo dole: F. R. inv. et fec. Dole uprostřed nápis: Ansicht der Königl. Stadt Brünn von Nordene. UK 1. skř. A-G 91416/63.

²²⁾ Pohled na Brno z Hor. Cejlu. Rytina, 26,6×41 cm. Vpravo dole připsáno tužkou: Jos. Eisner. AMB, sign. XXa 25. Snad jde o zkušební otisk rytiny před definitivní úpravou známou zatím jen z aukčního katalogu fy Gilhofer a Rauschburk, Vídeň 1908, č. vyobr. 759.

²³⁾ Pohled na Petrov a Pekařskou ulici v Brně. Tuší lavírovaná kresba perem, papír, 24,4×33,5 cm. Neznačeno. Nad kresbou připsáno: Franzensberg mit dem Obelisk südlich 818. MM, inv. č. 2390.

²⁴⁾ Brünnner Wochenblatt, roč. 1827, str. 24.

²⁵⁾ Album vyšlo v Brně 1947 s předmlouvou F. Kubišty, nebude mu zde proto věnován podrobnější rozbor. Snad jen upozornění, že litografie vykazují oproti kresbám (uloženým v MMB) nepatrné změny.

²⁶⁾ Viz např. kolorovaná rytina Zieglerovu z doby kolem roku 1785 v publikaci H. Tietzeho, Alt-Wien in Wort und Bild, Vídeň 1924, tab. V.

²⁷⁾ Pohled na Brno od jihu. Kresba tužkou a perem, papír, 33,6×102,3 cm. Neznačeno, nedokončeno. (F. Richter dle Arrighoniho.) MM, inv. č. 2416.

²⁸⁾ Pohled na Brno od východu. Kresba perem a tužkou, papír, 33,3×102,7 cm. Neznačeno, nedokončeno. Při dolním okraji naskicována skupina architektur. (F. Richter dle Scheibenhofa?) MM, inv. č. 2415.

²⁹⁾ Klášter Milosrdných bratří v Brně. Tempera, papír, 30×41 cm. (F. Richter asi z roku 1830.) MMB, trvale instalováno.

³⁰⁾ Brno s viaduktem Severní dráhy. Kolorovaná kresba tužkou, papír, 31×44,5 cm. Vlevo dole: Aufgenommen von Franz Richter August 838. Vpravo dole: Erstes Blatt. Dole uprostřed nápis: Ansicht der Ferdinand Nordbahn von der Schwarzawa bis zur Stadt Brünn. MM, inv. č. 2359. Brněnské nádraží a jeho okolí. Kolorovaná kresba tužkou, papír, 31×75 cm. Značeno vpravo dole: Nach der Natur gezeichnet von Franz Richter 839. Dole uprostřed nápis: Ankunft der ersten Fahrt von Wien nach Brünn auf der Ferdinand Nordbahn am 6. July 839 Mittags 1/2 12 Uhr. MM, inv. č. 2441.

³¹⁾ Pohled na Brno a viadukty želez. dráhy od jihu. Dřevoryt, 15×23 cm. Neznačeno. Dole uprostřed později připsáno: Neustifter Weg unter der Bahn. Prof. Blas. Höfel in Wien. Illustr. zu Jurendes vaterl. Pilger 1839. UK, 1. skř. A-G 91416/185.

³²⁾ C. Bodenstein, Hundert Jahre Kunstgeschichte Wiens 1788-1888. Vídeň 1888, str. 47.

³³⁾ Přijezd prvního vlaku do Brna. Dřevoryt 17,7×21,5 cm. Značeno vlevo dole: gez. F. Richter. Gedruckt bei R. Rohrer's Wittwe. Dole uprostřed nápis: Eröffnungsfahrt der priv. Kaiser Ferdinands Nordbahn von Wien bis Brünn am 7. Juli 1839. Jurendův Mähr. Wanderer, roč. 1840, příloha k článku na str. 367.

³⁴⁾ Kolorovaná kresba tužkou, papír, 31,4×73 cm. Značeno a datováno vlevo dole: gezeichnet am 15 augs 845 F. R. Nad kresbou nápis: Fahnenweihe des Löbl. Brünnner Bürger-Corps den 15 aug: 845 zur Feier der Erinnerung an die Glorreiche Vertheidigung Brünns von dem schwedischen Belagerungheeres im Jahr 1645. MM, inv. č. 2409.

³⁵⁾ Litografie dle předešlého originálu, 21,7×40,5 cm. Neznačeno. Nápis jako na originálu. UK, 1. skř. A-G 91416/152.

³⁶⁾ Pohled na Brno od mostu na Křenové. Rytina, 11×16 cm. Vpravo dole značeno: Jos. Jung sc. Dole uprostřed nápis: Brünn. (Z doby kolem roku 1830.) AMB, sign. XXa 18.

³⁷⁾ Pohled na Brno od východu. Rytina, 21,5×46,5 cm. Značeno vpravo dole: J. W. Zinke fec. Wien. Dole uprostřed nápis: Brünn. (Okolo roku 1830.) UK, 1. skř. A-G 91416/64.

³⁸⁾ Zpráva o dražbě je v Mitteilungen des Erzherzog Rainer-Museums in Brünn, roč. XXX (1912), str. 30, reprodukce str. 31.

³⁹⁾ Sklenice s malovanou vedutou rozm. 5,5×6,5 cm je uložena v UPM, inv. č. 25.138.

⁴⁰⁾ Pohled na Brno od východu. Litografie 8,8×21,5 cm. Značeno vpravo dole: Lith. und zu

haben bei Skarnitzl a Domek in Olmütz. J. Trunze lith. Dole uprostřed nápis: Brünn. (Kolem r. 1840.) AMB, sign. XXa 27.

⁴⁰⁾ Obsahuje pohledy na Kroměříž (datovaný r. 1840), Znojmo, Olomouc (dle rytiny J. Hyrtla) aj. ⁴¹⁾ B. Girardoni, malíř divadelních dekorací, přišel do Brna z Vídně patrně roku 1803. Zlepšil v Redutě světelné a strojní zařízení jeviště a namaloval nové dekorace. Podrobněji o něm: W. Schram, Mährische Akvarelisten. Brno 1898. Ch. d'Elvert, Geschichte des Theaters in Mähren und Österreichisch Schles. Brno 1852, str. 117, 122.

⁴²⁾ Viz 15 Rektoříkových dopisů R. Weigelovi (Ústav pro umění a literaturu v Lipsku). Uloženy jsou v Karáskově galerii v Praze.

⁴³⁾ Pohled na Petrov od jihu. Akvarel, papír, 24×33 cm. Neznačeno. (F. Rektořík, okolo roku 1817.) MMB, trvale instalováno.

⁴⁴⁾ Pohled na Petrov od jihovýchodu. Akvarel, papír, 24×33 cm. Neznačeno. (F. Rektořík, okolo r. 1817.) MMB, trvale instalováno.

⁴⁵⁾ Bývalý hřbitov u kostela sv. Jakuba s kaplí sv. Mořice. Kvaš, šedomodře tónovaný papír, 49×66 cm. Značeno na rubu: F. Rektoržik. (Okolo roku 1820.) MMB, sloha V/2.

⁴⁶⁾ Detail Brněnské brány. Akvarel, papír, 21×32 cm. Neznačeno. (F. Rektořík, kolem roku 1840.) MMB, trvale instalováno.

⁴⁷⁾ Pohled na Brno od Svitavy u Husovic. Akvarel, papír, 16,4×21,8 cm. Nalepeno na kartónu. Neznačeno. Dole uprostřed pozdější nápis: Brünn 1820 von der Husowitzter Saitz. (Patrně A. Hübner, okolo roku 1820.) AMB, sign. XXa 24.

⁴⁸⁾ Pohled na Brno z Černých Polí. Akvarel, papír 20×29 cm. Nalepeno na kartónu. Neznačeno. Dole uprostřed nápis: Brünn von den Schwarzen Feldern ober halb dem Augarten in den 30 Jahren. Vedle připsáno: 1/4 1894. Geschenk von der Frau Marie Hübner Witwe nach dem Landes Offizialen Hübner † 1893. AMB, sign. XXa 34.

⁴⁹⁾ P. Toman, Nový slovník... Praha 1947, sv. II, str. 385. Notizenblatt der histor.-stat. Sektion in Brünn, roč. 1872, str. 87.

⁵⁰⁾ P. Nettel, Hundert Thürme. Praha 1929, str. 32. A. Masaryková, Česká grafika 19. stol. Hollar, roč. XXVIII (1955), str. 157, uvádí, že Machek vytiskl u Kunikeho ve Vídni prvních 6 listů svých Dějin českých v obrázcích kamenopisně vyvedených.

⁵¹⁾ Pohled na Brno od severu. Litografie, 33×43 cm. Značeno vlevo dole: Kunike lith. Dole uprostřed nápis: Ansicht der Hauptstadt Brünn mit dem Spielberg in Mähren. (Okolo roku 1820.) AMB, sign. XXa 33.

Pohled na Brno od severu. Litografie, 25×35,4 cm. Neznačeno. Dole uprostřed nápis: Ansicht von Brünn in Mähren. Verlag von Franz Werner in Wien Mariahilf No 128. (Patrně A. Kunike, okolo roku 1837.) UK, 1. skf. A-G 91416.

⁵²⁾ Das Kaiserthum Oesterreich in seinen Merkwürdigsten Städten, Badeorten... Darmstadt 1842, sv. II, str. 125.

⁵³⁾ P. Toman, Nový slovník... Praha 1947, sv. II, str. 712.

⁵⁴⁾ J. G. Poppel (1807-1882), vyučený ocelorytec a žák norimberské umělecké školy, soustředil kolem sebe v Mnichově řadu rytců, kteří zpracovávali téměř výhradně veduty. K neaktivnějším patřili: L. Rohbock, J. Richter, L. Lange, E. Höfer, J. M. Kolbe.

⁵⁵⁾ Zachycují: Františkovy sady s obeliskem a Hradem, druhá: náměstí s kostelem sv. Tomáše. Uloženy jsou v Karáskově galerii v Praze, inv. č. IK 1847, 1848, V 21.

⁵⁶⁾ Pohled na Brno s železniční dráhou od jihu. Chromolitografie 12,5×18,5 cm. Značeno vlevo dole: R. Alt gez. lith. Rud. Huber. Dole uprostřed nápis: Brünn von Südseite. Uvádí Das Pittoreske Oesterreich. Vídeň 1840, seš. XI, str. 24.

⁵⁷⁾ Pohled na železniční dráhu a Brno od jihu. Rytina 11,3×17 cm. Dole uprostřed nápis: Brünn. Pod ním: Verlag d. Englischen Kunstanstalt v. A. H. Payne, Leipzig a Dresden. (Kolem roku 1840.) NGP, inv. č. R. 68065.

⁵⁸⁾ Pohled na železniční viadukty a Brno od jihu. Litografie, 15×21,2 cm. Značeno vlevo dole: gez. v. Reichert. Vpravo dole: gedr. v. Rauh. Dole uprostřed: Kaiser Ferdinands Nordbahn vor Brünn. (Kolem roku 1840.) AMB, sign. XXV/2 č. 37.

Pohled na železniční viadukt a Brno od jihu. Litografie, 10×15 cm. Značeno vlevo dole: gez. E. Gurk. Vpravo dole: gest. v. Sandmann. Dole uprostřed nápis: Brünn, pod ním: Ausgeführt Black a Amstrong. (Kolem roku 1840.) UK, 1. skf. A-G 91416/70.

⁵⁹⁾ Skupinový pohled na Brno. Litografie, 18,8×12,5 cm. Značeno vlevo dole: N. d. Natur gez. von J. A. Wett 1839. Vpravo dole: Lith. von Reichert, gedr. bei J. Höfelich. Pod seznamem pohledů: Eigentum und zu haben bei J. A. Wett am Spielberg, Pelikangasse Nr. 101 in Wien. UK, 1. skf. A-G 91416/294.

Skupinový pohled na Brno. Rytina, 24,4×28,5 cm. Neznačeno. Pod seznamem pohledů: Stich

u. druck d. kunstanstalt des österreichischen Lloyds in Triest u. Wien. Uvádí Der Bote aus Mähren, roč. 1851, titulní list.

⁶⁰⁾ Thieme-Becker, sv. XXXV, str. 460.

⁶¹⁾ W. Schram, Die Ansichtensammlung der mährischen Landesbibliothek. Zeitschrift des Mähr. Landesmuseums, roč. IX (1909), str. 42.

⁶²⁾ Vojenský tábor u Tuřan, v pozadí Brno. Litografie, 23,5×35 cm. Značeno vlevo dole: F. Wolf lith. Vpravo dole: gedr. bei Leykum a c. Dole uprostřed nápis: Das Lager bei Turas höchst Brünn mit der am 8ten September 1834 in Gegenwart des Allerhöchsten Hofes abgehalten grossen Kirchen Parade. MMB, sloha V/2.

⁶³⁾ Vjezd korunovačního průvodu cis. Ferdinanda V. do Brna. Litografie, 26×35,5 cm. Značeno vpravo dole: gez. u. lith. F. Wolf. (Patrně z roku 1836-37.) MMB, sloha V/2.

Slavnostní přehlídka na Kolišti. Litografie, 33×45,5 cm. Značeno vpravo dole: gez. u. lith. F. Wolf. Dole uprostřed nápis: Die Erheilung der Brillanten Ordensinsignie am Glacis von Kaiser Ferdinand 1843. MMB, sloha V/2.

⁶⁴⁾ P. Nettel, Hundert Thürme. Praha 1929, článek O. Kletzla, Die Zeichner der Stadt des 19. Jahrhunderts, str. 20. Z. Wirth, Praha v obraze pěti století. Praha 1932.

⁶⁵⁾ Pohled na Brno od mostu na Křenové. Brev. litografie, 43×53 cm. Značeno vlevo dole: N. d. Natur gez. u. lith. v. X. Sandmann, gedr. b. J. Rauh. Dole uprostřed nápis: Brünn. Pod ním: Verlag und Eigenthum von L. Neumann in Wien. (Ze 40. let 19. stol.) AMB, sign. XXa 40.

⁶⁶⁾ Pohled na Brno z Černých Polí. Brev. litografie, 27×40 cm. Značeno vlevo dole: Nach d. Natur v. Chapuy gez. Vpravo dole: lith. v. Sandmann, Artist. Anst. v. Reiffenstein u. Rösch. Dole uprostřed nápis: Brünn. Pod ním: Verlag von Artaria u. Co in Wien. (Okolo roku 1850.) UK, 1. skf. A-G 91416/72.

⁶⁷⁾ Pohled na Brno z Červeného kopce. Brev. litografie, 31,5×42 cm. Značeno vlevo dole: Gez. v. Chapuy, gedr. b. j. Hofelich 1852. Vpravo dole: Lith. Alex. Kaiser. Dole uprostřed nápis: Brünn. Pod ním: Verlag Eigenthum V. A. Paternos WW^e u. Sohn in Wien. AMB, sign. XXa 49.

Zkratky: UK - Universitní knihovna v Brně, MMB - Museum města Brna, UPM - Umělecko-průmyslové museum v Brně, AMB - Archiv města Brna, MM - Matice Moravská, NGP - Národní galerie Praha - grafické sbírky.

**STATISTICKÝ PŘEHLED
ROZVOJE BRNA
DO ROKU 1957**

Od 13. století až do konce feudalismu patřilo k Brnu jenom území sevřené městskými hradbami, které běžely nepravidelným oválem od Šilingrova náměstí po Husově třídě k Solniční, přes náměstí Rudé armády do Rooseveltovy, pak po Rooseveltově ke konci Koblížně, ke konci Orlí, po třídě 1. máje a pod Denisovými sady zahrnuly na Šilingrovo náměstí. Co bylo uvnitř městských zdí, to bylo Brno. Před hradbami patřilo k městu jenom něco málo nejbližšího okolí.

Ostatní části dnešního Brna buď vůbec nebyly, nebo to byly malé zemědělské samostatné vesnice, položené blízko nebo daleko před městskými hradbami a spravované svými vrchnostmi. Nepatřily k městu, vyrostly nebo vznikly teprve koncem 18. a 19. století přílivem obyvatel z českého venkova a přiblížily se k Brnu tak, že s ním ve dvou etapách, roku 1850 a 1919, splynuly v jeden celek.

Při prvním úředním sčítání lidu v roce 1770 bylo napočítáno v Brně a v přilehlých předměstích 14 972 obyvatel. O dvacet let později vzrostlo město na 22 814 obyvatel. Rychlý vzrůst lze přičíst přistěhovalectví, jež se ještě zvýšilo, když ke staršímu průmyslu textilnímu se počátkem 19. století přidružil ještě průmysl železářský a strojnický. Roku 1839 dostalo se Brnu železničního spojení s Vídní a brzy potom rozběhla se železniční síť z Brna takřka všemi směry. Vzrůst tovární výroby překonal starou cechovní organizaci a roku 1859 byly cechy zrušeny. Roku 1883 byla zřízena k povznesení výroby živnostenská společnost.

V tu dobu nebylo již Brno pevností. Když roku 1809 vtáhl do Brna po druhé Napoleon (po prvé byl v Brně roku 1805), dal vyhodit některé pevné body brněnských hradeb. Vojenské kruhy pak uznaly, že Brno jako pevnost dosloužilo, a brněnské hradby a jejich příkopy byly od druhé čtvrtiny 19. století pomalu strhávány a zasypány. Bašty a koliště kolem vnitřního města byly proměněny v sady a město bylo osvobozeno od hradebního pásu, který je odděloval od předměstí. Když bylo v revolučním roce 1848 zrušeno poddanství, sloučila se v roce 1850 nejbližší předměstí s Brnem v jeden celek. Katastrální území se rozšířilo na 1816 ha a počet obyvatel se zvýšil na 48 000. Celé město bylo rozděleno na 4 okresy, které byly v roce 1905 zrušeny a všechna práva soustředěna u městského výboru. Všude v městě vznikaly nové ulice, rostl počet obyvatel a regulace města mu dávala dnešní jeho ráz. Zavedení plynu, elektrického osvětlení, pouliční dráhy a nového vodovodu zlep-

šovalo bydlení v Brně a pomáhalo rychlému růstu průmyslu, obchodu i řemeslné výroby. V roce 1910 mělo Brno již 320 továren, z nichž bylo 70 textilních.

Po skončení první světové války v roce 1918 byla zrušena násilně udržovaná nadvláda německé správy Brna. Zaslouhou nově zvoleného poradního sboru byly v roce 1919 připojeny k Brnu všechny okolní samostatné obce, čímž se katastrální území města zvětšilo na 12 380 ha a byly tak vytvořeny předpoklady k dalšímu růstu města.

Rozvoj města byl přerušen německou okupací v roce 1939, kdy byla násilně odstraněna řádně zvolená česká správa města a nahrazena okupační správou německou, jež měla před sebou jen jediný cíl: všemi prostředky potlačit v Brně český život. Za druhé světové války utrpělo Brno značné škody na lidských životech i budovách, zvláště při dvojím bombardování 25. srpna a 20. listopadu 1944 a při osvobození Brna Rudou armádou. V památný den 26. dubna 1945 bylo Brno osvobozeno od německých okupantů a den nato převzal správu města národní výbor.

Brno se úspěšně vrátilo ke své budovatelské práci na poli hospodářském, kulturním a sociálním a zaujalo mezi našimi městy ono čestné místo, které mu po právu patří.

Památková údržba

Na území města Brna je na 400 stavebních a sochařských objektů, chráněných státní památkovou péčí. Téměř polovina všech památek je soustředěna ve vnitřním historickém jádru města, kde tvoří městskou rezervaci s charakteristickým půdorysem a současně i charakteristickým panorámatem Brna.

Vnitřní město, které bude chráněno jako městská rezervace, je vymezeno ulicemi Stalinovy sady, tř. 1. máje, nám. Čs. armády, ul. Tatranskou, Husovou, Komenského nám. a třídou Obránců míru. Mezi památkovými objekty jsou i rozsáhlé soubory budov s významnými památkami stavitelskými, sochařskými, malířskými a uměleckořemeslnými. Jsou mezi nimi i unikáty z hlediska střevoevropského (komplexy budov Nové radnice, Staré radnice s obestavěním náměstí 25. února, Brněnský hrad se zbytky opevnění atd.). Dále je to celá řada památkově chráněných obytných domů ve vnitřním městě s mnoha pamětními deskami, portály, plastikami a pomníky.

Během posledních 100 let, hlavně před první světovou válkou, byly tři čtvrtiny z celkového počtu 430 domů v historickém jádru města zbořeny, bez ohledu na jejich uměleckohistorickou hodnotu. Také zásahy druhé světové války měly na historické jádro nepříznivé účinky.

Péče poskytovaná památkově chráněným objektům je nedostatečná a častěji prakticky vůbec neexistuje. Tak v rozpočtu na rok 1956 bylo na opravu památek v Brně věnováno ministerstvem školství a kultury 180 000 Kčs, v krajském rozpočtu 28 000 Kčs. Na uskutečnění asanace historického jádra města bylo by zapotřebí přes 200 milionů Kčs.

Je proto třeba podstatně zvýšit dotaci na opravu a údržbu brněnských památek a zkvalitnit provádění těchto prací, neboť při rekonstrukci se často opomíjí kulturně historický průzkum, odstraňují se zbytečně jednotlivé původní architektonické články a památkových objektů se využívá nevhodným způsobem, který urychluje jejich zkázu.

Obyvatelstvo

V městě Brně žije dnes 304 219 lidí, z toho 142 326 mužů a 161 893 žen. Údaje o obyvatelstvu Brna celkem, tj. vnitřního města i s předměstími, jsou známy až od roku 1869. První sčítání lidu na území dnešního vnitřního města konalo se již v roce 1770. Tehdy bylo v Brně napočteno 14 972 obyvatel. O několik roků později (v roce 1786) vzrostl jejich počet na 19 011, v roce 1791 pak na 22 814, v roce 1829 na 34 644, v roce 1846 na 45 189, při prvním všeobecném sčítání lidu v roce 1859 na 58 809 a při sčítání lidu v roce 1869 již na 73 771. Je to jistě vzrůst neobyčejně prudký a možný jen u města, které je v začátcích svého vývoje, podporovaného prvním rozmachem průmyslu, odpadnutím pevnostního pásu, svým stále rostoucím významem i jinými okolnostmi. Ani po roce 1869 se vzrůst dnešního vnitřního města nezastavil. Rostlo stále, i když relativně ne tak prudce jako dříve. To proto, že v té době nebyly již jeho růstu dány neobyčejně příznivé podmínky předchozích období, a také proto, že se prostor, který mohl sloužit ve vnitřním městě dalšímu zastavování a tím také zalidňování, již poměrně nasýtil. Váha dalšího růstu se tak přesunula na nově se tvořící a vzrůstající brněnská předměstí (tehdy ještě samostatné obce). Předměstské čtvrti se tehdejšímu Brnu stavebně stále víc a více přibližovaly, až s ním na mnoha místech splynuly vjedno, a to mnohem dříve, než se tak stalo právně v roce 1919.

Ve srovnání s rokem 1869 zvýšil se dnešní stav obyvatelstva v Brně téměř trojnásobně.

Jak se vyvíjelo město po roce 1919, ukazuje následující tabulka:

Rok	Počet obyvatel k 1. lednu	Počet sňatků		Počet živě narozených		Počet zemřelých (bez mrtvě nar.)		Přírůstek přirozenou měnou		Odhad přírůstku obyv. stěhováním		Celkový přírůstek obyvatelstva	
		absol.	na tis. obyv.	absol.	na tis. obyv.	absol.	na tis. obyv.	absol.	na tis. obyv.	absol.	na tis. obyv.	absol.	na tis. obyv.
1920	216 352	4032	18,64	4494	20,77	4175	19,30	319	1,47	5087	23,51	5406	24,98
1930	262 325	2484	9,47	3290	12,54	2730	10,41	560	2,13	2040	7,78	2600	9,91
1940	320 180	2804	8,75	3576	11,17	2626	8,20	950	2,97	6981	21,80	7931	24,77
1950	284 946	3172	11,18	4670	16,47	2611	9,21	2059	7,26	-1651	-5,79	408	1,43
1951	285 454	3222	11,29	4773	16,72	2638	9,24	2135	7,48	6112	21,41	8247	28,89
1952	293 701	2804	9,55	4966	16,91	2616	8,91	2350	8,00	5810	19,78	8160	27,78
1953	301 861	2251	7,46	4832	16,01	2578	8,54	2254	7,47	51	0,17	2203	7,30
1954	304 064	2379	7,82	4649	15,29	2684	8,83	1965	6,46	-3098	-10,19	-1133	-3,73
1955	302 931	2303	7,60	4443	14,70	2533	8,36	1920	6,34	-632	-2,09	1288	4,25
1956	304 219	2555	8,40	4457	14,65	2557	8,41	1900	6,25	252	0,83	2152	7,07

Během posledních deseti let přibýlo v Brně 36 988 lidí, z toho přirozeným přírůstkem 22 502 a stěhováním 14 486. K nadprůměrnému úbytku obyvatel došlo v letech 1941 a 1942, kdy v důsledku totálního nasazení mladých lidí do Německa, deportací židů a tisíců brněnských občanů do koncentračních táborů ubylo v Brně

kolem padesáti tisíc lidí. Rok 1945 je velmi příznačný pro měnu obyvatelstva v Brně. Sta, ba tisíce brněnských občanů zaplatilo životem osvobození města a počet zemřelých v tomto roce je nejvyšší od první světové války vůbec. V důsledku odsunu Němců, kteří v Brně představovali 21% místního obyvatelstva (k 1. 1. 1945 bylo jich v Brně 58 375), došlo během roku 1945 ke značnému úbytku obyvatel. Od tohoto data Brno opět rostlo až do roku 1954. V tomto roce nestačil přirozený přírůstek krýt úbytek stěhováním, takže došlo ke snížení stavu obyvatelstva. Od roku 1955 začíná se počet obyvatelů opět zvyšovat.

Poměrně nízká porodnost předválečných let začíná opět vzrůstat v prvních letech války. Toto zvýšení dostoupilo vrcholu v poválečném roce 1946 (23 dětí na 100 obyvatel) a od tohoto roku snižuje se porodnost stejně, jak tomu bylo v letech po první světové válce. Zvýšení porodnosti za války bylo ovlivněno tím, že se ženy bránily pracovnímu nasazení.

Sňatečnost v Brně dosáhla od roku 1929 stejné výše až na začátku války, tj. v roce 1939, načež po dobu pěti válečných let se opět snížila. Minima dosáhl počet sňatků v roce 1944 a zvýšená sňatečnost nastala opět v době poválečné, neboť sňatek uzavírali všichni ti, kterým válka byla překážkou v jeho uskutečnění. V poslední době počet uzavřených sňatků opět klesá a počet manželství soudně rozvázaných vzrůstá. Připadá tak v tomto roce v Brně skoro na tři nově uzavřená manželství jedno soudně rozvázané.

Podle národního sčítání k 1. 3. bylo věkové rozvrstvení obyvatel města Brna následující:

od 0 do 5 let	28 642 osob
6 do 14 let	30 686 osob
15 do 59 let	192 489 osob
60 let	33 129 osob

Národnost obyvatelstva v Brně

Rok sčítání	Národnost obyvatel			Úhrn obyvatel
	československá	německá	ostatní	
1920	156 906	55 816	3 630	216 352
1930	205 282	52 165	4 878	262 325
1950	280 294	1 464	3 188	284 946

Bližší označení obyvatelstva města Brna podle národnosti k 1. 3. 1950:

Národnost: česká	275 244 osob
slovenská	6 050 „
ruská	591 „
polská	274 „
německá	1 464 „
maďarská	143 „
ostatní	2 180 „
úhrnem	284 946 „

Domy a byty

Vzrůst měst projevuje se vedle počtu obyvatel také počtem domů a bytů. Jak v Brně vzrůstal od roku 1880 počet domů a od roku 1921 počet bytů, názorně ukazuje následující tabulka:

Rok	Počet k 1. lednu		Index pohybu (1921 = 100)		
	domů	bytů	obyvatel	domů	bytů
1880	5 417	—	49,3	40,9	—
1890	6 728	—	60,4	50,8	—
1900	8 828	—	73,8	66,7	—
1910	11 950	—	90,9	90,2	—
1921	13 244	48 746	100,0	100,0	100,0
1925	14 529	52 746	105,5	109,7	108,2
1930	18 590	64 842	118,3	140,4	133,0
1935	22 129	77 944	130,6	167,1	159,9
1940	24 299	89 363	144,4	183,5	183,3
1945	—	—	127,1	—	—
1950	26 810	87 250	128,5	203,7	181,2

Z tabulky je zřejmo, že počtem domů i počtem bytů Brno roste mnohem rychleji než počtem svého obyvatelstva. Tomu nasvědčuje také snižování počtu osob připadajících na 1 byt; tak v roce 1921 připadlo na 1 byt 4,5 osoby, v roce 1930 — 4,0, v roce 1940 — 3,6 a v roce 1950 již jen 3,2 osoby. Toto zlepšení však nestačí daleko uspokojit požadavky pracujících, neboť se vzrůstající životní úrovní rostou i požadavky na vyšší úroveň bydlení.

Výstavba domů a jejich údržba utrpěla velké škody za okupace zákazem stavební činnosti, válečnými událostmi, zanedbáváním údržby a oprav v posledních letech a pomalým tempem bytové výstavby v našem městě.

Ke konci války v roce 1945 bylo v Brně celkem zničeno 11 800 bytových jednotek. V letech 1945–53 bylo rekonstruováno a stavbami získáno asi 6300 bytových jednotek, takže ztráta byla snížena na 5500 bytových jednotek.

V Brně je mnoho starých domů a jejich odstraňováním pro stavební zchátralost ztrácí se ročně průměrně 300 bytů. Bytový fond města Brna vykazuje 33,2 % bytů starších 55 let a jsou mezi nimi i 100 let staré.

Podle velikosti je v Brně:

svobodáren	17 %
1 pokojových bytů	55 %
2 „ „	18 %
3 „ „	7 %
vícepokojových bytů	3 %

Energetické zásobování města

Elektrárna v Brně, postavená roku 1882, sloužila jen k osvětlování nově postaveného divadla. Byla to první elektrárna tohoto druhu v Evropě. Po zřízení elektrárny nové v roce 1898, která zásobovala již širší oblast města, byla původní výrobní zrušena. V roce 1912 byla rozvodná síť města Brna připojena na oslavanskou elektrárnu. Po zřízení brněnské teplárny byla tato spojena s rozvodnou městské teplárny. Správa brněnských energetických rozvodoven provádí postupně výměnu zastaralých kabelů za nové, ovšem většího průměru, čímž se zvýší kapacita rozvodu.

Pro zajištění trvale plynulé dodávky elektrického proudu pro město Brno je nutno urychleně dokončit výstavbu teplárny a přeměnu jejího vytápění na zemní plyn.

Teplárna byla dána do provozu v roce 1930, kdy zásobovala město jak parou, tak i elektrinou. Dnes však již nestačí krýt naléhavé potřeby města. Pro novou průmyslovou čtvrť na jihu města bude třeba vybudovat novou teplárnu Brno-jih a uvolněný výkon teplárny na Špitálce přesunout na obytné domy a městskou vybavenost.

Zásobování plynem

Plynárna byla vybudována v roce 1848. Původně dodávala svítiplyn jen pro osvětlování ulic. Od zavedení elektriny přenechávala osvětlování a pohon elektrárně a zaváděla svítiplyn jako palivo pro vaření a topení. Dnes dodává plyn výhradně jen pro vaření a nejrůznější topné účely jak v domácnostech, tak v průmyslu.

Pro mnoho rekonstrukcí je dnešní rozvodná síť o 20 % poddimenzována. Zvýšené odběry plynu způsobují v rozvodné síti tlaková minima na různých částech města, zejména při špičkových odběrech, dále se ucpává potrubí a vzniká rychlejší korose. Proto je nutné vybudovat středotlakový okruh, který by zaručil po celé rozvodné síti stejnoměrný tlak plynu. Tento okruh je již částečně vybudován, a to v osách plynárna Radlas–Valchařská, plynárna Radlas–Vančurova, plynárna Radlas–Komín. Na tomto okruhu se v současné době buduje nový plynovod v Králově Poli o kapacitě 150 000 m³.

Pro vzrůstající bytovou výstavbu bude nutné do roku 1960 vybudovat nových 3950 plynových přípojek. Dodávka zemního plynu vzroste do roku 1960 více než čtyřnásobně ve srovnání s rokem 1954.

Kanalizace

Od sedmdesátých let minulého století, kdy se začala budovat veřejná kanalizace v Brně, odvádějí se odpadní vody do brněnských vodních toků Svitavy a Svratky. Dnešní kanalizační síť má délku 400 km a vyúsťuje dvěma hlavními sběrači u Modřic do řeky Svratky. Odpadní vody nejsou vůbec čištěny, a tak málo vodný tok je silně znečištěn a zcela vyřazen z funkce hospodářské, rekreační a jiné a naopak se stal zdravotně nebezpečným.

Konečně v roce 1951 byla zahájena stavba ústřední kanalizační čistírny města Brna u Modřic, ve které budou veškeré brněnské odpadní vody čištěny a podle projektů využívány pak v zemědělství. Zastavěná plocha kanalizační čistírny u Modřic je asi 25 ha a bude do ní přitékat denně přes 100 000 m³ odpadních vod.

Železniční doprava

Brněnský železniční uzel se vyvíjel od roku 1839 živelně a nahodile. Poněvadž výstavbu prováděly dvě společnosti, vznikla soustava dvou nádraží – Horního a Dolního. Po sloučení obou společností bylo rozhodnuto vybudovat z nádraží Horního nádraží pro osobní dopravu a z nádraží Dolního nádraží pro nákladovou dopravu. Aby mohly některé vlaky zajíždět přímo na Horní nádraží, byly vybudovány spojky v Židenicích a Komárově. Současné železniční zařízení je ne hospodárné a brzdí rozvoj města. V roce 1948 bylo dohodnuto, že nové osobní ústřední nádraží bude přeloženo na místo dnešního Dolního nádraží.

Do Brna zaústí 7 železničních tratí (směr Česká Třebová, Vlára, Přerov, Bratislava, Znojmo, Jihlava a Žďár) pro osobní a nákladní dopravu. Z těch jsou pouze dvě tratě dvoukolejné. Stav železničních zařízení v Brně jak ve své podstatě, tak i v poměru k vývojovému plánování města je tak neutěšený, že bylo hledáno nové řešení, jež by mohlo účelně uspokojit obě zúčastněné složky, tj. dráhu i město. Po mnoha řešeních bylo rozhodnuto o stavbě nové dráhy Brno–Tišnov–Havlíčkův Brod, navazující v Brně přímým zapojením po obvodu města na vlárskou trať.

Silniční doprava

Síť silniční dopravy vznikla ze soustavy radiálních tereziánských komunikací: Brno–Svitavy–Břeclav–Olomouc–Jihlava a silnice do Hodonína a do Blanska. Všechny tyto radiálové silnice vyúsťují do vnitřního městského okruhu (ul. Tatranská, Stalínovy sady, náměstí Rudé armády a Husova třída). Radiálové komunikace jsou vzájemně spojeny středním okruhem, který však není místy úplně dobudován. Mimo tento okruh se navrhuje vnější okruh, který by plynule spojoval radiály mimo dnešní zastavěnou oblast. Vedle tohoto vnějšího okruhu je nutné zdvojit hlavní výpadové směry tak, aby motorová doprava nebyla bržděna dopravou městskou.

Na území města je z celkové délky 393 km silnic 258 km místních komunikací a 135 km státních silnic. Místní komunikace jsou rozděleny podle povrchu takto: 118 km vozovek prašných (tj. šterkových), 35 km vozovek s lehkou povrchovou úpravou, 56 km vozovek s těžkou povrchovou úpravou, 47 km vozovek dlážděných a 2 km vozovek jiných. Celková plocha místních komunikací je 5 829 000 m² v hodnotě podle gen. inventarisace Kčs 467 000 000.

Na celkovou délku 135 km vozovek státních silnic v Brně připadá 16 km silnic šterkových, 40 km s lehkou živičnou úpravou, 12 km s těžkou úpravou, 63 km dlážděných vozovek a 4 km vozovek jiných.

Jaké částky se ročně věnují na komunikace, je zřejmo z následující tabulky:

	Skutečné výdaje		
	1954	1955	1956
Údržba	7 266 000	8 368 000	7 570 000
Generální opravy	1 400 000	512 000	1 802 000
Investice	4 205 000	1 575 000	2 404 000
Celkem	12 871 000	10 455 000	11 776 000

Dnešní stav silnic naprosto nevyhovuje silné frekvenci jak svou šířkou, tak i úpravou povrchu.

Městskou dopravu tvoří síť pouličních drah, dlouhá 54,5 km, autobusů 62,5 km a trolejbusů 17,5 km. Síť městské dopravy měří celkem 133,6 km.

Dálková autobusová doprava je soustředěna na novém autobusovém nádraží na třídě 1. máje. Poloha tohoto nádraží je určena požadavkem dopravit cestující až do středu města. Vyhovuje také vzhledem k blízkosti hlavního osobního nádraží a městských komunikací.

V Brně je 59 mostů a 28 lávek na místních komunikacích. Z tohoto počtu je 34 mostů betonových a železobetonových, 12 železných, 7 cihlových, 1 kamenný a 33 dřevěných mostů a lávek. Za mosty zničené válkou nebyla dosud provedena výstavba 10 mostů. Na jejich místě jsou ve všech případech dřevěné mosty a lávky provisorní.

V roce 1956 zahájily Čs. státní silnice výstavbu válkou zničených mostů v Brněnských Ivanovicích, Obřanech a v Bystrci.

Průmysl a živnosti

Charakter Brna je jednoznačně průmyslový. Město má tradiční strojírenský a textilní průmysl. Brno vyvinulo se už za Rakouska v přední průmyslové město. Vývoj ten začal koncem 18. století, kdy byly zakládány cizinci první soukenické továrny. Do doby první světové války bylo Brno střediskem vlnářského průmyslu a textilní výrobky byly vyváženy do celého světa. Na textilní průmysl navázala celá řada podniků konfekčních a pletářských.

Období mezi první a druhou světovou válkou znamená přelom. Kovoprůmysl v městě rostl rychleji než průmysl textilní. Hlavní příčinou stagnace vlnářského průmyslu byly potíže s vývozem textilního zboží, které stále rostly a staly se nepřekonatelnými. Cizí státy zaváděly textilní průmysl a měly zájem hlavně o stroje. Strojářský průmysl, který v době světové krize v letech třicátých se téměř zhroutil, vyrostl opět velmi rychle. Za protektorátu bylo v Brně postaveno 14 nových závodů a Brno se stalo velkým střediskem kovoprůmyslu. Od roku 1948, kdy jsme položili základ pevného socialistického státu, dochází i v našem městě k velkému rozvoji národního hospodářství. První pětiletka byla splněna s úspěchem. Základní úkol – přestavba našeho hospodářství, vybudování těžkého průmyslu, zejména strojírenství – byl splněn. Dnes v našich strojírenských závodech vyrábíme stroje tak mohutného účinku, o jakých se dřívějším akcionářům brněnského strojírenství ani nezdálo.

Jak velká část strojírenského průmyslu je zastoupena v Brně, je zřejmo z následující tabulky:

	Stav k 31. XII. 1955	
	počet závodů	počet zaměstnanců
Kraj Brněnský	80	63 281
Z toho okres Brno-město	51	43 811
Podíl v %	63,8	69,2

Velikost strojírenských závodů v Brně roztríděných podle počtu zaměstnanců:

do 500 zaměstnanců	34 závodů
od 500 do 2000 zaměstnanců	13 závodů
od 2000 do 5000 zaměstnanců	1 závod
5000 a více zaměstnanců	3 závody

Dalším důležitým hospodářským činitelem v Brně je průmysl textilní. Největší podniky jsou Moravan, Vlněna, Mosilana, Vlnap a Kras. V těchto továrnách se vyrábějí vlněné tkaniny, vlněné, česané a vigoňové příze. Moravan zásobuje trh jak domácí, tak i zahraniční nábytkovými tkaninami, koberci a plyši. Konfekcí, hlavně svrchními oděvy, se zabývá Kras. Odbytíštěm brněnského textilu je nejen náš stát, ale i cizina. Vedle těchto hlavních odvětví jsou v Brně zastoupena všechna ostatní.

Průmysl v Brně je nejvíce koncentrován v jihovýchodní části města. Závadou rozmístění je to, že se průmysl nachází většinou v zastavěné obytné části a jeho rozšiřování je nemožné. Směrný plán řeší tuto otázku a dislokuje průmysl na jižní okraj města. Ovšem přemísťování průmyslu do jižního sektoru je zatím omezeno pro nevyjasněnost v železniční otázce a malé možnosti vlečkového připojení. Nutno proto také nové závody rozmísťovat mimo hranice města. Také se počítá s přesídlením těch závodů, které nejsou schopny splnit základní požadavky města, kterým není zaručen socialistický rozvoj a jsou na překážku vývoji města.

Soukromé živnosti

Do začátku první pětiletky (1949) obstarávali na území města Brna veškerou drobnou údržbu a místní služby soukromí živnostníci. K zajištění zdárného postupu socialisace v naší republice však bylo nutno i v těchto oborech zatlačovat kapitalistické a soukromé živly a nahrazovat je novým socialistickým podnikáním. Za tím účelem bylo třeba vybudovat nové komunální podniky, které by ustavičně zlepšovaly služby pracující veřejnosti. Během první pětiletky se podařilo značně potlačit soukromý živel, jak je patrné z následujícího přehledu.

Stav soukromých živností na začátku roku:

rok 1946 — 22 463 živností	rok 1952 — 3 064 živností
1947 — 22 468 „	1953 — 2 299 „
1948 — 20 453 „	1954 — 1 873 „
1949 — 10 507 „	1955 — 1 869 „
1950 — 5 719 „	1956 — 1 683 „
1951 — 4 192 „	

Největší úbytek soukromých živností nastal v letech 1949 a 1950, a to jednak znárodněním větších podniků, jednak rušením podniků ve větším množství (především národní správa německých živností). Z celkového počtu zaniklých soukromých živností bylo socialisováno cca 30 % podniků. Ostatní živnostníci buď přešli do socialistického sektoru jako zaměstnanci, nebo odešli do důchodu. Mezi zbývajících živnostníků byla většina přestárých nebo nemocných, jejichž provozovny byly podle provozního řádu nevyhovující, s nedostatečným a zastaralým vybavením.

Nové živnosti se povolují jen zcela výjimečně, a to v oborech, ve kterých socialistický sektor nestačí dosud zajistit potřebnou údržbu a služby (okrajové části města).

Místní hospodářství

V průběhu první pětiletky vznikla nová hospodářská organizace – odvětví místního hospodářství. Základním zdrojem této nové organizace byly některé dřívější obecní podniky, výrobní družstva a soukromé živnosti.

Od vzniku tohoto nového odvětví bylo přes všechny potíže a nedostatky vytvořeno organizační dílo velkých rozměrů. Úkolem podniků místního průmyslu je zajistit výrobu drobných předmětů denní potřeby využitím místních zdrojů surovin a průmyslového odpadu.

Místní hospodářství prochází rychlým rozvojem, postupně se přetváří a očekává se od něho, že s menším počtem pracujících a sníženými náklady uspokojí stále rostoucí požadavky a poptávku obyvatelstva. Překotně prošlo několika vývojovými fázemi, které nebylo možno ani sledovat.

V místním hospodářství okresu Brno-město pracuje 10 140 lidí, kteří zajišťují drobné služby obyvatelstvu, údržbu a čistotu města, komunikace, provoz veřejného osvětlení, zdravotně technické služby apod. Součástí místního hospodářství je komunální stavebnictví, zastoupené v Brně Stavebním podnikem, Bytovou údržbou a Komunikačním podnikem města Brna.

Mezi brněnské průmyslové podniky místního hospodářství patří Dřevopodnik, Kovopodnik, Oděvnictví a Sodovkárny. Těžiště hlavní činnosti těchto podniků jsou práce údržbářské a opravářské, výroba spotřebního zboží na zakázku podle individuálních požadavků spotřebitelů a zajišťování řemeslné výroby pro potřeby průmyslu, dopravy a zemědělství.

Výsledky hodnoty práce a jejich zvyšování ukazuje následující tabulka:

Podnik	Dosažené tržby v roce 1956	Index růstu tržeb 1956/54	Ø evidenčního počtu pracovníků - dělníků v roce 1956	Index růstu pracovníků - dělníků 1956/54
Komunální služby				
Kadeřnictví	15 610	127,9	651	102,0
Lázně	4 710	100,9	213	100,9
Prádelny	21 103	122,9	911	106,7
Služby	16 954	123,1	557	99,8
Technické služby - Komunikační podniky (sloučeno v roce 1956)	29 433	119,5	904	115,2
Zahradnictví	14 932	107,7	551	116,7
Dopravní podnik	83 441	121,5	2 313	102,3
Stavební podnik	44 519	162,0	846	123,9
Bytová údržba	44 051	115,4	973	93,9
Celkem	274 753	124,5	7 919	105,6

Podnik	Dosažené tržby v roce 1956	Index růstu tržeb 1956/54	Ø evidenčního počtu pracovníků - dělníků v roce 1956	Index růstu pracovníků - dělníků 1956/54
Místní průmysl				
Dřevopodnik	19 880	101,0	432	88,9
Kovopodnik	29 642	119,8	554	105,3
Oděvnictví	19 198	66,0	678	89,6
Sodovkárny	9 187	138,2	42	110,5
Celkem	77 907	97,2	1 706	94,4

Z podniků místního hospodářství, které mají největší význam pro obyvatelstvo, je na prvním místě Dopravní podnik města Brna. Kolik osob bylo přepraveno v posledních třech letech, vidíme z následující tabulky:

Druh dopravy	Přepraveno osob v roce		
	1954	1955	1956
Elektrická dráha	131 180 000	136 070 000	140 580 000
Trolejbusy	12 649 000	12 125 000	12 992 000
Autobusy	7 286 000	8 962 000	10 625 000
Lodě	548 000	612 000	648 000
Autodrožky	92 000	96 000	130 000

Pracující velmi vyhledávají služby Prádelny, barvíren a chem. čistíren města Brna. Stále stoupající výkon je nejlépe patrný z tohoto porovnání:

	1954	1955	1956
Vypráno prádlo celkem v t	2 282	2 380	2 676
z toho pro obyvatelstvo	918	1 085	1 269
Vyčištěno a nabarveno v t	1 637	1 835	2 004
z toho pro obyvatelstvo	1 208	1 617	1 775
Vypráno peří v kg	18 446	26 407	28 660

O rozsahu činnosti komunálního podniku Lázně města Brna svědčí přehled o návštěvě jeho zařízení:

Očistné lázně	Lázně použilo osob v roce		
	1954	1955	1956
Sprchové	117 292	117 342	126 993
Vanové	126 268	126 661	127 546
Letní lázně	337 594	284 546	382 153

Jednou z nejvyhledávanějších služeb jsou služby kadeřnické. Dosavadní síť provozovaná však ještě nestačí krýt stále rostoucí požadavky. V Kadeřnictví a holičství se projevila tato návštěvnost:

Obslouženo zákazníků	1954	1955	1956
v holičství	1 171 000	1 277 000	1 370 000
v kadeřnictví	512 000	540 000	576 000
v kosmetice a pedikúře	53 000	58 000	61 000

Z ostatních služeb jsou důležité též *Služby města Brna*. Od založení podniku v roce 1949 se podnik zvětšil více než třikrát, tržby se zvýšily pětkrát. Kromě služeb fotografických, propagačních, plánografie, rozmnožování, opravy hudebních nástrojů, pohřebnictví, výlepu plakátů a tištění stuh obstarává podnik ve své provozovně Svatka všechny záležitosti, které potřebují naši občané pro vstup do manželství.

O údržbu veřejné zeleně a výrobu květin, keřů a stromků se stará Zahradnictví města Brna.

Přehled o činnosti podniku vidíme z těchto ukazatelů:

	1949	1956
Maloobchodní obrát v Kčs	8 436 000	14 932 000
Rozloha městských sadů v ha	157	203
Spotřeba květin ve veřejných sadech, kusů	145 000	365 000
Počet dětských hřišť v brněnských městských sadech	104	149
Výroba rychlené a rané zeleniny	100%	696%

O čistotu města pečuje Technická služba města Brna. Také služby tohoto podniku se rok od roku zlepšují, jak je zřejmé z uvedeného porovnání:

	1954	1955	1956
Počet Kuka-vozů	7	9	14
Odvezeno popela z domácností v m ³	112 457	132 958	154 777
Počet popelových nádob v domech v kusech	30 118	31 953	34 158
Spotřeba vody při kropení vozovek v m ³	23 109	91 211	111 259
Množství očištěných vozovek v km	587 262	598 234	677 819
Počet zaměstnanců při čištění ulic	236	243	244

Na čištění města se ročně vynakládá průměrně 5 000 000 Kčs, ale přesto byla čistota města předmětem častých stížností.

Vnitřní obchod

Předpokladem pro řádné plnění funkce státního obchodu je dobře vybavená a správně rozmístěná síť maloobchodních prodejen. Brněnská maloobchodní síť má dosud převážný charakter rozdrobenosti, tj. převládají v ní malé prodejny s malým počtem zaměstnanců. Rozdrobená síť je dědictvím z doby kapitalismu, kdy rozhodující pohnutkou při zřizování obchodních prodejen byla snaha po dosažení co největšího zisku. Proto se zřizovaly obchodní prodejny především ve vnitřním městě a na nejfrekventovanějších ulicích, zatím co byly soustavně opomíjeny okrajové části města s menší kupní silou.

Přebudování této rozdrobené sítě na síť odpovídající požadavkům vyspělého socialistického obchodu a stále rostoucím požadavkům na kulturnost prodeje vyžadá si velmi dlouhé doby a vysokých nákladů. Platí to zejména o síti ve staré části města, kde řešení této otázky naráží na těžko překonatelné dislokační potíže.

Pro odstranění alespoň největších nedostatků byl v roce 1955 vypracován generální plán výstavby sítě pro léta 1956–1960, který však nepředstavuje základní řešení otázky úpravy sítě ve smyslu nejnovějších směrnic. Ve snaze alespoň částečně přebudovat rozdrobenost sítě na síť větších prodejen byla již v roce 1954 zřízena některá obchodní střediska, a to 3 potravinářská střediska a 3 střediska průmyslového zboží. Zdokonalením sítě obchodu je též zavádění prodeje se samoobsluhou. Takové prodejny byly v Brně dosud zřízeny 4, a to 2 potravinářské a 2 průmyslového zboží.

K dalšímu budování velkých prodejen přikročuje se v bytových novostavbách, zejména v nových sídlištích.

V zájmu zlepšení obchodní sítě plánuje se zřízení 98 velkých obchodních jednotek, případně středisek, rozšíření 74 a přemístění 44 jednotek. V souvislosti s touto přestavbou plánuje se zrušení 94 nevyhovujících jednotek. Z nejvýznamnějších a největších projektů, které byly do generálního plánu pojaty, jsou stavba gastro-nomu a velkého hotelu.

Přehled o počtu maloobchodních prodejen v Brně v roce 1955:

Prodejny	Celkem	Z toho		
		státní	družstevní	soukromé
Potravinářské	1 100	1 047	5	48
Nepotravinářské	843	585	25	233
z toho stánky	22	—	—	22
Smišené	32	—	—	32
Obchodní domy	5	5	—	—
Úhrnem	1 980	1 637	30	313

Vývoj maloobchodních prodejen všech systémů (bez restaurací a jídelen) od roku 1953:

Systém	1953	1954	1955
Státní	1 891	1 564	1 637
Družstevní	52	28	30
Soukromý	348	339	313
Celkem	2 291	1 931	1 980

Vývoj maloobchodní sítě v Brně od roku 1952:

Obchody	1952	1953	1954	1955
Potravinářské	1 434	1 415	1 162	1 100
Nepotravinářské	911	851	732	843
Smišené	—	20	32	32
Obchodní domy	5	5	5	5
Restaurace, výčepny, automaty, kavárny, vinárny	326	317	345	344
Závodní jídelny a kantiny	160	156	151	144
Školní kuchyně	39	43	49	46

Prodej vybraných druhů zboží v prodejnách státního maloobchodu v letech 1954 až 1956:

Druh zboží	Prodáno zboží v tunách		
	1954	1955	1956
Chléb	17 080,1	16 628,8	16 692,2
Pečivo běžné	5 161,1	5 584,1	5 913,6
Pšeničná mouka a krupice	8 469,6	7 754,8	7 450,1
Cukr rafinovaný	6 329,4	5 957,7	6 036,0
Čokoládové cukrovinky	555,5	533,0	589,0
Maso výsekové	4 919,0	4 977,4	6 409,0
Masné výrobky	3 649,2	4 075,4	4 085,9
Masové konzervy	384,0	303,8	255,1
Drůbež zabitá	702,8	648,1	631,6
Ryby a rybí výrobky	1 601,7	1 480,5	1 203,8
Vejce skořápková ks tis.	27 990,8	28 872,1	30 179,1
Sádlo vepřové syrové a slanina	556,5	310,1	640,6
Sádlo vepřové škvarené	1 076,9	945,9	700,5
Rostlinné tuky	1 239,1	1 119,0	1 193,1
Máslo	1 490,0	1 592,0	1 489,2
Mléko konsumní v 1000 l	31 132,6	30 126,2	29 108,2
Sýry	697,6	626,4	660,6
Brambory	18 331,6	22 912,8	20 705,7
Zelenina čerstvá	7 655,6	9 338,3	8 228,8
Ovoce čerstvé	4 034,9	6 389,2	5 293,6
Pivo v 1000 l	3 948,6	4 712,6	5 706,2
Víno v 1000 l	422,3	423,1	721,0
Lihoviny v 1000 l	489,7	438,4	436,9
Káva pražená	30,4	67,2	92,7
Čaj	14,8	16,9	19,0
Elektrické pračky v kusech	3 965	15 096	9 875
Elektrické chladničky v kusech	746	1 431	1 456
Motocykly v kusech	840	3 828	3 020
Osobní auta v kusech	16	60	384
Oděvy v tis. Kčs	58 630	70 488	81 707

Stravování

Nároky na stravovací služby se v poslední době neobyčejně zvýšily v důsledku pořádání pravidelných celostátních výstav čl. strojírenství, takže nebylo možno vystačit se stávajícími závody, jejichž kapacita stačí pouze pro normální turistický a cizinecký ruch. Při pořádání II. celostátní výstavy v roce 1956 bylo nutno v době

největších návalů zapojit do stravovací služby návštěvníků i závodní jídelny, v nichž bylo na kritickou dobu zavedeno komerční stravování. Vzhledem k tomu, že Brno bude též veletržním městem, bude nutno rozšířit síť závodů společného stravování, zejména v okolí výstaviště.

Síť veřejného a společného stravování v Brně na konci roku 1956:

Stravovací služby	Počet			
	závodů	středisek	pracovníků	míst k sezení
Státní	269	335	2 489	24 269
z toho vyvařující	—	107	—	—
Soukromé	63	63	73	2 000
Závodní jídelny	124	X	X	9 694
Kantiny	56	X	X	X

Ubytovací služby

Brno stává se veletržním městem a bude středem zvýšeného cizineckého ruchu. Ubytovací možnosti jsou však nedostatečné. Je proto nutné vybudovat v Brně nový velký hotel. V současné době vracejí se svému původnímu účelu hotely, které sloužily za byty a kanceláře. V r. 1957 budou vráceny hotely Zora v Král. Polí, Olymp v Černých polích a Apollo v Husovicích.

Hotelové ubytování v Brně k 15. 8. 1956:

Skupina	Hotel	Lůžka bez přistýlek	Přistýlky	Lůžka s přistýlkami celkem
A	Grand	193	83	276
B	Slovan	208	57	265
B	Slavia	136	75	211
B	Avion	51	17	68
B	Morava	129	85	214
B	Evropa	66	20	86
B	Metropol	82	24	106
B	Pižeňský dvůr	59	16	75
C	Škoda, Nový Lískovec	47	—	47
C	Merkur, Královo Pole	30	—	30
C	Tatran	52	—	52
C	Korso	30	—	30
Celkem		1 095	377	1 472

Mimo hotelové ubytování má n. p. Turista pro hromadné ubytování 4 ubytovny, a to na Staňkově, Opuštěné, Křenové a Tatranské. Celková kapacita všech ubytoven je 186 lůžek.

Zemědělství

Vývoj Jednotných zemědělských družstev

Během posledních sedmi let nastaly v zemědělství okresu Brno-město podstatné změny. Drobní a střední zemědělci přecházejí od malovýroby na produktivnější velkovýrobu tím, že se sdružují v JZD. První tři JZD III. typu vznikla v Brně-městě v roce 1950. Přehledná tabulka o rozvoji zemědělského družstevnictví na území Brna ukazuje, jak soustavně vzrůstá členská a půdní základna a živočišná výroba JZD.

Ukazatel	Stav na konci roku		
	1950	1953	1956
Počet obcí v okrese	27	27	27
Počet JZD III. typu	3	14	14
Počet členů JZD III. typu	267	458	661
Počet zeměděl. závodů družstevních v JZD	155	185	420
Výměra společné obhospodařované půdy:			
zemědělské ha	199,30	2 406,32	2 716,36
orné ha	198,80	2 303,46	2 487,95
Podíl JZD na celkové výměře půdy krajských plánovaných závodů			
zemědělské ‰	3,34	40,83	40,05
orné ‰	3,81	43,01	46,47
Výměra členských záhumenků:			
zemědělské půdy ha	—	151,74	178,28
orné půdy ha	—	138,65	147,11
Společně ustájený dobytek v JZD:			
skot celkem	103	884	1 261
z toho: krávy	50	428	539
prasata celkem	150	2 014	3 413
z toho: prasnice	25	207	743
koně	—	110	159
ovce	—	42	169
drůbež celkem	800	7 014	8 603
z toho: slepice	780	6 348	8 294

Přehled o počtu pracovníků v poměru k obhospodařované půdě:

Ukazatel	Stav 1. ledna		
	1953	1955	1956
JZD			
Výměra zemědělské půdy ha	2 129,95	3 581,54	2 653,66
Výměra orné půdy ha	2 099,22	2 396,12	2 474,49
Počet pracovníků celkem	365	595	713
Na jednoho pracovníka připadá zemědělské půdy ha	5,83	4,33	3,71
Na jednoho pracovníka připadá orné půdy ha	5,75	4,02	3,44
Jednotně hospodařící rolníci			
Výměra zemědělské půdy ha	3 611,95	3 296,93	3 698,45
Výměra orné půdy ha	3 154,30	2 685,52	2 722,60
Počet pracovníků celkem	987	733	778
Na jednoho pracovníka připadá zemědělské půdy ha	3,65	4,49	4,75
Na jednoho pracovníka připadá orné půdy ha	3,19	3,66	3,49

Rostlinná výroba

Okres Brno-město patří do geomického výrobního typu řepářského. V severní části okresu jsou dobré obilnářské a obilnářskobramborářské půdy, v jižní, jihovýchodní a jihozápadní jsou nejproduktivnější těžké půdy hlinité. V jižní části jsou výborné půdy pro pěstování zeleniny na naplaveninách.

Životní úroveň zemědělského obyvatelstva v Brně má vzestupnou tendenci, i když zemědělská výroba je postupně zatlačována průmyslovým a stavebním rozvojem města, který jí ubírá půdu.

Brněnští občané a závody socialistického sektoru obhospodařují 7147 ha zemědělské a 5512 ha orné půdy. Půda je rozdělena do jednotlivých sektorů takto:

Sektor	Zeměděl. půda	‰	Orná půda	‰
Státní statky	193	2,7	96	1,8
Ostatní statky ministerstev	173	2,4	63	1,1
Veřejné krajsky plánované závody	303	4,2	162	2,9
JZD III. typu	2 716	38,0	2 488	45,1
Záhumenky	178	2,5	147	2,7
Zemědělské závody jednotlivě hospodařících zemědělců	3 584	50,2	2 556	46,4
Celkem	7 147	100,0	5 512	100,0

Sociální struktura zemědělských závodů na konci roku 1955:

Struktura	Zeměděl. závody		Orná půda		Zemědělská půda	
	počet	podíl z úhrnu v %	počet	podíl z úhrnu v %	počet	podíl z úhrnu v %
Úhrn za všechny sektory	6 626	100,0	5 594	100,0	7 149	100,0
Z úhrnu připadá na socialistický sektor	76	1,1	2 732	48,8	3 285	46,0
z toho JZD III. typu	14	0,2	2 474	44,2	2 654	37,1
Osobní vedlejší hospodářství pracujícího obyvatelstva z toho:	6 141	92,7	1 294	23,5	2 102	29,4
záhumenky členů JZD	300	4,5	140	2,5	166	2,3
dělníci a úředníci	5 690	85,9	1 111	19,9	1 870	26,2
řemeslníci a živnostníci	151	2,3	43	0,8	66	0,9
Tržní zemědělské hospodářství jednotlivě hospodařících zemědělců z toho:	409	6,2	1 568	28,0	1 762	24,6
do 2,00 ha	148	2,2	143	2,6	216	3,0
od 2,01—5,00 ha	119	1,8	389	7,0	436	6,1
od 5,01—15,00 ha	139	2,1	986	17,6	1 060	14,8
nad 15,01 ha	3	0,0	50	0,9	50	0,7

Živočišná výroba

Další růst životní úrovně našeho lidu je vázán mimo jiné na dostatečné potravinové a surovinové zdroje, poskytované zemědělstvím. V poslední době jsme svědky zvýšeného a soustředěného zájmu strany a vlády o rozvoj našeho zemědělství. Jestliže předpokládáme další růst spotřeby potravin na osobu, musí zemědělská produkce růst rychlejším tempem.

V živočišné výrobě bylo více než v kterémkoliv jiném úseku zemědělské výroby, hlavně v prvních poválečných letech, citelně znát neblahé následky válečných let, které se dodnes ještě nepodařilo plně likvidovat. Je tomu tak zvláště u krav, kde jsme stále pod úrovní předválečných stavů. Teprve po roce 1950 se početní stavy začínají zvyšovat, zejména u prasat, ovcí a slepic (viz tabulku). Stav krav se nepodařilo dosud doplnit jednak pro nedostatek krmiv a dále pro nedostačující stájové prostory. Na podporu rozvoje živočišné výroby bylo postaveno v JZD v letech 1954–1956 za 15 510 000 Kčs stáji a jiných hospodářských budov a zařízení. Bylo postaveno a dáno do provozu 5 kravínů, 6 odchoven pro mladý skot, 5 vepřinů, 8 porodů pro prasnice, 14 drůbežárů, 8 koníren, 10 silážních jam, 9 skleníků, 9 pařeníšť a provedeno 160 stavebních úprav. Přesto je kapacita dosavadních stájových prostor nedostačující a družstva nemohou zatím převzít další půdu, protože by z těchto důvodů nemohla rozšířit stavy zvířectva.

Vývoj stavů hospodářského zvířectva v okrese Brno-město:

Druh zvířectva k 1. lednu	1939	1949	1953	1956
Skot	2 244	1 909	2 405	2 735
Krávy	1 367	949	1 157	1 286
Prasata	5 084	7 278	9 432	10 914
Prasnice	467	345	593	664
Ovce	12	155	240	271
Slepice	36 320	23 550	52 936	63 173

Přehledná tabulka o užitkovosti hospodářského zvířectva:

Ukazatel	1954		1956	
	JZD	soukromý sektor	JZD	soukromý sektor
Počet odchovaných telat na 100 krav	91,9	86,8	96,7	90,2
Hynutí telat v %	2,8	2,1	1,0	1,0
Počet odchovaných selat na 1 prasnici	11,0	9,8	13,4	12,1
Hynutí selat v %	4,3	5,6	4,3	4,1
Výroba mléka na 100 ha zeměděl. půdy	39 358	36 917	47 402	43 311
Snůška vajec na 100 ha orné půdy	32 106	219 655	36 201	262 116

Intenzita chovu hospodářského zvířectva na konci roku 1956:

Sektor	Na 100 ha zemědělské půdy připadá			Na 100 ha orné půdy připadá	
	skotu	krav	ovci	prasat	prasnic
JZD III. typu	45,8	19,6	6,1	134,8	12,1
Ostatní chovatelé	32,0	17,7	2,3	271,3	13,7
Krajské plánované závody celkem	37,9	18,5	3,9	204,3	12,9

Výkup

Vzestup zemědělské výroby odrazil se i v dobrém plnění povinných dodávek zemědělských produktů. Okres Brno-město byl v plnění dodávek vždy na jednom z prvních míst v Brněnském kraji a také v českých krajích.

Jak se podílejí na zásobování obyvatel jednotná zemědělská družstva a soukromý sektor a o kolik se zvýšily dodávky během posledních šesti let, ukazuje následující tabulka:

Druh produktu v q	1950		1956	
	JZD	soukromý sektor	JZD	soukromý sektor
Zrniny celkem	187	13 667	13 480	7 807
z toho :				
pšenice	112	8 119	3 919	3 390
žito	9	1 055	1 182	948
ječmen	62	4 421	8 262	3 413
Brambory	184	14 989	5 338	4 102
Cukrovka	1 129	73 609	31 261	28 480
Řepka	—	162	581	2
Maso celkem	223	5 197	4 680	3 277
z toho :				
vepřové	134	2 901	3 271	2 237
Mléko v tis. litrech	28,8	1 134,6	1 021,7	873,2
Vejce v tis. kusech	2,5	1 047,5	352,9	779,6

Lesnictví

Pro veliké město s rozsáhlými průmyslovými závody má velký význam zeleň uvnitř města i na jeho obvodu. Lesnatost území města Brna zaujímá 2015 ha. Z lesních stromů jsou zde zastoupeny tyto druhy dřevin: na Červeném kopci borovice, bříza a smrk, v Pisárkách pařeziny, dub, habr, v Jundrově smrk, pařeziny, dub a habr. Na Komínském vrchu je smrk, na Palackém vrchu akát, borovice a javory, ve Wilsonově lese smrk, borovice, akát, v Medláncích na Babě pařeziny, dub, buk, v Král. Poli akát, borovice, smrk, v Lišni borovice, smrk, dub, v Černočicích olše, habr, topol a v Židenicích akát a borovice.

Brněnské rekreační lesy nemají v našem státě obdoby. Brno má mimořádnou výhodu v tom, že lesy dosahují až k jeho okraji. Převážná část těchto lesů v okolí přešla do správy Městského národního výboru za tím účelem, aby byly postupně přebudovány na lesní parky nebo aby v nich byly organizovány osady pro letní bydlení. I v tomto ohledu má Brno příznivou polohu, neboť v jeho blízkosti jsou snadno dostupná rozsáhlá rekreační území, a to na Kníničské přehradě a údolí Říček. Rekreační lesy se tu stávají lesními parky, které doplňují, namnoze i nahrazují soustavu městských parků a umožňují tak v daleko větší míře oddych pracujících ve volném přírodním rámci.

Zdravotnictví

Zdravotní péči o brněnské obyvatelstvo zajišťují zdravotní obvody, střediska, nemocnice a léčebné ústavy. Zavedení obvodového systému umožňuje, aby zdravotní služba věnovala větší pozornost prevenci. Lékaři se nezaměřují jen na léčení pacientů, ale soustavně sledují zdravotní stav obyvatel obvodu. Občané jsou zváni na pravidelné prohlídky, jejichž hlavním účelem je včas odhalovat skryté nebo počínající choroby a zajišťovat jejich rychlé léčení. Zvýšená péče věnuje se také ženám v těho-

tenství. V léčebných ústavech rodí více než 99 % žen, kde se jim dostává nejlepší odborné lékařské péče.

Ve zdravotnických zařízeních bylo ošetřeno lékaři i dentisty za léta 1954–1956 celkem 11 702 783 pacientů, z toho praktickými lékaři 5 244 548, zubními lékaři 2 239 412 osob a zbytek připadá na ošetření odborné.

Náklady na zdravotnictví činily v roce 1954 68 854 800 Kčs, v roce 1956 73 209 700 Kčs, tj. asi jednu třetinu celého městského rozpočtu.

Sít lůžkových zařízení preventivní a léčebné péče na konci roku 1956:

Ústav	Ústavů	Lůžek	Lékař. míst
Nemocnice	3	4 702	243,31
Kojenecké ústavy	1	110	6,06
Dětské domovy	1	30	0,28
Psychiatrická léčebna	1	1 010	15,00
Ústav tělesně vadných	1	215	1,00
Ústav onkologie	1	152	22,70

Sít územních a závodních ambulantních zařízení preventivní a léčebné péče koncem roku 1956:

	Zařízení	Oddělení na střediscích	Lékař. míst
Zdravotnická střediska :			
krajská			
fakultní	1	49	118,76
dětská	1	11	15,97
okresní			
územní	5	50	128,19
závodní	1	6	11,89
obvodní			
územní	18	57	89,30
závodní	13	46	39,00
lékařské stanice			
závodní	27	=	13,86
poradny			
dětské (isol.)	4	—	0,14

Jesle

O děti pracujících matek se pečuje v jeslích. Jejich počet stále vzrůstá, což je patrné z následující tabulky:

Ukazatel	1948	1952	1956
Počet jeslí celkem	1	20	22
z toho:			
denní	1	9	14
týdenní	—	9	6
celoroční	—	2	1
závodní	—	1	1
Počet míst v jeslích (územních a závodních)	40	662	832
Počet dětí	29	456	915
Počet lékařských míst	—	2,62	3,26
% využití jeslí	35,0	67,3	85,5

Sňatečnost, porodnost a úmrtnost v městě Brně:

Ukazatel	1920	1930	1940	1950	1956
Sňatečnost (na tisíc obyvatel)	18,2	9,0	8,8	11,2	8,4
Porodnost (na tisíc obyvatel)	20,8	12,9	11,2	16,5	14,7
Celková úmrtnost (na tis. obyv.)	14,7	9,9	8,2	9,2	8,4
Novorozenecká úmrtnost	—	—	—	27	17
Kojenecká úmrtnost	128	79	70	40	27
Přirozený přírůstek na tis. obyv.	6,1	3,0	3,0	7,3	6,2

Rozvojem zdravotnické péče a stálým zvyšováním životní úrovně klesá v našem městě úmrtnost a lidský věk se prodlužuje. V důsledku stále se zlepšujících poměrů stoupá i přirozený přírůstek obyvatelstva, což je jedním z nejcennějších přínosů k rozvoji našeho státu.

Školství

V uplynulých deseti letech se zvyšovala úroveň, náplň výuky a výchovy na školách všech typů. Novými školskými zákony z roku 1948 a 1953 bylo dovršeno organizační sjednocení a ucelení učiva a postátnění všech škol a byly položeny základy k vybudování jednotné všeobecně vzdělávací školy.

Současně byly školským zákonem z dubna 1953 vytvořeny nové typy středních škol, a to osmileté střední školy a jedenáctileté střední školy a uzákoněna osmiletá povinná školní docházka. Vedle pravidelného studia na všech stupních škol byly zavedeny mimořádné formy studia pro pracující, a to studium večerní, dálkové a externí, jejichž absolventi dosahují při zaměstnání plnoprávného absolutoria příslušného studia.

Souběžně s reorganizací a stabilisací základního všeobecného školství probíhal i rozvoj odborných a vysokých škol všech druhů. Odborné školy byly specialisovány a důsledně rozděleny podle své funkce pro všechna odvětví výroby a hospodářství od státních učilišť pracovních záloh až po vysoké školy.

Vývoj počtu žáků a počtu tříd v I. až II. třídě na všeobecně vzdělávacích školách v Brně-městě v uplynulém desetiletí byl tento:

	1945/46	1948/49	1953/54	1954/55	1955/56
Třídy	652	751	1 120	1 154	1 158
Žáci	21 137	28 142	40 148	41 137	42 009
Učebny	—	—	861	905	928

Koncem roku 1955 je v Brně 76 všeobecně vzdělávacích škol. Ve srovnání s rokem 1945 zdvojnásobil se počet žáků, zatím co počet učeben je značně nižší. V městě byly válečnými událostmi 2 školy všeobecně vzdělávací úplně zničeny a čtrnáct školních budov zabráno pro jiné účely. Od roku 1945 byly vystavěny jen 3 nové všeobecně vzdělávací školy a jedna další se staví. V důsledku nedostatku učeben je směnnost v Brně jedna z největších v republice. Tuto situaci je třeba zlepšit intenzivní výstavbou nových škol.

Přehled o stavu školství v Brně-městě k 30. 9. 1955:

Druh školy	Škol	Tříd	Žáků
Všeobecně vzdělávací školy			
Národní	20	144	4 509
Sleté střední	47	778	28 637
11leté střední	9	236	8 863
Odborné a pedagogické školy			
Průmyslové	8	131	4 514
Hospodářské	2	30	1 029
Pedagogické	1	7	245
Školy pro pracující			
Střední školy	1	35	756
Průmyslové	5	93	1 931
Hospodářské	1	10	210
Pedagogické	1	4	66

Vysoké školy k 15. 10. 1956:

Druh školy	Řádní studenti		
	čsl. státní příslušníci		cizí státní příslušníci
	celkem	z toho žen	
Brněnská universita	2 965	1 844	28
Vysoká škola zemědělská	2 135	373	20
Vysoké učení technické	2 084	276	18
Vyšší pedagogická škola	554	454	—
JAMU	86	25	—
Celkem	7 826	2 616	66

Školy vyžadující zvláštní péče v Brně-městě k 15. 10. 1956:

Druh školy	Škol	Tříd	Záků
Zvláštní školy	6	45	669
Školy při nemocnicích	1	9	196
Školy pro mravně vadné děti	2	5	61
Školy pro smyslově vadné děti	3	16	168
Školy pro tělesně vadné	1	10	145
Mateřská škola pro tělesně vadné	1	2	21
Učňovská škola pro tělesně vadné	1	4	66
Celkem	15	91	1 326

Zařízení předškolní a mimoškolní výchovy, školní stravování a školy pro mládež vyžadující zvláštní péče:

Druh školy	Škol (družin, domovů)	Tříd (oddělení, lůžek)	Děti
Mateřské školy	105	176	5 699
Družiny mládeže	53	130	5 226
Okresní dětské domovy	2	64	64
Krajské dětské domovy	4	159	154
Žákovské domovy	5	827	807
Pionýrské domovy	1	—	1 199

Kultura

Město Brno má bohatou kulturní tradici. Jeho dnešní život přispívá k uspokojování kulturních potřeb obyvatelstva plněji než dříve a dává našim pracujícím možnost k rozvoji radostného života.

Hlavní uspokojení kulturních zájmů brněnského obyvatelstva obstarávají kulturně osvětová zařízení: Státní divadlo, Divadlo J. Fučíka, Divadlo bří Mrštíků, JAMU, Krajské oblastní loutkové divadlo, Čs. státní film, KLK se svými 31 pobočkami, Stát. filharmonie, musea, Čs. společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí, Lidová hvězdárna, zoologická zahrada, městské osvětové besedy, Park kultury a oddechu, Dům umění aj. Závodní kluby a rudé koutky ROH, kterých je v Brně 96, s celou řadou zájmových kroužků a souborů LUT provádějí veřejnou kulturně osvětovou a výchovnou činnost.

Pro rychlé zpravodajství občanů našeho města byl vybudován městský rozhlas v 19 obcích.

Veškerá osvětová práce je založena na široké spolupráci občanů našeho města, kteří v řadě odborných, speciálních a organizačních komisí pracují na uskutečňování osvětových plánů. Souhrnem možno říci, že pro budoucnost, vytyčenou v poslední době našimi nejvyššími státními činiteli, jsou v Brně položeny dobré základy.

Osvětová práce se rozvíjela od roku 1945 hlavně organizováním osvětových akcí, budováním osvětových zařízení a poboček Krajské lidové knihovny.

O vývoji KLK v posledních letech informuje tento přehled:

	1939	1949	1953	1955
Svazky	93 739	133 763	172 413	229 766
Čtenáři	7 599	8 018	10 945	37 610
Vypůjčky	355 092	320 252	610 978	814 538
Na 1 obyvatele připadá Ø vypůjčených knih	1,13	1,53	2,02	2,69

Lidové knihovny byly vytvořeny z bývalých veřejných obecních knihoven. Jejich úkolem je sloužit mimoškolní ideové i mravní výchově lidu, soustavně doplňovat jeho školní vzdělání a zvyšovat jeho kulturní úroveň. Každý osmý obyvateľ našeho města je registrovaným členem lidové knihovny a vypůjčí si z ní za rok průměrně 22 knih.

Divadla

Divadelnictví má stěžejní význam v kulturním, společenském a politickém životě pracujících. Před válkou byla návštěva divadla pro pracující často nedostupná. V lidově demokratickém Československu je všestranně umožňována návštěva divadel všemu obyvatelstvu. Návštěvnost divadel je podporována také poměrně nízkými cenami vstupného, které ve srovnání s cenami z roku 1930 klesly na polovinu.

Počet divadelních představení a návštěvníků v roce 1955:

Divadlo	Představení		Míst v hledišti na všech představeních	Návštěvníků
	celkem	z toho zájezdů		
Státní divadlo (Janáčkovo, Reduta, Mahenovo)	951	26	861 832	747 694
Divadlo Julia Fučíka	239	1	167 600	139 954
Divadlo brí Mrštíků	357	209	123 200	103 774
Ľoutkové divadlo Radost	279	73	76 325	77 339
JAMU	79	3	16 090	15 181

Film

Počet kin, představení a návštěvníků v letech 1935–1956:

	1935	1948	1953	1956
Kina	34	31	29	29
Představení	20 178	22 561	24 454	25 472
Návštěvníci	3 692 026	6 756 329	5 814 000	7 514 759

Rozhlas

V Brně přibývá ročně 1200–1500 účastníků rozhlasu. V roce 1956 jich bylo 86 803, to znamená, že skoro v každé domácnosti je rozhlasový přijímač. I stav účastníků rozhlasu po drátě se rychle zvětšuje a v roce 1956 dosáhl počtu 5117 účastníků.

František Kočí

SMĚRNÝ PLÁN MĚSTA BRNA

Socialistická společnost svým důsledným prosazováním vyšší životní úrovně plánovaným hospodářstvím umožnila nebyvalý rozvoj územního plánování. Těsné spojení s hospodářským plánem, z něhož vychází a zároveň jej ovlivňuje, vytvořila předpoklady pro komplexní pojetí územního plánu a hlavně pro jeho realizaci.

Územní plán města řeší celou řadu úkolů, danou složitostí života velkého městského organismu. Plán tu plní funkci ideového rámce, pevného v zásadních otázkách, ale dostatečně pružného v podrobnostech, zejména technického provedení. Jeho řešení je ztíženo tím, že musí počítat s prováděním nepřetržitého provozu města, jehož obyvatelé nemohou po dobu provádění důležitých, mnohdy zásadních zásahů přestat bydlet, pracovat, jezdit do práce a na rekreaci apod. Důležitost směrných územních plánů pro naše města je jistě zřejmá každému jejich obyvateli, neboť nedostatky vzniklé neplánovitou výstavbou pociťují sami na sobě.

Jaké jsou úkoly směrného územního plánu Brna, to vyplývá z jeho funkce veletržního města, průmyslového centra, důležité křižovatky železniční a silniční, vůbec střediska, jehož význam není vyčerpán pojmem krajského města a zejména v kulturních vztazích jej daleko přesahuje. Pro plánovitou výstavbu má Brno ve srovnání s ostatními městy dobré podmínky svou polohou i velikostí – na příklad proti Praze, která je příliš rozrostlá.

Práce na směrném plánu Brna jeví snahu využít zkušenosti ze všech dřívějších stavebně-technických studií a plánování města. Na technicko-hospodářských směrnících a podkladech i na projednávání směrného plánu se podílel široký aktiv odborníků, pracovníků lidové správy a po výstavě, která dokumentovala výsledky tohoto plánování, i veřejnost. Tak byly vytvořeny předpoklady pro uplatnění všech důležitých námětů a požadavků společensko-hospodářských.

Zpracování samého projektu je dílem kolektivu Státního ústavu pro projektování měst a vesnic (Stavoprojekt). Jeho cílem je – řečeno všeobecně – vytvoření krásného, zdravého a účelného městského prostředí i dotvoření celkové kompozice městského obrazu. Ke kompozičním záměrům je využito i terénního reliéfu. K členitosti o výtvarném obohacení kompozice města přispívají výškové budovy a vhodné výškové rozlišení v rámci jednotlivých nových sídlištních celků i obrazové městské zastavení, výhodné svou plochou, nepříliš vzdálenou města a zároveň obklopené volnou krajinou.

Důležitým činem z hlediska rozvoje směrného plánu a jedním z předpokladů jeho reálnosti bylo rozhodnutí o jedné z nejdůležitějších dopravních a zároveň urbanistických otázek – umístění osobního nádraží. Nemožnost jeho přemístění pro příštích 25–30 let se zdála vážnou překážkou zejména v určení komunikační sítě. Řešení, ponechávající osobní nádraží na starém místě a výhledově stanovící jeho tzv. odsunutou polohu (při čemž komunikační schéma vyhovuje oběma alternativám), tuto překážku zhruba odstranilo.

Nyní ještě několik fakt, z nichž brněnský územní plán vychází. Brno má nyní přes 320 000 obyvatel, směrný plán počítá se zvětšením tohoto čísla o 100 000 a v technickém vybavení s 10% ní rezervou rozšíření tohoto počtu. Počítá se s růstem průmyslu a růstem potřeby nové obytné plochy – při čemž růst této potřeby bude prozatím rychlejší než její uspokojování.

A nyní podrobněji k nejdůležitějším problémům směrného plánu. Velká pozornost je věnována otázkám sídlištním. Při jejich výstavbě je využíváno kvality terénu, navazováno na okolní zastavění nejen působivým rozložením hmot, ale i plochami parkové a rekreační zeleně. Dále je dbáno vhodného rozmístění občanského vybavení a vysokého standardu technického zařízení.

Bližší objasnění problémů a zásad, uplatňovaných při výstavbě sídlišť, podá několik příkladů. Sídlíště na Starém Brně klade na architekty značné nároky zejména svou polohou u řeky Svratky. Snaha využít co nejlépe tohoto přírodního prvku vedla k stanovení parkového pásu podél břehu a teprve ve druhém plánu vznikne vyšší zástavba obytných domů. Citlivého architektonického řešení si vyžádá také obezpečení výhledové komunikace (směrem k jihu). Úprava sídliště Úvoz si vyžádala přemístění značného množství zeminy, aby byla uvolněna komunikace severo-jížního spojení, vedoucí na Mendlovo náměstí. Hmoty nových objektů volně dotvářejí dosavadní blokovou výstavbu.

Sídlíště Královo Pole je situováno východně od výhledové silnice na sever (na Prahu). Zvláštním úkolem tu je navázat na soubor kartuziánského kláštera s barokní stavbou kostela. Kromě obytné zástavby a obvyklého občanského vybavení tu vznikne ještě větší kulturní centrum, navazující na tradici tzv. Semilasa.

Pohledově náročná poloha sídliště Juliánov je opět v těsné blízkosti státní silnice – Olomoucká. Tím byla určena kompozice sídliště s desetipodlažní ústřední dominantou a pětipodlažními bloky směrem k městským komunikacím, odstupňovanými ještě tří- a dvoupodlažní zástavbou.

Černá pole budou patrně stanoveny jako pokusné vývojové sídliště, kde by byly uplatněny nové typy, nová technologie, sdružování objektů i vybavení s cílem přiblížit se novým formám socialistického kolektivního života. Zástavba, řešená v co nejtěsnějším sepětí s terénem, má ukončovat severní brněnské předměstí. Kompozice osmipodlažního kolektivního domu a pětipodlažní zástavby je v západní části (nad ústředním stadiónem) vystřídáno 4 věžovými stavbami s nízkou tří- a dvoupodlažní podnoží. Nízké zastavění tvoří také přechod mezi ostatní zástavbou sídliště a okolní krajinou.

Důležitou část směrného územního plánu tvoří komplet dopravních problémů. Dosavadní regulační plány a dopravní železniční studie se vyznačovaly neúplností, nedostatkem komplexního přístupu k problému v celé šíři jeho souvislostí a podmíněností. Po těchto zkušenostech byly stanoveny zásady pro řešení dopravních problémů v rámci výstavby města. Je nutno uvažovat všechny druhy dopravních prostředků a jejich vzájemné doplňování a spolupráci. Komunikace i dopravní plochy

a zařízení musejí mít dostatečnou rezervu pro budoucnost. Plán musí počítat nejen s růstem dopravy, ale i s příp. svými změnami v její struktuře. Všechny stavební zásahy do dopravní sítě musí být rozvrženy do etap, což je podmínkou jejich reálnosti.

Jedním z ústředních problémů brněnské dopravy je otázka železniční – zejména otázka umístění osobního nádraží. Vyřešení této otázky bylo zároveň (jak jsme již uvedli na počátku stati) podmínkou reálnosti celého směrného plánu. Po dlouhou dobu (od roku 1924) zůstával nevyřešen rozpor mezi dvěma protichůdnými názory: částečnou rekonstrukcí stávajícího železničního uzlu a jeho úplnou přestavbou. Po důkladných odborných průzkumech v letech 1952–1955 bylo za přihlídnutí k železničnímu provozu, hospodárnosti a etapovosti výstavby za provozu, i k urbanistickým vztahům vypracováno šest alternativ pro tři různá umístění osobního nádraží. Z nich vybrali projektanti směrného plánu dvě – přestavbu nádraží na původním místě a tzv. odsunutou polohu. Rekonstrukce osobního nádraží je nutná, protože v dohledné době nelze počítat s výstavbou nového v odsunuté poloze. Bude tím ovšem prodloužena životnost starého nádraží. Úspěchem projektantů směrného plánu bylo navržení uličního skeletu v přilehlém území tak, aby vyhovoval oběma polohám.

Odsunutá poloha spojuje v sobě četné výhody – uvolnění historického jádra, možnost rozšíření městského centra, lepší přístupnost východních a jižních čtvrtí a možnost lepšího urbanistického využití těchto oblastí. Dále by odsunutí nádraží přineslo ozdravení hustě zalidněného centra. Nevýhodou této polohy bude pro cestující nezbytnost použít dopravního prostředku pro cestu do středu města. Nové umístění umožní lepší provedení železničního uzlu přímým vyústěním všech tratí a obnovu nevyhovujícího železničního zařízení, z nichž mnohá slouží již déle než 100 let.

Dalším bodem dopravního řešení ve směrném plánu je úprava silniční a uliční sítě v Brně a jeho zájmovém území. Vychází z dosavadního schématu dopravního kříže, taženého hlavními ulicemi čtyř směrů. Jejich trasa vyhovuje svou přímocharostí i šířkou. Vedlejší komunikace nejsou celkem pro dopravu vyhovující. Také spojení předměstských oblastí s centrem není právě výhodné – zejména ve směru na Obřany a Židenice. Největší překážky klade dopravě hustá síť nerovných a úzkých ulic středního města, v ostatních částech Brna pak malá šířka ulic, přetínajících místy i vlakovými přejezdy.

Z těchto fakt, spolu s výsledky průzkumu stávajícího i výhledového zatížení komunikační sítě v Brně, vychází návrh na její úpravu.

Dosavadní radiálně okružní systém byl zdvojen a přibyl k němu tzv. střední okruh, dotýkající se nového nádraží a přebírající velkou část funkce malého (vnitřního) okruhu. Malý okruh byl zdvojen v místech, kde dosud existoval o jedné větvi. Důslednému zdvojení bude sloužit proražení tunelu pod špilberským kopcem – tento zásah považují ovšem projektanti za záležitost dlouhého výhledu. Dále byl okruh vybaven lepšími křižovatkami a hromadná a individuální doprava byla oddělena (na vnitřní a vnější část okruhu). Zdvojení je nutné také u hlavních radiálních komunikací, ústících do malého okruhu. Bude tak odstraněno dosavadní snížení kolejové a motorické dopravy a nové pomocné radiály vyhrazeny většinou individuální dopravě.

Velmi nevyhovující jak počtem, tak umístěním, je dnešní stav parkovacích ploch a garáží; výhledově se tento nedostatek ještě zvětší. Tato otázka se dnes již stala celosvětovým problémem. V Brně vycházeli projektanti jak z průzkumu současného stavu (který ukazuje poměr 1 motorové vozidlo na 27 obyvatel) a výhledového růstu

motorismu (1:10 s rezervou do 1:5), tak, že využívají zkušeností zahraničních urbanistů, pokud pracují v obdobném městském prostředí (Curych). Výhledově se jeví jeho nedostačující kapacita dopravních ploch (zejména autobusového nádraží) a zařízení (benzinová čerpadla).

Pokud se týče jednotlivých druhů dopravy, nebude v zásadě žádný preferován na úkor ostatních. Z hromadné městské dopravy nebude vyloučena tramvaj (hlavní dopravní prostředek v našich městech s počtem obyvatel nad 100 000), i když síť bezkolejové dopravy roste mnohem rychleji. Důležitou úlohu má v našich poměrech (celostátně) autobusová doprava na krátké, v poslední době stále více i na velké vzdálenosti.

Významnou dílčí složkou brněnského směrného územního plánu je část zabývající se první etapou výstavby města. Časově je první etapa vymezena zhruba trváním druhého pětiletého plánu (do roku 1960) a zahrnuje především výstavbu bytů a průmyslových podniků, dopravních zařízení, technického a občanského vybavení.

Pro vypracování první etapy bylo nezbytné především vymezit dostatečné plochy pro bytovou výstavbu, vhodné jak stavebně a technicky, tak svou velikostí. Po údobí 1956–1960 je předpokládána výstavba 10 000 bytových jednotek v prolukách a volných místech uvnitř města, ale zejména na soustředěných staveništích na obvodech zastavěného území. Ucelené sídlištní jednotky odstraní dosavadní stavební nevyváženosti městských obrazů. Musí být dále určeny stavební plochy, mající podmínky pro budoucí důsledné využití mechanisace, pokrokových stavebních metod – ekonomického zakládání.

Soustředěná výstavba bude tvořit 75 % z celkové bytové výstavby v Brně. Jejím plánování předcházely značný počet důkladných studií, vypracovaných na podkladě průzkumů okolního zastavění, dopravy, vybavení, technické způsobilosti staveniště atd. Soustředěná komplexní bytová výstavba bude prováděna na několika místech jak uvnitř města (Úvoz, předmostí Švancarovy ulice na Starém Brně), tak na okrajích (Juliánov, Fučíkova čtvrť, Bráfova ulice, Židenice) a při nejdůležitějších výpadových silnicích (Olomoucká, Nové Sady, Královo Pole). Soustředěnost bytové výstavby musí být dodržována tím důsledněji, čím více se nabízejí volné plochy a proluky uvnitř města, jejichž využití by se ovšem příznivě projevilo v odstranění nejnaléhavějších požadavků bytové nouze. Touto cestou nejmenšího odporu by se však přispělo k dalšímu přelidnění vnitřního města a navíc by se znemožnilo doplnění objektů občanského vybavení, kterých se stále nedostává. Neuváženě vyplněné proluky mohou také zbytečně prodlužovat životnost okolního zastaralého zastavění a brání širším asanačním záměrům. Jsou proto nezastavěné plochy využívány v omezené míře a teprve po konfrontaci s výhledem, uvažovaným ve směrném plánu.

Pro budování průmyslových podniků s příslušnými pomocnými objekty byla vymezena staveniště nepříliš vzdálená od okraje města. Vzdálenost byla určena jak z hlediska hygienického – nezbytným ochranným volným pásem, tak z hlediska dopravního a jiného technického vybavení a možností jejího napojení na dosavadní síť. Dopravní hlediska určila také rovnoměrnost rozmístění průmyslových objektů všemi směry od centra, aby se předešlo nadměrnému zatížení jednoho směru městské dopravy. Územní rezervy pro rozšiřování podniků jsou vymezeny směrem od městského jádra.

Dopravní problémy řeší první etapy směrného plánu hlavně s ohledem na přetížení komunikační sítě v historickém jádru a jeho blízkosti. Odlehčovací komuni-

kace pro směr severozápadní povede od ulice Křídlovské, přes most na Nových Sadech na ulici Olomouckou, pro směr severojižní od ulice Kamenovy přes Leninogradskou a Úvoz na Koněvovu. Spojení městského středu s výstavištěm bude sloužit Hybešova ulice napojená na přebudované Mendlovo náměstí a Rybářskou. Pro tento směr je důležité i přebudování ulice Poříčí a její prodloužení k Pisárkám. Nejnavštěvovanější předměstská oblast – Kniničská přehrada – bude spojena novou tramvajovou linkou z Korejské ulice. Přímé silniční a tramvajové spojení dosáhne samé přehrady při využití nového mostu.

Dosavadní tratě budou prodlouženy, částečně rekonstruovány a přeloženy na vnitřní okruh, autobusy místy nahrazeny trolejbusy a sledována snaha oddělit hromadnou dopravu od individuální. Příznivým důsledkem bude všeobecné zrychlení dopravy.

Mezi úkoly první etapy patří práce na objektech technického vybavení, jako je dobudování kanalizační čistírny a stokové sítě, rozšíření filtrační vodní stanice v Pisárkách, vybudování plynojemu v Králově Poli a vysokotlakého plynovodu rozvodní sítě a středotlaké rozvodní sítě plynovodní.

Ve výstavbě občanského vybavení škol, obchodů, sportovišť atd. jde v první etapě převážně o objekty uvnitř dosavadního zastavěného území, odpovídající naléhavé potřebě těchto zařízení. Směrným plánem bylo určeno místo pro stavbu jednoho ze čtyř mezinárodních hotelů, které mají vzniknout v Brně v souvislosti s veletrhy. První bude situován mezi Husovou třídou a ulicí Veselou. Hotelová budova o značné kapacitě (440 základních lůžek, garáže pro 100 osobních automobilů) je velmi náročným stavebním podnikem již proto, že zasahuje do historického městského jádra.

První etapa zahrnuje i projekční přípravu pro stavbu Domu služeb v proluce na náměstí Čs. armády proti nádraží. Dále je projektováno nové státní divadlo, jehož umístění bylo stanoveno na zeleném okruhu.

Celkově je možno říci, že návrh první etapy počítá s nejnaléhavějšími potřebami města, vyhýbá se, pokud je to možné, radikálním zásahům do dosavadní zástavby, sleduje proporcionálnost městského rozvoje, další uskutečňování směrného plánu a celkové urbanistické řešení.

Zároveň s propracováním první etapy do technických podrobností a souběžně s její realizací probíhá práce na další druhé a třetí etapě směrného plánu (zahrnují období třetí a čtvrté pětiletky) a na projektu organizace výstavby (pro období třetího pětiletého hospodářského plánu). – Prostředkem k zvládnutí rozsáhlých úkolů výstavby je vymezení stavební rajónisace města. Rajóny mají likvidovat roztržitost výstavby, jejich rozsah bude stanoven podle politického a hospodářského významu městské oblasti. Pořadník, který v době sestavení této stati je v konečném stádiu svého propracování, určí pořadí výstavby jednotlivých rajónů i jejich přesné rozdělení.

Jako první rajón bylo stanoveno území ve směru od centra k výstavišti – Staré Brno. Předpoklady pro úspěšné urbanistické vyřešení tohoto úseku vytvořila soutěž na námět prostoru Mendlova náměstí a přilehlého území, z níž vyšel vítězně návrh (autoři inž. arch. Frant. Kočí – inž. arch. Vl. Veselý) podávající vyhovující architektonické i dopravní spojení středního města s výstavištěm při výrazném uplatnění souboru starobrněnského kláštera. Tento návrh se stane východiskem pro konečné stavební řešení.

Stavební rajónisace zahrnuje výstavbu sídlišť i proluk a vybavenosti. Výstavba

rajónů bude co nejkompexnější, obsáhne i občanská, kulturní a technická zařízení, provozovny různých služeb apod., a to tak, aby se technické vybavení nezpožďovalo za bytovou výstavbou, a spíše ji ještě předstihovalo. Provozovny služeb a distribuce budou řešeny jako samostatné domy služeb a obchodní domy. Zástavba využije důsledně typových řad a typových konstruktivních prvků. Bytové jednotky budou průměrně o dvou pokojích.

Musí být sledována snaha o snížení nákladů na komplexní bytovou jednotku. K tomu bude přispívat i ekonomické zakládání s účelovými suterény, použitelnými k účelům různých služeb, garáží apod. Důležité bude uplatnění pokrokových stavebních metod, hlavně proudové výstavby a uvažované technologie stavební výroby.

Naše stat shrnuje výsledky pracovního úsilí projektantů směrného územního plánu Brna. Závěrem je nutno říci, že tento schválený územní plán vyžaduje naprosto nutně cílevědomou a nebojácnou činnost řídicích orgánů lidové správy a úkoly z něho vyplývající je nutno promítnout do veškeré činnosti, provázející rozvoj města – na příklad v dnešní situaci to znamená uvažovat další etapy směrného plánu (do roku 1970) projekt organizace výstavby (do roku 1965) a v roce 1960 nový rozbor dopravy. Programové pořádání veletrhů vyvolalo rychlejší uskutečňování některých plánových zařízení. Je proto třeba stále urbanistické činnosti při redisaci nebo navrhování nových úkolů v investiční výstavbě (s přihlédnutím k usnesení ÚV o investiční výstavbě z března t. r.). Zkušenosti z realizace první etapy ukazují, že směrný plán správně předvídal v rozvoji města nejbližší akce a vytvořil jasnou směrnicí pro jejich začlenění do organizace města. Komplexnost a operativnost při zajišťování úkolů se strany městského národního výboru vyžadují stále zlepšování a prohlubování organizace řízení výstavby a snad i hledání nových forem tohoto zřízení (vytvoření nového statutu hlavního architekta města, jímž se zabývá státní výbor pro výstavbu). Nebude také možno vystačit nadále se současným pojetím významu územního plánování. Velkým městům, jako je Brno, je třeba se věnovat z hlediska urbanistického mnohem soustavněji a déle, než kolik určuje rámeček zakázky směrného územního plánu.

Zpracováno podle:

Frant. Kočí: Směrný územní plán města Brna – základem výstavby veletržního města. *Architektura* ČSR 3-4, 1958.

Vl. Veselý: Dopravní problémy ve směrném územním plánu města Brna. Tamtéž.

Zd. Kubíček: První etapa výstavby města Brna podle směrného územního plánu. Tamtéž.

O. Poříška: Soutěž na vyřešení prostoru Mendlova náměstí a Starého Brna. *Architektura* 3, V, 1959. Usnesení MěNV č. X-1514, 28. 1. 1959.

Usnesení KV.

K VÝKLADŮM MÍSTNÍHO
JMÉNA BRNO

1. Po pravdě je třeba říci, že o místní jména a o jejich původ a význam byl odevádná a je dosud velmi živý zájem v evropských zemích. Lze ho zjišťovat nejen v obsáhlejších monografiích, ale i v kratších i delších člancích časopiseckých a novinářských, v drobných brožurách, v místních průvodcích, v příležitostných publikacích ap. Místními jmény se zabývají vedle lingvistů hlavně dějepisci, archeologové a zeměpisci. Ti totiž především pochopili, že místní jména, jsou-li vyložena správně, doplňují pozoruhodně naše vědomosti o poměrech hospodářských, sociálních, historických, kulturních a jiných ještě za dob dávno minulých. Je to důležité zejména tam, kde psané zprávy chybějí vůbec nebo jsou přespříliš mezerovité. Překvapuje však, že místní jména vzbuzovala a budí pozornost i u diletantů, kteří nemají zhusta naprosto žádné předpoklady k tomu, aby se mohli s úspěchem sebemenším obírat studiem místních jmen, nehledíc už ani k tomu, že toponomastika patří k nejtěžším kapitolám v jazykovědě. Domnívali se omylem, že ke zdárnému zdolání tak složité problematiky, jak ji přináší s sebou bádání o místních jménech, stačí dobrá vůle vůbec anebo smělá, logickým usuzováním nikterak nekontrolovaná fantazie.

2. Toponomastika našla u nás hojně pěstitelů, třebaže ani zdaleka ne tolik jako v cizině, např. v severských zemích, u Poláků a v Německu. U nás se v širším smyslu a seriózně zabývalo místními jmény toliko několik málo jednotlivců, jako Fr. Palacký, Vincenc Brandl, Aug. Sedláček, Fr. Černý, Vincenc Prasek a Pavel Váša; z mladších zejména Ant. Profous a dva jeho pozdější spolupracovníci, Jan Svoboda a Vlad. Šmilauer. Daleko častěji lze nalézt v české literatuře od časů Kosmových výklady místních jmen, jejichž autoři se pouštějí do planého, vědecky nijak nepodloženého etymologisování, ulpívajíce nezřídka jenom na vnější podobě některých slov, a z jejich shody pouze zdánlivě vyvozují dalekosáhlé důsledky s dostatek nezdůvodněné. Řadu těchto etymologů zahajuje ve své Kronice *Kosmas*, ale k jeho chvále sluší říci, že jsou mezi jeho výklady místních jmen i etymologie správné, které vydávají příznivé svědectví o jeho slušné znalosti českého jazyka i o dobrém českém jazykovém citění. Středověké etymologisování dostoupilo u nás vrcholu v kronikáři *Václavu Hájkově z Libočan*, jehož výklady jsou nejednou vtípné, ale naprosto nepřesvědčivé. Se zálibou a odvážně řešil původ některých místních jmen též významný historik exulant, *Pavel Stránský*, ve svém spise *Respublica Bojema*.

3. Bezuzdná fantazie se uplatňovala v pracích některých našich spisovatelů věku devatenáctého, ba ještě i dvacátého. Platí to v svrchované míře např. o jazykovědných dílech *Jana Kollára*.¹⁾ Protože neznal historický vývoj jednotlivých jazyků slovanských a protože neměl hlubší znalost živých řečí slovanských, propadl „vyšší filozofické metodě“, tj. takovému etymologizování, při němž rozhodujícím činitelem je podobný zvuk srovnávaných slov. Kollárovým stoupencem je historik a jazykovec *Alois Vojtěch Šembera*,²⁾ který etymologii místních jmen dokazoval mimo jiné autochtonství Slovanů v západní Evropě.

Pochybné výklady etymologické podávali ve svých pracích mnohdy i archeologové, podle nichž např. Tuřany byly prý tak nazvány odtud, že prý tam obyvatelé obětovali pohanskému bohu Turovi, Třebětín dostal jméno, poněvadž se tu přinášely „třeby“ (= oběti) bohům. V tomto smyslu psal např. *Jindřich Wankel*,³⁾ *Hynek Krch*⁴⁾ aj.

Zmínky zasluhují i některé práce badatelů německého původu. Pro svůj šovinismus zacházeli někdy až do zámezí. Smutnou popularitu po té stránce získal např. *Eschler*,⁵⁾ který v jedné své stati vykládal z germánštiny mnohá slova česká, jako např. Zaječí. Hájkovu Kroniku připomínají pochybené etymologie např. *A. Prokopa*.⁶⁾ Výjimkou z pravidla je cenné pojednání znojemského profesora *Julia Wisnara*⁷⁾ o místních jménech v někdejší hejtmanství znojemském.

4. Má-li bádání o místních jménech dojít k spolehlivým nebo alespoň co nejpravděpodobnějším závěrům, je podle mého soudu nezbytně nutné co nejtěsněji spolupráce jazykoveců a historiků. To znamená konkrétně, že lingvista musí bezpodmínečně přihlížet k dokladům zkoumaného slova v listinách a v jiných historických pramenech, že musí doklady po každé náležitě lokalizovat, že si musí v terénu, tj. na místě samém ověřit polohu a jiné pro vysvětlení významu závažné okolnosti. Nespojí-li jazykovec vždycky místní jména patronymického původu s osobou, o níž ho předtím poučil dějepisec, nebo nespojí-li místní jména vzniklá z apelativ s věcí, s níž se dříve spolehlivě seznámil, staví častokrát svá tvrzení na vratkých základech. O tom, jak je spolupráce lingvisty a historika velmi užitečná, uvedu alespoň jeden příklad, který – byť i poněkud nepřímou – souvisí s jménem Brno. Poblíže České Jilemnice je osada Horní Branná, krkonošským lyžařům dobře známá. Jmenovala se původně jednak Brenný (tj. potok) a Brenná (tj. voda). Toto jméno vzniklo z obecného adjektiva stsl. брънънъ („z bláta, kašný“) a ze subst. брънније (bláto, kaš) a je téhož původu jako osada Brná (u Kostelce nad Orlicí, u Pacova a u Ústí nad Labem). Časem se však jména Brenná i Brenný stala nesrozumitelnými, a proto podlehla mimořádným změnám jazykovým. Lidé je omylem začali spojovat se jmény „branná“, „branný“, až konečně ovládl novotvar Branná. Kdyby nepomohly lingvistovi při jeho výkladu historické prameny, byl by nepochybně uveden na scestí a byl by nucen přemýšlet a snad i vymýšlet, z čeho vlastně vzniklo jméno Branná. Jistě by nepomýšlel na tvary Brenná nebo Brenný.

5. O málokterém místním jménu moravském bylo podáno tolik výkladů jako o Brnu, hlavním městě někdejší země Moravskoslezské. Jedni je odvozovali od slovanštiny, druzí z keltštiny a opět jiní z germánštiny. Před několika lety se vyskytla celkem ojedinělá hypotéza, že jméno Brno je původu maďarského. Sluší doložit, že se někteří badatelé skromně přiznali, že nelze vyložit původ Brna zcela bezpečně a s konečnou platností. Z četných etymologií jména Brno uvedu jen nejdůležitější, protože jejich podrobný výčet by zabral neúměrně mnoho místa, a nadto jejich cena je více nežli problematika, neboť se takřka nikdy neopírají o střízlivá fakta.

6. Prvý výklad o původu jména Brna pochází z 16. století. Podal ho německý učenec *Sebastian Frank* (psán i Franck); ve svém proslulém a obecně rozšířeném popisu světa, vyšlém s názvem *Cosmographie*, vyslovuje domněnku, že některá místa uvedená na Ptolemaiově mapě (*Arsuna*, *Arsicua*, *Arsicina*) lze ztotožňovat s Brnem. Tohoto názoru se přidržel brněnský proslulý lékař *Tomáš Jordan z Klausenburku* ve své latinské knížce *Luis novae in Moravia exortae descriptio* z roku 1580. Ten tam poznamenal, že Brunna (= Brno), první město na Moravě, je podle Ptolemaiových komentátorů *Arsicua* nebo *Arsicina* na Ptolemaiově mapě. V 17. století se udržovala hypotéza, že název Brno souvisí s Ptolemaiovou *Arsunou*. Toto tvrzení se najde např. u *Bobuslava Balbina* v jeho hagiografickém spisku *Diva Turzanensis* (= o P. Marii Tuřanské; 1658), ve *Vigliově knížce Historia Kiriteiensis* (1663) a v *Crugerově práci Sacri pulveris mensis Augusti* (1669).

Na začátku 17. století, roku 1616, objevila se nová domněnka o jménu Brno. Slavný zeměpisec *Philipp Cluver* („Geographus Academicus“) vyslovil ji ve svém spise *Germania antiqua*. Tvrdí totiž, že *Eburodunum* u Ptolemaia nemůže být jiné místo nežli Brno, nejslavnější jméno na celé Moravě, kterému Němci říkají *Brin*, Slované však *Brno*. Toto mínění se udrželo velmi dlouho, ba někteří badatelé se ho přidrží dodnes.

Svárázným způsobem se pokoušel zjistit záhadné jméno Brno o něco dříve humanistický učenec *Aventin* (1477–1534). Tvrdil, že panonský kníže *Pribina* měl v držení *Nitru*, *Prešpurk* a *Brno*, a dokazoval, že *Brno* je nazváno po něm, protože prý jeho druhé jméno bylo *Bryno*. Prameny však toto jméno neznají, takže *Aventinův* názor je nutno pokládati za pouhou domněnku. Později tento názor zaznamenává *Tomáš Pešina z Čechorodu*.⁸⁾ Ve svém spise *Mars Moravicus* (1677) mluví o moravském knížeti *Brynonovi* jako o zakladateli města Brna, ale připojuje ještě i jiné etymologie. Jedni prý uvádějí tento názor do souvislosti se starobylými názvy *Eburum* nebo *Eburodunum*, druzí vysvětlují jméno Brno ze zavlažujících pramenů, které se německy nazývají *Bruenne* (= *Brunnen*), a konečně třetí hledají původ jména v německém slovese *brennen* (= hořeti), protože osada v prvních letech svého trvání byla stihána častými požáry.

Nejnemožnější etymologii sestrojil velehradský mnich *Christian Gottfried Hirschmentzl* (1638–1703) ve svém rukopisně dochovaném spise *Welehrad vetus et novum*, v němž píše, že *Zeus*, po česku zvaný *Perun*, byl pojmenován od latinského slovesa *percudere*, „udeřiti, tepati, tlouci“ a že osada Brno dostala podle něho jméno změnou hlásky *P* v *B*.

7. Němečtí dějepisci města Brna, *Fr. X. Wekebrod*⁹⁾ a *J. E. Horky*,¹⁰⁾ nepokusili se ve svých pracích o samostatný výklad názvu Brno, nýbrž stručně odkázali na výklady již dříve podané. Prvý z nich jen upozornil na to, že Brno je od původu kvádské *Robodunum*, jak kdysi učil *Joh. Christian von Jordan* ve svém pojednání *De originibus Slavicis* (1745), kdežto druhý skromně připustil pouze to, že o původu jména Brno nevíme nic bezpečného.

8. Na solidnějším základě vybudoval svoji hypotézu všestranný brněnský historik *Christian d'Elvert*.¹¹⁾ Odmítnuv všechny předchozí výklady jako nevyhovující, přišel k závěru, že nejpravděpodobněji pochází jméno Brno z polského slovesa *brne*, „brodím se“, a že tedy Brno znamenalo asi „brod“. Lze mít za to, že na tuto etymologii nepřipadl *d'Elvert* sám, nýbrž že ji snad slyšel od některého z českých badatelů té doby. Proti této domněnce se postavil rozhodně *Al. Vojtěch Šembera*¹²⁾ a vyslovil domněnku jinou, že jméno Brno pochází ze slovanského *brniti*, „opevňo-

vati. Brno prý bylo založeno jako pevnost, když Moravané pronikli na konci 5. století naší éry do země a bránili se odtud proti útokům Langobardů, Avarů a Němců.

9. Bystrého moravského dějepisce *Václava Royta* neuspokojila Šemberova hypotéza a hledal výklad jiný. Vyšel ze známé zkušenosti, že místní jména vyjadřují nezřídka kvalitu půdy, ať půdu suchou nebo bažinatou, ať kamenitou, hlinitou nebo písčitou, ať rozmanitě zbarvenou apod. Srovnává jméno Brno se stsl. *brnija*, „blato“, a *brnodějatel*, „hrnčič“, a vysvětluje je jako „místo hlinné“ (srov. místní jména Hlinné, Hlinsko aj.). Stejný původ je třeba hledat i v jiných místních jménech: Brná, Brňany, Brné, Brněnec, Brničko, Brník, Brniště, Brňov. S tímto výkladem projevíli v podstatě souhlas např. Fr. Miklosich, Vinc. Brandl, Fr. X. Prusík, Vinc. Prasek, z Němců Krones. Historik *Brandl*¹⁴) zprvu nebyl jednoznačně pro výklad Roytův. Rozhodoval mezi dvěma staroslověnskými výrazy *brnija*, „blato“ a *brnija*, „pancůr“. Rozhodl se pro *brnija* z důvodů spíše jazykových. Substantivum *brnija* se mu zdálo pro etymologii vhodnější, protože je neutrum, kdežto substantivum *brnija* je rodu ženského. Na podporu Roytovy domněnky uvádí, že se část starého Brna nazývá doposud Hlinky a že tu vsutku jde o „místo hlinné“. Lingvista *Prusík*¹⁵) poněkud modifikuje výklad Roytův. Obecně užívané adjektivum „brněnský“ místo čekaného „brněnský“ anebo „brnský“ ukazuje na osadní jméno Brněn, které bylo přitvořeno k substantivu *brno* příponou *ně*, (srov. dřev+ěný: dřevo, hlin+ěný: hlína apod.). Časem prý substantivum Brněn zaniklo, neboť bylo vytlačeno příbuzným tvarem Brno, který mohl označovat jednak osadu vzniklou pod hradem, jednak hrad sám. Historik *Prasek*¹⁶) dokládá správnost Roytova výkladu několika podrobnostmi. Upozorňuje na to, že se jménem Brno souvisí např. na Moravě jméno osady Úso + brno, že části města Bavorova v bývalém pruském Slezsku říkají „Na Brně“ a že královéhradecké předměstí sluje Brno.

10. K staré hypotéze, že název Brno je odvozen z keltského Eburodunum, vrátil se na rozhraní 19. a 20. stol. mimo jiné dějepisec města Brna Fr. Šujan. Učinil tak zprvu v čl. Počátky Brna a jeho jméno z r. 1900, později v 1. vyd. svého Dějepis města Brna z roku 1902. Odmítá Roytův výklad, protože prý „nemá v jazyce našem opory“. Raději by chtěl „dle zákonů zvukoslovných“ vysvětlit germánskou formu Brün, latinkou Bruna a slovanskou Brno z keltského Eburodu – Burodun. Odvolává se tu na zeměpis, který přichází na pomoc dějepis. Bedlivým měřením na Ptolemaiově mapě a srovnáním polohy Eburodun s polohou jiných míst podnes zachovaných a nezměněných (např. s ústím Moravy do Dunaje) prý „zrovna nutí, abychom kladli Eburodunon (latinská podoba Eburodunum) na místo nynějšího Brna“. Podotýká pak, že „tento poznatek zeměpisný nezvratně dokázati může jen archeologie“, ale sám je už předem přesvědčen, že to archeologické nálezy v Brně jistě potvrdí. Slovo Eburodunum pokládá za keltské a o druhé jeho části soudí, že prý znamená „pojem, který slyšíme např. z německého Magdeburg nebo ze slovanského Bělgard“. Stojí však za zmínku, že Šujan, tak pevně věřící v keltský původ jména Brno, přece jen připouští nakonec možnost původu slovanského. Vyslovuje domněnku, že Brno souvisí se staroslověnským femininem *brnija* a s českým pomnožným substantivem brně, „brnění“, a vysvětluje to tak, že tu běží o „místo pevné polohou nebo opevněním“. U slova Brno předpokládá tedy kořen *brn* -, který se zachoval např. též v slovese brn+ěti (ruka mi zbrněla = ruka mi ztuhla, stala se pevnou, nehybnou). Sluší ovšem doložit, že obě slova, *brnija* i brně, jsou původu cizího a vznikla ze staroněmeckého bruna. Z různých podob jména Brno v rukopise Kroniky Kosmovy

(Brněn, Brinen, Brynen, Brno aj.) vyvozuje Š., že je třeba předpokládat dvoji jeho podobu: Brnen (hrad) a Brno (město). Z tvaru Brnen tedy vzniklo Brno tímž způsobem, jaký nalézáme u přídavných jmen typu povinen: povinně, a splynutím dvou *n* v jedno *n*. Šujan podržuje toto svoje stanovisko i v druhém vydání svého Dějepis města Brna;¹⁷) je charakteristické Šujanovo přiznání, že kdysi „zcela nejistě“ operoval s kelštinou.

11. Se Šujanovou zmínkou, že byl totiž Brnen (hrad) a Brno (město), projevil souhlas např. Aug. Sedláček.¹⁸) Možno dodat, že se tvar Brno najde již v Dalimilovi.

12. Nový pokus o výklad jména Brno učinil lingvista *Jos Válek*.¹⁹) Ve studii Poznámky k mapě moravského Valaška odvodil Brno z původního brdo, které podle něho je utvořeno příponou *-no* od substantiva brdo, „hrbovitý útvar“, a spojil je s místním jménem Zábrdovice. Fr. Černý a Pavel Váša namítli proti tomu výkladu, že pro odsunutí souhlásky *d* ze skupiny *-dn-* není starých dokladů kromě příslovce *jen*, které vzniklo z původní číslovky „jedno“ (jedno – jedne – jedn – jen), a že jméno Zábrdovice je patronymikum. Sluší doložit, že první námitka je dosti závažná (srov. např. místní jméno Klad+no, Čelad+ná), ale druhá není zcela přesvědčivá, neboť osobní jméno Zábrdo uznávají sami autoři za neobvyklé. Přesto však nelze uznat Válekův výklad za pravděpodobný, protože slovo brdo není dosvědčeno vůbec ani v historických pramenech, ani v řeči lidové.

13. Všechny důležitější novější výklady shrnul a doprovodil kritickými poznámkami Fr. Černý a Pavel Váša v Moravských místních jménech.²⁰) I když autoři skromně doznali, že Brno je „slovo kmene a významu neznámého“, přece lze mít za to, že viděli v něm slovo původu slovanského a že se klonili – byť opatrně – k názoru Roytova. Upozornili např. na stsl. *brnija*, „lutum“ a na slovinské *brn*, „bahno v řece“. V poznámce ke svému výkladu vyslovili dohad, že německý název Brna Brunn vznikl z české nářeční výslovnosti jména Brno a že tu běží o tzv. průvodní samohlásku *i* k slabičnému *r* (stov. něm. Pilsen k českému Plzeň). Přes některé námitky ze strany některých německých badatelů, kteří o tom pochybovali, nutno říci, že Černý s Vášou mají bezpochyby pravdu.

14. Politická tendence na újmu pravdivého poznání uplatnila se při výkladu slova Brno u bývalého moravského archiváře B. Bretholze.²¹) Ten hledal souvislost s keltským slovem brig, „hora“. Tvrdí, že Brno má své jméno buďto od pahorku, na němž a kolem něhož prý vznikla první osada, nebo od pahorkovitého terénu, na němž leží. Od Keltů prý přejali jméno Bryn (Brynn), odvozené z brig, Germáni a po nich Slované. Této argumentaci nelze přisvědčit z jazykových důvodů.

15. Do říše smělých domněnek lze odkázat též výklad německého lingvisty *Ersta Schwarze*. Ve svém spise „Zur Namenforschung und Siedlungsgeschichte in den Sudetenländern“ z roku 1923 odmítl především výklady o slovanském původu města Brna. Slovanská začáteční souhlásková skupina *br* se měnila podle něho v němčině nejčastěji ve skupinu *fr*. Poněvadž však do 13. století nejsou tvary pro *fryn* nebo *frun* dosvědčeny, hledá Schwarz pro Brno výklad jiný. Vychází z kvádského brunna, eventuálně z 3. nebo 6. pádu brunnin (= u studně), které prý podle hláskoslovných zákonů muselo dát do češtiny brno nebo brnen. Při tomto výkladu lze prý snadno vysvětlit psaní s dvěma *n*: Brno, Brunna, Brunn. Nynější německou formu Brunn lze prý spíše vysvětlit přehláskou z něm. Brunnin nežli vlivem českým. Jméno Brno zároveň se jménem Úsobrno (= Hausbrunn) a Olmütz jsou mu nepochybným svědectvím, že na některých místech na Moravě jsou usazení Němci nepřetržitě od kvádských dob. Ve svém pozdějším spise, Die Ortsnamen der Su-

detenländer als Geschichtsquelle (1931), podržel výklad jména Brno, ale druhé etymologie nepokládal již za zřejmý doklad nepřetržitého osídlení na Moravě.

16. Polský badatel *Alex. Brückner* odmítl kategoricky názor, že jméno Brno je germánského původu. Podle jeho mínění²²⁾ odpovídá českému jménu Brno nejlépe význam polského jména řeky Bren (z p. Brnia) anebo polských místních jmen, např. Brensk, „bláto, bažina“. V podstatě týž názor se najde v jeho díle *Slownik etymologiczny języka polskiego*,²³⁾ kde uvádí několik jmen řek, potoků a vsí a poznamenává přímo, že „to samo co morawskije Berno“.

17. Překvapující etymologii jména Brno podal maďarský ligvista *Jan Melich*²⁴⁾. Vycházejí z předpokladu, že některá místní jména na Slovácku možno nejlépe vysvětlit z maďarštiny, např. Boršov, Boršice z maďarského osobního jména Bors, protože styky jihovýchodní Moravy s Uhrami již v dávných dobách byly velmi čilé, vyslovil domněnku, že jméno Brno je původu maďarského a že je lze odvodit od maďarské rodiny Berenů, Berenyů. Proti Melichovu výkladu, místy zabarvenému poněkud šovinisticky, možno namítnouti toto: 1. V tvaru Brin, který zaznamenal Anton Bernolák ve svém Slováru (vyšel v letech 1825–1827), byla by podle autora samého v maďarštině spíše souhláska *p*. – 2. Melich nemá pro své tvrzení žádné doklady před 16. stoletím. – 3. Jméno Brno je dosvědčeno i v severovýchodních Čechách, kde nelze mluvit o maďarském vlivu vůbec. – Z hlediska historických pramenů odmítl rázně Melichovu interpretaci Jos. Macúrek:²⁵⁾ 1. Metoda, která odvozuje národnost z místních jmen, je zcela nesprávná. Názvy Uherský Brod, Uherské Hradiště, Uherský Ostroh nesouvisí s maďarskými kolonisacemi v 11. a 12. století, nýbrž jsou odrazem skutečnosti, že tato města vznikla jako obranné body moravského území proti uherským hranicím. – 2. Maďarská kolonizace začíná až koncem 15. století a teprve ve dvou stoletích následujících možno mluvit o přílivu maďarské šlechty na Moravu. – 3. Kořen názvu Brno se ozývá tam, kde „o nějakých vlivech maďarských není řeči“ (např. ve slezském jménu Brňov).

18. Nepřímo se obírá názvem moravského Brna *Ant. Profous* ve svém monumentálním díle *Místní jména v Čechách*.²⁶⁾ Přijímá starý výklad Roytův. O jménu Brno nedaleko Vysokého n. Jizerou píše takto: Tato ves je teprve z 18. století, a proto lze míti za to, že byla nazvána podle hlavního města moravského. Jméno Brno lze prohlásit... za dobré jméno slovanské. Vzniklo ze stsl. brъno (= z bláta), a to ze subst. brъnije (bláto) a smyslem se rovnalo Blatno nebo podle brъnodějatelъ jménu Hlinné“. A na adresu těch, kdož odvozuji toto jméno z jazyků neslovanských, připojuje: „V našich zemích, jež mají doloženo od počátku historických dob obyvatelstvo jenom slovanské, náleží přednost vysvětlování jen ze slovanské zásoby slovní, a teprve, kde to bez násilí není možno, jest se ohlédnouti po vysvětlení z jazyků národů, které tu byly před Slovany.“

19. Svůj kritický přehled dosavadních výkladů o původu jména Brno uzavírám tím, že pokládám spolu s mnoha jinými Brno za slovo původu slovanského a že znamenalo totéž co „bláto, hlína“. Pokusí-li se někdo napříště o výklad jiný, nežli ke kterému přišla dnes převážná většina badatelů o místních jménech, musí se nezbytně opírat o historické prameny, o důkladnou práci v terénu a o nespornou skutečnost, že jazyk zaznamenává ve slovech, tedy i v místních jménech, výsledky lidského myšlení a poznávání.

1) Srovnej zejména Rozpravy o jmenách, počátkách i starožitnostech národu slavského a jeho kmenů (1830). – Staroitalija slavjanská (I. 1830, II. 1853).

2) Západní Slované v pravěku (1868).

3) Jindřich Wankel, Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien, 7. sv. (1877).

4) Hynek Krch, Casopis Vlasteneckého muz. spolku olomouckého (1886).

5) J. Eschler, Zeitschrift des Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens III, 420 an.

6) A. Prokop, Die Markgrafschaft Mähren (1904).

7) Julius Wisnar, Untersuchungen zur geographischen Namenkunde (1895).

8) Srov. též Pešinův spis Prodrómus Moravographiae (1663), kde píše ve 4. kapitole I. knihy: „Pátý král moravský byl Brynno, jinak Pryvina... Někteří smejsleji, že od něho Brno město založeno“.

9) Fr. X. Wekebrod, Denkmale zur Geschichte der Stadt Brünn (kolem r. 1805). Spis zůstal v rukopise.

10) J. E. Horky, Was ist von Brünn Entstehung Sicherer bekannt? Sr. k tomu B. Bretholz, Geschichte der Stadt Brünn (1911), s. 15, pozn. 3.

11) Christian d'Elvert, Versuch einer Geschichte Brünn (1828).

12) Al. V. Šembera, Woher Brünn seinen Namen führe? (Moravia, 1838, s. 12, 16, 24). – Týž, Odkud pochází Brno a Holomauk, ČCM 1838.

13) Fr. Miklosich, Die slavischen Ortsnamen aus Appellativen, Denkschriften der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, tř. fil. – hist., I, 1872, II, 1874. – Týž, Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen 1886.

14) Vincenc Brandl, Glossarium (1876, s. 12). – Týž, Rozpravy o jménech topických (Obzor 1885, s. 66–67, 115).

15) Fr. X. Prusík (Casopis Muzejního spolku olomouckého II/1885, s. 145).

16) Vincenc Prasek, Studie o místních jménech (CMM 1904, s. 435–437).

17) Druhé vydání vyšlo r. 1928 (srov. zejména s. 50, pozn. 1).

18) Aug. Sedláček, Rozvržení místních pojmenování na Moravě (CMM 1906, s. 146 a 147).

19) Studie byla uveřejněna v ČMMZ 1907 (srov. zejména s. 56).

20) Moravská jména místní vyšla r. 1907 (srov. s. 181 a 182).

21) B. Bretholz, Geschichte der Stadt Brünn (I/1911).

22) Alex. Brückner (Prager Rundschau I, s. 499).

23) Slownik etymologiczny języka polskiego (I. díl z r. 1927, heslo Breń).

24) Jan Melich, Über den Namen Brünn (Archivum Europae centroorientalis, 1940, s. 185–207).

25) Jos. Macúrek (CMM 69, s. 62).

26) I. díl z r. 1947, s. 179.

Poznámka při korektuře. Ve sborníku *Rodné zemi* (Brno 1958) vyšly dva články o Brně. První s názvem *Brno* napsal ak. Fr. Trávníček (s. 302–307) a přinesl tu cenné příspěvky k etymologii Brna. Srovnává se s názorem Václava Royta. Druhá stať pochází od historika Fr. Čády a jmenuje se *Znovu k jménu Brna* (s. 142–147); autor přisvědčuje Roytovu výkladu, že „krajina Brna a jmenuje se Znovu k jménu Brna (s. 142–147); autor přisvědčuje Roytovu výkladu, že „krajina Brna (byla) vskutku blaty nebo podobnou mokřinou, vlhkou krajinou“, a přesvědčivě ukazuje, že svou polohou nejlépe odpovídá jménu Brno Česká ves (platea Bohemorum), tj. nynější ulice Josefská.

K POČÁTKŮM MĚSTA BRNA

(Několik poznámek k sporným otázkám
vzniku města)

Z bohaté literatury, která se obírá počátky města Brna, vidíme, že větší pozor-
byla věnována dvěma význačným brněnským místům, Petrovu a Špilberku. O těchto
dvou místech se soudilo, že byly krystalizačním jádrem, kolem něhož vznikalo
město Brno. Po četných sporech mezi jednotlivými badateli převládlo mínění, že
centrem, kolem něhož se tvořily zárodky pozdějšího města, byl Petrov, který
poskytoval příznivější podmínky pro vytvoření předměstské osady před hradem
a hradní kaplí sv. Petra. Terénní uspořádání vykazovalo zde obdobné poměry jako
ve Znojmě a v Olomouci:¹⁾ jde o ostroh s poměrně rozsáhlým předhradím, který
se dal dobře hájit, přitom však jej bylo možno snadno zásobovat. Špilberk stál na
příliš vysokém vrchu, takže zásobování bylo obtížnější, byl také na místě odlehlem
od lidských sídel; mimo to pocházejí nejstarší zprávy o něm z doby poměrně
pozdní (r. 1300).²⁾

Zdá se, že Petrovu nebyla věnována náležitá pozornost – leda jen po stránce
umělecko-historické – a ještě méně jeho okolí v jeho vztahu k předměstské historii.
Počátky města byly spatřovány až v předposlední fázi jeho vývoje, „v brněnském
burgu“ kolem sv. Jakuba, což byla už vlastně druhá nebo také prostřední fáze ve
vývoji města. První etapa jeho vývoje začala již mnohem dříve, ne-li v jedenáctém,
tedy již jistě ve století dvanáctém, a to slovanskou trhovou osadou jihovýchodně
od Petrova.

I když z těchto prvních počátků brněnských máme málo zpráv, vlastně jen několik
kronikářských údajů z Kosmovy kroniky z konce 11. století o hradě brněnském,³⁾
a i když také údaje listinné, hlásící se do poloviny nebo do konce 11. století, jsou
padělkami z 12. století nebo ještě pozdější,⁴⁾ domnívám se, že i tyto zprávy nám přece
jen prozrazují něco o počátcích města Brna.⁵⁾

Zachováme-li určitou zdrženlivost k časovému zařazení výše uvedených listin,
tj. listiny kapituly staroboleslavské z roku 1046, listiny kláštera opatovického
z roku 1073 a snad také listiny třebičské z roku 1104, kde jsou zmínky o brněnském
hradě a trhové osadě, a budeme-li je brát jako dokument z počátku 12. století, mohli
bychom z nich získat první zprávy o počátcích města. Uvádí-li listina kláštera opato-
vického vedle několika ostatních hradů moravských také hrad Brno s poplatkem
zvaným tržné, a to většinou devátý díl této dávky,⁷⁾ listina kapituly boleslavské

určuje zase blíže obsah těchto dávek, které byly v Brně stejné jako v Olomouci
a ve Znojmě: dvě hřivny a dva voly.⁸⁾ Možno se domnívat, že jako před hrady
Olomoucí a Znojmem byla trhová osada také před hradem Brnem. Jednotlivé druhy
poplatků vyjadřovaly již také jakousi hospodářskou úroveň v okolí tržiště; vedle
renty naturální (dobytek, obilí) shledáváme se zde už také s rentou peněžní.⁹⁾
Jak dalece možno usuzovat z těchto údajů také na mincovnu v Brně, závisí od
věrohodnosti těchto pramenů.¹⁰⁾ Co do obnosu rozdílné dávky u jednotlivých hradů
by mohly naznačovat již určitou hospodářskou kapacitu těchto trhových osad, naproti
tomu však stručnost těchto zpráv by mohla opět vést k dohadu, že patřily k pomě-
rům dobově starším, než se zprávám přikládá.

Jest nyní otázkou, kam možno lokalizovat nejstarší slovanskou trhovou osadu.
Rozhodně někam do nejbližšího okolí pod hradem, pravděpodobně na nynější
náměstí 25. února (Zelný trh), které bývá označováno v pramenech 14. století jako
forum superius¹¹⁾, a je tedy pravděpodobně totožné s „forum antiquum“¹²⁾. Soudím
tak podle židovské osady, která byla vždy v těsné blízkosti tržiště. Tuto domněnku
možno podepřít analogií z ostatních měst, jako např. ze Znojma, Olomouce, Jemnice,
Telče, Třebíče a Moravského Krumlova, kde všude vidíme židovské osady nejen
v blízkosti hradu, ale také na pokraji nebo v blízkosti nejstaršího tržiště. Byli zde
patrně usazeni Židé již dříve ještě v době předměstské.¹³⁾ Tržiště samo leželo
poněkud stranou vlevo od hlavní obchodní tepny a soustřeďovalo také všechny čtyři
směry cest: od jihu (Rajhrad), od východu (Olomouc) a od západu (Staré Brno);
severní směr se štěpil jednak směrem Veveří-Bystrc, jednak Královo Pole.

Severním směrem od staré slovanské osady snad stejného jména¹⁴⁾ jako Brněnský
hrad vznikaly počátkem 13. století v prodloužení obchodní cesty směrem k severu,
která se štěpila vidlicovitě ve dvě ulice – odtud trojúhelníkový tvar dolního
náměstí (náměstí Svobody, forum inferius, novum?) – dvě nové osady složené
z cizinců. Kolem sv. Jakuba byli usazeni Němci z Porýní a Flandrové (Gallici),
kolem sv. Mikuláše živel románský (Romani).¹⁵⁾ Z listiny, která nám tuto církevně
správní, ale také národnostní situaci zachycuje, je patrné, že dříve byly obě národ-
nosti od sebe odděleny také po stránce církevní správy, že však již v třicátých letech
13. století vystupuje celá tato část Brna pod jednotným názvem „burgus Brunnen-
sis“¹⁶⁾ v jehož obvodu byly oba kostely.

Výkladu slova *burgus*, *burgum* bylo věnováno v literatuře hodně pozornosti také
v širším rozsahu při problematice počátku měst vůbec. Dnes má se zato, že burgem
nutno rozumět osadu nebo tržní ulici před nějakým opevněným místem,¹⁷⁾ že to
byla zpravidla osada kupců, ovšem byla již jinde než na starém tržišti.¹⁸⁾ Také
situace v Brně je součástí tohoto nesnadného problému v celkové problematice měst.
Všichni badatelé, kteří se zabývali počátky města Brna, věnovali také pozornost
brněnskému burgu; dospěli však k různým výkladům: od podhradí přes osadu bliž-
šího určení až k trhové vsi a městyso.¹⁹⁾ Posuzujeme-li celkový problém ze stano-
viska vývojového podle jednotlivých stupňů, tu možno se domnívat,²⁰⁾ že „burgus“
byl po stránce stavební, hospodářské i právní již něco více než staré „forum“, tedy
podle složení obyvatelstva trhová osada cizích kupců usedlých okolo sv. Jakuba
a sv. Mikuláše. A tak „vici Theutonicorum a civitas circa st. Callum“ v Praze,²¹⁾
„burgus ecclesie sancti Blassii v Olomouci“²²⁾ a „vicus Ungarorum“ ve Znojmě²³⁾
mají svou dobu také v Brně. Není vyloučeno, že i když osada nebyla opevněna,
přece jen svým uspořádáním se mohla odlišovat od ostatních okolních přilehlých
osad.

S otázkou brněnských „burgů“ souvisí také některé problémy topografické.²⁴⁾ Tak hned při první zprávě o brněnském burgu v confirmaci Přemysla Otakara I. z roku 1210 (vlastně falsum před rokem 1235) pro zábrdovický klášter se dovídáme, že zakladatel kláštera Lev z Klobúk daroval klášteru zábrdovickému pozemky v Zábrdovicích, na nichž stál klášter ještě s nějakým příslušenstvím v brněnském „burgu“, dále kostel P. Marie s osadami a také s příslušenstvím a některými osadami: Svinošicemi, Přibyslavicemi, Kohoutovicemi, Čeňkovicemi a Borkovany také se vším, co k nim patřilo.²⁵⁾ Kostel P. Marie byl lokalizován různě: jednak do prostoru bývalého kláštera herburského, jednak na brněnský hrad, až na konec na Staré Brno.²⁶⁾ Nemáme-li v tomto prostoru mezi zábrdovickým klášterem a kostelem sv. Jakuba důkazů pro nějaký kostel P. Marie, bude nutno spokojiti se – v souhlase s V. Vojtíškem²⁷⁾ jen se změněnou interpunkcí²⁸⁾, text netřeba, myslím, měniti, jak navrhol B. Bretholz²⁹⁾ a po něm také J. Tenora,³⁰⁾ a za zmíněný kostel považovat kostel P. Marie v Zábrdovicích. Lokalisace kostela na Staré Brno se zdá méně pravděpodobná.³¹⁾ Zmiňuje-li se listina z roku 1210 o „burgu brněnském jen všeobecně“, uvádějí se další zprávy o brněnské trhové osadě do šedesátých let vždy s kostelem sv. Jakuba.³²⁾ Ze zpráv vyplývá tedy, že kostel sv. Jakuba byl asi středem této trhové osady, která se stala později základem města. Jak dalece možno věřit relaci Tenorově, v níž se zřejmě ozývá snaha vyzvednout větší důležitost kostela sv. Petra a omezit význam kostela sv. Jakuba, bylo by možno říci teprve ze širší souvislosti celé relace, o níž Tenora neuvádí, z čeho je vzata.³³⁾ Měli bychom z ní aspoň vysvětliti pro pojmenování části Brna pod kostelem sv. Petra a snad pro celé Brno. Že oblast kolem Petrova byla nejstarší částí města, o tom nelze pochybovat.

Ke dvěma dřívějším hlavním sporným otázkám, Petrov – Špilberk, „brněnský burg“, se pojí ještě třetí problém, který velmi živě upoutal zájem brněnských historiků. Je to tzv. delimitace hranic mezi kostely sv. Petra a sv. Jakuba nebo také tzv. jízda biskupských komisařů z 26. června 1293, kterou se vyřizoval spor o hranice far sv. Petra a sv. Jakuba.³⁴⁾ Bohatou polemiku mezi badateli vyvolal různý výklad směru jízdy této komise, která měla vyjet od Brněnské brány „dolejší ulicí, která směřuje na staré tržiště přímo k Měnínské bráně.“³⁵⁾ Podle některých badatelů měla cesta komise vést od Brněnské brány kolem dominikánského kláštera Dominikánskou a Zámečnickou ulicí dále na Dolní náměstí (náměstí Svobody) a odtud k Měnínské bráně,³⁶⁾ druhá část byla opět toho mínění, že komise vyjela od Brněnské brány přímější cestou: od Brněnské brány ulicí Starobrněnskou přímo na Zelný trh a odtud k Měnínské bráně.³⁷⁾

S otázkou cesty komisařů těsně souvisí problém starého a nového tržiště brněnského. Předpokládáme-li, že staré náměstí nutno hledati na Zelném trhu a že v brněnském „burgu“ nutno spatřovati náměstí nové, pak nutno se přiklonit ke stanovisku těch, kteří jsou pro kratší směr cesty a nikoliv pro velkou okliku přes náměstí Svobody. Jest málo pravděpodobné, že by tyto části města byly ke konci 13. století tak málo zastavěny, když již v polovině 14. století bylo Brno podle berních knih poměrně hustě osídleno.³⁸⁾

Avšak to už jsme uvnitř městských hradeb, vlastně u třetí fáze ve vývoji města, kdy se začíná teprve vlastní skutečný rozvoj městského života; uzavřením do městských hradeb ustupovaly také zvláštnosti jednotlivých přilehlých osad. Slyšíme-li ještě po druhé polovině 13. století o osadě kolem sv. Jakuba jako burgu, je to jen buď ohlas papežských confirmačních listin nebo jen kus tradice na osadu, která se

mohla odlišovat od ostatních předměstských osad. Městská práva, kterých se dostalo Brnu roku 1243 od Václava I., byla vlastně jen písemným odrazem hospodářského stavu skoro hotového města. Soupis výsad ukazuje, že město mělo ohoz hradeb s příkopy a zdmi, třeba ještě velmi jednoduchými,³⁹⁾ mělo právo milové, mělo městský trh s jeho ochranou, městskou samosprávu, soudní i správní s rychtářem a 24 přísedními; měšťané mohli svobodně získavati i libovolně nakládati se svým majetkem, zaručovala se jim ochrana vlastního majetku i majetku cizích osob ve městě atd. Dodáme-li k tomu dále, že se už před vydáním Václavova privilegia obyvatelé románského původu kolem sv. Mikuláše roku 1231⁴⁰⁾ zovou měšťany a že již také k roku 1238 se uvádí Brno jako civitas,⁴¹⁾ bude asi těžko hledati pro ně nějaký „právní akt“ (zakládací listinu) s přibližným rokem založení (kolem r. 1240); nelze také z větších prostor uvnitř města (Dominikánské náměstí, Zelný trh) usuzovati na město založené. Připustíme-li přece jen nějaký právní akt, pak to byla jediné městská práva z roku 1243, která byla jen vyvrcholením dvou předešlých fází ve vývoji města.

Pokusil jsem se dotknouti se stručně několika důležitějších problémů počátků města Brna někde s vlastními poznámkami trochu odchylnými od dosavadních běžných názorů. I když jsem nemohl podati nových zpráv, chtěl jsem aspoň novým pohledem upozorniti na vývojovou linii města Brna: *forum-burgus – civitas*. Začátky města Brna nutno hledati ještě v době starší – a to platí pro většinu našich měst – než se doposud předpokládalo: v staré trhové slovanské osadě pod Petrovem z 11. nebo 12. století, která byla zárodkem pozdějšího města. K ní se pak přidružila počátkem 13. století druhá trhová osada cizích kupců kolem sv. Jakuba a sv. Mikuláše, soustředěná kolem brněnského burgu. Teprve privilegium Václava I. z roku 1243 otevřelo třetí a nejdlejší etapu vývoje středověkého Brna.

¹⁾ V. Richter, Z počátků města Brna. ČMM 60 (1936), str. 288 a dále; zde také literatura o otázce Petrov – Špilberk.

²⁾ J. Tenora, K dějinám Brna v nejstarší době. Hlídka 45 (1928), str. 16 a dále; F. Šujan, Petrov či Špilberk? Burgus brunensis, tamže, str. 434 a dále; H. Reutter, Städtegründungen in Mähren und Schlesien. Zeitschr. d. Ver. f. G. M. Schl. 35 (1933), str. 102–103; Richter, Z počátků, str. 258.

³⁾ Prameny dějin českých II. (Kosmův letopis pražský) Praha (1875), str. 125–143.

⁴⁾ Myslím zde na tzv. zakládací listinu kláštera trebišského, o jejíž existenci a pravosti se silně pochybuje, která však má k r. 1104 zprávy nejen o brněnském hradě (castrum brunense), ale také o brněnské trhové osadě a jejím příslušenství (octavum forum Brnen et thabernarium centum denarios a moneta ad capellam sancti Benedicti XXVI); srov. A. L. Krejčík, O zakládací listině kláštera Trebišského. ČMM 35 (1911), str. 192 a d.; A. Sedláček, Prvotní nadání Trebišského kláštera, tamže, str. 200 a d.; B. Bretholz, Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag. Anhang IV. (Gründung der trebitscher Kirche), Berlin (1923), str. 257–261; V. Hrubý, Tři studie k české diplomatice. Brno (1936), str. 149–151; nejnověji A. Bartušek, K středověkému osídlení Trebišska. Vlastivědný sborník vysočiny II. (1958), str. 19–25.

⁵⁾ CDB I., čís. 382, str. 361; tamže, I., č. 386, str. 370; tamže, I., č. 381, str. 357.

⁶⁾ V. Hrubý, Tři studie, str. 73, 77, pozn. 32), str. 137.

⁷⁾ CDB I., č. 386, str. 370: „per omnes civitates Moravie nonum forum et nona quoque septimana . . . scilicet Olomuci, Prerove, Brachizlaui, Brenne Naiviani . . .“

⁸⁾ CDB I., č. 382, str. 361: „Olomuc solvat annuatim unam marcam et duos boves, Prerov, unam marcam et duos boves, Spitignev dimidiam marcam et unum bovem, Godonin dimidiam marcham et unum bovem, Bretyslawe dimidiam marcham et unum bovem, Strahomin mediam marcham et unum bovem, Rokicem unam marcham et duos boves, Znoiem, unam marcham et duos boves, Brnen unam marcham et duos boves, Pustimir unam marcham et duos boves . . .“

⁹⁾ CDB I., č. 381, str. 357: „Ad hec in Brinnensi provincia decimationen frumenti ac decimi numni . . .“

JINDŘICH FUCHS

(Příspěvek k vývoji brněnského měšťanstva
ve 14. století)

Název této drobné studie neřekne mnoho tomu, kdo o něj zavadí zrakem. Snad se zeptá: Kdo to byl Jindřich Fuchs? Odpověď není příliš těžká. Byl to velmi bohatý měšťan, který žil v Brně v polovině 14. století. A tomu, kdo se chce dozvědět víc, nezbyvá než doporučit, aby si přečetl několik následujících stránek. Někdo se může ptát dále: Jaký význam může mít zvláštní článek o jednom brněnském měšťanu? A u této otázky je nutno se na chvíli zastavit.

Jestliže chceme porozumět dějinám našich zemí ve středověku, musíme znát také vývoj v našich městech. A chceme-li poznat tento vývoj, musíme studovat sociální strukturu měst, rozvoj řemesla a obchodu, a další a další otázky – člověk se maně táže, proč i tehdy byla společnost tak složitým organismem. Z těch dalších a dalších otázek je jedna zvláště důležitá: kdo měl v rukou vládu města. Nestačí totiž jen říci, že města ovládal patriciát, nejbohatší vrstva měšťanského obyvatelstva, která obsazovala měšťskou radu. Toto tvrzení nemusí být vždy zcela správné – do měšťské rady mohli proniknout i příslušníci méně zámožné vrstvy měšťanstva, především prostřednictvím cechů; a i když správné je, musíme je prohlubovat. Kdo to byli ti patriciové? Šlo o bohaté kupce, nebo převažovali majitelé nemovitostí, kteří žili z jejich výnosu; nebo pronikali do nejbohatší vrstvy i řemeslníci? Bylo členství v radě výsadou několika rodin, nebo rozhodovalo jen bohatství? Tvořily se v našich městech velké patricijské rodiny, které se v čele měšťské správy udržovaly i po několik staletí?¹⁾ Základ pro řešení těchto otázek podávají seznamy měšťských rad; jde však pouze o základ – ze seznamů známe jen jména radních, někdy také jejich zaměstnání. A to je málo. Nezbyvá pak než postupovat od osoby k osobě; všeobecné soudy bývají často nepřesné. Historik si pak připadá, jako by skládal kamínek ke kamínku s nadějí, že na konci jeho úsilí bude mosaika – aspoň přibližně správný obraz skutečnosti. A jedním z takových kamínků má být i tato studie.

V polovině 14. století vládl v Brně patriciát.²⁾ V měšťské radě zasedali dlouhou dobu tiž lidé³⁾, kteří současně náleželi k nejbohatší skupině měšťského obyvatelstva. Značná část pocházela z několika rodin (Swercerové, z Tišnova, Alramové, Poherlicerové aj.), jejichž příslušníky nalezneme v radě již v dvacátých letech 14. století.⁴⁾ Nešlo tedy jen o jednotlivce, nýbrž o rodiny – a to je znak pro patricijskou vládu zvlášť typický. Ovšem, některé rodiny vymíraly, některé opouštěly město, a tak

- ¹⁰⁾ J. Pošváb, Nástin dějin brněnské mincovny I. (Příspěvek k měnovým a obchodním poměrům Brna a Moravy do poloviny 17. století). Numismatický sborník V. (1958), str. 104 a d.
- ¹¹⁾ B. Mendl, Knihy počtů města Brna. Brno (1935), str. 63.
- ¹²⁾ Jinak Richter, Z počátků, str. 303. Srov. pozn. 35; J. Šebánek, Listy z dějin brněnského obchodu. Brno (1928), str. 15 a d.
- ¹³⁾ B. Bretbolz, Geschichte der Juden in Mähren im Mittelalter I. Brünn - Prag - Leipzig. Wien (1934), str. 350, a d.; F. Čáda, The origin of the Jewish Community of Brno. Sonderdruck Festschrift Quido Kisch. Rechtshistorische Studien. Stuttgart (1955), str. 267.
- ¹⁴⁾ J. Tenora, K dějinám, str. 18.
- ¹⁵⁾ Richter, Z počátků, str. 298; G. Chaloupka, Brno a Znojmo do poloviny 15. století (Národnostní paralela). ČSPS 57 (1949), str. 14 a d.; Z. Láznicka, Moravská města. Antropogeografická studie, Brno (1948), str. 20 a d.
- ¹⁶⁾ CDB II, č. 364, str. 395.
- ¹⁷⁾ E. Emmen, Frühgeschichte der europäischen Stadt. Bonn (1953), str. 126, pozn. 160.
- ¹⁸⁾ E. Beyerle, Zur Typenfrage in der Stadtverfassung. Zeitschr. der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte. Germ. Abt. 50 (1930), str. 26 a d.
- ¹⁹⁾ Srov. Richter, Z počátků, str. 293, kde jsou také shrnuty výklady jednotlivých badatelů.
- ²⁰⁾ Beyerle, Zur Typenfrage, str. 26 a d.
- ²¹⁾ B. Mendl, Tak řečené Norimberské právo v Čechách. Praha (1938), str. 7–16, 46 a d., kde jsou shrnuty výsledky názorů V. Hrubého, V. Vojtiška i B. Mendla na počátky města Prahy.
- ²²⁾ V. Nešpor, Dějiny Olomouce, Vlastivěda mor. II. (místopis), Brno (1936), str. 14; V. Richter, O vzniku Olomouce. ČSPS 60 (1952), str. 212.
- ²³⁾ K. Polesný, K založení města Znojma. Znojmo (1926), str. 8 a d.
- ²⁴⁾ Richter, Z počátků, str. 294.
- ²⁵⁾ CDB II, č. 364, str. 395: „Predium scilicet Záberdowiz, in quo monasterium situm est cum suis appendiciis, in burgo Brunneni ecclesia sancte Marie cum omnibus adiacenciis ad eam pertinentibus; villa Swinositce, Pribezlawice, Kochutowiz, Scankowiz, Borkowan cum omnibus appendiciis...“; L. Hosák, Historický místopis země Moravskoslezské. Brno (1938), str. 211.
- ²⁶⁾ Richter, Z počátků, str. 297, pozn. 2, 3.
- ²⁷⁾ CDB II, č. 364, str. 395: „... cum suis appendiciis in burgo Brunneni, ecclesia sancte Marie cum omnibus adiacenciis...“
- ²⁸⁾ V. Vojtišek, Bratislavské burgum (K otázce počátků československých měst). Výbor rozprav a studií. Praha (1953), str. 417 a d.
- ²⁹⁾ B. Bretbolz, Geschichte der Stadt Brünn. Brünn (1911), str. 29, pozn. 2.
- ³⁰⁾ Tenora, K dějinám Brna, str. 21, pozn. 1.
- ³¹⁾ Richter, Z počátků, str. 296.
- ³²⁾ CDM II, č. 213, str. 233, tamže III. č. 305, str. 296, č. 317, str. 306, tamže V. č. 15, str. 14.
- ³³⁾ Tenora K dějinám, str. 21, pozn. 4: „Ecclesia s. Jacobi post liminio aedificata in Burgo posita fuit, et non in civitate, ita enim in antiquis privilegiis pars illa civitatis modernae vocatur, pars s. Petri cum suo districtu primo aedificata et in civitate erecta fuit et Bruna nominata. In districtu s. Jacobi solum domunculae suburbanae lignae compingebantur. Unde merito districtus s. Petri Bruna dicta est, districtus vero s. Jacobi Burgum Brunnenense.“
- ³⁴⁾ J. Tenora, K dějinám Brna v nejstarší době. Jízda biskupských komisařů 26. června 1293. Hlídky 45 (1928), str. 400 a d.
- ³⁵⁾ CDM IV, č. 320, str. 409: „Ingredientibus civitatem Brunnam per portam que burgum respicit, qui Antiqua Bruna dicitur per plateam inferiorem, que in forum antiquum tenditur, per directum ad portam, que Menesensium nuncupatur...“
- ³⁶⁾ Tenora, K dějinám Brna, str. 408 a d.; Mendl, Knihy počtů, str. 196; Richter, Z počátků, str. 305.
- ³⁷⁾ B. Bretbolz, Aus mährischen Städten. Der Brünnner Ritt vom 26. Juni 1293. Zeitschr. d. Ver. f. G. M. Schl. 30 (1928), str. 146, kde v plánu města Brna je zakreslen směr cesty podle Bretholze a podle Tenory; srovnej též F. Šujan, Dějepis Brna, Brno (1928), str. 118; J. Šebánek, Moravská produkce historická v oboru dějin agrárních a topografie. Čas. pro děj. venkova 15, (1928), str. 253; též ČMM 52 (1928), str. 425–433.
- ³⁸⁾ Jinak Tenora, K dějinám, str. 23, Richter, Z počátků, str. 306.
- ³⁹⁾ Srov. FRB II, str. 303; V. Pinkava, ČMM 33 (1909), str. 81.
- ⁴⁰⁾ CDB III, č. 14, str. 12 (K r. 1231): „sed quia cives circa illam (= ecclesiam) manentes maxime erant Romani et lingua Moravorum vei Teutonicorum non intellegebant...“
- ⁴¹⁾ CDM II, č. 297, str. 345 (K r. 1238): „ad petitionem civium de Bruna...“

se časem setkáváme s novými jmény. Roku 1350 se poprvé v radě objevuje jméno Jindřicha Fuchse, jedné z nejvýraznějších postav brněnského patriciátu ve 14. století.

Jindřich Fuchs⁵⁾ pocházel pravděpodobně z ne příliš zámožné brněnské rodiny, snad dokonce z předměstí. Jistota zde chybí – prameny začínají v Brně být podrobnější teprve od roku 1343, tedy v době, kdy byl Jindřich již bohatým měšťanem. Jeho sestra Engla byla však provdána za nezamožného měšťana Jindřicha Sarburcha (brníře?)⁶⁾ a je málo pravděpodobné, že by jí rodiče nebyli našli výhodnějšího ženicha, kdyby sami náleželi k nejbohatší vrstvě. Na nepatricijský původ ukazuje i pozdní Fuchsův vstup do rady a konečně i to, že byl původně řemeslníkem.

Ve čtyřicátých letech byl velmi často nazýván Jindřich Fuchs kožešník.⁷⁾ Je-li ve středověkých pramenech někdo označen názvem řemeslného zaměstnání a zvláště je-li toto označení německé nebo české, můžeme někdy být na rozpacích, zda nejde již o příjmení, především u bohatých měšťanů. U Jindřicha Fuchse tyto rozpaky nemáme – označení zaměstnání bývá latinské a je připojováno až za jméno (Fuchs pellifex). Řemeslo kožešnické tedy určitě původně provozoval. V padesátých letech však toto označení u něho mizí. Časová následnost tohoto jevu vede k domněnce, že Jindřich řemesla zanechal a přešel k jinému druhu zaměstnání. A tuto domněnku prameny plně potvrzují: Jindřich se stal kupcem, a to velkorysým kupcem.

Při sledování obchodu ve středověku jsme odkázáni na zprávy velmi zlomkovité.⁸⁾ V Brně se o obchodní činnosti měšťanů dozvíme většinou pouze tehdy, jestliže kupující zůstal za zbožím dlužen větší částku peněz a prodávající si tento dluh nechal zapsat do městské knihy. O Jindřichovi Fuchsovi se nezachovalo takových zmínek tolik, abychom mohli odhadnout celkový obrat jeho obchodů. Avšak to, co nám zprávy dosvědčují, umožňuje poznat jeho ráz a všestrannost. Prodával drahá sukna, nejvýznamnější druh středověkého dálkového obchodu,⁹⁾ vedle toho však také obchodoval s kůží,¹⁰⁾ vínem,¹¹⁾ slanečky¹²⁾ a chmelem.¹³⁾ Většinou byli jeho zákazníci brněnští měšťané, avšak dodával zboží i do Jevíčka¹⁴⁾ a do Jihlavy.¹⁵⁾

Jindřichův obchodní zájem nebyl tedy omezen pouze na úzké brněnské okolí. Máme však doklady o tom, že jeho obchodní styky vedly mnohem dále. V literatuře je již známa jeho obchodní smlouva s řezenským kupcem Haimramem z roku 1352.¹⁶⁾ Podle této smlouvy se Jindřich podílel 40 hřivnami na Haimramových obchodech a výdělek si měli dělit na polovici; Haimram se dále zavázal, že vezme na cestu Jindřichova syna (nevíme kterého) a seznámí ho se zvyklostmi kupecké činnosti. Není to však jediný doklad o Jindřichově spojení s řezenským Haimramem. Roku 1353 byly Haimramovi v brněnské městské knize zajišťovány částky, které mu dlužili 3 měšťané v Olomouci, Opavě a Krakově za dodaná sukna, kožešiny a vlásenky (crinales); polovina z dlužných částek měla připadnout Fuchsovi.¹⁷⁾ V obou případech vidíme tedy touž situaci: Haimram jezdil za obchody, Jindřich se zúčastňoval pouze kapitálově. Nemáme zpráv o tom, že by Jindřich sám konal daleké obchodní cesty, pro dřívější dobu to však není vyloučeno.

Velkoobchod přinášel ve středověku velké zisky.¹⁸⁾ Také Jindřich Fuchs získal obrovský majetek. Nemáme jeho soupis – roku 1365, kdy byl sestaven brněnský rejstřík městské sbírky, zachycující nemovitý majetek všech brněnských měšťanů, byl již Jindřich Fuchs mrtev. Také jeho testament z roku 1362¹⁹⁾ není soupisem majetku, nezaznamenává totiž majetky, které získali hlavní dědicové, Jindřichovi synové Jakub a Marek. Relativně však jeho bohatství ukazuje výše částky, kterou každoročně odevzdával při městských sbírkách. V letech 1343–1360 zaplatil šestkrát 20 hřiven nebo i více, ani jednou neklesla za tuto dobu výše jím odevzdané částky

pod 14 hřiven.²⁰⁾ Něco takového nelze říci již ani o jednom brněnském patriciovi této doby. Abych přiblížil tyto částky čtenáři, připomínám, že velký patricijský dům byl tehdy prodáván v Brně za 60–100 hřiven. Za peníze, které tedy za tato léta odevzdal výběrcím městské sbírky, by byl mohl zakoupit několik takových domů.

Také hlavní rysy jeho majetku vyplývají celkem jasně ze zápisů v městské knize, i když celkový soupis chybí. Mnozí patriciové používali peněz, které získali obchodem, na zakupování majetků na venkově, velmi často i celých vesnic.²¹⁾ Fuchs nepatří do této kategorie: jeho majetek měl charakter městský. Náležel mu sice velký dvůr v Králově Poli (zdá se však, že jej později prodal),²²⁾ patřily mu nějaké vinice²³⁾ a pronajal jakýsi pozemek k založení sadu.²⁴⁾ To však byly celkem drobnosti v porovnání s majetkem, který měl uložen v rentách na domech, krámech, vinicích a jiných nemovitostech.

Co to byly tyto renty?²⁴⁾ S určitými výhradami je můžeme přirovnat k hypotekárním zápůjčkám v kapitalistickém hospodářství; terminologie byla však značně odlišná. Za kapitalismu si mohl majitel nemovitosti zapůjčit určitou částku a zatížit jí nemovitost; z dluhu pak platil úroky. Ve středověku prodával majitel domu, vinice nebo masného krámu na své nemovitosti za určitý obnos rentu, kterou pak každoročně platil. Středověká renta je tedy vlastně podobná modernímu úroku; měla však své zvláštnosti. Byla pokládána za nemovitost, což souviselo s jejím původem. Vyvinula se totiž z emfyteutického nájmu: původně znamenala více než pouhý úrok – byla znakem určitých vlastnických práv toho, komu byla placena, na objekt, z něhož byla placena. I když se někdy počátkem 14. století názor na renty změnil a držitel zatíženého majetku se stal jeho plným vlastníkem, nesly renty znak svého původu dále v jedné důležité vlastnosti: ten, kdo rentu platil, neměl možnost ji vyplatit (říkalo se jí proto renta věčná). V Praze se např. spory o právo výkupu rent táhly až do husitské revoluce. V Brně však byl vývoj poněkud odlišný. Ve čtyřicátých letech byly všechny renty ve městě vykupitelné.²⁵⁾ Snad však právě právo na jejich výkup vedlo v této době v Brně k jejich velkému rozmnožení. Pro toho, kdo potřeboval peníze, byla renta výhodnější než výpůjčka u Židů. A pro toho, kdo měl peníze, byla renta velmi výhodná ze dvou důvodů. Jeden z těch důvodů měl platnost všeobecnou: církve zakazovala ve středověku půjčování peněz na vysoký úrok, tento zákaz se však nevztahoval na renty. Jednak proto, že renty byly – jak jsem se již zmínil – pokládány za nemovitost, jednak proto, že církve sama byla velkým jejich vlastníkem. Druhý důvod vyplývá z poměrů místních a dobových. Cena rent byla tedy v Brně velmi nízká (dnes bychom řekli, že úrok byl velmi vysoký). I hřivnu renty (tj. každoroční příjem 1 hřivny) si mohl boháč ve čtyřicátých letech 14. století v Brně koupit za 5 nebo nejvýš 6 hřiven.²⁶⁾ To znamenalo až 20% roční zisk, tedy výborné uložení peněz.

A tuto skutečnost pochopil Jindřich Fuchs. Proto se nepídil za pozemkovým majetkem na venkově, proto asi dokonce prodal dvůr v Králově Poli. Nejstarší dochovaná brněnská městská kniha obsahuje kolem 160 zápisů o rentách, které držel nebo kupoval. Neznamená to ovšem, že by mu současně bylo tolik rent placeno. Některé zápisy se týkají výkupu rent, některé zajištění renty při změně majitele zatížené nemovitosti. Bez pečlivě provedené městské topografie Brna ve 14. století nemůžeme vypočítat, kolik vlastně ročně v rentách pobíral. Počet zápisů však sám o sobě ukazuje, že šlo o majetek obrovský. A nešlo jen o renty na brněnských nemovitostech. Náležel mu plat 12 hřiven ročně z Křídlovic,²⁷⁾ další renty měl na Starém Brně,²⁸⁾ v Líšni,²⁹⁾ v Jevíčku³⁰⁾ a v Novém Městě (asi šlo o Uničov).³⁴⁾

Některé z těchto rent ovšem mohly vzniknout jinak než prostým kupem. Máme z doklady o tom, že Fuchs půjčil peníze pod podmínkou, že dlužník přemění dluh v rentu, nezaplatí-li do určité lhůty.³²⁾ Je možné, že takovým způsobem vzniklo rent víc. Zajímá nás však další otázka. V uvedených případech nevíme, jak dluh vlastně vznikl: šlo o dluh za dodané zboží, nebo o peněžní půjčku? Byl Jindřich Fuchs jenom kupcem, nebo se zabýval také peněžním obchodem? Takových nejasných případů zápisů o dlužích máme více.³³⁾ O tom však, že se zabýval i krátkodobým úvěrem, máme dva jisté doklady. Jsou zajímavé i tím, že představují jiný způsob obcházení církevních zákazů lichvy. Půjčil totiž určitou částku v drobných penězích a požadoval, aby mu byla splacena v groších.³⁴⁾ Na první pohled může tato podmínka zrazit: dnes je nám jedno, zda splatíme 100 Kčs v desetikorunách nebo korunách. Ve středověku však byla situace jiná. V zdánlivě nevýznamné podmínce se skrývalo čertovo kopýtko dost slušného zisku. Jestliže u nás lze po celé 14. století sledovat znehodnocování mince, upadala hodnota drobných mincí mnohem nápadněji než hodnota grošů.³⁵⁾ Oficiálně se dělil groš na 12 haléřů, v běžném obchodním styku byl však groš dražší – byl měněn až za 18 haléřů. Fuchs tedy půjčil 3 hřivny v groších podle „úředního“ kursu, a protože moravská hřivna měla 64 groše, dal dlužníku celkem 2304 haléře (3×64×12). Zpět dostal 192 groše (3×64). Budeme-li střízlivě počítat s tím, že se tehdy měnilo 14 denárů za groš, získal tak vlastně hodnotu 2688 haléřů (3×64×14). Jeho zisk tedy činil v tomto případě 384 haléře, což znamená vlastně více než 16% lichvu. Církev přitom nemohla zakročít, protože zdánlivě bylo vše v pořádku, Fuchs znamenitě vydělal, a o chudáka, který si musel vypůjčovat, se samozřejmě nestaral.

Vidíme tedy, že Jindřich Fuchs dovedl bohatnout různými způsoby: začal jako kožešník, později se věnoval velkoobchodu a peněžnímu obchodu. Zdá se, že můžeme zachytit další pramen příjmů. Několik zápisů v městské knize se týká toho, že prodával a kupoval domy.³⁶⁾ Můžeme snad právem předpokládat, že v některých případech šlo o spekulaci. On sám bydlel na Dolním trhu (dnes náměstí Svobody), od roku 1354 mu náležel velký dům na Rybím trhu (pozdější Dominikánské náměstí, dnes náměstí Družby národů), tedy na místě, které Bretholz nazval čtvrtí elity.³⁷⁾

Přes své bohatství se stal radním dosti pozdě, teprve roku 1350.³⁸⁾ Snad byl dříve příliš zaneprázdňen svou obchodní činností a nechtěl prací v radě ztrácet čas. Za pravděpodobnější však pokládám jiné vysvětlení. K tomu, aby někdo pronikl do rady, nestačilo asi v době patricijské vlády jen bohatství, bylo nutno proniknout do patricijských kruhů společensky, a to spřízněním s některou patricijskou rodinou. A připomeneme-li si tuto možnost, je nápadné, že Fuchs vstoupil do rady v roce, kdy se oženil s Kateřinou, vdovou po Wernlinovi, která pocházela z patricijské rodiny Goblinů.³⁹⁾ Tato rodina nebyla tehdy již zastoupena v radě, její členové přešli do služeb královských a markraběcích.⁴⁰⁾ Přesto – nebo také proto – si udržovali ve městě značný vliv. A snad to byl právě tento sňatek, který Jindřichovi definitivně uvolnil místo v radě.

Od té doby je již členem rady zcela pravidelně. Jestliže jej nalezneme v letech 1350–1360 každý sudý rok jako přísedícího,⁴¹⁾ znamená to podle toho, co je nám již známo o střídání starých a nových radních,⁴²⁾ že byl členem širší rady nepřetržitě. Zdá se, že se práce v radě zúčastňoval se značnou horlivostí. Velmi často jej nalezneme v zápisech městské knihy jako svědka. Mimo to zastával důležité funkce ve finanční správě. V letech 1350, 1357, 1358, 1360 a 1361 byl jedním z výběřčích městské sbírky⁴³⁾ a v letech 1353–1358 mu byl svěřen významný úřad mistra městské ko-

mory.⁴⁴⁾ V radě zasedal, jak se zdá, až do konce svého života. Z roku 1362 pochází jeho testament, roku 1362 se již nestal konšelem.

Tak se dostáváme k poslední otázce, která má význam pro řešení problémů, o nichž jsem mluvil na začátku tohoto článku, totiž k jeho rodině. Zmínil jsem se již o jeho původu, zmínil jsem se o jeho manželce Kateřině. A zde můžeme navázat. Kateřina nebyla jeho poslední manželkou – na konci svého života se oženil ještě s Kunhutou, příbuznou bohatého kupce Oty Niesla. Avšak Kateřina nebyla ani manželkou první. Jindřichův syn Marek se stal již roku 1364 radním, nemohl být tedy synem Kateřinovým, která se za Fuchse vdala teprve roku 1350. A i další Jindřichův syn Jan se musel narodit dříve; roku 1356⁴⁵⁾ byl totiž již mnichem minoritského kláštera v Brně. Přitom však byli Marek a Jan nevlastními bratry⁴⁶⁾ a museli tedy mít různé matky. Nezbyvá tedy než uzavřít, že Jindřich měl postupně nejméně čtyři manželky.

Avšak ani tato početná galerie žen nezajistila Jindřichovi bezpečně uchování rodu. Měl šest dětí (čtyři syny a dvě dcery), přesněji řečeno, dospělo mu šest dětí – při tehdejší kojenecké a dětské úmrtnosti dospíval pouze zlomek narozených.⁴⁷⁾ Obě dcery se provdaly. Markéta za jakéhosi Mikuláše Pogle, Eliška nejprve za Petra Haimanova z Jihlavy, po jeho smrti za bohatého brněnského měšťana Jakuba Schonstrazze. Ze synů Jan, jak již víme, byl duchovním: dožil se vysokého věku – poslední zmínka o něm pochází až z roku 1392.⁴⁸⁾ Jakub zemřel roku 1363, Tomáš, asi nejstarší, byl již roku 1362 mrtev a jeho syn Václav ho dlouho nepřezil.⁴⁹⁾ Dvě léta po Jindřichově smrti zbyl tedy na živu jediný syn, který mohl dále rodinu rozvíjet, totiž Marek Fuchs.

Dosti jasný obraz o majetku Marka Fuchse podává berní rejstřík z roku 1365. Patřil mu dům na Rybím trhu, 3 vinice v ceně 72 hřiven, sýpka. Nejvýznamnější součástí jeho majetku však zůstaly renty. Pobíral v nich ročně 24 hřivny, 18 grošů a 1½ centéře loje (některé renty byly naturální). Mimo to mu bylo ještě připsáno 100 hřiven movitostí. V městské sbírce zaplatil z tohoto majetku slušnou částku 15½ hřivny a 1 groš.⁵⁰⁾ Náležel tedy stále mezi nejbohatší měšťany. Přesto již nedosahoval bohatství svého otce. Je pravda, že byl nakonec jeho jediným hlavním dědicem. Neznamená to však, že by mu připadl celý otcův majetek. Ještě dosti dlouho před svou smrtí určil Jindřich podíly svým dětem a manželce; podíly byly dost veliké, kolísaly mezi 50 a 90 hř.⁵¹⁾ Ve svém testamentu pak odkázal značné částky duchovním institucím a na opravu mostu. A tím všechny výlohy pro Marka nekončily. Určité částky musel zaplatit nevlastní matce Kunhutě⁵²⁾ a vdově po bratru Tomášovi,⁵³⁾ i sestra Eliška, ačkoliv dostala kdysi již věno, si vysoudila několik rent.⁵⁴⁾ Smrt bratra Jakuba sice dala Markovi do rukou jeho majetek, musel však opět vyplnit odkazy duchovním ústavům.⁵⁵⁾ Ještě roku 1378 vyplatil 3 hřivny Jindřichu kožešníku, nemanželskému synu Jakobovu.⁵⁶⁾ Ačkoliv máme o Markovi doklady, že obchodoval s vínem⁵⁷⁾ a také velká suma movitostí, která je uvedena v rejstříku z roku 1365, svědčí o obchodu, nedovedl – jak ukáže další vývoj rodiny – zabránit rozpadu rodinného majetku. V radě zasedal celkem sedmkrát⁵⁸⁾ a zemřel asi brzy po roce 1378 – aspoň se s ním již později nesetkáme.

Posledním členem rodiny, který měl v Brně větší význam, byl Jakub Fuchs, snad syn Markův. Víme o něm jen to, že zasedal v radě,⁵⁹⁾ že platil roku 1387 v městské sbírce 4 hřivny⁶⁰⁾ a že roku 1389 zemřel.⁶¹⁾ Srovnáme-li více než 15 hř., které platil roku 1365 Marek, se 4 hř., které o 22 let později platil Jakub, vidíme, že i ze stručných zpráv, které máme, můžeme vyčíst to hlavní: prudký majetkový úpadek ro-

diny.⁶²⁾ Ukázal jsem již některé příčiny tohoto úpadku. Každé úmrtí v rodině znamenalo odliv majetku ve prospěch církve, většina testamentů musela pamatovat i na ty členy rodiny, kteří se jí časem odcizili (duchovní, vdovy, které se znovu provdaly, vdané dcery). Majetek Jindřicha Fuchse byl sice velký, nebyl však tak obrovský, aby se drobením zdatně nezmenšoval, pokud nebyl doplňován neutu- chající obchodní činností. Toto pravidlo ovšem platí pro každou patricijskou ro- dinu; u rodiny Fuchsovy však asi spolupůsobila ještě jiná okolnost.

Jindřich Fuchs se zaměřil, jak jsme viděli, především na ukládání peněz v ren- tách. Byla to výborná spekulace. Jenže – jako každá spekulace – měla svůj rub pro toho, kdo včas nepochopil, že se poměry mění. Věci, která se v tomto případě změnila, byla cena rent. Jestliže ve čtyřicátých letech prodávali chudí majitelé domů 1 hř. platu za 5–6 hřiven, převažoval v šedesátých letech jasně poměr 1 : 6, avšak projevovala se tendence k dalšímu zvyšování ceny – nové renty byly prodávány v poměru 1 : 8 i 1 : 10.⁶³⁾ Vykoupil-li potom některý měšťan 6 hřivnami rentu 1 hřivny, kterou dříve platil, nemohli si již potomci Jindřicha Fuchse koupit za ob- držené peníze znovu plat 1 hřivny. K tomu museli přidat ze svého 2–4 hřivny, nebo si mohli zakoupit pouze rentu 1/2 hřivny. V každém případě však v porovnání s dří- vějším stavem ztráceli.

Vraťme se naposled k rodině Fuchsově. Při první sbírce roku 1389 měl Jakub Fuchs zaplatit 4 hř., při třetí sbírce byla vdově po něm předepsána 1 hřivna.⁶⁴⁾ Rozdrobení majetku bylo dokončeno. Příslušníky rodiny Fuchsovy nalezneme v Brně i později. Markéta Fuchsová byla roku 1412 jeptiškou v herburském klášteře,⁶⁵⁾ roku 1427 žil v Brně Erhart Fuchs⁶⁶⁾ a roku 1432 platil Ondřej Fuchs kramář v měst- ské sbírce 39 grošů.⁶⁷⁾ Nevíme určitě, zda jde o touž rodinu: jméno Fuchs najdeme v blízkém Znojmě i vzdálenější Emži,⁶⁸⁾ nešlo tedy o jméno příliš vzácné. Sou- vislost je přesto velmi pravděpodobná. Pak ovšem nezbyvá než konstatovat, že bohatá patricijská rodina Fuchsů sestoupila po třech generacích opět mezi chudší měšťany.

Shrňme tedy stručně to, co přineslo sledování osudů jedné patricijské rodiny: 1. Případ Fuchsův ukazuje, že i drobný řemeslník mohl přejít k velkoobchodu a získat velký majetek. Tento majetek ve spojení se sňatkem s členkou patricijské rodiny umožňoval pak proniknout do patricijské vrstvy. – 2. Najdeme-li v literatuře často tvrzení, že patriciové ukládali zisky z obchodu v nemovitém majetku na ven- kově, nejde o zásadu všeobecně platnou. – 3. Ačkoliv se Jindřich Fuchs čtyřikrát oženil a měl 4 syny, zbyl nakonec jediný syn, který mohl dále udržovat a rozvíjet rod. Tato skutečnost je pěknou ilustrací populačních poměrů ve středověkém městě. – 4. I když majetek Fuchsův byl relativně obrovský, byl během 3 generací zcela rozdroben; připomeneme-li si také situaci populační, pochopíme, proč se ve většině našich měst vytvářelo od 2. poloviny 14. století poměrně málo patricijských rodů, které přetrvaly tři generace. – 5. Zvyšování ceny rent mohlo v některých pří- padech být jednou z hlavních příčin úpadku patricijských majetků.

¹⁾ V Kolíně n. R. např. rodina Jude je doložena od 12. do 17. století (L. v. Winterfeld, Handel, Kapital und Patriziat in Köln bis 1400, Lübeck 1925, str. 14–16).

²⁾ B. Mendl, Sociální krise a zápasy ve městech čtrnáctého věku (zvl. otisk z ČČH roč. XXX a násl.), Praha 1926, str. 104–105. Mendl však již nemohl poznat (neměl k dispozici úplné se- znamy rad), že r. 1363 byla vláda patriciátu v Brně nalomena, což vynuřil J. Čelakovský (O středo- věkém radním zřízení v královských městech moravských. ČMM 29/1905, str. 105).

³⁾ V Brně měla městská rada 12 členů. Při důležitějších záležitostech však přistupovalo k těmto 12 „novým“ konšelům také 12 „starých“ konšelů, tj. členů minulé rady. Byl-li tedy někdo členem rady každý druhý rok, byl členem širší rady nepřetržitě.

⁴⁾ Srov. jména radních z let 1349 a 1352 (CDM VII č. 959 a CDM VIII č. 230) s jmény rad- ních z l. 1331 a 1332 (B. Bretholz, Geschichte der Stadt Brünn I, Brno 1911, str. 127). Obraz by byl mnohem jasnější, kdybych zde mohl uvést seznamy všech rad z l. 1343–1363.

⁵⁾ O Jindřichu Fuchsovi najdeme několik zmínek u Bretholze, který se pokusil sestavit také rodokmen rodiny (Geschichte l. c. str. 345); pokud při uvádění jejich členů necitují prameny, odkazují na tento rodokmen. Bretholz také uvedl různé varianty jména Jindřicha Fuchse, s nimiž se v pramenech setkáme (l. c. str. 334).

⁶⁾ R. 1352 platil Hainlin Sarburch v městské sbírce pouze 16 gr. (B. Mendl, Knihy počtů města Brna z let 1343–1365, Brno 1935, str. 193).

⁷⁾ MA Brno, rkp. 39 fol. 40^a, 106^a aj.

⁸⁾ Srov. F. Graus, Český obchod se sukrem ve 14. a počátkem 15. století, Praha 1950, str. 10.

⁹⁾ Rkp. 39 fol. 227^b, 355^a, 56^a.

¹⁰⁾ Rkp. 39 fol. 193^b, 56^b.

¹¹⁾ Rkp. 39 fol. 184^a, 195^a, 296^b, 309^a.

¹²⁾ Rkp. 39 fol. 191^a, 300^a, 343^a.

¹³⁾ Rkp. 39 fol. 342^b.

¹⁴⁾ Rkp. 39 fol. 227^b.

¹⁵⁾ Rkp. 39 fol. 193^b.

¹⁶⁾ Rkp. 39 fol. 17^a. Srov. Bretholz, Geschichte l. c. str. 256 a J. Šebánek, Listy z dějin brněnského obchodu. Brno 1928, str. 22.

¹⁷⁾ Rkp. 39 fol. 184^b.

¹⁸⁾ Srov. F. Graus, Český obchod l. c. str. 85 n.

¹⁹⁾ CDM IX č. 277.

²⁰⁾ B. Mendl, Knihy počtů l. c. str. 4, 21, 37, 58, 67, 103, 175, 187, 195, 202, 212, 221, 228, 235, 244, 252, 259, 266.

²¹⁾ J. Šusta, Dvě knihy českých dějin, I, Praha 1917, str. 68–69.

²²⁾ Rkp. 39 fol. 5^a.

²³⁾ R. 1354 prodal vinici (rkp. 39 fol. 266^b). R. 1365 náleželo několik vinic jeho synu Markovi (viz dále).

²⁴⁾ K dalšímu viz B. Mendl, Z hospodářských dějin středověké Prahy, Sborník příspěvků k ději- nám hlavního města Prahy V/2 (1932).

²⁵⁾ E. F. Rössler, Deutsche Rechtsdenkmäler aus Böhmen und Mähren, II, Praha 1852, str. 62.

²⁶⁾ O tom, že tehdy v Brně skutečně převažoval poměr 1:5, mne přesvědčil statistický rozbor zápisů o koupi rent v rkp. 39. Nalezneme v té době i renty, zakupované za cenu ještě nižší.

²⁷⁾ Rkp. 39 fol. 45^a.

²⁸⁾ Rkp. 39 fol. 79^a.

²⁹⁾ Rkp. 39 fol. 52^b.

³⁰⁾ Rkp. 39 fol. 209^a.

³¹⁾ CDM IX č. 277.

³²⁾ Rkp. 39 fol. 380^a.

³³⁾ Rkp. 39 fol. 229^a, 318^b, 321^a, 380^a.

³⁴⁾ Rkp. 39 fol. 85^b, 195^a.

³⁵⁾ K dalšímu F. Graus, Chudina městská v době předhusitské, Praha 1949, Exkurs I, a B. Mendl, Knihy počtů l. c., úvod str. 164 n.

³⁶⁾ Rkp. 39 fol. 163^a, 193^a, 222^a, 321^a.

³⁷⁾ Bretholz, Geschichte l. c. str. 192. K dřívějšímu bydlišti srov. Mendl, Knihy počtů, úvod str. 79.

³⁸⁾ Rkp. 39 fol. 181^a.

³⁹⁾ Rkp. 39 fol. 180^b.

⁴⁰⁾ Bretholz, Geschichte l. c. str. 166–168.

⁴¹⁾ CDM VIII č. 230. Rkp. 39 fol. 51^b, CDM IX č. 31, rkp. 39 fol. 301^a, 254^a.

⁴²⁾ Viz pozn. 3.

⁴³⁾ Bretholz, Geschichte l. c. str. 425–427.

⁴⁴⁾ Bretholz, Geschichte l. c. str. 132.

⁴⁵⁾ Rkp. 39 fol. 189^a.

⁴⁶⁾ Rkp. 39 fol. 150^b.

- 47) O populaci a úmrtnosti nejbohatších měšťanů naposledy S. L. Thrupp, *The Merchant Class of Medieval London*, Chicago 1948, str. 191 n.
- 48) MA Brno rkp. 48 fol. 510^a.
- 49) CDM IX č. 277; rkp. 39 fol. 32^a a fol. 271^a.
- 50) Mendl, *Knihy počtů I. c.* str. 304.
- 51) Rkp. 39 fol. 187^b, 189^b.
- 52) Rkp. 39 fol. 232^a.
- 53) Rkp. 39 fol. 32^a.
- 54) Bretholz, *Geschichte I. c.* str. 346.
- 55) Rkp. 39 fol. 272^b.
- 56) Rkp. 39 fol. 164^b.
- 57) Rkp. 39 fol. 271^a, 271^b, 234^b.
- 58) V radě zasedal Marek v l. 1364, 1367, 1369, 1372, 1376 a 1378.
- 59) R. 1387 byl starým radním (MA Brno rkp. 19 fol. 1^b).
- 60) Rkp. 19 fol. 27^b.
- 61) R. 1389 byla městská sbírka vybírána třikrát. Při první sbírce je Jakub ještě uveden, při druhé najdeme na jeho místě vdovu po něm (MA Brno, rkp. 20 fol. 27^b, 82^b).
- 62) Připomínám, že ještě r. 1367 platil Marek 13 hřiven (MA Brno rkp. 18 fol. 14^a).
- 63) Mendl, *Knihy počtů I. c.*, úvod str. 140. Avšak již v rejstříku z r. 1365 je uvedeno několik platů s cenou vyšší; tak např. sám Marek Fuchs platil 3 hř. z 30 hř. V dalších letech platy s vyšší cenou přibývají (v zápisech rkp. 39).
- 64) Rkp. 20 fol. 27^b, 142^a.
- 65) J. Šebánek, *Archivy zrušených klášterů moravských a slezských, I.*, Brno 1932, č. 1165.
- 66) MA Brno, rkp. 48 fol. 302^a.
- 67) MA Brno, rkp. 21 fol. 10^b.
- 68) L. Gross, *Beiträge zur städtischen Vermögensstatistik des 14. und 15. Jahrhundert in Österreich*, Innsbruck 1913, str. 96.

**KE STAVEBNÍ ČINNOSTI
DRUHÉ POLOVINY
XIX. STOLETÍ V BRNĚ**

V druhé polovině XIX. století nastává v Brně obrovský rozvoj stavební činnosti, až dotud částečně brzděné stísněným půdorysem města. Až do této doby je totiž Brno uzavřeným městem s hradbami, baštami a branami. Městské opevnění, celkem nezměněné od 40. let XVIII. století, kdy bylo (za války s Pruskem) obnoveno a zesíleno, i přísné bezpečnostní předpisy bránily růstu města a zastavování nejbližšího okolí hradeb – kolišť.

Dodržování těchto předpisů však netrvalo dlouho. Poměrně dlouhá doba, kterou Brno strávilo v klidu, bez nepřátelského vpádu, přispěla k tomu, že tak jako přestal působit strach z nepřátel, přestalo se i dohlížet na údržbu fortifikací a nezastavenost fortifikačních pozemků. Ani válečné události z dob napoleonských tažení nevrátily městskému opevnění jeho bývalý význam. Naopak. Zdi a některé budovy na Špilberku byly rozbořeny (1809), Špilberk přestal být pevností a Brno ztratilo význam pevnostního města. I ostatní části městského opevnění byly v té době již neúčinné a při tom bránily dopravě i výstavbě města. Některé bašty byly zastavěny kolnami a jinými dřevěnými budovami a zřizovány na nich zahrádky. Nejchatrnější částí byly mosty před branami. Na jejich místě vznikala postupně nasypávaním hrázi nová koliště a na nich vysazovány stromy. Koliště s baštami tvořila tehdy souvislý pruh polí se stromovou alejí od Židovské brány (stávala při ústí dnešní třídy Vítězství) po bránu Veselou (v místě, kde se dnes stýkají ulice Veselá a Česká).

Přestože Brno nebylo již pevností a význam jeho hradeb stále upadal, stanoví dvě císařská rozhodnutí (z roku 1834 a 1840), že zůstane uzavřeným městem, jehož opevnění je nutno udržovat. Odstraňování pevnostního charakteru města a jeho rozvoj tím byl sice zpomalen, ne však zastaven. Dříve než samotné hradby začaly se měnit fortifikační pozemky. Koliště a bašty byly v třicátých a čtyřicátých letech přeměněny ve veřejné sady a spolu s Lužánkami a sadem na Kiosku tvořily kolem vnitřního města pruh zeleně. Na několika místech dokonce zbořeny vnější i vnitřní hradební zdi a místa mezi nimi využito jako stavebních parcel. Vznikaly na nich umělecky nevýznamné stavby v empírovém stylu, jako bývalý hotel Padovec a některé činžovní domy. Část zeleného pásu před Ferdinandovou branou (vybudovanou na místě Židovské) byla vykázána pro stavbu nádraží.

Změnu ve stavebním vývoji města přinesl rok 1848 spolu se změnami politickými. Brno získalo samosprávu. Stavovské rady byly zrušeny a bývalá předměstí (tj. Špilberk, území Starého Brna, Úvoz, Pekařská i Vídeňka – dnešní Koněvova – Nové

Sady, ulice kolem Trnité, Křenové až po Dorných, Cejl, Zábrdovice, území dnešní třídy Říjnové revoluce a Lidické) splynula s vnitřním městem v jednu obec se společnou správou (1850). Od roku 1852 přestává být Brno i úředně uzavřeným městem. Nějakou dobu je sice ještě dbáno, aby kolem vnitřního města byl nezastavěný pás – z důvodů veřejné bezpečnosti a zdravotnictví – ne však dlouho. Počátkem šedesátých let byly zbořeny poslední brány a zbývající části městských zdí. Tehdy začaly na obvodu historického městského jádra vznikat monumentální stavby a zároveň městské prostory – ulice a náměstí – jež patří k nejpříznivějším v Brně.

Bylo to především Komenského náměstí (tehdy Eliščíno), vzniklé před zbořenou Hacklovou branou a tvořené hlavně čtyřmi monumentálními budovami – bývalým německým gymnasiem, Besedním domem, technikou a evangelickým kostelem. Dále jsou to široké ulice do náměstí ústící – Husova (Eliščina) třída, třída Obránců míru (Joštova) s náměstím před kostelem sv. Tomáše. Na východním obvodu vnitřního města byla upravena Nádražní třída a náměstí na bývalém kolišti před Ferdinandovou branou a jejich pokračování – Hradební a Nová ulice. Zde bylo také později vybráno stavební místo pro divadlo před bývalou Novou branou. Vnitřní město bylo tak obklopeno okruhem, vedoucím od bývalého Františkova koliště přes Eliščinu třídu, Eliščíno náměstí, Joštovu, kolem kostela sv. Tomáše, přes Novou, Hradební a Nádražní třídu. (K uzavření tohoto okruhu došlo teprve v době Protektorátu, kdy bylo vybudováno spojení mezi Nádražní třídou a Husovou.) Dokonalého spojení předměstí s vnitřním městem nebylo však dosaženo ani vybudováním tohoto okruhu. Na vnějším obvodu okružní třídy vznikají do konce XIX. století další městské prostory, jež většinou již nemají monumentální ráz. Jsou to ulice s převážně obytnými domy. Nejpříznivější z nich vznikly západně a severně od historického městského jádra, mezi ulicemi Údolní a Veverí, v okolí Lužánek a pod. Méně výhodná byla poloha ulic na východ a na jih od centra. Jejich ráz byl určen převážně blízkostí továren a nádraží.

Nyní podrobněji o několika nejhodnotnějších dokladech stavební činnosti v Brně minulého století. Jde o skupinu staveb, vzniklých přibližně v třetí čtvrtině století, přesněji, o vybranou její část. Autory jsou vesměs vídeňští architekti, podílející se významně také na stavebním rozvoji, jímž prochází rakouská metropole (podobně jako Brno) po zrušení hradeb. Budovy, jimiž se budeme zabývat, vykazují rysy neorenesančního směru, směru, jenž můžeme pokládat za pokračování racionalistických tradic klasicismu bez jeho strohého učení o antice jako hlavním ideálu krásy. Neorenesance byla ovšem také vázána určitou slohovou představou, připouštěla však větší volnost v zacházení s formálními prvky i v použití nové techniky. Ve srovnání s romantickými historisujícími směry, přenášejícími do architektury XIX. století tvary jednak středověké, jednak orientální, vyjadřuje neorenesance mnohem adekvátněji požadavky i ducha tehdejší společnosti, zejména v oblasti monumentální světské architektury.

Jednou z prvních staveb nového směru v Brně je bývalý *Kleinův palác*, dnes č. 15 na náměstí Svobody, řadový, třípatrový dům nepravidelného čtyřúhelníkového půdorysu (určeného parcelou), s vnitřním dvorem. Přední část budovy byla určena k obytným a reprezentačním účelům, přízemí vyhrazeno pro obchod. Podřadnější obchodní a kancelářské místnosti zabíraly zadní část domu. Vstup vestibulem v ose budovy ústí do nádvoří, vlevo od vestibulu je hlavní schodiště, podkovovité, osvětlené shora i z nádvoří, schodnice uloženy ve zdivu bez podpory na vnitřním obvodu.

Při výzdobě interiérů bylo použito umělého mramoru – na stěnách schodiště, na pilířích a sloupech, nesoucích podesty.

Na fasádě, obložené pískovcovými deskami, zaujme zejména nezvyklé použití litiny. V ose fasády, nad vchodem, je v prvním i druhém patře zdvojené okno s litinovým zábradlím v parapetu a litinovými sloupky, nesoucími mříž v horní části okna. Na místě bočních oken jsou arkýře z obdobných litinových článků, nesené litinovými antropomorfními konsolami a kariatidami. Tento doklad pronikání litiny do architektury není sice v XIX. století ojedinělý, ojedinělé je však pojetí i rozsah jejího uplatnění.

Dům byl vybudován v letech 1847–1848 podle projektu Ludvíka Förstera pro stavebního podnikatele a majitele železáren Kleina. Litinové části odlišily železářny v Sobotíně (majetek stavebníka).

Další Försterovou brněnskou stavbou je *restaurační pavilón* v Lužánkách (dnešní Dům pionýrů). Lužánecký park, původně klášterní zahrada, byl v osmdesátých letech XVIII. století zpřístupněn veřejnosti, o padesát let později převzat městskými stavy a upraven na anglický park a znovu upravován v souvislosti se stavbou nové zahradní budovy. Tehdy byla proměněna v park louka, přiléhající k dnešní Lidické ulici. Restaurační pavilón byl postaven místo staré zahradní budovy, také pronajímané jako restaurace, která byla ve čtyřicátých letech minulého století ve velmi špatném stavu. Místo původního nevyhovujícího projektu, podaného městským stavebním kontrolorem, bylo rozhodnuto zadat projekt Ludvíku Försterovi při příležitosti jeho návštěvy v Brně u Kleinů. Teprve roku 1853 byla však stará budova stržena a roku 1855 dokončena novostavba.¹⁾

Pavilón, ve střední části jednopatrový, v bočních přízemí, je vybudován na svažitém terénu, vyrovnaném na východní straně terasou se schodištěm. Dispozice půdorysu je tvořena třemi hlavními obdélníkovými prostory, přiléhajícími k sobě svými delšími stranami. Největší, střední, slavnostní sál (pro plesy, koncerty a pod.) má výšku přes jedno patro, vlastní osvětlení a spojení jak s bočními sály, tak s vestibulem a terasou. Oba boční prostory, spojené s pomocnými místnostmi v suterénu, měly, podle označení v plánu, částečně rozdílné určení, takže restauračnímu provozu nevadilo jejich oddělení hlavním sálem. Kompoziční vyváženost dispozice není tu prosazena na úkor účelnosti.²⁾

Okna a vchody jsou řešeny jako sdružené arkády, portály jsou zdobeny kariatidami a završeny tympanony. Od plochy fasád s naznačeným kvádrováním se odrážejí ozdobně a plastické články v barvě šedého kamene. Fasády jsou pojednány zrcadelně.

Tato typická zahradní architektura je zcela jiného slohového rázu než předešlý příklad. Zatím co Kleinův palác svými arkýři připomíná spíše zaalpskou renesanci, je pro Lužánky určený pavilón pojat klasicistně.

Další (v chronologickém sledu) je budova *německého gymnasia* (dnes Janáčkova akademie musických umění), vzniklá na místě před zbořenou Hacklovou branou. Volně stojící budova je dvoupatrová, k přední části přiléhají dvě boční křídla, mezi nimi vystupuje hmota schodiště. Dispozice tvoří v podstatě dvoutrakt. Největší a nejvýznamnější prostor – zkušební sál – je umístěn nad vchodem, ve středu hlavního křídla. (Původní výška přes dvě patra byla snížena v roce 1955.) Hlavní vstup, ležící v ose, podle níž je symetrická celá dispozice, vede přes protáhlý vestibul, zabírající značnou část přízemí, k trojramennému schodišti.³⁾

Fasády se středním risalitem, hladkým soklem a rustikovaným přízemím a nárožními jsou důsledně horizontálně členěny římsami. V risalitu hlavního průčelí je třídlílný portál s kariatidami na vysokých soklech. Nad pravouhlými okny jsou v patrech rovné římsy, kromě toho nad prvním patrem řada kruhových medailónů s portrétními reliéfy. Fasády svou jednoduchostí a členěním připomínají architekturu rané renesance; s tímto pojetím je v rozporu zdůrazněný střed s portálem a risalitem (jímž je navenek vyjádřen hlavní sál). Výrazně se uplatňující risalit je odlišným členěním a různou výškou oken pojat částečně jako samostatná architektura.

Gymnasium bylo vybudováno roku 1862 podle projektu Eduarda van der Nülla a Augusta Siccardsburga. Sochařské práce jsou dílem domácího autora – Josefa Břenka.

Zemská nemocnice (dnes fakultní nemocnice) stojí na místě bývalého kláštera dominikánek, proměněného za Josefa II. ve všeobecnou nemocnici. Budova je v přední části dvoupatrová (původně jen v risalitech – ve středu a na nárožích, dodatečně byly zvýšeny i spojovací části, ke škodě celé kompozice), vzadu třípatrová. Hlavní budova je nepatrně prohnuta, její průčelí sleduje lom ulice Pekařské a pohledově ji uzavírá. Kolmo na zalomenou hlavní budovu jsou napojena dvě boční křídla, šikmo se rozevírající a ukončená dvěma kolmo postavenými budovami. Mezi nimi vede arkádová chodba ke kapli. Původně byly konce obou budov spojeny ještě obloukem přízemní budovy, jež později ustoupila novějším pavilónům. Dispozice je téměř symetrická podle podélné osy. Odchyly od symetrie nejsou při pohledu patrné. Osa prochází vstupem, vestibulem a pokračuje zahradou ke kapli. Hlavní budova i boční křídla jsou provedena jako dvoutrakt. Nemocnice patří ke starému koridorovému typu. Diferenciace místností je jednoduchá. Přední budova je určena pro administrativu, v bočních jsou nemocniční sály s jednoduchým příslušenstvím.⁴⁾

V ose hlavního průčelí je balkónový portál o třech obloucích na pilířích s dvojicemi pilastrů. Sokl fasády tvoří bosované přízemí, patra jsou oddělena kordonovou římsou. Vertikálně je fasáda členěna dvojicemi pilastrů mezi okny s nahoře zalomeným, dole rozšířeným rámováním. Slohovou předlohou tu byla architektura pozdní renesance.

Nemocnice byla vystavěna v letech 1865–1868 podle projektu Theofila Hansena, částečně pozmeněného Františkem Vyhnalem, inženýrem při stavebním oddělení místodržitelství. Provádění stavby bylo zadáno Mořici Kellnerovi.⁵⁾

Besední dům je další brněnskou stavbou, provedenou podle projektu Theofila Hansena. Tato reprezentační budova, vystavěná na místě bývalých fortifikačních pozemků (na dnešním Komenského náměstí), měla poskytovat stálé místnosti různým českým spolkům, stálé divadelní jeviště i místnosti pro kavárnu a restauraci. Protože šlo o stavební podnik, který měl podpořit spolkový a vůbec veřejný život Čechů v Brně, získala Akciová společnost Besedního domu v Brně (utvořená 1869) dosti zájemců z řad zámožných brněnských i moravských vlastenců a roku 1871 mohlo být započato se stavbou. Roku 1872 byla stavba zhruba dokončena a pronajata Čtenářskému spolku, Matici moravské aj. V dubnu 1873 byl dán do provozu hlavní sál.

Besední dům je dvoupatrová budova na čtvercovém půdorysu, s průčelím do náměstí Komenského a bočními fasádami do Husovy a Kasárenské ulice. Dispozice je v podstatě symetrická podle hlavní osy, tvořené nástupem do budovy. Vlevo

od této osy je trojramenné schodiště, vpravo malý dvůr stejného plošného rozměru. Místnosti jsou rozloženy po obvodu stavby, nejdůležitější jsou orientovány na jih, do zahrady, kolmo na osu. V přízemí ústí nástupní chodba v zahradním salóňku, po jehož stranách jsou tělocvična a restaurace. V prvním patře zabírá celou délku a asi $\frac{4}{5}$ hloubky budovy sál, vysoký přes dvě patra. Provoz i komunikace jsou podřízeny myšlence symetrické dispozice. Z toho plynou různé nedostatky – nepřímě osvětlené schodiště i některé místnosti, vybývající místo, rozdělené do malých neužitečných prostorů apod. Velký důraz je kladen na výzdobu interiérů, zejména hlavního sálu, jehož strop je nesen kariatidami a antropomorfními konsolami, zábradlí galerie, nesené volutovými konsolami, je zdobeno ženskými hlavami a draky. Ostatní prostory nemají tento nadbytek plastické výzdoby, zato se v nich spíše uplatňují barvy, hlavně v malovaném kasetování stropů.

Průčelí má ve středu jednoduchý balkónový portál s dvěma sloupy a dvěma pilastry. Od vysokého bosovaného přízemí je římsou odděleno první a druhé patro, tvořící jeden celek. Podstřešní polopatro s girlandami mezi okénky působí jako vlys. Fasáda je ukončena římsou na konsolách a balustrádovou atikou se sochami. Původní zahradní fasáda (dnes zakryta přístavbou, v níž je umístěno schodiště k sálu a předsálí) měla v přízemí pět otevřených arkád.⁶⁾

Kompozičně vyvážená, málo členěná architektura je slohově závislá na architektuře vrcholné renesance.

Zároveň se stavbou Besedního domu vzniklo další Hansenovo dílo – *Pražákův palác* (dnes čís. 16 na Husově ulici), typický příklad tehdejšího nájemného domu, jenž měl být zároveň důstojným reprezentačním obydlím svého majitele. Dům tvoří protějšek Besedního domu, boční fasády a zahradní zdi, jež je spojují, tvoří část uliční fronty Husovy a Kasárenské ulice. Třípatrová budova na obdélníkovém půdorysu, v jehož kratší ose je umístěn vstup. Vpravo od uvedené osy je podkovo-
vité schodiště, vyvážené na protější straně malým dvorem stejné půdorysné plochy, osvětlujícím schodiště a podřadnější místnosti. Uvedená osa pokračuje přes zahradní sál do zahrady. Obytné místnosti jsou rozmístěny po obvodu stavby.⁷⁾

Fasáda je řešena obdobně jako u Besedního domu s jednodušším vchodem, zdůrazněnými krajními okenními osami a bez atiky.

Činžovním domem jiného typu je *Kaunicův palác* (dnes náměstí Rudé armády čís. 9), vybudovaný na čtyřech domovních parcelách, volně stojící, s fasádami do náměstí Rudé armády, Žerotínova náměstí a Brandlovy ulice. Třípatrová budova má půdorys deltoidu se zkoseným ostrým rohem. Nároží budovy a střed kosé strany jsou zdůrazněny risality. Střed tvoří nádvoří, přístupné zvenčí dvěma průjezdy. Základní dispozice je dvoutrakt se čtyřmi schodišti, osvětlenými z nádvoří. V přízemí bylo počítáno se společenskými (kavárenskými) místnostmi, v patrech s byty.

Fasády jsou výrazně horizontálně členěny římsami mezi přízemním a prvním patrem a mezi druhým a třetím patrem. Plasticky vystupují trojúhelníkové frontony a návojové římsy nad okny v patrech. Fasádu ukončuje vlys s malými okénky, římsa na konsolách a balustrádová atika. Ve středu obou kratších stran je obloukem zaklenutý portál ve vrcholu s emblémem a dvěma pololežícími postavami, provedenými ve vysokém reliéfu.

Jako pravděpodobný autor je v literatuře uveden Karel Exner. Stavba byla provedena podle jedné ze dvou zachovaných variant plánu, pocházejícího z roku 1871

a podepsaného Josefem Arnoldem, stavitelem, jemuž bylo provedení zadáno. Realisovaná alternativa se liší od neprovedené zkoseným nárožím, souvisícím patrně s širším situačním řešením, včetně zamýšlené stavby divadla.⁸⁾

Posledním příkladem je opět veřejná budova – *Zemský dům* (dnes Krajský národní výbor). O jeho provedení se jednalo již od třicátých let, po několika marných pokusech o vrácení starého Zemského domu, zabaveného pro vojenské účely (1784). Pro nedostatek finančních prostředků musela být stavba nového Zemského domu několikrát odložena a uskutečněna až v letech 1875–1876, na místě před zbořenou Veselou branou (Joštova, dnešní třída Obránců míru). Je to třípatrová budova obdélníkového půdorysu, volně stojící, s risality na nárožích a ve středu každé fasády. Půdorys tvoří obdélník se středním křížem. Ve středu je hlavní sál, k němuž vede přímé schodiště z České ulice. V průsečících středního kříže s dvoutraktem, obíhajícím po celém obvodu, jsou schodiště s horním osvětlením. Chodba je osvětlena z nádvoří, rozděleného uvedeným středním křížem do čtyř menších dvorů. Snaha o harmonickou dispozici je zdůrazněna tím, že na rozích jsou umístěny větší významnější místnosti čtvercového půdorysu. Ve středu křídla, obráceného do České ulice, je v prvním i druhém patře sál v šířce risalitu. K hlavnímu sálu, vysokému přes dvě patra, přiléhá v prvním patře vestibul, do něhož ústí přímé schodiště, po stranách vestibulu jsou dva menší salónky, původně sněmovní restaurace a sněmovní klubovna. Ve stropních konstrukcích chodeb a částečně i kancelářských místností je použito železných profilů, nesoucích nízké cihlové valené klenby.

Výzdoba je soustředěna především na sněmovní sál a prostory provozně s ním souvisící. Stěny sálu jsou z načervenalého umělého mramoru. V horní části jsou čtyři lóže s kuželovým zábradlím v parapetu a pilastrem po každé straně. Stěny sálu jsou ukončeny malovaným vlysem, nad ním římsa na konsolách nese zrcadlovou klenbu. Do zrcadla klenby je vsazeno horní osvětlení. Klenbu zdobí malovaný pruh s moravským zemským znakem.

Na fasádách s bosovaným přízemím a kordonovými římsami mezi patry vystupují střední a nárožní risality s obloukově zaklenutými okny, oddělenými sloupy a zdobenými v horní části pololežícími figurami. Okna v patrech, oddělená pilastry, jsou završena trojúhelníkovými frontony a rovnými římsami. Fasádu ukončuje balustráda, nad středním risalitem atika se sochami. Kromě trojdílného portálu v risalitu hlavního průčelí je boční portál v šířce risalitu do České ulice. Risalit tu má hloubku na šířku okna, k portálu o třech obloucích na pilířích vede nízká rampa.

Projekt na stavbu Zemského domu vypracovala dvojice architektů A. Hefet a R. Raschka. Bohatě plasticky členěné fasády odrážejí jasně vzor, jímž byli autoři inspirováni – je jím veronská nebo i benátská architektura význačného pozdně renesančního umělce Michele Sanmicheli.⁹⁾

Všechny uvedené stavby dokládají, jak Brno, hospodářsky i politicky závislé na Vídni, nebylo samostatné ani v uměleckém projevu. Svým pojetím se málo liší od staveb vídeňských, třebaže jejich autoři dovedli vzácně vystihnout měřítko a přízpůsobit se prostředí. V Brně nedostala neorenesance domácí, český charakter, jak tomu bylo v Praze. Příklad českých architektů ani oni sami v Brně nepůsobili. Pokus o uplatnění české renesance, jakým byla stavba školy Vesny v Jaselské ulici, je z doby pozdější (1897) a zůstal ojedinelý. Brno má v té době umělecky, stejně jako národnostně a politicky blíže k Vídni než k Praze. Ve výstavbě veřejných

i soukromých budov vidíme snahu brněnských měšťanů napodobit sídelní město a vyrovnat se mu. Brněnští stavebníci měli ovšem méně finančních prostředků, což se odrazilo hlavně na fasádách jejich domů. Není tu použito kamenných článků a obkladů (s výjimkou Kleinova paláce), které nejsou u vídeňských staveb vzácností.

Autory uvedených staveb jsou vesměs významní architekti, jejichž jména jsou spojena s nejdůležitějšími stavebními podniky té doby, zejména vídeňskými. Připomeňme tu jen van der Nüllovu a Siccardsburgovu Operu, Hansenův Parlament aj.

Mezi stavbami, jež jsme vybrali z produkce třetí čtvrtiny XIX. století a jež se svou uměleckou kvalitou od sebe téměř neliší, vyniká Besední dům, v němž Hansen docíluje pomocí jednoduchých formálních prostředků monumentálního a harmonického účinku. Jednoduchost a nedostatek dekorativních článků tu byl patrně dán přáními stavebníků a úspornými důvody, protože jinak není pro Hansena typický. Časově tomuto dílu velmi blízká je budova podobného určení – vídeňský hudební spolek (1869). I zde jde o budovu s několika různými provozy – obchody, škola atd. a proti poměrně jednoduché fasádě stojí bohatá vnitřní dekorace. Zvláštní pozornosti zasluhuje však jiná Hansenova stavba, nejvýrazněji uplatňující ty kompoziční zásady v dispozicích půdorysů i fasád, které vidíme uplatněny na obou jeho brněnských domech. Je to stavba, zaujímající významné místo ve vývoji vídeňské architektury druhé poloviny XIX. stol., tzv. Heinrichshof na Operním náměstí (dokončený r. 1861). Vznikla v období stavebního ruchu, který zachvátil Vídeň po císařském ediktu o zboření hradeb (1857). Tehdy vyvstala otázka o vhodném druhu zastavění. Proti rodinnému domu se prosadil činžovní dům o čtyřech patrech. První příklady tohoto druhu, s holými fasádami, neměly úspěch. Nové pojetí nájemního domu přinesl právě Hansenův Heinrichshof. Mohutná stavba na šesti domovních parcelách se skládá ze tří domů, jejichž fasáda tvoří jeden celek s typickým palácovým členěním – rustikované přízemí a první patro tvoří sokl, druhé a třetí patro je spojeno v jedno hlavní, čtvrté patro s bohatou malířskou výzdobou na zlatém podkladě působí jako vlys. I ostatní části působí bohatým barevným dojmem zároveň s bohatstvím plastické dekorace a členění.

Hansen je bezesporu nejzajímavější zjev ze skupiny autorů, jejichž brněnskou tvorbu jsme sledovali. Je původem Dán a usazen ve Vídni; žil však také v Řecku a patrně odtud si přinesl svou zálibu pro antiku. Vyjádřil ji ovšem spíše teoreticky. V praxi zůstává jeho dílo většinou poplatné vrcholné renesanci. Typické pro jeho tvorbu je přímo geometrické pojetí půdorysů důsledně uzavřených i fasád, komponuje je s velkým smyslem pro vzájemné poměry částí i poměr částí k celku. Teprve za estetickými požadavky stojí zřetelové účelové. Hansen je tu jakýmsi protipólem Gottfrieda Sempera, jenž tehdy vystupuje se svou thesí o formě jako výslednici především účelu a materiálu.

V tomto smyslu se také liší dílo Siccardsburga a van der Nüllu. Jejich gymnasium je vybudováno na složitém, neuzavřeném půdorysu, praktické požadavky jsou stejně důležité jako úsilí o krásný vzhled.

K velmi vyhledávaným architektům patřil Ludvík Förster, autor Vojenského arsenálu ve Vídni a četných dalších staveb. Jeho spolupracovníkem byl po určitou dobu (ve které vznikly i Försterovy brněnské práce) Theofil Hansen. Förster je autorem projektu na rozšíření Vídne vybudováním okružní třídy – Ringstrasse – a některých přilehlých ulic (1859). Podobný plán, řešící využití fortifikačních pozemků, vypracoval v roce 1860 i pro Brno. Försterovým dílem byla také stavba bývalé německé reálky v Jánské ulici, umělecky nevýznamná.

U Förstera je snad nejvýrazněji patrné kolísání mezi tendencemi k různým slohům, typické pro celou architektonickou tvorbu té doby. Spíše než vyhraněnou uměleckou individualitou je Förster vynikajícím praktikem. Jeho zaměření souvisí nepochybně i s jeho činností průmyslového podnikatele a majitele sléváren. Ve svých stavbách věnuje velkou pozornost materiálu, který volí ne z hlediska slohového, nýbrž pro jeho zpracovatelnost, trvanlivost apod.

Chceme-li souhrnně zhodnotit nejlepší část brněnské stavební produkce uvedeného období, musíme vyzvednout jak jejich pohledově výhodné umístění, tak příznivé měřítko. To je velmi kladně odlišuje od monumentálních staveb pozdější doby, jejichž nadsazené rozměry si vynucují i přehnaně velké články a jejich působení je spíše monstrosní než monumentální. Za příklad může sloužit bývalý Zemský úřad na Žerotínově náměstí a jeho srovnání s budovou bývalého Zemského domu a Kaunicova paláce na téže náměstí.

Mezi vybranými příklady jsou zastoupeny nejrůznější druhy profaních staveb – obytný dům, škola, nemocnice, veřejná reprezentační budova. Jsou to druhy staveb, charakteristické pro XIX. století a odpovídající potřebám nového způsobu života. V plnění těchto nových úkolů spočívá zčásti novost této architektury. Její tvůrci tu nemohli prostě převzít starší typy budov, jako přejímali typy fasád.

Příznačné je, že často jediná budova spojuje v sobě více samostatných, někdy značně odlišných provozních celků. Typickým příkladem budovy, sloužící novým účelům a obsahující více provozů, je např. Besední dům, jehož potřeba byla přímo vyvolána rozvojem spolkového a kulturního života měšťanů. Bylo tu nutno řešit spojení místností různého druhu, reprezentačních i užitkových, tak, aby provoz v jedné nenarušoval provoz v ostatních. Oddělen měl být především koncertní sál, umístěný proto v zadní části domu. Strohé dodržování symetrie půdorysu, sevřenost a malá členitost hmot, typické pro Hansena, nedovolovaly vydělit tento prostor výrazněji a vyjádřit ho i na vnějšku budovy. Obdobný je příklad Zemského domu, jenž měl být sídlem různých úřadů a v němž měl zasedat zemský sněm. Aby byl hlavní, sněmovní sál oddělen od méně významných místností a přitom se neprojevoval jako samostatná hmota na úkor symetrie, je umístěn do středu dispozice.

Kromě vlastního určení stavby a provozních ohledů má důležitou úlohu i použití nových materiálů, jakými bylo sklo a železo. Jejich použití, třebaže dosti omezené, je spjato s řešením půdorysných dispozic. Umožnilo situování schodišť i reprezentačních prostorů uvnitř traktu s osvětlením shora i větší rozpony místností.

Uplatňování účelových požadavků, kladených novým provozem nebo novou technikou, se nikde neprosazuje na úkor symetrie a osovosti. Přitom se dbá na to, aby harmonická kompozice byla podpořena i zhodnocením důležitějších místností, kterým je přiznáno význačnější místo jak po výšce (prvé a druhé patro), tak ve směru jejich orientace. Poměrně malá diferencovanost tehdejších místností, hlavně ve smyslu vnitřního vybavení, umožňovala důslednost v zachování symetrie půdorysu, a to nejen v reprezentačních budovách, ale i v užitkové stavbě, jakou byla např. nemocnice. Fasády do určité míry odrážejí vnitřní rozvržení místností již zmíněnou dekorativností prvního a druhého patra. Částečně se vnitřní rozvrh odráží i v risalitech. Není tu však příkladů, aby účel jednotlivých částí stavby byl vyjádřen i navenek ve smyslu známých zásad Gottfrieda Sempers.

Závěrem je možno říci, že brněnská architektura uvedeného období nevykazuje specifické, jen jí vlastní pojetí neorenesančního směru. Vídeňská architektura, ovliv-

ňující v druhé polovině XIX. století stavební činnost v celé střední Evropě, působí silně i na architekturu českých zemí, soustředěnou převážně v obou zemských městech. Zatím co v Praze vzniká architektura Vídní sice ovlivněná, ale přesto osobitá, jejímiž tvůrci jsou čeští architekti, prošli nejen školou vídeňskou, ale obeznámení i přímo s italskou renesancí a samostatně ji přetvářející, zůstává brněnská architektura na Vídní zcela závislá. Tuto závislost není možno vyjádřit pouhým pojmem vlivu, neboť tato architektura je přímo odnoží vídeňské. Přejímá jak její formální postupy, tak řešení úkolů daných novým určením a novou technikou. Sama nepřináší vlastní formální a technická řešení. Její kvalita nespočívá v její novosti nebo osobitosti, nýbrž v celkové dobré úrovni a v příznivém zapojení do městského prostředí, jež zároveň pomáhá vytvářet.

- 1) Zápisy ze schůzí zemského výboru. SAB, A8, M60/2, 707.
- 2) Původní plány – půdorysy a řezy. SAB, 1473.
- 3) Plány z roku 1878. Z roku 1860 neprovedené soutěžní návrhy. SAB, 28/A.
- 4) Původní plány – půdorysy, detaily. SAB, 152.
- 5) Písemné doklady, účty. SAB, A8, A45/7, 160.
- 6) Stavební doklady Besedního domu. MAB.
Původní plány – půdorysy, fasády, detaily. Městské museum Brno.
- 7) Původní plány – půdorysy, fasády. Majetek Frant. Pražákové.
- 8) Fotokopie plánů – půdorysy, řezy, fasády. SAB, 703/a.
- 9) Původní plány – půdorysy. SAB, 701.

Seznam použité literatury

- Hynek Bulín: Besední dům v Brně 1872–1922.
Eugen Dostál: Umělecké památky Brna. Praha 1928.
Vilém Dvořák: Teoretické soudobé architektury. Praha 1931.
Christian d'Elvert: Neu-Brünn. Brno 1888.
Cornelius Gurlitt: Die deutsche Kunst des 19. Jahrhunderts. Berlin 1907.
Cecilie Hálová-Jabodová: Brno. Stavební a umělecký vývoj města. Brno 1947.
F. X. Harlas: Sochařství. Stavitelství. Praha 1911.
Ludvík Hevesi: Österreichische Kunst des XIX. Jahrhunderts. Lipsko 1903.
Vincenc Kramář: Architektura v 19. století. Památky archeologické XXVI, 1914.
Carl von Lütow: Zur Charakteristik Theophil Freih. von Hansen. Lipsko 1885.
Lütow u. Tischler: Wiener Neubauten. Serie A Privat-Bauten I–III. Vídeň 1876–1879.
K. B. Mádl: Theophil Hansen. Zprávy spolku architektů a inženýrů XVIII, 1883.
Antonín Matějček: Dějepis umění 6. Praha 1936.
G. Niemann u. F. Feldegg: Theophil Hansen und seine Werke. Vídeň 1893.
Friedrich Pecht: Deutsche Künstler des neunzehnten Jahrhunderts. Nördlingen 1883.
Augustin Prokop: Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung IV. 1904.
Wilhelm Schramm: Ein Buch für jeden Brünner. III Jahrgang. Brno 1903.
Ernst Stockmayer: Gottfried Sempers Kunsttheorie. Curych 1939.
František Šujan: Dějepis Brna. Brno 1902.

LIDOVÝ TANEC
VE VELKÉM BRNĚ
A NA BRNĚNSKU

Brněnsko řadí F. Bartoš ve Sbirce národních písní moravských z roku 1901 k oblasti Horácka a Podhorácka.¹⁾ V oddílu tanečních písní citované sbírky pak uvádí tance z Brněnska, vlastního Horácka a tzv. Podhorácka pouze pod hromadným názvem tance *horácké*.²⁾ Pojem Brněnska jako specificky vyhraněné oblasti se zde tedy ztrácí zcela. I v jiných sbírkách se setkáváme s tanci a písněmi z Brněnska uváděnými pouze jako tance *horácké*. Často se dokonce i jednotlivé tance zaměňují, takže horácké jsou považovány za tance z Brněnska a naopak.³⁾

Etnograficko-folkloristické výzkumy posledních let i srovnávací studium staršího materiálu (archivního i publikovaného) ukazují, že je nutno počítat s Brněnskem jako se samostatnou oblastí.

Ve zmíněné Bartošově sbírce jsou uvedeny z Brněnska v oddílu horáckých tanců pouze obce Bohonice (nynější Bohunice), Střelice, Radhošnice (nynější Radostice), Silůvky, Tikovice, Ořechov, Ořechovičky, Tuřany, Líšeň a Újezd (u Sokolnic). Až na Líšeň jsou to vesměs obce jižně, jihozápadně a západně od Brna. K Brněnsku je však nutno počítat i obce východně, severně a severozápadně od Brna. V celku možno považovat za jádro Brněnska území v okruhu města Brna, jehož hranice procházejí přibližně Židlochovicemi, Slavkovem, Křtinami, Kuřimí, Veverskou Bitýškou, Rosicemi a Dolními Kounicemi.

Po stránce etnické je Brněnsko jakýmsi spojovacím mostem mezi Hanou, Horáckem, Drahanskou vysočinou a Hustopečskem.

Lidové tance dosáhly na Brněnsku velké rozmanitosti a zahrnují v sobě téměř všechny doposud u nás známé taneční typy⁴⁾: tance obřadní, kola a hry chorovodového rázu, tance figurální a novější taneční hry, i tance odvozené ze společenských tanců 19. století. Jsou zachovány dokonce i zmínky o mužském tanci rázu odzemku a o zbytku točivého tance, které jsou na Moravě známy pouze ve východní části.⁵⁾ Je podivuhodné, že se tance na Brněnsku udržely až téměř po současnou dobu v neobyčejné životnosti a v poměrně velkém množství.⁶⁾ Zachovaly se dokonce i v některých předměstích Brna do nedávna z velké míry zemědělského rázu (Maloměřice, Obrňany, částečně Husovice, Zábrdovice, Židenice, Juliánov a Žabovřesky) a v sousedních obcích, tvořících dnes velké Brno (Komín, Bystrc, Jundrov, Líšeň, Tuřany). Silný vliv rolnictva, uchovávacího neobyčejně houževnatě staré

tradice a lidovou kulturu, nezaniká ve zmíněných obcích a předměstích ani přes prolínání novějších vlivů z průmyslového centra města a při měnících se životních podmínkách i hospodářském a společenském rázu a působí kladně i na udržení lidových tanců (Komín, Jundrov, Tuřany, Líšeň).

První zájem o lidové tance z Brněnska byl projeven v době příprav Národopisné výstavy československé v Praze v roce 1895. Již několik let předtím přípravný výbor moravských a slezských národopisných skupin v čele s Leošem Janáčkem, Lucií Bakešovou, Xaverou Běhálkovou a Frant. Kyselkovou soustřeďoval za pomoci místních pracovníků písně, tance, zvyky a kroje v jednotlivých krajích Moravy a Slezska a ve formě malých národopisných výstavek lokálního významu, při nichž byly současně pořádány malé národopisné slavnosti, předváděl sebraný materiál veřejnosti.⁷⁾ V rámci těchto příprav byl zahájen průzkum lidových tanců i na Brněnsku.

Sběratelská práce na Brněnsku začala v době mezi rokem 1880–1890. Sběrem tanců se zabývala hlavně Lucie Bakešová se svým manželem, který zapisoval nápěvy tanečních písní. Práce sběratelů této doby se opírá na Brněnsku o četné místní pracovníky (K. Sojku, M. Kocmana a J. Konečného v Troubsku aj.), kteří vyhledávali zpěváky a tanečníky i sami zapisovali.

L. Bakešová věnovala především pozornost jarnímu obřadnímu tanci dívek, *královničkám*, jejichž existenci zjistila v Ořechově (vl. Ořechovičkách) od téměř devadesátileté stařenky Párové, později v Kozárově na Tišnovsku a v Troubsku. Původní zápis královniček podle stařenky Párové doplnila L. Bakešová o některé tance z Kozárova a v této podobě se „ořechovské“ královničky rozšířily zvláště působením brněnské Vesny téměř po celé Moravě a byly tančeny i v Praze.

Počet jednotlivých tanců se působením L. Bakešové ustálil na 11. (V Kozárově jich L. Bakešová zjistila 12.⁸⁾ V katalogu Výstavy v Ořechově v roce 1892 je uvedeno 7 písní ke královničkám a vyvolávání krále. Z tohoto počtu je jedna píseň z Němčic na Haně (Vyletěl sokol), jedna z Ořechova (Neseme, neseme májíček), jedna z Ořechoviček (Hajsa, hajsa, má králenko), zbývající tři a vyvolávání krále z Kozárova (Šohajova mladá žena, Pojedem do mléna, Svatý Duše a Králko, královno!). Poněvadž v dalších publikacích provenience jednotlivých královských písní uvedena není, je těžko zjistitelné, které z písní „ořechovských“ královniček jsou z Ořechova a které z Kozárova či odjinud.⁹⁾ Vedle popisu ořechovských královniček se zachoval i popis královniček z Troubska (texty královských písní z Troubska jsou otištěny v katalogu Národopisné výstavy v Praze¹⁰⁾). Zápis troubských královniček lze považovat za autentičtější.

Popisy ořechovských královniček jsou vlastně prvním uveřejněným pohybovým záznamem moravských tanců (návod k popisu vyšel v roce 1889¹¹⁾). Po královničkách vycházejí v letech 1891–1893 tři sešity moravských tanců, jejichž autory jsou L. Bakešová, X. Běhálková a L. Janáček (v posledním sešitě i M. Zeman¹²⁾). V těchto sešitech, obsahujících tance hlavně z Laška, Hané a Slovácka, se objevuje pouze jeden tanec z Brněnska. Je to tanec Do kola, tančený na píseň Vořechovský kostelíčku. Podle všech názorů jde o tanec uměle složený na píseň z Ořechova¹³⁾, která se zpívala pravděpodobně v kole¹⁴⁾ jako četné jiné písně nejen v Ořechově, ale po celém Brněnsku, Oslavansku a Krumlovsku.

O ostatních tancích z Brněnska z období předvýstavního (tj. před rokem 1895) víme pouze z hesel v katalogu výstavy v Troubsku, v Ořechově a v Praze, kde jsou v pořadech hodů a svatby z Troubska a Ořechova zařazeny lidové tance.

Kromě katalogu výstavy z Ořechova není možno zjistit z ostatních katalogů provenienci jednotlivých tanců. Jak vyplývá z katalogu ořechovské výstavy a z jiných okolností, byly do pořadu obou slavností místních i v Praze začleněny zřejmě z nedostatku původního domácího tanečního materiálu i tance z jiných krajů, např. tance hanácké, horácké, ba i slovácké a lašské. Právě okolnost, že nebyly v katalozích, s výjimkou ořechovského, uváděny s určením lokality, vedlo nezasvěcené a málo kritické pracovníky pozdější k domněnkám, že jde buď o tance *horácké* (tak byly i ořechovské královničky považovány za tance horácké), nebo byla proveniencí jednotlivých tanců pomíchána.¹⁵⁾ Bude proto nutno provést u všech uvedených zápisů revidi a srovnat je s rkp. záznamy tanců v archivu ÚEF v Brně z Horácka (z Velkomeziříčska), jichž bylo zřejmě při sestavování pořadů výstavek i výstavy v Praze použito.

Brněnská Vesna a Ženská útulna, které byly podporovatelkami národopisných snah nejen na Brněnsku, ale po celé Moravě a ve Slezsku, měly velkou zásluhu o rozšíření královniček a o šíření tanců z pořadů obou výstavek i ze zmíněných tří sešitů. Útulna pořádala každoročně kursy lidových tanců.¹⁶⁾ Tance širily dále i chovanky Vesny a Útulny. Zde však nutno podotknout, že tímto procesem se tance často měnily v pohybovém i rytmickém charakteru a docházelo i k dalším záměnám proveniencí.¹⁷⁾ Některé tance byly dokonce uměle složeny na lidové písně z různých krajů, těžší tance pak byly přizpůsobovány dětem atp. Celkový obraz o tancích z Brněnska (i o jiných tancích) z těchto dob je proto velmi nejasný a zastřený s výjimkou královniček a několika málo jiných tanců, jako je např. tanec po čepení nevěsty v Troubsku v katalogu výstavy v Troubsku a v Praze.¹⁸⁾

O tance této éry se opírají sbírky tanců od Oháňkové-Poše a Němcové,¹⁹⁾ které byly po několika desetiletí hlavním pramenem pro osnovy lidových tanců na národních školách a v Sokole (později i na katedře tělesné výchovy na universitě).

Uvedeme si několik příkladů ze sbírky Oháňkové-Poše a srovnáme je se záznamy těchto tanců v jiných sbírkách, abychom si lépe ujasnili nekritičnost a neautentičnost celé sbírky.

Sbírka Oháňkové-Poše obsahuje tance moravské i české. Z moravských tanců jsou to předně tance hanácké, horácké, valašské, slovácké a z Brněnska. Z 70 zapsaných tanců a her (bez královniček) je 37 záznamů bez uvedení proveniencí, 33 s uvedením proveniencí; z toho u 29 tanců je proveniencí pouze přibližná („horácký“ tanec, „slovácký“ atp.). U 6 tanců je proveniencí chybná (např. tance Trnaveček, Pasačka a Vyletěla holubička z Kozárova jsou uváděny jako slovácké atp.). Tance z Brněnska jsou uvedeny výslovně pouze 4 s označením Ořechov (Nechte nás zpívat, Malička su, Jatelinka, Pšenka). Z toho Nechte nás zpívat je uvedeno v katalogu výstavy v Ořechově jako z Kozárova. Jatelinka je v záznamu Bartošově z Doubravníka²⁰⁾. Z tanců bez uvedené proveniencí náleží k brněnským Laštovička (u Bartoše III je uvedena pod číslem 1617 z Ořechova), taneční hra dětská Spadly klíčky (v katalogu výstavy v Ořechově z Rajhradu), Obětovnice (v katalogu ořech. výstavy pod názvem Hořela lipka – z Jedovnic) a Kůžený most (v kat. ořech. výstavy z Nesvačilk). Tance Pasačka, Trnaveček a Vyletěla holubička (šátečková), tančené v Troubsku na výstavce a uváděné u Oháňkové-Poše jako slovácké, uveřejňuje Bartoš III pod čísly 1620, 1622 a 1621, všechny z Kozárova.

Některé tance, uveřejněné ve sbírce, jsou zřejmě uměle složeny. (Laštovička, zvaná v Dívčích besedách Panenka.)²¹⁾

Podobně by vyznělo i srovnání sbírky Němcové.

S dalšími popisy tanců z Brněnska rovněž z repertoáru národopisných slavností v Troubsku a Ořechově nebo Útulny a Vesny se setkáváme i v tzv. Letáčcích Útulny ženské v Brně, vydávaných od roku 1903. Některé tance jsou uváděny bez lokality, jiné s lokalitou, která odpovídá vesměs skutečnosti. Autorkou popisů většiny tanců je nejčastěji L. Bakešová. Nápěvů tanců z Brněnska bylo otištěno ve sbírkách Bartošových²²⁾ celkem 24.

Velké procento tanečních písní hlavně ke kolům zapsal v oblasti celého Brněnska brněnský rodák, prof. Rudolf Kučera²³⁾. Líšeňské tance zpracoval a popsal v monografické sbírce líšeňský rodák Frant. Svoboda.²⁴⁾ Svobodova sbírka zachycuje na 80 tanců, na jejichž popisech se podílela zemřelá prof. Ludmila Dopitová, odchovankyně Vesny.

Zápisy královniček L. Bakešové zvevidovala a doplnila M. Úlehlová-Hradilová v novém vydání Královniček s Janáčkovými klavírními doprovody v redakci doc. Mir. Štědroneš²⁵⁾.

Průzkumem tanců velkého Brna i Brněnska se zabývá od roku 1951 i Ústav pro etnografi a folkloristiku ČSAV v Brně²⁶⁾.

K charakteru tanců z Brněnska nutno říci, že se blíží tanečním způsobem, držením, výrazem i prvky pohybovými a melodikou nejvíce tancům horáckým.²⁷⁾ Jde vesměs o tance novějšího pohybového rázu (s výjimkou tanců obřadních), tance figurální a taneční hry, v nichž se zhusta objevuje krok polkový, valčíkový, kyprický, mazurkový, sousedské, přísunný, cvalový a poskočný. V četných tancích (např. z Líšně) se objevuje často klanění, obcházení, zátočky za lokty a jejich hudební a pohybová forma nese v sobě stopy baroka a vlivů panských.

V líšeňských tancích vedle zmíněných již vlivů panských možno pozorovat i silné pronikání tanečních a pohybových prvků jiných etnických skupin (např. prvky odzemkové, čardášové aj.), což lze vysvětlit způsobem života a zaměstnáním obyvatel, kde vedle klidnějšího živlu rolnického se rozvíjel velmi čile živel obchodně-překupnický.

Obřadní tance se udržely na Brněnsku v souvislosti s letnicemi, se svatbou a s hody, které náležely k nejvýznamnějším výročním lidovým slavnostem, plným osobitého lidového ceremonielu a obřadnictví, ať už šlo o obřadné zavádění stárek a ostatních děvčat do tance při zahájení hodů, o zasazování za „tabulo“, či stínání berana (tanec stárků se šavlemi kolem berana.²⁸⁾ Obřadním svatebním tancem je tanec nevěsty s družičkami po čepení²⁹⁾.

K nejrozvinutějšímu tanci obřadnímu náleží zmíněné již královničky. Je zajímavé, že brněnské královničky³⁰⁾ mají tak rozvinutou formu (i když usuzujeme hlavně podle troubských královniček jako autentičtějších), proti poměrně jednoduché formě královniček v jiných krajích Moravy (např. na Slovácku). Je otázka, jsou-li všechny taneční pohyby a písně těchto královniček skutečně tak starobylé a původní, za jaké byly považovány právě L. Bakešovou, a nerozvinula-li se jejich forma snad vlivem baroka. Naskytá se i další možnost, že do vlastního obřadu královniček byly zařazeny další tance bez jakékoliv spojitosti s obřadní formou.³¹⁾ Tak např. v ořechovských královničkách píseň a tanec Cib-, cib-, cibulka (v troubských Cim, cim, cimbalenka) má blízko k dívčímu tanci slovenskému, zvanému *cipovičky* nebo *cindruška*,³²⁾ rozšířenému dnes jako zertovný dívčí tanec tančený o prástkách apod. Píseň Šohajova mladá žena pak je známa téměř po celém Horácku jako svatební píseň při čepení nevěsty, při které ženy poskakují v kole kolem nevěsty³³⁾. I některé písně v troubských královničkách nasvědčují neobřadnímu původu (Pas-

týř žene, krávy dó; Za našema humnama, zabili tam hejtmana; Kdybys byla poslechla aj.).

K základnímu tanečnímu repertoáru náležela a z velké části posud náleží *kola*. Tančívala se po celém Brněnsku o každé zábavě o přestávkách mezi jednotlivými tanečními kousky (valčíky, polkami, sousedskou, mazurkou), o svatbách, o ostatcích a o hodech pod májí, kde měla slavnostnější ráz. Účastnili se jich muži, ženy i mladá chasa, buď zvláště ženy a muži nebo všichni smíšeně. O hodech tančívala kola pod májí většinou jen mladá chasa.

Kola na Brněnsku nejsou vlastně tanci v pravém slova smyslu. V podstatě je to kolektivní zpěv doprovázený pohybem zpěváků v kole. Pohyb v kole neměl většinou pevné zákonitosti pohybové ani kompoziční. Taneční krok sice odpovídal charakteru a rytmu taneční písně, avšak nebyl na jednotlivé písně pevně vázán až na některé výjimky. Písně se volily namátkově. Časem některé písně (např. žertovné popěvky na hudebníky aj.) dosáhly takové obliby, že se staly „kmenovým“ repertoárem každé taneční zábavy, stejně jako veselé písně „do skoku“, při nichž se v kole bujně skákalo (*skočná*). U těchto písní se pak pohybové prvky do určité míry ustálily (Muziko, co děláš; Muzikanti, friško aj.).

Brněnská kola byla výrazem bezprostředního veselí, přirozené zpěvnosti a někdy až živelné touhy po pohybu. O jejich velké oblibě svědčí i to, že se jejich formě přizpůsobovaly i některé jiné lidové tance (např. zahradnická, která se tančí obvykle ve trojicích nebo ve dvojicích).

Charakteristickým rysem kol z Brněnska je jejich pouze vokální doprovod. Hudba je doprovázela jen výjimečně, pouze někdy v závěru, kdy po ukončení přestávky vpadla do zpěvu nebo na něj navázala polkou nebo valčíkem (kolovým tancem). Při valčíku se kolo obvykle rozpadlo na jednotlivé dvojice. Bylo-li kolo dívčí, rozebrali si chlapi děvčata k tanci přímo z kola. Při polce se často pokračovalo v kruhovém pohybu drobnými běhovými krůčky a bylo-li pouze jedno kolo, členilo se postupně při tomto pohybu na menší kroužky až posléze na dvojice, které pak buď ještě na místě různým způsobem vířily (obvyčejné víření, zátočka, větrník), nebo přešly do polky (Komín).

Základní prostorové útvary kol jsou kruh jednoduchý (muži, ženy nebo smíšeně) a kruhy soustředné. Někdy tančí vedle sebe více jednoduchých kruhů s libovolnou účastí tančících (v jednom kole ženy, ve druhém muži nebo všechna kola smíšená). Větší počet tančících vytváří často kruhy soustředné (dva i více), pohybující se obvykle protisměrně. Tyto kruhy jsou buď smíšené nebo vždy jedno kolo tvoří ženy, druhé muži. Vedle těchto základních prostorových útvarů kol se objevuje množství jiných prostorových obměn, zvláště v závěru kol (někdy i na začátku – Ostopovice), jako je svijející se a rozvíjející se spirála, vlnovka – had, řetěz (zástup nebo řad), dvojitý řetěz (dva protisměrné kruhy, které se proplétají), podlézání řetězu pod spojenými pažemi, procházení brankou, různé proplétání aj. Tyto útvary objevující se velmi často i v četných dětských hrách z Brněnska tanečního rázu, jejichž počet je v této oblasti překvapující, upomínají na staré chorovody, případně na některé staré tance obřadní, jako byl kot.³⁴

Kola na Brněnsku se opírají většinou již jen o mladší písňový materiál (písně jarmareční a novější písně „dechovkového“ rázu). Písně staršího původu, jako je nacházíme ve sbírkách Bartošových, Kyselkové aj., se ke kolům zpívají zřídka. Mezi písněmi ke kolům jsou zastoupeny téměř všechny písňové druhy od táhlých písní lyrického rázu, balad a písní vojenských a milostných až po veselé popěvky ke skoč-

ným, žertovného, až satirického obsahu, které si častuškovitou formou dobírají přítomných (hlavně hudebníků). V mnoha popěvcích se zpívá přímo o tanci a o radosti z něho, jindy si tanečníci (zvláště ženy) dobírají muziku, že nehraje atp.³⁵)

Pořadí zpívaných písní, i když bylo libovolné, dbalo přece určité rámcové posloupnosti. Tak se začínalo obvykle písněmi volnějšího tempa, při nichž chodily např. dívky někdy po dvou, po třech zavěšeny za sebou po taneční místnosti, zatím co chlapi zpívali v rohu v hloučku. Jindy se chodilo při těchto písních ve vázaném kruhu (ženy, muži nebo společně), chvíli jedním směrem, chvíli naopak. Na táhlé písně navazovaly písně valčíkové nebo skočné, při nichž se kola rozvířila krokem valčíkovým, poskočným nebo cvalovým atp. Táhlé a valčíkové písně byly vkládány i mezi písně skočné pro uklidnění. Někdy se zatančila v kole pouze jedna píseň a pak se přešlo ihned do tance. Jindy se tak dělo zmíněným již pozvolným rozpadáváním kola na menší kroužky a dvojice. Vyvrcholením kolektivního veselí bylo rozvinutí kol do hada, spirály, řetězů atd. Toto rozvíjení se provádělo buď na libovolné písně (někdy i při hudbě) nebo na ustálené písně (Had v Tuřanech na píseň Všecky myšky za sebou . . .). Podobně i kolo začínalo někdy postupným svoláváním dívek do tance, které se provádělo rovněž na určitou píseň (v Ostopovicích na píseň Málo, málo nás . . .). Zmíněný závěr z Tuřan a úvod z Ostopovic má ráz tanečních her. Hadovitý útvar u kol vůbec pak je zřejmě zbytkem kota, který končival stejně jako had také obíháním stavení a běháním po místnostech.

Vztah kol z Brněnska ke hrám možno pozorovat i v tom, že se zpěv v kole často spojoval se skutečnými hrami rovněž většinou kruhového útvaru, jako je Eliška, Mám šáteček, Děvčátko spanilé, Měj mě, můj Jeníčku, měj mě rád aj., hranými po celém Brněnsku u muzik dospělými dívkami i ženami, někdy i muži o přestávkách.

Z tanečních kroků se objevuje v kolech nejčastěji chůze obyčejná, hladká, hou-pavá i se zvláštním vytáčením v bocích (Tuřany, Ochoz), krok poskočný, cvalový, běhový, řídkěji polkový a z třídobých kroků valčíkový, tančený často jako přísunný krok. U chlapců ve skočné převažují místo cvalu většinou poskoky po jedné noze s ohýbáním druhé nohy zánožmo.

Kola náleží vedle chorovodů k nejstaršímu tanečnímu typu vůbec.³⁶) V Evropě jsou posud známa ve velké míře na Balkáně, v Rumunsku, částečně v Maďarsku (dívčí kola podobná našim slovenským karičkám). U nás se tančí na Slovensku (východoslovenské dívčí karičky, středoslovenská společná koleša) a v Čechách (chodské kolo). Na Moravě je nacházíme na Horácku a Brněnsku. Zatím co na Slovensku a v Čechách mají ráz čistě taneční, i když v nich složka pěvecká hraje velkou roli (karičky jsou pouze s vokálním doprovodem), na Moravě se jejich forma poněkud mění. Na Horácku v kraji tzv. dyndáků v okolí Jihlavy jsou součástí *tušování* – kolektivního to zpěvu spojeného s přípitky za doprovodu hudby, a jsou dvojdílná. Vždy se nejdříve zazpívá jedna sloka libovolné písně za chůze v kruhu bez hudebního doprovodu a po ní následuje tzv. *cupání* – tj. vlastně tanec v kole zvláštním dupavým krokem za doprovodu hudby, která opakuje nápěv předzpívané písně. Kromě Jihlavska se vyskytují na Moravě kola ve velké míře na Brněnsku, Oslavsku, Krumlovsku a poněkud řídkěji v některých oblastech Podhorácka (Tišnovsko, Třebíčsko), kde vlastně taneční složka následuje až za složkou zpěvní. S jihlavskými koly mají kola z Brněnska společný pouze rys kolektivní zábavy. Zdá se za dnešní vrstvou kol na Brněnsku, která vlastně představují nejmladší pohybovou i hudební formu kol vůbec, skrývá pohybově-hudební vrstva starší, která by uka-

zovala více společných rysů s koly v jiných krajích, nebylo zatím možno zjistit. Kola z Brněnska uvádějí pouze novější prameny.³⁷⁾

Z tanečních her dospělých kromě zmíněné již Elišky, Šátečku, Děvčátka spanilého (též šátečkový a hubičková zvaného) a Měj mě, můj Jeničku, měj mě rád (tančilo se i jako židličková), tančila se hlavně pastéřská (veksl-polka) nebo kradená a Káča. Z chlapeckých her je velmi oblíbená žertovná hra Kdo nedělá to, co já. V jádru mají tyto hry přímé nebo nepřímé obměny hlavně na Horácku, na Hané, ale i v některých případech na Valašsku, ve Slezsku a na Slovácku (pastéřská je např. založena na stejném principu jako slovácký káčer.³⁸⁾

Nejmladší vrstva tanců na Brněnsku – tance figurální (většinou dvojicové, někdy i trojicové tance s pevnou komposicí) je nepoččetně zastoupena v Líšni.³⁹⁾ V jiných obcích Brněnska jich bylo zatím zapsáno kolem 40.⁴⁰⁾ Jestliže klademe všeobecně vznik figurálních tanců do posledních dvou až tří století, pak tance z Brněnska (vyjma Líšně a některých ojedinělých případů odjinud, jako je např. hulán z Újezda a bublavá ze Šlapanic – jediný to doklad pro tance se střídavým taktem na Brněnsku) jsou vesměs mladšího původu. Většina figurálních tanců podobně jako her má varianty na Horácku, někdy i na Lašsku (kovářská z Prace se téměř shoduje s dymákem z Kozlovic na Lašsku); řeznická, ševcovská, tesařská, žid, zahradnická, liška v jámě, kanafaska a různé druhy šotyšek mají obdoby na Horácku i na Hané atp.⁴¹⁾ Zvláštní formu má na Brněnsku a zvláště v Tuřanech sousedská, která je bohatá na četné figury, improvizovaně tanečníky komponované v půvabný taneční celek.

Podle informací zemřelé sběratelky Fr. Kyselkové 4. 5. 1951 se prý tančily v Bohunicích, Radoticích, v Tikovicích a v Ořechově ještě některé jiné tance, jako je např. tanec *dupaj* z Ořechova, *Aj*, za tó našó stodolenkó z Tikovic a tanec *kocór* z Radostic. Žádný z těchto tanců nebylo možno v uvedených místech už zjistit.

Při pokusu ověřit zápisy tanců, uvedených v katalogu výstavek v Ořechově, Troubsku a v Praze, byly zapsány v Troubsku o svatodušních svátcích 1953 u příležitosti slavnosti královniček u 75leté Evy Janíčkové tance sekera, Pod horama tráva roste, pasačka, pšenka, řezník, paterka, balzamína, Tetka, kam dete a kolo. Informátorka tančila v mládí ve skupině z Troubska o národopisné výstavce v Troubsku. V sousedních Ostopovicích byly zjištěny rovněž v roce 1953 od 63leté Evy Lorencové tyto tance: kolo, ztáčení hada, Eliška, hubičková, stoličková, Mám šáteček, holáň, pastéřská, strašák a z rohu do rohu (křížák-kanafaska). Tedy kromě kola žádný z tanců zapsaných v Troubsku.

Podobně ve Střelicích bylo zjištěno v roce 1954 pouze kolo, pastéřská, Děvčátko spanilé, Eliška a Žabská. Podle katalogu výstavky v Ořechově 1892, kde se tančily v podstatě tytéž tance jako na výstavce v Troubsku v roce 1894 a později i v Praze v roce 1895, jsou uváděny jednotlivé tance, zařazené např. do svatby, takto: valaška (na píseň Pod horama tráva roste) z Hané; sekera z Rajhradu; pasačka z Kozárova, dále koryčanský troják z Koryčan. V pořadu Hody je „tanec do kola“ z Ořechova. Další tance jsou uvedeny jako ze zápisů X. Běhákové (Sívá holubička, sekerečka, rožek, šátečková, malení, cófavá, silnice, tetka, Janek, kukačka, trojky). Jsou to vesměs tance hanácké.⁴²⁾ Z domácích tanečních zvyků je uvedeno pouze zavádění. Podobně jsou označeny lokality i u dětských tanečních her a u králenkých písní.

V katalogu výstavky v Troubsku jsou uvedeny v programu některé tance jako v katalogu ořechovském, další pak vesměs z Národních tanců na Moravě (lašský kožušek aj.), vesměs bez uvedení lokalit. Opomeneme-li nyní tance z okolních

míst (Ostopovic, Střelic) a srovnáme-li pouze oba seznamy tanců (z Ořechova a z Troubska) z katalogů s tanci předváděnými Evou Janíčkovou v roce 1953, zjistíme, že až na kolo jsou všechny ostatní shodné s tanci v katalogích a že nejde tedy o tance troubské,⁴³⁾ nýbrž o tance do Troubska uměle přenesené v době výstavky.

Z 17 tanců z Brněnska uvedených v Bartošovi III je zcela neznámý tanec rédovák ze Střelic (1617), hanácká z Tuřan (1600–1602), tokovský tanec (1649), stodolenka (1650) a holóbek (1651), oba poslední z Ořechova a To ti povídám (1675) z Líšně. Bartoš II uvádí 7 tanců z Líšně (494–499 a 511), vesměs zapsaných F. Svobodou⁴⁴⁾ a známých i jinde na Brněnsku.

Svobodova sbírka obsahuje kromě tanců známých i jinde na Brněnsku (hulán, kanafaska, řeznická, šátečková, ševcovská, šotyška, zahradnická)⁴⁵⁾ vesměs tance neznámých názvů, které nemají většinou obdoby mezi tanci na Brněnsku vůbec a zřídkakdy i mezi ostatními tanci moravskými vůbec. I po stránce pohybové, choreografické a hudební jde o tance zcela osobité. Po kompoziční stránce jsou vesměs líšeňské tance vicedílné (dvou- až pětídílné).

Z obřadních tanců líšeňských zasluhuje pozornosti svatební tanec slaviček (str. 137), který se shoduje textem písně, funkcí a částečně i určitými pohybovými prvky (víření dvojice – nevěsty s tanečníkem – na místě) se svatební vrtěnou z Podluží.⁴⁶⁾

Zvláštní kapitolu v pojednání o lidovém tanečním umění na Brněnsku tvoří dětské taneční hry, které množstvím i starobylostí druhů předčí četné jiné kraje. Největší pozornosti zasluhují hry na most, na bránu, na královnu, hry se zaplétáním plotu (řetězu), se svíjením do spirály, s průplety a konečně hry typu Elišky, kola mlýnského a s přibýváním a ubýváním členů (Sil Petr proso).

Katalogy výstavek v Ořechově a v Troubsku uvádějí hry kamenný most neb hra na královnu, kužený most z Nesvačilk, Pletla jsem (bez lokality), Spadly klíčky z Rajhradu, Kolo mlénský od Blanska, Hořela lípka od Jedovnic, Na Bělušku, na Elišku, na malý šáteček, čižečka a Víte-li pak, jak sedláček oře – všechny pravděpodobně z Troubska. Ze zápisů paní Kyselkové je Kočičí tanec, zvaný v katalogu troubském *skočná*.

Dětské hry tanečního rázu mezi dětmi na Brněnsku ještě skutečně žijí a velké množství si jich pamatují i dospělí pamětníci. Tak při průzkumu v Ochozi v roce 1958⁴⁷⁾ byly zapsány tyto hry: Děvčátko spanilé a Eliška, tančené i dospělými dívkami u muzik, Strakatý pejsek – variant to prastaré hry na zaplétání plotu, zlatá brána, zajímavý variant hry na husy, pojmenovaný Húsadla nebohá a hry chorovodového rázu ztáčení šneka a cigánské reťaz.

Taneční obraz Brněnska doplníme v příštím sborníku bibliografií literatury o lidových tancích a hrách z Brněnska se stručnou charakteristikou jednotlivých sbírek a článků.

¹⁾ Viz *Frant. Bartoš*, Národní písně moravské nově nasbírané, Praha 1901, str. 1192 – přehled písní podle krajů a oblastí.

E. Podhorácko a Horácko. I. Drahanská vysočina. II. Boskovicko. III. Hustopečsko. IV. Brněnsko. V. Tišnovsko. VI. Krumlovsko. VII. Meziříčsko. VIII. Dačicko.

²⁾ X. Tance. – I. Horácké – str. 824–862 cit. sbírky.

³⁾ *Marie Němcová*, Lidové tance v dívčím tělocviku. Praha 1919 a *K. Obáňková-Jar. Poš*, Národní tance ve výchově tělesné, Lysá n. L., nedat.

⁴⁾ *Srov. Sborník o lidovém tanečním umění*, Praha 1954.

- 5) F. Svoboda, Lidové tance z Lišně, Praha 1954, str. 10, 163-165 - odzemek, str. 45 - vovčák, str. 55 - hajduk, str. 132 - figurke; str. 141 - čardáš.
- 6) Svobodova sbírka z Lišně obsahuje téměř 80 tanců.
- 7) 1888 a 1892 výstavka v Ořechově se slavností; 1893 v Tišnově; 1894 v Troubsku. Podobně byly pořádány výstavky ve Frenštátě, ve Velké aj.
- 8) Srov. záznam královniček z Kozárova Z. Jelínkové v archivu UEF-ČSAV v Brně z r. 1954. Celkem zapsáno 28 tanců a vyvolávání krále. Z toho je 18 tanců neobřadního původu (zahradnická, rejdivák, kalamajka atd.).
- 9) Některé královské písně otiskl v Královničkách Sigmund-Haberský, Praha, nedat. Jde zřejmě o písně z Kozárova - srov. katalog Výstavky v Ořechově z r. 1892, str. 8.
- 10) Slavnosti a obyčeje z Moravy na Národopisné výstavě všeslovanské v Praze 1895 - L. Bakešová, K. Sojka, M. Kocman, Královničky troubské, str. 81. Královské písně z Troubska uvádí i M. Kocman, Písně lidu v Troubsku, Brno 1894.
- 11) L. Bakešová, Návod ku národnímu a obřadnímu tanci Královničky, Praha 1889.
- 12) L. Bakešová, X. Běhálková, L. Janáček (M. Zeman), Národní tance na Moravě, 1891-1893, nově KLHU 1953 s popisy revidovanými M. Ulehlovou-Hradilovou.
- 13) Píseň je uvedena i v katalogu výstavky v Ořechově, 1892, str. 18 jako „do kola“.
- 14) Viz pojednání o kolech na Brněnsku v tomto článku.
- 15) Srov. Němcovou a Oháňkovou-Pošé, Geiselreitera (Tomeš Geiselreiter, Návod k tančení národních tancův, Praha, nedat.) i Sigmunda-Haberského (Sigmund-Haberský, Národní tance moravské, Praha, nedat.). Zvláště první dva autoři uvádějí lokalitu tanců jinak, nežli jak uvádí tytéž tance např. F. Bartoš ve sbírce z r. 1901 (Bartoš III) v oddílu tanců.
- 16) Viz Letáček útulny ženské v Brně, roč. III. i IV. - oznámení o pořádání kursů lidových tanců o prázdninách.
- 17) Trnaveček je např. uveden u Němcové v cit. sb. na str. 65 jako slovácký atp.
- 18) Katalog výstavky v Troubsku, 1894, str. 59; Slavnosti a obyčeje lidové z Moravy, str. 65.
- 19) Srov. pozn. č. 3.
- 20) Bartoš III, č. 1643.
- 21) Srov. Divčí besedy, vyd. Útulna ženská v Brně 1905, listopad, str. 20 a Oháňková-Pošé, cit. sb. str. 43.
- 22) Bartoš, Národní písně moravské, Brno 1889; Bartoš II - 7 tanců, Bartoš III - 17 tanců v oddíle tanců horáckých. Odečteme-li tance Rezník, Špacírka a paterka, které Bartoš uvádí jako z Ořechova, ačkoliv jsou horácké, zůstane tanců z Brněnska pouze 14.
- 23) V archivu UEF - ČSAV v Brně.
- 24) Viz pozn. č. 4.
- 25) Leoš Janáček, Královničky. KLHU 1955.
- 26) Srov. rkp. záznamy Z. Jelínkové v archivu UEF - ČSAV v Brně z Tuřan, Prace, Šlapanic, Tvarožné, Ochozí, Kanic, Obrán, Maloměřic, Jundrova, Komína, Ostopovic, Troubska a Strčilic a publ. Z. Jelínková, Tance z Boskovicka, Brněnska a Horácka - materiál pro taneční školení, vyd. cykl. KNV v Brně 1953 (22 tanců z Brněnska - str. 23-36) a táž, Kola, rej a taneční hry na Brněnsku a Oslavansku, vyd. KDO v Brně 1958.
- 27) Srov. Z. Jelínková - R. Kubeš, Horácké tance I, Havlíčkův Brod 1956 - zákl. tan. kroky i jednotlivé tance sbírky.
- 28) Viz katalog výstavky v Troubsku, str. 64.
- 29) Viz Katalog výstavky v Troubsku, str. 59 a v Praze, str. 65.
- 30) Podobně i královničky hanácké a horácké z Kozárova. Viz pozn. č. 8.
- 31) Srov. pozn. č. 8.
- 32) Srov. C. Zálesák, Pohronské tance, Martin 1953.
- 33) Podobně na západním Slovensku svatební tanec Kopa sena.
- 34) Srov. Kola, reje a taneční hry z Brněnska a Oslavanska - hry řetaz, šnek, Toč se konec od začátku aj. (Údaj o sb. viz v pozn. č. 26).
- 35) Muziko, co děláš, že ty nám nezahráš (Komín).
- 36) Srov. Čeněk Zibrť, Jak se kdy v Čechách tancovalo, Praha 1895, str. 6.
- 37) K. Sojka, Hody v Troubsku v katalogu Nár. výstavky v Praze, str. 70 a E. Smrž, Bosonohy, Brno 1928, str. 25, 27, 35-37, 84. Z. Jelínková, Kola, reje a taneční hry na Brněnsku a Oslavansku, str. 1-83, a táž, materiál pro školení v Boskovicích (viz pozn. č. 26).
- 38) Viz publikace Z. Jelínkové v pozn. 37.
- 39) Po odečtení tanců typu odzemku, čardáše, tanců obřadních a her v počtu přes 60 ve sb. F. Svobody.
- 40) Zmíněná skripta KNV v Brně z r. 1953 jich obsahuje po odečtení kol a her 18 (viz pozn. 38).

- 41) Viz rkp. tanců v archivu UEF-ČSAV v Brně a L. Mátlová, Hanácké tance z Tovačova, Praha 1954.
- 42) Katalog národopisné výstavky v Ořechově z r. 1892, str. 16 a n.
- 43) Nejde ani o tance ořechovské. Srov. Obáňková-Pošé a Bartoš III - řezník, 1623, Špacírka, 1624 a paterka, 1626.
- 44) Polka, galup, hulán, kanafaska, žduchavá, šátková a tanec stárků kolem berana.
- 45) Viz tance z Brněnska v archivu UEF-ČSAV v Brně.
- 46) Srov. Z. Jelínková, Lidové písně a tance z Hustopečska a Podluží, vyd. ÚDLT, Praha 1955, str. 26.
- 47) Srov. rkp. záz. v archivu UEF-ČSAV v Brně.

BRNĚNSKÉ VÝSTAVIŠTĚ

Příspěvek k jeho dějinám

Brno žije ve znamení svého prvního mezinárodního veletrhu. Město i brněnské Výstaviště mění svou tvář a vše je v přípravách na zahájení nové éry veletržního města. Na tuto novou dráhu se dostává Brno po úspěšných zkušenostech tří Výstav československého strojírenství z let 1955–57 a na podkladě staleté tradice města významných trhů, které jako logický závěr historického vývoje daly podnět k vybudování veletržního evropského významu.

Město, svou polohou nad soutokem Svitavy a Svratky už v dávnověku předurčené za významnou obchodní stanicí, kde kultura východní a západní si podávaly ruce, se stalo ve středověku průsečíkem obchodních cest. Ty cesty vycházely od jihu a východu proti toku Dunaje, Dyje a Svratky, pokračovaly na sever stezkou Trstěnickou do úrodných rovin Polabí, křížily se s obchodními stezkami uherskými z Uherské Skalice přes Měnin nebo z Vlárského průsmyku přes Bzenec, Kyjov a Slavkov na Brno a prodlužovaly se dále na západ přes Jihlavu stezkou Haberskou.

V I. polovině 14. století se dostává už významnému obchodnímu uzlu Brnu znamenitých hospodářských výsad krále Jana i Karla IV. a město se svým právem nuceného skladu a vžitými jarmarky navazuje obchodní styk s okolními zeměmi. Ani za válek husitských neustal brněnský obchod úplně, i když pravý rozkvět a význam Brna jako mezinárodního trhu se dostavil až po válce třicetileté.

Brněnská obec vykupuje roku 1708 starý šlechtický dům s frontami do ulice Staro-brněnské a Dominikánské od Maxmiliána z Deblína za 8500 zl. a zřizuje zde roku 1714 kupecký dům „Schmetterhaus“ – dnes Dům pánů z Poděbrad – aby se zde i jinde usazovali zejména v době zemských sněmů zahraniční kupci. V tomto údobí století 18. a na počátku století 19. lze brněnské jarmarky právem označit za veletrhy s mezinárodní účastí, kde roční obrat dosahuje výše obratu některých veletrhů zahraničních.

Industrialisace, zakládaná železniční sítí, hospodářská krize z roku 1811, vídeňský krach roku 1873 a hlavně nevlídný postoj centralistické Vídně ukončily slávu brněnských mezinárodních trhů a pokusy České hospodářské společnosti pro markrabství moravské z roku 1899 a později o zřízení stálého výstaviště vyzněly naprázdno. Bylo sice jednáno o získání pozemků pro zemědělskou výstavu se Staro-brněnským klášterem i v roce 1908, ba zemský výbor uspořádal dokonce anketu o zemském výstavišti,

ale v době, kdy na obzoru už vyvstávaly mraky první světové války, nebylo na toto řešení ani pomyslení. Snahy českých obchodníků a živnostníků došly však uplatnění alespoň v malém měřítku na začátku 20. století zřízením stálé výstavy a tržnice řemeslných výrobků v domě Dr. Václava Kounice, který se později v roce 1908 stal základem pro vybudování Kounicových vysokoškolských kolejí.

Po vzniku Československé republiky na podzim roku 1918 navrhla Obchodnická jednota zřízení veletrhů v Brně po příkladu lipském. Tato snaha se nesetkala s úspěchem ani v Praze, kde budovány PVV pro rok 1919, ani s kladným ohlasem v Olomouci, kde pomýšleno na vlastní výstavy hospodářské. Počet veletrhů byl ostatně omezen rozhodnutím ministerstva obchodu z 18. 11. 1921 a Brnu byla přislíbena podpora při budování výstav.

Zůstalo tudíž v Brně u snahy pořádat alespoň každoroční pravidelné výstavní trhy a v roce 1921 byla instalována v brněnských Lužánkách a přilehlých školách zahradnická výstava s trhem a s ukázkou produkce živnostenské – tzv. všezahradnický veletrh, na němž se podíleli také zahraniční vystavovatelé – např. z Belgie. Po ukončení této velmi zdařilé tržní výstavy byla svolána 26. 8. 1921 do lužáneckého sálu i. schůze širšího přípravného výboru pro výstaviště a výstavu na rok 1922 za předsednictví Bedřicha Hrudu, iniciátora všezahradnické výstavy, a za účasti 40 zástupců zemského výboru, města, obchodní a živnostenské komory a korporací.

Čistý výtěžek zahradnické výstavy 40 000 Kč byl poskytnut jako zápujčka k dispozici pro příští akci, pro niž schválen název Brněnské výstavní trhy. Doba I. BVT byla proponována na 6.–20. 8. 1922 s provisorním umístěním v různých školách a v provisorním pavilónu sokolského stadiónu na dnešní Leninově. Z různých návrhů na stálé výstaviště, např. skládka za Lužánkami, za Ochrannou v Králově Poli aj. byla zvolena tzv. Bauerova rampa v Pisárkách, toho času používaná za orelské sletišť. Po četných jednáních zakoupil zemský výbor od cukrovarníka Bauera tzv. „rampu“ v rozloze cca 30 ha a BVT ve formě volného sdružení zahájily svoji činnost.

Na prvních BVT v roce 1922 vystavovalo celkem 668 firem na 3715 m² plochy kryté, na 453 m² polokryté, na 3800 m² volné a na 105 m² plochy nástěnné a návštěva byla celkem 64 900 platících osob. Všeobecný ráz výstavy byl zemědělský a docílený čistý zisk přes 200 000 Kč byl určen na budování stálého výstaviště.

BVT byly až do roku 1928 umístěny v české realce na Antonínské, v české obchodní akademii, v Tyršových sadech, v přední části sokolského stadia ve zvláštním pavilóně, v státní průmyslové škole, ve spojené obecné a občanské škole na Kaunicevě a jinde. První BVT komentovaly pražské denní listy chabě, ba nevšímavě, jen správa Bratislavských veletrhů nabídla aktivní účast a pomoc.

Druhé BVT v roce 1923 rázu elektrotechnického byly konány na rozšířené výstavní ploše s organisovaným celostátním sjezdem mistrů tesařských, klempířských, sklenářských a trhovců a docílenou návštěvou 92 973 osob se ziskem 215 382 Kč založily již dobrou tradici. V roce 1924 měly BVT ráz lesnicko-lovecký, v roce 1925 ráz stavební a bytové kultury, roku 1926 péče o zdraví, v roce 1927 strojnictví a kovové výrobky.

BVT byly ustaveny jako společnost až 14. 11. 1927 s předsedou velkoobchodníkem V. Dreslerem. Při soupisu jejich čistého jmění v roce 1927 byla vykázána částka přes 600 000 Kč.

Mezitím zemský výbor rozšířil koupi Bauerovy rampy na 60 ha za částku 7 841 000 Kč a 10. 11. 1923 vypsál soutěž na ideové řešení zemského výstaviště a hlavního pavilónu. Učinil tak pod dojmem připravované Výstavy soudobé kultury

k oslavě desátého výročí trvání ČSR. Z 31 soutěžních prací zhodnotila porota návrh pražského architekta Jos. Kalouse za nejzpůsobilejší. Bylo uděleno 5 cen ve výši 120 000 Kč a mimo to zakoupeny 3 další návrhy za 40 000 Kč.

Na návrh moravského zemského výboru rozhodnutím ministerstva vnitra z 25. 10. 1927 čís. 68 282/27 bylo schváleno ustavení Výstavní akciové společnosti a celkový akciový kapitál 6 000 000 Kč ve 12 000 akciích po 500 Kč upsali:

Ministerstvo obchodu a stát	4 000 kusů
země Morava	4 000 „
město Brno	2 000 „
Obchodní a živnostenská komora	400 „
Brněnské výstavní trhy	600 „
zemědělská rada moravská	200 „
Ústřední svaz českých hospod. společenstev v Brně	375 „
Ústřední jednota hospod. společenstev úvěrních v Brně	375 „
Zentralverband d. deutschen Wirtschaftsgenossenschaften	50 „

Kromě toho poskytli Výstavní akciové společnosti subvence:

ministerstvo obchodu	Kč 2 000 000,—
země Morava	„ 2 000 000,—
město Brno	„ 1 000 000,—

Dále jí tito hlavní akcionáři povolili bezúročné půjčky ve stejné výši.

Správcem stavby zemského výstaviště a konstruktérem ústředního obchodního a průmyslového paláce ustanoven Doc. ing. dr. Jaroslav Valenta a generálním projektantem arch. prof. Králík.

Hlavní objekt zemského výstaviště tvořil ústřední pavilón podle půdorysové koncepce arch. J. Kalouse, konstruktivní část podle doc. dr. Valenty. Celková zastavěná plocha byla 15 340 m².

Se stavbou podskružní betonové konstrukce bylo započato 8. 2. 1927. Spotřeba cementu i se zaskleným dvorem činila 6 mil. kg, spotřeba železa pro železobeton 90 vagónů, spotřeba dřeva na šalování 250 vagónů. Okna průměrných rozměrů 10×10 m byla zvláštním způsobem zakotvena s ohledem na rozdíly teploty, při čemž každé zakotvení bylo zkoušeno na tlak větru 300 kg. Spotřeba materiálu na okna a vrata byla 36 vagónů železa, na zasklení oken 8400 m² a na zasklení vrat 700 m² skla. Pro veškeré betonové práce všech pavilónů bylo použito písku a šterku, který byl vybagrován na staveništi v místech, kde nyní je ozdobný rybníček za pavilónem Brno a Morava. Stavbu hlavního paláce provedla fa Ferrobeton, Brno.

Jednopatrová vstupní budova byla postavena podle návrhu arch. E. Králíka, nástupiště elektrické dráhy s podchodem podle návrhu arch. B. Fuchse a pavilón Svazu čs. díla (obytný dům u garáží) podle projektu arch. J. Havlíčka a dr. inž. J. Polívky. Pavilón města Brna projektoval arch. Fuchs, pavilón Moravy arch. Chroust, pavilón města Prahy architekt K. Roškot, zahradnický pavilón architekt J. Mráček, restauraci u jezírka arch. V. Škára a za pavilónem Prahy byly upraveny vzorné zahrady s plastikami soch V. Macha. Dále navrhli pavilón stavitelský arch. J. Rössler, pavilón Anthropol (dr. Absolona) arch. J. Kroha, Elektrostatek inž. O. Vašíček, expozici umění hřbitovního arch. K. E. Ort, rozsáhlý pavilón BVT s vyhlídkovou věží arch. J. Čermák, pavilón výtvarných umění arch. J. Gočár, pavilón umělecko-průmyslové školy pražské arch. P. Janák, budovu kina (dnes divadla Jul. Fučíka)

arch. E. Králík, pavilón národního školství arch. Velek, pavilón branných jednot arch. B. Fuchs, novinářské pavilóny arch. B. Babánek, pavilón Werkbund der Deutschen arch. V. Bayer.

V bloku pavilónu BVT byly menší pavilónky: Baťův (arch. F. Gahura), fy Barvič a Novotný (arch. V. Hrdlička), pekárna (arch. O. Pořízka), Tomáškův (arch. B. Fuchs) a fy Opp (arch. V. Škára). Směrem k Bauerovu zámečku byl pavilón pojišťovny Slavia od arch. K. C. Orta, zábavní park podle arch. J. Mráčka, pavilón plynárny (arch. B. Fuchs), dům správce objektů (arch. O. Starý) a různé menší stánky, jež navrhli arch. V. Hrdlička, V. Škára, J. Víšek, B. Sláma a Lipš. Zahradnická úprava na podkladě celkového návrhu dispozičního provedena za spolupráce řed. Rula a arch. J. Nerada. Slavnostní osvětlení výstaviště projektoval ing. Prokop.

Terénní úprava byla provedena ve třech etapách. V první byl proveden odkop asi 12 000 m³ země, v druhé a třetí přemístěno 44 000 m³ zemin. Zemní úprava byla začata 10. 10. 1927. Kromě ploch zahradnických bylo upraveno, až na 1600 m² silnic pro těžký provoz, vše jen jako chodníky pro pěší. Na úpravu cest spotřebováno 12 000 m³ tlučného šterku, 1000 m³ říčního písku, 2600 m³ drti, 1700 m³ škváry, 1100 m³ kaolinového písku atd.

Výstava soudobé kultury byla zahájena 26. května 1928 na celkovém území okrouhle 26 ha v 65 výstavních pavilónech a objektech o celkové kryté ploše cca 19 000 m². Výstavu, trvající až do konce září 1928, navštívilo celkem 2 698 000 osob a skončila aktivní závěrečnou bilancí. Brnu se dostalo na svou dobu velkoryse založeného stálého výstaviště. Vznikly ovšem i starosti pro léta příští.

Výstavní tematika Výstavy soudobé kultury byla rozdělena do úseků:

- Školství obecné, střední, zemědělské, odborné a umělecko-průmyslové;
- Věda, duchová a technická kultura a školství vysoké;
- Umění;
- Samospráva;
- Zemědělství;
- Brněnské výstavní trhy;
- Rádio a kino; část zábavní.

Do roku 1938 byly na výstavišti uspořádány tyto výstavy:

1928	1931
Výstava soudobé kultury (celostátní), Brněnské výstavní trhy.	Výstava českého skla. Výstava grafického spolku Hollar. Výstava zemské prázdninové péče. Nábytkové trhy.
1929	1932
Výstava moderního obchodu (celostátní). Výstava pivovarsko-sladařská. Výstava Moderní ženy. Brněnské výstavní trhy.	Výstava fotografická. Jarní a podzimní nábytkové trhy. Podzimní výstavní trhy.
1930	1933
Výstava prehistorického člověka. Muchova Slovanská epopej. Nábytkové a výstavní trhy.	Výstava stavebnictví a bydlení. Nábytkový trh. Podzimní výstavní trhy.

1934

Výstava práce a odpočinku I.
(Melantrich).
Potravinářská výstava.
Podzimní zahradnicko-ovocnářská
výstava.
Automobilová soutěž elegance.
Brněnské výstavní trhy.

1935

Výstava práce a odpočinku II
(Melantrich).
Výstava kosmetiky a zdravotnictví.
Výstava zahradnických potřeb.
Květinový trh.
Jarní a podzimní výstavní trhy.

Počet výstav však neodpovídal ani zdaleka hospodářským výsledkům. Po zdařilé premiéře se poznenáhlu schylovalo k prvním příznakům světové krize kapitalistického řádu, zasahující citelně do našich vnitřních podmínek zřejmě po roce 1930.

Bilance Výstavní akciové společnosti za rok 1930 končila ztrátou 1 990 000 Kč a přenosem ztráty z roku 1929 dosáhla částky 3 699 000. Rostly finanční potíže VAS a snaha nalézt cestu k sanaci. Hned na začátku roku 1931 bylo navrženo zřízení Výstavního sboru, ustaveného dne 17. II. 1931 s úkolem studovat podmínky výstavnictví a pomáhat VAS tak, že by výstavy tento sbor sám pořádal anebo je s jinými činiteli sjednával. Členy Výstavního sboru byli zástupci VAS, města, vysokých škol, průmyslu, obchodu, živností a zemědělství. Současně se zřízením Výstavního sboru byly zrušeny Brněnské výstavní trhy a zbylé jmění v hodnotě 385 984 Kč věnovaly BVT Výstavnímu sboru.

Výstavy končily pasivně. V roce 1932 byly pronajaty na úkor výstav některé prostory; tak např. obsáhlý trakt pavilónu BVT byl pronajat zastavárně motorových vozidel a pro sklad fy Bří Pařízkové, Napajedla. Hlavní palác byl zčásti pronajat fě Walter a spol., pavilón národního školství Svazu stolařů aj. Jiná část hlavního pavilónu byla opatřena asi 3000 sedadly a pronajímána sportovním podnikům. Byl učiněn i pokus o zřízení filmových ateliérů v hlavním paláci pro společnost Elafilm, ale ztroskotat konkursem hlavního spolčnice Elišky Fantové v Brně. Z krize kapitalistického řádu nebylo východiska. Bilance VAS za rok 1934 končila úhrnnou ztrátou 4 556 100 Kč, která se blížila k 50% hranici akciového kapitálu. Společnosti hrozil tedy konkurs.

Neutěšená situace byla dovršena r. 1939, kdy ustaly jakékoliv výstavní podniky na Výstavišti. Výstavní prostory byly úplně pronajaty, ale činžovní výnos nestačil kryti potřeby. Hlavní věřitelka Moravská hypoteční a pozemková banka v Brně se snažila dosíci soudním zákrokem alespoň částečné úhrady nezaplacených anuit, dosahujících částky přes 5 mil. Kč. Zavedená vnučená správa byla však po několika dnech zrušena pro bezvýslednost. Bylo zahájeno jednání o převzetí Výstaviště městem i zemskou správou, správní orgány VAS se časem staly neschopnými usná-

1936

Výstava aut a letadel.
Výstava úsporného hospodaření.
Výstava včelařská a rybařská.
Jarní výstavní trhy.

1937

Výstava všeživnostenská.
Výstava protiletectvé civilní ochrany.
Výstavní trhy nábytku.
Podzimní výstavní trhy.

1938

Drogistická výstava.
Výstava národního školství.
Zemská výstava kynologická.
Nábytkové trhy.

šení a nad Výstavištěm, tak jako nad celou vlastí, se spustila černá opona okupantského režimu.

Za okupace a války zbyly na Výstavišti jen trosky. Po osvobození Brna je používaly vojenské jednotky osvobozené Sovětské armády a opustily je 14. 4. 1946. Dne 29. 4. 1947 se ustavila obnovená správní rada VAS, ale Výstavní akciová společnost ještě téhož roku likvidovala. Výstaviště bylo převzato lidovou správou a ke dni 1. 1. 1951 začleněno do tehdejšího komunálního podniku Vodárny, lázně a rekreace města Brna.

Díky tisícům a tisícům dobrovolných pracovníků, občanů města Brna, bylo možno Výstaviště uvést alespoň částečně do použitelného stavu. Po r. 1948 přispěla usilovná snaha MěstNV a KNV v Brně k znovuoživení a vzkříšení Výstaviště.

Od 24. září do 2. října 1949 mohlo být překročeno po dvacetileté přestávce k obnoveným tradičním BVT s novým cílem a smyslem naplně. BVT v novém duchu se měly stát přehlídkou hospodaření a rozvoje lidově-demokratického zřízení. V rotundě hlavního paláce byly instalovány expozice KNV a ÚNV, v ochozech rotundy ONV, v levém křídle distribuce, v pravém výrobních sektorů, ve spojených pavilónech Akademie výtvarných umění, Uměleckého průmyslu, expozice výtvar. umění, Čsl. rozhlasu, Čsl. aerolinií, n. p. Chronor a Darex. V pavilónu stavitelském byla přehlídka stavebních závodů.

Další BVT byly uspořádány od 23. září do 8. října 1950 v tomto učlenění: V rotundě hlavního paláce expozice výstavby SSSR; v ochozu rotundy lidová správa; na galerii rotundy přehled družstevnictví; v levém křídle výživa a distribuce; v pravém křídle sektor výrobní; ve spojeném pavilóně Akademie výtvarných umění, Uměleckého průmyslu a výstava komunálních podniků; v předsálí Divadla Jul. Fučíka expozice ministerstva informací; v pavilónu stavitelském Čsl. stavební závody; v zahradnickém pavilónu výstava ovoce a zeleniny a na volném prostranství expozice ministerstva zemědělství.

Tím přechodně končily v prvním údobí po osvobození větší výstavní akce na Výstavišti, které přece jen potřebovaly ke své rekonstrukci vydatnějších adaptací. V létě 1952 zřídil školský odbor rady MěstNV v malebném zákoutí u jezírka za pavilóny Brno a Morava přírodní Letní estrádní divadlo v rámci Osvětové besedy V. Ukázalo se, že Brňané mají v oblíbenosti rekreační prostředí Výstaviště, a po dobrých zkušenostech bylo během roku 1953 uvažováno o zřízení Parku kultury a oddechu na Výstavišti. Po předchozím projednání s ministerstvem školství byl Park kultury a oddechu 1. ledna roku 1954 skutečně zřízen.

Již první menší akce a výstavy dávaly naději, že lze brněnské Výstaviště přivést nejen k zašlé slávě, ale i k dalšímu rozkvětu. Na podzim 1954 při volbě výstaviště pro připravovanou Výstavu československého strojírenství bylo brněnské Výstaviště uznáno za vyhovující a na jaře 1955 bylo překročeno ke generální opravě výstavních pavilónů, k úpravě komunikací a k oživení zeleně a květinových záhonů. V nepoměrně krátké době provedl Stavební podnik města Brna opravu hlavního pavilónu. Bylo s ní započato v druhé polovině května a za přispění občanů-brigádníků bylo Výstaviště téměř zárukem přichystáno včas k slavné I. výstavě československého strojírenství v době od 11. září do 9. října 1955. Pro obrovský zájem byla výstava prodloužena do 16. října 1955.

Návštěva 800 000 osob z celé republiky vyzněla ve spontánní manifestaci za dostavbu Výstaviště a na první velkou výstavní akci v novém poválečném lidově-demokratickém Československu se dostavilo několik tisíc zahraničních delegátů

a přímých obchodních zájemců. Ledy byly prolomeny a „zakopané milióny“, jak se o brněnském Výstavišti v letech 1934 a pozdějších vyjadřoval tisk první republiky, byly nalezeny a zhodnoceny v nových historických podmínkách. Výstavišti nastala doba obrození.

Druhou výstavu československého strojírenství bylo možno připravit již za daleko velkorysejších stavebních úprav. Rozsah II. strojírenské výstavy byl také daleko bohatší, takže bylo nutno postavit dva nové pavilóny, pavilón „H“ a „F“ na hlavní trase směrem k vyhlídkové věži. Oba pavilóny podle návrhu arch. inž. Šteflíčka z Parku kultury a oddechu mají rozlohu každý přes 2000 m². Stavbu provedl rovněž Stavební podnik města Brna. Druhou strojírenskou výstavu navštívil rekordní počet osob. Od 8. září do 7. října 1956 prošlo branami Výstaviště 1 800 000 návštěvníků z republiky a obchodní zájemci a delegace ze 70 států celého světa. Dne 5. října 1957 přišel i návštěvník nejmilovanější – prezident republiky s. Ant. Zápotocký.

Tradice strojírenských výstav byla založena. Architektonickou úpravu Výstaviště pro III. strojírenskou výstavu provedl Krajský projektový ústav pro výstavbu měst a vesnic. Krásné brněnské Výstaviště trpělo vždy v době výstav velkou prašností. Proto v červenci 1957 byla vydlážděna drobnou mosaikou podle návrhu profesora E. Hrbka rozsáhlá nástupní prostora s barevnými fontánami a byly vyasfaltovány promenády a vydlážděny a zpevněny hlavní komunikace.

K dobrému vybavení Výstaviště velmi posloužila vlečka, vycházející z Horního nádraží a zajíždějící v délce 4,5 km proti toku Svratky až za hlavní pavilón na Výstavišti. První vlak vlečky přijel na Výstaviště večer 18. srpna 1957.

Pro III. strojírenskou výstavu byl dán po dvaceti letech znovu do výstavního provozu pavilón BVT pod výstavní věží, čímž bylo získáno dalších 6000 m² kryté plochy, nehledě ke třem novým pavilónům lehké konstrukce, každý po cca 1000 m². Třetí strojírenskou výstavu v době od 31. srpna do 29. září 1957 navštívilo na 1 600 000 osob. Parabolické oblouky hlavního pavilónu se staly charakteristickým motivem plakátů, upomínkových předmětů a reklam po celém světě. Výstaviště, nyní už evropského formátu, mohlo být směle navrženo jako nejlepší pro obnovené Československé mezinárodní veletrhy.

Při úvahách o I. mezinárodním veletrhu v Brně v roce 1958 bylo nutno rozvážiti, zda dosavadní výstavní prostory postačí na mohutný nástup veletržního ruchu, obvyklý ve světě. Pořádání veletrhu pro značný zájem v celém světě odšunuto na rok 1959 a projekční příprava veletržiště svěřena Krajskému projektovému ústavu pro výstavbu měst a vesnic.

Skupina architektů v čele se s. arch. inž. Alexou vyprojektovala stavbu 3 nových pavilónů.

Pavilón B-strojírenský (inž. arch. Nutz) je situován na osu směřující podél pavilónů města Brna a Moravy směrem k cyklistickému stadiónu a k Svratce a má přes 11 000 m² výstavní plochy. Zajíždí do něho jedno z ramen vlečky a mostový jeřáb a dva nákladní výtahy umožňují rychlou montáž exponátů.

Pavilón C-spotřebního zboží (arch. inž. Matějovský) o stejné téměř rozloze je umístěn za hlavním pavilónem. Protiváhu k dosavadnímu hlavnímu pavilónu tvoří novostavba kruhového pavilónu Z za traktem BVT s vyhlídkovou věží. Tento největší výstavní pavilón kruhové dispozice ve střední Evropě má přes 20 000 m² plochy a je dílem architektů s. inž. Alexy, Pospíšila, Denka a Steinhäusera. Kopuli navrhl prof. dr. Lederer.

Nová obvodová silnice velkorysé koncepce kolem Výstaviště dává celému

výstavištnímu areálu mohutný ucelený vzhled a řeší dobře komunikační otázku. Brněnské Výstaviště skýtá nyní pro I. mezinárodní veletrh přes 65 000 m² kryté a přes 80 000 m² venkovní výstavní plochy na rozloze 54 ha. Od roku 1928 tedy Výstaviště zvětšilo své kryté výstavní plochy více než 3krát a celkový areál více než dvojnásobně.

Nové poslání brněnského veletržiště je zdůrazněno i opatřením rázu organizačního. K pořádání mezinárodních veletrhů a výstav byl zřízen vyhláškou ministerstva zahraničního obchodu č. 213/57 Ú. l. k 1. 12. 1957 podnik Brněnské vzorkové veletrhy. Správa výstaviště byla usnesením rady MěstNV z 22. ledna 1958 svěřena novému zařízení rady, nazvanému „Brněnské výstaviště“. Park kultury a oddechu byl vyčleněn z areálu Výstaviště a 23. prosince 1958 mu byly přiděleny nové, vhodnější prostory v rekreačním území lázni Riviéra a pisáreckého parku.

Ríká se, že i knihy mají své osudy. Tím více pak výstaviště, které jako citlivá plocha zrcadlí osudy, snahy a úspěchy města, kraje i státu. Brněnské Výstaviště, málem před čtvrt stoletím odsouzené k zániku, se za nových společenských podmínek vrací ne v kruhu, ale v široce se rozvíjející spirále k novým obzorům. To, co se nepodařilo a nemohlo zdařit za labilní konstelace kapitalistického řádu, to vyznívá nyní naplno v podmínkách lidově demokratického zřízení, dokončujícího výstavbu socialismu v naší vlasti.

J. Vytiska

**K úkolům při studiu dějin dělnického hnutí
a Komunistické strany Československa
na Brněnsku**

Studium dějin dělnického hnutí je ve srovnání s jinými oblastmi historického bádání předmětem velmi mladým. Teprve v posledních několika letech můžeme hovořit o rostoucím zájmu a studiu těchto otázek. Avšak i za tak krátkou dobu vznikla celá řada souhrnných prací k dějinám našeho dělnického hnutí i k dějinám KSČ, jakož i mnoho monografických studií, časopiseckých statí a novinových článků. Vedle prací širšího zaměření, zabývajících se problematikou dělnického hnutí v celé ČSR nebo v českých zemích, jsou tu ve značném počtu zastoupeny i práce regionální. Není jistě potřeba zvláště vysvětlovat význam a potřebnost regionálních prací, které svým novým materiálem mohou souhrnné názory, o něž se ovšem budou opírat, ještě hlouběji objasnit, zpřesnit, případně i opravit. Jen tak mohou vzniknout pro celonárodní historiografii potřebné historické příspěvky.

V posledních letech můžeme zaznamenat potěšitelný rozvoj bádání v celé řadě krajů, přičemž Brněnský kraj je i v tomto směru na jednom z čelných míst. Příznivé podmínky pro regionální práci jsou tu podporovány i nově vydávaným sborníkem studií a materiálů k dějinám města Brna. Mají-li zde být uveřejňovány i příspěvky k dějinám dělnického hnutí a KSČ, pak je potřeba si říci, co se dosud vykonalo, čeho bude nutno si povšimnout, aby obraz tohoto vývoje byl co nejúplnější.

Význam Brna a Brněnska vůbec v historii našich zemí v 19. a 20. století je nesporný. Již během první poloviny minulého století se s postupujícím rozvojem průmyslu stala z Brněnska důležitá průmyslová oblast. Jejím postavení odpovídal i podíl na výrobě rakouské monarchie. S rozvojem průmyslu rostl i počet dělnictva. Dostatečně známé jsou např. Ohé-

lovy zprávy o poměrech zdejšího dělnictva počátkem 40. let 19. století. S jeho akcemi, byť dosud živelnými, se setkáváme ještě před revolučním rokem 1848 i v jeho průběhu. Nemeně aktivně vystupuje proletariát v roce 1869, 1875, v 80. letech, kdy stojí v čele sjednocovacích snah v sociálně demokratické straně. Mezi ním nachází ohlas rok 1905, Velká říjnová socialistická revoluce, generální stávka roku 1920, jakož i všechny akce a vnitropolitický vývoj v letech pozdějších. To vše jasně ukazuje, že Brněnsko má bohaté tradice dělnického hnutí, jedny z nejstarších v našich zemích. Právě tato více než stoletá tradice a přední postavení Brněnska v celém našem dělnickém hnutí vede naše historiky k tomu, aby ji studovali.

Hlubším studiem se stále jasněji ukazuje, že vliv hnutí brněnského proletariátu není možno omezit rozsahem kraje. Zejména po celé minulé století velmi podstatně ovlivňovalo dělnické hnutí nejen na Moravě, ve Slezsku a v celých českých zemích, nýbrž svým avantgardním postavením v letech osmdesátých přispělo ke sjednocení a upevnění sociální demokracie v Rakousku vůbec.

Z tohoto postavení Brněnska potom ovšem vyplývá, že práce o dělnickém hnutí na Brněnsku, nebo ty, v nichž je jen zmínka o něm, můžeme rozdělit do tří základních celků:

Brno a Brněnsko:

1. v souhrnných pracích o dějinách dělnického hnutí v českých zemích,
2. ve vývoji dělnického hnutí na Moravě a ve Slezsku,
3. vlastní regionální práce o Brně a o kraji.

O první skupině prací souhrnných, důležité pro regionální badatele dějin dělnického hnutí na Brněnsku nejen svým metodickým význa-

mém, ale někdy i novými údaji, se šířeji rozepisovat nebudeme. Jmenujme tu alespoň práce A. Klímy, Zd. Šolého, J. Veselého, O. Říhy, dále pak K. Kreibicha, P. Reimana, M. Reimana, J. Purše, J. Křížka, J. Doležala, V. Krále, z období první republiky pak cenný soubor spisů Kl. Gottwalda, brožury vydávané Vysokou stranickou školou při ÚV KSČ, jakož i řadu sborníků s pracemi průkopníků socialismu, k založení KSČ, dále k významným údobím první republiky, k Mnichovu, a konečně z doby poválečné k Únoru 1948 a k 10. výročí lidové demokratického Československa.

Z těchto všech prací vysvitá, že jejich autoři se zaměřili především k důležitým mezníkům našich dějin. Postrádáme tu nejen objasnění řady podstatných otázek (národnostní otázka, agrární a rolnická otázka atd.), ale i rozbor tzv. méně významných let, v nichž zraly podmínky pro tyto mezníky. V důsledku toho pak nutně chybí i celkové shrnutí, zejména vývoje dělnického hnutí a KSČ v období imperialismu v českých zemích.

Se stejnými problémy a nevyřešenými otázkami se setkáváme i u prací z obou dalších celků, studujících Brněnsko v rámci Moravy a Slezska, případně řešících jen otázky této oblasti samotné.

Na prvním místě mezi příspěvky obohacujícími náš nový obraz o dělnickém hnutí na Brněnsku ve vývoji Moravy a Slezska je potřeba jmenovat diskusi o vývoji dělnického hnutí na Moravě a ve Slezsku, kterou uspořádala z iniciativy Historického ústavu ČSAV v Brně vědecká pracoviště v letech 1954–1956 a jež pak byla publikována na stránkách Časopisu Maticе moravské. Tehdy poprvé byl podán v příspěvcích B. Šindeláře, Fr. Mainuše, J. Radimského, Fr. Jordána, O. Fraňka, Z. Konečného, J. Vytisky, J. Kolečky, V. Peši, M. Laichmana a řady dalších v takřka souvislém sledu vývoj dělnického hnutí od samých jeho počátků až do období druhé světové války.¹⁾ I když už bude potřeba některé názory poopravit a doplnit ještě o poznatky z jiných oblastí, než je jen Brno a okolí, o něž se především dosavadní práce opírala, přece jen je možno právem konstatovat, že se podařilo v celku dostačující přehledný obraz dělnického hnutí na Moravě.

Kromě tohoto pokusu o ucelený pohled na dějiny dělnického hnutí vznikla řada větších i menších prací samostatných. V nich ovšem zaujímá Brněnsko odpovídající mu místo. Tak vedle prací J. Macúrka a J. Radimského o roce 1848 se dotýká této doby zejména B. Šindelář, který také přichází s novými hodnotícími závěry tohoto revolučního roku.²⁾ Uskutečněné tábory lidu i pokusy o ně koncem 60. a po-

čátkem 70. let minulého století sleduje ve své studii J. Janák.³⁾ I když léta osmdesátá, tak důležitá v dějinách dělnického hnutí, kdy právě Brno stálo v čele dělnického hnutí v Rakousku, nemají zdánlivě regionálně zaměřených příspěvků, je potřeba tu připomenout širší práce B. Šindeláře, již výše citované, a studie Fr. Jordána.⁴⁾ Revolučním letům 1905–1907, jakožto dalšímu významnému úseku jsou věnovány články Zd. Konečného a J. Kolečky.⁵⁾

Mezi pracemi o ohlasu Velké říjnové socialistické revoluce, vzniku ČSR a založení KSČ, je potřeba uvést především monografii J. Kolečky.⁶⁾ Je shrnutím revolučního postupu proletariátu na Moravě a ve Slezsku v letech 1917–1921, v němž se autor snaží nejen zaznamenat všechny podstatné akce dělnictva na tomto území, ale přispět i k hlubšímu objasnění tohoto problému našich národních dějin. Vznik ČSR přinesl s sebou i pokusy o nové orgány správy. Úloha Zemského národního výboru v Brně v roce 1918, jakož i nižších národních výborů na území Moravy a Slezska, je s přehledem podána ve studii V. Peši.⁷⁾ Pro pozdější léta vývoje dělnického hnutí na Moravě a ve Slezsku nemáme kromě souhrnných poznatků uvedené již diskuse významnějších příspěvků.

Materiály uveřejněných prací o dějinách dělnického hnutí na Moravě a ve Slezsku dokazují, že je nemůžeme při studiu dějin dělnického hnutí na Brněnsku opomenout. Všechny jsou, právě pro aktivní podíl brněnského proletariátu, ve velmi úzkém vztahu k Brněnsku.

K tomu, aby obraz o všem, co se dosud ve studiu těchto problémů v uvedené oblasti vykonalo, byl co nejúplnější, je potřeba se ještě zmínit o řadě příspěvků a novinových článků povahy čistě regionální, omezené na Brno, jeho nejbližší okolí i na místa v Brněnském kraji ležící.

Z regionálních studií o Brněnsku je to v prvé řadě souhrnná práce o vývoji dělnického hnutí na Brněnsku, jejímž autorem je kolektiv brněnských vědeckých pracovníků.⁸⁾ Podkladem pro tuto knihu, doplněnou bibliografií o dělnickém hnutí, byly materiály otiskované již na stránkách Časopisu Maticе moravské. Bohatě podložená novým materiálem představuje jednu z nejlépe zpracovaných a ucelených regionálních prací o vývoji dělnického hnutí do roku 1921. Kromě práce shrnující dosavadní poznatky k dějinám dělnického hnutí na Brněnsku vyšla v posledních několika letech řada příspěvků řešících dílčí otázky tohoto vývoje v samotném Brně. Tak K. Fojtík sleduje způsob života dělnictva v druhé polovině 18. a v první polovině 19. století, B. Šindelář a J. Radimský pak některé akce brněnských dělníků před rokem 1848, ze-

jména v roce 1843, jakož i situaci v revolučním roce 1848.⁹⁾ Letům šedesátým a sedmdesátým je vedle drobnějších črt O. Nevřivy věnována důležitá studie V. Peši o dělnickém hnutí v Brně roku 1869, doplněná řadou dokumentů ze zahraničního dělnického tisku, z níž vyplývá výrazné postavení Brna a jeho dělnictva v tomto období.¹⁰⁾ Stručně vylíčení sjezdu v Brně roku 1882 od F. Jordána, zprávy o dělnickém hnutí v roce 1884 a o brněnských sjezdech v letech 1880–1887 od J. Radimského doplňují výše již citované Jordánovy studie.¹¹⁾ Mezi vzpomínkové práce, kterých je stále málo a jichž schraňování se nevěnuje ještě dosti potřebné pozornosti, patří sborník o dělnickém domě v Brně-Julianově a vzpomínky Fr. Halase. Podobného druhu jsou i novinové příspěvky zachycující oslavy svátku pracujících – 1. máje.¹²⁾ Zatím co ohlas události v Rusku v letech 1905–1907 je předmětem příspěvků V. Peši, Zd. Konečného a Př. Nováka,¹³⁾ sleduje J. Kolečka ve dvou studiích, jak se projevil na Brněnsku ohlas Velké říjnové socialistické revoluce a vznik marxistické levice.¹⁴⁾ Brněnské dělnictvo chápalo svoji úlohu a povinnost nejen v boji proti kapitalistům. Dokladem toho byl jak rok 1905 a účast brněnského dělnictva v boji za založení české university, tak i jeho postoj k dělnické spartakiádě roku 1922.¹⁵⁾ Mezi brněnským dělnictvem pracovali přední představitelé KSČ, o jejichž pomoci se rozepisují O. Franěk a M. Vymlátlová.¹⁶⁾ Pracoval zde i J. Juran. Ve výboru z jeho projevů najdeme nejen obhajobu ruských horníků v roce 1932, ale i poznámky ke vzniku marxistické levice na Brněnsku.¹⁷⁾ K období první republiky máme i po stránce regionální velmi málo prací. Jen opravdu namátkovými se jeví příspěvky v Rovnosti, uveřejňované k výročí některých důležitých akcí v té době probíhajících (např. volby v roce 1924 v Brně, protiválečné akce, sjezdy atd.).¹⁸⁾ V době, kdy se již schylovalo k Mnichovu a druhé světové válce, schází se v Lišni u Brna manifestace organizovaná KSČ, která byla výrazem boje našeho lidu proti válce. V upomínku na ni je věnován almanach a několik novinových článků.¹⁹⁾ Práce o odbojových akcích v Moravském Krasu, kde měli hlavní účast dělníci ze Zbrojovky, jakož i publikace o Kounicových kolejkách, jsou svědectvím těžkého národního života v letech okupace.²⁰⁾ Postup při osvobození Brna Rudou armádou zachytili mimo jiné V. Jůza a B. Marčák.²¹⁾ Vzpomínkami na úlohu Rovnosti před Únorem a na Únor 1948 můžeme nazvat novinové příspěvky C. Haluzu a J. Hlavičky u příležitosti desátého výročí Února 1948 o průběhu tohoto roku v Brně.²²⁾ Za jedno desetiletí od osvobození se vykonalo

mnoho práce v hospodářské, politické, sociální i kulturní oblasti našeho života. Jakýmsi hodnotícím příspěvkem je v r. 1958 vydaná kniha „Na cestě k socialismu“, shrnující výsledky dosažené v Brněnském kraji za 10 let lidové demokratické vlády.²³⁾

Velký význam v dějinách dělnického hnutí má založení vlastního časopisu. Právě v předvečer sjednocovacích snah v roce 1885 byla založena „Rovnost“, proto tím větší je i její význam již od samých začátků. Sedmdesáté výročí vzniku časopisu našlo odezvu v řadě publikací. Jako samostatné knihy byl vydán sborník článků a statí o bojových tradicích Rovnosti, jakož i brožura k 70 letům Rovnosti. Znovu byly vydány i Hybešovy Dějiny Rovnosti z roku 1904.²⁴⁾ Jistě zajímavým činem redakce Rovnosti je série článků o úloze Rovnosti ve vývoji dělnického hnutí. Ukazuje se tu jasně, jak se Rovnost účastnila politického dění od momentu, kdy byla založena, až do doby současné.²⁵⁾

Z literatury k otázkám dělnického hnutí v jiných místech brněnského kraje zaujmou především příspěvky k rosicko-oslavanskému uhelnému revíru, jakožto důležité uhelné základně Brněnska. Vývoje revíru v první polovině minulého století si všímají K. Fojtík s O. Sirovátkou, který doplňuje ještě dosavadní poznatky o J. Hybešovi a o roce 1920 zprávami o jejich ohlasu a tradicích mezi rosickým dělnictvem.²⁶⁾ K Oslavanům se váže rovněž samostatná práce J. a L. Durdíkových a vzpomínka E. Hromka o počátcích KSČ.²⁷⁾ Svůj revoluční postoj v roce 1900 a 1920 dokázali rosičtí horníci i v roce 1932, kdy po šestnáct týdnů vzdorovali tlaku kapitalistů a krize. Jejich hrdiněmu boji jsou věnovány především příspěvky O. Fraňka, V. Noska a J. Tomáška.²⁸⁾

Otázky dělnického hnutí v ostatních místech kraje nejsou dosud zpracovány. Z drobnosti je snad možno připomenout zejména vzpomínky na 1. máje roku 1918 a 1938 ve Znojmě, na založení KSČ na Slavkovsku a dokumenty o postavení zemědělského dělnictva na náměšťském velkostatku.²⁹⁾ Mimo to najdeme zmínky v různých dějinách obcí a měst, pokud si ovšem všímají i období po roce 1848, o průmyslu, případně i o dělnickém hnutí, avšak z valné části bez jakýchkoli souvislostí, čistě kronikářským způsobem podávaných.

Domníváme se, že jsme tím v podstatě, až na novinové články a některé drobnosti, vyčerpali nejzávažnější příspěvky k dějinám dělnického hnutí a k dějinám KSČ na Brněnsku, ať již byly rázu obecného, nebo „moravsko-slezského“, či regionálního.³⁰⁾

Jak dokazuje zachycená bibliografie, je i v ostatních krajích v českých zemích k této tematice dosti příspěvků, byť někdy jen

i drobných. V prvé řadě je potřeba jmenovat Prahu, pak kraje Brno, Ostrava, Plzeň a Liberec. Hlavní obtíže tkví, jak se nám zdá, především v problému existence kolektivu pracovníků studujících dějiny dělnického hnutí a pak v otázce publikačních možností toho kterého kraje.

Výsledky ve studiu dějin dělnického hnutí a dějin KSČ na Brněnsku ukázaly, že se podařilo překonat počáteční obtíže při zpracovávání problémů z dějin dělnického hnutí. Užší spolupráce pracovníků fakult, především filosofické, Státního archivu a Historického ústavu ČSAV, navázaná v letech 1954–1956 při diskusích k dějinám dělnického hnutí na Moravě, znamenala počátek cílevědomého regionálního bádání. Podařilo se sice vedle monografií, větších či menších studií a článků, podat i souhrnnou regionální práci, avšak s dosaženými výsledky není možno se spokojit. Vynikly totiž s tím zároveň všechny nedostatky při zpracovávání, jakož i „bílá místa“ dosud neprobádaná. Přesto, že od vydání knihy uplynuly již tři roky a některá období jsou již zpracovanější, zůstává tu mnoho otázek nezodpovězených, které bude nutno řešit.

Jako základní pocitujeme stále nedostatek souhrnného pohledu či alespoň studií řešících otázky sociálně ekonomických podmínek, v nichž se dál vývoj dělnického hnutí na Brněnsku. A není to jen problém palčivý pro období počátků dělnického hnutí, pro celé minulé i toto století nemáme takovou práci. Otázka vzniku a vývoje průmyslové oblasti brněnské čeká na zpracování. Je to tím závažnější, čím více si uvědomujeme, že historické práce, které o samých počátcích tohoto hnutí na Brněnsku již vznikly, mohly se zatím opírat jen o jednotlivé údaje ekonomického rázu. Nejinak je tomu i pro dobu pozdější. Stručně řečeno – vyřešení problémů sociálně ekonomického vývoje nám chybí v celku i v jednotlivostech.

Při řešení otázek vývoje dělnického hnutí na Brněnsku můžeme v podstatě říci, že jeho vývoj v počátcích – před revolučním rokem 1848, jakož i v osmdesátých letech minulého století, máme již velmi pěkně zpracován. Celkový obraz již nebude pravděpodobně měněn, spíše novým materiálem ještě prohlubován. Podobně je tomu i s léty 1905–1907 a s údobím let 1917–1921. A tím jsme v hrubých rysech ta nejlépe zpracovaná období vyčerpali.

Tak jako nám chybí sociálně ekonomický vývoj let šedesátých a důsledky krise 1873 pro hospodářský vývoj a pro dělnictvo, chybí i zpracování dělnického hnutí v této době. Samostatná studie a novinové příspěvky jsou jen počátkem. Vysvítá z nich jak závažnost těchto let ve vývoji dělnického hnutí, zejména

na Brněnsku, tak i nutnost hlubšího zpracování všech problémů před vznikem samostatné dělnické strany. Nemůžeme vystačit ani s dosavadním přehledným obrazem let devadesátých, chybí nám vylíčení stávkových bojů dělnictva všech kategorií v tomto období, především pak na přelomu 19. a 20. století, průběh generální stávky roku 1900 na Rosicko-Oslavsku nevyjímaje. Přehledné jsou i naše znalosti o dělnickém hnutí z období před první světovou válkou a v jejím průběhu. Vímě o řadě politických a hospodářských akcí dělnictva, nemáme však dosud práce, která by tyto skutečnosti shrnula a náležitě zhodnotila. Je jisté správně zaměřit se z počátku na významné mezníky v dějinách dělnického hnutí a ty nejprve zpracovat. I dvacet let první republiky má své mezníky. Jak však z výše uváděného přehledu literatury vysvítá, až na pár příspěvků a několik novinových článků, nahodile k určitým výročním napsaných, nebyly tyto problémy vůbec řešeny. K Mnichovu, letům okupace a národnímu odboji jsou zachovány, částečně i vydány dokumenty, ovšem studie opět chybí. O výsledcích při studiu vývoje Brněnska v lidově demokratické republice se skoro nedá hovořit. Vždyt toto období, většinou nesprávně považované jen za současnost, je jediným „bílým místem“. Až na několik drobností pracovníků kateder ekonomie je naprosto nezpracováno. Není to ovšem jen nedostatek výzkumu na Brněnsku. Vždyt řada těchto nezbádaných problémů čeká ještě na své zpracování v měřítku celých českých zemí. V některých pak případech zůstává regionální práce dlužna celonárodní historiografii hlubší osvětlení těchto otázek.

Takový je asi zhruba obraz o vykonané práci i o dosud vůbec nebo částečně nezpracovaných otázkách. A právě tato hlouběji neobjasněná údobí a problémy tohoto i minulého století, kdy se dělnické hnutí na Brněnsku rozvíjelo, o nichž jsme se výše zmínili, jsou i úkolem pro nejbližší dobu.

Máme-li znovu úkoly při studiu dějin dělnického hnutí na Brněnsku ve stručnosti shrnout, pak je potřeba:

1. podat sociálně ekonomický rozbor průmyslové oblasti brněnské od počátku vývoje kapitalismu až do současnosti,

2. dosavadní přehledný obraz o vývoji dělnického hnutí do roku 1921 ještě prohloubit a doplnit o další místa v kraji ležící,

3. zabývat se otázkami dosud nezpracovanými. Např. vztah dělnického hnutí k hnutí rolnictva; vztah dělnického hnutí k národně politickému hnutí v 19. století; význam Brna a Brněnska pro Moravu a Slezsko; spojení Brna s Vídní atd.,

4. ve formě monografických prací odstranit všechna „bílá místa“ výše uváděná – zejména však z období první republiky – tak, aby bylo možno navázat na dosavadní přehledné zpracování „Z dějin dělnického hnutí na Brněnsku“ pokračováním z let 1921–1945 a

5. připravit do roku 1965 přehled vývoje Brna a Brněnska za dvacet let lidově demokratického Československa.

¹⁾ Na stránkách Časopisu Matice moravské (ČMM), ročník 73/1954 až 77/1958, vyšly tyto nejdůležitější příspěvky: *Sindelář B.*, Přehled dějin dělnického hnutí na Moravě do hainfeldského sjezdu, 73, 3–57. – *Mainuš Fr.*, První manufaktury na Moravě, 73, 57–68. – *Radimský J.*, Nejstarší spolky na Moravě s přihlédnutím ke spolkům dělnickým, 73, 108–119. – *Jordán Fr.*, O rozkolu sociální demokracie na Moravě na umírněné a radikály v 1. polovině 80. let 19. století, 73, 134–155. – *Franěk O.*, Dělnické hnutí na Moravě v devadesátých letech 19. století, 74, 7–23. – *Konečný Z.*, Dělnické hnutí na Moravě v letech 1905–1907, 74, 24–54. – *Vytiska J.*, Několik dat o rozvoji průmyslové výroby a růstu dělnické třídy na Moravě a ve Slezsku, 73, 82–107. *Týž*, K některým otázkám rozvoje průmyslu na Moravě a ve Slezsku v letech 1890–1913, 74, 80–106. – *Kolejka J.*, Třídní boje v letech 1907–1917, 74, 54–79. *Týž*, Revoluční dělnické hnutí na Moravě a ve Slezsku v letech 1917–1921, 75, 5–29. – *Peša V.*, K bojům venkovského lidu na Moravě a ve Slezsku v letech 1917–1921, 75, 29–45. *Týž*, K dějinám dělnického hnutí a KSČ na Moravě v letech 1921–1929, 76, 189–225. *Týž*, Několik poznámek k vývoji zemědělství na Moravě a ve Slezsku v letech 1890–1917, 74, 107–125. – *Laichman M.*, Politika KSČ a revoluční boj proletariátu na Moravě v letech 1930–1932, 76, 93–109. – Další příspěvky jsou uváděny v obsazích ČMM, počínaje ročníkem 73/1954.

²⁾ *Macírek J.*, Rok 1848 a Morava, Brno 1948. – *Radimský J.*, Z doby předbřeznové na Moravě a ve Slezsku, Slezský sborník 46/1948, 297–302. *Týž*, Hospodářské poměry moravské v době předbřeznové, Český lid IV/1949, 102 až 107, 137–141. – *Sindelář B.*, O úloze lidových mas v revolučním roce 1848 na Moravě a ve Slezsku, Československý časopis historický (ČsCH) IV/1956, 207–231, 388–417. *Týž*, Ohlas maďarské revoluce 1848 až 1849 na Moravě a ve Slezsku, Rozpravy ČSAV, ř. spol. věd, roč. 67/1957, seš. 3. *Týž*, Ohlas říjnových revolučních událostí vídeňských z r. 1848 na Moravě a ve Slezsku, Dějepis ve škole II/1955, 1–5.

³⁾ *Janák J.*, Táborové hnutí na Moravě v letech 1868–1874, ČMM 77/1958, 290–324.

⁴⁾ *Jordán Fr.*, Brněnský program rakouské sociální demokracie z roku 1882 a jeho význam v českém dělnickém hnutí, Sborník prací fil. fak. brněnské university IV/1955, C 2, 55–71. *Týž*, O příčinách rozkolu dělnického hnutí v českých zemích na umírněné a radikály, tamtéž VI/1957, C 4, 120–140. – Konečně jako úvodní studii napsal autor „Sjezd dělnictva československého v Brně a jeho místo v procesu sjednocení českého a rakouského dělnického hnutí“ k druhému vydání protokolu sjezdu z roku 1887, nazvaném „Sjezd dělnictva československého v Brně (Lužanky 25. a 26. prosince 1887)“, Brno 1957.

⁵⁾ *Konečný Z.*, K problematice dělnického hnutí na Moravě a ve Slezsku v letech 1905 až 1907, Slezský sborník 52/1954, 102–132. – *Kolejka J.*, „Moravský pakt“ z roku 1905, ČsCH IV/1956, 590–615. *Týž*, Dokumenty z bojů o všeobecné volební právo na Moravě z přelomu 19. a 20. století, Vlastivědný věstník moravský (VVM) 12/1957, 27–36.

⁶⁾ *Kolejka J.*, Revoluční dělnické hnutí na Moravě a ve Slezsku 1917–1921, Praha 1957.

⁷⁾ *Peša V.*, Národní věhory v roce 1918 na Moravě a ve Slezsku, ČMM 77/1958, 249–289.

⁸⁾ *Sindelář B.* – *Jordán Fr.* – *Franěk O.* – *Vytiska J.* – *Kolejka J.* – *Peša V.*, Z dějin dělnického hnutí na Brněnsku, Brno 1956.

⁹⁾ *Fojtík K.*, Příspěvek k poznání způsobu života dělnictva v Brně v druhé polovině XVIII. a v první polovině XIX. století, Český lid 40/1953, 58–65, 224–226. – *Sindelář B.*, Stávka dělníků v Köffillerově manufaktuře v Brně na jaře 1786, VVM 13/1958, 15–22. *Týž*, K nejstarším pokusům se stroji v brněnských textilních manufakturách na přelomu 18. a 19. století, ČMM 76/1957, 73–93. *Týž*, K otázce nejstarších tradic našeho dělnického hnutí před rokem 1844, Dějepis ve škole III/1956, 145–151. *Týž*, O revolučním roce 1848 v Brně, Věda a život 1957, 139–141, 189–193. – *Radimský J.*, Dělnické bouře v Brně roku 1843, Český lid IV/1949, 9–13. *Týž*, Vzpomínka na Brno v roce 1848, VVM 4/1949, 183–185.

¹⁰⁾ *Peša V.*, Dokumenty k dějinám dělnického hnutí v Brně v roce 1869, Brno v minulosti a dnes I/1959, 65–88. – *Nevřiva O.*, Počátky socialistické agitace na Brněnsku v třetí čtvrtině 19. století, VVM 13/1958, 180 až 188. *Týž*, Sociální poměry brněnského dělnictva v letech 1850–1875, VVM 13/1958, 119–122. *Týž*, Průmyslový rozvoj Brna ve třetí čtvrtině 19. století, VVM 12/1957, 235–239.

¹¹⁾ *Jordán Fr.*, Sjezd rakouské sociálně demokratické strany v Brně 15. a 16. X. 1882, Rovnost 1957, č. 255. – *Radimský J.*, Zpráva o moravském dělnickém hnutí r. 1884, Slezský sborník 48/1950, 200–216. *Týž*, Brněnské děl-

nické sjezdy v letech 1880–1887, ČMM 69/1950, 3–28.

¹²⁾ Dům bojů a vítězství. 60 let dělnického domu v Brně-Juliánově, Hybešově čtvrti, Brno 1956. – *Halas Fr. st.*, Kemka. Vzpomínky bývalého textilního dělníka, Praha 1950. – Ze vzpomínek na 1. máj uveďme alespoň: *Halas Fr. st.*, Vzpomínka na První máj, Rovnost 1957, č. 100.

¹³⁾ *Peša V.*, Události revolučního roku 1905 na Brněnsku, Rovnost 1955, č. 88. – *Konečný Z.* – *Novák P.*, Účast dělnictva a sociální demokracie v boji o založení české university na Moravě, Sborník prací fil. fakulty brněnské university IV/1955, C 2, 72–84.

¹⁴⁾ *Kolejka J.*, Ohlas Velké říjnové socialistické revoluce na Brněnsku (1917–1918), ČMM 70/1951, 253–297. *Týž*, Vznik marxistické levice na Brněnsku, ČMM 72/1953, 32–84.

¹⁵⁾ *Laichman M.*, Brněnská spartakiáda z r. 1922, ČMM 74/1955, 278–286.

¹⁶⁾ *Franěk O.*, Pomoc Klementa Gottwalda. v boji za bolševisaci KSC na Brněnsku v letech 1928–1929, ČMM 72/1953, 8–31. – *Vymátilová M.*, Soudruh Antonín Zápotocký a brněnský proletariát v roce 1920, Rovnost 1957, č. 274.

¹⁷⁾ *Juran J.*, Za socialistickou republiku, Brno 1955.

¹⁸⁾ K příspěvkům tohoto druhu patří: *Franěk O.*, Jak mrtvé duše pomohly vyhrát volby, Rovnost 1957, č. 95. *Týž*, K 25. výročí historického V. sjezdu KSC, Rovnost 1954, č. 13. *Týž*, Soudruh Pieck mezi brněnskými dělníky před 25 lety, Rovnost 1956, č. 1.

¹⁹⁾ Lišeňský almanach 1938–1958. Brno 1958. *Franěk O.*, Před 20 lety v Lišni, Rovnost 7. 8. 1958.

²⁰⁾ *Kladiva I.*, In memoriam Dr. Konstantina Hladkého, 1946, Svědectví Kounicových kolejí, Brno 1946.

²¹⁾ *Jiža V.*, Rudá armáda osvobozuje Brno, 1952. *Marčák B.*, Po stopách velikého boje, Rovnost 1957, č. 98. Jak bylo osvobozeno Brno, Rovnost 1955, č. 23.

²²⁾ *Haluza C.*, O bojích Rovnosti v letech před vítězným Únorem, Rovnost 1958, č. 51. *Hlavička J.*, Únor 1948 v Brně, Rovnost 1958, č. 42–45. – Vzpomínky účastníků únorových událostí viz též v publikaci „Vítězný únor 1948“, Praha 1959.

²³⁾ Na cestě k socialismu, Brno 1958 (sborník).

²⁴⁾ Bojové tradice Rovnosti, Praha 1956. – 70 let Rovnosti 1885–1955, Brno 1955. – *Hybeš J.*, Dějiny Rovnosti (zvl. otisk z čas. Rovnost ze dne 14. srpna 1904), Brno 1955.

²⁵⁾ Není možno zde rozvádět všechny tituly článků, na nichž se podílela řada brněnských pracovníků. Tento seriál téměř 25 příspěvků vycházel v různých číslech Rovnosti, roč. 1955 od č. 26. Byl zakončen č. 66, které vyšlo 20. 8. 1955 jako slavnostní číslo k 70. výročí založení Rovnosti.

²⁶⁾ *Fojtík K.* – *Sirovátka O.*, K dějinám hornictví na Rosicku a Oslavsku v první polovině 19. století, ČMM 73/1954, 68–82. – *Fojtík K.* – *Sirovátka O.*, Vývoj hornictví a život horníků na Rosicku a Oslavsku v první polovině 19. století, Československá ethnografie III/1955, 3–36. *Sirovátka O.*, Rok 1920 v písních a vyprávěních dělníků na Rosicko-Oslavsku, ČMM 75/1956, 119–130. *Týž*, Obraz Josefa Hybeše v lidové tradici na Rosicko-Oslavsku, Český lid 43/1956, 49–56.

²⁷⁾ *Durdíkovi J. a L.*, Oslavská stávka, Praha 1951. – *Hromek E.*, Počátky vítězné cesty, Rovnost 1956, č. 38.

²⁸⁾ *Franěk O.*, Šestnáct týdnů v boji, Praha 1953. *Týž*, Stávka rosicko-oslavanského proletariátu roku 1932, ČMM 71/1952, 301–323. – *Novák V.*, *Tomáško J.*, Šestnáct týdnů hrdinného boje rosických horníků, Brno 1957 (nové vyd.).

²⁹⁾ *Schauer E.*, Vzpomínka na oslavy 1. máje ve Znojmě, Podyjí 1958, 52–56, 65–69. – *Jaša V.*, Osvobození Znojma 16. prosince 1918, Podyjí 1958, 129–131. *Týž*, Znojemsko před dvaceti lety, Podyjí 1958, 97–99. *Týž*, Druhá doba temna a osvobození pohraničí, NV 5/1957, 56–57. – *Masariček J.*, Vzpomínka na založení KSC, Rovnost 1956, č. 38. – *Voldán V.*, Dokumenty o postavení zemědělského dělnictva na náměstském velkostatku v letech 1920–1924, Brněnský archivní věstník č. 2, 1958, 48–50.

³⁰⁾ Ještě podrobnější soupis literatury k dějinám dělnického hnutí a KSC na Brněnsku je otištěn spolu s literaturou k tomuto tematiku pro ostatní kraje českých zemí v příspěvku *J. Vytiský*, Přehled literatury k dějinám dělnického hnutí a KSC v českých zemích za posledních deset let (1948–1958), ČMM 78/1959.

M. Musilová

Brněnské historické časopisy

v letech 1945–1958

Osvobození naší vlasti ze jha fašistických okupantů v r. 1945 a vítězný Únor 1948 umožnily rozvoj historického bádání, vyzbrojeného novou pokrokovou metodou, i v našem městě. K starším pracovníkům na filosofické fakultě přibývali noví historikové z archivů, muzeí i vědeckých spolků a organizací (Čs. historická společnost, Společnost pro šíření vědeckých a politických znalostí, Matice moravská, Musejní spolek aj.) a po válce založené pobočky Historického ústavu Čs. akademie věd. Většina těchto institucí si získala vlastní publikační možnosti, a tak k nejstaršímu *Casopisu Matice moravské*, vycházejícímu již po řadu desetiletí, a k reorganizovanému *Valašsku* se postupně přidaly *Vlastivědný věstník moravský*, *Sborník prací filosofické fakulty*, *Brněnský archivní věstník*, publikace *Musea dělnického hnutí*, ostatních muzeí i jiných ústavů. Ve všech těchto časopisech vyšla řada pozoruhodných prací a studií, které ukazují, že Brno se tak dostalo ve společenských vědách na jedno z předních míst v republice.

Ústředním orgánem moravských historiků zůstal *Casopis Matice moravské*, který se ve smyslu tezí článku J. Macúrka o Problémech a úkolech historické práce na Moravě z roku 1947 a zvláště podle programu redakce z roku 1950 snažil přispět k novému marxistickému pohledu na dějiny naší země. Proto v něm byla věnována většina článků průkopnickým pracím o dějinách dělnického hnutí na Moravě a o počátcích kapitalismu u nás. K řešení problému ekonomicko-sociálního vývoje naší země v 16.–17. století přispěli svými statemi J. Válka, F. Matějka, J. Novotný, J. Jirásek, J. Radimský aj. O dělnickém hnutí byly v ČMM jednak publikovány příspěvky z několika diskusí pobočky Historického ústavu o této tématice a jednak další studie B. Šindeláře, J. Kolejky, V. Peší, F. Jordána, M. Laichmana, Z. Konečného a četných jiných soudruhů. Bylo v nich snešeno mnoho nových faktů a učiněn i pokus o nový výklad našich nejnovějších dějin.

Vedle těchto dvou hlavních zájmových okruhů se v ČMM ovšem objevily i významné články z pomocných věd historických (J. Šebánek, S. Dušková, M. Flodr aj.), z vývoje manufaktur a průmyslového podnikání (F. Mainuš, J. Chylík, J. Vytiska aj.), z vlastivědy (L. Hošák), z dějin česko-ruských a polských vztahů (Z. Hájek, M. Švábenský, J. Radimský aj.),

z literární historie (J. Hrabák, O. Králík, Z. Tichá aj.), z hudební vědy (J. Racek, P. Novák, B. Štědroň aj.). Každý ročník ČMM pak přinesl i řadu drobných článků, recenzí a zpráv, zvláště vítaných v zahraničí, kde je ČMM v odborných kruzích velmi kladně hodnocen.

Novým brněnským periodikem je v posledním desetiletí *Sborník prací filosofické fakulty brněnské university*, vycházející v několika vědních sériích. V jeho historické řadě byly otištěny četné články J. Šebánka a S. Duškové z české diplomatiky a B. Šindeláře, F. Jordána a M. Laichmana z dějin dělnického hnutí, které vhodně doplňují studie těchto autorů, vyšlé v ČMM. Značná pozornost je ve Sborníku však věnována i statím o raném feudalismu (R. Holinka, J. Kudrna), o hospodářských dějinách (J. Macúrek, F. Majnuš, J. Válka) a studiím o vztazích našich zemí k okolním národům a státům (J. Kabrda, J. Macúrek, F. Jordán aj.). Zvláštním číslem Sborníku bylo pak uctěno životní jubileum Zdeňka Nejedlého. Historikové z filosofické fakulty mohou vedle Sborníku tisknout své větší práce i v obnovené řadě *Spisů filosofické fakulty*, v níž vyšla mimo jiné kniha E. Šimka o Chebsku a J. Macúrka a M. Rejnuše o moravsko-slovenských stycích v období před Bílou horou.

Vlastivědný věstník moravský, vydávaný Musejním spolkem od roku 1946, je určen široké čtenářské obci vlastivědných pracovníků a kronikářů. Proto přinášel především drobné materiálové články a zprávy ze všech oborů historické vlastivědy, přehledné studie ze zemědělských dějin, příspěvky k topografii a genealogii apod. Škoda jen, že se jeho redakce nepokusila ani částečně usměrnit jeho obsah a odstranit některé rušivé nedostatky, aby se z VVM stal vskutku dobrý regionální časopis, významný nástroj kulturně osvětové práce v moravských krajích.

Dalším regionálním časopisem, vydávaným v Brně, avšak zabývající se historií a přítomností východní Moravy, je *Valašsko*, navazující na starší *Naše Valašsko* a *Dolinu Urgatinu*. Je to redakčně i výtvarně výborně vedený časopis, který vedle historických článků přináší ovšem i články národopisné a jazykovědné, zápisy lidových vyprávěčů, vzpomínky na rodáky z Valašska apod.

Závěrem zbývá se ještě aspoň zmínit o periodikách dvou brněnských vědeckých ústavů,

Moravského musea a Státního archivu. Zatím co v *Casopise Moravského musea* (a v *Numerickém zpraváči*) je ovšem historických článků jen menšina (V. Fialová, V. Hrubý, T. Straková aj.), přináší *Brněnský archivní věstník* vedle statí z archivní teorie a praxe i studie z pomocných věd historických a drobnější práce ryze historické. O vydávání podobných věstníků či ročenek se pokoušely i Umělecko-průmyslové museum, Universitní knihovna, Městský archiv a museum, avšak jejich snahy většinou po čase ztroskotaly. Větší úspěch

M. Volková

Současné brněnské kroniky

(K výstavě v Museu města Brna)

Kronikářství v Brně má svou dlouhou tradici. Zájem o zachycení brněnských událostí přivádí již v 15. stol. Jana Munku z Ivančic k sepsání kroniky. Jím se začíná řada kronikářů dalších. Tak jsou skoro v souvislosti zachyceny zajímavosti brněnského života až do druhé poloviny 19. stol. Pak na nějaký čas intenzita kronikářské práce poněkud ochabuje a obnovuje se až na poč. 20. stol. Na tuto tradici navázali organicky kronikáři dnešní.

Zůstává otázkou, jakou formou zachytit celý ten mosaikově rozptýlený a přece těsně spolu souvisící život moderního města, v němž se stále něco nového tvoří, rodí a přestavuje. Vystal problém, zda zavést kroniku ústřední pro celé město, nebo kroniky menších obvodů a okrsků. Ústřední kronika má své výhody především v tom, že je v ní zachycen odraz událostí vcelku, neroztržtých. Je však pochopitelné, že by jí nemohl zpracovávat jeden člověk, protože by neobsáhl množství materiálu. V tom je její nevýhoda. Sbor spolupracovníků, který by byl v tomto případě naprosto nutný, by byl rovněž problémem. Podle všeobecně platné zásady má kronikář zachytit především události své doby, události, které se odehrávají v jeho blízkosti a k nimž může zaujmout své stanovisko. Ale k navázání na současnou dobu musí kronikář znát a zpracovat, třeba jen stručně, i historii svého okrsku. Pro ústřední celoměstskou kroniku by znamenalo napsat stručné dějiny Brna.

Městský národní výbor v Brně rozřešil otázku městské kroniky tak, že každý správní obvod má svého kronikáře, který píše kroniku

mělo se svou publikační činností jen Museum dělnického hnutí, nové středisko studia dějin naší strany v Brně.

Již tento letný výčet obsahu historických časopisů, vycházejících v našem městě v letech 1945–1958, ukazuje, že dějinám Moravy je věnováno hojně pozornosti. Méně již bylo v nich tištěno studií přímo o minulosti města Brna. Je proto nanejvýš vhodné, že vychází sborník *Brno v minulosti a dnes*, určený speciálně pro tuto tematiku.

obvodu. Brno by tedy mělo mít teoreticky 13 kronik. I tento způsob však není zcela vyhovující a má své nedostatky. Jedním z největších je rozdělení historických obcí mezi dva i více obvodů. (Např. ObNV VI spravuje část Černovic, Juliánova a Židenic.) Nekryjí se tedy hranice obvodů s hranicemi historických obcí, připojených k Brnu roku 1919. Kronikář, který si zpracuje dějiny obcí v obvodu zahrnutých, kříží práci kronikáře sousedního obvodu. Práce se třísí. Snad by bylo lepší, aby dobu do roku 1946 (kdy byly vytvořeny obvodní rady a později obvodní národní výbory), zpracoval jeden pracovník, nejlépe historik, nebo alespoň učitel s patřičným historickým školením. Na něho by pak navázal vlastní kronikář, zachycující už dobu od roku 1946 do současnosti. Historická část by byla zpracována podle obcí, doba od roku 1946 podle obvodů.

V r. 1953 soustředil odbor školství a kultury rady MěstNV kronikáře, kteří do té doby psali jen z dobré vůle a tam, kde byl ochotný pracovník, v organizovanou skupinu – kroužek. Úkolem odborů bylo především zajistit psaní kronik ve všech obvodech, a aby kronikář byl určitým způsobem veden a usměrňován. Toho bylo dosaženo jen zčásti. Některé obvody kronikáře neustanovily (ObNV IV a ObNV I), někteří kronikáři zpracovávali obvody dva (Josef Novotný ObNV III a XIII) a někde byl kronikář ustanoven, ale práci se dostatečně nevěnoval (ObNV V). Archiv města Brna uspořádal pro nové ustavený kroužek školení v základních předmětech, nezbytně nutných pro kronikáře. Kroužek se pravidelně v delších ča-

sových intervalech scházel, aby řešil své problémy a otázky. Kronikáři se zúčastnili také soutěže, kterou vypsal Krajský národní výbor.

V r. 1958 byl tento kroužek převeden k Museu města Brna, kde pracuje dodnes. Má 11 aktivních členů, tříčlenný výbor a pravidelně se schází jednou za dva měsíce k pracovním schůzkám. Náplní těchto schůzek je tematický referát, který není sice školením pro kronikáře, ale rozšiřuje jejich znalosti z oboru, který ke své práci potřebují (např. kronikářství českých zemí od doby Kosmova do husitských válek, Zásady čtení starého písma apod.). Poté následuje diskuse a rozhovor o dílčích problémech rázu technického či ideového. Schůzky se těší velkému zájmu a kronikáři je pilně navštěvují. V prosinci 1958 uspořádalo Museum města Brna soutěž kronikářů, z níž vyšly jako nejlepší tři kroniky (Husovice, Hor. Heršpice a Rečkovice). V lednu 1959 byla v musejních místnostech instalována výstavka s názvem *Současné brněnské kroniky*, ukazující dosavadní kronikářskou práci. Výstava seznámila veřejnost také se způsobem psaní kroniky, s postupem zápisů od letmé poznámky až ke kaligrafickému písmu, s kronikářským materiálem, fotodokumentací aj. Vzbudila značný ohlas a značně přispěla k popularizaci kronikářství. Kroužek podniká také různé exkurse, jimiž kronikáři opět obohacují své potřebné znalosti (např. exkurse na Starou radnici s odborným výkladem o jejím stavebním vývoji, nebo do archeologických sbírek Moravského musea, kde byl kronikářům dán k dispozici brněnský materiál).

Přesto, že se kronikářství v Brně věnuje velká péče, není práce kroužku uspokojivá natolik, aby současné kroniky byly jednou opravdu cenným historickým pramenem. Kronikáři jsou vesměs dobrovolní pracovníci bez hlubšího školení pro tuto zodpovědnou práci. Mají sice různé přehledné příručky, ale ty mnohdy nestačí. Hodnotnější jsou ty kroniky, jejichž

autory jsou učitelé. Kroniky by se snad proto měly stát především záležitostí učitelů v jednotlivých obvodech, protože oni svou práci jsou nejužší spjatí s životem kolem sebe. Mají také rozhled po událostech, mají vzdělání, které je k vedení kroniky naprosto nutné. Učitel-kronikář, který by nebyl zatěžován jinými funkcemi ve škole, by vykonal nejzáslušnější osvětovou práci.

Bude třeba také vychovat kronikáře k pocitu, že musí zachytit událost a její odraz mezi lidmi v té podobě, jak se okamžitě jevila. Skutečnost, že po nějakém čase je třeba ji hodnotit z jiných hledisek, podle skutečností a příčin, které se časem objeví, na věci nic nemění. Pro historika budoucích let bude právě cenným mnohdy i negativní a přísně kritické hodnocení té které dnešní události, protože obráží reakci na události přímo v životě lidí. Podle oficiálních pramenů lze pak správně zaujmout stanovisko.

Podle ustanovení je funkce kronikáře čestná a dobrovolná. Kronikáři dostávají jen jakousi odměnu či úhradu výdajů spojených s prací pro kroniku. Náročná a obtížná práce kronikáře by měla být odměněna daleko lépe. Na Slovensku existuje výnos o pravidelném odměňování kronikáře podle vykonané práce, v českých zemích takové ustanovení postrádáme.

Přebudovat organizační kroužek kronikářů při Museu města Brna tak, že by výbor kroužku převzal odpovědnost za ideovou úroveň kronik a museum pravidelně odměňování kronikářů podle vykonané práce, by zajistilo, že kroniky budou opravdu jednou spolehlivým pramenem. Pramenem o to cennějším, o čem lépe budou obrážet reakci na události přímo mezi lidmi. Historik najde v archivním materiálu faktologický přehled a oficiální prameny historie, ale opravdový barevný a skutečný život se všemi klady a zápory, život tak, jak jej lidé opravdu žili, najde jen v kronice. A to je velmi důležité pro každého badatele.

J. Vytiska

O dějinách První brněnské, závodů Klementa Gottwalda

Rok od roku se zvyšuje počet knih a časopiseckých statí týkajících se hospodářského, sociálního a politického vývoje našich zemí, přibývá rovněž prací z dějin dělnického hnutí a z dějin KSČ. Ve srovnání s nimi je studium

dějin podniků teprve v počátcích. Je proto potřeba ocenit ustavení komise pro dějiny podniků v ČSR, jejímž úkolem bude podporovat vydání rozpracovaných prací z dějin podniků, péče o zajišťování archivního materiálu, popu-

larisace významu dějin podniků, metodická pomoc při zpracování těchto dějin a v neposlední řadě i zjišťování dosud na tomto úseku vykonané práce.

I když jde o oblast, k níž se obrací pozornost teprve v posledních několika letech (nehledě k různým oslavným pracím o podnicích a jejich majitelích, vydávané před druhou světovou válkou), jsou zde již určité výsledky. Vznikla – možno snad říci i živelně, bez nějakého organizovaného vedení – řada knih a studií z dějin průmyslových podniků, které budou jistě vzorem ostatním podnikům a komisím pro dějiny podniků pak určitým vodítkem, jak postupovat při práci, čeho se vyvarovat, které momenty naopak obzvláště zdůraznit.

Počet těchto prací z dějin podniků byl v poslední době rozšířen o monografii B. Steinera „První brněnská Dějiny strojíreny“ (Brno, Krajské nakladatelství, 1958, 170 s.). V patnácti kapitolách se tu pokouší B. Steiner za spolupráce J. Grünfelda a B. Nováčka podat zanedlouho již téměř 150letý vývoj První brněnské strojíreny, významného to podniku v někdejší Rakousku, za první republiky a především dnes, kdy patří nejen k předním závodům v Brněnském kraji, ale i k oporám strojírenského průmyslu republiky.

Prvních pět kapitol si všímá rozvoje strojíreny v 19. století. Malá dílna v pavlánském mlýně ve Šlapanicích se od roku 1814, kdy byla založena, rozrůstá. Průmyslová revoluce a s ní postupující rozvoj jednotlivých průmyslových odvětví, zejména textilu, v první polovině 19. století, přípravy ke stavbě železnic, to vše mluvilo pro přesídlení podniku do Brna. Vbrzku zde vyrostl průmyslový objekt, o němž data o výrobním programu a čísla o výrobě dokazují, že se stal předním závodem ve výrobě parních strojů v rakouské monarchii. Další rozvoj kapitalismu, směřující k vytváření akciových společností, majících nahradit síly jednotlivce, a zostřující se konkurence ostatních strojíren vedly nakonec k tomu, že v roce 1872, v předvečer krise, došlo k fúzi Bracegirdlova podniku, v roce 1843 v Brně založeného, s Luzovým závodem. Vytvořila se „První brněnská strojírenská společnost“. I když krise na podnik citelně dolehla, investiční výstavba a výrobní program byly přípravou na znovuovládnutí trhů. Ve zkratce je pak podán vývoj do přelomu století.

Další čtyři kapitoly jsou věnovány rychlému rozvoji průmyslu koncem 19. století a počátkem 20. století. Fúzi se strojírenou B. Wannicka na přelomu století a později fúzi s Paukerem se dostala První brněnská, jak dokazuje autor, do období svého nejpronikavějšího rozmachu v kapitalistické éře. Pokusy o kartel, jeho vy-

tvoření a pak rozpad, průběh konjunktury a krise před válkou, snaha o získání nových trhů, dále potom i další průvodní jevy období imperialismu se tu promítají na faktech z vývoje podniku. Samostatná kapitola o pracovních podmínkách, mzdách, mzdových bojích a ujednáních v letech 1905, 1909 a 1911, o ohlasu roku 1905, jakož i zajímavá data o politické příslušnosti dělnictva v závodech před první světovou válkou, tehdy rozděleného na centralisty a autonomisty, pak vhodně doplňuje ličené skutečnosti rázu hospodářského.

Dvacet let Československé republiky a doba okupace je v práci zachycena opět v pěti kapitolách. S velkou znalostí vylíčená další fúze v roce 1924 (s firmou Brand a L'Huillier), zájem amerických finančníků o První brněnskou a uskutečnění dolarové půjčky je vystředáno neméně zajímavým zachycením onoho rozčarování z falešných představ o prosperitě podniku. Snížení stavu dělnictva a úřednictva, snížení mezd, zavedení úkolové práce, dále reorganisace podniku, tak si představovalo vedení sanační opatření. Na dalekosáhlou snahu podniku odpověděli pracující velkou stávkou, která byla podporována mezinárodně i solidaritou doma. Uzavřená tehdy dohoda byla určitým úspěchem dělnictva. Spojení s různými podniky mezi oběma světovými válkami byla pak dokončena v roce 1935 začleněním Královopolské strojíreny do koncernu První brněnské a v roce 1937 uzavřením strojírenského kartelu. Tehdy se také dovršila závislost První brněnské na bankách. Těsně před druhou světovou válkou vzrůstal zájem německých bank o tento podnik a jeho zařazení do válečné mašinérie v době okupace se pak stalo naprostou samozřejmostí.

Poslední kapitola je věnována údobí od roku 1945. Znárodnění, Únor roku 1948, další rozvoj podniku se všemi jeho těžkostmi, plány a výsledky jsou stručným oživením posledních dvanácti let těm, kteří ve strojíreně pracují.

Takový je ve stručnosti obsah celé práce. Nyní je potřeba zhodnotit i její význam a přínos pro studium dějin podniků a v naší historické produkci vůbec. Zprávy a recenze o této práci se budou pravděpodobně různit podle toho, na které věci jednotliví autoři položí důraz. Bude se totiž lišit názor historika, technika i toho, kdo zastává myšlenky jen popularisačně osvětové. Je proto potřeba před hodnocením knihy si uvědomit mimo jiné tu skutečnost, že kniha není psána odborným historikem a je určena, jak se v úvodu říká, „především pro tu generaci pracovníků, kteří dnes pracují v závodech“. A na to je nutno při hodnocení této knihy pamatovat. Přesto jsou zde určité nedostatky, kterým se měl autor

i spolupracovníci při konečné redakci vyhnout.

Knihy se totiž v podstatě rozpadá na dva celky: na dějiny podniku v minulém století a na vývoj v tomto století. To se potom obráží i ve výkladu jednotlivých partií. I když v hrubých rysech, přece jen jsou jeho dějiny v prvním údobí promítnuty na pozadí celkových historických událostí (zmínky o napoleonských válkách, rok 1848, krise 1873, léta devadesátá u nás), při čemž je použito i archivního a novovéhoho materiálu, kdežto dějiny podniku ve 20. století se omezují téměř výlučně na závod sám, aniž se čtenář dovidá o širších souvislostech a vývoji našich zemí, např. za první republiky. Je to jistě dáno do určité míry méně složitými vztahy v počátcích kapitalismu a v období volné soutěže. O tomto úseku je snad možno říci, že v něm převládá hledisko „historické“. Kdežto druhá část, z období imperialismu a vytváření všech jeho znaků, podává sice velmi zasvěceně líčení různých bankovních a podnikových transakcí, avšak na tomto i uplívá. V tom je i jeden z nedostatků práce. Proto v popisu tohoto úseku dominuje, snad je to možno i tak říci, hledisko „právnícké“. To pak má ovšem za následek, že s postupujícími stránkami knihy si čtenář stále více uvědomuje, že práce upadá do popisnosti. V těsném větěném sledu (např. v kapitole V.) jdou za sebou zmínky o utvoření akciové společnosti, o krizi 1873 a jejím důsledku, o výrobním programu, o kartelu, o zbourané staré slévárně, o režii podniku, o zakoupených pozemcích atd. Autor i jeho spolupracovníci ve snaze podat všechny zprávy o podniku, jichž se dopídili, nedovedli rozlišit mezi podstatnými a podružnými údaji, navrhovali jeden doklad na druhý a upadli někdy, i když neúmyslně, do formy výkladu známé nám z téměř kronikářské práce „Die Hundertjährige Geschichte der Ersten Brünnner Maschinen-Fabrik Gesellschaft“. Téžoz jsme svědky, snad v mnohem ještě větší míře u druhé části práce, kde čtenář ztrácí přehled a vývojovou nit ve složitých vztazích bankovních a sanačních v letech dvacátých a třicátých tohoto století. Čtenář se jistě pozastaví nad prováděnými machinacemi, uniká mu však závěr. Měl-li totiž v kapitalismu volné soutěže na prosperitu a vývoj podniku do určité míry vliv i jeho majitel a ředitel, potom za imperialismu význam těchto lidí a důsledky jejich zásahů úplně mizí a podniky se stávají hříčkami bank. Ta pak rozhoduje o bytí podniku a tím i o tom, bude-li stovkám pracujících dána práce, budou-li moci užít rodinu. A právě těmto dělníkům, kteří po 130 let vytvářeli hodnoty, aniž je sami mohli spravovat, je v práci věnováno poměrně málo místa. Opět v starším údobí více, v novějším pak méně,

snad by tomu mělo být naopak. Zde nevystačí jen podnikový archiv, je potřeba jít i do archivů jiných, kde by se nějaké doklady našly. Vždyť sporadické zmínky o dělnických akcích za první republiky (kromě roku 1926) a okupace by mohly vyvolat dojem, že se tu nic nedělo. I když víme, že některé kategorie dělnictva ve strojírenství byly lépe placeny, takže boj KSČ byl zde ztěžován, přece jen není možno její akce mezi brněnským proletariátem přejít. Dokladem toho, že se činnost vyvíjela, je i příspěvek J. Grünfelda, věnovaný době okupace (Odbory v První brněnské strojíreně za okupace, Brněnský archivní věstník 1958, č. 4, str. 56–58). Tento nedostatek, že se v důsledku širokého rozboru právníckého ztrácí často dějiny předchozích generací dělnictva, ten je v práci nejzávažnější.

Velkým nedostatkem je i otázka periodisace jednotlivých kapitol. Vývoj podniku se nemohl dát libovolně, ale v zákonitostech vývoje kapitalismu. Do konce minulého století jednotlivé jeho mezníky můžeme i v dějinách podniku pozorovat, což se v podstatě odráží i v určitých uzavřených celcích. Ovšem dvacetiletý vývoj za první republiky, rozkouskovaný do několika kapitol, ztrácí již svoji periodisaci. Navíc pak ještě bankovní terminologie proniká i do názvů těchto kapitol.

Technika jistě potěší soustavné sledování výrobního programu, o který se vedení podniku vedle dividend především staralo. Domníváme se však, že daleko lépe tomuto účelu vyhovuje souhrn tohoto programu v přílohách na str. 163 až 164 než zmínky v textu, roztržité po jednotlivých kapitolách. Výklad je přerušován a navíc si těžko kdo pamatuje výrobní program údobí předchozího.

Podobného roztržení, i když ne již problémů technické výroby, jsme svědky při líčení činnosti ředitele Paukera. Jeho případ, vlekloucí se po řadu let, se při důsledně dodržovaném chronologickém výkladu dějin podniku musel nutně rozpadnout v mosaiku drobností, velmi často i méně podstatných, přesahujících v krátkých odstavcích do několika kapitol.

Součástí knihy tvoří též bohatá přílohová část. Tabulka vývoje První brněnské strojíreny od založení do roku 1918 a pak další, od roku 1918 do 1945 a od roku 1946 velmi názorně ukazují složitý vývoj celého podniku. Uznání zasluhují i další přílohy podávající významná data z vývoje podniku, výsledky hospodaření závodu od roku 1872 do roku 1945, výrobní program, vysvětlivky k cizím výrazům v práci použitým a zejména pak obsáhlá obrazová část od snímků Šlapanického mlýna a listiny z roku 1814 o pavlánském mlýně až po různé vymoženosti doby současné, jichž zaměstnanci to-

várny používají (kluby, rekr. střediska aj.).

Domníváme se, že jsou to zhruba nejdůležitější klady a nedostatky práce, jichž si každý čtenář bez rozdílu může povšimnout. Odborný historik bude postrádat to, technik či jiný pracovník opět ono. Budou to však jen problémy specifické, které nebudou snad již rozhodující pro celkový výklad a pro hodnocení uveřejněné práce o První brněnské strojírně.

Byly vydány tedy dějiny podniku, který patří mezi čelné závody našeho strojírenství. Na první pohled z výše uváděného vyplývá řada

nedostatků. Jejich podstata tkví v hledání správného pojetí, zaměření a vyvážení celé práce. Je totiž nutno si uvědomit, že práce na dějinách našich podniků je teprve v začátcích. Hledá se cesta a forma, jak nejlépe ukázat těm, kteří v podnicích pracují, jaký byl život těch, kteří zde pracovali před nimi, proč mohou a mají být na svůj závod, jeho dějiny a tradici hrdí. Pod tímto zorným úhlem dosavadních výsledků, potřeb i hledaných cest je pak nutno v konečné fázi knihu B. Stejnera a obou jeho spolupracovníků posuzovat.

Zd. Kirs

Na cestě k socialismu

Napsal kolektiv autorů,

Brno 1958, str. 272.

Desetileté výročí Února dalo podnět k sestavení populární knížky určené široké veřejnosti, která podává přehlednou informaci o rozvoji hospodářství Brněnského kraje za deset let lidově demokratické vlády. Úkolu se ujal dvanáct brněnských autorů, vesměs pracovníků v různých oborech hospodářské povahy, za redakčního vedení ing. B. Šilhana.

Neporušíme snad osnovu usuálních pravidel recensní úvahy, řekneme-li hned úvodem, že je to práce nanejvýš potřebná a zásadní. Jsou zde totiž sнесeny a uspořádány živé a konkrétní ekonomické údaje, které naprosto přesvědčivě dokazují přednosti a dnes už také svrchovanou převahu socialistického systému v hospodářství Brněnského kraje. Proto je správné, že tento obsáhlý přehled pozitivních výsledků hospodářské politiky našeho kraje byl publikován.

Sborník Na cestě k socialismu podává sice jen popisný a namnoze globální, ale přece jen značně ucelený obraz sociálně ekonomických změn, jimiž brněnská aglomerace i celá oblast kraje prošla do roku 1958. Je to vlastně retrospektivní průhled desetiletým vývojem všech důležitých ukazatelů v oblasti výroby, rozdělování i spotřeby. Hlavním ideovým záměrem autorů byla snaha dokázat životnost a progresivní růst socialistických prvků výroby Brněnského kraje. S pokrokem a s nespornými úspěchy hospodářského dění nás seznamují nejen stručně komentované vsuvné texty, nýbrž i přehledné a vhodně řazené tabulky, diagramy a ilustrace. Současně je čtenář informován

o tom, jak se rozvoj socialistické ekonomiky promítá do vzestupné křivky všeobecné spotřeby a růstu životní úrovně obyvatelstva vůbec. Stejněmu záměru je podřízena také volba celkové koncepce knihy; máme na mysli především strukturu a členění zkoumaných výrobních odvětví a posloupnost jednotlivých kapitol. Jejich řazení zachovává pořadí běžně užívaných fází reprodukce, jdoucí od výroby, přes oběh ke spotřebě. Prvá kapitola se zabývá rozvojem a změnami průmyslové výroby, dopravy a stavebnictví, pak následuje oddíl zemědělství a místního hospodářství a konečně třetí kapitola jedná o životní úrovni. Knižku pak uzavírá dovětek o poslání a perspektivních úkolech města Brna, nynějšího střediska mezinárodních veletrhů.

Je třeba zdůraznit, že autorský kolektiv odborníků z krajské plánovací komise a finančního odboru si tu vytkl nesnadný a odpovědný úkol. Autoři museli shromáždit a zpracovat rozsáhlý statistický a zčásti i historický materiál tak, aby podal zevrubný a shrnující přehled o výsledcích hospodaření za uplynulé desetiletí. Při tom však nemohli pustit ze zřetele ani změny a pokrok národního hospodářství celé republiky. Sloučení dílčích aspektů se syntetickým představuje ovšem v daném případě problém velmi náročný. Snad proto se po této stránce objevily v koncepci knížky jisté slabiny. Ostatně autoři sami uvádějí v předmluvě některé obtíže, které museli zejména při shromažďování pramenů překonávat. Až do roku 1949, kdy vstoupilo v platnost

krajské zřízení, nejsou totiž pro brněnskou oblast k dispozici souhrnná statistická data. To ovšem není jen záležitost brněnská, obdobná situace existuje téměř ve všech krajích, neboť pohnutky, které vedly k realizaci krajského zřízení, byly motivovány především potřebami politicko-administrativními. Teprve později se kraje staly výchozími jednotkami ekonomických a plánovacích oblastí. Zároveň se Československo vyvíjelo v důsledku svého ekonomického rozvoje a svérázných zeměpisných podmínek jako relativně jednotná hospodářská oblast, ovšem – s poměrně složitou strukturou oblastních hospodářských svazků. Z těchto důvodů je v přítomné době velmi aktuální otázka sblížení administrativních a ekonomických celků. Je přirozené, že tento problém nemohli autoři ve své publikaci řešit; avšak vzhledem k důležitosti a vývojové perspektivě hospodářské rajonizace si snad zasloužil aspoň zmínky.

Poněvadž tedy bylo nezbytné používat materiálu z různých míst a zpracovávat jej z různých hledisek, musely být mnohé údaje pouze odhadnuty. Např. výrobní odvětví průmyslu a stavebnictví nemohla být sledována v hranicích kraje, nýbrž pouze zprostředkovaně, přes ministerstva. Tím do jisté míry utrpěla ucelenost jednotlivých kapitol a vzhledem k místnímu vymezení sledovaných úseků také přesnost a jednotnost celého pojednání.

Uvedená nedopatření jsou však z hlediska poslání sborníku téměř zanedbatelná. Každý, kdo hledá informace o hospodářské situaci Brněnského kraje, tu najde odpověď na všechny otázky, které ho zajímají. Zajímavé jsou například doložené údaje o provedených změnách v nevyhovující průmyslové skladbě. Celostátní programová tendence, spjatá s požadavky výstavby a přestavby našeho průmyslu, je v přítomné době zřetelně patrná v dislokaci podílů (z hlediska průmyslových ministerstev) hrubé výroby dvou hlavních výrobních odvětví, tj. strojírenství a lehkého průmyslu. Zatím co ve strojírenství vzrostla výroba již v letech 1949–1953 o 4,12 %, výroba lehkého průmyslu v souladu se zákonem proporcionálního rozvoje našeho hospodářství klesla o 5,39 procent. Také ve vývoji průměrného evidenčního počtu dělníků pracujících v těchto odvětvích se projevil jistý přesun. Přesto však v letech první pětiletky absolutně vzrostla v našem kraji jak zaměstnanost, tak také průmyslová výroba vůbec.

Přehledně je zpracována také stať o vývoji průmyslu a o provedených změnách v jeho skladbě v důležité průmyslové aglomeraci brněnské. Tu běží hlavně o poměr tradičních odvětví průmyslu textilního a strojírenského.

Dominující postavení zaujala strojírenská výroba, která dnes jen v Brně zaměstnává přes 40 000 zaměstnanců v 28 závodech. V rámci strojírenské výroby je opět na prvním místě těžké strojírenství, dále přesné strojírenství a konečně automobilový průmysl. Dalším nejsilnějším odvětvím je průmysl spotřební, v němž je zaměstnáno 26,6 % všech činných osob. „Již jen z toho letmého pohledu na dnešní strukturu průmyslu v Brněnském kraji je patrné, že si podržel svůj historický charakter potud, pokud jde o prvenství strojírenského a textilního průmyslu,“ které si pouze, jak konstatují autoři, „přeměnily své místo a podíl na celokrajské průmyslové výrobě“ (str. 20).

Dalších sto stran knihy je věnováno výstižnému popisu a rozmístění jednotlivých výrobních odvětví a závodů, v němž je podána základní charakteristika, úloha a specifická váha závodů na celokrajské, popřípadě i na celostátní výrobě. Nechybí tu ani stručný historický nástin toho, jak jednotlivá průmyslová odvětví vznikala.

Zatím co výrobní úseky průmyslu a stavebnictví museli autoři sledovat jen centrálně (přes resortní ministerstva), pasáže o zemědělství a životní úrovni mohli již na základě přímých pramenů zpracovat souborně a proto i přesněji. Je nepochybně správné, že kapitola o zemědělství je opatřena nástinem přírodních a klimatických podmínek, jenž vhodně doplňuje hospodářskozeměpisný obraz Brněnského kraje. Nicméně je s podivem, že i při doplňkové povaze tohoto textu jsou tu strohé popisy fakt podány bez přímého zření k perspektivnímu plánu socialistické přestavby zemědělství. Tato kapitola proto působí – vzhledem k ideovému záměru knihy – do jisté míry odtaziť a neústrojně. A naopak naprosto přehledně a z hlediska socialisace naší vesnice jednoznačně je koncipována vlastní stať o místu a úloze zemědělské výroby v Brněnském kraji. Je tu zachycen vývoj a daný stav všech důležitých úseků, ať už jde o výrobu rostlinnou či živočišnou, nebo o rozvoj ovocnářství, vinařství a zelinářství, o mechanisaci zemědělské výroby apod.

Hodnotíme-li celkově zpracování sborníku „Na cestě k socialismu“, pak musíme znovu podtrhnout nejen jeho popularizační funkci a užitečnost, nýbrž i zasvěcený a odpovědný přístup při sestavování práce. Při tom je nezbytné vzít v úvahu také značné obtíže, spojené s výběrem a tříděním použitých materiálů. Prameny byly totiž přebírány od Krajské služby státního úřadu statistického, od Krajského národního výboru, od jednotlivých podniků apod. Zde má svůj původ jistá nestejnorodost použitých dat a relativnost řady základních

ukazatelů, které do jisté míry porušily jednotící linii jednotlivých kapitol. Tomu se ovšem nemohli autoři vyhnout – jak sami v předmluvě zdůrazňují – poněvadž sledování hospodářských ukazatelů i statistické metody se až do nedávna měnily.

Větší strukturální vyváženosti v celkovém pojetí a namnoze též větší atraktivnosti knihy by zajisté prospěl méně mechanický postup, držící se až příliš deskripce při zpracovávání jednotlivých oddílů. Platí to zejména o kapitole průmyslové výroby, která tím mimoděk dostala tvářnost komentovaného soupisu odvětví a závodů. Když už bylo z objektivních příčin nutno dodržet zvolený plán knihy, pak na druhé straně by snad bylo účelné připojit obsažnější úvod, který by popisovaná výrobní

odvětví více skloubil a dal tak knize více jednotící náplň. Je sice pravda, že toto vydání sborníku je typem jen přechodným a že napříště se může zvolit jiná metoda zpracování, avšak jde nesporně o důležitou vizitku vykonané práce a je proto třeba – jsou-li výsledky hospodaření Brněnského kraje dobré – o nich co nejlépe a s maximálním propagačním účinem informovat.

V každém případě však sborník „Na cestě k socialismu“ představuje důležitou pomůcku delší dobu již postrádanou, po níž rádi sáhnou nejen všichni hospodářští pracovníci a historikové národního hospodářství, nýbrž i široká veřejnost. Neměla by proto chybět v žádné veřejné knihovně Brněnského kraje.

Zd. Kirš

Bedřich Pšir: O životní úrovni obyvatelstva města Brna

Krajské nakladatelství v Brně 1957, str. 97

V edici Čs. společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí vyšla jako čtvrtý svazek obsáhlá brožura, která jedná o současném stavu a rozvoji životní úrovně brněnského obyvatelstva. Její autor, doc. dr. Pšir jí psal především pro potřeby agitátorů a propagandistů; tím je ovšem dáno nejen vlastní zaměření, nýbrž i metoda, již je knížka zpracována. Ze závěrečné autorovy poznámky dále vyplývá, že práce chce být zároveň „pokusem o theoretické vysvětlení otázky, co je životní úroveň a čím se dá životní úroveň měřit“. Jde tedy o populární, volným a přístupným slovem psaný výklad pojmu životní úrovně, doložený množstvím živého dokumentačního materiálu a statistických dat z oblasti brněnské sídelní aglomerace. Podle autorova ideového plánu tvoří tato dokumentační část knížky těžiště celé práce. Je tu soustředěn velký počet místopisných, demografických, sociálně ekonomických a jiných dat, která autor sestavil do pořadí tak, aby jejich posloupnost tvořila strukturální osnovu kapitol a zároveň postihovala i specifickou váhu jednotlivých měrných ukazatelů životní úrovně. Razení kapitol se tedy formálně i věcně kryje se soustavou činitelů, jež podle názoru soudruha Pšira určují osobní i společenskou stránku životní úrovně obyvatelstva. Na prvním místě tu stojí

rozbor zaměstnání, mezd, cen a spotřeby maloobchodního zboží. Tento oddíl je co do bohatosti a utříděnosti materiálu zvláště názorně zpracován. Čtenář si zde na přehledných tabulkách vytvoří ucelenou představu jak o počtu neumístěných žadatelů o práci v Brně v letech 1929 až 1938, tak také o pronikavém růstu zaměstnanosti v letech poválečných, zejména z poslední doby. Přesto, že některé údaje o vývoji mezd nebo o spotřebě potravinářského a průmyslového zboží dnes už pomalu zastarávají, nepozbývají nic na své průkaznosti, nýbrž naopak, výstižně dokumentují správné zaměření a pozitivní výsledky naší hospodářské politiky. A zhruba totéž lze říci také na adresu ostatních ukazatelů životní úrovně, které autor postupně rozebírá. Stejně velkou pozornost věnuje soudruh Pšir také otázce bydlení, dále úsporám obyvatelstva, sociální péči, zdravotnictví (včetně péče o rekreaci, sport a tělovýchovu), a pak přechází k otázkám školství, kultury a služeb místního hospodářství a obchodu.

Rozboru těchto složek a jejich funkčního určení z hlediska ukazatelů současného stavu životní úrovně brněnského obyvatelstva předchází však odpověď na stěžejní otázku celé práce, kterou čteme jako název první kapitoly: co je životní úroveň? Připomeňme, že definice

tohoto základního pojmu má zde zvláštní důležitost, neboť musí postihnout jeho podstatné znaky a vlastnosti; teprve pak se tento pojem, jako zevšeobecnělý a adekvátní odraz skutečnosti, stává výchozím bodem při výběru dokumentačních materiálů a aspektů, jimiž je tento materiál interpretován. Poněvadž soudruh Pšir v celé své práci důsledně používá jako metodického hlediska srovnávání dnešního stavu životní úrovně s obdobím předmnichovské republiky, zachovává stejný postup také při definování ústředního pojmu. Zatím co se v buržoasním světě o životní úrovni zpravidla mluví ve spojení s existenčním minimem („nejnižší životní míra“), „v současné době rozumíme životní úroveň obyvatelstva průměrný způsob života, tj. způsob jeho práce a pracovních výdělků, způsob jeho stravování, bydlení, oblékání jakož i to, jak je o ně pečováno po stránce sociální, zdravotní a kulturní“ (str. 3).

Nechceme zde rozprádat akademickou polemiku s podanou definicí; tento teoretický úsek ekonomie socialismu je zatím natolik málo uzavřen a prozkoumán, že stále ještě připouští jistou názorovou nejednotnost badatelů. Avšak v žádném případě nemůže být východiskem posuzování subjektivní představa, nýbrž jen zevní objektivní jev, a teprve na základě konfrontace měřitelných faktů, na základě zkoumání celého sledu určitých ekonomických a společenských podmínek životní existence v jejich podmíněnosti, posloupnosti a spojitosti můžeme zachytit daný stav životní úrovně obyvatelstva. Lze tedy jen se značnými výhradami souhlasit s Pširovým pojetím pojmu životní úrovně a s jeho formulací. I při popularisaci je totiž nezbytné zachovávat jednoznačnou, ustálenou a obecně srozumitelnou terminologii. Užívá-li tedy autor vědomě a důsledně pojmu „průměrný způsob života“, jehož význam – jak plyne z definice – zřejmě ztotožňuje s obsahem pojmu životní úrovně, pak se přímo nabízí otázka: je vůbec možno tyto dva pojmy vzájemně identifikovat? Významovou náplň termínu „způsob života“ takto pojatého zde zavádí soudruh Pšir, jak se zdá, poprvé a zajisté jej nelze jen tak odmítnout, aniž zaujmeme stanovisko a posoudíme zdůvodnění, které zde bohužel není připojeno. Nicméně soudíme, že „způsob života“ určité společnosti byl až dosud snad správněji chápán spíše jako jistá analogie (i když také ne synonymická) „slohu“ či „stylu“ života té nebo oné sociálně společenské vrstvy. V každém případě pojem „způsob života“ vybavuje představu nepoměrně širšího významu i dosahu než pojem vlastní životní úrovně. Do „způsobu života“ patří zajisté nejen všechny nadstavbové jevy

včetně toho, jak společnost upravuje vzájemné vztahy mezi lidmi, jak kdo tráví svůj volný čas, nebo zvyklosti tzv. společenského chování až po rodinný a čistě soukromý život. Všechny tyto složky lze jistě svým způsobem kvalitativně srovnávat, klasifikovat a popisovat, avšak rozhodně ne měřit, nebo dokonce ve všem vyjádřit statisticky. Mohu například připustit, že v jistém ohledu je životní úroveň v některých kapitalistických zemích zatím vyšší než u nás, avšak zcela rozhodně bych popřel a zamítl názor, jenž by mohl ze ztotožnění životní úrovně a „způsobu života“ zcela logicky vyplynout, že také způsob života je na západě „vyšší“ než v naší zemi. Není jistě třeba tuto myšlenku rozvíjet dále. Chtěli jsme aspoň z jednoho aspektu ukázat na to, že vysvětlení životní úrovně jako „průměrného způsobu života většiny pracujících“ je do jisté míry nepřesné a že v této nejobecnější a široké formulaci může být chápáno různě a také nesprávně. Pojmy „životní úroveň“ a „způsob života“ nelze bez výhrad ztotožnit.

V další části textu přistupuje autor už ke konkrétnějšímu vymezení a zdůvodnění životní úrovně jako souhrnu existenčních podmínek pracujících. Velmi správně a ve shodě s potřebami naší propagandy uvádí na správnou míru často zkreslené představy o životní úrovni v podmínkách socialismu. Zdůrazňuje totiž, že „životní úroveň obyvatelstva je souhrnem osobní a společenské spotřeby“. V závěrečné poznámce pak znovu podtrhuje, že mnohstranný komplex jednotlivých složek a ukazatelů životní úrovně zahrnuje nejen materiální podmínky života, tj. hospodářské, sociální a pracovní podmínky obyvatelstva, nýbrž také kulturní, politické a právní poměry, a konečně důležitý moment postavení pracujících ve společnosti i jejich ideovou vyspělost. Je však škoda, že v popisu těchto „nehmotných“ znaků (kromě kultury) životní úrovně nedal autor ještě více vyniknout jejich zvláštní důležitosti v poměru k jiným zkoumaným ukazatelům; svým významem pro vytváření předpokladů nepřetržitého zvyšování životní úrovně pracujících v socialistické společnosti by si právem zasloužily dokonce zvláštní kapitoly.

Do některých pasáží, v nichž soudruh Pšir zkoumá současný stav měrných ukazatelů životní úrovně brněnského obyvatelstva, se nepochybně v dobré popularisační snaze vloudily také některé nepřesnosti podstatnějšího rázu. Když například autor píše o úrovni mezd brněnských obyvatel v buržoasní republice, uvádí mezi jiným, že „mzda za kapitalismu byla cenou pracovní síly, ale neřídila se tímž zákonem jako cena jiného zboží. Zvýšená nabídka pracovních sil jejich cenu sice snižovala,

ale snížená nabídka a zvýšená poptávka nezvyšovala“ (str. 18). Ve skutečnosti je to s tvorbou mezd za kapitalismu poněkud jinak. Opřeme se tu o autoritu K. Marxe, který v „Námezdní práci a kapitálu“ píše: „Tytéž všeobecné zákony, které řídí všeobecně cenu zboží, řídí samozřejmě také mzdu – cenu práce. Mzda za práci hned stoupá, hned klesá, podle toho, v jakém poměru je poptávka a nabídka, podle toho, jak se utváří konkurence mezi kupci pracovní síly – kapitalisty a mezi prodávací pracovní síly – dělníky. Všeobecně vzato, kolísání cen zboží odpovídá kolísání mezd. Ale v mezích tohoto kolísání je cena práce určena výrobními náklady, pracovní dobou potřebnou k vytvoření tohoto zboží, pracovní síly... Cena práce je proto určena cenou nezbytných životních prostředků“ (Marx-Engels, Vybrané spisy I., str. 84).

Hned v následujícím odstavci je třeba opravit jiné autorovo terminologické nedopatření, které vzniklo patrně volným podáním příslušné pasáže v učebnici politické ekonomie na str. 470 z roku 1955. Soudruh Pšir ji reprodukuje takto: „Mzda za socialismu a její výše není určována jen počtem peněžních jednotek, které obyvatelé dostávají, ale také tou částkou, která je věnována sociální, kulturní a zdravotní péči. To vše dohromady tvoří mzdu nominální“ (str. 18). Uvedená charakteristika mzdy za socialismu vyžaduje opět značnou korekturu. Mzda za socialismu je totiž v penězích vyjádřený podíl každého pracovníka na části společenského produktu (mzdový fond) a výše tohoto podílu, čili mzdy je dělníkům a zaměstnancům vyplácena v penězích podle množství a kvality vykonané práce. A peněžní mzda, kterou každý pracovník podle této zásady dostává, tvoří tzv. individuální mzdu, nebo méně přesněji nominální mzdu. Avšak životní úro-

veň pracujících v socialistické společnosti není dána jen jejich individuální, peněžní mzdou; ta se doplňuje ještě značnými fondy, které stát a společenské organizace vydávají na sociální, kulturní a tedy i na zdravotní péči z produktu vytvořeného prací pro společnost. To vše dohromady tvoří za socialismu zdroje osobní a společenské spotřeby pracujících (reálnou mzdu v širším slova smyslu), a nikoliv tedy nominální mzdu.

Tyto poznámky k některým teoretickým částem práce soudruha Pšira jsme uvedli nikoliv snad s úmyslem snižovat popularizační význam brožury, který je značný, hlavně zásluhou dokumentační části práce. Šlo tu především o zdůraznění nutnosti zachovávat ustálenou, logicky a věcně správnou terminologii – právě proto, že uvedená práce má podat „pokos o spojení teorie se stránkou propagandou a politickou agitací“.

Charakteristika Pširovy brožury o životní úrovni obyvatelstva města Brna by jistě byla ochuzena, kdybychom nezdůraznili také její značnou informativnost a zajímavost, zejména pro brněnskou veřejnost. V poslední době jsou sice stále častěji zveřejňovány jednotlivé zprávy i rozsáhlejší publikace, které seznamují čtenáře s výstavbou a perspektivními plány rozvoje veletržního města Brna. Přesto nám však dosud chybí živá a pružnější publicistika, jež by souhrnněji zachycovala také vzestupnou linii sociálně politického postavení pracujících. Proto často pracně a zdoluhavě sledujeme informace o bytové situaci, o zdravotnictví, školství nebo jiných kulturních zařízeních v Brně. Pširova práce tuto mezeru z valné části vyplňuje. Usnadní orientaci každému, kdo se chce seznámit s hospodářskou výstavbou a vzrůstající životní úrovní brněnského obyvatelstva.

Bob. Samek

Dějiny umění Brna v literatuře z let 1945 až 1958

Cílem umělecko-historického bádání o Brně je podání syntetického pohledu na dějiny umění ve městě. Studie 19. století i prvních desetiletí následujícího věku mají zpravidla materiálův nebo analytický charakter. Jsou ostatně závislé na stavu dějin umění jako vědecké disciplíny. Po prvním pokusu o syntesu ve formě populárního průvodce po městě (Evžen Dostál,

Umělecké památky Brna, Praha 1928) následovaly hlubší rozbor, omezené zpravidla na určitou oblast umělecké tvorby.

První rozsáhlejší práci, která měla podat „stavební a umělecký vývoj města“ (jak zní podtitul), vydala roku 1947 C. Hálová-Jabodová pod názvem *Brno*. Na podkladě studia

pramenů a literatury (v knize uvedené) dovedla autorka své líčení do roku 1945. Práce snesla velké množství materiálu ne vždy stejné hodnoty. Nelze ji proto užít bez obsáhlé a podrobné recenze V. Buriana (*Náše věda XXVI, 1948, 185-193*) a A. Kutala (*tamtéž, str. 300-303*). Publikaci věnovaly pozornost recensní rubriky ještě dalších časopisů (*-jib, Zprávy památkové péče VIII, 1948, 144-145. - V. Richtera, Časopis Matice moravské LXVIII, 1948, 400-409. - D. Libal, Umění XVII, 1949, 325*). Obraz historického i současného Brna zachycuje sérii drobných článků samostatně číslo čtvrtého ročníku (1948/49) státního repräsentativního měsíčníku *Československo*. Mimo jiné sem přispěla C. Hálová-Jabodová kulturně historickou prací *Ovzduší Brna* a J. Dřimal historickou studií *Z minulosti Brna*, v níž ve stručném přehledu načrtává dějiny a stavební vývoj města. V bohaté obrazové dokumentaci předvádějí z větší části brněnské umělecké památky dvě knižní vydání fotografií K. O. Hrubého (*Brno, 1951. - Brno, 1955*) ve výběru a s úvodním textem V. Hrouzka.

Celou řadu studií s brněnskou tematikou obsahují odborné časopisy, celostátní i vydávané brněnskými ústavy a institucemi. Nelze opomenout ani některé samostatné publikace, řešící obecné problémy s použitím brněnského materiálu.

O postižení stavebního vývoje Brna se pokouší dosud nezměněná expozice městského musea, k níž vydala její pořadatelka C. Hálová-Jabodová dva katalogy (*Zmizelá Brno. Zmizelá brněnská řemesla. 1951. - Vývoj města Brna. Zmizelá brněnská řemesla 1953*). Celou historickou expozici musea pak zhodnotil ve Zprávách památkové péče V. Richtera (*Historická expozice městského musea v Brně. ZPP XIV, 1954, 88-89*). S výstavou o stavebním vývoji Brna souvisí ještě dva články: O. Vičar, *Kartografické vyšetření starých plánů Brna a jeho použití. Zeměměřičství II, 1952, 98n.* a C. Hálová-Jabodová, *Využití starých map a plánů v muzejní práci. Časopis Národního musea CXXIII, 1954, 28-65*. Půdorysného rozčlenění Brna a jeho proměn se v celkovém přehledu o moravských městech již dříve stručně dotkl Z. Láznicka, *Moravská města. Brno 1948, 20-23*. Otázku stavebního a urbanistického rozvoje města naposled zřekapituloval B. Fuchs (*Stavební vývoj města Brna a jeho plánování. Architektura ČSR XVII, 1958, 15-27*) v dvojčísle věnovaném brněnským urbanistickým problémům jako příspěvek k V. mezinárodnímu kongresu architektů U. I. A., konanému v červenci 1958 v Moskvě. V sešitě je použito také plánů a diagramů zhotovených pro expozici městského musea. V této sou-

vislosti budou zajímat ještě další tamtéž uveřejněné články: F. Kočí, *Směrný plán města Brna základem výstavby veletržního města. - O. Poříška, Několik poznámek k územním plánům města Brna. - B. Fuchs, Asanační a regulační plán historického jádra města Brna*. Redakčně a výtvarně tu spolupracoval F. Kalivoda, který obrazově nákladný tisk připravil také jako samostatnou knihu pod názvem *Budujeme Brno, město mezinárodních veletrhů, Brno 1958*.

Z jednotlivých brněnských staveb se dostalo důkladného zpracování shluku budov, který vyrostl při dominikánském klášteře (J. Dřimal, *Zemský dům v Brně, Brno 1947. Rec. V. Nešpor, Časopis vlastivědného spolku musejního v Olomouci LVII, 1948, 91. - J. Sebánek, Časopis Matice moravské LXVIII, 1948, 124-132*). Jsou tu vypsány jak stavební dějiny a umělecká výzdoba budovy od druhé čtvrtiny 13. století do roku 1935, kdy celá byla důkladně adaptována, tak její poslání a historický význam jako někdejšího dominikánského klášteřa, shromážděště zemských sněmů a soudů, zemského domu a sídla městské správy. Drobnou, ale význačnou stavbou snad raně středověkého založení se po stránce jejího významu pro brněnské mincovnictví zabývá J. Pošváb, *Kaple sv. Prokopa na St. Brně a její význam v 13. a 14. století. Vlastivědný věstník moravský VII, 1952, 17-21*. Památka sama se však nedochovala. O rušení církevních staveb známými josefinskými reformami, které v Brně postihly většinou středověké budovy, píše J. Radimský, *Zrušené brněnské kostely, Časopis společnosti přátel starožitností LVII, 1949, 144-153*. Některé brněnské gotické stavby hodnotí po stránce jejich uměleckého významu a místa v české architektuře v sumárním přehledu D. Libal (*Gotická architektura v Čechách a na Moravě. Praba 1948*), stejně jako týž autor ve stručnějším přehledu obrazově bohatě vybavené knihy A. Kutala, D. Libala, A. Matějčka, *České umění gotické I, Praba 1949*. Půdorys kartuziánského kostela v Králově Poli (klášter založen 1375) publikoval V. Mencl, *Česká architektura doby lucemburské. Praba 1948, 160*. Drobnůstku o severním portále kostela sv. Petra obsahuje článek E. Dušky, *Neznámé architektonické sbory mezi svatopetrským domem v Brně a farním chrámem ve Vyškově. Vlastivědný věstník moravský II, 1947, 247-248*. Z renesanční architektury lze zaznamenat notičku o Domě pánů z Poděbrad (*Architektura ČSR XIV, 1955, 287*) při příležitosti jeho památkových úprav. O dějinách budovy psala C. Hálová-Jabodová v katalogu zde instalované výstavby *10 let budování socialismu, 1955*. Představu o italském brněnském měšťanu, staviteli

Antoninu Parisovi a jeho synu kameníku Lorencovi rozšiřuje několika životopisnými daty K. Šmrba, *K činnosti brněnských mistrů v Moravské Třebové, Vlastivědný věstník moravský XIII, 1958, 38–39.*

V již jmenované souborné práci o českém gotickém umění (A. Kutal, D. Libal, A. Matějček, *České umění gotické I, Praha 1949*) pojednal A. Kutal, autor stati o sochařství, jednak o plastikách uložených dnes v galerii Moravského musea, jednak o význačných památkách gotického sochařství nacházejících se dodnes v brněnských kostelích. Roku 1954 publikoval týž badatel v odborné literatuře dosud neznámou sochu sedící madony s dítětem z hlavního oltáře farního kostela v Tuřanech (A. Kutal, *Tuřanská madona, Umění II, 1954, 318–326*). Datuje ji osmdesátými léty 13. století. Z období dozrívání gotického slohu publikoval A. Kutal dvě vynikající řezby z obrazárny Moravského musea, jejichž autorství připisal známému Antonínu Pilgramovi (*Dvě nové práce Antonína Pilgrama, Umění IV, 1956, 93 až 106*). Ke stejnému výsledku dospěl O. Benesch, *Eine Zeichnung des Schalldeckels der Pilgramkanzel aus dem 16. Jahrhundert. Alte und neue Kunst II, 1953, 32n.*

Z barokního sochařství v Brně se jenom mimochodem zmiňuje v hudebně historické studii B. Stědroně (*Základy fundační kapely v Brně před Křížkovským, Slezský sborník XLIX, 1951, 176*) o stavbě velkých varhan na kůru kostela sv. Tomáše. Sochařskou a řezbářskou výzdobu varhanní skříně zhotovil brněnský měšťan Antonín Riga. Na činnost některých arculariů, vedoucích truhlářských a řezbářských dílen, v Brně upozorňuje V. Ryněš, *Umělci a umělečtí řemeslníci, jesuitští koadjutoré v barokní době, Umění VI, 1958, 402–410*. Jsou tu jmenováni: Jiří Eck (1688), Jan Hattwiger (1716 až 1742), Jan Hecht (1745–1770), Jiří Marčín (1711 až 1715, 1736), Jiří Micháels (1700–1701, 1709, 1710), Tomáš Schwartz (1743, 1744), Tobiáš Siesmajer, sochař (1744–1745, 1747), Adam Tille (1688), Matěj Wallitschka (1768, 1770–1773). Z výběru děl pozdně barokního sochaře Ondřeje Schweigla uspořádala C. Hállová - Jabodová výstavu, k níž vydala také stručný katalog (*Ondřej Schweigl, prosinec 1947 až leden 1948*).

Nový pohled na moravské knižní malířství, v němž díla brněnské proveniencie hrají významnou úlohu, podala bohatá výstava knižní malby XI.–XVI. století, instalovaná roku 1954 v Uměleckoprůmyslovém museu v Brně a následujícího roku, společně s díly z Čech, ve Strahovské knihovně v Praze. Mimo běžné katalogy obou výstav vydali pořadatelé brněnské výstavy pro moravskou část obsáhlý vědecký katalog (*Moravská knižní malba XI. až*

XVI. století, Brno 1955, rec. M. Flodr, Časopis Matice moravské LXXV, 1956, 220–224). Při této příležitosti vznikla řada článků a referátů, hodnotících miniaturní malířství: Z. Drobná, *Moravská knižní malba 11. až 16. století, Umění III, 1955, 258–264*. – M. Kotrbová, *Moravská knižní malba XI. až XVI. století, Zprávy památkové péče XV, 1955, 116*. – Z. Kudělka, *Poznámky k brněnským výstavám, Výstava moravské knižní malby XI.–XVI. století, Výtvarné umění V, 1955, 189–190*. – V y, *Výstava Moravské knižní malby v 11. až 16. století v Brně, Tvar VII, 1955, 95*. – V. Pavlásek, *Knižní malba XI.–XVI. století, Na okraj stejnojmenné výstavy ve Strabovské knihovně, Výtvarná práce III, 1955, č. 20/21, str. 9*. – H., *České knižní umění středověku, Hollar XXVIII, 1956, 39*. – Z. Drobná, *Česká a moravská knižní malba 11. až 16. století, Poznámky k výstavě v Památkovníku národního písemnictví v Praze, Zprávy památkové péče XVI, 1956, 108–109*. Cenné popisy mnohdy iluminovaných rukopisů přináší řada katalogů vydávaných Universitní knihovnou v Brně. Po několika hektografovaných soupisech vyšlo roku 1957 tiskem i číslo Soupisu rukopisných fondů Universitní knihovny v Brně, které sestavil V. Dokoupil (*Soupis rukopisů knihovny augustiniánů na St. Brně*).

V oboru deskového malířství je základním dílem korpus vydaný roku 1938 péčí Ústavu pro dějiny umění university Karlovy v Praze. Třetí, doplněné a rozšířené vydání z roku 1950, jehož vedoucím redaktorem byl opět A. Matějček, obsahuje soupis gotických desek uložených v obrazárně Moravského musea (*Česká malba gotická, Deskové malířství 1350–1450, Praha 1950*). Vedle desky z Náměště a desek rajhradského oltáře (o opravě jedné z nich referovala H. Böhmová, *Restaurátorské práce na „Nesení kříže“ mistra rajhradského, Časopis Moravského musea v Brně XL, 1955, 267 až 270*), jsou tu vesměs díla brněnského původu: Madona svatotomášská, oltář svatojakubský, Smrt P. Marie brněnská. K deskovému malířství patří i J. Dřimalem publikované *Desky brněnského cechu soukenického z roku 1435, Brno 1949 (rec. G. Chaloupka, Časopis Matice moravské LXIX, 1950, 174–175)*.

Brněnskému gotickému nástěnnému malířství je věnována jediná studie: V. Kratinová, *Gotické nástěnné malby v brněnské musejní kapli, Časopis Moravského musea v Brně XXXV [2], 1950, 413–421*. Vznik maleb je tu položen mezi léta 1505–1510.

Některá témata pro studie o barokním malířství poskytl materiál uložený v obrazárně Moravského musea. Tak jeden obraz z tohoto majetku od Jana Jiřího Heinsche publikoval v syntetické práci J. Neumann, *Malířství XVII.*

století v Čechách, Praha 1951 (č. kat. 5). Další obraz téhož malíře z oltáře kostela sv. Tomáše je tu uveden v katalogu pod č. 6. K poznání moravského barokního malířství přispěl článek M. Hanavské (*Jan Jiří Etgens a jeho dílo v obrazárně Moravského musea v Brně, Časopis Moravského musea v Brně XXXVI [2], 1951, 227–241*) a Z. Drobné (*Kresby Josefa Winterhaldra v obrazárně Zemského musea v Brně, Památky archeologické, skup. historie XLII, 1939/1946, 109–123*). O opravě jednoho díla z majetku obrazárny píše H. Böhmová - Hájková, *Restaurace obrazu „Nalezení sv. Kříže“ od Joachima v. Sandrart, Časopis Moravského musea v Brně XLII, 1957, 201–203*. V již jmenovaném soupisu V. Ryněše (*Umělci a umělečtí řemeslníci... Umění VI, 1958, 407*) se konečně k roku 1751 připomíná v Brně činnost malíře Ignáce Raaba.

Světáznoou postavou brněnského malířství první poloviny 19. století je František Richter. Soupis jeho díla uveřejnila ve třech oddílech H. Kusáková, Z toho druhá část podává přehled po souboru brněnských vedut (H. Kusáková, *Dílo Františka Richtera I, Časopis Moravského musea v Brně XXXIX [2], 1954, 182 až 218*. – II. ČMMB XL [2], 1955, 253–265. – III. ČMMB XLI [2], 1956, 289–306). Výběr Richtrových pohledů na Brno vydal roku 1947 Fr. Kubišta, *Brno po Napoleonovi, Soubor litografií brněnského měšťana Fr. Richtera z let 1820–1828*. V obsáhlejší studii *Miniatura a drobná plastika, Příspěvek k poznání malířství 19. století na Moravě (ČMMB XLII [2], 1957, 179–195)* začíná H. Kusáková do uměleckého dění na Moravě a v Rakousku brněnské portrétisty Jos. Švandu, Jana N. Gebhardta, Ant. Ferrenze a Patricie Kittnera.

Pracovníci galerie Moravského musea pečovali intensivně o zveřejňování sbírkových fondů obrazárny. O stavu obrazárny po roce 1945 referoval její někdejší vedoucí A. Kutal (*Zemská galerie, ČMMB XXXIII [1], 1946, 24–25*), dále pak K. Krejčí, *K vzniku a vývoji obrazárny Moravského musea, ČMMB XXXVII [2], 1952, 397–407*. V. Kratinová a H. Kusáková publikovaly *Katalog českých kreseb 19. stol. sbírky Matice moravské, ČMMB XXXVIII [2], 1953, 89–104*. Z obrazového fondu galerie byly konečně pořádány výstavy, k nimž byly vydány katalogy a referováno o nich v odborném tisku: *Klasická kresba vrcholné italské renesance, Katalog výstavy v Moravském museu v Brně r. 1952*. – K. Krejčí, *Kresby starých mistrů z majetku Zemského musea v Brně, Katalog výstavy Grafické sbírky Národní galerie v Praze 1949*. K. Krejčí, *Holandská kresba XVII. století, Katalog výstavy v Brně 1954*. – H. Kusáková, *Holandská kres-*

ba 17. století v obrazárně Moravského musea, Hollar XXVIII, 1956, 197–207. – V. Kratinová, *K brněnské výstavě „Evropské malířství 16.–18. století“, Umění V, 1957, 86–89*.

Umělecké řemeslo je v literatuře let 1945 až 1958 zastoupeno knihou C. Hállové - Jabodové, *Umění a život zapomenutých řemesel, Praha 1955 (rec. J. Petrán, Naše vlast IV, 1956, 96*. – M. Holubová, *Zprávy památkové péče XVI, 1956, 111–112*). V obrazové části je z větší části použito předmětů ze sbírek brněnských muzeí. Výrobky brněnských řemeslníků jsou shromažďovány také ve stálé expozici Musea města Brna, o níž viz v již citovaném katalogu. Pořadatelka výstavy, C. Hállová - Jabodová, referovala o výstavě také v článku *Zmizelá brněnská řemesla, Časopis Národního musea CXX, 1951, 117–119*. Z jednotlivých odvětví uměleckého řemesla podává M. Hájek *Soupis značeného cínu ve sbírkách Moravského uměleckoprůmyslového musea v Brně (Vědecká ročenka Moravského uměleckoprůmyslového musea Obchodní a živnostenské komory v Brně I, 1946/1947, 100–115)*; o brněnském cinařství vůbec a výrobách z cínu ve sbírkách městského musea píše A. Král, *Brněnské cinařství, Vlastivědný věstník moravský XIII, 1958, 155–161*. Činností dvou brněnských barokních zlatníků se obírá v již jmenované ročeně V. Richter, *Brněnští zlatníci J. J. Wegelin a P. J. Weinreich (Vědecká ročenka... str. 57–76)*. Poslední stopu po gotické zlatnické práci z majetku bývalého kláštera cisterciáckem na Starém Brně zachytil A. Kolek, *Korunka královny Elišky Rejčky, Od brádké cesty 1956, str. 67 až 68*. Gotickou výšivkou se zabývá M. Hájek, *Kasule s Ukřižováním z pokladu brněnského dómu (Vědecká ročenka... str. 15–27)*. Vznik této památky klade do počátku sedmdesátých let 14. století. Roku 1955 uspořádalo brněnské Uměleckoprůmyslové museum bohatou výstavu Moravské a slovenské habánské keramiky, jejíž základem byly musejní sbírky. A. Kudělková a M. Zeminová vydaly podrobný katalog výstavy, A. Kudělková pak o ní referovala v *Časopise Národního musea CXXV, 1956, 201–203* a ve *Tvaru VIII, 1956, 114–121*. Pod značkou N. M. P. byla o výstavě otištěna zpráva v témže ročníku časopisu *Tvar, str. 128*.

V oboru mincovnictví zpracovávali badatelé numismatický materiál uložený v brněnských museích nebo získaný z místních nálezů. Práce jsou převážně uveřejněny v Numismatických listech (dále pouze NL): J. Pošváb, *Mince brněnského kraje v Městském museu v Brně, NL VIII, 1953, 109*. – J. Halačka, *Další dutý peníz s obrazem sv. Václava, Moravské numismatické zprávy č. 3, 1957, str. 35–36*. – J. Sejbal, *Uberské zlaté mince z nálezů v Brně I,*

Koblišná ul. č. 7. *Časopis Moravského musea v Brně* XL [2], 1955, 127-146 (rec. H. Gryc, NL XI, 1956, 59). - J. Pošvát, *Význam ubrňských dukátů v hospodářském životě Brna v 15. století*. NL XII, 1957, 100-111. - A. Ruml, *Neznámý brněnský třicetník*. NL V, 1950, 63-64. - J. Skutil, *Negativní výsledek pátrání po brněnské unikátní zednářské medaili*. NL VIII, 1953, 67. - Osou numismatického zkoumání byl problém brněnské mincovny a brněnských ražeb. Tématu byla věnována výstava roku 1955, k níž byl vydán katalog (*Brněnská mincovna a moravské nálezy mincí 14. a 15. století*, rec. J. Petrtyl, NL XI, 1956, 59-60). V této souvislosti publikoval studii J. Pošvát (*Brněnská mincovna a moravské nálezy mincí 14. a 15. století*, NL X, 1955, 33-90) a stručně J. Sejbal (*Ještě k výstavě „Brněnská mincovna a moravské nálezy mincí 14. a 15. století“*, NL XI, 1956, 54-56). Problému brněnské mincovny se věnovali již dříve: K. Turnwald, *K otázkě začátku brněnské mincovny*. Numismatické zprávy 1955, č. 2/3, str. 1-5. - K. Castelin, *O brněnské mincovně za markraběte Jošta*. NL VIII, 1953, 103-106. - K. Castelin, *Markrabská mincovna v Brně za Václava IV.* NL V, 1950, 61-63. Brněnské mincovně věnoval soustavnou pozornost v celé řadě článků J. Pošvát, který výsledky svého dosavadního zkoumání shrnul v poslední práci: *Městská mincovna v Brně*. NL VII, 1952, 61 až 65. - *O umístění brněnské mincovny*. NL VI, 1951, 93-99. - *Kaple sv. Prokopa na St. Brně a její význam v 13. a 14. století*. *Vlastivědný věstník moravský* VII, 1952, 17-21. rec. sd NL VII, 1952, 134. - V. Columban, *a brněnská mincovna*. NL X, 1955, 12-13. - *Brněnské ražby 14. století*. *Vlastivědný věstník moravský* VII, 1952, 238-241. rec. F. Křížek, NL VIII, 1953, 31-32. - *Byla v Brně mincovna ve 14. století?* NL VI, 1951, 61-64. - *Brněnské mincovní privilegium z roku 1457*. *Moravské numismatické zprávy* 1957, č. 3, str. 20. - *Brněnská mincovna za třicetileté války*. *Časopis*

Matice moravské LXXVI, 1957, 57-72. - *Několik archivních dat o konci brněnské mincovny*. NL VI, 1951, 119. - *K 500. výročí brněnské mincovní privilegia*. NL XII, 1957, 93 až 96. - *K 900. výročí brněnské mincovny*. NL IX, 1954, 137-141. - *Ještě k 900. výročí brněnské mincovny*. Numismatické zprávy 1955, č. 2/3, 5-6. - *Nástin dějin brněnské mincovny I. Příspěvek k měnovým a obchodním poměrům Brna a Moravy do poloviny 17. století*. Numismatický sborník V, 1958, 99-165.

Pro úplnost lze ještě zaznamenat drobné propagační brožury o Brně, které sice zpravidla nepřinášejí nové poznatky, přece však s větším nebo menším zdarem popisují brněnské umělecké památky. Vzhledem k tomu, že tyto drobnosti jsou prvním a často jediným informátorem široké veřejnosti o Brně, měla by být jejich textům věnována nejvyšší péče. Od roku 1945 postupně vyšlo: A. V. Kozíšek, *Brněnský dóm a stará radnice*. Brno 1946. - K. Pavlík, *Brno, město nového života*. Brno 1952. - K. Liška (red.), *Brno 1955*. - A. Kroupa, *Dvě sestry v kráse [Stará a Nová radnice]*. *Obrázky z Brna č. 1*. Brno 1956. - J. Všecká, *Kamenný svědek [kostel sv. Jakuba]*. *Obrázky z Brna č. 3*. Brno 1956. - J. Machoň, *Hrad nad městem*. *Obrázky z Brna č. 5*. Brno 1956. B. Popelář, N. Dvořáková, M. Vabala, *Brno. Turistický průvodce*. Praha 1956 (2. vydání, česky 1957, německé a ruské vydání z r. 1958). - B. Samek, *Brněnské umělecké památky*. Brno 1957. - O. Franěk, *Brněnský brad Špilberk - středověká pevnost, mučírny a politická věznice*. Brno 1957 (2. vyd. 1958). - B. Samek, *Malý průvodce Brnem*. Brno 1958.

Přehled literatury o brněnských uměleckých památkách nechce být samoúčelný. Podává obraz o stavu bádání na tomto poli v posledních letech. Přihlédneme-li ještě k ostatně poměrně chudé literatuře starší, objeví se nad jiné zřetelně dosud opomíjené úseky a mezery v našich znalostech o Brně, jejichž vyplnění je naléhavým úkolem nejbližší doby.

P. Spielmann

Obrazy Jaroslava Krále

v Museu města Brna

(K umělcovým nedožitým pětasedmdesátinám)

Jaroslav Král patřil k nejvýraznějším osobnostem brněnského výtvarného života mezi oběma světovými válkami. Nebyl duchem vý-

bojným, ale byl duchem plastickým, synthetickým a moderním. Vyrovnal se se současným stavem výtvarného umění a dokázal spojit po-

crokovost ideovou s crokovostí výtvarných forem. Jeho umělecký příklad je proto dnes zvláště aktuální. Umělec, který položil život za pokrok společenský a svobodu národa, účastní se tak svým dílem diskuse o poslání a smyslu moderního umění.

Kolekce obrazů Jaroslava Krále v Museu města Brna nebyla pořizována cílevědomě, ale byla více méně náhodně sebrána a nemůže tudíž podat ucelený a názorný pohled na Královo životní dílo. Pro plánovanou městskou galerii bude nutné tuto kolekci značně rozšířit.

Počátky Královy tvorby v Brně jsou v souboru zastoupeny dvěma obrazy. První z nich je nazván *V Lužánkách* (inv. č. 2.104, olej na lepence, v. 35,5 cm, š. 41,2 cm, signován vlevo dole tužkou: Jar. Král). Je tu líčen interiér parku, ohyb cesty zaklenutý korunami stromů, v jehož vrcholu stojí děvčátko v bílých šatech. Slunce se prodírá hustým větrovím a kreslí světlé skvrny v písku cesty. Poměrná pestrost barev a řešení problematiky světelného působení na barvu svědčí o setkání s impresionismem. Ale i působení expresionismu tu lze předpokládat. Uvolněný rukopis zřetelně patrný sleduje přirozené tvary zobrazovaných předmětů, kmenů stromů a větvozí. Nad tendencemi rozkladnými vítězí snahy synthetické. Detail je potlačen. Přiznačné je i to, že obraz je komponován: děvčátko stojí přesně v jedné třetině délky obrazu a na průsečíku diagonál tvořených okrají cesty.

Druhým obrazem tohoto období je obraz *Krajiny* (inv. č. 2.103, olej na lepence, v. 24,4 centimetrů, š. 31,3 cm, signován vpravo dole tužkou: Král). Obrazu dominují dvě vrby v popředí, jejichž koruny téměř vyplňují plochu obrazu. Způsob malby lze charakterizovat podobně jako u díla předešlého. Dostí široký úhoz štětky pastosně nanázejícího barvu respektuje přirozenou architekturu tvaru. Barvy nejsou tak výrazné, spíše pastelového charakteru, vše je jakoby ponořeno do mlžného oparu. Souvislost s impresionismem je tu proto těsnější. Ale i u tohoto díla můžeme sledovat promyšlenou kompozici: např. stromy dělí délku obrazu na tři části v číselném poměru 4 : 5 : 6.

Pomalován je i rub lepenky. Je to zřejmé skizza k obrazu. Za fialově potaženým stolem sedí žena, za ní je vysoké okno, vedle něho vpravo na stěně visí bicí kyvadlové hodiny. Barevně je tato studie více pod vlivem expresionismu.

Další obraz, *Alkoholik* (inv. č. 2.102, olej na plátně podlepeném lepenkou, v. 60,3 cm, š. 50 centimetrů, signován vpravo dole: Jar. Král 1912), svědčí již o zcela jiném přístupu ke skutečnosti. Tvary jsou zjednodušovány a oprostovány ode všech nahodilostí. Objemy jsou pevné

a sevřené. Postava zarostlého muže v košili bez límce a ve vestě, se sklenicí v ruce, je budována z barevných ploch ostře se střetávajících do tvarů jasných a přehledných. Výsledkem je strohost a hranatost. Strohý a neutěšený je i interiér se stolem, na němž se džbán, a se dvěma židlemi. Barevné ladění do modrozelených tónů podtrhuje ponurou celkovou dojmou. Aspekt sociální je tu zřetelně patrný. Formová příbuznost s díly předkubistického malířství (vzpomeneme tu obrazy Picassovy z let 1908 až 1909 a obrazy Kubištovy z téže doby) není tu v rozporu se společenskou účinností.

Z téhož myšlenkového ovzduší vznikl i další obraz kolekce Městského musea: *Rodina* (inv. č. 2.105, olej na plátně, v. 135 cm, š. 97,5 cm, signován vlevo dole: Jar. Král 1925). Do kontrastu hranatě robustnosti mužské postavy je postavena žena s dítětem, u níž převládají oblé tvary, objem je modelován měkce, melodicky. Motiv ženy podávaný v čistých až klasicistních formách zaujímá ostatně v Králově tvorbě významné místo. Měkce a oble je líčen i pes, ležící u nohou mužových. Prostředí přistavu, v němž se scéna odehrává, je podáno ve velkých plochách. Nejen rozměry, ale především velkorysost způsobu zpracování, hutnost formálního výrazu, dávají obrazu až monumentální působení. Barevná škála obrazu pohybující se mezi teplými tóny bílými a hnědými dává obrazu barevnou i myšlenkovou a vnitřní vyrovnanost.

Z téhož roku je i obraz *Matky* (inv. č. 2.116, olej na lepence, v. 60,7 cm, š. 48,8 cm, signován vlevo dole: Jar. Král 1925). Obraz je vzadu označen (rukou dr. Zoroslavy Drobné) jako dar nezaměstnaným. Sociální námět chudé ženy s děckem ovlivňuje i expresivní charakter formálního zpracování. Zjednodušené objemy těl jsou podány v modrozelených tónech se žlutými světlými a jsou obtaženy tmavou silnou obrysou linií. Natočení ženy hlavy do profilu s poměrně velkým prohýbaným nosem zvyšuje expresivní účín obrazu. V barevném řešení lze předpokládat poučení Munchem. Jasnost a přehlednost tvarů je pro Krále vůbec typická.

Obraz z roku 1926 *Na pobřeží* (inv. č. 2.106, olej na plátně, v. 55 cm, š. 69 cm, signován vlevo dole: Jar. Král 1926) nese zjevné znaky klasicismu. Především je to patrné v jasné výstavbě obrazového prostoru: vzadu je uzavřen obzorem, na němž se rýsuje několik domků jižního typu; druhý plán je tvořen klidnou hladinou moře; v popředí sedí tři postavy v lehátkách, dva muži v kloboucích a uprostřed žena s knihou v ruce. Objemy jsou zjednodušeny a jednotně modrozeleně barevně ladění způsobuje dojem reliéfu. To je ostatně pro kla-

sicistní malířství v 19. století dosti typické.

Obraz *Zeny s náhrdelníkem* (inv. č. 2.100, olej na plátně, v. 78,5 cm, š. 57,3 cm, signován vpravo dole: Jar. Král 1935) přivádí nás opět do oblastí blízkých kubismu. Skutečnost je na obraze podána ve zjednodušených objemech, částečně rozložená. Plošnost a uzavřenost obrazové plochy je tu respektována. Polopostava ženy s náhrdelníkem je členěna linií, tvořenou ostrou hranicí barevných ploch, která tu hraje úlohu rytmisující. Kromě toho obepíná všechny tvary a sjednocuje je v ukončeném prostoru obrazu. Je to řešení podobné, jak je vidíme na Králových zátiších třicátých let, které bohužel v souboru Městského muzea chybí. Přes blízkou příbuznost s kubismem není tu nikdy porušeno syntetické vidění umělcovo, směřující k vyšší obrazové jednotě.

Úzkost o národní bytí, která u Emila Filly vyvolala vzrušenou expresi *Bojů a zápasů*, u Josefa Čapka bojovný pathos jeho cyklů *Oheň a Touha*, u Jaroslava Krále znamenala návrat k uzavřené klasicky čisté formě, která teď dostala navíc měkkou lyrickou melodičnost mánesovského ladění. Do tohoto období patří obraz *Spících žen* (inv. č. 2.101, olej na plátně, v. 62,5 cm, š. 92,5 cm, signován vlevo dole: Jar. Král 1940). Král namaloval tehdy více obrazů téhož námětu: dvě spící nahé ženy ležící na břehu řeky za měsíčné noci. Srpek měsíce oblévá tvary hnědo-modro-zeleným světlem, které klouže po oblych objemech měkce a melodicky. Brutální násilník způsobil, že toto období tvoří závěr Královovy tvorby. Idyly nového národního bytí, po němž ve svých obrazech toužil, se již nedožil.

Kolekce obrazů Jaroslava Krále v Museu města Brna nepostihuje bohatost a mnohostran-

nost Králova umění, ač by si to ono i jeho význam pro výtvarný a vůbec kulturní život Brna zasloužil. Vždyť se ho od svého příchodu do Brna činně a významně účastnil. Nejprve v Klubu výtvarných umělců Aleš, po roztržce mezi umělci tohoto spolku v závěru roku 1922 ve Skupině výtvarných umělců, která sdružovala moderně a pokrokově orientované výtvarníky. V roce 1927 byl Král navíc přijat do Mánesa. Neméně významná byla jeho spolupráce s Indexem. Jeho politická činnost ve Společnosti pro hospodářské a kulturní sblížení s SSSR, v Levé frontě, v Indexu, v Arsu a ve Společnosti pro pomoc demokratickému Španělsku a činnost odbojová vyžádaly si od něho oběť nevyjší.

Připomínáme-li si Jaroslava Krále, činíme to z několika důvodů. Připomínáme si v něm především velkého a čistého umělce, který v první polovině našeho století vytvořil dílo nové svým pohledem na svět, čisté, jasné a upřímné a konečně plně osobní noty. Neméně důležitá je jeho činnost organizační na poli kulturně-politického života Brna. Nakonec v Králově mališském díle byl dán příklad, jak lze spojit pokrokovost ideovou, téma sociální, dokonce i politickou účinnost s moderní výtvarnou formou, s pokrokovým způsobem vyjádření. Tento aspekt je důležitým příspěvkem v boji o smysl socialistického umění. Jako je památka Jaroslava Krále neoddělitelnou součástí dějin brněnského kulturního života, tak je jeho dílo velkým osobním přínosem do dějin českého moderního umění. Nejen tedy osobnost Jaroslava Krále, ale i jeho dílo si plně zaslouží, aby v budoucí obrazárně Musea města Brna bylo zastoupeno úplněji a důstojněji, protože jeho dílo má a bude mít divákovi vždy co říci.

J. Poulik

Počátky a rozvoj Archeologického ústavu v Brně

Již v druhé polovině minulého století se na Moravě jeví zájem o archeologické památky, jejichž studium a historické hodnocení vede k poznání naší nejdávnější minulosti, pro niž se nezachovaly písemné prameny. Výzkumy tehdy prováděli většinou soukromí nadšenci, mezi nimiž vyrostli i badatelé, kteří svou teoretickou práci překročili rámec pouhého ama-

térismu, takže jejich jméno zůstane navždy spjato s vytvářením systému a chronologie pravěkých dějin Moravy (dr. J. Wankel [1821 až 1897] provedl výzkum *Býčí skály* s významnými nálezy halštatskými; K. J. Maška [1851 až 1916], známý zejména svými výzkumy na stanici lovců mamutů v Předmostí u Přerova; dr. M. Kříž, rodák lišeňský, první sonda-

na hradišti Staré Zámky u Lišně; aj.). Brněnské Františkovo museum, jehož sbírky za kustoda M. Trappa (1825–1891) rychle vzrůstaly, bylo německé. Prvním českým ústředím moravských archeologů se stal Vlastenecký spolek musejní v Olomouci, založený r. 1883 J. Wanklem a J. Havelkou. V Brně pak vznikl roku 1888 Musejní spolek, který vydával *Moravskou vlastivědu*; první díl v roce 1902 – „Morava za pravěku“ od mladého archeologa I. L. Červinky (nar. 1869) – podává první pokus o soustavný přehled moravského pravěku. Na přelomu století organizuje I. L. Červinka Moravský archeologický klub, v němž se sdružují nadšení pracovníci z celé Moravy (na Prostějovsku pracoval Ant. Gottwald, na Přerovsku A. Telička, na Znojemsku notář J. Palliardi, na Slavkovsku Al. Procházka aj.). Od roku 1906 vycházel odborný časopis *Pravěk*.

Po první světové válce v roce 1919 byl v Praze založen Státní archeologický ústav, který měl provádět výzkumy v terénu a ochranu archeologických památek. Na Moravě působil ve funkci konservátora SAÚ dr. I. L. Červinka (do roku 1937). Vedle Archeologického ústavu provádělo v letech 1918–1938 menší archeologické výzkumy také pravěké oddělení Zemského – dnešního Moravského – muzea v Brně. Potřeba růstu teoretické práce v moravském pravěku, který se v mnohém odlišoval od předdějinného vývoje v Čechách, podnítila v roce 1931 zřízení stolice prehistorie a protohistorie na Masarykově universitě v Brně, již více než čtvrt století vedl prof. Em. Šimek.

Starší archeologická generace na Moravě, a to jak před první světovou válkou, tak i za první republiky, vedená především velkým nadšením a zájmem o naše nejstarší dějiny, vykonala velký kus záslužné práce, i když byla vědeckovýzkumná činnost, praktická v terénu i teoretická, dosti roztržitá. Výsledky archeologického bádání na Moravě se staly středem zájmu evropských i světových odborníků, zejména svým přínosem k poznání nejstarší lidské společnosti ve starší době kamenné (Předmostí u Přerova, Dolní Věstonice pod Pavlovskými vrchy).

Druhá světová válka a okupace v letech 1939 až 1945 přinesla značné omezení vědeckovýzkumné archeologické práce. Na podzim roku 1942 došlo ke zřízení brněnské odbočky pražského Archeologického ústavu, která získala dvě pracovníky v budově Moravského muzea. Odbočku tehdy vedli němečtí archeologové dr. K. Hucke, později dr. H. Schwabedissen a dr. G. Streitová z pražského ústředí. První českou vědeckou silou se stal J. Poulik, jenž byl před tím pracovníkem pravěkého oddělení býv. Zemského muzea. Během doby

přišel do odbočky odborný kreslič, pomocná kancelářská síla a fotograf. Snahou českých zaměstnanců odbočky, v jejichž čele stál od počátku J. Poulik, bylo vybudovat archiv moravských nálezů. Prováděli též výzkumné práce v terénu. K nejvýznamnějším z nich patří odkrytí části slovanského žárového pohřebiště s keramikou tzv. pražského typu ve Velaticích u Brna, asi z 5. století n. l.

Na jaře 1945 pověřil Revoluční národní výbor v Brně J. Poulika vedením odbočky Archeologického ústavu, což také potvrdilo ministerstvo školství v osvobozené republice. Odbočka se rozrostla o dva technické pracovníky a o jednu kancelářskou sílu. Do roku 1948 byly prováděny menší i větší výzkumy v rámci dost omezených finančních možností. Největší výzkumné práce se uskutečnily ve spolupráci s pražským ústředím a s Moravským museem, na tábořišti lovců mamutů u Dolních Věstonic a na slovanském pohřebišti, ležícím na soutoku Dyje a Svatky u téže osady. Ve Slezsku bylo zkoumáno slovanské hradiště z 11.–12. století na soutoku Opavy s Moravicí u Kylešovic.

Důležitý mezník v rozvoji československé archeologie a tedy i brněnské odbočky Archeologického ústavu znamená rok 1948. Zatímco dříve odpovědní činitelé nevěnovali archeologickým nálezům, ani historickému hodnocení těchto produktů lidské práce náležitou pozornost, neboť historii pokládali za proces, určený právními, politickými, filosofickými a náboženskými idejemi, lidově demokratická vláda, vedená vědeckým učením historického materialismu, vidí v archeologických památkách svědky určitého stupně rozvoje výrobních sil, doklady o bojích, pracovním prostředí a podmínkách v dávné minulosti; jejich studium vede k hlubšímu poznání zákonitostí společenského vývoje. Díky úsilí pracujícího lidu a úspěchům našeho plánovaného hospodářství mohla vláda věnovat velké finanční prostředky k provádění rozsáhlých výzkumů a k postupnému zdokonalování personálního i technického vybavení Archeologického ústavu, který má dnes 15 vědeckých a řadu odborných, technických a administrativních pracovníků, dobře zařízenou fotografickou a chemickou laboratoř, technické prostředky k provádění náročného vědeckého archeologického výzkumu. Rovněž i knihovna, nezbytný základ teoretické práce, je úspěšně doplňována.

Od roku 1948 provedla brněnská odbočka Archeologického ústavu velký počet výzkumů, které přinesly množství nových poznatků. Výzkumy v terénu, prováděné v rámci celostátního plánu, řešily závažné problémy našich slovanských a před slovanských dějin. Pozornost

celé světové odborné veřejnosti poutají výzkumy ze starší doby kamenné na tábořištích lovců mamutů u Dolních Věstonic a u Pavlova na jižní Moravě. Svým významem také daleko přerostly hranice naší vlasti nálezy na slovan- ském mohylovém pohřebišti se žárovými hroby v Přítlukách, které patří k nejstarším a nej- větším slovanským památkám na území zá- padních Slovanů, a na velkomoravském hra- dišti v poloze „Valy“ u Mikulčic. Výzkumy na tomto hradišti, jež objevily základy několika zděných kostelů z 9. století, kolem nichž se vyskytovalo množství bohatě vybavených hro- bů, svědčí, že zde stálo vysoce vyspělé hospo- dářské, kulturní a nepochybně též politické středisko velkomoravského státu. K řešení otázky feudalismu v našich zemích přispěly význačnou měrou objevy ve Starém Městě u Uh. Hradiště, prováděné ve spolupráci s Mo- ravským museem, kde kromě bohatých hrobů se zlatými a stříbrnými šperky byly rovněž odkryty základy zděných kostelíků z 9. století; okrajové velkomoravské středisko představuje výšinné hradiště na Starých Zámčích u Líšně, zkoumané od roku 1948; bohatou osadu u Raj- hradu dokládá velkomoravské pohřebiště v Re- bešovicích. Kromě těchto prvořadých otázek (starší doba kamenná a slovanské osídlení) sle- dovali pracovníci Archeologického ústavu celou řadu důležitých problémů, týkajících se všech období moravského pravěku (výzkum osady z mladší doby kamenné v Mohelnici n. Mor., výšinného eneolitického sídliště na Starých Zámčích u Líšně, pohřebiště ze starší doby bronzové v Rebešovicích [únětická kultura], výšinného sídliště ze střední a mladší doby bronzové na Cézavách u Blučiny, výšinného sídliště na Tabulové hoře u Klentnice na Mí- kulovsku z mladší doby bronzové, pohřebiště z počátku doby železné v Moravičanech na severní Moravě, sídliště z doby římské v Ko- mořanech, okr. Vyškov, v Křepicích, okr. Hustopeče, pohřebiště z doby stěhování národů

J. Kolečka

Činnost Historického ústavu ČSAV Brno

Úkolem brněnské pobočky Historického ústa- vu ČSAV bylo nejdříve rozvinout bádání na otázkách dělnického hnutí na Moravě, postup- ně pak noví pracovníci studovali problematiku feudální ekonomiky v 15.–17. století a vzniku

v Šaraticích, okr. Slavkov, aj.). Na území mě- sta Brna byly vedle soustavného výzkumu na Starých Zámčích u Líšně provedeny větší zá- chranné výzkumy v Králově Poli v poloze „Kulhan“ (pohřebiště z mladší doby bronzové) a v Rečkovicích (sídlíště z doby halštatské).

Poznatky dosažené při výzkumech byly zve- řejněny nejen v odborných publikacích, nýbrž i informováním návštěvníků přímo na naleziš- tích odbornými výklady a výstavkami (para- vany), rozhlasovými relacemi, zprávami v tisku, přednáškami ve městech i na vesnicích, před- náškovými cykly (v Brně zprvu v přednáškové síni lékařské fakulty na třídě Obránců míru, v roce 1954 ve spolupráci se Společností pro šíření politických a vědeckých znalostí v Umě- leckoprůmyslovém museu, v roce 1959 v Uči- telském domě) a výstavami (např. na jaře 1954 v barokním sále budovy KNV v Brně, nám. Rudé armády, v Ostravě, v Gottwaldově aj.).

Po zřízení Československé akademie věd se stal od 1. ledna 1953 Archeologický ústav její součástí. Významné podpory se dostalo Ar- cheologickému ústavu ČSAV od naší vlády vydáním zákona o kulturních památkách (dne 3. května 1958), který přesně vymezuje a uzá- koňuje povinnosti a práva této instituce, ze- jména pokud jde o ochranu archeologických památek. Archeologický ústav ČSAV je pově- řen řízením veškeré archeologické vědeckov- ýzkumné práce v našich zemích. Aby byla umož- něna ústřední evidence nových nálezů, nařizuje § 16 zmíněného zákona povinnost hlásit ná- hodné nálezy archeologických památek přímo nebo prostřednictvím výkonného orgánu míst- ního národního výboru Archeologickému ústavu a krajskému museu. Vedení brněnské odbočky Archeologického ústavu, vědečtí, odborní a techničtí pracovníci, jakož i ostatní zaměst- nanci, jsou pevně rozhodnuti plnit všechny úkoly, vyplývající z tohoto zákona, k prospěchu a rozvoji československé archeologie a socialist- tické vědy.

měst na Moravě. V četných diskusích o děl- nickém hnutí, o vývoji velkostatků a o posta- vení poddaných v 16. století a o otázkách vzniku a struktury měst ve 12.–13. století, po- řádaných pracovištěm Historického ústavu,

sdrúžil se početný kolektiv badatelů. Diskuse pomohly rovněž koordinovat vědecké plány na brněnských ústavech, vysokých školách a archi- vech.

O dělnickém hnutí na Moravě a ve Slezsku byly již publikovány velmi četné stati. Diskuse se staly podkladem pro vydání populární bro- žury, sepsané kolektivem brněnských historiků, Z dějin dělnického hnutí na Brněnsku do roku 1921. Nyní se pracuje na druhém díle, který obsáhne období do r. 1945. V rámci úkolu na dějinách dělnického hnutí zpracovali členové Historického ústavu i některé otázky národně osvobozeneckého hnutí r. 1918 (činnost národ- ních výborů), buržoazní politiky (tzv. morav- ský pakt 1905) a rolnického hnutí (agrární rolnická otázka ve 20. století). Výzkum byl rozšířen a na základě zahraničních materiálů byly již publikovány a připravují se další práce o ohlasu I. internacionály, generální stávky horníků r. 1900, o hnutí dělnických rad ve střední Evropě 1918–1920.

Na úseku feudální problematiky jsou dosud rozpracovány otázky trhových osad z 12. sto- letí. Je připravena k tisku větší hospodářsko- statistická studie o Znojmě ve 14. a 15. století. Byly řešeny otázky úlohy městskeho patriciátu, sociálního složení obyvatelstva moravských měst, jeho pohybu apod. ve 14. a 15. století. Postavení venkovského lidu byla věnována ze- jména práce o panství olomouckého biskupství

VI. Štastný

Činnost Slovanského ústavu ČSAV, odbočky v Brně

Odbočka Slovanského ústavu v Brně vznikla po druhé světové válce jako druhé pracoviště pražského Slovanského ústavu, který měl za sebou už dlouhou vědeckou tradici. Okruh interních pracovníků byl zpočátku poměrně malý; vyplývalo to ze skutečnosti, že ústav měl ráz spíše vědecké společnosti a přednáškového střediska. Již v této době však soustřeďoval značnou část slavistické práce v Brně. Ústav se podílel mimo jiné na dvou rozsáhlých před- náškových cyklech o revolučním roce 1848 a o významu slovanství v českém národním ži- votě. Oba cykly vyšly tiskem jako samostatné publikace (Slovanství v českém národním ži- votě, Brno 1947 – Slovanský sjezd v Praze 1848, Praha 1948).

Když před několika lety došlo k reorga- nisaci vědeckých institucí v ČSR, stal se

v 16. století. Přípravovaná práce o vzniku brněnské průmyslové oblasti přispěje k řešení otázek přechodu feudalismu ke kapitalismu. Také na úseku starších dějin je výzkum roz- šířen i mimo Moravu a na základě materiálů z Budapeště a Polska budou sledovány ob- chodní vztahy Moravy se sousedními východ- ními oblastmi v 15.–17. století.

Historický ústav ČSAV Brno má nyní dva hlavní úkoly. Jeho pracovníci se jednak po- dílejí na celostátním úkolu na biografiích (HÚ ČSAV Praha připravuje velkou encyklo- pedií životopisů) a za druhé spolupracují na chystaných dějinách Brna. Tento druhý úkol řídí Komise pro dějiny města Brna při HÚ ČSAV. Vedle toho zpracovávají členové His- torického ústavu tato témata: KSC na Brněn- sku v letech 1921–1929; Národní výbory v roce 1918; Dělnické rady na Horním Slezsku, Ostravsko-Karvinsku a Dąbrowsku 1918–1920; Moravská otázka v českém národně politickém hnutí na přelomu 19. a 20. století; První inter- nacionála a dělnické hnutí v českých zemích; Vznik průmyslové oblasti Brněnska; Poddan- ství na Moravě v 16. a 17. století; Společenská struktura královských měst na Moravě v 15. a 16. století; Brněnský a olomoucký patriciát ve 14. a 15. století; Vývoj měst na Moravě do poloviny 14. století.

J. Macůrek, České země a Slovensko ve století před Bílou horou, 1958
 F. Wollman, Slovanství v jazykově literárním obrození u Slovanů, 1958
 V. Machek, Etymologický slovník jazyka českého a slovenského, 1957
 F. Kopečný, Nářečí Určic a okolí, 1957
 F. Kopečný, Základy české skladby, 1958
 M. Kudělka, J. L. Šeršík, 1958
 A. Grobelný, Češi a Poláci ve Slezsku v letech 1848–1867, 1958
 F. Matějka, Feudální velkostatek a poddaný, 1959.

Těžisko vědecké činnosti Slovanského ústavu je však v kolektivních úkolech. Historicko-literárněvědné oddělení se zaměřilo především na soustavný výzkum historických vztahů Čechů a Poláků, jehož výsledkem má být jednak edice pramenů, jednak syntetické zpracování.

Kolektivní dílo „Češi a Poláci v minulosti“ má obsáhnout dějinný vývoj česko-polských vztahů na metodickém základě historického materialismu. Vyjde se z dosud publikovaného materiálu, těžištěm však bude materiál nový ze současně prováděného heuristického výzkumu. Cílem práce je postihnout hlavní zákonitosti dějinného vývoje a zároveň úlohu, jakou měly česko-polské vztahy v dějinách vztahů česko-slovanských a v dějinách vůbec. Z toho pojetí úkolu vyplývá, že výsledky práce mají mít konkrétní politický dosah. To je žádoucí zejména vzhledem k tomu, že nedostí podložených vědeckých závěrů se v minulosti nezřídkou zneužívalo k nacionalisticky jednostrannému a politicky tendenčnímu výkladu dějinných faktů.

Přípravou pro velké dílo „Češi a Poláci v minulosti“ jsou individuální úkoly jednotlivých pracovníků, které mají podrobněji osvětlit některé dějinné období. Tak se věnuje pozornost česko-slovanským vztahům v době raného feudalismu, hospodářským a obchodním vztahům za feudalismu, poddanským poměrům a třídním bojům ve střední Evropě v období tzv. druhého znevlnění, česko-polským vztahům na počátku národního obrození nebo vztahům Čechů a Poláků ve Slezsku v 19. století.

Vedle toho se pracuje také na některých jiných tématech z dějin česko-slovanských vztahů. Tak je např. předmětem pozornosti období Velkomoravské říše. Zde se pracovníci brněn-

ské odbočky setkávají s prací skupiny pražského Slovanského ústavu, která se zaměřila na soustavné studium počátků Slovanstva. Studie z dějin česko-ruských vztahů v 19. století vznikají na základě koordinace práce mezi Slovanským ústavem a Československo-sovětským institutem. Pracovní náplň historicko-literárněvědného oddělení je však ještě širší. Vznikají tu např. práce z česko-bulharských vztahů v nové době nebo studie o česko-jihoslovanských literárních vztazích v době národního obrození.

Historicko-literárněvědné oddělení navazuje styky s brněnskými historiky především na půdě Československé historické společnosti a jeho členové se zúčastňují práce v krajské sekci historie v Československé společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí.

Jazykovědné oddělení Slovanského ústavu v Brně pracuje intenzivně na dvou závažných úkolech, které mají reprezentovat čs. slavistiku na mezinárodním fóru.

Prvním z nich je práce na vydání staroslověnského slovníku, který už začal vycházet (vyšly již 2 sešity). Jako slovník významu světového je několikajazyčný. Významy slov jsou udány krom v češtině též rusky a německy, spolu s odpovídajícím řeckým, latinským nebo starohornoněmeckým slovem předlohy, když jde o překlad. Vysvětlivky, věcné i mluvnické, jsou latinské. – Je zřejmé, že jako slovník nejstaršího jazyka slovanského má prvořadý význam nejen pro samu jazykovědu, ale též pro slovanské dějiny, zejména kulturní a právní. Proto je také vydání staroslověnského slovníku úkolem vládním. Pracují na něm obě pracoviště Slovanského ústavu, brněnské i pražské.

Brněnské pracoviště Slovanského ústavu je kromě toho pověřeno neméně důležitým úkolem druhým, vypracovat etymologický slovník slovanský. To jest určit praslovanskou slovní zásobu (včetně slov i jen oblastně slovanských), podat její výklad historický a významový a vysvětlit, pokud možno, její předhistorický původ. Také tato práce má velký význam pro kulturní dějiny Slovanstva.

Oběma těmito mezinárodně závaznými úkoly byl Slovanský ústav pověřen dohodou se sovětskou Akademií nauk a nejnověji i mezinárodním sjezdem slavistů v Moskvě 1958. Svěření těchto významných úkolů je jistě nejen významným oceněním české vědy, ale též závazkem, jemuž je nutno úspěšně dostát.

M. Rejnuš

Vědecká práce na katedře dějin SSSR, střední a jihovýchodní Evropy filosofické fakulty v Brně

Již po řadu let byly na brněnské filosofické fakultě studovány dějiny sovětských národů a lidově demokratických zemí ve zvláštním semináři v rámci katedry historie. Rostoucí zájem o minulost spřátelených států, jakož i politický dosah poznání evropského Východu vedl roku 1957 ke zřízení samostatné katedry dějin SSSR, střední a jihovýchodní Evropy. Vedoucím této katedry byl ustanoven prof. dr. Josef Macůrek, doktor historických věd.

Předmět vědeckovýzkumné činnosti katedry naznačuje již její název: jsou jím v prvé řadě mezislovanské vztahy od doby raného feudalismu až po dobu novou. Třeba ovšem zvláště zdůraznit, že studium vztahů je tu chápáno nikoli jako registrace styků mezi slovanskými zeměmi, nýbrž především jako studium komparativní, které srovnáním historického vývoje na jednotlivých územích středoevropského a východoevropského prostoru má přispět k lepšímu poznání jednotlivých národních dějin a nakonec k synthese slovanských dějin, postihující místo slovanských i jiných východoevropských národů v dějinách obecných.

Je přirozené, že v rámci tohoto plánu věnuje katedra zvláštní místo dějinám národů sovětských. Nepochybným kladem je tu skutečnost, že vedle pěstování obecně ruské problematiky (tak např. odb. as. dr. Zdeněk Konečný zjišťoval v řadě prací ohlas ruské revoluce 1905–1907 na Moravě) rozvíjí se na katedře i odbor tak málo pěstovaný, jakým je ukrajinství. Z této oblasti vzniklo již na katedře několik pozoruhodných prací: jsou to jednak statí prof. Macůrka, zabývající se funkcí češtiny ve středověké ukrajinské listině, jednak dílčí přípravné studie odb. as. dr. Františka Hejla k obsáhlé monografii o mezinárodním významu a ohlasu národní osvobozenéckého hnutí Ukrajiny v 17. století.

Přední místo v programu vědecké práce katedry zaujímá rovněž polonistika. Zvláštní pozornost věnovali pracovníci katedry především problematice Slezska, na jehož území se utvářely česko-polské vztahy způsobem zvláště výrazným. K řešení otázek slezských hospodářských dějin v období feudalismu přispěli zejména prof. Macůrek a dr. Hejl, výzkumu

dělnického hnutí na Slezsku v období imperialismu věnoval řadu článků dr. Konečný. Z polského prostředí vychází do značné míry také připravovaná rozsáhlejší práce asistenta Miloše Rejnuše, která má vyřešit srovnávacím způsobem některé otázky středověké německé kolonizace v městech střední Evropy. Významným přínosem bude konečně i spoluúčast několika pracovníků katedry na připravované edici o Čechách a Polácích v minulosti.

Také zájem o oblast podunajskou se soustředil hned na několik důležitých úkolů. Značný význam má bezpochyby studium vztahů mezi Čechy a Slováky v období pozdního feudalismu; prof. Macůrek a asist. Rejnuš zpracovali v nedávno vydané knize již první část tohoto úkolu (období předbělohorské) a pokračují ve sledování vývoje česko-slovanského poměru až do počátku 18. století. Do téže dějinné oblasti spadá také rozsáhlý výzkum valašské kolonizace v západních Karpatech, o níž prof. Macůrek publikoval řadu článků, dovršených obsáhlou monografií, jež vyjde v nejbližší době. Vlastní hungaristika je na katedře zastoupena v poslední době zejména pracemi odb. asist. Richarda Pražáka, který zkoumá česko-maďarské kulturní vztahy v 18. a 19. století.

Území někdejšího uherského státu zpracovává z jiného hlediska také doc. dr. Josef Kabrda. Jako balkanolog a orientalista studuje především tureckou okupaci Podunají, při čemž na základě rozboru tureckých pramenů přináší nové pohledy na postavení venkovského lidu v době turecké feudální nadvlády. Využitím tureckých zákoníků přispěl např. i k lepšímu poznání dějin slovanských. Kabrdovými pracemi je do výzkumné činnosti katedry zahrnuto také prostředí bulharské (17.–18. stol.).

Vědeckovýzkumná činnost katedry v naznačených tématech se obrazila v bohaté publikační činnosti; pracovníci katedry uveřejnili jenom v posledních třech letech několik desítek původních vědeckých prací a řadu recenzí; několik knih a řada časopiseckých studií vyjde v blízké době. Mnoho článků bylo též uveřejněno v zahraničí, v časopisech sovětských, polských, maďarských, bulharských a

albánských. Některé z prací byly příznivě hodnoceny i v zahraničním odborném tisku (bulharském a albánském).

V rámci vědeckého programu katedry jsou zadávána také témata diplomových prací posluchačů fakulty. Některí posluchači zpracovali (popřípadě zpracovávají) značně náročná témata povahy vztahové i komparatistické. Tak vznikly např. zajímavé práce o národně osvobozenckém boji balkánských národů, o Leninově pojetí balkánské otázky, o vývoji feudálních panství ve Slezsku aj., v současné době pak vznikají studie o česko-polské unii dynas-

tické aj. Jde přitom vesměs o práce na základě původních pramenů. Vědeckovýzkumná činnost katedry se tak užitečně spojuje s činností pedagogickou, která je přirozeně u universitního pracoviště neméně důležitá.

Dosavadní badatelská činnost dosáhla již dnes toho stupně, že je brněnská katedra dějin SSSR, střední a jihovýchodní Evropy právem počítána mezi přední slavistická pracoviště v republice. Lze jistě doufat, že se tato činnost v následujících letech dále prohloubí a přispěje svým podílem k dovršení kulturní revoluce v naší zemi.

J. Radimský

Významné kulturní jubileum:

Stodvacet let

Státního archivu v Brně

Letos je tomu 120 let, kdy byl v Brně založen Moravský stavovský archiv, dnes Státní archiv. Jeho vznik v r. 1839 souvisí nepochybně se snahou feudálů najít v minulosti a ve zdůrazňování staletých tradic své třídy oporu proti nastupující buržoazii. Proto se stal moravský archiv stavovským zařízením, jehož úkolem bylo především sepsání dějin Moravy. Tímto úkolem byl pověřen i první archivář Antonín Boček, který však svůj zájem věnoval jen vydávání nejstarších písemných památek moravských. Teprve po r. 1848 se i v archivu prosadila za působení Petra Chlumeckého a Josefa Chytila buržoazie, která potřebovala v minulosti najít doklady o slávě národa, za jehož jediného reprezentanta se tehdy neprávem vydávala. Její zájem o pokrokové tradice v dějinách národa však brzo upadl a zvláště za Vincence Brandla převládá v archivu konservativní směr, vyživající se jen v právně-historických studiích a nedbající o rozšíření působnosti ústavu i na písemnost státní, politické a justiční správy.

K jistému významnějšímu oživení činnosti archivu došlo teprve až po roce 1900, za B. Bretholze a B. Navrátila, kdy se mu také dostalo důstojného umístění v novém zemském

domě. Bohužel však pro nedostatek pracovníků a pro přemíru publikační činnosti nebyla ani tehdy většina nově převzatých fondů a sbírek řádně uspořádána. V tomto směru nedošlo k podstatnému zlepšení ani za první republiky, i když právě tehdy se ústav přílivem nových písemností velmi rozrostl. Teprve po okupaci, díky porozumění naší vlády a strany, byl značně rozšířen personální stav ústavu a byla v podstatě ukončena první etapa zpřístupnění archivního bohatství, obsahujícího na 400 000 listin, knih, kartónů a map, důležitých to pramenů k poznání hospodářského a společenského vývoje naší země od dávné minulosti až k dnešku. Dnes si nelze ani představit vědeckého pracovníka moravského, nejen historika, ale i literárního vědce, uměleckého dějepisce a výzkumníka, který by nenašel ve Státním archivu podklady pro své bádání. Vždyť jen letmé prolistování Průvodce po fondech a sbírkách archivu, vydaného v r. 1954, ukazuje, kolik podnětů tu najde každý, kdo se chce z minulosti poučit a vyzbrojit pro svou každodenní práci. Státní archiv v Brně se tak stává důležitým článkem v současném brněnském kulturním životě a přispívá čestným podílem k dovršení kulturní revoluce v naší vlasti.

VI. Burian

Archiv města Brna v letech

1945—1958

Okupace Československé republiky 15. března r. 1939 zastihla městský archiv brněnský uprostřed pilné práce a velkých plánů. Jakmile však nacisté obsadili brněnskou radnici, byla do archivu dosazena německá správa, všichni čtyři jeho čeští zaměstnanci byli postupně propuštěni, vývoj ústavu se zastavil a stalo se z něho středisko pro opatřování tzv. říjiských dokladů.

Po osvobození Brna Rudou armádou se 27. dubna 1945 vrátili z pracovníci archivu na svá místa a našli všude dokonalou spoušť. Skladiště byla poloprázdná, okna vytlučena, vrata od sklepního depotu vyvrácena, mnoho listin, rukopisů a aktového materiálu bylo rozházeno po zemi a nejzávažnější archiválie byly mimo Brno. Po nouzové úpravě archivních prostor byly fondy, rozvezené po Vohančicích, Kuřimích a Deblině, svezeny zpět do Brna na mnohá desítkách nákladních aut a archiv započal ve svých úředních místnostech na Nové radnici pravidelnou činnost. V následujících letech vplývalo však do ústavu tolik materiálu, že bylo nutno opatřit další skladištní prostory na Staré radnici a i v jiných úředních budovách města Brna.

Hned r. 1945 zaměstnanci archivu pracně vybírali z troskek vybombardovaného domu ústřední spisovny na Mečově ulici čis. 2 části spisoven městských školních úřadů, které se po zásahu budovy leteckou bombou propadly do sklepa. Byla to spisovna německé okresní školní rady z l. 1870—1906 o 65 fasciklech, 10 krabicích a 36 pomocných knihách, spisovna školního referátu z l. 1904—1944 o 31 fasciklech, 146 krabicích a 74 pomocných knihách a spisovna české okresní školní rady, později českého městského školního výboru z l. 1907—1945 o 64 fasciklech, 653 krabicích a 164 pomocných knihách. Městský školní výbor odevzdal v téže době archivu spisovnu městského německého školního výboru z l. 1907—1945 o 211 krabicích a 44 pomocných knihách a referát I (presidium) presidiální spisovnu z let 1889—1932 o 177 fasciklech a 83 pomocných knihách. Sbírkou fotografií byla obohacena tzv. Novou sbírkou o 2894 inv. číslech. Od května r. 1945 bylo též třeba svázeti ohrožené katalogy brněnských německých obecních a měšťanských škol. Za necelá dvě léta se tak dostalo do úschovy 9081 inventárních jednotek.

Ústřední správa odevzdala archivu r. 1946

spisovnu města Brna z let 1851—1895 o 408 fasciklech a zbytky registraturních celků z let 1897 až 1943 o 170 fasciklech, jež jediné přežily pohromu městské spisovny v Pozořicích. Ze stavovského, matričního a vojenského referátu k nám přešly jeho spisy z let 1870—1945 v 87 krabicích.

V r. 1949 byla získána registratura Vodního družstva Svitavy a Svratky z let 1802—1900, r. 1950 deponován archiv Českého čtenářského spolku v Brně z let 1861—1940 o 30 krabicích, 5 obrazech a 3 fotografiích. Následujícího léta přibyla spisovna referátu sociální péče z let 1917—1950 v 84 krabicích a 36 knihách, spisovna Okresní péče o mládež pro Velké Brno z let 1921—1948 se 72 krabicemi a 63 knihami, dále registratura Akciové společnosti Besedního domu z let 1870—1949 o 48 fasciklech, 39 knihách a 26 fotografiích a posléze část redakčního archivu Rovnosti z let 1894—1920 o 200 svazcích novin, 520 brožurách, 11 letáčích a 28 fotografiích.

V roce 1951 zakončil archiv úspěšně jednání s bývalým Státním archivem zemědělským v Praze a převzal registraturu panství Kr. Pole a Řečkovic z let 1820—1942 ve 158 fasciklech, dále registraturu panství Zábřovic z let 1722 až 1848 o 153 fasciklech a registraturu panství Líšeň z let 1740—1945 v 710 fasciklech. Se svolením Národní kulturní komise byla deponována líšeňská zámecká knihovna o 15 000 svazcích. K spisovnam bývalých panství na území Velkého Brna přibyla následující léta ještě registratura statku kapituly sv. Petra od druhé pol. 17. do počátku 20. stol. o 249 fasciklech.

Ve stejném časovém údobí převzal archiv brněnské matriky z let 1587—1870 v počtu 260 svazků a doklady k nim z let 1784—1949 o 2249 fasciklech a 74 knihách.

V r. 1953 byl zaznamenán přírůstek 84 krabic tzv. cahiers pro Brno-město, 245 krabic pro Brno-venkov z let 1851—1883 a sbírky listin k těmto cahiers z let 1851—1871 ve 311 fasciklech. Následujícího roku byla ukončena dlouholetá výměnná akce se Státním archivem v Brně předáním 346 gruntovních knih městskému archivu. Referát pracovníků sil odevzdal archivu starší části spisového materiálu bývalého Úřadu práce.

R. 1955 bylo získáno 241 účetních knih a knih vojenské a živnostenské evidence, 74 knih a 157 fasciklů archiválií býv. Německé evange-

lické fary v Brně, 2458 katalogů německých středních a odborných škol (gymnasium, reálné gymnasium, reálky, textilní průmyslová škola) a českých dívčích odborných škol (průmyslová dívčí škola Vesny a odbočka dívčí rodinné školy na Merhautově ul.). Školský materiál doplňují osobní spisy českých a německých brněnských učitelů.

Rok 1956 byl ve znamení převzetí presidiálních spisů z let 1939–1945, dále korespondence předsedů ÚNV po roce 1945, spisů a katalogů býv. německé průmyslové školy na nám. 28. října, býv. německých ústavů ku vzdělání učitelů a učitelek a německé obchodní akademie, dále přírůstků k archivnímu materiálu někdejších samostatných obcí Králova Pole (65 knih), Řečkovic (9 knih), Medláněk (1 kniha), Líšně (2 konvoluty) a Židenic (3 knihy) a posléze archivů celé řady zrušených spolků.

V r. 1957 archiv převzal a uložil poslední kmenové listy, odevzdané při měnové reformě, písemný materiál bývalé samostatné obce Jundrova z let 1883–1929, spisy normální školy (od r. 1820), a konečně úřední knihy bývalého výboru I. okresu vnitřního města od r. 1850 (40 sv.).

Posléze, v právě uplynulém roce, byly uzavřeny presidiální spisovny převzetím samostatných úseků z let 1933–1939 a 1945–1950, kdy končí presidium svou úřední činností. Odbor pro vnitřní obchod předal archivu písemnosti agendy o potírání černého obchodu od r. 1940 a spisy býv. zásobovacího úřadu. Školský materiál vzrostl doplňky k fondu býv. německé obecné školy na Křenové 21 a k býv. něm. textilní průmyslové škole. Vítaný byl nálezkou části katalogů někdejších soukromých obchodních škol. Nové doklady rozmnožily materiál dřívějších předemstí Husovic, Kohoutovic a Lískovce, matriční doklady získaly novými přírůstky z řím.-katol. far u sv. Tomáše, sv. Jakuba, P. Marie na Křenové, sv. Václava v Obranech a sv. Vavřince v Řečkovicích. V postupném přejímání materiálu k civilní matriční oddaných se dospělo k létům 1931 až 1945. Zisky uzavírající zápisy o učňovských smlouvách a protokoly o tovaryšských zkouškách býv. Společnosti tiskařů (80 složek) a spisy o pracovním nasazení za okupace z býv. Úřadu práce.

Všechny vyjmenované fondy a jejich části byly řádně vyčištěny, rozříděny, sestaveny podle signatur a uloženy. Byly vysledovány ukládací systémy, zjištěny pomocné knihy a způsob jejich vedení. Ve většině případů byly k nově převzatým fondům pořízeny inventáře, takže všech částí archivu lze plně používat.

Přítom se však nezapomínalo ani na katalogisaci a inventarisaci starších fondů. Byl při-

praven k tisku katalog Sbírký listin, mandátů a listů z let 1208–1526 a vypracována regesta listin z let 1527–1560. Rovněž byl pořízen inventář Sbírký úředních knih a rukopisů, který v 6 svazcích zachytil 7926 inventárních jednotek. Vědecká katalogisace akt purkmistrovských objímá léta 1647–1672 a ke spisovně in publicis SS z let 1784–1789, popřípadě 1851, byl zhotoven moderní inventář. Dále byly inventarisovány Presidiální spisovna z let 1831–1887, presidiální spisovna z let 1939–1945, osobní spisy české a německé školní rady z let 1856 až 1952, Stará registratura z let 1742–1784, po případě 1532–1784, Zbytky registratur z let 1514 až 1851 a korespondence starostů města Brna z let 1851–1938. Všechny vypočítané katalogy a inventáře starších fondů jsou rozsáhlé, pravidelně několiksvazkové elaboráty, které plně vyčerpávají zpracovanou látku a byly pořízeny s použitím obecně platných zásad o vědecké katalogisaci a inventarisaci archiválií.

S přejímáním archivního materiálu úzce souvisí skartace, jež byla prováděna na všech úsecích městské správy a dohledu, ať už šlo o referáty, odbory a zařízení rady MěstNV, nebo ObNV, o školy, o zdravotnická zařízení, komunální podniky, o JZD a o jiné instituce, jejichž písemnosti se ukládají do městského archivu. Jeho pracovníci se účastní též kontroly spisové evidence a ukládání spisů u MěstNV.

Městský archiv dostává a ukládá zápisy o schůzích rady a pléna MěstNV a ObNV a jejich komisí. Nezapomíná ani na současnou dokumentaci všeho druhu, ať již jde o vyhlášky, plakáty, oběžníky a fotografie současných událostí. Je odebírán brněnský denní tisk a soustřeďovány závodní časopisy, vycházející v našem městě. Sbírká novin čítá přes 6000 svazků a je od badatelů velmi často používána.

Také rozsáhlá sbírka map a plánů je soustavně doplňována.

Archivní knihovna vzrostla za posledních 13 let o 12 405 svazků, řádně knihovnický podchytených, a má 21 828 svazků.

Pro vlastní archivní práci se však nezapomíná na činnost publikační, přednáškovou a výstavní.

Bylo započato s vydáváním Publikací archivu města Brna (dosud vyšly 2 svazky) a pracovníci archivu napsali několik knih a publikovali řadu článků a studií.¹⁾ Často přednášejí na školeních okresních archivářů Brněnského kraje, vedou kronikáře ObNV a dodávají materiál dennímu tisku. Provedli značný počet exkursí po městském archivu, Nové radnici i po městě Brně.

Archiv uspořádal 2 zdařilé výstavy: r. 1953 Brněnských závodních časopisů a r. 1955 Mo-

ravské knižní malby, k níž vydal vědecký katalog. Tato výstava byla přenesena do Prahy a stala se základem výstavy Česká a moravská knižní malba v Památníku národního písemnictví na Strahově. Kromě toho obohatil archiv svými exponáty také výstavu Staré gotické umění v ČSR v Paříži a posléze Celostátní výstavu archivních dokumentů v Praze. V přítomné době pracuje na libretu výstavy Brno od pravěku k dnešku, připravované k brněnským vzorkovým veletrhům, s brněnskou odbočkou historického ústavu ČSAV a podílí se na vydávání sborníku Brno v minulosti a dnes.

Návštěva archivní pracovny vykazuje trvalou vzestupnou tendenci (v r. 1958 1722 návštěvníků). Badatelům je předkládán studijní materiál vlastní i vypůjčený z jiných domácích a zahraničních vědeckých ústavů.

Archivní mobilář zaznamenal přírůstek několika set běžných metrů nových regálů, většinou moderní konstrukce. Zaměstnanci archivu je sami namontovali a postavili do nich příslušný materiál.

Byla též provedena rozsáhlá adaptace sklepního depot a vnitřní zařízení všech archivních místností bylo tak doplněno, že městský archiv patří k našim nejlépe vybaveným ústavům svého druhu. Rovněž byla zařízena konservační a knihařská dílna a fotografický ateliér, který slouží archivu, museu a všem ostatním odborům MěstNV.

Osazenstvo archivu se účastní, přes své značné zaneprázdnění úředními povinnostmi, všech nárazových prací a brigád, které jsou prováděny MěstNV v Brně. V přítomné době pracují v archivu tři školení archiváři, dva dokumentační pracovníci, konservátor a fotograf.

V roce 1959 čekají na městský archiv ve všech odvětvích jeho činnosti velké úkoly. Je třeba, aby byly archivními pracovníky úspěšně zvládnuty.

¹⁾ V. Burian, Vývoj náboženských poměrů v Brně 1570–1618 (Brno 1948); Z historie města Brna, Věstník ÚNV města Brna 2 (1948); Brněnskou minulostí, Brno 1949; Zpráva o činnosti Archivu města Brna za r. 1957, Brněnský archivní věstník 1 (1958); Zpráva o činnosti Archivu města Brna, tamtéž, 1 (1959). – V. Burian - J. Dřimal - A. Friedel, Moravská knižní malba (Brno 1955). – J. Dřimal, Seznam ulic zemského hlavního města Brna (Brno 1946); Zemský dům v Brně (Brno 1947); Česká historická literatura o českých městech, Naše věda 25 (1947); K památkové péči v Brně, Věstník ÚNV města Brna 1 (1947); Morava ve vnitřní politice českého státu, Morava v českém státě (Brno 1948); Brno jindy a nyní, Adresář města Brna z roku 1948; Brno a české požadavky roku 1848, Věstník ÚNV města Brna 2 (1948); Umělecké památky Brna (v publikaci), Brno 1948; Nová brněnská radnice (v publikaci), Brno 1948; Poznámky k moderní dokumentaci, Archivní časopis 6 (1956); Archiv města Brna (Praha 1956); Samospráva na Moravě a ve Slezsku (Brno 1957); Podmínky uchovávání archivního materiálu (Brno 1958); Brněnské městské knihy, právo a listiny písaře Jana z Gelnhausen, Sborník archivních prací 8 (1958); Školství, školské úřady a jejich fondy, Brněnský archivní věstník 4 (1958); Třídní boje v Brně v devadesátých letech 16. století, Brno v minulosti a dnes 1 (1958). – J. Vodička, Nově objevený pramen Bočkova moravského kodexu, ČMM 71 (1952); Zkušenosti z průzkumu spisoven JZD v Brně, Brněnský archivní věstník 3 (1958).

[i]

ROZPRÁVY Č. 1

**SOCIÁLNÍ BOJE
V BRNĚ VE 20. LETECH
16. STOLETÍ**

Sociální boje na sklonku první čtvrtiny 16. věku byly vyvrcholením jednoho úseku hospodářského a politického vývoje Brna, který začal od ukončení velkého zápasu mezi českým státem a Uhrami roku 1478. Všechna královská města na Moravě byla tehdy vystavena velkému hospodářskému a politickému tlaku vyšších stavů, společenské poměry se v nich velmi zhoršily a potom v nich proběhla vlna rozhořčených sociálních a politických zápasů mezi patriciátem, řemeslníky a živnostníky a městskou chudinou.

O tom, co se tehdy stalo v Brně, nebyla dosud v literatuře učiněna ani zmínka. Stejně boje jako v Brně byly také v jiných královských městech na Moravě. Byly zpracovány zároveň s tímto článkem, ale jejich vylíčení ve studii, která je věnována brněnským poměrům, by velmi zvětšilo rozsah tohoto pojednání. Proto jim bude věnována samostatná práce.

**I. Vývoj sociálních poměrů v Brně
na přelomu 15. a 16. věku**

Bohatí páni a rytíři se na Moravě zmocnili od dob husitských rozsáhlého majetku, který dříve patřil panovníkovi a církvi, a tím velmi posílili své postavení v zemi. Česko-uherské války v letech 1468 až 1478 jim přinesly nové zisky a od poslední čtvrtiny 15. století za vlády Matyáše Korvína a Vladislava Jagellovce se dostaly do jejich rukou další rozsáhlé plochy půdy.

Tím byla podstatně oslabena moravská královská města zastoupená na zemském sněmu, ke kterým se tehdy počítaly Brno, Olomouc, Jihlava, Znojmo, Uherské Hradiště a Uničov. Když byl 7. prosince 1478 ujednáán v Olomouci mír, kterým byly Vladislavovi přiznány Čechy a Matyášovi Morava, Slezsko a Lužice, pokusila se královská města hájit proti feudálnímu velkostatku své hospodářské, politické a právní postavení.

Města byla však slabá a 21. října 1486 se musila s pány a s rytíři dohodnout o kupování zemských statků od měšťanů a domů v městech šlechtou, o příslušnosti zmíněných statků k zemským a městským soudům a o odchodu poddaných z poddanských měst, městeček a vsí do měst královských. Smlouva nebyla dodržována, a když roku 1490

po smrti Matyáše Korvína byly Morava, Lužice a Slezsko opět spojeny s Čechami, vyložil Vladislav Jagellovec 17. prosince 1493 její některá ustanovení o příslušnosti sporů k zemským a k městským soudům, která bývala nejčastějším předmětem nesváru.¹⁾

Zkoumání obsahu vypočítaných dohod a nařízení pod zorným úhlem toho, komu prospívaly, vede k závěru, že zajišťovaly především zájmy feudálů a nečetné vrstvy nejbohatšího městského patriciátu. Daleko méně bylo v nich přihlédnuto k potřebám měst jako celku a vůbec nebylo pamatováno na střední vrstvu v městech a na městskou chudinu, které tvořily ohromnou většinu obyvatelstva královských měst a byly především interesovány na dobrém chodu výroby, na odbytu zhotoveného zboží a na laciném nákupu surovin a životních potřeb.

Královská města se několikrát pokusila jednat také o těchto otázkách, ale neměla úspěchu. Majitelé feudálních velkostatků nepřipustili ve výrobě, v obchodu a v nákupu surovin a životních potřeb takřka žádné omezování možností, které měli, a rozvíjeli je na velkou škodu zeměpanských městských obcí.

Všude na panstvích se rozmnožoval počet řemeslníků v poddanských městech a městečkách, kteří v nebývalé míře konkurovali výrobě a obchodu Brna, Olomouce, Jihlavy, Znojma, Uherského Hradiště a Uničova. Nechybějí ani případy, že šlechta a duchovní usazovali poddané řemeslníky i v bezprostřední blízkosti městských hradeb.

Hospodářské výsady královských měst byly omezovány, jejich obchodníci a kupci jdoucí na trhy byli zatěžováni zvětšenými i novými cly a mýty, na velkostatech se vařilo pivo, byly zvyšovány poplatky z majetku měšťanů před městskými hradbami, bylo porušováno milové právo a všude bujelo šenkování piva a vína v blízkém okolí města. Vyšší stavy činily též pokusy o nálev piva a vína uvnitř městských zdí, duchovní i šlechtické osoby dovážely pro svou potřebu do měst volně potraviny a množství lupičů a zemských škůdců olupovalo měšťany královských měst, když rozváželi své zboží na přespolní trhy.²⁾

Podívejme se, jak právě zmíněné události působily na Brno a jaká byla sociální struktura jeho obyvatel.

Zachované hlavní knihy berní a berní rejstříky dovolují zachytit stav města na konci česko-uherských válek roku 1477 a srovnat ho s poměry roku 1509, kdy se již schylovalo k velkým sociálním bojům, jež potom v letech 1520 až 1527 otřásaly Brnem. Závěry z citovaného berního materiálu plynoucí jsou velmi poučné.³⁾

Roku 1477 bylo v Brně celkem 857 domů, z toho 538 uvnitř hradeb a 319 v předměstích. Roku 1509 mělo Brno 865 domů, a to 507 ve vnitřním městě a 358 v předměstích.

Počet domů tedy v letech 1477 až 1509 klesl ve vnitřním městě o 31 a v předměstích se zvýšil o 39.

Brno nepotkala v uvedené době žádná živelná katastrofa, a proto úbytek domů v hradbách nebyl způsoben nějakým zásahem vyšší moci. Spíše k němu vedlo, že majitelé domů nemohli své reality pro zhoršované životní podmínky udržet, a proto některé budovy uvnitř města zůstaly neosazeny.

Zvýšení počtu objektů v předměstích o 39 bylo umožněno tím, že po uzavření olomouckého míru jejich vlastníkům nehrozilo, že budou připadeni pochoduujícími vojsky válčících stran. Roku 1365 bylo před městskými branami 391 domů a na počátku česko-uherských válek roku 1468 jich nebylo o mnoho méně. Za bojů byla brněnská předměstí spálena, a když nastal klid, zvolna se obnovovala, ale do první

čtvrtiny 16. století nedosáhla rozsahu, který měla před zahájením nepřátelství za vlády Jiřího z Poděbrad.⁴⁾

Roku 1477 bylo z 538 domů ve vnitřním městě 495 obydleno lidmi, kteří platili městskou berni, 3 patřily městu nebo státu a byly od daně osvobozeny, 32 náleželo duchovním institucím a 8 šlechtě. Roku 1509 bylo zdaněných měšťanských domů 461 a nezdaněných městských a státních budov 6, budov duchovenstva 33 a šlechtických realit 7.

V předměstích bylo roku 1477 zdaněných domů 291, 4 nezdaněné budovy duchovenstva a 24 různých lázní, mlýnů, sladoven, domů a dvorů, ze kterých byla vyměřována daň v bydlišti jejich majitelů ve vnitřním městě, nebo patřily Brnu a byly od daně osvobozeny. Roku 1509 podléhalo před branami lozunkům 328 domů, 6 neplatilo berni, poněvadž náležely duchovenstvu, a 24 měšťanských provozoven platilo v bydlišti jejich majitelů nebo byly městské a nepřispívaly na veřejná břemena (příl. id a zd).

Poměr zdaněných a nezdaněných budov se tedy v letech 1477 až 1509 podstatně nezměnil. Zato však nastaly velké přesuny mezi poplatníky, kteří je obývali.

Roku 1477 bylo v Brně celkem 990 poplatníků, roku 1509 se jich počítalo jenom 910. Ubylo tedy koncem 15. a na počátku 16. století 80 poplatníků. To je neklamným důkazem, že město nemělo příznivé podmínky rozvoje a že hospodářské poměry se v něm zhoršovaly.

Ještě plastičtěji to vynikne, když se podíváme na rozmístění poplatníků. Roku 1477 jich totiž bylo 661 ve vnitřním městě a 329 v předměstích, kdežto roku 1509 jich bydlilo uvnitř hradeb 567 a před hradbami 343. Klesl tedy jejich počet o 94 uvnitř městských zdí, kde bývala kdysi nejlepší možnost obživy, a stoupl o 14 v předměstích, kde vždycky bydlili chudší lidé. Byl tudíž zápas o získávání prostředků k obživě stále těžší a vytlačoval mnoho lidí ze středu města na periferii.

Tento soud plně podporuje srovnání jmění poplatníků sestavené v příloze 1a a 2a. Tam je totiž patrné, že roku 1477 bylo ve vnitřním městě 141 poplatníků bez jmění a že 42 jich mělo majetek od 3 do 10 hřiven, kdežto roku 1509 bylo nemajetných poplatníků 82 a jmění od 3 do 10 hřiven jich vykazalo 30.

Zůstalo tedy ze 183 nejchudších poplatníků ve vnitřním městě 112, tj. 71 jich ubylo. Vzpomeňme, že celkem zmizelo ze středu města 94 poplatníků. Z toho 71 patřilo k nejméně zámožným a zbývajících 20 najdeme mezi poplatníky s majetkem od 11 do 40 hřiven. Hospodářská stagnace města postihla tudíž nejtvrději chudé Brňany a zbavovala je možnosti uhájit živobytí uvnitř městských hradeb.

Stejný obraz vidíme v předměstích. Tam se sice zvýšil počet poplatníků o 14 z 329 na 343, ale roku 1477 mělo 147 předměstských zdaněných lidí majetek do 3 hřiven, a roku 1509 jich bylo 184, tj. o 37 více. Vzrostly tedy v předměstích jenom ty nejchudší vrstvy, ostatní zůstaly tímto růstem nedotčeny. Zato počet poplatníků bez domů se snížil v předměstích z 38 na 15.

Poplatníci bez jmění a lidé s majetkem do tří hřiven neměli sice takřka žádné nemovitosti, ale přece byli sociálně diferencováni. Ukazuje to přehled, kolik roku 1479 a 1510 zaplatili na berni, sestavený v příloze 1b a 2b.

Vidíme v něm, že roku 1479 bylo ve vnitřním městě 141 poplatníků bez jmění a že odvedli na berni 28 hřiven 12½ groše, kdežto roku 1510 dalo 82 osob 12 hřiven 39 grošů, tedy poměrně mnohem méně. Berní systém a výše zdanění zůstaly však zachovány. Z toho plyne, že berní schopnost těchto poplatníků velmi poklesla, čili že se silně zhoršilo jejich sociální postavení. Svědčí pro to i skutečnost, že roku 1479

platilo 11 nemajetných poplatníků lozunky od 31 do 72 grošů, kdežto roku 1509 byly od 31 do 36 grošů zdaněny jenom dvě osoby, které neměly nemovitosti.

V předměstích roku 1479 bylo 147 poplatníků s domy do tří hřiven zdaněno 10 hřivnami 16 groši a 38 podruhů 1 hřivnou 26 groši. Roku 1510 však zaplatilo 184 lidí s domy do tří hřiven jenom 9 hřiven 63 groše a 15 podruhů odvedlo 48 grošů. Snížila se tedy daňová kapacita nejchudších poplatníků v předměstí ještě více než lidí jejich kategorie uvnitř hradeb a ve stejném poměru klesla i jejich životní úroveň.

Roku 1477 mělo z 661 poplatníků uvnitř hradeb 495 vlastní dům a 166 bydlilo v nájmu. Roku 1509 žilo ve vlastních domech 461 zdaněných lidí a 106 jich bydlilo v cizích budovách. Zhoršená hospodářská situace vylidňovala vnitřní město a poplatníci z něho odcházeli jinam, kde měli lepší životní podmínky.

Poněkud jiné byly poměry v předměstích. Tam se roku 1477 napočítalo 291 poplatníků s domy a 38 podruhů, kdežto roku 1509 bylo majetníků domů 328 a podruhů 15. Vzrostl tedy počet předměstských poplatníků s domy o 37. Domy na předměstí byly však malé, přízemní budovy spleené z hlíny a ze slámy; byly postaveny proto, že již nehrozilo nebezpečí válečného vpádu, a ani zdaleka nenahrazovaly to, co Brno na přelomu 15. a 16. věku ztratilo pro nepříznivé hospodářské poměry uvnitř svých obranných zdí.

Ještě poučnější je pohled na přílohy 1a a 2a, které ukazují, že roku 1477 bylo v předměstích 147 poplatníků s domy, jež neměly cenu ani 3 hřivny, a proto nebyly vůbec odhadovány, a že do roku 1509 se počet těchto poplatníků zvýšil na 184, tj. o 37. Případá tudíž vzestup poplatníků s vlastní střechou nad hlavou na osoby v nejubožejších domcích a domečcích, které se skromně krčily v bídných ulicích před pyšnými baštami středověkého Brna a ani neskrývaly nouzi svých majitelů.

Za války v roce 1477 přiznalo 990 poplatníků za 47 854½ hřivny majetku, roku 1509 vykázalo 910 Brňanů 50 428½ hřivny jmění, tj. o 2574 více. Na první pohled by se zdálo, že brněnští měšťané a obyvatelé za míru bohatli.

Ale nepatrný vzrůst zdaněného jmění se objeví v jiném světle, když uvážíme, že roku 1468 v době vlády Jiříka z Poděbrad měli v Brně 60 294½ hřivny. To znamená, že za česko-uherských válek utrpěli velké ztráty, nevyrovnali je a nově získaných 2574 hřiven byla jenom nepatrná náhrada škod, jež připravily brněnské poplatníky o plnou šestinu jejich nemovitostí, většinou vinic, a vzaly jim tak šestinu jejich někdejších příjmů.

Bylo by zbytečné zdůrazňovat, že to snížilo výnos Brňanů z pozemkové renty, do které ukládali přebytky získané řemeslem a obchodem. Skutečnost, že Brňané v letech 1477 až 1509 nemohli již ukládat do pozemkové renty tolik přebytků jako předtím, nepochybně pak dosvědčuje, že řemesla a obchod nevnášely ve zmíněné době tolik jako od husitského revolučního hnutí do odboje Brna proti Jiřímu z Poděbrad, a že se proto celková životní úroveň v Brně po česko-uherských válkách již nevrátila na onu výši, které dosáhla na sklonku vlády kališnického krále.

Podívejme se, jak snížení životní úrovně postihlo tři vrstvy, na které se pravidelně dělí obyvatelstvo našich měst: městskou chudinu, řemeslníky a živnostníky a patriciát.

K městské chudině patří lidé, kteří nemohli samostatně vyrábět nebo provozovat živnost a byli pro svou nemajetnost nuceni hledat pramen obživy v závislém postavení. Pokud takoví lidé byli zapsáni v berních knihách a rejstřících, jsou přehledně zachyceni v příloze 1c a 2c.

Roku 1477 patřilo k městské chudině zachycené v berním materiálu 236 poplatníků, kteří měli 379½ hřivny. Roku 1509 se počítalo z řad městské chudiny 240 poplatníků a jejich jmění činilo 456 hřiven.

Uvažme, že v uvedených letech počet poplatníků klesl o 80 z 990 na 910. Městská chudina se však rozmnožila o 4 berní jednotky. To znamená, že hospodářská stagnace v Brně zasáhla majetnější vrstvy, srážela je mezi městskou chudinu a zvyšovala tak sociální napětí v městě.

I uvnitř městské chudiny nastaly však jisté přesuny. Roku 1477 se k ní počítalo ve vnitřním městě 42 nemajetných podruhů, roku 1509 se jejich počet snížil o 15 a klesl na 27. Byla tedy městská chudina zhoršením hospodářské situace vytlačována z městských hradeb na okrajová osídlení, jak o tom byla již řeč.

V předměstích je roku 1477 v berním materiálu zapsáno z městské chudiny 162 poplatníků s vlastním domkem a 32 podruhů, roku 1509 se jich počítá 202 s obydlím a 11 v nájmu. Zvýšil se tedy počet osob s domkem o 40 a počet podruhů klesl o 21.

Přece však nelze soudit, že by se sociální postavení chudiny zlepšilo. Ukazuje k tomu skutečnost, že roku 1477 mělo 125 poplatníků z řad městské chudiny domky oceněné na méně než 3 hřivny a že do roku 1509 jejich počet stoupl o 36 na 161. Jsou tedy v těch 40 poplatnících s vlastním domkem, kteří přibyli, zahrnuti hlavně osoby s nejubožejšími budovami, jaké v Brně vůbec byly, a jejich stavbu umožnil mír, a ne zlepšená hospodářská situace jejich majitelů.

Na tom nic nemění skutečnost, že berní odhad jmění předměstské chudiny stoupl v letech 1477 až 1509 z 379½ hřivny na 456. Je totiž třeba uvážit, že ve stejné době se zvýšil zdaněný majetek Brňanů ze 47 854½ na 50 428½ hřivny. Proti těmto číslům je částka odhadnutá u nejnižší vrstvy v Brně směšná maličkost, která jenom dokumentuje, v jak špatném hospodářském postavení chudina žila.

A to ještě je třeba uvážit, že v berním materiálu poznáváme nejlépe situované příslušníky chudiny, kteří něco platili nebo o kterých výběrčí lozunků předpokládali, že by platit mohli. Chudina, která vůbec daně neplatila, a byla tedy sociálně nejslabší, není v berních knihách a rejstřících vůbec zanesena a vrátíme se k ní až při stanovení počtu brněnských obyvatel.

Druhá městská vrstva byli řemeslníci a živnostníci. K těm patří lidé, kteří měli výrobní prostředky, provozovali samostatně řemeslo či živnost nebo žili z renty a vlastnili majetek do 150 hřiven. Jejich přehled se najde v příloze 1c a 2c a pro zjednodušení užívám pro ně v dalším výkladu jenom pojmenování řemeslníci.

Roku 1477 bylo řemeslníků 685 a měli za 27 845½ hřivny jmění. Roku 1509 jsem jich napočítal 577 s majetkem 24 027½ hřivny.

Klesl tedy počet řemeslníků o 108 a jejich majetek se snížil o 3818 hřiven. Slyšeli jsme již, že v té době ubylo v Brně 80 poplatníků. Celý tento úbytek padá na vrub řemeslníků, ba byl dokonce v jejich řadách o 28 samostatných mistrů překročen a provázen snížením majetku v době, v níž celkové jmění Brňanů o 2574 hřiven stoupl. To neklamně dosvědčuje, že hospodářské ztráty města nejtíže dolehly na řemeslníky, podstatně zhoršily jejich společenské postavení a zvýšily tím sociální napětí uvnitř jejich vrstvy.

Ve vnitřním městě roku 1477 bylo 426 řemeslníků s vlastními domy a s majetkem 24 073 hřiven, kdežto 124 jich žilo v nájmu a měli 763½ hřivny. Do roku 1509 klesl počet řemeslníků s vlastními domy o 58 na 368 a jejich majetek se snížil o 3829½ na 20 243½ hřivny, zatím co počet řemeslníků bydlících v nájmu se zmenšil o 45 na 79 a jejich jmění ubylo o 37 hřiven na 626½ hřivny.

Celkem tedy zůstalo ve vnitřním městě z 550 řemeslníků jenom 447 a jejich majetek se snížil ze 24 836½ na 20 870 hřiven. Ubyly jim tedy 103 zdaněné osoby, ztratili 3966½ hřivny a pohled na přílohu 1c a 2c ukazuje, že nejvíce byli postiženi ti, kteří měli nejméně majetku.

Sly tedy všechny ztráty řemeslníků na účet těch, kteří bydlili uvnitř městských hradeb, a postihovaly hospodářsky nejslabší. Z toho plyne, že sociální napětí v řemeslnické vrstvě dosáhlo nejvyšší intenzity ve vnitřním městě, kde se před hospodářskými ztrátami Brna řemeslníkům nejlépe dařilo, že chudí řemeslníci měli mnoho a mnoho příčin k trpkým stížnostem, že se jenom s největší námahou drželi nad hladinou a že s obavami očekávali okamžik, kdy je nesnesitelný tlak poměrů smete tak, jako se to stalo jejich 103 druhům, kteří nenávratně zmizeli v propadlišti společenské deklasifikace.

Méně byli postiženi řemeslníci v předměstích. Těch roku 1477 bylo 135 a vlastnili 3009 hřiven, roku 1509 se jich najde 130 s majetkem 3157½ hřivny. Postavení předměstských řemeslníků zůstalo tudíž přibližně stejné, ale poněvadž bylo vždycky špatné, nebyli pravděpodobně spokojeni se svým osudem.

Nadto se roku 1477 díváme na jejich situaci uprostřed války, v níž utrpěli těžké ztráty, a za čtyřicet let potom nevidíme, že by si nahradili své škody. Zůstalo tudíž postavení řemeslníků před městskými hradbami na úrovni, na kterou bylo sraženo za těžkého zápasu s Uhrami, a již se nad ní nepozvedlo. Proto lze plným právem předpokládat, že předměstští řemeslníci nebyli o nic méně radikálně naladěni než jejich druhové za městskými hradbami.

Chudí řemeslníci ve vnitřním městě i v předměstích se svým sociálním postavením velmi přibližovali té části městské chudiny, která byla zapsána v berním rejstříku. Nesnesitelný hospodářský tlak je s ní srážel dohromady a v příštích kapitolách nejednou uvidíme, jak drobné řemeslnictvo tvoří s chudinou radikální křídlo v boji proti patricijské správě města.

Někdo snad namítne, že řemeslníci se roku 1477 koncentrovali v městě proto, že byla válka, která ohrožovala předměstí, a že jakmile ustaly boje a pominulo nebezpečí nepřátelských operací, odcházeli před městské hradby. Tuto námitku však dokonale vyvrací skutečnost, že roku 1468 před česko-uherskými válkami bylo ve vnitřním městě mnohem více řemeslníků i jiného obyvatelstva než v roce 1477 a že předměstská osídlení byla zalidněna úměrně k jeho počtu.

Poslední vrstva, k níž obrátíme pozornost, je patriciát. K tomu patřili měšťané, kteří měli výrobní prostředky, provozovali samostatně řemeslo nebo živnost, nebo žili z renty, měli větší majetek než 150 hřiven a ovládali správu města. Bližší poučení o nich je v příloze 1c a 2c.

Roku 1477 se najde v Brně 69 poplatníků, kteří měli jmění od 151 do 894 hřiven a patřilo jim celkem 19 629½ hřivny. Roku 1509 bylo ve městě 93 lidí s majetkem od 151 do 678 hřiven a vykazali celkem 25 945 hřiven. Zvýšil se tudíž počet nejzámožnějších brněnských měšťanů o 24 a jejich jmění stoupl o 6315½ hřivny.

V dobách, kdy se jejich stav zvyšoval a kdy se rozmnožoval jejich majetek, všechny ostatní vrstvy ztrácely. Zatím co oni bohatli, druzí chudli a mnozí klesali pod společenskou úroveň své vrstvy. To podněcovalo městskou chudinu a řemeslníky proti patriciátu, který byl ostatně vždycky velmi málo oblíben, a dráždilo je to k odporu, jenž za určité konstelace nabyl velmi aktivních forem.

Ale ani patriciát se úplně nevyhnul hospodářskému tlaku, který doléhal na město. Roku 1477 připadalo na jednoho patricijského poplatníka více než 284½ hřivny,

roku 1509 však jenom necelých 279 hřiven. Nadto roku 1477 měl nejbohatší brněnský měšťan 894 hřiven, roku 1509 však jenom 678 hřiven.

Měl tedy patriciát také potíže, které plynuly z celkové hospodářské situace, a i když je překonával daleko lépe a nepoměrně snadněji než ostatní vrstvy, přece nezabránil jistému snížení svých zisků. To mělo vliv na soudržnost patriciátu a ve spojení s volbou konšelů způsobovalo, že vládnoucí vrstva nebyla jednotná a tím se oslabovala. V následujících kapitolách o tom najdeme četné doklady.

Vyjádříme-li v procentech poměr mezi jednotlivými vrstvami zapsanými v berním materiálu, vidíme, že roku 1477 bylo v Brně z poplatníků 23,83 % městské chudiny, 69,20 % řemeslníků a 6,97 % patriciátu. Roku 1509 se zvýšil podíl chudiny a patriciátu a klesl počet řemeslníků tak, že bylo 26,37 % chudiny, 63,42 % řemeslníků a 10,21 % patriciátu.

Stav příslušníků střední vrstvy tedy klesl a nejchudší a nejbohatší se množili. Je jisté, že to zvyšovalo sociální napětí a radikalizovalo postižené.

A k tomu se nesmí zapomínat, že nebyla vzata v úvahu celá městská chudina, o které bude teprve řeč, ale že jsme se setkali jenom s její nejlépe situovanou částí zanesenou v berních knihách a rejstřících, jež se nezmiňují o nejhůře sociálně postavených. Až si všimneme městské chudiny v plném počtu, změní se podstatně k horšímu poměr, který vyplývá z čísel získaných z berního materiálu.

Na podkladě toho materiálu se totiž lze pokusit také o odhad, kolik bylo v Brně obyvatel. Výpočty, k nimž se tak dojde, nejsou ovšem ani zdaleka tak přesné jako výsledky statistického sčítání, a mohou být proti nim pronášeny četné, velmi závažné námitky. Ale čísla, která získáme, dovolují aspoň s jistotou pravděpodobností určit, jak bylo město přibližně veliké, a proto jsou důležitým prostředkem našeho poznání. Předpoklady, za kterých byl počet obyvatel počítán, jsou vyloženy v příloze 1d a 2d. Na tomto místě jenom ještě jednou zdůrazňuji, že všechna čísla za těchto předpokladů vypočítaná se týkají osob zapsaných v berním materiálu, ne všech obyvatel.

Celkem bylo v Brně roku 1477 asi 4965 obyvatel zapsaných v berním materiálu. Do roku 1509 se jejich počet snížil na 4614 lidí, čili klesl o 351 osob.

Na první pohled by se zdálo, že je to snížení nepatrné. Objeví se však v jiném světle, když přihlídneme k rozvržení obyvatel na vnitřní město a předměstí a na jednotlivé vrstvy.

Uvnitř městských hradeb roku 1477 žilo asi 3294 lidí a před hradbami jich bylo kolem 1671. Roku 1509 však mělo vnitřní město jenom 2869 a předměstí 1745 obyvatel. Klesl tedy počet Brňanů ve vlastním městě o 425 a v předměstích se zvýšil o 74. Souviselo to se ztíženými životními podmínkami v hradebním pásu, jež vyháněly mnoho chudých rodin na okrajová osídlení, kde byla možnost obživy v zemědělství a na vinicích, která v ulicích městského jádra chyběla.

Podívejme se nyní, jak na uvedeném počtu obyvatel participovaly jednotlivé vrstvy včetně celé městské chudiny, pokud je v berním materiálu.

Roku 1477 patřilo k chudině 1436, k řemeslníkům 3206 a k patriciátu 323 osob. Roku 1509 se zvýšil počet městské chudiny na 1479 a patriciátu na 435 lidí, kdežto řemeslníci klesli na 2700 hlav.

Vyjádřeno v procentech bylo roku 1477 městské chudiny 28,94 %, řemeslníků 64,56 % a patriciátu 6,50 %. Roku 1509 se počítalo k městské chudině na 32,05 %, k řemeslníkům 58,52 % a k patriciátu 9,43 % všech brněnských obyvatel.

Velmi poučná jsou poměrná čísla o rozdělení příznaného majetku na jednotlivé vrstvy. Roku 1477 z něho připadalo na městskou chudinu 0,79 %, na řemeslníky

58,20 % a na patriciát 41,01 %. Potom nastaly velké majetkové přesuny a roku 1509 měla chudina 0,90 %, řemeslníci jenom 47,65 %, ale patriciát zato 51,45 % všeho příznaného jmění (příloha 1d a 2d).

Ztratila tedy střední vrstva plných 10,55 % svého majetku ve prospěch patriciátu a ti nejhudší byli nejvíce postiženi. Ale ani středně zámožní řemeslníci a živnostníci se nevyhnuli těžkým ztrátám, kdežto patriciát získával. Je přirozené, že to nenesli lehce, jejich mluvčími byly cechy, a proto se poměr cechů k patricijské správě města stále víc a více přiosťoval.

Uvedená čísla korigují počty získané na podkladě poplatníků zapsaných v berním materiálu a ještě názorněji prokazují, jak přibývalo chudiny a patriciátu a ubývalo střední vrstvy. Její nepříznivé postavení na přelomu 15. a 16. věku plyne též z jejího rozdělení na vnitřní město a předměstí. Zatím co roku 1477 žilo uvnitř hradeb 2574 (51,84 %) a v předměstích 632 (12,72 %) jejich příslušníků, bylo jich roku 1509 ve vnitřním městě již jenom 2092 (45,34 %) a před branami 608 (13,18 %). Bližší poučení se o tom najde v příloze 1c a 2c.

Z městské chudiny byli nejlépe situováni ti, kteří skutečně platili nějakou berní. Roku 1477 se mohou odhadovat příslušníci jejich rodin na 1104 osoby, z toho 196 ve vnitřním městě a 908 v předměstích. Naproti tomu roku 1509 se jejich počet zvýšil na 1123, ale klesl uvnitř hradeb na 126 a stoupl před branami na 996.

Závěry z toho plynoucí byly již učiněny, a proto stačí připomínka, že další skupinou městské chudiny byli různí hospodáři, domovníci, služebníci, podomci, pacholci, služky, kuchařky, scholáři a famulové v domech šlechty a duchovenstva ve vnitřním městě. K roku 1477 jich bylo asi 202, roku 1509 přibližně 217. Výčet jejich zaměstnání ukazuje, že byli nemálo sociálně diferencováni a podle toho se řídil také jejich postoj k otázkám, které jsou řešeny v dalších kapitolách tohoto článku.

Velmi silně byli zastoupeni v městské chudině námezdně pracující tovaryši, učedníci, pacholci, děvečky, nádeníci, podruzi a jiní, na které nebral berní materiál zřetel. Jejich počet nelze zjistit z berních knih a rejstříků. K jisté představě, kolik jich skutečně bylo, se dospěje teprve výpočtem, kolik žilo v Brně všeho obyvatelstva, jak je o tom zmínka v příloze 1d. Na tomto místě stačí upozornění, že městské chudiny bylo v Brně mnohem více, než kolik jí bylo zachyceno ve výpočtech učiněných na podkladě berního materiálu, a že i v číslech použitých pro řemeslníky a patriciát jsou zahrnuti někteří její příslušníci.

Městská chudina byla nejhůře postavenou vrstvou v Brně, kde pracovala za nepředstavitelně nízkou mzdou. Její vzestup za současného úbytku řemeslníků napovídá, že se zmenšovala její pracovní příležitost, poněvadž mizeli lidé, kteří mohli být jejími zaměstnavateli.

To nevyvážil přírůstek zaměstnavatelů z řad rozmnoženého patriciátu, a proto nutno soudit, že chudina si opatrovala práci velmi těžce. Nasvědčuje tomu i okolnost, že se přesunovala z města na předměstí, kde byly dvory a vinice, jež potřebovaly zemědělské dělníky, a stávaly se útočištěm těch, kteří nenalezli zaměstnání uvnitř městských hradeb.

Proto lze plným právem tvrdit, že chudina byla postižena hospodářskými potížemi Brna stejně, jako tomu bylo u řemeslníků. Tak dvě široce rozvětvené městské vrstvy trpěly a ztrácely, zatím co třetí, slabá počtem, ale silná hospodářsky a politicky, se rozmnožovala a získávala. Za této situace se snadno rodilo spolenectví utlačovaných proti těm, kteří ovládali hospodářství i správu města a řídili je k svému prospěchu. Kruh se uzavřel a situace zrála k otevřenému konfliktu.

2. Spory mezi brněnským patriciátem o porušování městského zřízení

Někteří příslušníci bohatého patriciátu nepokládali koncem první čtvrtiny 15. stol. své zájmy za dostatečně zabezpečené, když je v duchu městského práva střežily orgány hospodářsky a politicky zatlačovaného města. Využívali potíží Brna, zvláštěních poměrů v královské radě osazené většinou cizinci a svých dobrých vztahů k Ludvíkovu dvoru a pokoušeli se prostřednictvím panovníka dosáhnout některých výhod, které odporovaly základním principům městského zřízení.

Purkmistr a rada se ostře bránili proti takovým členům vrstvy, k níž sami patřili, a podnikali všechny kroky, aby hospodářské a politické ztráty způsobené městu šlechtou a duchovenstvem nebyly ještě zvyšovány výjimečným postupem zámožných měšťanů.

Konšelé i patricijská oposice proti městské správě se přitom ucházeli o podporu brněnské obce, a tak z jejich vnitrostranických rozporů rostl význam řemeslníků a městské chudiny.

Když po 25. červenci 1520 meškal král Ludvík v Bratislavě, chystaje se na cestu do Čech, k níž pro vypuknutí morové rány nedošlo, vyžádali si brněnští měšťané Jeroným Polczmacher a František Freysinger od něho vynětí z jurisdikce městské rady, aniž opustili město. Polczmacher se přitom odvolával na králova sestřence Jiřího, markraběte braniborského, oč se opíral Freysinger, nevíme.⁵⁾

Polczmacher měl dům na dnešním náměstí 25. února a vinice, všechno oceněné pro berní účely na 598 hřiven, a roku 1522 získal k tomu ještě menší dům v nynější Jesuitské ulici odhadnutý na 25 hřiven. František Freysinger byl majitelem domu na náměstí Svobody a vinic v ceně 464½ hřivny a menšího obydlí v České ulici za 15½ hřivny.⁶⁾

Oba patřili k nejbohatším brněnským měšťanům a jejich neslýchaný skutek, kterým se rušila pravomoc města nad vlastními měšťany, vzbudil v Brně velké pobouření. Polczmachra vzala zato městská rada na zápis a na Freysingra přišel žalovat purkmistrovi a konšelům vlastní otec, jenž také synovi zabránil, aby se odvolal ke králi, když se městská správa postavila proti jeho exempci z pravomoci brněnských úřadů. Zato však mladý Freysinger podle znění královského mandátu odepřel radě všechnu poslušnost a společně s Polczmachrem utvořil v městě skupinu svých stoupenců, která se postavila proti purkmistrovi a konšelům.

Ti reagovali velmi ostře, ale Polczmacher se obrátil o pomoc k Ludvíkovi a vyžádal si jeho list na městskou radu. Když mu chtěla rada oznámit obsah listu a pozvala ho na radnici, nepřišel, odvolávaje se na své vynětí, a Brňané to hned po poslech sdělili panovníkovi. Král 7. září 1520 vyslovil sice podivení nad tím, že Polczmacher se nedostavil na radnici, ale chtěl, aby konšelé propustili svého odbojného měšťana ze zápisu a dali ho na záruku rukojmích.⁷⁾

Městská rada pojímala situaci velmi vážně. Aby odklidila nebyvalé omezení své pravomoci, poslala na Ludvíkův dvůr do Budína městského písaře Jana Munku z Ivančic, městského radního Vavřince Remera a zástupce obce Pavla Leba.

Přítomnost posledního dosvědčuje, že proti porušení úplnosti městské jurisdikce nevystupovala jenom brněnská správa, nýbrž také brněnská obec, která na důkaz své solidarity s radou připojila ke zmocněncům purkmistra a konšelů též svého mluvčího. Z toho plyne, že skupina kolem Polczmachra a Freysingra měla své přívržence v řadách vládnoucího patriciátu, který se pro vnitřní rozpory štěpil, ale že se

proti ní stavěla většina řemeslníků a městské chudiny, jejichž zájmy bývaly prosazovány ve shromážděních obce.

Poslové dostali na cestu 20 kop a 130 uherských dukátů, tedy velké peněžité prostředky, a měli kromě případu Polczmachrova a Freysingrova projednat u krále ještě několik menších věcí a výkup pozemků na Cimplu, tj. na východním svahu Žlutého kopce, kde Ludvík 3. ledna 1520 povolil Brnu zřídit přes Špilberk vodovod.⁸⁾ Munka, Remer a Leb vyjeli v neděli 20. ledna 1521 z Brna, v noci se dostali do Znojma, v pondělí dorazili do Hollabrunnu na rakouské půdě a v úterý v noci byli ve Vídni.

Tam se měli setkat se svým známým Mikulášem z Pöltnerbergu, ale poněvadž se opozdili, Mikuláš odešel a čekal je na cestě. Zdrželi se ve Vídni tři dny, s velkými obavami se dověděli, že jejich protivníci je chtějí dát vsadit na královském dvoře do vězení, vzali s sebou podle přání rady nejmenovaného licenciáta práv, ráno v sobotu 26. ledna vstoupili na Dunaji na loď a po vodě pluli do Budína.

Zrána v úterý 29. ledna se ucházeli o slyšení u uherského kancléře Ladislava Salkana, biskupa jagerského, ale poněvadž nemohli být hned přijati, šli napřed k vlivnému členu královské rady Jiřímu Szakmárymu, biskupovi v Pětikostelí. Ten je vlídně přijal, slíbil jim pomoc a radil, aby si dobře uvážili své obranné prostředky a své řeči a hájili pak to, co přednesou.

Po návštěvě u Szakmáryho byli zavoláni k audienci k uherskému kancléři. Měli značný úspěch při jednání o Polczmachra, ale v záležitosti Freysingrově se choval Salkan odmítavě a přesvědčoval brněnské posly, že se musí ospravedlnit a hájit.

Hned po rozmluvě s kancléřem navštívili ještě králova hofmistra a pokladníka Jana Bornemissu, mocného člena královské rady a jednoho z poručníků, které Vladislav Jagellovec ve své závěti z 11. března 1516 ustanovil svému nezletilému synovi v Uhrách. Bornemissa mluvil s brněnskými posly v přítomnosti probošta a doktora Jakuba Pisa a prozradil jim, jak Polczmacher v Bratislavě vymáhal od krále své vynětí a jak slíboval, že si přinese listiny braniborského markraběte Jiřího.

Po úspěšně vyplněném dni začali poslové ve středu 30. ledna své jednání s Bornemissou, s nímž v úterý skončili, a ukázali mu listiny markraběte Jiřího. Bornemissa se jim velmi divil a byl jimi překvapen. Řekl, že král mu nic nepověděl o svém mandátu, a pak radil, aby poslové prohlásili, že listiny ctí, že je poslouchají, že však Polczmacher a Freysinger by musili opustit své nemovitosti, a že se nemá bouřit, ale jednat uctivě, poněvadž tím se více dosáhne. Sám slíbil Brňanům všechnu podporu.

Stejnou slibu dosáhli hned potom u sekretáře kancléře Petra Karlackého, ale nepožádali u kancléře. Čekali na něho až do pozdní noci a pak jim pouze řekl, že je o nich informován, aby čekali do zítřka.

Poslové poznali, že kancléř jim není přízniv, a proto ještě téhož večera vyhledali znova Bornemissu a vyprosili si na něm, aby jim pomohl k audienci u krále. Mluvili s Bornemissou v přítomnosti Jakuba Pisy a měli pak příležitost vyložit celou věc ještě samému Pisevi a ukázat mu listiny. Pise jim prozradil, že Bornemissa, kancléř a on mají u krále vliv, a slíbil jim svou pomoc.

Když si tak připravili cestu u vlivných členů královské rady, byli ve čtvrtek 31. ledna přijati samým Ludvíkem. O Polczmachrovi jim král bez námahy slíbil, že Brno do dvou dní osvobodí od tíživé exempce. Ale u Freysingra těžce nesl, že se poslové vzpírají jeho vůli, a stěžoval si, že Brno zabránilo Freysingrovi odvolat se ke králi.

Poslové odpověděli, že Ludvíkovy listy byly přijaty s náležitou úctou, ale že Freysinger klamně informoval krále před jejich vydáním, že požadoval vynětí z městské jurisdikce bez vědomí svého otce, že jeho otec mu zabránil, aby se odvolal ke králi, a že jeho otec sám oznámil radě, co jeho syn učinil. V dalším výkladu brněnští zmocněnci přednesli, že Freysinger neposlouchá purkmistra a radu, že nechodí po obeslání na radnici a provádí své, že přišel nenáležitě na Narození Páně s listinami k purkmistrovi a chtěl, aby byl svolán senát, nedbaje starých zvyklostí, a že si tvoří v městě proti brněnské radě skupinu stoupenců.

Nakonec městští vyjednaváči mladému panovníkovi předestřeli, že Freysinger je teď vlastně bez vrchnosti, poněvadž nepatří ani pod jurisdikci města, ani pod pravomoc zemského soudu, ani pod správu nějakého feudála, a že tudíž kdyby vedl soudní spor, nemá ho vlastně kdo soudit. Ludvík byl důsledkem udělené exempce zřejmě překvapen, přijal výklad Brňanů milostivě, ale nedal žádnou určitou odpověď.

Po audienci u krále poslové jeden den odpočívali a v sobotu 2. února vyjednávali s kancléřem o vykoupení pozemků pro vodovod na Cimplu. Jednání probíhalo hladce. Brňané nabídli, že sedlákům, kteří tam mají pozemky, zaplatí 600 zl., kancléř s tím souhlasil a slíbil, že kdyby o to vypukl spor, bude ho sledovat.

Mnohem hůře stála pro Brno záležitost s Freysingrem. Poslové o tom mluvili v neděli 3. února dvě hodiny s kancléřem a v pondělí s kancléřem a s Bornemissou, ale oba se vymluvili na nával práce a odkázali brněnské zástupce na sekretáře Karlackého.

Ve středu 6. února dostali zmocněnci rady královu odpověď. V záležitosti Polczmachra byla příznivá. Ludvík svěřil její vyřízení zemskému hejtmanovi Arklébovi z Boskovic a zemskému soudu, slíbil, že kdyby nebyla skončena v termínu, rozhodne ji sám, a stanovil, že se nic nesmí učinit proti městským privilegiím.

To byl úplný ústup se zachováním reputace majestátu a Brno mohlo být spokojeno. Hůře tomu bylo s vynětím Freysingra. Kvůli tomu chtěl Ludvík poslat zvláštního svého důvěrníka a do té doby neměl Freysingra a jeho spojence nikdo obtěžovat. To hrozilo dlouhými průtahy a nejistým koncem, a proto poslové žádali hned za rozhodnutí, ukazující na nebezpečí a náklady, které z toho vyplynou, ale nepochodili.

Proto ve čtvrtek a v pátek 7. a 8. února jednali znovu s kancléřem, v neděli 10. února s biskupem v Pětikostelí Jiřím Szakmárym a v úterý 12. února opět s kancléřem a Bornemissou. Jejich houževnatá snaha měla konečně ráno ve středu 13. února úspěch a sekretář Karlacký jim oznámil, že Brno bude osvobozeno od nároků Polczmachra a Freysingra, že královská kancelář napíše i pánům z Lomnice o šenkování vína na Špilberku a že pozemky na Cimplu mohou být zakoupeny za 600 zlatých.⁹⁾

Tak bylo Brno zbaveno nevidaného vynětí dvou svých měšťanů z pravomoci městských orgánů, ale městská rada si dlouho neoddechla. Polczmacher a Freysinger jí brzy potom připravili jinou nemalou potíž.

Freysinger se ucházel o Dorotu Schallerovou, vdovu po zámožném měšťanu Bernardovi Schallerovi, a využívaje svých styků na královském dvoře, opatřil jí před svatbou Ludvíkův mandát, že může zůstat poručnicí svých dětí z prvního manželství i po provdání. Potom se s ní v první polovici roku 1522 oženil a za hodinu po svatbě zemřel.¹⁰⁾

Vyžádaný mandát byl v příkrém rozporu s ustanoveními slavné Knihy brněnských kmetů písaře Jana, dokončené po roku 1355, kterou se řídilo Brno i mnoho měst

a městeček střední, jižní, západní a východní Moravy. V Knize se totiž výslovně pravilo, že vdova je poručnicí svých dětí jenom do nového provdání a potom že přísluší péče o sirotky městské radě.¹¹⁾

Město bylo na Knihu velmi hrdé, udělovalo podle ní právní naučení jako odvolací stolice, a proto neslo velmi těžko porušení jejích předpisů. Kromě toho byla brněnská rada výsadou Schallerové připravena o poručnictví nad bohatými sirotky a bála se, že by příkladu zmíněné měšťanky následovali další.

Schallerová pak hned chtěla po městu 200 zl., o kterých tvrdila, že jí z titulu poručnictví patří. A konečně, jak ve svých Pamětech napsal městský písař Jan Munka z Ivančic, Jeroným Polczmacher a jeho společníci si vedli nestoudně a popouzeli proti radě obec, takže by byla málem vznikla mezi městskou správou a obcí kvůli poručnictví a 200 zl. Schallerové roztržka.¹²⁾

Rozpory mezi vládnoucí vrstvou měly tedy odezvu mezi řemeslníky a chudinou. Polczmacher, když ztratil své vynětí z městské jurisdikce, postupoval proti městské radě jiným způsobem a získával stoupence v obci, která se sice v jeho vlastním sporu postavila proti němu, ale měla mnoho příčin k nespokojenosti se správou Brna, a proto byla snadno přístupna agitaci proti konšelům. Schallerová si dovedla opatřit též podporu olomouckých přísežných, kteří kvůli ní poslali více než třikrát poselstvo na královský dvůr.

Výsledkem těchto zákroků bylo několik královských mandátů, aby brněnská rada šetřila udělené výsady a aby pod přísnými tresty vyplatila Schallerové 200 zl. Schallerová je mnohokrát po purkmistrovi žádala, ale konšelé tvrdili, že jí nejsou nic dlužní. Nakonec pod dojmem přísných rozkazů panovníka si pozvali na radnici jako svědky Lacka z Lomnice, Zikmunda Váleckého z Mírova a Jana Kotounského z Otěšic a před nimi prohlásili, že sice nejsou Schallerové ničím povinni, že však jí z poslušnosti vůči králi vyplatí 200 zl.

V tu dobu Polczmachrova skupina měla v obci tolik stoupců, že se rada cítila ohrožena a rozhodla se poslat kvůli Schallerové poselství na královský dvůr do Budína. Vedl je opět městský písař Jan Munka z Ivančic, dostalo na cestu 22 dukátů, vyjelo z Brna v sobotu 22. června 1521 a v neděli večer bylo již ve Vídni. V úterý odamtud odešlo a ve středu 26. června za velké nepohody dorazilo do Budína.

Ve čtvrtek potom se ucházelo o slyšení u uherského kancléře a jagerského biskupa Ladislava Salkana, ale nemělo štěstí, poněvadž kancléř jednal o Turcích a se sedmihradským vévodou Janem Zápolským. Také v pátek vidělo kancléře jenom krátce a dostalo od něho odpověď, že listiny Schallerové nečetl a že si od nich vyžádá opis od sekretáře Petra Karlackého, kterého mají brněnští zmocněnci navštívit. Karlacký věděl všechno a po výkladu slíbil Brňanům, že se přimluví u krále, aby nebyl proti městským privilegiím.

V sobotu 29. června byl však sekretář zaměstnán a s kancléřem se poslové jenom setkali. Teprve v neděli si pro ně sekretář poslal a městský písař Munka mu vyložil podstatu sporu. Hned potom předložil kancléři písemný rozklad, ale ten po jeho přečtení prohlásil, že není ničím přesvědčen, že by král ve věci Schallerové něco učinil proti privilegiím Brna.

V pondělí 1. července byli poslové přijati králem. Oslovili ho vybranou řečí, vyložili mu předmět sporu, zdůraznili svou poslušnost a uvedli, že královské mandáty odporují městským právům, privilegiím, Knize brněnských kmetů a zemskému míru, že Schallerová nemá nárok na poručnictví, že je marnotratná, že jí dali 200 zl. z prostředků města a že bez dohledu rady nikdo nestřeží zájmy sirotek.

Potom odevzdali panovníkovi výpis z Knihy brněnských kmetů. Když ho přečetl, ptal se, je-li z městských privilegií. Poslové podali výklad o Knize a poukázali na svá práva, zvyklosti, dosavadní praxi a zemské právo. Nato se Ludvík zeptal, jsou-li brněnská práva potvrzena. Když mu řekli, že českými králi a moravskými markrabaty, slíbil, že chce dát poslům písemné rozhodnutí.

Poslové chtěli ke králi ještě v úterý, ale kancléř je odbyl, že panovník je zaměstnán, a na odchodu z úřadu je odkázal na středu. Ale ve středu odložil jednání na čtvrtek 4. července a ve čtvrtek se na Brňany zlostně obořil, že měl mnoho práce, aby mu dali pokoj. Poslové mu navrhli, aby svěřil celou záležitost sekretáři Petrovi Karlackému, ale to kancléř nechtěl, a proto objednal posly na čtvrtou hodinu odpoledne.

Když přišli, nechal je dlouho čekat, a potom jim řekl, že je nesnadné odvolat milost, která byla Schallerové učiněna. Brňané argumentovali, že byla porušena privilegia, a položili před kancléře královské majestáty. Salkan stroze namítl, že má věrohodné zprávy, že Brno předkládá neužívaná a neschválená práva, že jeho privilegia nemají platnosti, že je nechce zkoumat ani že jich neviděl a že by je musil napřed prohlédnout. Svůj nevlídný výklad zakončil tím, čím začal: milost Schallerové je těžko zrušit.

Brněnští vyjednavací poznali, že kancléř je proti nim, a proto proti jeho tvrdé řeči postavili nejpádnější důkazy. Prohlásili, že brněnská práva a privilegia může Salkan snadno poznat, že jsou zachovávána, že je potvrdil otec panujícího krále a že doufají, že Ludvík učiní totéž, jakmile přijde do země. O královských mandátech pak prohlásili, že při jejich vydání nikdy nebyl tázán český kancléř Ladislav ze Šternberka na Bechyni.

Zmínka o českém kancléři napověděla Salkanovi, že se brněnští zmocněnci odvolávají na příslušnost Moravy k české koruně, v níž on jako uherský kancléř nemá žádnou pravomoc, a že tudíž mohou v příštím okamžiku pochybovat o platnosti mandátů, jež byly do českých zemí vydány bez vědomí představeného české kanceláře. To zchladilo hněv podrážděného maďarského feudála, poručil poslům, aby předložili příslušné listiny, vytkl Brnu, že jedná lstivě, ale hned připouštěl, že by bylo možno v případě Schallerové docílit vydání jiných listů, ale beze lsti.

Důvěrníci brněnské rady mu vyložili ještě jednou celý spor a horlivě prohlašovali, že jsou pro smír a pro obnovu svornosti. Nato kancléř uzavřel celé jednání výzvou, aby Brňané připravili opisy svých listin.

V pátek 6. července je přečetl, změnil své původní nepřátelské stanovisko vůči Brnu, ale mandáty pro Schallerovou přímo zrušit nechtěl. Rozhodl, že vydá mandát zemskému hejtmánovi Arklébovi z Boskovic, aby prohlédl privilegia města a obdarování Schallerové a aby zrušil takové její výsady, které odporují brněnským právům.

Hned také zavolal písaře a nařídil mu, aby vyhotovil příslušné písemnosti. Tím úkol brněnského poselstva na královském dvoře prakticky skončil. V pátek večer a v sobotu hovořili ještě s písařem a v neděli 7. července 1521 dostali příslušné listy, za které písař chtěl a dostal 10 zlatých uherských dukátů.

Zemský hejtmán Arkléb z Boskovic nemohl však prohlédnout privilegia města a prohlásit za neplatné svobody Schallerové, které odporovaly městským svobodám, poněvadž byl na výpravě proti Turkům. Proto odložil konečné jednání až po svém návratu a dal Brňanům radu, aby jednali v duchu svých svobod a o nikoho se nestarali.

Městskou radu nebylo k tomu třeba dvakrát pobízet. Zavolala Schallerovou na radnici a zeptala se jí, jestli trvá na svém obdarování a chce jednat proti městu. Když od svých výsad neupustila, prohlásili konšel zkrátka, že s ní naloží jako s každým jiným, ukázali jí královský mandát pro zemského hejtmána a dosadili jejím sirotkům poručníka podle městského práva. Schallerová zmatena rázným postupem přísedních poručníka přijala a při tom zůstalo.¹³⁾

Když se městská rada mohla opřít o královské mandáty, zmařila snadno vynětí z pravomoci brněnských orgánů, které si vymohli Polczmacher a Freysinger, a přešla k dennímu pořádku přes protiprávní výsadu Schallerové o poručenství nad sirotky. A potom hned postupovala proti patricijské skupině kolem Polczmachra a Freysingra i proti jejich stoupcům v obci, aby se zbavila nebezpečné oposice, která proti ní vyrůstala.

Freysingra osvobodila od dalších následků smrt. Proti Polczmachrovi a jeho přívržencům zakročovali však konšelé všemi prostředky a názorně jim ukazovali, že ani příslušníkům vládnoucího patriciátu nedovolí, aby vybočili z mezí, které byly vytyčeny dlouhým užívaným řádem.

Když Ludvík roku 1522 na své cestě do Čech jel přes Moravu, stěžoval si mu Polczmacher na svou vrchnost a královská kancelář poslala potom 22. března z Velkého Meziříčí do Brna mandát, aby město Polczmachrovi již dále neškodilo, poněvadž měšťanovo obdarování bylo zrušeno a on má nárok na klidné užívání svých práv. Stejný příkaz dostali i brněnští poslové, kteří tehdy přišli za králem do Velkého Meziříčí.¹⁴⁾

Je pravděpodobné, že rozkaz Ludvíkův byl tentokrát splněn, neboť městská rada byla již plně zaměstnána jinými záležitostmi, které budeme sledovat v příští kapitole. Ostatně při konečném hodnocení nezáleží celkem na represáliích, kterých městská rada užila proti jednomu měšťanu.

Daleko důležitější je zjištění, že roku 1520 si vyžádali dva patricijové vynětí z jurisdikce městské rady, aniž by opustili město, a že královská kancelář jim tuto výsadu dala. Oba majitelé neslýchané svobody, která rozkládala pravomoc městských orgánů a při větším rozšíření by měla pro Brno velmi vážné důsledky, si našli v patricijské vrstvě dost přívrženců, kteří je podporovali a postavili se proti správě města, v níž spolurozhodovali.

To ukazuje, že ve vládnoucí vrstvě byly vážné rozpory, které oslabovaly její postavení. Městská rada zvládla situaci jenom s krajním vypětím sil po vypravení reprezentativního poselstva na královský dvůr, jemuž dodala větší váhy tím, že požádala za součinnost brněnskou obec. Tak rozpor mezi patriciátem vyzvedl důležitost řemeslníků, kteří byli rozhodujícím prvkem ve shromáždění obce, a způsobil, že obě strany utvořené uvnitř patriciátu se ucházely o přízeň střední vrstvy.

Hned nato opoziční skupina zaútočila v první polovici roku 1521 znova a podporovala protiprávní poručenství vdovy Doroty Schallerové nad zanechanými sirotky a problematickou výplatu 200 zl. Radě opět nezbývalo než spoléhat na obratnost svých plnomocníků na královském dvoře a jenom s velkou námahou překonala hrozící nebezpečí své porážky.

Tentokrát získali sympatie obce patricijští protivníci městské rady a byli by málem způsobili otevřený boj mezi pány radnice a valným shromážděním všech měšťanů. Měli celkem lehkou úlohu, poněvadž obyvatelstvo bylo roztrpčeno na správu svého města, ale svým postupem oslabovali vrstvu, k níž patřili, a dávali lidem sdruženým v obci příležitost napadnout patriciát oslabeným vzájemnými rozpory.

A sociální a politické napětí v Brně bylo takové, že se to obec nerozpakovala udělat. Měla však úplně jiné cíle a tužby než patricijská oposice proti správě města. Ale to je již obsahem další kapitoly.

3. První střetnutí městské chudiny, řemeslníků a patriciátu

Zhoršení hospodářských poměrů a jeho výsledky, které jsme sledovali v první kapitole, zvyšovalo sociální napětí mezi patriciátem, jenž ovládal správu města, řemeslníky a chudinou, až v létě roku 1520 došlo mezi jmenovanými vrstvami k otevřenému boji. Situace pro střední vrstvu a chudinu byla velmi příznivá, neboť patriciát byl rozdvojen a vláda za nezletilého Ludvíka Jagellovce byla slabá a nerozhodná, takže z počátku do vývoje věci téměř ani nezasahovala.

Mluvčím řemeslníků a chudiny se stalo shromáždění brněnské obce, obrana patriciátu připadla městské radě. Cechy, měšťané a řemeslníci uzavřeli 9. července roku 1520 spolek, v němž si slíbili proti konšelům podporu, a obec pak podnikala proti radě prudký nápor. O jeho podrobnostech prameny bohužel mlčí, ale tolik je jisté, že přinutil patriciát, oslabený rozpory uvnitř své vrstvy, k četným politickým a hospodářským ústupkům, které byly pojaty do dohody mezi radou a obcí uzavřené 7. srpna 1520.¹⁵⁾

Obec byla především nespokojena se složením městské rady. Rada vedla správu města, po roce byla vždycky obnovena a ti konšelé, kteří do ní nebyli opět pojeti, tvořili tzv. starou radu. Po dalším roce přešli do druhé staré rady, k níž patřili všichni, kteří byli jednou přísedními a nezasedali právě v radě nebo ve staré radě.

Záznamy o dosazování rady z první čtvrtiny 16. stol. se nedochovaly. Z listu podkomořího Václava z Ludanic, který poslal 8. května 1501 Brňanům, je však patrné, že odstoupující radní navrhovali každoročně své nástupce a podkomoří je potvrdil, nebo když nemohl přijet do města, zmocnil konšely, aby obnovili radu sami.¹⁶⁾

Takový způsob vybírání přísedních vedl k tomu, že odcházející radní navrhli členy nové rady z řad svých známých, sami přešli mezi příslušníky staré rady a pak druhé staré rady a za nějakou dobu byli svými přáteli zase vybráni za úřadující konšely. O správu města se tak podělila uzavřená společnost, do které se nedostal nikdo, koho sama nechtěla.

Obec se domnívala, že k prosazení svých požadavků musí získat především vliv v městské radě, a proto si vymohla, že nová rada má být volena podle privilegia Václava II. z 13. března 1292 za součinnosti purkmistra, konšelů a obce.¹⁷⁾ Obec doufala, že tak její zástupci proniknou do městské rady, a počítala s tím, že naopak někteří bývalí konšelé se již nedostanou k svému někdejšímu úřadu a že s tím nebudou spokojeni.

Proto zařadila do dohody ještě dvě další ustanovení, že lidé dříve a v budoucnosti z různých důvodů vypuštění z rady mají být do ní opět požadováni, a za druhé, že kdyby někdo, kdo nebude z dobré příčiny do rady pojat, chtěl projevovat zlou vůli vůči radě, obci nebo některým osobám, má být odkázán do patricijských mezi společným úsilím všech.

Velkou brzdou při akcích obce bylo, že neznala městská privilegia, kdežto rada byla o nich dokonale informována. Proto si obec vyhradila, že jí mají být čtena nová privilegia a že na požádání jí má být vydán jejich opis. Tím si zajišťovala znalost brněnských výsad a jejich písemné znění pro případ sporu se správou města.

Chudí obyvatelé byli před městským soudem velmi poškozováni, když si jejich bohatý protivník vzal za svého zástupce školeného doktora práv a s jeho radou a pomocí získával všechny právní výhody, o kterých jeho odpůrce ani nevěděl, a proto, nemaje prostředků na zaplacení drahého právního poradce, byl vůči svému soupeři ve velké nevýhodě. Aby tomu čelila, přinutila obec radu k přijetí zásady, že doktoři nemají před městským právem zastupovat žádného obyvatele města, ať je bohatý, chudý nebo podruh. Kdyby však ve sporu proti obyvateli Brna svěřil své zastupování promovanému právníkovi nějaký cizinec, má být dovolen takový zástupce i brněnskému příslušníkovi.

K vypočítaným třem politickým úspěchům získala obec v dohodě ze 7. srpna 1520 četné výhody hospodářské.

První z nich se týkaly berního zatížení. Městská berně čili lozunk se vyměřovala z nemovitého majetku a z řemesla nebo z obchodu, vybírala se dvakrát do roka, po první na sv. Jiří a po druhé na sv. Michala, a činila v každém z uvedených termínů dvě třetiny groše z každé hřivny, na kterou byly oceněny reality poplatníka, a osm grošů z jeho řemesla nebo obchodu.

Městská rada vybírala řadu let, na sv. Jiří i na sv. Michala jeden a půl lozunku, tedy groš z hřivny jmění a 12 grošů z řemesla a z obchodu. Proti tomu se svorně postavila celá chudá obec a 7. srpna si vynutila, aby se příště dával v každém termínu jenom jeden lozunk, tedy dvě třetiny groše z hřivny a osm grošů z povolání.¹⁸⁾

Aby byla odstraněna konkurence cizího piva, bylo zakázáno vařit pivo na míli od města. Drahota piva se měla odstranit stanovením ceny jednoho bílého denáru za dva mázy a bylo též nařízeno, aby se v drobném nalévaly i tři mázy a aby sládci prodávali pivo také v sudech.

Velké stížnosti měla obec na drahotu obilí, poněvadž tím stoupala cena důležitých potravin. Proto si vymohla ustanovení, že žádný sedlák nesmí na trhu v městě kupovat obilí, aby zbylo dost zboží pro domácí kupce.

Velmi důležitá ustanovení byla věnována nákupu vína. Městská rada zastávala stanovisko, že měšťané mohou dovážet jenom víno vypěstované na vlastních vinicích, ze kterých platí lozunk. To bylo velmi výhodné pro zámožný patriciát, který měl mnoho vinic, vyrobil z nich víno, dovezl je do města a tam je s pěkným ziskem prodal a vyšenkoval. Chudí Brňané, kteří vinohrady neměli, byli však z prodeje a z šenkování vína vyloučeni, neboť nesměli dopravovat do města víno koupené od jiných vinařů.

Obec zlomila odpor rady proti dovozu kupovaného vína a prosadila, že každý, kdo byl v městě usazen, směl koupit na venkově šest drajlinků vína a dovézt je do města. Pět drajlinků mohl prodat v sudech a šestý mu bylo dovoleno o velikonocích vyšenkoval.

Dovážené víno se opovídalo u mýta, popisovalo se na městské váze a platilo se z něho 20 gr., 1 bílý denár za drajlink prodaný v sudech a 1 uherský zlatý za drajlink vyšenkovaný v drobném. Aby se pomohlo i chudým měšťanům, bylo dovoleno dohromady kupovat a šenkovat víno dvěma i více osobám, ale kdyby se některé z takových pokusily pak ještě samy znovu koupit a nalévat víno, mělo propadnout ve prospěch města.

Drajlink měl 116 litrů a šest drajlinků vína, tedy takřka 67 hl, mohl podle dohody ze 7. srpna na venkově koupit a dovézt do Brna každý měšťan. Pět drajlinků, tj. 56,80 hl, musil prodat v sudech a 11,16 hl mohl vyšenkoval.

Tím byl prakticky dovolen volný dovoz vína do Brna všem měšťanům, neboť

šest drajlinků ročně nemohli všichni ani zkonsumovat, ani prodat, a tak byl úplně zlomen někdejší monopol vinného prodeje a šenku majitelů vinic. V dalších kapitolách dostatečně uvidíme, jaký to byl pro obec úspěch a jak to brněnský patriciát těžce nesl.

Velmi často si stěžovalo některé řemeslo na obec nebo obec na řemeslo. Takové stížnosti rovnala rada, a proto měla ve svých rukou vyřízení všech sporů řemesel a měšťanů o výrobu.

V dohodě ze 7. srpna bylo ustanoveno, že uvedené stížnosti mají společně projednat rada a obec. Shromáždění obce tak získalo na úkor rady důležitou pravomoc, která měla dosah hospodářský i politický, dovolovala obci působit na cechy i na výrobu a záleželo jenom na dalším vývoji, jak toho členové obce použijí.

Poslední tři články úmluvy ze 7. srpna se týkaly obchodu a trhů. Každému bylo dovoleno ve velkém i v malém kupovat a prodávat sůl, ale měli z toho platit lozunk. Všechny zákonité trhy byly prohlášeny za volné, ale bez škody starých zvyklostí řemesel a při placení poplatků odstupňovaných podle velikosti trhu. A konečně měl být zřízen volný sklad surovin i hotových výrobků.

Tato ustanovení zaručovala volný nákup potravin a surovin a měla tedy velký význam pro opatrování životních potřeb obyvatelstva a materiálu, z něhož pracovali řemeslníci. Zejména volný sklad pomáhal při dodávání zboží i surovin na trh.

Výhoda, která z toho plynula při nákupu životních potřeb a hotových výrobků, je zřejmá. Pro ujasnění důsledků při opatrování surovin si všimněme výpovědi městské rady, kterou učinila 4. září 1510 ve sporu mezi kloboučníky a soukeníky. Soukeníci nechťeli tehdy dovolit kloboučníkům nákup vlny na fúry, poněvadž byla lacinější než vlna kupovaná v pytlech, a ta opět stála méně než vlna prodávaná na centy. Konšelé tehdy dovolili kloboučníkům kupovat nejlacinější vlnu na fúry jenom o svobodném trhu 6. a 8. září, nikdy jindy, a z jejich statutu je patrno, že nejen vlna, nýbrž všechny suroviny byly ve velkém lacinější než při prodeji v malém množství.¹⁹⁾

Svobodný trh odstraňoval mnoho různých omezení při nákupu surovin a volný sklad dovoloval jejich výrobcům složit je za jistých podmínek v městě. Tím se zjednával mnoha řemeslníkům, kteří neměli dostatečné finanční prostředky, přístup k materiálu potřebnému pro výrobu jejich tovarů a zmenšovaly se četné potíže, jež se jim při obstarávání surovin stavěly dříve v cestu.

Obec získala dohodou ze 7. srpna mnoho důležitých výhod na úkor patriciátu a lze jistě věřit, že zámožní měšťané ovládající správu města je nedali dobrovolně. Z těch výhod nová ustanovení o obnovování rady, o čtení privilegií, o zastupování na soudech doktory práv, o lozuncích, o šenkování vína, o stížnostech na řemesla a o nákupu surovin prospívala řemeslníkům. Nařízení o pivu, o nákupu obilí, o prodeji soli a o svobodných trzích byla příznivá řemeslníkům i městské chudině.

Poněvadž většina článků dohody prospívala řemeslníkům, je třeba předpokládat, že řemeslníci měli na jejím dosažení daleko větší podíl než městská chudina. Ale v ustanovení o lozuncích je výslovná zmínka o chudé obci, v odstavci o zastupování na soudech jsou jmenování podruzi a obchod soli byl dovolen všem obyvatelům, a ne jenom těm, kteří měli měšťanské právo. Mám zato, že tyto skutečnosti dosvědčují, že vedle řemeslníků měla v boji o dohodu ze 7. srpna 1520 účast také městská chudina.

Městská rada jenom s velkým odporem plnila uzavřenou dohodu a obec to věděla. Když se roku 1521 blížilo jmenování nových konšelů, které bývalo v Brně

obyčejně po velikonocích, poslala obec své vlastní posly na královský dvůr do Budína, aby jednali o dosazení nové rady.²⁰⁾

Poselstvo bylo přijato uherským kancléřem Ladislavem Salkanem, ale nic nevyřídilo. Dostalo od kancléře jenom radu, aby kolem 24. března byli posláni do Budína zmocněnci obce i rady, s nimiž byl Salkan ochoten otázkou ustanovení brněnských přísežných projednat. Dovědělo se též od nějaké vysoce postavené osoby, že brněnská obec má protivníky, kteří jí lživě a zákeřně klamou, a po svém návratu oznámilo v Brně kancléřovy pokyny.

Městská rada jich však neužila a 24. března posly do Budína neposlala, neboť nemínila dohodu s obcí o dosazování konšelů dodržet. Místo toho svolala v pondělí 25. března 1521 některé cechmistry a zámožné měšťany na radnici a městský písař Jan Munka z Ivančic se jich zeptal, jestli chtějí, aby rada byla obnovena podle staré zvyklosti, tedy odstupujícími přísežnými, nebo podle dohody uzavřené s obcí a podle privilegia Václava II. za součinnosti konšelů a obce.

Cechmistry odpověděli, aby to zůstalo podle dohody a privilegia. Měšťané se vyhnuli určitému vyjádření a vymluvili se, že je jich málo, že nemají žádný rozkaz, a proto že se nemohou vyslovit s konečnou platností. Nato konšelé rozpustili schůzi s poznámkou, že se poradí se starou radou a pak oznámí další.

Když se radě nepodařil první pokus získat důvod pro nedodržení dohody, učinila druhý. Na velikonoční úterý 2. dubna svolala všechny cechmistry a zámožné měšťany a přesvědčovala je, že noví přísežní mají býti po starém zvyku dosazení svými předchůdci.

Jako důvod uváděla, že král nařídil brněnským poslům, aby se nic nového nezavádělo, že by musil býti o volbě uvědoměn, jak to káže učiněná přísaha věrnosti, že si to vyžádá velké obtíže, namáhavé cesty, nebezpečí a starosti, že je těžké zavádět nový pořádek a opouštět staré zvyky a že panovník přijde brzy do země a pak že se může o nový způsob sázení konšelů požádat. Z těch příčin prý rada nemůže bez vědomí a vůle Ludvíka zachovávat učiněný zápis.

Věroloinnost rady způsobila v Brně velké rozhořčení. Hned ve středu 3. dubna se bez pozvání konšelů shromáždila na radnici obec a krátce, ale důrazně žádala, aby se rada volila podle zápisu a privilegia.

Svou žádost provázela písemným podáním, v němž uvedla, že volbou konšelů podle dohody a podle Václavovy listiny se nezavádí nic nového, ale že se obnovuje právo, které král potvrdil, že rada všechno předem věděla, ale teď chce zrušit své slovo, že zašantročila již dost obecních peněz a že měla poslat k 24. březnu do Budína posly, jak doporučoval uherský kancléř. V dalším výkladu se obec dotkla intrik, o kterých se její poslové dověděli na královském dvoře, a se vším důrazem trvala na dodržení smlouvy, energicky prohlašujíc, že nenechá úplně potlačit své svobody a privilegia.

Postoj obce byl hrozivý. Stála pevně na svém stanovisku a měla spojení s obcí v Jihlavě, která na podzim roku 1520 smetla staré konšely, zmocnila se městské správy a posílala posly k obcím moravských královských měst.

Brněnská rada cítila, že její síly nestačí na zdolání rozpoutané bouře, a dala se na ústup. Slíbila, že dohodu dodrží, a navrhla, aby obec zvolila ze svého středu dvanáct osob, které učiní přísahu a pak s konšely zvolí nové přísežné, ale nesmějí do nové správy města navrhnout sebe. Než se však noví konšelé zvolí, že musí býti požádán o souhlas zemský podkomoří Jiří z Vlašimě na Úsově, a bude-li souhlasit, rada nebude mítí rovněž námitek.

Obec se s tím spokojila a zvolila za své zmocněnce pro obnovu rady 8 osob z cechů a 4 příslušníky zámožných měšťanů. Pak ještě žádala, aby při stanovení lozunků se jí četla všechna privilegia, a to jí bylo slíbeno.

Rada poslala k podkomořímu do Olomouce, aby přijel obnovit radu nebo dal k tomu plnou moc, a počítala, že pán z Vlašimě to odepře. V tom se nezklamala. Podkomoří hned 4. dubna písemně odpověděl, že se mu nehodí, aby přijel do Brna, a že bez vědomí krále nic neučiní.

Ale brněnská obec se nedala a hned 5. dubna si v nové schůzi vynutila, aby k podkomořímu bylo posláno osmičlenné poselstvo. Za sebe do něho zvolila Pavla Leba, Hanuše Langa, Petra Schreibra a Kašpara Leskauera, rada jmenovala svými zmocněnci Wolfganga Kandlera, Jana Krče čili Petříka, Merta Hybla a Vavřince Remera.

Podívejme se, jaké bylo hospodářské postavení zástupců obce.

Pavel Leb byl kroječ sukna, měl dávno před rokem 1509 dům v Měšťanské ulici (dnešní Jánské) a vinice odhadnuté pro berní účely na 352 hřiven a zemřel roku 1532.²¹⁾ Hanuš Lang měl od roku 1525 dům a vinice za 100 hřiven, roku 1530 si koupil jiné obydlí v Židovské ulici (třída Vítězství) a vinohrady za 138 hřiven a ve své závěti 11. listopadu roku 1551 odkazoval svému synovi Hanušovi ves Brněnské Ivanovice a desátky v Přítlukách, zastavené podle královského potvrzení za 1300 zlatých, a statek, dům, dvůr, vinice, nemovitosti, hospodářství a hotové peníze.²²⁾

Petr Schreiber se v berní knize roku 1509 neuvádí. Kašpar Leskauer byl kroječ sukna a v době, kdy byl obcí poslán k podkomořímu, měl od roku 1519 dům v Měnínské ulici a vinohrady za 91½ hřivny. Potom jeho majetek stále rostl, až nakonec měl 364½ hřivny jmění a ve své závěti 19. prosince 1563 zanechal svým dědicům veliký majetek.²³⁾

A nyní srovnáme se sociálním postavením poslů obce zámožnost zmocněnců rady.

Wolfgang Kandler měl od roku 1497 dům na Horním náměstí (nám. 25. února), získával k němu zvolna vinice, až měl majetku za 392½ hřivny a domek v Koželužské ulici před hradbami, byl v době svého poslání k podkomořímu purkmistrem a zemřel patrně roku 1522, poněvadž jeho nemovitosti byly tehdy připsány jinému.²⁴⁾ Jan Krč řečený Petřík měl dávno před rokem 1509 dům v Židovské ulici (třída Vítězství) a vinice za 513 hřiven, roku 1536 získal k tomuto ještě jiný dům v Židovské ulici za 100 hřiven a ve své závěti 5. března 1543 kromě svých nemovitostí odkazoval svému synovi Jeronýmovi ještě 800 zl., které půjčil Janovi Kunovi z Kunštátu.²⁵⁾

Mert Hybl byl krojčem suken, měl od roku 1507 dům v Měšťanské ulici (Jánské) a k tomu v době sporů s obcí vinice a jiné nemovitosti, všechno v ceně 491½ hřivny. Později jeho jmění vzrostlo na 594½ hřivny a k tomu ještě měl v letech 1523 až 1527 dům v Kobližné za 22 hřiven, roku 1523 dům v Měnínské za 69 hřiven a v letech 1523 až 1532 lázeň za 55 hřiven. Zemřel roku 1536.²⁶⁾ Vavřinec Remer získal roku 1510 dům ve Starobrněnské ulici a vinice za 167½ hřivny. Roku 1516 dům prodal, koupil si jiný v druhé městské čtvrti a nabýval tak rychle nové vinice a jiný majetek, že nakonec měl jmění za 739 hřiven a kromě toho dům za Petrovem v ceně 60 hřiven a domek před Měnínskou branou. Zemřel roku 1536.²⁷⁾

Z uvedeného plyne, že obec poslala ke dvoru Pavla Leba, jenž měl jmění větší než některý patricij, ale nebyl v radě, a že k němu přidala zámožné řemeslníky Hanuše Langa a Kašpara Leskauera, kteří byli na prudkém hospodářském vzestupu a nakonec skončili v řadách nejbohatších brněnských měšťanů. Tito lidé postupovali společně s obcí a vedli na čelných místech zápas proti městské radě patrně proto, že

si chtěli snadněji zvětšovat své jmění a proniknout do počtu brněnských konšelů, kteří se před nimi uzavírali. Jejich účast na straně protivníků patriciátu dosvědčuje, že kromě městské chudiny a nezáměrných řemeslníků postupovali s obcí i četní bohatí měšťané.

Zástupci rady, Wolfgang Kandler, Jan Krč čili Petřík, Mert Hybl a Vavřinec Remer, patřili k největším boháčům v Brně, byli starší lidé, spravovali město a bránili své hospodářské a politické postavení proti obci. Poněvadž se proti nim stavěla městská chudina, nezáměrní i bohatí řemeslníci a někteří patricijové vedení Františkem Freysingrem a Wolfgangem Polczmachrem, o kterých byla řeč v druhé kapitole tohoto článku, byli se svými stoupenci značně izolováni, a proto nuceni k stálému ústupu.

Poněvadž jejich vlastní síly nestačily na zdoání protivníků, hledali pomoc u krále a podkomořího. Těm ovšem nebyla věc brněnské obce sympatická, a když osm městských poslů přišlo k podkomořímu, odpověděl jim stejně jako ve svém listě ze 4. dubna, že dá plnou moc k obnovení rady podle nového způsobu, když k tomu dostane rozkaz od panovníka.

Rada se znovu pokusila ponechat volbu svých členů při starém. Obec se však tomu energicky opřela a prosadila, že ve čtvrtek 11. dubna byli posláni na královský dvůr do Budína jako zástupci konšelů městský písař Jan Munka z Ivančic a jako mluvčí obce nám již známý Pavel Leb.

Obec si též vynutila, že poselstvu byl dán list pro panovníka, v němž se pravilo, že po mnoho let se v Brně o velikonocích obnovovala rada podle návrhu odstupujících konšelů bez svolení obce, že nyní přísežní, starší ze všech tří senátů a obec našli v privilegiu Václava II., že rada nemá býti dosazována sama sebou, ale za souhlasu obce, a že se tak může vymýtiti všechna zášť, nevěrnost a nespravedlnost. Proto že purkmistr, přísežní a obec prosí panovníka, aby nařídil podkomořímu potvrdit radu zvolenou podle Václavova privilegia, neboť brzy má býti v Brně zahájen soud, jenž zasedá dvakrát do roka a je vhodnou příležitostí pro oznámení nové volby.

Rada měla na věc jiný názor, než jaký byl vysloven v listě poslaném Ludvíkovi. Podle její vůle měl její posel Munka pracovat o to, aby bylo dosazování rady ponecháno při starém, aby bez svého svolení nebyl nikdo z rady vyloučen a aby byly zrušeny všechny uzavřené dohody a jednoty, tedy vedle jednoty obce i ujednání ze 7. srpna 1520. Vedle toho měl Munka sice předložit též žádost o obnovení rady podle privilegia Václava II. a vyložit jí, ale kdyby král nechtěl, neměl o to dále pracovat.

Rada tedy doufala, že když sama nestačila na obec, nalezne záchranu u panovníka, a poněvadž se bála postupovat proti obci přímo, uchýlila se k zákulisní hře. Munka a Leb vyjeli z Brna ve čtvrtek 11. dubna 1521, dostali na cestu 33 dukátů 18 grošů a v neděli 14. dubna dorazili do Budína.

Hned v pondělí hledali uherského kancléře Ladislava Salkana a sekretáře Petra Karlackého, ale poněvadž oba hodnostáři nebyli doma a vrátili se až v úterý v noci, čekali s jednáním až do středy 17. dubna. Ve středu ráno navštívili nejprve sekretáře, prosili o pomoc a žádali audienci u panovníka. Karlacký jim slíbil podporu i slyšení u krále.

Potom šli ke dvoru za kancléřem, ale poněvadž byl zaměstnán, informovali při náhodném setkání doktora Jakuba Pisa, probošta a člena královské rady, který jim také slíbil podporu. S kancléřem mluvili jenom krátce, a proto mu vykládali o volbě

brněnské rady ještě odpoledne, ale Salkan nemohl pochopit, co jsou to v Brně tři rady a obec, a stále myslel, že je jich dvacet čtyři.

Ve čtvrtek 18. dubna chtěli poslové mluvit s královským hofmistrem Janem Bornemissou, ale nedostali se k němu, neboť byl s Ludvíkem v komnatě a pak s ním šel do knihovny. Proto navštívili Jiřího Szakmáryho, biskupa z Pětikostelí a vlivného člena královské rady.

Když se Szakmáry dověděl, oč se jedná, rozhorlil se na podkomořího, že neměl dopustit, aby celá obec podávala prosbu, ale dodal, že nyní je to již těžké, že v případě odmítnutí by byl křik, že by šlo všechno konfusně, a proto že se bude přimlouvati, aby král vyhověl žádosti poslů a v městě zavládla svornost, jednota, přátelství, mír a spořádaná vláda. Jestli poslové mají nějaký návrh, ať ho předloží králi.

Stanovisko biskupa křížilo záměry Munkovy, který se ještě nedostal k tomu, aby podle svých instrukcí pracoval proti splnění žádosti obce, a hned po prohlášení Szakmáryho se octl v audienci u krále. Proto mu nezbylo nic jiného, než přednést prosbu tak, jak to bylo v listě daném poslům pod tlakem obce, a Ludvík s ní souhlasil. Munka a Leb mu poděkovali, poručili biskupovi do ochrany město a obec, dostali ještě téhož dne prostřednictvím kancléře konečnou odpověď a v sobotu 20. dubna s ním opět jednali. V neděli potom jim byl doručen příslušný mandát podkomořímu a odjeli z Budína.

Rada byla nepochybně výsledkem poselství zklamána, ale měla jednu útěchu. Ludvík schválil volbu podle Václavova privilegia jenom na jeden rok a její další potvrzení učinil závislým na tom, bude-li k užítku a k prospěchu města.

Jakmile Munka a Leb přinesli do Brna Ludvíkův rozkaz podkomořímu Jiřímu z Vlašimě a na Úsově, aby obnovil radu podle privilegia Václava II., byli ihned k Jiřímu vypraveni zástupce rady Martin Rojík a Hanuš Pátek. Měli za úkol pozvat podkomořího k volbě rady nebo přinést k tomu plnou moc.

Rojík měl od roku 1516 dům v Koblížné ulici a mnoho vinic, všechno v ceně 324 hřiven, a v závěti 21. února 1535 odkazoval svým pozůstalým velké částky.²⁸⁾ Pátek měl od roku 1504 dům v Měšťanské ulici (dnešní Jánské) a vinohrady za 289 hřiven.²⁹⁾ Sociální poměry obou poslů potvrzují tedy opět to, co bylo řečeno o rozdělení stran v městě při rozboru situace za prvního jednání s podkomořím.

Rojík a Pátek se vrátili od podkomořího v pondělí 29. dubna 1521 a oznámili, že podkomoří nepřijde, poněvadž mu král o tom nic nepsal, ale že posílá plnou moc k volbě rady. Jiří z Vlašimě se tedy opatrně vyhnul příchodu na horkou brněnskou půdu a přenechal městské radě i obci, aby se samy dohodly.

Hned druhý den po návratu poslů byla pak obnovena rada. Nové konšely navrhli odstupující přísežní s dvanácti osobami zvolenými z obce, takže při výběru nové správy města byl stejný počet členů rady a zástupců obce. To byl velký úspěch, obce, která neměla do té doby vliv na jmenování konšelů a musila nečinně čekat na to, koho do rady navrhne odstupující konšelé.

Poněvadž neznáme jména starých a nových radních, nemůžeme posoudit, kolik nových členů tehdy do rady přišlo, jaké byly jejich hospodářské poměry a jak hluboký zásah byl při novém způsobu sázení konšelů učiněn do nejvyššího správního a soudního orgánu Brna. Tolik je však jisté, že obec bedlivě střežila a uhájila své nové vymoženosti proti konšelům a že brzy po dosazení nové rady novým způsobem se 6. června opět sešla a žádala, aby se jí četla některá privilegia a aby jí byl z nich dán opis.³⁰⁾

4. Pokračování zápasu obce a rady v letech 1523 až 1525

Za pobytu Ludvíkova v Praze přišlo k němu společné poselství brněnské rady a obce a žádalo za potvrzení městských privilegií. Král vyhověl, 1. února 1523 schválil všechny svobody Brna a dodal, že článek o brněnských výsadách, podle kterého pokuty obyvatel a jiných lidí patří městu, je třeba vykládat tím způsobem, že tresty na penězích uložené za provinění spáchaná v městě patří Brnu bez ohledu na to, bydlí-li pachatel uvnitř hradeb, v předměstích nebo na statku nějaké vrchnosti. Jenom pokuty za urážku královského majestátu plynuly do královské komory.³¹⁾

Brzy potom opustil Ludvík 16. března Prahu a přes Moravu zamířil do Uher. Na cestě se zdržel několik týdnů v Olomouci a olomoucká obec užila té příležitosti k přednesení celé řady stížností na městskou radu, která tvrdě a bezohledně užívala své moci.

Mnoho chudých mužů, vdovy a sirotci žalovali panovníkovi, že jsou vystaveni těžkým nátlakům, že nemohou dosáhnout spravedlnosti, že obecní starší se při žádostech o jejich práva na ně utrhují, že je zastrahují a že je vsazují do vězení. Proto nikdo nechtěl před radou mluvit a zastupovat ty, kteří se u ní ucházeli o splnění svých oprávněných požadavků, a žadatelé se nemohli nikde dovolat zastání a pomoci proti takové zvlí, bezpráví a nezákonnému postupu.

Ludvík nahlédl, že obvinění vznášená na olomouckou radu jsou opodstatněná, a přesvědčil se, že podobné poměry jako v Olomouci jsou i v jiných královských městech. Proto po odjezdu z Olomouce nařídil 19. dubna 1523 za pobytu v Kroměříži zemskému podkomořímu Vilémovi Kunovi z Kunštátu na Polici, aby nedopouštěl v královských městech na Moravě takové křivdy, na které v Olomouci žalovali, a aby králův rozkaz oznámil všude konšelům za přítomnosti několika osob z obce.

Ty osoby měly na místě celé obce slyšet panovníkův mandát, v němž se podkomořímu ukládalo, aby učinil přítrž nespravedlivému postupu rad v zeměpanských městech, a pokud by sám nedosáhl účinné nápravy, aby to oznámil Ludvíkovi. Vláda si přála odstranit křiklavé výstřelky zvlí konšelů, ale na druhé straně se bála účinku svého nařízení na nespokojené obce. Proto podkomořímu uložila, aby uvedl ve známost královo rozhodnutí o nápravě nezákonnitého postupu a hned na to důrazně dodal, že král přísně nařizuje, aby všichni v městech poslouchali dosazené rady a aby se k nim chovali jak náleží. Kdo by se proti tomu provinil, měl být od správy měst spravedlivě potrestán.³²⁾

Podkomořímu dával královský mandát vítanou příležitost k zásahům do vnitřních poměrů v královských městech, které jejich rady do té doby pokládaly za své vlastní záležitosti. K tomu se družila snaha vyšších stavů zkrátit městská práva ve svůj prospěch, a proto olomoucká městská rada pozvala 21. listopadu 1523 zástupce jihlavské městské rady a jiných moravských královských měst, aby přišli 4. prosince do Brna a poradili se o velkém nebezpečí, které hrozí jejich privilegiím.³³⁾

Ještě předtím, než se v Brně shromáždili zmocněnci městských rad, sešli se někteří Brňané a chtěli přednésti radě své stížnosti, ale ta je uvěznila a vzala na závazek. Totéž učinila s příslušníky koželužského řemesla, kteří měli v úmyslu upozornit na velké svízele svého cechu.

Na zprávu o tom chtěla brněnská obec konat schůzi a žádala radu za povolení. Konšelé však schůzi zakázali, a tu některé osoby z obce přišly 1. prosince 1523 k podkomořímu a stěžovaly si na postup přísežných. Pan z Kunštátu jim odpověděl, že

podle instrukce, kterou má od krále, nejsou zakázány schůze obce pro obecné dobro, a poradil žalobcům, aby nechali věc v klidu, že za čtrnáct dní přijde do Brna a učiní potřebná opatření.

Jakmile se rada dověděla, že někteří Brňané byli u podkomořího, obeslala je a chtěla vědět, co u něho dělali, když dobře vědí, že nemá býti schůzka. Tázaní dali vyhýbavou odpověď, že projednávali jenom to, co je obci, městu a všem užitečné a ke cti. Konšelé konstatovali, že to nebylo poručeno, trvali na svých otázkách, a když předvolání odepřeli odpověď, vsadili je do vězení.

Zpráva o tom se rychle rozšířila, a ještě když rada zasedala, sběhla se obec a ptala se přísežných, co se stalo. Dostala odpověď, že ti, kteří byli u podkomořího, byli uvězněni, poněvadž nechtěli říci, co tam dělali, a bylo všeobecně známé, že obec se nesmí scházet bez svolení konšelů.

Rozezlená obec dala hněvivou odpověď, že je těžko jednat, když se nesmí scházet pro dobro obce, neboť to pánům neleží na srdci, ale sledují jenom svůj vlastní užitek. To, že obec nemohla trpět, a proto se uchýlila k tomu, jenž je místo krále jejich pánem, a že se s ním chce podívat, jak obecný prospěch, domy, město a lidé trpí újmu.

Rada poukázala na to, že ona má v městě moc, a proto že se nemají obracet na cizí lidi. Taková odpověď zvýšila ještě rozhořčení obce, která předestřela radě její násilnický a svévolný postup, pranýřovala uvěznění těch, kteří se hlásí o svá práva, prohlásila, že to nebude trpět, a hrozila žalobou na patřičných místech.

Energický postup shromáždění přinutil radu k ústupu. Aby se vyhnula hněvu podrážděného lidu a zásahu podkomořího, dala smířlivou odpověď, že není třeba jiných lidí, poněvadž se sama chce se všemi dohodnouti. Obec se však nedala uchlácholit, poukázala na dohodu ze 7. srpna 1520, která již dvě léta na škodu obecního dobra nebyla dodržována, a chtěla, aby se ta dohoda četla a vyplnila.

Rada se domnívala, že získá, když věc odloží a když místo velkého zástupu bude jednat s několika zmocněnci. Proto vyzvala obec, aby ráno přišli někteří z ní na radnici k přečtení smlouvy a k přátelskému narovnání.

Po té výzvě se obec rozešla, ale ráno 2. prosince se opět shromáždila. Přečetli jí dohodu ze srpna 1520 a po jejím vyslechnutí poznamenala, že by nikdo nebyl šel na radnici, kdyby páni neslibili, že se chtějí přátelsky porovnat.

Potom předložila radu článků a žádala jejich splnění. Přála si v nich, aby se městská rada volila podle privilegia Václava II., aby se městská privilegia chovala přístupně a byla pro obec opsána, aby obec mohla konat své schůze, které byly zakázány posledním privilegiem, poněvadž jinak trpí obecné dobro, aby každý majitel domu mohl volně obchodovat bez škody starých zvyklostí, aby nově přichozí do města byli přijímáni s celým svým majetkem a aby každému bylo povoleno užívat v Brně všeho, co mimo město vyženi nebo zdědí.

Mnoho článků bylo věnováno dovozu vína do města. Jejich jádrem bylo, aby se vinice odepsaly z lozunku, aby se z vlastního i z koupeného vína platil poplatek stanovený radou, aby rada kupovala uherské a rakouské víno a šenkovala je pro užitek města o zemských sněmech a při vhodných příležitostech, aby prodej vína mezi sousedy do 80 grošů byl volný, aby lidé bydlicí před městem svobodně šenkovali své vlastní víno, aby přestalo ukládání kupovaného vína v obecním sklepě, poněvadž to ustanovení velmi poškozuje chudé lidi, a aby cizincům nebylo povoleno skládat v městě jejich víno.

Poslední skupina požadavků obce si všímala drahoty životních potřeb. Slyšíme

o nich, že co je vezeno do města, má být prodáno na volném trhu, že kdo prodává jinak, zasluhuje trest, že je třeba zastavit překupování obilí, poněvadž zdrazuje potraviny a zabraňuje chudým lidem nákup za přiměřenou cenu, že lidem, kteří sedí v panských domech, předkupují zboží a pak je prodávají dále, musí být jejich počínání zamezeno, poněvadž berou obci od úst chléb, a konečně že mají být vyměřeny větší lozunky tomu, kdo má volný obchod.

U požadavku o šenkování vlastního vína od lidí bydlících před městem se výslovně praví, že ho přednášeli obyvatelé Brna sídlící před hradbami. Poněvadž v předměstích bydlila městská chudina a nezamožní řemeslníci, je tím doloženo, že schůzi a předkládání článků obce se kromě řemeslníků účastnila také nejvíce utlačovaná vrstva v městě, a že tedy patriciát čelil spojeným silám cechovních mistrů i valné části chudiny.

Rada po odevzdání obsáhlých požadavků vyzvala obec, aby se rozešla a shromáždila se až druhý den, že jí chce dát svoji odpověď. Obec poslechla, ale 3. prosince přišla opět na radnici.

Konšelé viděli její odhodlanost, a proto volili pružnou taktiku. Některá přání obce přijali, o jiných odpověděli vyhýbavě a mnoho jich zamítli.

Tvrdili, že nejsou a nebyli proti dosazování rady podle privilegia Václava II., a vymlouvali se v tom na krále, že jsou ochotni chovat privilegia přístupně pro obec a dát z nich opis, že zákaz schůzi obce neplyne z privilegia, ale že byl vydán panovníkem a členem jeho rady Janem Orzsághem, biskupem ve Vácově, když byli brněnští poslové v Budíně, a že kdyby byl povolen každému volný obchod, bylo by to na škodu všech řemesel. Na články, aby nově příchozí do města byli přijímáni se vším majetkem a aby bylo v Brně povoleno užívat toho, co někdo mimo město zdědí a vyžení, rada odpověděla, že je ochotna na každých 50 zl. zaplacených na dům novými měšťany vpustit jim do města jednu čtvrtinu vinice a že kdyby se do města hrnuly všechny vyžehněné a zděděné vinohrady, bylo by to na škodu všech a zejména chudých řemeslníků, neboť by trpěli konkurencí vína z takových viničních hor.

Odepsání vinic z lozunků rada zamítla, poněvadž by tím klesly městské příjmy tak, že by nebylo lze uhradit dávky odváděné do královské komory a obecní výdaje. Projevila však ochotu vpustit podle svého uvážení do města vinohrady lidem, kteří chtějí zbudovat pustý dům nebo dům v Brně již mají, aby z takových vinic platili řádně lozunky a sklizené víno prodávali uvnitř hradeb.

S kupováním a s nálevem uherského a rakouského vína rada souhlasila, prodej vína mezi sousedy do 80 grošů odkazovala na staré zvyklosti, žádost předměšťanů za šenk vlastního vína zamítla a hrozila jim trestem, stála na tom, aby kupované víno bylo ukládáno v obecním sklepě, a ujišťovala, že brání a bude bránit cizincům, aby skládali ve městě své víno. Rovněž tvrdila, že se stará o prodej dováženého zboží na volném trhu, že zastavuje předkupování obilí a že sleduje porušování městských živností lidmi usazenými v panských domech.

Obec poznala, že odpověď rady je vyhýbavá, a proto přísežně prudce obvinila, že zdrazují zříceniny domů a potraviny, že nic nedodrželi ze slibů, které před dvěma léty dali, a že jsou odpovědní za ztráty a škody města. Svá obvinění provázelo obecní shromáždění důraznou hrozbou, že bude na radu žalovat u krále, aby posoudil, kdo zavinuje ztráty a kdo sleduje obecní užitek.

K své hrozbě připojila obec požadavek, aby každý mohl dovézt do města šest dražlinků vína, aby nově příchozí do města byli přijímáni s celým majetkem, ať jsou to vinice nebo cokoliv jiného, aby bylo povoleno užívat v Brně toho, co měšťané

mimo město zdědí nebo vyžení, a aby koupě vína mezi sousedy do 80 grošů byla volná. Rada nebyla ochotna přání obce splnit, ale mimo nadání se octla mezi dvojným tlakem.

Podkomoří Vilém Kuna z Kunštátu totiž žádal, aby na 4. prosince byly obeslány některé osoby z obce, a správa města se obávala, že by se proti ní spojila obec i královský úředník. Aby se tomu vyhnula, souhlasila po jistém zdráhání s posledně uvedenými čtyřmi požadavky obce a obec se s tím spokojila.

Rada hned potom poslala k podkomořímu a oznámila mu, že se s obcí již dohodla. Podkomoří byl velmi nerad, že se to stalo, a dával nepokrytě najevo, jak je nepřijemné, že nejednal s obcí přes vůli městské správy. Dal tedy 4. prosince aspoň přečíst shromážděné obci svou instrukci, kterou dostal od krále 19. dubna 1523 po stížnostech na olomouckou městskou radu, a obec se tím uklidnila.

Velmi nespokojení však zůstali řemeslníci a městská chudina před hradbami a vymohli si, že obec zakročila u konšelů, aby majitelé domků mimo město mohli nalévat své vlastní víno do masopustu, tj. do 9. února 1524. Rada odpověděla, že obyvatelé v předměstí nemají tolik břemen jako měšťané uvnitř městských zdí, ale obávala se nového vzplanutí odporu širokých mas, a proto volila kompromisní řešení. Povolila majitelům domků a domečků v předměstích šenk vlastního vína do 6. ledna a slíbila, že učiní další opatření podle toho, jak se udělené povolení osvědčí.³⁴⁾

Brněnská obec se svou povolností připravila o možnost cenných zisků a těžce nesla, že v rozhodných dnech 1. až 4. prosince 1523 podlehlá obratné odkládací taktice městské rady. Protivky mezi patriciátem, řemeslníky a městskou chudinou se hromadily a propukly v prudkou bouři na jaře 1524 při dosazování nové městské rady.

Odstupující konšelé zavolali 4. dubna 1524 na radnici některé osoby z obce a obnovili s nimi radu, aby vzbudili zdání, že zachovávají volbu přísežných podle privilegia Václava II., jak si to Brňané roku 1520 a 1521 po prudkých bojích vynutili. Bylo dosazeno 11 radních, kteří svou hodnost již dříve zastávali, a Pavel Leb, jenž do té doby nikdy v radě nezasedal, ačkoliv jménem předčil mnoho příslušníků patriciátu.

Nová rada složila předepsanou přísahu, ale Leb, známý mluvčí obce, nechtěl přísahat a odvolával se na rozkazy krále, které rada neplní. Konšelé ho napomenuli, a když to nepomohlo, vsadili nepohodlného kritika svého jednání do Židovské věže, která stávala na konci dnešní třídy Vítězství.

Zpráva o uvěznění oblíbeného vůdce měšťanské oposice se v noci rychle rozšířila. Ráno 5. dubna se obec kvůli němu srotila a žádala zemského komorníka Jana z Kunovic a purkmistra Benedikta Šidláka, aby Leba propustili na slib postavení a na závazek. Konšelé však nechtěli a zejména purkmistr Šidlák kladl houževnatý odpor, odvolává se na krále a na podkomořího Viléma Kuna z Kunštátu. Proto jednání nevedlo k cíli.

Když obec nepochodila na radnici, jednali její zmocněnci s podkomořím Vilémem Kunou z Kunštátu a měli úspěch. Podkomoří vzkázal radě, že chce s Lebem mluvit, poněvadž se na něho odvolává, a trval na svém požadavku. Konšelé by byli rádi zásah podkomořího zmařili, zdlouhavě mu odpovídali, různě se vymlouvali, ale neměli odvahu přímo odmítnout jeho žádost. Jejich postup rozhněval Viléma, stěžoval si na ně pánům z Meziříčí a jiným a požádal jmenované šlechtice, aby s ním šli do sídla městské správy.

Po příchodu podkomořího na radnici chtěli konšelé přivést Leba z Židovské věže, ale Vilém prohlásil, že půjde za vězněm do žaláře. Jak řekl, tak učinil.

Poslal všechny ven z Lebovy kobky, zůstal s ním dlouhou chvíli, potom řekl venku na dvoře několik ostrých slov radě a rozkázal jí, aby ráno přišla do zasedací síně a svolala obec.

Konšelé se ráno 6. dubna skutečně dostavili do zasedání, ale nesvolali obec poukazující na to, že toho není třeba, poněvadž jim byla poručena správa města. Brzy potom vstoupil do radnice podkomoří a ptal se, kde obec je. Purkmistr Šidlák mu odpověděl, že není nutné, aby tu byla, ale podkomoří ho popuzeně odbyl, že to nutné je a že to včera nařídil. Rada chtěla nejprve odmítnout jeho zásah, ale potom povolila a poslala pro obec.

Když se obec shromáždila, přišel Vilém znova na radnici a přednesl před shromážděním, že se Leb na něho odvolal, ale že rada se chovala, jako by nebyl ani podkomořím, a odpírala mu přístup k vězni. Potom vyzval Leba, aby veřejně před obcí vyložil svůj případ, tak jak si to přál.

Leb se zvedl, poděkoval podkomořím za dobrou vůli a obvinil radu, že mu slíbila osvobození od městské berně, když byl v létě 1521 hejtmanem brněnské hotovosti za tažení proti Turkům, že ho od lozunků osvobodil i král, jak ukazuje příslušný list, ale že konšelé mu jeho svobodu nepřejí. O své volbě do rady prohlásil, že nebyl zvolen podle privilegia Václava II., poněvadž osoby, které konšelé pozvali k dosazení přísedících, neměly žádné moci od obce, že to zvolení bylo více ze závisti než z pořádku, že proto mluvil s obcí a řekl radě pravdu a že prosí především obec, podkomořím i radní, aby ho té funkce zbavili.

Konšelé mu odpověděli, že mu nic neslíbili, ale že ho zbaví jeho hodností. Tvrdili, že dbali obecného dobra, že volba se dala podle privilegia a že tedy při ní zůstane, ale kdyby tomu tak nebylo, že také nechtějí zasedat ve správě města.

V té chvíli zasáhla do polemiky bohatého měšťana a patriciátu obec a chtěla, aby byla čtena Václavova listina o volbě. Po přečtení prohlásila, že osoby k volbě pozvané neměly od ní plné moci, a propustila Leba z jeho funkce. Postavila se tedy proti radě a ta se cítila uražena a rozhořčeně žádala, aby byla také zbavena své služební přísahy.

Podkomoří viděl, že obec má jiné úmysly než on a mohovitý Leb, který užil širokého shromáždění a veřejných záležitostí, aby si vyřídil s přísedícími své účty. Vilém si přál zákroku proti radě, aby zvýšil nad ní svou pravomoc, ale neměl v úmyslu podporovat obec, a proto se dal na ústup.

Přiznal, že neměl Václavovo privilegium, že chtěl jenom, aby se volila rada, ale poněvadž se to nestalo, že žádá, aby zůstali v úřadě ti, kteří byli zvoleni, a aby se k nim přidal ještě jeden místo Leba. Ale podráždění konšelé odmítli a obvinili obec z nenáležitého chování. Obec byla zaražena jejich prudkým nápirem, neměla pro tu chvíli ani vedení ani nějaký plán a nabídla přísedícím, aby podrželi své funkce. Jeden přes druhého mluvil a jednání se rozbilo na řadu divokých scén provázených všeobecným křikem.

Tu chvíli prohlásil podkomoří, že konšelé jsou zproštěni přísahy. Tím se všeobecný zmatek dovršil. Přísežní utíkali jeden za druhým ze svých míst, předsedající položili na stůl klíče a městskou pečeť a Vilém je marně prosil, aby je opět přijali. Právě naopak, celá rada i s městským písařem Janem Munkou z Ivančic k němu přistoupila a podávala mu městské pečetidlo na důkaz, že odchází ze svého úřadu.

Podkomoří byl ve velkých rozpacích, poněvadž takový závěr jednání nečekal. Obrátil se na Jana Parchantera, velmi zámožného příslušníka patriciátu a dlouholetého člena rady, a prosil ho, aby přijal městskou pečeť jako purkmistr, že má

k němu velkou důvěru a chce dobře opatřit správu města. Trvalo však dlouho, než Jan povolil a sáhl po pečetidlu na znamení, že souhlasí.

Potom Vilém vyzval obec, aby si zvolila některé osoby, které by pomohly dosadit radu, a nařídil, aby všichni obecní starší přišli druhý den na radnici. Ráno 7. dubna se přísedící i obec opravdu dostavili a zvolili jinou novou i starou radu, ačkoliv k tomu neměli žádnou jinou moc než od podkomořím. Nová forma volby nepřinesla však podstatnou výměnu osob v městské správě.

Podkomoří hned nově zvolené konšely potvrdil a potom se tázal, jak má být zakročeno proti bývalému purkmistrovi Benediktovi Šidlákovi, kterého učinil odpovědným za způsobené pozdvižení. Vilém obviňoval Šidláka celkem bez příčiny a všichni přítomní za někdejšího purkmistra prosili.

Proto pán z Kunštátu upustil od okamžitého potrestání Šidláka, ale stěžoval si na něho u krále a 27. června 1524 přinesl Ludvíkům mandát, že má na Šidláka žalovat u rady, která provinilce podle zásluhy potrestá. Šidlák byl obeslán, vyslechl mandát a vyžádal si lhůtu. Byly mu povoleny dva týdny.

Po jejich uplynutí odpověděl, že podle mandátu má podkomoří přednésti svou žalobu, že to však neučinil, a proto že Šidlák je mu ochoten odpovídat, nenechá-li vynést rozsudek. Konšelé byli s Šidlákovým stanoviskem spokojeni a odložili další jednání až do příjezdu podkomořím do Brna.³⁵⁾

Benedikt Šidlák byl jeden z nejbohatších brněnských měšťanů. Roku 1508 měl dům na Dolním trhu (náměstí Svobody) za 192½ hřívny, ale roku 1523 ho prodal, když si předtím roku 1519 koupil jiné obydlí na Dolním trhu a řadu vinic v celkové hodnotě 510 hřívěn. Kromě toho v letech 1508 až 1533 držel dům na Rybném trhu (náměstí Družby národů) za 150 hřívěn, před rokem 1517 měl menší dům v Starobrněnské ulici za 9 hřívěn a po roku 1512 získal dům v Panenské za 23 hřívěn.³⁶⁾

Jan Parchanter, který za bouřlivého jednání s obcí převzal z rukou Šidlákových úřad purkmistra, měl před rokem 1524 dům ve Starobrněnské za 68 hřívěn a řadu vinic. Roku 1524 dům prodal a koupil si jiný v Měšťanské ulici (Jánská) a rozmnožil své jmění tak, že činilo 386½ hřívny. Kromě toho měl do roku 1507 mimo městské hradby U mýta domek za 11 hřívěn.³⁷⁾

Parchanter seděl dlouho se Šidlákem v městské radě a také konšelé zvolení 7. dubna po vzrušené schůzi předchozího dne patřili k patriciátu. Všichni těžce nesli zásah podkomořím i jeho postup proti Šidlákovi a hledali ochranu u ostatních moravských královských měst.

Poslové těchto měst se někdy po 10. srpnu sjeli v Brně, neboť král zval k sobě městské zmocněnce na 8. září do Budína, a města se radila o Ludvíkových požadavcích, které pravděpodobně na ně vznese. Brněnská městská rada užila vhodné příležitosti, stěžovala si ostatním městům a žádala je o podporu.

Setkala se s velkou ochotou a porozuměním, neboť moravská královská města měla s podkomořím při dosazování svých rad tytéž zkušenosti jako Brno.

Olomoučtí poslové žalovali, že 10. srpna 1524 obnovovali radu podle svých privilegií, která svěřují jmenování nových konšelů odcházejícím přísedícím, a že podkomoří žádal, aby noví radní byli dosazeni s vědomím obce. Když mu odpověděli, že to není nutné, trval na svém a chtěl, aby svolali obec. Rada nejprve prohlásila, že za takových okolností chce raději dále zasedat, ale nakonec povolila a svolala na druhý den obec.

Když se obec 11. srpna sešla, promluvil k ní podkomoří dlouhou řeč a ptal se jí, byli-li konšelé dosazeni s její vůli a jestli se jí líbí. Obec odpověděla, že jmenování

přísežných není její záležitostí, že má své pány a představené ráda a že je chce poslouchat. Zklamaný podkomoří podotkl, že pro tentokrát to nechá při starém, ale že příště musí být městská správa volena jinak, potvrdil radu, hledal proti ní všechny možné záminky a jednal o nejrůznějších věcech.

Odpověď olomoucké obce na dotaz podkomořího byla v příkrém rozporu s žalobami přednesenými roku 1523 na městskou správu v Olomouci Ludvíkovi a se stížnostmi, jež roku 1527 přivedly na popraviště olomouckého purkmistra Valentina Becka. Byla výsledkem okamžiku příznivého pro radu, a ne výrazem smýšlení obce, konšelé to věděli a měli obavy, co by se stalo, kdyby pán z Kunštátu svou výzvu k obecnímu shromáždění opakoval. Proto byli na podkomořího velmi rozezlení a nepřáli si, aby se ještě jednou obrátil přímo k obci. Jejich obavy byly plně opodstatněné, neboť roku 1525 se proti nim brněnská obec prudce bouřila.

Také znojemští a jihlavští poslové si stěžovali, že podkomoří si přeje, aby rady byly dosazovány za součinnosti obce, a že je nechce potvrzovat. Nelíbilo se jim též, že podkomoří mluví k obcím a že tím působí městské radě velké potíže.

Znojemští zmocněnci k tomu dodali, že každý, koho chtějí potrestat, se utíká k podkomořímu na hrad a že na jejich měšťana Skauthena přinesl Vilém královský mandát, poněvadž ho nazval čenichavou šelmou. Uvedli též, že pán z Kunštátu nechce vynést rozsudek nad nějakým pekařem, který pobral v klášteře v Louce mnoho majetku, když tam roku 1520 zemřel opat Pavel, byl na Ludvíkův rozkaz vzat do vězení a potom propuštěn na záruku. Znojemští konšelé chtěli, aby se pekař odpovídal před městským právem, a byli rozezlení na podkomořího, že chtěl být při skládání obecních účtů, ačkoliv Znojmo mělo privilegium, že jedna rada skládá účty druhé.

Poslové z Jihlavy zazlívali podkomořímu rozmluvu, kterou měl před obcí, a žalovali, že nechce potvrdit radu, nebude-li jednat podle smlouvy s obcí, a že jim působí v rozbouřeném městě mnoho obtíží a zla. Odvolávali se na svá privilegia a hledali oporu u ostatních měst, neboť měli zanedlouho poslat posly do Budína, aby král rozsoudil jejich spor s obcí, a dosáhli slibu, že jim bude poskytnuta podpora.³⁸⁾

Ze všech stížností poslů královských měst plynulo, že podkomoří Vilém Kuna z Kunštátu užíval rozporu obcí a rad, aby zvýšil váhu svého úřadu za vlády Vladislava a Ludvíka značně otrěsenou. Městské obce měly úplně jiné cíle než podkomoří, ale chápaly se vhodné příležitosti, aby přednášely své stížnosti a prosazovaly svá přání, když mezi královým zástupcem v městech a jejich správami vznikly vážné neshody.

Neshody začaly hned, když v druhé polovici roku 1521 přestal být podkomořím Jiří z Vlašimě na Úsově a jeho nástupcem se stal Vilém Kuna z Kunštátu. Při jeho ustanovení byli 11. prosince zavoláni poslové moravských královských měst do Olomouce, měli mezi sebou poradu a chtěli po Vilémovi, aby při vykonávání svého úřadu nezasahoval do vnitřních záležitostí jejich správy. Poslali k novému podkomořímu dva ze svého středu s žádostí, aby přišel na olomouckou radnici, a pokoušeli se s ním navázat jednání.

Ale Vilém odmítl jejich pozvání, poněvadž se nesluší, aby chodil za městy, a odpověděl, že když ho města uznají za podkomořího, kterým byl jmenován od krále, je dobře, jestliže to však nehodlají učinit, že musejí psát panovníkovi. Podotkl též, že je Olomouckými tísněn, a dal jasně na srozuměnou, že má v úmyslu obnovit pravomoc svého úřadu.

Brněnští poslové byli nespokojeni s takovým prohlášením a chtěli, aby se města postavila proti novému podkomořímu, a společně s rytíři, kteří požadovali podkomořský úřad pro svého příslušníka, zmařila jeho jmenování. Návrh Brňanů počítal s tím, že prelát nedal Vilémovi na sněmu svůj hlas, a předpokládal, že města, rytíři a prelát by přehlasovali pány.

V rozhodném okamžiku se však prelát pro Viléma přece jenom vyslovil, zástupci Znojma se smířili s jeho jmenováním, a tak Brňanům nezbylo, než aby se podřídili. Pán z Kunštátu zůstal podkomořím, ale nezapomněl na odpor městských správ proti svému ustanovení. Postupoval všude proti městským radám, pokoušel se zmenšit jejich pravomoc ve svůj prospěch a využíval k tomu sporů obcí a rad.³⁹⁾

Abý byl lépe zajištěn, vyžádal si od krále list, že je mu jeho úřad doživotně svěřen. Zemský sněm v tom viděl porušení zemského zřízení, a proto 24. června 1523 Viléma vyzval, aby se té milosti vzdal.⁴⁰⁾

Brzy potom ustanovil král nejvyšším komorníkem Jana z Kunovic a oznámil to 14. září 1523 moravskému zemskému sněmu. Značná část pánů a rytířů s tím souhlasila, ale zemský hejtman Jan z Kunštátu, jeho bratr podkomoří Vilém, páni z Ludanic, páni z Meziříčí, Dobeš Černošský z Boskovic a jiní nechtěli vedle nového komorníka zasedat, poněvadž byl z mladého panského rodu a proti svému slibu se vtíral mezi starožitné rody.

Královští poslové však trvali na ustanovení Jana z Kunovic, pokládajíc to za součást obnovy vládní pravomoci, a jednali v tom smyslu s olomouckým purkmistrem a radou. Místo těch, kteří nechtěli vedle Jana z Kunovic zasedat, byli zvoleni jiní a mezi Janem i Vilémem z Kunštátu a královským dvorem vzniklo jisté nedorozumění, které časem ještě rostlo.⁴¹⁾

Této okolnosti chtěla královská města využít a na své schůzi v Brně se usnesla, že až se jejich poslové 8. září 1524 setkají v Budíně s panovníkem, mají žádat vystřídaní Viléma Kuny z Kunštátu jinou osobou, poněvadž více přeje obcím než městským radám a zasahuje do záležitostí, které mu nepřísluší. Ale ke schůzce v Budíně potom nedošlo, poněvadž Ludvík ji 14. srpna odvolal, a zemský hejtman Jan Kuna z Kunštátu to 18. srpna oznámil Brnu.⁴²⁾

Brno však zůstalo ve spojení s ostatními městy a oznamovalo jim, jak záležitost s podkomořím postupuje. Znojmo děkovalo 24. srpna 1524 za poslané zprávy a ukazovalo, že Brňany plně podporuje.⁴³⁾

Podkomoří byl zatím v Kladsku, a když se v druhé polovici srpna vrátil, ptal se brněnské rady, co odpověděl Šidlák. Konšelé mu vyložili, že podle královského mandátu má Vilém žalovat u rady na Šidláka a rada má viníka potrestat a že bývalý purkmistr chce na žalobu odpovídat.

Pán z Kunštátu hněvivě odpověděl, že se nebude s Šidlákem soudit u práva, že jeho záležitost se týká krále, a proto že jí předloží panovníkovi. Od rady a obce požadoval svědectví, jak se celá věc zběhla, a ohlásil, že za tím účelem pošle svého služebníka s poselstvem k obci, až bude pohromadě v pondělí 29. srpna.⁴⁴⁾

Rada mu nedala žádnou odpověď a podkomoří po svém odchodu z radnice jí poslal 25. srpna list, v němž si trpce a prudce stěžoval, že se na cestách ve službách krále dověděl, jak Brňané svolali schůzku poslů moravských královských měst a jak chtějí na podkomořího žalovat králi, poněvadž přeje obcím, a ne obecním starším. Vilém též věděl, že zmocněnci měst se usnesli požádat panovníka, aby jim dal nového podkomořího, a byl velmi rozhořčen.

Mnoha slovy dokazoval, že se choval v úřadě ke všem spravedlivě, prohlašoval,

že se nestydí za svou přichylnost k obci, a vyzýval Brňany, aby své žaloby přednesli panovníkovi přímo a ne pokoutně, aby se mohl bránit a také poslat do Budína své posly. Připomínal chování brněnské rady a městského písaře Jana Munky z Ivančic při posledním dosazování konšelů a hrozebně dodával, že by je za to bez obtíží dovedl u krále zošklivit, kdyby mu v tom nebránila jeho láska k starším. Vyhrazoval si, že to učiní, bude-li toho potřeba, a chtěl odpověď, jak se městská rada k němu zachová.⁴⁵⁾

Městská rada poslala ihned opis listu podkomořího do Olomouce s prosbou o radu, jak má postupovat, a oznámila nejnovější události také do Znojma a do Jihlavy. Jihlavští děkovali za sdělené novinky 2. září 1524 uprostřed velkých starostí, neboť krátce předtím vypravili 26. srpna šestičlenné poselstvo do Budína, aby zastupovalo radu ve sporu s obcí, a Brno se rozhodlo, že především podkomořímu podle jeho žádosti napíše.⁴⁶⁾

Ten poslal v pondělí 26. srpna na radnici nějakého vladyku s pověřovacím listem na obec, ale rada byla rozezlena, že podkomoří chce, aby tančila, jak píská, i když od něho přijde pacholek, a odmítla jednat. Vladyka však oznámil, že nebude-li mu vyhověno, nevyřídí žádný vzkaz a odejde, což nepřinese městu užitek, a jeho rozhodné vystoupení zapůsobilo.

Rada se poradila a přišla k názoru, že je lépe jednat s vladykou než s podkomořím, který by mohl měšťany, snadno pobouřit, a slíbila, že druhý den ráno svolá obec. Když se 27. srpna obec sešla, oznámil jí nejprve městský písař Jan Munka, že podkomoří poslal svého posla s pověřovacím dopisem, a zdůraznil, že je třeba, aby v městě byl klid a mír, neboť jenom tak se lze starat o obecní dobro.

Obec byla obratným písařovým projevem překvapena a dala prostřednictvím Wolfganga Hubra odpověď, že svěřuje další jednání městské radě, za kterou se plně staví. Konšelé to s velkým díkem přijali a pak teprve dovolili poslovi podkomořího, aby předstoupil před obec.

Posel pověděl, co mu podkomoří uložil, ale obratný postup rady ho připravil o úspěch. Obec ho sice vyslechla, ale setrvala na svém původním rozhodnutí, že zmocňuje radu, aby dále jednala, a proto se pokus podkomořího získat v obci oporu proti městské správě nepodařil.⁴⁷⁾

Rada se však cítila velmi ohrožena, neboť dobře věděla, že zvládla situaci jenom obratným postupem a šťastnou náhodou. Na sněmu v Brně kolem 11. listopadu 1524 se dohodla s královskými městy, že vypraví společné poselství k panovníkovi do Budína, aby jednalo o postupu proti podkomořímu.

Jihlavští účastníci sněmu v tu dobu již z Brna odjeli, a proto znojemská rada je 2. prosince vyzvala, aby se k chystané akci připojili. Konšelé z Jihlavy odpověděli, že měli před nedávnem v Budíně čtvrt roku posly, kteří spotřebovali mnoho peněz, a že utrpěli roku 1523 velké škody při požáru, který zničil jejich město, takže nemohou hradit náklady na zvláštní pověřence. Zmocnili však jednoho svého přísežného a jednoho obecního staršího, kteří jeli do Budína na mikulášský trh, aby je zastupovali.

Není zpráv o tom, co poslové měst u Ludvíka vyjednali. Nepochybné je, že žalovali na podkomořího i na své obce a že se snažili získat vládu pro podporu svých zájmů a zájmů. Brněnští zmocněnci si nadto ještě 21. prosince 1524 vyžádali od krále privilegium, že se Brno nemusí řídit rozkazy a listy vydávanými českou kanceláří, když odporují městským svobodám. Doufali, že tak získají obranu proti mandátům, které by podkomoří nebo někdo jiný proti vůli městské rady dostal

s úmyslem použít jich proti brněnské městské správě a nějak jí škodit.⁴⁸⁾

Při obnovování rady roku 1525 došlo mezi brněnskými konšely a podkomořím k novému střetnutí. Tehdy zvolili 15. dubna odstupující přísežní své nástupce a poslali k Vilémovi, aby je potvrdil. Pán z Kunštátu to odmítl a ohlásil, že přijede do Brna.

Za týden potom 22. dubna skutečně přišel, přijal pozdrav rady a víno, které mu konšelé poslali prostřednictvím městského písaře Jana Munky, a přál si, aby byly na druhý den obeslány osoby z obce, které před rokem volily radu. Trval tedy na dosazování rady za součinnosti obce, které prosazoval i minulého roku. Konšelé však k němu poslali posly, kteří tvrdili, že rada byla již zvolena, žádali za její potvrzení a prosili podkomořího, aby do radní světnice před schválením nových konšelů vstoupil sám a zanechal svůj průvod venku, poněvadž zasedání rady jsou tajná.

Podkomoří poznal, že rada trvá na tom, aby se obnovovala sama, a že brání jeho zásahům tak, jak to činila před rokem. Proto odpověděl velmi hněvivě a sám poslal na radnici Jana Dubčanského ze Zdenína ještě s jedním vladykou, aby mu konšelé dali písemně to, co mu předtím vzkázali ústně. Přísežní to však odmítli, že to nikdy nebylo, a podkomoří popuzeně prohlašoval, že nepůjde potvrdit radu, když je tak od městské správy stíněn.

Večer však poslal k purkmistrovi se vzkazem, aby se obeslala obec. Purkmistr odpověděl, že obecní shromáždění se nekonají v noci, a projevil ochotu svolat obec druhý den ráno. Odpor purkmistrův Viléma ještě více podráždil, nejprve to tak nechtěl, ale potom souhlasil, aby se obec sešla až ráno.

Ráno 24. dubna 1525 přišel s Dobešem Černoohorským z Boskovic, s Lackem Meziříčským z Lomnice a s jinými šlechtici, maje snahu vydráždit obec proti radě a potom zasáhnout tak, jak potřeboval. Před radní světnicí vyzval své průvodce, aby šli s ním, ale městský písař Munka ho upozornil na žádost rady, aby zachoval tajnost jejího zasedání a vstoupil do poradní síně sám.

Odpověděl, že nechce radu potvrdit, ale že promluví k obci. Rada a obec se však postavily proti tomu a žádaly ho, aby to nečinil. Podkomoří byl překvapen, že s přísežnými stojí proti němu také obec, a poznal, že narazil na společnou obranu obce i rady, které sice spolu bojovaly, ale bránily společně práva města a nechtěly připustit, aby byla zmenšena ve prospěch představitelů vládní moci.

Vilém se rozhněval a řekl, že to se ještě nestalo žádnému podkomořímu. Obořil se prudce na městského písaře Munku, že je vinen všemi omyly, které se staly, ale Munka se energicky bránil. Potom pan z Kunštátu bral za svědky své průvodce, že ho konšelé nechtěli vpustit do poradní síně, ale přísežní ho odbyli, že ho žádali, aby potvrdil radu, a chce-li jinak mluvit a protestovat, že mu v tom nikdo nebrání.⁴⁹⁾

Rada si počínala proto tak energicky, že byla podporována obcí a dobře věděla, že postavení Kuny z Kunštátu je vážně otřeseno na samém královském dvoře. Tam si totiž přáli, aby podkomoří zesílil vládní moc v královských městech, ale neradi viděli, že Vilém k tomu užívá podpory obcí, neboť měli obavu před požadavky řemeslníků a městské chudiny. Kromě toho byla královská rada nespokojena se stanoviskem, které podkomoří zaujal ve vývoji tehdejší politické situace.

Bylo již řečeno, že jeho bratr Jan Kuna z Kunštátu, jmenovaný za pobytu Ludvíka v Olomouci v dubnu a v květnu roku 1523 zemským hejtmanem,⁵⁰⁾ se postavil proti povýšení Jana z Kunovic za zemského komorníka, a že podkomoří v tom svého bratra podporoval. V listopadu roku 1524 se zemský hejtman ostře opřel ustanovení

Viléma Prusinovského z Prusinovic, přisedícího moravského zemského soudu, a potom postupně mařil za podpory některých pánů královsky rozkazy, prosazoval proti jeho vůli usnesení zemského sněmu o novém způsobu projednávání žalob pro urážky na cti, měl s panovníkem řadu jiných sporů, dal uvěznit a vzal na závazek Prusinovského a vzdoroval Ludvíkovým nařízením, aby ho propustil.

Vilém svého bratra ve všech vypočítaných věcech podporoval a oba páni z Kunštátu se tak dostali do ostré oposice proti vládě. Po dlouhém váhání svolal Ludvík v květnu roku 1525 do Brna moravské zemské úředníky a soudce, poslal k nim jako své posly nejvyššího českého purkrabího Zdeňka Lva z Rožmitálu a Jana z Žerotína a způsobil, že shromáždění hodnostářů zvolilo místo Jana Kuny z Kunštátu zemským hejtmánem Jana ze Šternberka na Holešově.⁵¹⁾

Tím byl vliv rodu pánů z Kunštátu značně oslaben a právě ve chvíli, kdy se k tomu schylovalo, odepřel Vilém 24. dubna 1525 potvrdit brněnskou městskou radu, když se mu předtím nepodařilo strhnout na svou stranu obec. Konšelé s ním potom již dále nejednali, ale spoléhající na jeho rozchod s královským dvorem, poslali 25. dubna do Budína posly, kteří žádali za potvrzení nové městské správy samého panovníka.

Jakmile poslové odešli, vzkázal podkomoří purkmistrovi, aby na ráno obeslal Benedikta Šidláka. Purkmistr vyhověl, Vilém přišel s četnými přáteli na radnici, žádal Šidlákovo potrestání a stěžoval si, že se to dosud nestalo. Benedikt byl ochoten postavit se před soud rady, ale to podkomoří nechtěl, odvolával se na královský mandát a trval znovu na potrestání.

Rada mu odpověděla, že je připravena Šidláka soudit, jak to král nařídil, a předložila podkomořímu Ludvíkovo privilegium z 21. prosince 1524 o tom, že neplatí rozkazy a listy vydané z královské kanceláře, které odporují městským svobodám. Proti vůli Viléma bylo privilegium čteno, a když nato hrozil, že napíše králi o neposlušnosti konšelů, odpověděli, že oni také požádají panovníka, aby je zanechal při jejich právech.

Podkomoří cítil, že všechny jeho náporů se rozbíjejí o neústupnost rady, a třesa se hněvem, obořil se ostře na městského písaře Jana Munku. Ten odporoval a konšelé se ho zastali, tvrdíce, že všechno, co udělal, psal, četl a řekl, se stalo na jejich rozkaz. Vilém ještě napadl váženého konšela Pavla Neplacha, ale ten se také vymluvil na rozkazy přísedících a žádal podkomořího, aby ho nechal na pokoji. Zasedání rady trvalo již dlouho, a proto se bez ohledu na rozhněvaného pana z Kunštátu rozešlo.

To byla úplná porážka, kterou dovršil ještě rozkaz krále, aby podkomoří bez prodlení potvrdil brněnskou radu. Pan z Kunštátu místo toho napsal králi list a odevzdal ho konšelům, aby ho doručili do Budína. Ale přísedící, opojení dobytým vítězstvím, poslali mu jeho psaní zpět s neuctivou poznámkou, aby svůj dopis odeslal sám, jak to činí oni se svými vlastními listy.

Vilém věděl, že v královské radě je proti němu vlivná skupina, a proto přemohl hněv a pokořenou pýchu a napsal radě, aby se obnovila. Svým ústupem se vyhnul dalšímu pokoření, neboť za čtyři dny potom přišel nový královský mandát, daný 14. srpna 1525 v Budíně, kterým Ludvík po druhé nařizoval podkomořímu, aby ihned obnovil a potvrdil brněnskou radu. Kdyby to neučinil, měli konšelé sami dosadit své nástupce a předložit jejich jména králi, aby je schválil.

Podkomoří za svého pobytu v Brně utratil značné částky v hostinci a chtěl, aby to město zaplatilo. Ale konšelé odmítli jeho požadavek a málo dali na to, že Vilém byl podle Munkových Pamětí starých „takřka zuřivý“.⁵²⁾

Městská rada zvládla situaci, když podkomoří proti ní popouzel obec, aby zvýšil nad správou města svou moc, a využívajíc obratně rozporu mezi podkomořím a vládou, zmařila Vilémovu snahu po větší kontrole nad brněnskými orgány. To byl nesporný úspěch a konšelé se rozhodli, že ho plně využijí k upevnění moci vládnoucí vrstvy.

Jejich zrak padl především na Pavla Leba, který byl kdysi spojencem poraženého podkomořího. Leb, spoléhaje na Viléma, neplatil lozunky a tvrdil, že městská rada mu je prominula, když za tažení proti Turkům byl roku 1521 hejtmánem brněnské hotovosti.

Jakmile konšelé viděli, že nápor podkomořího na jejich postavení byl odražen, zakázali Lebovi šenkovat víno, poněvadž neplatí městskou berni. Leb neuposlechl, byl 14. července 1525 předvolán před radu, a jsa napomenut, proč neplatí lozunky, ukázal na své osvobození. V nastalé výměně názorů vytkl radě, že mu nedodržela slib, který mu dala.

Konšelé ho poslali ven z radní světnice, poradili se, zavolali ho zpět a napomínali ho. Leb však stál na svých slovech a rada ho vsadila do vězení ve studené světnici.

Leb psal z vězení radě, aby ho na záruku propustila, že se zodpoví před obcí. To však přísedící nechtěli, poněvadž se báli vlivu, který Leb na obec měl, a proto pozvali jenom všechny tři rady a zámožný patriciát. Vyložili pozvaným, jak Leb radu urazil, a přečetli z městských práv, jaký je na to trest. Patriciové odpověděli, že ukládání trestů je věc rady, a jestliže se někdo provinil, že má být potrestán.

Druhý den ráno všechny tři rady poslaly k Lebovi do vězení posly se vzkazem, aby dal do pořádku své poslední věci jako křesťan, poněvadž bylo usneseno, že bude nad ním vykonáno jeho právo. Leb poznal, že městská rada se při odstraňování svých odpůrců nezalekne ani krvavého úderu katova meče, smrtelně se polekal a úpěnlivě prosil za prominutí.

Jeho manželka rychle obíhala sprátenelé duchovní, měšťany a měšťanky, přivedla je na radnici a všichni za Leba prosili. Konšelé byli neoblomní, ale přece odložili Lebovu popravu, neboť dostali přímluvný list z obce a velký počet prelátů, žen a měšťanů za Leba orodoval.

Když to nepomohlo, vzniklo v městě velké napětí, rozčilená obec se shlukla na radnici a za velkého křiku se obořila na konšely. Lid byl rozhořčen nespravedlivým násilím, které mělo ukončit život jeho oblíbeného řečníka, a křičel, aby se radnice vzala útokem a aby vězeň byl osvobozen mocí.

Zděšená rada viděla, že její touha po pomstě nad obávaným odpůrcem přivedla k výbuchu dávno nashromážděnou nespokojenost širokých vrstev a vyvolala příznak otevřené vzpoury, která by mohla velmi snadno ohrozit těžce dobyté vítězství nad podkomořím, a proto rychle ustoupila. Vyhradila si jenom, aby Leb svůj výrok odvolal slovy: „Was ich geredt hab, ich nim's wieder in das Maul“.

Leb, maje před očima meč spravedlnosti, jenž by byl málem nespravedlivě dopadl na jeho šíji, rychle vzal zpět svůj výrok a obec bouřlivě žádala, aby byl ihned propuštěn. Konšelé, bojíce se hněvu podrážděných mas, bez otálení vyhověli a obec provázela Leba v triumfálním průvodu do jeho domu, kde propuštěný nešetil svými zásobami vína pro ty, jejichž energickým zákrokům vděčil za svůj život.⁵³⁾

Lebův případ rozvířil hladinu brněnského života a zámožný měšťan Pavel Heruš se domníval, že by mohl využít vítězství rady ve prospěch patriciátu. Obcházel dům od domu a přemlouval zámožné měšťany, aby se postarali o zákaz volného dovozu vína do města ve výši šesti drajlinků, jak to bylo dovoleno ve smlouvě rady a obce

ze 7. srpna 1520. Svou agitaci provázela tvrzením, že stará rada stojí na jeho stanovisku a že se brzy postará, aby to bylo prosazeno.

Heruš měl dům na Horním trhu (náměstí 25. února) a vinice v hodnotě 333 hřiven a ve své závěti 9. července 1536 odkazoval pozůstalým značné částky.⁵⁴⁾ Domníval se, že by mu zákaz dovážet šest drajlinků vína prospěl, a mnoho patriciů bylo stejného názoru.

Jeho řeči zaslechl ještě zámožnější Wolfgang Huber, který měl před rokem 1516 jeden dům na Rybném trhu (nám. Družby národů) a druhý ve čtvrté čtvrti, ale pak je prodal a získal jiný dům v ulici Mezi bohatými krámy (Radnická) a vinice oceněné na 509 hřiven. Kromě toho měl v letech 1523 až 1535 ještě dům na Dolním náměstí (nám. Svobody) za 180 hřiven a domek před hradbami U mýta. Huber by byl zákazem dovozu šesti drajlinků vína do města poškozen, a proto Heruše okřikl. Slovo dalo slovo a Huber i Heruš si pověděli své mínění.⁵⁵⁾

Jejich hádku zaslechli jiní, kteří věděli o Herušově agitaci, a oznámili to 21. srpna 1521 radnici. Poněvadž se domnívali, že by jim zákaz dovozu šesti drajlinků vína do Brna uškodil, stáli na stanovisku Hubrově a chtěli, aby Heruš byl potrestán, poněvadž se provinil proti dohodě rady a obce ze 7. srpna 1520.

Konšelé nic nezařídili, ale druhý den ráno přišly ty osoby znova, opakovaly své udání a uváděly svědky proti Herušovi. Přisežní se báli sporu, a proto odbývali žalobce poznámkou, že to byla obyčejná řeč o řemesle, ale tu povstala stará rada a žádala, aby byli podporováni ti, kteří platí velké lozunky a byli by volným dovozem šesti drajlinků vína poškozeni. Zasedající rada byla na rozpacích a různě se vymlouvala, ale členové staré rady trvali na svém a chtěli, aby jim byla povolena schůzka s majiteli vinic.

Úřadující konšelé povolili tlaku svých předchůdců a vydali statut o dovozu vína do města. Statut dovoloval dovoz vína vypěstovaného na vlastních vinicích, stanovil dovoz kupovaného vína do 11. listopadu, zakazoval sklad vína v předměstích na míli od města, nařizoval, aby obyvatelé před městem skladovali jenom jejich vypěstované víno a nalévali je do Tří králů, určoval v roce 1525, že se ještě může dovézt šest drajlinků kupovaného vína, ale potom již ne, a předpokládal, že bude pojato do městských lozunků tolik vinic, kolik kdo požaduje.

Statut měnil dohodu obce a rady o dovozu vína ze 7. srpna 1520, byl výhodný pro patriciát, který měl dostatek vinohradů a dovážel do Brna víno na nich vypěstované, ale poškozoval obyvatele předměstí, řemeslníky a chudší měšťany, kteří neměli vlastních vinic a byli odkázáni na víno koupené od jiných výrobců. Konšelé odevzdali statut cechmistrům, aby ho oznámili příslušníkům cechů.

Cechy byly se statutem nespokojeny, přišly na radnici a žádaly za povolení schůzky s měšťany, kteří šenkují víno. Rada jim to nejprve odepřela, ale když trvaly energicky na své žádosti, dala se na ústup a schůzku povolila.

Schůzka byla na radnici a její účastníci se po rušném jednání nedohodli. Stará rada, řezníci, pekaři a sládky, tedy většinou příslušníci patriciátu, byli pro statut, ostatní řemesla byla proti němu a žádala, aby byla svolána obec. Konšelé si nepřáli, aby byla obslána, ale nám již známý Wolfgang Huber vystoupil a směle se odvolával na obec a na její dohodu s radou ze 7. srpna 1520.

Přisežní odporovali, ale cechy a měšťané šenkující víno trvali na tom, aby bylo povoleno dovážet bez omezení šest drajlinků vína, jak to bylo umluveno 7. srpna 1520, a rozvinula se ostrá výměna názorů. Když nevedla k cíli, svolaly cechy obec, která se proti vůli rady několikrát sešla, byla rozhořčena útokem patriciátu na chudé

měšťany a 3. září 1525 uzavřela spolek proti městské radě na obranu svých práv. Spor se zatím rozšířil tak, že neběželo již jenom o dovoz šesti drajlinků vína, ale o dodržování dohody ze 7. srpna 1520, kterou rada soustavně porušovala.⁵⁶⁾

Jakmile městská rada viděla, že se obec proti ní bouří, psala hned sekretáři královské české kanceláře Jiřímu Žabkovi z Limberka, aby střežil na královském dvoře její zájmy. Žabka odpověděl 29. srpna 1525 listem adresovaným konšelům Pavlu Neplachovi a Martinu Hüblövi a městskému písaři Janu Munkovi z Ivančic.

Sekretář byl ochoten přisežným posloužit, ale narážel na velké obtíže. Proto doporučil, aby Pavel Neplach nebo Jan Munka přišli k němu s listem, ale poněvadž se chystal právě na cestu, navrhol, aby jeli na Uherský Ostroh, Strážnici, Skalici a Trnavu, kde se potkají. Kdyby se minuli, měl na něho brněnský posel počkat v Budíně.⁵⁷⁾

Obec však také nezahálela. Hledala spojence a uzavřela spolek s obcemi jiných měst, městeček, městysů a vsí i s některými šlechtici. Nálada v městě se rychle přirostřovala a radikálové rozhlašovali, že za každou cenu prosadí dovoz šesti drajlinků vína do města a své požadavky, ale má-li to býti provedeno, že se musí předtím brodit v městě po kotníky v krvi.⁵⁸⁾

To byla přímá výzva k použití síly proti patriciátu a hledání spojenců v městech i na venkově spadalo do velmi napjaté situace. Vzpomeňme, že krátce předtím vzplanula od Taur až po Vogesy a od Tyrol až k Dolnoněmecké nížině selská válka, že v ní byla v polovici května roku 1525 podlomena prvotní síla revolučního hnutí porážkami selských a plebejských oddílů u Zabern v Elsasku, u Frankenhausen v Durynsku a u Böblingen ve Württembersku, že potom boje neustaly, že se v zemích alpských protáhly až do léta roku 1526 a že v letech 1525 až 1526 se bouřily masy horníků a městské chudiny v báňských městech na Slovensku.

Od dubna roku 1525 propukly těž vzpoury v českých horních městech Jáchymově, Slavkově, Krupce, Klášterci a Falknově. Na ně se připojily akce selských mas v Teplé, v Chebu, na Rakovnicku, na Berounsku, na Plzeňsku, na Tachovsku a jinde, trvaly do podzimu a byly zdohány až po branném zakročení.⁵⁹⁾

Na tento vývoj se pozorně dívali nespokojení moravští sedláci a čekali, jak to v Čechách dopadne. Byli nakloněni ke vzpouře, poněvadž byli od svých vrchností robotami a dávkami krutě utiskováni, a jenom porážka českých poddaných a vyjednávání přivedly tyto chudé lidi k pokoji.⁶⁰⁾

Proto nepřekvapuje, že odbojná brněnská obec snadno navázala spojení s obcemi v městech i na venkově, ale potom zůstala na poloviční cestě. Nestala se krystalizačním bodem široce založeného hnutí odporu proti vrchnostem různých stupňů a dala se na cestu vyjednávání s vládou.

Zvolila Šebestiána Perlheftra, Volfanga Hubra, Jeronýma Schwartzze, Jiříka malíře a Marka zlatníka za své posly a uložila jim, aby jeli do Budína a tam žalovali jejím jménem na městskou správu. Tím ztratily činy brněnských řemeslníků a chudiny svou počáteční průbojnost, myšlenka spolku s jinými městy, městečky a vesnicemi byla opuštěna, rozhodování se přeneslo do královské rady a městská rada získala čas i prostředky k organizaci obrany.

O Volfangovi Hubrovi, velmi zámožném měšťanu, který však nebyl členem rady, jsme již slyšeli. Šebestián Perlhefter měl nejprve dům v Židovské ulici (třída Vítězství) za 24½ hřivny, roku 1512 ho prodal a koupil si jiné obydlí v Měnské, oceněné na 80 hřiven. Jeroným Schwartz byl vlastníkem domu na Dolním náměstí (náměstí Svobody) za 100 hřiven. Markovi zlatníkovi patřily dva domy na Rybném

trhu (nám. Družby národů). Jeden za 60 hřiven a druhý odhadnutý i s několika vinicemi za 198 hřiven. Jiřík malíř neměl žádné jmění a neplatil žádnou berni. Patřil k městské chudíně.⁶¹⁾

Pohled na majetek zmocněnců obce a jeho srovnání s přílohou za ukazuje, že Huber byl bohatý jako patricij, že Perlhefter, Schwartz a Marek zlatník se počítali k středně zámožným řemeslníkům a že Jiřík malíř musí býti zařazen do počtu městské chudiny. Soudíme-li z hospodářského postavení obecních poslů na sociální strukturu těch, kteří je poslali, přijdeme k závěru, že v obci se tentokrát proti patriciátu sdružili Brňané od městské chudiny až do nejzámožnějších řemeslníků a že vedení se ujaly cechy.

Obec důrazně žádala, aby městská rada dala poslům finanční prostředky na úhradu cestovních útrat. Konšelé nechtěli, ale pod důrazným tlakem obce vyplatili nakonec 40 zl. v hotovosti a slíbili, že poskytnou ještě další peníze.

Obec opatřila pro své posly doporučující listy od Dobeše Černoorského z Boskovic a jiných pánů a poslala je ještě 6. září 1525 na radnici, aby vyjednávali, je-li městská rada ochotna zachovávat dohodu ze 7. srpna 1520 a ušetřit tak výlohy a nesváry způsobené sporem. Konšelé odmítli, a proto poslové 7. září vyjeli do Budína ke královskému dvoru. Při jejich odjezdu silně přišlo, ale bez ohledu na to je obec slavnostně vyprovázela a skládala do jejich jednání velké naděje.

Poslové zůstali u krále čtrnáct dní, jednali s podkomořím Vilémem Kunou z Kunštátu a s českým kancléřem Adamem z Hradce, uplatnili dobře své doporučující listy a měli úspěch. Dosáhli, že Ludvík svěřil rozsouzení sporu brněnské obce s její radou komisi, ve které za předsednictví podkomořího Viléma Kuny z Kunštátu zasedali olomoucký biskup Stanislav z Thurzo, Dobeš Černoorský z Boskovic, Jan Dubčanský ze Zdenína, Jan Kyjovský z Kyjovic a zástupci Olomouce, Jihlavy a Znojma.

Obec to pokládala za velký úspěch a přivítala radostně své posly, kteří se při návratu oblékli do uherského kroje a s velkou slávou jeli městem do hospody. Druhý den zanesli na radnici královský mandát, který přinesli, a obec jim uspořádala honosnou hostinu. Dala prostřít několik stolů s jídlem, radostně zpívala, opovžďela se jednomu konšelu, vedla své zmocněnce ozdobené listím a chvojím do lázně a zpívala po ulicích „Te Deum laudamus“ i posměšné popěvky proti radě.⁶²⁾

Mandát, který poslové přinesli, byl datován 19. září 1525 a oznamoval městské radě, že se její spor postupuje k rozsouzení výše uvedené komisi. Téhož dne král vyzval také osoby, které do komise jmenoval, aby na požádání podkomořího přijely do Brna a vynesly svůj výrok. Dosud se zachovaly panovníkovy listy Dobešovi Černoorskému z Boskovic a radě města Znojma a není pochyby, že stejný rozkaz dostali i ostatní, kterým vláda svěřila urovnání brněnských neshod.⁶³⁾

Brzy po odjezdu poslů do Budína se vracel z Brna na královský dvůr Ludvíkův komorník Mikuláš Prusinovský z Víckova, který byl s brněnskou radou v přátelských stycích. Rada toho použila, aby jeho prostřednictvím zakročila u panovníka ve svůj prospěch. Prusinovský opravdu její věc na příslušných místech přednesl, ale docílil jenom toho, že Ludvík poslal 22. září brněnským konšelům nový mandát, ve kterém se zmínil o intervenci svého komorníka, vychvaloval nestrannost jmenované komise a trval na tom, aby se městská správa podrobila jejímu výroku.⁶⁴⁾

Radě nezbylo než poslechnout, neboť měla proti sobě vládu, podkomořího i obec. Ta skládala do vyřešení sporu velké naděje a veřejné mínění v městě bylo na její straně.

Druhý den po návratu poslů z Budína přibil někdo na dveře kostelů a na arkýře domů hanlivý list proti radě, v němž srovnával Heruše, agitátora za zákaz dovozu šesti drajlinků vína, s Catilinou za dob starého Říma a vytýkal mu, že licoměrně předstírá zbožnost, ale ve skutečnosti je farizejský padouch, který padělanými listy ošidil nějakou Waisikovou o její statek a peníze, vykopal v Pravlově hraniční kámen a bude rozklouán od vran a krkavců na šibenici. Zmínka o Catilinovi ukazuje, že list napsal humanisticky vzdělaný člověk, a že tedy s obcí šli též školení lidé a dávali své vědomosti do služeb řemeslníků a městské chudiny proti patricijské správě města.

Za velkého napětí podkomoří 17. října 1525 oznámil radě, obci i členům komise, že stanovil rok k rozsouzení sporu na 24. října. Konšelé uvažovali, jak obec ten rok obešle, a se vzrůstajícími obavami si uvědomovali, že Vilém Kuna z Kunštátu, nad kterým před několika měsíci triumfálně zvítězili, zasedne za týden na soudnou stolicí, aby je soudil a odsoudil.

Tísňeni těžkými starostmi, odhodlali se k jednání. Svolali 19. října obec a přednesli jí, že rada se doplňuje z měšťanů, že konšel, který složil úřad, se stane obyčejným člověkem, a že tudíž je velmi neprozřetelné, aby se rada a obec, složená z týchž lidí, daly ovládat cizími pány. Proto navrhovali, aby se obec s nimi přímo dohodla.

Obec se o podnětu rady bouřlivě a s velkým křikem radila a nedala se oklamat licoměrným poukazem na stejnou příslušnost a na cizí pány. Odpověděla, že nemá na ničem vinu, že mnohokrát marně žádala, aby byla dodržována smlouva ze 7. srpna 1520, že teď si přeje, aby její spor byl zakončen výrokem podkomořího a komise, že při jednání přednese v zájmu obecního dobra to, co konšelé dosud ukrývali, že někteří odhadují náklady spojené s rozepří na 300 až 400 zl a že konšelé se mají ujistit Herušem, aby se dostavil k stanovenému roku.

Konšelé viděli, že se jim nepovedl jejich plán a že obec trvá neústupně na svých právech, a rozhodli se pro jinou taktiku. Namítli, že Heruš je dosti mohovitý, vzali ho jenom do slibu, vytkli obci, že by ho nejraději viděla v náručí smrti, a připravovali se na jednání před komisí.

Když se 24. října měla komise sejit, omluvil se olomoucký biskup Stanislav z Thurzo, že je zaneprázdněn, a také zástupci Olomouce, Jihlavy a Znojma nepřišli. Je velmi pravděpodobné, že to učinili na žádost brněnské rady, aby komise nemohla zahájit řízení a aby správa Brna získala čas k dalším krokům proti obci.

Neúčast biskupa a Olomouckých, Jihlavských a Znojenských totiž způsobila, že se 24. října z členů komise dostavili na radnici jenom podkomoří, Dobeš Černoorský z Boskovic a Jan Dubčanský ze Zdenína. Rada si přizvala svého příznivce a králova komorníka Mikuláše Prusinovského z Víckova, podkomoří přivedl s sebou Lacka Meziříčského z Lomnice, Jindřicha z Lichtenburka a z Bítova, Hynka z Ludanic a z Rokytnice a jiné příslušníky vyšších stavů.

Když však chtěl zahájit jednání, poukazovali Černoorský a Dubčanský na malou účast členů komise a žádali, aby se za takových okolností nejednalo. Podkomoří však trval na tom, že z moci svého úřadu sporné strany vyslechne. Obec ho v tom horlivě podporovala a její mluvčí Wolfgang Huber vyzýval komisi, aby splnila svůj úkol, a obviňoval radu, že jedná proti obecnímu dobru. Sliboval si od toho, že obec docílí definitivního vítězství nad přísežnými, s kterými sváděla tak dlouho těžké a rozhořčené boje.

Tu chvíli podepřel stanovisko rady králův komorník Prusinovský. Odpověděl obci, že svým časem bude mít odpověď, a konšelé prohlásili, že chtějí informovat panov-

nika. Na svém rozhodnutí setrvali, odmítli všechny návrhy obce, aby podkomoří jednal sám jako představitel vlády, a odešli z radnice.

Tím bylo projednávání sporu zmařeno a obě strany ohlašovaly, že předloží své stížnosti Ludvíkovi. Dvanáct přísežných a 22 členů staré rady se za tři dny potom 27. října 1525 zapsalo, že budou státi při sobě a v žádném případě se neopustí, a poslali do Budína jako své posly Jana Krče řečeného Petřík, Martina Rojíka, Hanuše Pátka a Pavla Neplacha.⁶⁵⁾

O Krčovi, Rojíkovi a Pátkovi jsme již slyšeli, že patřili k zámožnému patriciátu. Pavel Neplach měl dům na Dolním náměstí (náměstí Svobody) a vinice za 678½ hřivny, roku 1531 získal tam ještě jiný dům za 150 hřiven a před městskými hradbami mu patřily domek U mýta za 12 hřiven a domek v Koželužské ulici za 15½ hřivny. Byl nejbohatším brněnským měšťanem a o jeho třídní příslušnosti nemůže býti pochyb.⁶⁶⁾ Také všech 36 osob, které se 27. října zapsaly, patřilo k nejbohatším brněnským měšťanům.

Poslové rady odjeli do Budína a o dalším jejich jednání není zpráv. Tolik je však jisto, že komise ustanovená králem k vyšetření sporu rady a obce se již nesešla, že konšelé překonali nebezpečný okamžik, v němž jim hrozila porážka, že obratným manévrováním uklouzli podkomořímu i obci, že podrželi svou moc a že získali oddech k závěrečnému zápasu.

Celková bilance boje brněnské obce s patriciátem v letech 1523 až 1525 ukazuje, že správa města podnikla útok na vymoženosti, které řemeslníci a městská chudina získali 7. srpna 1520 a potom bránili. Podkomoří Vilém Kuna z Kunštátu chtěl využití příležitosti k zvýšení moci svého úřadu v městě, ale nedostatek průbojnosti obce, obratný postup městské rady a strach královského dvora z požadavků širokých vrstev zajistily na nějaký čas vítězství bohatým měšťanům.

5. Vrchol bojů a porážka obce

Brněnští konšelé věděli, že by byli ve velké nevýhodě, kdyby byla o nich v říjnu roku 1525 rozhodovala komise za předsednictví podkomořího Viléma Kuny z Kunštátu, který byl jejich odpůrcem. Proto hned koncem zmíněného roku poslali do Budína Mikuláše Prusinovského z Víckova a jeho prostřednictvím dosáhli, že král zrušil komisi, kterou dříve pro vyšetření sporu rady a obce jmenoval, a ustanovil, aby věc byla v klidu, dokud nepřijde do země.⁶⁷⁾

Po tomto úspěchu zahájili přísežní hned další kroky. Dohodli se s olomouckou, znojenskou a jihlavskou radou, že společně navštíví zemského hejtmana Jana ze Šternberka na Kvasicích, olomouckého biskupa Stanislava z Thurzo a nejvyššího komorníka Jana z Kunovic, aby je získali na svou stranu proti obci a podkomořímu. Vyjednání schůzky připadlo Olomouckým, kteří o ni požádali zemského hejtmana.

Ten byl k ní ochoten, ale 4. ledna 1526 žádal olomouckou radu, aby počkala, až přijdou biskup a komorník, které každým dnem čekal. V Olomouci s tím souhlasili a 5. ledna oznámili hejtmanovo stanovisko Brněnským s žádostí, aby uvědomili Znojmo a Jihlavu a přijeli, jakmile dostanou zprávu.⁶⁸⁾

Současně s nejvyššími zemskými úředníky jednal brněnský patriciát na královském dvoře. Tam střežil jejich zájmy králův služebník Jan Prusinovský z Víckova. Jeho otec Vilém, nejvyšší zemský sudí, informoval o tom 5. a 9. ledna brněnskou radu a projevoval naději, že všechno dobře dopadne.⁶⁹⁾

Krátce předtím se brněnští konšelé dověděli, že podkomoří Vilém Kuna z Kunštátu se chystá do Budína. Hned žádali Jana Prusinovského a českého místokancléře doktora Václava z Velhartic, aby je podporovali, a dostali od nich 12. ledna 1526 příznivé odpovědi. Ani Jan ani Václav o návštěvě podkomořího ještě nevěděli, ale slibovali přísežným pomoc. Jan dodával, že podkomoří má na královském dvoře mnohé dobré přátele, a Václav oznamoval, že právě je u krále nejvyšší komorník Jan z Kunovic a že se chce s ním přičinit, aby rada dostala dobrou odpověď.⁷⁰⁾

Zmínka o podkomořím napovídá, že pokračoval ve své politice zahrocené proti městským správám a že jednal u panovníka ve prospěch brněnské obce. Ale v brněnském patriciátu našel nebezpečného odpůrce, který bedlivě sledoval jeho úmysly, byl o nich podrobně informován a v zárodku je mařil.

Kromě toho patriciát volil velmi dobře své příznivce. Jeden byl královským služebníkem, druhý českým místokanclérem a třetí nejvyšším zemským komorníkem a osobním nepřítelem podkomořího, který stál proti městské správě. Společným úsilím této trojice se proti vůli podkomořího podařilo, že král nařídil Janu z Kunovic, aby za přítomnosti zástupců královských měst, Petra z Doubravice a jiných svolal brněnskou obec a poručil jí, aby zrušila svůj zápis a poslouchala radu.

Podkomoří podle zemského zřízení spravoval královská města, nebyl však pověřen urovnáním poměrů v Brně, nýbrž za jeho pobytu na královském dvoře svěřil panovník ten úkol jinému zemskému úředníkovi, který byl s Vilémem Kunou z Kunštátu ve velmi špatných stycích. To byla zjevná porážka podkomořího, projev nedůvěry vlády v jeho politiku a úspěch brněnských zámožných vrstev.

Komorník obeslal brněnskou obec na 16. února 1526. Na jeho výzvu se dostavili řemeslníci i městská chudina z předměstí a Jan z Kunovic jim oznámil, že Ludvík zrušil zápis, kterým mezi sebou uzavřeli jednotu, že jim nařizuje, aby poslouchali radu, a že ti, kteří chtějí uposlechnout rozkazu panovníka, mají vystoupit.

Splnění jeho pokynů by znamenalo úplnou kapitulaci obce a ztrátu všeho, co 7. srpna 1520 získala. To chudina a řemeslníci nechtěli, a proto po řeči komorníka se přihlásili k poslušnosti jenom řezníci, sládcí, pekaři a někteří zámožní měšťané, ale ostatní řemesla a obec stály pohromadě na znamení, že trvají na uzavřené jednotě. Cech řezníků, sládků a pekařů prohlásil, že rád uposlechně, ale ostatní žádali čas na rozmyšlenou, poněvadž obec ještě není pohromadě.

Komorník jejich žádost zamítl, a tu vzpomněli, že nejprve byla ustanovena komise, kterou konšelé zmařili, a že potom zmocněnec rady Mikuláš Prusinovský z Víckova přinesl panovníkovo rozhodnutí, že celá záležitost má být v klidu až do Ludvíkova příjezdu na Moravu. Žádali tedy, aby při tom zůstalo.

Jan z Kunovic se postavil i proti tomuto přání, trval na bezpodmínečném splnění svých požadavků a vyzval předměstskou chudinu, aby odešla, poněvadž nemá co dělat v obecním shromáždění. Ale městská chudina jeho výzvu odmítla, zůstala s obcí a souhlasila s jejím postupem.

Také ostatní neuposlechli příkazů, které jim komorník jménem vlády tlumočil, a trvali na tom, aby platilo dřívější královo rozhodnutí, že spor rady a obce zůstane v klidu až do jeho příjezdu do země. Jan to označil za neposlušnost a vybídl obec i radu, aby poslaly po šesti poslech k Ludvíkovi do Budína, kde budou rozsouzeni.

Obec věděla, že na královském dvoře bude její situace krajně nepříznivá, a proto se vymlouvala, že nemá peněz, a znovu se nabízela, že počká na panovníkův příjezd na Moravu. Komorník však nepřipustil žádné námitky, znovu opakoval příkaz k cestě do Budína a zapověděl obci všechny schůze.

Shromáždění řemeslníci a chudina mu namítli, že bez schůzí se nemohou dohodnout na svých poslech a na opatření finančních prostředků, a žádali radu, aby poskytla potřebné peníze, které si vyžádá cesta do Budína a pobyt v hlavním uherském městě. Ale konšelé na chodbě si mezi sebou řekli, že nic nedají ani nepůjčí, poněvadž by tím podporovali své protivníky, a tak městská pokladna zůstala obci zavřena. Proto poslala ke králi jenom Jeronýma Schwartz a Šebestiána Perlheftra, kdežto rada vypravila do Uher šest zástupců.⁷¹⁾

Víme, že Jeronym Schwartz a Šebestián Perlhefter patřili mezi středně zámožné řemeslníky, že jednali jménem obce na královském dvoře již v září roku 1525 a že tehdy měli úspěch. Tentokrát však v Budíně nepochodili.

Poslové rady totiž obvinili za jednání u panovníka obec, že uzavřela spolek s obcemi měst, městeček a vsí i s některými šlechtici a že chtěla za každou cenu prosadit dovoz šesti dražlíků vína a své požadavky, i kdyby se předtím měla brodit v městě po kotníky v krvi. Při jednání byli přítomni hejtman v Čechách Karel Místrberský, nejvyšší kancléř Adam z Hradce a Jindřich Meziříčský z Lomnice a žaloba zmocněnců přísežných zdrtila odpůrce brněnského patriciátu.

Královská rada, přestrašená selskou válkou v Německu, povstáním v báňských slovenských městech, hnutím v Čechách a neklidem na Moravě, reagovala na přednesená obvinění velmi ostře. Pokládala jejich původce za zemské škůdce a dokonce uvažovala, nemá-li potrestat obecní vyjednavče trestem smrti. Potom sice od svého úmyslu upustila, ale dala úplně za pravdu městské radě a nařídila obci, aby poslouchala konšely jako svou vrchnost a 3. dubna postavila více než 6 osob před soudnou stolicí panovníka.

Tak měla být obec připravena o všechny své zisky ze 7. srpna 1520 a její poslové pospíchali s touto neblahou novinou do Brna. Nesli s sebou Ludvíkův list, který odkazoval na mandát předaný mluvčím rady, a dorazili domů v pondělí dne 19. března 1526, den předtím, než přijeli zmocněnci městské správy.

Schwartz i Perlhefter vyložili, co se v Budíně stalo, a jejich informace zvedly vlnu nevidaného rozhořčení. V předměstí i v městě se shlukly nespokojené masy, a když večer v úterý 20. března přijížděli budínští poslové rady k městu, viděli, že v bráně i v předměstí je mnoho pohněvaného lidu se zbraní v ruce.

Pohled na hrozivé zástupy poděsil radní zmocněnce tak, že se neodvážili vejít do města a hledali úkryt v premonstrátském klášteře v Zábrdovicích nedaleko městských hradeb, kde zůstali přes noc. Když ráno viděli, že situace je ještě hroziavější, než byla den předtím, ujeli kvapně do Vyškova a s úzkostí čekali na další vývoj událostí.

Dvacátého března se totiž neshromáždila se zbraní v ruce jenom chudina v předměstí. Na náměstí uvnitř města se sešla také obec, každý se ozbrojil, opatřil vlněným šatem a stál se svou zbraní celou noc venku.

Rada byla překvapena a nevěděla, co to znamená. Zatím co v brněnských ulicích bouřil rozezlý lid, přišli zámožný měšťan Wolfgang Huber se dvěma šlechtici k městskému rychtáři Hanušovi Filušovi a oznámili mu, že marně hledali purkmistra, který nebyl doma, a proto že na jeho místě upozorňují rychtáře, že předměstská chudina se chystá přepadnout město a srazit několik hlav. Po svém sdělení se ptali, má-li Filuš klíče k brance a k branám.

Postrašený rychtář odpověděl, že klíče mají konšelé, že on jenom dostal zprávu, že je před branou mědikovec Kašpar Leskauer, a že nařídil pustit do Brna Kašpara a jiné měšťany a nikoho víc. Huber se svými průvodci potom odešel, předměstská

chudina nebyla do města vpuštěna, ale měšťané zůstali po celou noc na ulicích, hlídali město i brány a čepele jejich tasených mečů se hrozivě leskly.

Hned ráno ve středu 21. března šli zmocněnci obce k purkmistrovi a přes jeho zdráhání a výmluvu ho přinutili, aby svolal na radnici městskou radu. Než se konšelé dostavili, byla obec již pohromadě a Wolfgang Huber, Schwartz a Perlhefter hned ukázali přísežným list, v němž král oznamoval obci, že jeho rozhodnutí nesou do města poslové rady, a důrazně chtěli vědět, co se v královském mandátě říká.

Přísežní ještě nic nevěděli ani o mandátě, ani o svých poslech, a proto odpověděli, že oznámí králův list hned, jakmile se vrátí jejich zmocněnci. Huber se svými společníky odešli z poradní světnice a poradili se krátce s obcí. Potom se vrátili a přímo se rady zeptali, nařídila-li svým mluvčím, aby v Budíně žalovali na obec, že uzavřela spolek s obcemi měst, městeček, městysů a vsí a s některými šlechtici a že za každou cenu chtěla prosadit své požadavky, i kdyby se předtím broдила v městě v krvi až po kotníky.

Městská správa se vymlouvala, že nic neví, co její poslové vyřídili a kde jsou, a že dá odpověď, jakmile je vyslechne. Obec se opět krátce poradila a pak ústy mědikovce Kašpara Leskauera sdělila překvapené radě, že její důvěrníci byli včerejšího dne již před branami města, ale že před rozhněvaným lidem prchli do zábrdovického kláštera.

Konšelé prohlásili, že tedy pošlou některé z nich k svým poslům do Zábrdovic, a mluvčí obce se přidali. Když přišli do kláštera, našli radní posly a dostali od nich králův list, ale marně je vybízeli k návratu do města a k podání zprávy obci, která netrpělivě čekala.

Zmocněnci rady byli přestrašeni hrozivým postojem lidu minulého dne, dostali výstrahu, že vydrážděné masy chtějí na ně táhnout do kláštera, a proto odepřeli vstoupit do města bez písemné záruky jejich bezpečnosti. O svém jednání v Budíně řekli, že se řídili přesně podle své instrukce.

Mluvčí konšelů a obce se tedy vrátili sami ze Zábrdovic do Brna a pověděli obci, jak pořídili. Přečetli též královský mandát, který rušil všechny zisky obce z roku 1520, nařizoval jí, aby poslouchala radu, obesílal více než šest osob obce na 3. dubna 1526 před krále do Budína a zakazoval dosadit nové konšely, dokud celá záležitost nebude vyřízena.

Jakmile skončili, byl lid okamžitě vzhůru. V mohutných zástupech se postavil se zbraněmi na náměstí a nám již známý příslušník městské chudiny Jiří malíř, stoje v nějakém domě, rozplameňoval útočnou řečí své posluchače.

Po krátké poradě přišli zplnomocněnci obce opět do radní světnice a rozhořčeně konstatovali, že poslové rady osočili obec takovým způsobem, že několika lidem hrozí trest smrti. Jeroným Schwartz rozčileně křičel, že ve dne v noci se mu v Budíně zdálo, že má oprátku na krku, neboť byl pokládán za nepřítele země, a všichni energicky chtěli vědět, zdali rada svým poslům jejich chování nařídila.

Konšelé byli ve velkých rozpacích. Sami rozkázali poslům, aby obec u krále obžalovali, neboť to byla nejjistější cesta k úplnému vítězství, ale tváří v tvář podrážděným masám se to báli přiznat, vědouce, že jde o jejich život. Popřít svůj rozkaz však nechtěli kvůli budínským zmocněncům, a proto se vytáčeli, že napřed vyslechnou své posly, aby se jim dal bezpečný průvod.

Jeroným Schwartz je hrdě odbyl, že obec jedná čestně a že jsou-li zmocněnci v právu, nemají se čeho obávat. Prohlásil, že jim všechno poví přímo do očí, že co obec řekne, to také drží, a že odpověď přísežných má znít ano nebo ne.

Když to rada neučinila, dostoupila bouře svého vrcholu. Lid se přihnal v houfu s hněvem, se zbraněmi, s křikem a s bojovým zápalem, obsadil všechny východy z radnice a dorážel na konšely, aby odpověděli. Všude na ulicích se hnaly za třeskotu mečů a kopí ozbrojené zástupy, mladé i staré ženy na náměstí plakaly a zdálo se, že v nejbližších okamžicích bude podniknut na poradní síň útok, jenž smete představitele městské správy a vyvrcholí v krvavém dramatu.

Hroty oštěpů byly namířeny na prsa přísedících a stačil nepatrný popud, aby se rozrušený zástup vrhl vpřed. Rada se trásla strachem, ale neustoupila. Dlouho do noci jednala a vzdorovala drtivé přesile, až dosáhla jistého uklidnění a odkladu vyjednávání na druhý den, k němuž se obec měla sejít bez mečů a sudlic.

Ve čtvrtek 22. března shromáždila se však obec znovu. Nechala sice doma své zbraně, ale byla stejně bojovná jako minulého dne, chtěla od konšelů odpověď na svou otázku, konšelé uhýbali, poslalo se opět pro radní posly do Zábrdovic, kteří odmítli přijít, a jednalo se až do večera. Nové bylo, že obec výhrůžně prohlásila, že již dost zanedbala svá řemesla a živnosti, že měla již značné výlohy, že nepostaví nikoho do Budína a že se chce s radou sjednotit.

Rada věděla, že při tom sjednocení bude tlakem širokých vrstev připravena o svůj úspěch docílený na královském dvoře, a proto hledala, jak by unikla. Požádala několik osob, aby obec uklidňovaly, ale to nemělo úspěchu. V noci bylo jednání přerušeno a odloženo na ráno.

V pátek 23. března bylo opět obnoveno a obec zase obklíčila radnici. Její vyjednávači se nakonec klonili k všeobecné, k ničemu nezavazující dohodě o odstranění sporů, kterou navrhovala rada, ale když to oznámili obci, zanikl jejich hlas v divokém křiku, že konšelé jsou podvodníci. Lid se dostával stále více do varu a vyjednávači nestačili utišit jeho hněv.

Za prudké výměny názorů nastala noc a mluvčí obce oznámil přísedícím bilanci bouřlivého dne. Obec si přeje konkrétní dohody a trvá na tom, aby radní poslové do Budína byli při nejmenším potrestáni trvalým vyloučením z městské rady.

Rada se toho lekla a po hodinové poradě odmítla. To rozpoutalo divokou bouři odporu. Někdo křičel, že všechno, co dělají konšelé, je vždycky špatné, a jiný pobízel své druhy, kteří stáli vpředu u kteréhosi přísedícího: Mrštěte tím padouchem o schody.

Za všeobecné nevole přišla sobota 24. března. Obec konala od úterka večer téměř nepřetržitě svá shromáždění, sešla se však v sobotu opět a zase celý den dorážela na radu. Ta se sice ještě odvolávala na krále, ale vidouc nezbytí a pevně odhodlání lidu, přivolovala znenáhla, aby byla uzavřena dohoda. Přála si však, aby do ní byli pojeti také její poslové ke královskému dvoru, kteří vlastně měli být trestáni za to, že plnili její instrukce.

Obec to odmítla a obrátila pozornost na své hlavní požadavky, které se za čtyři dny tvrdého jednání vykristalisovaly. Proto, když se pátý den opět sešla, bylo to v neděli 25. března 1526, přistoupila hned k jejich konečné stylisaci.

Zvolila si několik zmocněnců, přinutila radu, aby určila čtyři konšely, a tito důvěrníci obce i správy města písemně formulovali ve světnici lozunků to, co si obec přála. Prísedící by byli rádi řadu napsaných článků odmítli, ale obec neochvějně trvala na svém.

Hrozebně a ultimativně rozkázala, že sestavené články musejí být za hodinu opsány ve formě listiny a opatřeny městskou pečeti, a její energické vystoupení zlomilo poslední odpor rady. Pětidenní obléhání radnice rozhněvaným lidem a čtyři

dny prudkého náporu od rána do noci vyčerpalo její odolnost a poučilo ji, že buď řekne své ano těm, kteří jménem obce vyjednávali, nebo že v příštím okamžiku se místo parlamentářů ujmou vedení radikálové a dají signál k dlouho připravovanému útoku na představitele městské správy. Za hodinu byl čistopis vskutku hotov, přivěsila se k němu městská pečeť a purkmistr ho odevzdal v domě Hanuše Tellera obecním zástupcům.⁷²⁾

Tak obec použitím své síly zvrátila rozhodnutí královského dvora a přinutila konšely, aby uznali její nároky. Výsledkem jejího zákroku bylo opětné potvrzení dohody ze 7. srpna 1520 a nová smlouva datovaná 25. března 1526.

Dohodu ze 7. srpna 1520 již známe. Úmluva z 25. března 1526 prikazovala, že se v městě nemá kázati nic jiného než evangelium a slovo Boží, a na tento článek nesoustavně připojovala politická ustanovení, předpisy o šenkování vína, pokyny o majetkových záležitostech a nařízení o dovozu potravin a o obchodu.

Politická ustanovení pravila, že než se rada s obcí úplně dohodne, nesmí být vydán žádný příkaz bez vůle a vědomí obce, že neplatí nařízení, která by odporovala úmluvě, že v případě neshody mezi obcí a radou se mají obě strany samy dohodnout bez zasahování šlechtických osob a že s vědomím purkmistra a rady se bude konat tak často shromáždění obce, jak to vyžaduje její prospěch. Obec si v těchto článcích zajišťovala své těžce dobyté zisky proti zásahům zvenčí i zevnitř, zabraňovala konšelům, aby proti ní použili vlivu a síly činitelů postavených mimo rámeček města, a reklamovala pro sebe právo konat schůze podle svého přání.

Předpisy o šenkování vína dovolovaly každému majiteli domu v městě dovoz šesti drajlinků kupovaného vína za rok a jejich nalévání nebo prodání za předpokladu, že bude zaplacen stanovený poplatek. Na drobné řemeslníky a chudinu v předměstích se pamatovalo svolením, že obyvatelé na městských gruntech před hradbami mohou šenkovat své vypěstované víno vždycky od sklizně do 25. ledna.

Uvnitř města směl však nalévat víno jenom majitel domu v městských hradbách, který tam bydlil. Kdo měl více domů, měl šenkovat jenom v budově, v níž měl svůj byt. Společný nákup vína se povoloval pouze dvěma osobám.

Bylo již řečeno, že šest drajlinků bylo asi 56,80 hl. Svolení k dovozu takového množství vína šlo k dobru především středně zámožným řemeslníkům, kteří neměli dost vlastních vinic, ale vládli potřebnými finančními prostředky, aby koupili na venkově zboží a dopravili je do Brna. Zato však velmi poškozovalo zámožný patriciát, který měl mnoho vinohradů a staršími statuty o dovozu vína z vlastních vinic a o zákazu přivážet víno kupované si pojišťoval v městě výhodné odbytiště pro to, co ve svých viničních horách na venkově sklídlil.

Chudina a řemeslníci v předměstích získali možnost prodeje vína vypěstovaného na svých trpasličích viničkách rozstříknutých v okolí Brna. Ale ti nejchudší, kteří neměli nic, vyšli naprázdno a na chudinu uvnitř městských hradeb nebyl vzat zřetel vůbec, neboť její zájmy se při šenku vína křížily s požadavky řemeslníků, kteří se v rozhodných okamžicích vyjednávání s radou ujali vedení.

Řemeslníkům byly příznivé i pokyny o majetkových záležitostech. Novým příchozím do města se zaručovalo přijetí se vším majetkem a zděděné i vyženěné nemovitosti a koupené vinice se připojovaly do hlavních knih berních, takže podléhaly městské ochraně a víno na nich vypěstované se mohlo v Brně nalévat a prodávat.

Řemeslníkům i chudině přinášela prospěch nařízení o dovozu potravin a o obchodu, která zajišťovala zásobování chlebem a masem. Cizí pekaři směli dovážet do Brna na trh každý pátek chléb, jehož cena byla stanovena na tři vídeňské denáry

za bochník, a od velikonoc do letnic bylo všem dovoleno dopravovat na volný trh maso. Kdo neměl v Brně dům, ten mohl obchodovati jenom s povolením rady, když podle jejího uznání zaplatil lozunky.⁷³⁾

Některá ustanovení umluvená 25. března 1526 byla již v dohodě ze 7. srpna 1520 a opakovala se ještě jednou, poněvadž městská rada je porušovala. Celá smlouva uzavřená v březnu byla pak porážkou patriciátu a vítězstvím obce, kterého bylo dobyto pevným postojem řemeslníků a chudiny proti správě města opřené o královský mandát.

Rada dobře cítila, že je zatím mnohem slabší než obec, a po zpečetění úmluvy hned vyjednávala s obecním shromážděním o písemný glejt pro své budínské posly, kteří čekali ve Vyškově. Obec ho nejprve odpírala vystavit, tvrdila, že drží své slovo i bez listinné záruky, odkazovala na radu a teprve po dlouhém přemlouvání svolila k vydání glejtu na šest týdnů.

Konšelé s ním vypravili dva ze svého středu k poslům do Vyškova, ale jejich budínští zmocněnci odmítli takový způsob návratu do Brna, odvolali se na to, že jednali podle instrukce rady, se kterou mají zápis na obranu, a žádali plné zadostučinění. To ovšem nebylo v moci přísežných, a proto znova jednali s obcí, ale až do velikonoc 1. dubna 1526 neměli úspěchu.

Toho dne přišli někteří z obce a napomínali radu, aby psala králi do Budína, neboť se blížilo 3. dubna, kdy více než šest brněnských měšťanů se mělo postavit před panovníka. Konšelé se toho chopili a řekli, že to učiní, až bude vyřízena záležitost budínských poslů. Na tom se obecní zmocněnci nesjednotili a odložili zaujetí stanoviska až do druhého dne.

Zatím uklidňoval obec Jindřich Meziříčský z Lomnice, jeden z těch, kteří byli u krále v Budíně při vydání mandátu příznivého pro radu, a konšelé se usnesli, že obešlou zvláště každý cech a zahájí s ním jednání. Cechmistři a přední mistři se na jejich výzvu dostavili na radnici hned ráno 2. dubna, ale odepřeli vstoupit do poradní síně mezi konšely, dokud nebyli všichni a celá obec pohromadě, poněvadž se báli obvinění, že nadržují radě.

Potom se však dvanáct řemesel a někteří zámožní měšťané usnesli, že souhlasí s plnou rehabilitací poslů rady, a poznamenali svá jména na list. Tu chvíli dorazil na radnici též Jan Dubčanský ze Zdenína a oslovil shromážděnou obec. Připomněl jí jednání rady, když byl v říjnu roku 1525 členem komise pro rozsouzení brněnského sporu, zmínil se o velkých zásluhách, které podkomoří Vilém Kuna z Kunštátu má o obec, a vyzýval ji, aby bez podkomořího nic nepodnikla.

Ti, kteří přistoupili na satisfakci poslů rady, ho však odbyli, že se to nesrovnává s uzavřenou jednotou, a zmařili tak pokus podkomořího o zásah do běhu událostí. Potom chtěli zanést do radní světnice list se svými jmény, ale nám již známý příslušník chudiny Jiří malíř jim list vyrval, roztrhal a zahrnul je nadávkami.

Přesto vešli do poradní síně. V obci se strhl křik, že to není její vůle, že k tomu nedala žádný rozkaz. Švec Jan Havel, který ve dvacátých letech 16. stol. vystřídal v Brně a v Radnické ulici tři domy v ceně 20, 22 a 29 hřiven a teprve později získal dům a jednu vinici za 80 hřiven,⁷⁴⁾ ze všech svých sil volal, že obec poslům zasolí, a ostatní mu přizvukovali.

Bylo patrné, že městská chudina brání zámožným řemeslníkům, aby se připojili k stanovisku rady, a dosavadní jednota v obecním shromáždění se rozbila. Dlouho se přeli a obviňovali, malá řemesla se hlásila o slovo a vytýkala, že si od nich nikdo nezval plnou moc, a po mnoha výčitkách se rozhodnutí odložilo na druhý den.

Sporů v obci využili konšelé. Prohlásili, že nebudou psát králi do Budína, dokud nebude vyřízena otázka jejich poslů, poněvadž jinak by lhali, kdyby panovníka ujistili, že v Brně se všichni dohodli a že tam vládne svornost a jednota.

Za takové situace se Jiří malíř naposled pokusil zdržet obec od usnesení příznivého budínským poslům. Stojící na třech stupních radničních schodů nenávistně posly obvinil, že ho chtěli připravit o život, že jenom Bůh ho vysvobodil, že málem by byl přišel o duši i o tělo a že již nikam nikdy ve službách obce nepojede. S tím opustil své improvizované řečnické a na odchodu ještě něco dodal, o čem píše Jan Munka ve své kronice poznamenal, že se nesluší, aby to bylo napsáno.

Jeho řeč však neměla takový ohlas, jaký čekal, a na 3. dubna byla místo celé obce svolána již jenom schůze zvolených zástupců cechů a předních měšťanů, kteří dostali od řemesel a od obce plnou moc k jednání. Tím byl vyloučen ze spolurozhodování vliv radikální městské chudiny, pověření zmocněnci se shromáždili ve světnici lozunků a dlouho se radili. Nejprve se mezi sebou přeli a křičeli, ale potom se usnesli, že jedna strana nemá druhé nic předhazovat, že smlouva se má zapsat do pamětní knihy, že poslové poslaní do Budína mají býti vážení a milí a že všechno, co se stalo, je zapomenuto.

Konšelé to s radostí přijali a ještě tentýž den poslali k svým poslům do Vyškova Bartla Pragra, Františka Freysingra, Jakuba Hovorku a Valtana Schönpetra, členy nové i staré rady, aby přivedli budínské zmocněnce do Brna. Již večer se poslové dověděli, co se v Brně stalo, ale nebyli příliš nadšeni. Odložili odpověď na 4. dubna a bylo třeba mnoho přemlouvání a vysvětlování, než pochopili, že proti mocné obci rada více neprosadí, a přijeli na dvou vozech do města.

Purkmistr a rada psali potom králi, že se s obcí sjednotili a že není třeba, aby se před ním stavěla v Budíně. Ze strachu před obcí neprozradili, jak byla dohoda docílena, a Ludvík, zle tísněn vývojem v Uhrách a hrozivým postupem Turků, se tím rád spokojil.⁷⁵⁾

Tak brněnská obec vítězně ukončila svůj šestiletý boj s patriciátem, který zastupovala městská rada. Úspěchy, které obec docílila, byly shrnuty ve dvou dohodách. Jedna byla uzavřena 7. srpna 1520, druhá 25. března 1526. Obě přinášely velké výhody řemeslníkům a na některých místech pamatovaly i na městskou chudinu.

Byly vybojovány nad patriciátem oslabeným rozpory uvnitř své vrstvy. Obec naproti tomu byla značně jednotná, a když proti svým odpůrcům vystoupila plnou silou, měla zjevnou převahu.

Poněvadž městská rada nestačila na zdoání řemeslníků a chudiny vlastními silami, hledala pomoc u vlády. Ale podkomoří Vilém Kuna z Kunštátu sledoval politiku nepřátelskou městským správám a slabý panovník nedovedl zjednat patřičnou váhu svým rozhodnutím, která ostatně často měnil. Proto záleželo mnoho na tom, jaký byl poměr sil obou odpůrců, a energický postup obce jí přinesl nemalé úspěchy.

Patriciát je nesl velmi těžce, ale jeho vlastní síly byly proti řemeslníkům a městské chudině slabé. Nemohl hledat pomoc ani na nerozhodném a kolísavém královském dvoře, neboť Ludvík připravoval tažení proti Turkům a 29. srpna 1526 zahynul, když před nimi prchal po krvavé porážce u Moháče. Proto městská rada dodržovala dohody ze 7. srpna 1520 a z 25. března 1526 a čekala na vhodnou příležitost.

Ta přišla, když 24. října 1526 byl zvolen českým králem Ferdinand I. a přijel v dubnu roku 1527 do Brna, aby přijal hold moravských stavů. Zástupci královských měst se tehdy postavili na jeho stranu při prvním jeho sporu s moravskými pány a rytíři⁷⁶⁾ a brněnská městská rada mu žalovala na svou obec.

Ferdinand potom 12. dubna 1527 nařídil vyslancům měst na sněmu, aby přišli do jeho obydlí u Benedikta Šidláka na Dolním náměstí (náměstí Svobody) a složili mu přísahu věrnosti. Vyslanci měli jisté rozpaky, poněvadž nebylo zvykem, aby přísahali panovníkovi místo městských rad, ale když král trval na svém, poslechli. Potom Ferdinand nařídil Brňanům, aby rada k němu přišla ráno v 8 a obec v 9 hodin.

Když se konšelé 13. dubna dostavili, žádali Ferdinanda, aby při přísaze od nich vzal klíče od radnice a pečeť a potom dosadil novou radu, jak to bylo podle zápisů v městské knize obvyklé při přijímání nového panovníka. To král odmítl, vzal jenom pečeť, nařídil přísežným, aby vyšli na náměstí a složili přísahu.

Jeho rozkaz byl vyplněn, český místokancléř Dr. Václav z Velhartic přečetl česky přísahu a každý konšel zvedl dva prsty vzhůru. Potom byli vyvoláváni ti, které Ferdinand dosadil do nové rady, a šli opět nahoru k panovníkovi do světnice. Tam ho Pavel Neplach oslovil a prosil za ochranu ve sporech s obcí.

Král to slíbil, odevzdal novým konšelům správu města a nařídil nejvyššímu českému zemskému sudímu Zdislavovi Berkovi z Dubé, aby česky a německy připomenul na náměstí shromážděné obci, že Ferdinand dosadil radu, kterou každý musí poslouchat. Kdyby se to ve velkých či malých věcech nestalo, potrestá panovník provinilce na životě i statcích. Přísežným pak Ferdinand mnoha ostrými slovy poručil, aby se chovali vůči obci podle své přísahy, a vyžádal si materiál o jejich rozepřích s řemeslníky a s městskou chudinou.

Po jeho prohlédnutí dal 15. dubna opět svolat radu i obec na Dolní náměstí před dům Benedikta Šidláka a tam jim sudí Berka oznámil, že král rozhodne jejich staré spory, že však pro nedostatek času to nemůže učinit v Brně, a proto že obě strany mají k němu poslat po šesti zástupcích do Olomouce. Ferdinand tedy nedbal na uzavřenou dohodu, prohlásil se za soudce nad obcí i radou a reklamoval pro sebe konečné rozhodnutí. Překvapená obec neodporovala a král den nato opustil Brno a dal se na cestu k Olomouci.

Rada tam poslala před jeho soudnou stolicí Jana Krče řečeného Petřík, Vavřince Remera, Pavla Neplacha, Jakuba Hovorku, Pavla Kandlera a městského písaře Jana Munku z Ivančic. O všech jsme již slyšeli, že to byli členové patriciátu.

Obec zastupovali Wolfgang Huber, švec Jan Havel, Filip stolař, mědikovec Kašpar Leskauer a Jiří malíř. O Volkangu Hubrovi a Kašparu Leskauerovi víme, že to byli velmi zámožní měšťané, kteří nezasedali v radě, a proto šli s řemeslníky. Jan Havel a Jiří malíř se nám již představili jako příslušníci a radikální vůdcové drobných řemeslníků a městské chudiny. A k městské chudině patřil též Filip stolař, který není zapsán ani v hlavní knize berní z let 1509 až 1540, ani v berních rejstřících z let 1510, 1514, 1518 a 1537, a byl tudíž tak chudý, že nestál ani za záznam pro daňové účely.⁷⁷⁾

Převládali tedy v poselstvu obce zástupci městské chudiny nad zplnomocnění řemeslníků, kdežto předtím tomu bylo vřdycky naopak. Stalo se to pravděpodobně proto, že řemeslníci ustupovali před silnou vládou do pozadí a jejich místa zaujala městská chudina, která setrvala na původní čáře odporu.

Když zástupci rady a obce přišli do Olomouce, jmenoval Ferdinand 22. dubna komisi, která měla rozhodnout jejich spor. Byli v ní český kancléř Adam z Hradce, český zemský sudí Zdislav Berka z Dubé, český zemský podkomoří Volfhart Planknar z Kynšperka, doktor Beatus, zemský hejtman moravský Jan z Pernštejna, moravský zemský komorník Arkléb z Boskovic, Jan z Žerotína a moravský zemský podkomoří Jan z Kunovic.

Tvořili tedy komisi nejvyšší čeští a moravští zemští úředníci a dlouho se svěřenou záležitostí nezabývali. Napřed vyslechli odděleně zástupce rady, potom předvolali posly obce a 24. dubna 1527 vyhlásil již Ferdinand rozhodnutí, ke kterému došli.⁷⁸⁾

Král v něm předně zakázal spolky obce z 9. července 1520 a ze 3. září 1525 a prohlásil za neplatné dohody obce a rady ze 7. srpna 1520 a z 25. března 1526. Jako důvod uvedl, že žádnému poddanému nepřísluší uzavírat dohodu nebo spolek na lozunky bez vědomí vrchnosti a pána, že obec a cechy nedbaly, že k tomu neměli dovolení zemřelého krále Ludvíka, a proto že zasluhují trest. Poněvadž se to nestalo za Ferdinandovy vlády, odpustil provinilým jejich trest, ale hrozil, že potrestá všechny, kteří se zrušených spolků a dohod neodřeknou.

Když tak jedním rázem zrušil všechny těžce vybojované zisky řemeslníků a městské chudiny, nařídil, že nikdo nesmí šenkovat v Brně víno, kdo neplatí lozunk z domu a z vinic. Všechny nově založené a koupené vinice měly být pojaty do lozunků a odvádět poplatky do královské komory, ale staré městské lozunky z nich zůstaly zachovány. Rovněž byla zavedena dávka pro panovníka ze starých vinic, ze kterých do té doby neměl žádný užitek. Nově vyměřená břemena se však netýkala starých vinohradů, které platily městské lozunky odváděné panovníkovi prostřednictvím Brna.

V dalších částech svého rozhodnutí Ferdinand ustanovil, aby byli v Brně každý rok jmenováni oceňovatelé vína, kteří hned v bráně dovážené víno ohledají, ocení je a ustanoví, zač a kdy má být naléváno. Tím se mělo zabránit zdražování vína a na usnadnění nákupu životních potřeb bylo pamatováno zavedením jednoho svobodného trhu na chléb a na maso v týdnu.⁷⁹⁾

Ferdinandova ustanovení se plně postavila za patriciát a ostře odmítla zájmy městské chudiny a řemeslníků. Nadto zavedla nové poplatky pro vinice, které nebyly zapsány do hlavní knihy berní a dostaly se nově do majetku brněnských měšťanů. A co bylo nejhorší, prohlásila všechny spory mezi jednotlivými vrstvami v městě za záležitost panovníka, zapověděla obci přímý boj proti městské správě a odkázala jí na cestu stížností k podkomořímu a k vládě.

Nový panovník použil hned při svém nastoupení na brněnské půdě metod, které se staly za jeho vlády a za panování jeho nástupců trvalým prostředkem k potlačování pravomoci obcí, byly stále zdokonalovány a roku 1547 našly své velké uplatnění i v Čechách. Roku 1527 si to česká a moravská města ještě neuvědomovala, ale způsob, jak byly brněnské sociální boje rozřešeny, na to jasně ukazoval.

Všechno, co městská chudina a řemeslníci v Brně roku 1520 získali a v sedmiletém tvrdém zápase udrželi, bylo ztraceno.

Byl zničen vliv obce na dosazování rady, bylo zabrzděno pronikání řemeslníků mezi konšely, přestalo seznamování obecních shromáždění s městskými privilegii, byl odvolán zákaz o zastupování školními právníky před městským soudem, nedodržovalo se více ustanovení, že rozhodnutí rady vydaná proti duchu dohod s obcí neplatí, a byl zrušen článek, že rada a obec se mají porovnávat samy bez zásahů zvenčí. Obyvatele Brna již nechránily předpisy o vyloučení konkurence cizího piva, o stanovení přiměřených cen na pivo domácích a o odstraňování drahoty obilí. Ti, kdo neměli své vinice, nesměli do města dovážet víno, a byl jim zakázán jeho nálev.

Nově příchozí do Brna neměli zajištěno, že budou moci přijeti s celým svým majetkem, a připisování vyženěných a zděděných nemovitostí do berních knih záviselo opět na libovůli rady. Obec přišla o rozhodování sporů řemesel a měšťanů o výrobu a prodej zboží, přestalo právo prodeje a nákupu soli pro všechny, svoboda trhů byla

zase určována zájmy patriciátu a chudí řemeslníci byli zbaveni možnosti nákupu surovin a zboží ve volném skladu.

Práva obce byla silně omezena, moc městské rady nesmírně vzrostla, opřela se o státní orgány a získala proti městské chudíně a řemeslníkům výhody, kterých potom plně využívala. To sice nesmírně ztížilo postavení chudých vrstev, ale neodstranilo příčiny, ze kterých v Brně sociální boje rostly. Proto také r. 1527 neskončily, ale pozdější hospodářský, společenský, politický a náboženský vývoj v 16. stol. do nich vnesl četné nové aspekty, které v nich předtím nebyly. Lze tudíž plným právem tvrdit, že roku 1527 vstoupily do nového údobí, jež za sto let potom vyústilo v účastí města na českém povstání.

Příloha I.

Poplatníci, jejich jmění a počet domů a obyvatel v Brně roku 1477.

1a. Poplatníci, jejich domy a jmění roku 1477.

Počet poplatníků a jejich jmění od 3 do 894 hřiven jsou v příloze 1a vypočítány podle hlavní berní knihy města Brna založené roku 1477 (rkp. čís. 9). Kniha obsahuje výčet všech majitelů realit a jejich nemovitého majetku podrobeného lozunkům a jiným městským břemenům, jako byly domy, krámy, lázně, mlýny, stodoly, cihelny, dvory, zahrady a vinice v okolí města i na jižní Moravě. Nejsou v ní však zachyceny statky měšťanů zapsané v zemských deskách a jejich nemovitosti před městskými hradbami, ze kterých se neplatila městská berně.

Nemovitosti, které městské berni podléhaly, ale nebyly oceněny ani na tři hřivny, jsou sice zapsány, ale není u nich udána žádná hodnota. Rovněž žádná hodnota není udána u nemovitostí v předměstích, jejichž majitelé bydlili v městě; měli své předměstské reality oceněny v místě svého bydliště a tam z nich platili berni.

Z brněnských obyvatel, kteří neměli domy a bydlili v nájmu jako podruzi, jsou v knize zapsáni jenom majitelé nemovitého majetku v městě. Lidé bez nemovitého majetku v ní uvedeni nejsou.

V knize jsou uvedeny nejprve čtyři městské čtvrti a potom části před městskými hradbami. Poplatníci se vypočítávají v takovém pořádku, v jakém ležely za sebou v ulicích jejich domy. Za jménem poplatníka je vždycky nejprve oceněn jeho dům a potom následuje výčet a ocenění jeho majetku. Poplatníci, kteří neměli dům, ale vlastnili zdaněný nemovitý majetek, jsou zapsáni za výčtem jmění majitele domu, v němž bydlili, a uvození slovem *ibidem*. Odhad majetku v knize byl pořizován pro berní účely, a proto je podstatně nižší než skutečná hodnota oceněného jmění.

Podle knihy se vypočítávala berně placená z nemovitostí, z řemesel a z obchodu a užívalo se jí od roku 1477 do roku 1509. Když poplatník pozbyl některou nemovitost, byla v knize u jeho jména škrtnuta, když nějakou získal, byla mu v knize připsána. Změnil-li některý dům majitele, byl škrtnut celý zápis a na prázdné místo vynechané za tím účelem u každého domu byl zapsán nový majitel budovy a připojen výčet a ocenění jeho nemovitostí.

Jméno v hřivnách podle berního odhadu	Vnitřní město				Předměstí				Celkem		
	poplatníci s domy		poplatníci bez domů		poplatníci s domy		poplatníci bez domů		počet poplat- níků	jejich jmění v hřiv- nách	
	počet po- platníků	jejich jmění v hřivnách	počet po- platníků	jejich jmění v hřiv- nách	počet po- platníků	jejich jmění v hřivnách	počet po- platníků	jejich jmění v hřiv- nách			
0			141					38	—	179	—
Do 3 hřiven					147					147	—
3—10	38	287 ¹ / ₂	4	34 ¹ / ₂	34	229				76	551
11—20	58	875 ¹ / ₂	9	135	56	849 ¹ / ₂				123	1860
21—30	60	1538	3	76	21	561				84	2175
31—40	37	1362	4	150 ¹ / ₂	14	509				55	2021 ¹ / ₂
41—50	32	1476	2	95	8	358				42	1929
51—60	30	1714 ¹ / ₂	1	60	3	172				34	1946 ¹ / ₂
61—70	23	1522 ¹ / ₂			3	197				26	1719 ¹ / ₂
71—80	22	1672 ¹ / ₂			2	155				24	1827 ¹ / ₂
81—90	34	2911	1	97 ¹ / ₂						35	3008 ¹ / ₂
91—100	26	2486 ¹ / ₂			1	100				27	2586 ¹ / ₂
101—110	15	1594								15	1594
111—120	13	1522 ¹ / ₂	1	115	1	116				15	1753 ¹ / ₂
121—130	17	2109								17	2109
131—140	10	1365 ¹ / ₂								10	1365 ¹ / ₂
141—150	11	1636			1	142				12	1778
151—200	29	5145								29	5145
201—250	8	1781 ¹ / ₂								8	1781 ¹ / ₂
251—300	9	2507								9	2507
301—350	9	2888								9	2888
351—400	4	1514 ¹ / ₂								4	1514 ¹ / ₂
401—450	4	1654 ¹ / ₂								4	1654 ¹ / ₂
451—500	1	475								1	475
501—550											
551—600	2	1104								2	1104
601—650											
651—700											
701—894	3	2560								3	2560
Celkem	495	43 702 ¹ / ₂	166	763 ¹ / ₂	291	3388 ¹ / ₂	38	—	990	47854 ¹ / ₂	

V příloze 1a je zachycen stav poplatníků a jejich jmění při založení knihy roku 1477. Poněvadž však v knize nejsou zapsáni poplatníci bez nemovitého majetku, nelze je na podkladě knihy zjistit.

Tento nedostatek byl odstraněn použitím berního rejstříku na termín sv. Jiří roku 1479 (rkp. čís. 23). V berním rejstříku je zapsáno, kolik brněňští poplatníci zaplatili na sv. Jiří roku 1479 lozunků, a jsou v něm jmenováni všichni, kteří podléhali zdanění, bez ohledu na to, byli-li to majitelé domů nebo ne, byla-li jim berně vyměřena a zaplatili-li daň nebo ji zůstali dlužni.

Podle tohoto rejstříku byl vypočítán počet poplatníků, kteří neměli nemovitého jmění a podléhali zdanění. Bylo jich 141 ve vnitřním městě a 38 v předměstích a jsou uvedeni v příloze 1a hned na prvním řádku mezi těmi, kteří neměli žádného jmění, v rubrikách „poplatníci bez jmění“.

Přehled majetku všech poplatníků zapsaných v berní knize z roku 1477 a v berním rejstříku z roku 1479 podává tabulka na str. 269.

1b. Poplatníci bez jmění a majitelé neoceněných domků
v předměstí podle berně z roku 1479.

Poplatníci bez nemovitého jmění, kterých bylo podle berního rejstříku z roku 1479 (rkp. čís. 23) 141 ve vnitřním městě a 38 v předměstích, jsou uvedeni v příloze 1a na prvním řádku, neměli sice žádný nebo takřka žádný majetek, ale různá výše jejich zdanění ukazuje, že byli sociálně diferencováni. Do hlavní knihy berní se zapisoval jenom nemovitý majetek oceněný aspoň na tři hřivny. V předměstích bylo 147 domků tak malých, že nebyly oceněny ani na tři hřivny, a proto v hlavní knize berní z roku 1477 (rkp. čís. 9) nebyla u nich poznamenána žádná hodnota. Lidé, kteří vlastnili takové domky, jsou zachyceni na druhém řádku přílohy 1a mezi obyvateli s jměním do tří hřiven, oddělení předměstí, rubrika poplatníci s domy.

Poplatníci bez jmění a majitelé malých domků v předměstí, které nebyly oceněny ani na tři hřivny, zapsaní v různých rubrikách prvního a druhého řádku přílohy 1a, tvořili část nejchudších řemeslníků, živnostníků a městské chudiny, jejíž strukturu nelze zachytit podle hlavní knihy berní z roku 1477. Tam se jenom zjistí, že neměli žádné reality nebo že jim patřilo tak nepatrné nemovité jmění, že nebylo ani odhadnuto.

Zato však je jejich sociální rozvrstvení patrné z výše berně, kterou platili podle berního rejstříku z roku 1479. Proto je v níže položené tabulce rozepsáno, jaká berně jim byla roku 1479 vyměřena, a tím je jejich sociální postavení přesněji charakterizováno (viz tabulku na str. 271).

1c. Městská chudina, řemeslníci
a živnostníci a patriciát zapsaní v berním materiálu
roku 1477 a 1479.

Poplatníky v berní knize z roku 1477 a v berním rejstříku z roku 1479 lze dělit na tři vrstvy: na městskou chudinu, která nemohla samostatně vyrábět nebo provozovat živnost a byla pro nemajetnost nucena hledat pramen obživy v závislém postavení, na řemeslníky a živnostníky, kteří měli výrobní prostředky, provozovali samostatně řemeslo či živnost nebo žili z renty a vlastnili majetek do 150 hřiven,

Berně v groších podle ber- ního rej- stříku z r. 1479	Vnitřní město		Předměstí				Celkem	
	poplat- níci bez domů a ma- jetku	celková částka v groších za- placená od nich na berni	poplatníci s domy		poplatníci bez domů		počet po- plat- níků	celková částka v groších za- placená od nich na berni
			počet poplat- níků	celková částka v groších za- placená od nich na berni	počet poplat- níků	celková částka v groších zaplačená od nich na berni		
0	37	—	56	—	29	—	122	—
1—11	5	35 ¹ / ₂	69	284	3	18	77	337 ¹ / ₂
12	75	900	4	48	6	72	85	1020
13—20	4	64 ¹ / ₂	14	225			18	289 ¹ / ₂
21—30	9	249	4	99			13	348
31—40	3	106					3	106
41—50	2	88 ¹ / ₂					2	88 ¹ / ₂
51—60	4	227 ¹ / ₂					4	227 ¹ / ₂
61—70	1	61 ¹ / ₂					1	61 ¹ / ₂
72	1	72					1	72
Celkem	141	1804 ¹ / ₂ , tj. 28 hřiven a 12 ¹ / ₂ groše	147	656, tj. 10 hřiven a 16 grošů	38	90, tj. 1 hřivna a 26 grošů	326	2550 ¹ / ₂ , tj. 39 hřiven a 54 ¹ / ₂ groše

a na patriciát, který měl výrobní prostředky, provozoval samostatně řemeslo nebo živnost nebo žil z renty a měl jmění větší než 150 hřiven.⁸⁰⁾

Pro stanovení, kteří poplatníci patří podle podané definice k městské chudině, je třeba předně zjistit, kdo z nezamožných lidí samostatně vyráběl nebo provozoval samostatnou živnost. U poplatníků zapsaných v hlavní knize berní z roku 1477 je to jednoduché, poněvadž je u nich pravidelně poznamenáno, platí-li dávku z řemesla nebo živnosti. U poplatníků uvedených jenom v berním rejstříku z roku 1479, tedy u těch, kteří neměli žádné jmění a jsou zapsáni na prvním řádku v tabulce 1a, je třeba srovnávat, kolik platí berně.

Porovnání majetku zapsaného v berní knize z roku 1477 s berní, kterou poplatníci odváděli podle rejstříku z roku 1479, totiž ukazuje, že na jeden lozunk se z hřivny jmění dávaly dvě třetiny groše a z řemesla nebo z jiné živnosti se platilo 8 grošů, že však roku 1479 vybírali jeden a půl lozunku, čili groš z hřivny a 12 grošů z řemesla a z živnosti. Z toho plyne, že ti nemajetní poplatníci, kteří samostatně nevyráběli a neprovozovali živnost, platili méně než 12 grošů berně, kdežto ti, kteří byli samostatnými řemeslníky a živnostníky, dávali na berní 12 grošů z řemesla nebo živnosti a groš z každé hřivny jmění. Podrobný přehled o zdanění nemajetných poplatníků je v tabulce 1b.

Berní hranice 12 grošů z řemesla a groš z každé přiznané hřivny jmění oddělí u nemajetných poplatníků zapsaných jenom v berním rejstříku z roku 1479 městskou chu-

dinu bez výrobních prostředků od řemeslníků a živnostníků, kteří provozovali samostatně řemeslo nebo živnost. Poplatníci uvedení v berní knize se roztrídí na chudinu a řemeslníky či živnostníky podle poznámky, že platí dávkou z řemesla nebo z živnosti, a podle výše jmění.

K městské chudině zapsané v berním materiálu je pak ještě připočítat Brňany, kteří námezdně pracovali nebo patřili k rodinám námezdně pracujících, nejsou zachyceni v berním materiálu a jsou zjištěni v tabulce 1d. Tyto lidi nelze rozdělit na rodiny, poněvadž jsou mezi nimi námezdně pracující bez rodin i takoví, kteří měli svou vlastní domácnost.

Rozdělení městské chudiny, řemeslníků a patriciátu, zapsaných v berním materiálu, je patrné z připojených tabulek.

*Městská chudina zapsaná v berní knize z roku 1477
a v berním rejstříku z roku 1479.*

Jméni v hřivnách podle berního odhadu	Vnitřní město				Předměstí				Celkem	
	poplatníci s domy		poplatníci bez domů		poplatníci s domy		poplatníci bez domů		počet poplat- níků	jejich jmění v hřiv- nách
	počet poplat- níků	jejich jmění v hřiv- nách	počet poplat- níků	jejich jmění v hřiv- nách	počet poplat- níků	jejich jmění v hřiv- nách	počet poplat- níků	jejich jmění v hřiv- nách		
0			42				32	74		
Domy pod 3 hřivny					125			125		
3—5				8	30			8	30	
6—10				10	82			10	82	
11—15				13	169			13	169	
15—18				6	98 ¹ / ₂			6	98 ¹ / ₂	
Celkem			42		162	379 ¹ / ₂	32	236	379 ¹ / ₂	

K 236 poplatníkům z řad městské chudiny je třeba připočítat osoby v nezdaněných domech duchovenstva, šlechty a měšťanů, které námezdně pracovaly nebo patřily k rodinám námezdně pracujících, nejsou zachyceny v berním materiálu a jsou vypočteny v příloze 1d.

*Řemeslníci a živnostníci zapsaní v berní knize z roku 1477
a v berním rejstříku z roku 1479.*

Jméni v hřivnách podle berního odhadu	Vnitřní město				Předměstí				Celkem	
	poplatníci s domy		poplatníci bez domů		poplatníci s domy		poplatníci bez domů		počet poplat- níků	jejich jmění v hřiv- nách
	počet poplat- níků	jejich jmění v hřiv- nách	počet poplat- níků	jejich jmění v hřiv- nách	počet poplat- níků	jejich jmění v hřiv- nách	počet poplat- níků	jejich jmění v hřiv- nách		
0				99				6	105	
Domy pod 3 hřivny						22			22	
3—10	38	287 ¹ / ₂	4	34 ¹ / ₂	16	117			58	439
11—20	58	875 ¹ / ₂	9	135	37	582			104	1592 ¹ / ₂
21—30	60	1538	3	76	21	554 ¹ / ₂			84	2168 ¹ / ₂
31—40	37	1362	4	150 ¹ / ₂	14	515 ¹ / ₂			55	2028
41—50	32	1476	2	95	8	358			42	1929
51—60	30	1714 ¹ / ₂	1	60	3	172			34	1946 ¹ / ₂
61—70	23	1522 ¹ / ₂			3	197			26	1719 ¹ / ₂
71—80	22	1672 ¹ / ₂			2	155			24	1827 ¹ / ₂
81—90	34	2911	1	97 ¹ / ₂					35	3008 ¹ / ₂
91—100	26	2486 ¹ / ₂			1	100			27	2586 ¹ / ₂
101—110	15	1594							15	1594
111—120	13	1522 ¹ / ₂	1	115	1	116			15	1753 ¹ / ₂
121—130	17	2109							17	2109
131—140	10	1365 ¹ / ₂							10	1365 ¹ / ₂
141—150	11	1636			1	142			12	1778
Celkem	426	24073	124	763 ¹ / ₂	129	3009	6		685	27845 ¹ / ₂

Patriciát zapsaný v berní knize z roku 1477.

K patriciátu patří všichni poplatníci, kteří měli jmění od 151 do 894 hřiven, uvedení v tabulce 1a. Bylo to celkem 69 poplatníků s jměním 19 629¹/₂ hřivny.

*Přehled městské chudiny, řemeslníků a živnostníků
a patriciátu zapsaných v berní knize z roku 1477
a v berním rejstříku z roku 1479.*

Vrstva	Vnitřní město				Předměstí				Celkem			
	poplatníci		jmění		poplatníci		jmění		poplatníci		jmění	
	počet	%	počet hřiven	%	počet	%	počet hřiven	%	počet	%	počet hřiven	%
Chudina	42	4,24			194	19,59	379 ¹ / ₂	0,79	236	23,83	379 ¹ / ₂	0,79
Řemeslníci	550	55,55	24 836 ¹ / ₂	51,91	135	13,65	3009	6,29	685	69,20	27 845 ¹ / ₂	58,20
Patriciát	69	6,97	19 629 ¹ / ₂	41,01					69	6,97	19 629 ¹ / ₂	41,01
Celkem	661	66,76	44 466	92,92	329	33,24	3388 ¹ / ₂	7,08	990	100,—	47 854 ¹ / ₂	100,—

id. Počet domů a obyvatel v Brně roku 1477.

*Přehled domů a obyvatel zapsaných v berní knize z roku 1477
a v berním rejstříku z roku 1479.*

K 495 domům ve vnitřním městě a k 291 domům v předměstích, ve kterých bydlili měšťané podrobení lozunkům, je třeba připočítat ještě obytné budovy církevních ústavů a osob, šlechty, veřejných činitelů a měšťanů, které nepodléhaly berni nebo byly zdaněny v místě bydliště jejich majitelů. Ty jsou v hlavní knize berní z roku 1477 a v berním rejstříku z roku 1479 buď zapsány bez ocenění a bez částky zaplacené na dani, nebo vůbec vynechány, a proto nejsou zachyceny v příloze 1a a 1b.

Církevní instituce měly ve vnitřním městě předně 4 kláštery: minoritský u kostela sv. Janů v Minoritské, dominikánský u kostela sv. Michala v Dominikánské, augustiniánský u sv. Tomáše na nynějším náměstí Rudé armády a herburských panen u P. Marie v Jesuitské.

Kapitula u sv. Petra držela na Petrově a v Biskupské ulici 15 domů vypočítaných jmenovitě v hlavní knize berní z roku 1442 (rkp. čís. 8, f. 11b). Kromě toho bylo uvnitř hradeb 13 domů duchovních ústavů a osob: kláštera louckého a rajhradského na Petrově, olomouckého biskupa a žďárského kláštera na Horním trhu (náměstí 25. února), starobrněnských cisterciáček na Rybném trhu (náměstí Družby národů), kláštera třebečského čili komárovského a kounického ve Veselé, kláštera královopolského, jakubského faráře a jakubských kaplanů v Jakubské ulici, kláštera velehradského v Kobližné, kláštera tišnovského v Minoritské a kaple sv. Magdalény v Židovské ulici (třídě Vítězství).

Celkem měly duchovní ústavy a osoby ve vnitřním městě 4 kláštery a 28 domů, čili 32 obytných budov, které nepodléhaly berni.

Šlechtě patřilo roku 1477 v Brně 8 domů. Vlastnili je páni z Lipé a páni z Boskovic v Biskupské, páni z Lichtenštejna na Horním trhu, páni z Kunštátu v Domi-

nikánské, páni z Pernštejna ve Veselé, páni z Kukvic v České, páni ze Strážnice v Jánské a páni z Tovačova v Měnínské. Mimo ně neplatily berni tyto tři budovy: radnice v Radnické, mincovna na Rybném trhu a dům soukenických ráků v Kobližné.

V předměstích nebyly oceněny a zdaněny františkánský klášter sv. Bernarda na rameni Svratky pod Petrovem, špitál u sv. Štěpána na Křenové, lázeň kartuziánského kláštera v Koželuzské ulici a dvůr plebána sv. Jakuba na Ponávce.

Kromě toho nebyla v předměstích oceněna a zdaněna řada objektů, jejichž majitelé bydlili ve vnitřním městě a tam platili daň, nebo byli od berně osvobozeni.

Mezi takové budovy patřily pod Denisovými sady stará a nová porážka, Panský mlýn, Zlawingerova lázeň, lázeň Jindřicha Spana a jeho dům se zahradou a 12 sladoven: Puchalova, Schanderlova, Andelfingerova, Rogeiserova, Zlawingerova, La-schelova, Štěpánková, Václavova, Jana Attela, Vaňkova, Krehauerova a Poppova. V předměstí U mýta to byla zahrada Ondřeje Kocha a celnice, v Koželuzské ulici zahrada Holého a na Ponávce dvorec Konráda Dytmara, dvorec Šimků a mýtní dvůr.

Celkem bylo v předměstích nejméně 28 budov, které nejsou zachyceny v příloze 1a a 1b.

Nezdaněné 43 budovy ve vnitřním městě a nejméně 28 realit v předměstích je třeba připočítat k 495 a k 291 domům, které jsou zachyceny v příloze 1a. Teprve potom dostaneme přibližně počet domů a objektů v Brně, do něhož však nejsou zahrnuty kostely a kaple.

Při zjišťování, kolik žilo v středověkém městě obyvatel, se obvykle počítá počet poplatníků za počet domácností a na jednu domácnost se počítá průměrně 4,68 osoby. Někdy bývá též doporučováno předpokládat, že na domácnost připadalo 5,41 osoby.⁸¹⁾ Domnívám se, že nižší redukční faktor je pro brněnské poměry bližší pravdě, a proto v připojené tabulce 1c při odhadu, kolik světských obyvatel roku 1477 v Brně žilo, násobím počet poplatníků koeficientem 4,68.

Nezdaněné církevní a městské budovy ve vnitřním městě i v předměstí a reality měšťanů, ze kterých byla vyměřena berně u jejich bydliště, nestály prázdné, nýbrž byly obydleny.

V kláštorech a v církevních domech bydlil ve vnitřním městě větší počet duchovních, který je těžko určit. Proto na něj není brán zřetel.

Kromě toho se v kláštorech a v církevních domech zdržovaly světské osoby, jako žáci, famulové a různí služebníci. V nezdaněných domech šlechty a v budovách měšťanů, ze kterých byl vyměřen lozunk v bydlišti majitelů, žili domovníci, služebníci, podruzi, nádeníci, pacholci, děvečky a jiní mužové, ženy i děti. Všichni tito lidé byli v námezdném poměru, v berní knize a berním rejstříku nejsou zachyceni. V jiných pramenech zjišťujeme, že jich bylo velmi mnoho, a proto je možno plným právem na každý nezdaněný dům nebo budovu počítat 4,68 osoby jako na domácnost poplatníka.

Když osoby žijící v nezdaněných domech a budovách připočítáme k počtu obyvatel, který připadá na domácnosti poplatníků, dojdeme k odhadu, kolik bylo asi v Brně lidí v domácnostech poplatníků a v nezdaněných objektech zapsaných v berním materiálu. Odhad takto získaný není však odhadem, kolik bylo v Brně skutečně světských obyvatel.

Berní materiál, na jehož podkladě byl odhad získán, zaznamenává totiž jenom takové lidi, kteří platili berni nebo o kterých se výběrčí lozunků domnívali, že by

platit mohli. Je řada dokladů o tom, že v Brně bylo mnoho osob, které žily v městě se svou rodinou, ale nejsou zapsány v berním materiálu ani se nezdržovaly v nezdaněných domech a budovách. Takoví lidé a příslušníci jejich rodin nejsou ve vypočítaném odhadu zahrnuti a z pramenů, které jsou v Brně k dispozici, nelze zjistit jejich počet.

Proto bude se třeba pokusit o odhad všech obyvatel Brna podle počtu domů s přihlédnutím k městům, kde je berní materiál podrobnější než v Brně. Podle odhadu obyvatel, kteří bydlili v domácnostech poplatníků a v nezdaněných domech a budovách, připadalo by r. 1477 na jeden dům ve vnitřním městě 6,12, v předměstích 5,23 a v celém Brně 5,79 lidí.

To je velmi málo. R. 1365 bydlilo v jednom domě ve vnitřním Brně 10,68 obyvatel, v předměstích 7,54 a celoměstský průměr byl 9,25. Ve Znojmě připadalo r. 1442 na jeden dům 7,57 osoby, v Praze kolem r. 1434 asi 8,7 obyvatel a pro České Budějovice bylo r. 1523 vypočítáno na budovu dokonce 9,5 lidí.⁸²⁾ K poznatkům získaným v těchto a v jiných českých městech bude třeba přihlédnout, stanovit koeficient, kolik obyvatel připadá v Brně na jeden dům a pak odhadnout počet lidí, který v Brně žil.

To však bude možno učinit se zřetelem na celkový vývoj Brna a jiných českých měst od polovice 15. do začátku 17. století a takový rozsáhlý výzkum se vymyká z rámce tohoto článku. Proto na tomto místě se musíme spokojit jenom s odhadem obyvatelstva, které žilo v domácnostech poplatníků a v nezdaněných domech a budovách zapsaných v berním materiálu. Je ovšem třeba mít na paměti, že odhad takto získaný nezachycuje všechno brněnské světské obyvatelstvo, nýbrž že počet obyvatel v městě byl vyšší. K tomuto zjištění pak poznamenávám, že odhad sku-

Domy a poplatníci	Vnitřní město		Předměstí		Celkem		Poznámka
	počet jednotek	počet obyvatel	počet jednotek	počet obyvatel	počet jednotek	počet obyvatel	
Zdaněné domy s poplatníky	495	2316,60	291	1361,88	786	3678,48	Domů v městě: 538 Domů v předměstí: 319 Domů celkem 857
Nezdaněné domy duchovních	32	149,76	4	18,72	36	168,48	
Nezdaněné domy šlechty	8	37,44			8	37,44	
Domy a provozovny měšťanů zdaněné a oceněné v místě bydliště majitelů nebo osvobozené od lozunků	3	14,04	24	112,32	27	126,36	
Poplatníci bez domů	166	776,88	38	177,84	204	954,72	
Celkem	704	3294,72	357	1670,76	1061	4965,48	

tečného počtu obyvatel v Brně v ničem neodporuje poznatkům odvozeným v tomto pojednání z odhadu počtu obyvatel uvedených v berním materiálu a že naopak tyto poznatky plně potvrzuje.

Podle vyložených zásad byla vypočítána tato tabulka domů a obyvatel v Brně roku 1477 zapsaných v berním materiálu (viz tabulku na str. 276).

Rozvrstvení obyvatel Brna zapsaných v berní knize z roku 1477 a v berním rejstříku z r. 1479 na domácnosti městské chudiny, řemeslníků a živnostníků a patriciátu.

Když násobíme počet poplatníků, kteří byli v příloze 1c rozdělení na příslušníky městské chudiny, řemeslníků a živnostníků a patriciátu, koeficientem 4,68, zjistíme, kolik Brňanů roku 1477 žilo v domácnostech jmenovaných vrstev. U městské chudiny musíme pak ještě připočítat námezdně pracující zjištěné v předchozí tabulce, kteří byli v různém postavení zaměstnání v nezdaněných domech duchovenstva, šlechty a měšťanů.

K tomu je třeba podotknout, že příslušníků řemeslníků a patriciátu bylo o něco méně, než uvádějí čísla v následující tabulce, kdežto chudiny bylo mnohem více. To proto, poněvadž jednak v domácnostech řemeslníků a patriciátu žili v námezdním poměru některé osoby z řad chudiny, jednak, a to hlavně, je z chudiny postižena jenom její nejlépe situovaná část, která platila lozunků a byla zapsána v berním materiálu, kdežto domácnosti chudiny, jejichž přednostové neplatili daně, nejsou zachyceny. Tyto domácnosti budou postiženy teprve při odhadu všech brněnských obyvatel, jak o tom byla řeč při výkladu k předchozí tabulce.

Vrstva	Vnitřní město			Předměstí			Celkem		
	počet poplatníků	obyvatelé		počet poplatníků	obyvatelé		počet poplatníků	obyvatelé	
		počet	%		počet	%		počet	%
Chudina	42 a 43 v nezdaněných domech	397,80	8,01	194 a 28 v nezdaněných domech	1038,96	20,93	236 a 71 v nezdaněných domech	1436,76	28,94
Řemeslníci	550	2574	51,84	135	631,80	12,72	685	3205,80	64,56
Patriciát	69	322,92	6,50				69	322,92	6,50
Celkem	704	3294,72	66,35	357	1670,76	33,65	1061	4965,48	100

Příloha 2.

Poplatníci, jejich jmění a počet domů a obyvatel

v Brně roku 1509.

2a. Poplatníci, jejich jmění a domy roku 1509.

Počet poplatníků a jejich jmění od 3 do 678 $\frac{1}{2}$ hřivny jsou v příloze 2a vypočítány podle hlavní berní knihy města Brna založené roku 1509 (rkp. čís. 10). O této knize lze říci totéž, co bylo v příloze 1a vyloženo o berní knize z roku 1477, s tím jediným rozdílem, že jí bylo používáno od roku 1509 do roku 1541.

V příloze 2a je zachycen stav poplatníků a jejich jmění při založení knihy roku 1509. Poněvadž však v knize nejsou zapsáni poplatníci bez nemovitého majetku, nelze je na podkladě knihy zjistit.

Tento nedostatek byl odstraněn pomocí berního rejstříku na termín sv. Jiří roku 1510 (rkp. čís. 27). O rejstříku lze říci totéž, co bylo vyloženo o rejstříku z roku 1479 v příloze 1a, a byl též stejným způsobem použit.

Přehled majetku všech poplatníků zapsaných v berní knize z roku 1509 a v berním rejstříku z roku 1510 podává tato tabulka:

Jméni v hřivnách podle berního odhadu	Vnitřní město				Předměstí				Celkem	
	poplatníci s domy		poplatníci bez domů		poplatníci s domy		poplatníci bez domů		počet poplat- níků	jejich jmění v hřivnách
	počet po- platníků	jejich jmění v hřivnách	počet po- platníků	jejich jmění v hřiv- nách	počet po- platníků	jejich jmění v hřivnách	počet po- platníků	jejich jmění v hřiv- nách		
0			82				15		97	
Do 3 hřiven									184	
1—10	22	184 $\frac{1}{2}$	8	58	23	170			53	412 $\frac{1}{2}$
11—20	63	1000	9	136 $\frac{1}{2}$	60	945 $\frac{1}{2}$			132	2082
21—30	46	1169	3	83	28	727 $\frac{1}{2}$			77	1979 $\frac{1}{2}$
31—40	39	1404 $\frac{1}{2}$	2	68	14	511			55	1983 $\frac{1}{2}$
41—50	32	1496 $\frac{1}{2}$			10	456 $\frac{1}{2}$			42	1953
51—60	32	1764 $\frac{1}{2}$							32	1764 $\frac{1}{2}$
61—70	25	1637 $\frac{1}{2}$			3	196 $\frac{1}{2}$			28	1834
71—80	20	1516 $\frac{1}{2}$			3	233			23	1749 $\frac{1}{2}$
81—90	15	1302							15	1302
91—100	20	1931							20	1931
101—110	13	1385			1	110			14	1495

Jméni v hřivnách podle berního odhadu	Vnitřní město				Předměstí				Celkem		
	poplatníci s domy		poplatníci bez domů		poplatníci s domy		poplatníci bez domů		počet poplat- níků	jejich jmění v hřivnách	
	počet po- platníků	jejich jmění v hřivnách	počet po- platníků	jejich jmění v hřiv- nách	počet po- platníků	jejich jmění v hřivnách	počet po- platníků	jejich jmění v hřiv- nách			
111—120	5	577 $\frac{1}{2}$						1	116	6	693 $\frac{1}{2}$
121—130	14	1765								14	1765
131—140	12	1643		1 135						13	1778
141—150	10	1467		1 146			1	147 $\frac{1}{2}$		12	1760 $\frac{1}{2}$
151—200	27	4722								27	4722
201—250	21	4732								21	4732
251—300	11	2982 $\frac{1}{2}$								11	2982 $\frac{1}{2}$
301—350	16	5093								16	5093
351—400	7	2607 $\frac{1}{2}$								7	2607 $\frac{1}{2}$
401—450	1	409								1	409
451—500	4	1883 $\frac{1}{2}$								4	1883 $\frac{1}{2}$
501—550	3	1605								3	1605
551—600	1	583 $\frac{1}{2}$								1	583 $\frac{1}{2}$
601—650	1	648 $\frac{1}{2}$								1	648 $\frac{1}{2}$
651—678	1	678 $\frac{1}{2}$								1	678 $\frac{1}{2}$
Celkem	461	46188 $\frac{1}{2}$	106	626 $\frac{1}{2}$	328	3613 $\frac{1}{2}$	15			910	50428 $\frac{1}{2}$

2b. Poplatníci bez jmění a majitelé neoceněných domků
podle berně z roku 1510.

Příloha 2b je sestavena podle stejných zásad jako příloha 1b. V příloze 2b byly však vzaty za základ hlavní kniha berní z roku 1509 (rkp. čís. 10) a berní rejstřík z roku 1510 (rkp. čís. 27). Viz první tabulku na str. 280.

2c. Městská chudina, řemeslníci a živnostníci a patriciát
zapsaní v berním materiálu roku 1509 a 1510.

Podle zásad vyložených v příloze 1c byly sestaveny níže uvedené tabulky na podkladě hlavní knihy berní z roku 1509 a berního rejstříku z roku 1510.
K 240 poplatníkům z řad městské chudiny je třeba připočítat osoby v nezdaněných

Berně v groších podle berního rejstříku z r. 1510	Vnitřní město		Předměstí				Celkem	
	poplatníci bez domů		poplatníci s domy		poplatníci bez domů		počet poplatníků	celková částka v groších zaplacená od nich na berni
	počet poplatníků	celková částka v groších zaplacená od nich na berni	počet poplatníků	celková částka v groších zaplacená od nich na berni	počet poplatníků	celková částka v groších zaplacená od nich na berni		
0	17		86		11		114	
1—11	10	62	75	298			85	360
12	49	588	3	36	4	48	56	672
13—20	2	34	19	233			21	317
21—30	2	55	1	22			3	77
31—36	2	68					2	68
Celkem	82	807, tj. 12 hřiven 39 grošů	184	639, tj. 9 hřiven 63 grošů	15	48	281	1494, tj. 23 hřiven 22 grošů

Městská chudina zapsaná v berní knize z roku 1509
a v berním rejstříku z roku 1510.

Jména v hřivnách podle berního odhadu	Vnitřní město				Předměstí				Celkem	
	poplatníci s domy		poplatníci bez domů		poplatníci s domy		poplatníci bez domů		počet poplatníků	jejich jmění v hřivnách
	počet poplatníků	jejich jmění v hřivnách	počet poplatníků	jejich jmění v hřivnách	počet poplatníků	jejich jmění v hřivnách	počet poplatníků	jejich jmění v hřivnách		
0			27				11		38	
Domy pod 3 hřivny					161				161	
3—5					4	16 ¹ / ₂			4	16 ¹ / ₂
6—10					14	116			14	116
11—15					16	202 ¹ / ₂			16	202 ¹ / ₂
15—20					7	121			7	121
Celkem			27		202	456	11		240	456

domech duchovenstva, šlechty a měšťanů, které námezdně pracovaly nebo patřily k rodinám námezdně pracujících, nejsou zachyceny v berním materiálu a jsou zjištěny v tabulce zd. Viz druhou tabulku na str. 280.

Remeslníci a živnostníci zapsáni v berní knize
z roku 1509 a v berním rejstříku z roku 1510.

Jména v hřivnách podle berního odhadu	Vnitřní město				Předměstí				Celkem	
	poplatníci s domy		poplatníci bez domů		poplatníci s domy		poplatníci bez domů		počet poplatníků	jejich jmění v hřivnách
	počet poplatníků	jejich jmění v hřivnách	počet poplatníků	jejich jmění v hřivnách	počet poplatníků	jejich jmění v hřivnách	počet poplatníků	jejich jmění v hřivnách		
0			55				4		59	
Domy pod 3 hřivny					23				23	
3—10	22	184 ¹ / ₂	8	58	5	37 ¹ / ₂			35	280
11—20	63	1000	9	136 ¹ / ₂	37	622			109	1758 ¹ / ₂
21—30	46	1169	3	83	28	727 ¹ / ₂			77	1979 ¹ / ₂
31—40	39	1404 ¹ / ₂	2	68	14	511			55	1983 ¹ / ₂
41—50	32	1496 ¹ / ₂			10	456 ¹ / ₂			42	1953
51—60	32	1764 ¹ / ₂							32	1764 ¹ / ₂
61—70	25	1637 ¹ / ₂			3	196 ¹ / ₂			28	1834
71—80	20	1516 ¹ / ₂			3	233			23	1749 ¹ / ₂
81—90	15	1302							15	1302
91—100	20	1931							20	1931
101—110	13	1385			1	110			14	1495
111—120	5	577 ¹ / ₂			1	116			6	693 ¹ / ₂
121—130	14	1765							14	1765
131—140	12	1643	1	135					13	1778
141—150	10	1467	1	146	1	147 ¹ / ₂			12	1760 ¹ / ₂
Celkem	368	20 243 ¹ / ₂	79	626 ¹ / ₂	126	3157 ¹ / ₂	4		577	24 027 ¹ / ₂

Patriciát zapsaný v berní knize z roku 1509.

K patriciáu patří všichni poplatníci, kteří měli jmění od 151 do 678 hřiven, uvedení v tabulce za. Bylo to celkem 93 poplatníků s 25 945 hřivnami jmění.

Přehled městské chudiny, řemeslníků a živnostníků a patriciátu zapsaných v berní knize z roku 1509 a v berním rejstříku z roku 1510.

Vrstva	Vnitřní město				Předměstí				Celkem			
	poplatníci		jmění		poplatníci		jmění		poplatníci		jmění	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
Chudina	27	2,97			213	23,40	456	0,90	240	26,37	456	0,90
Řemeslníci	447	49,14	20 870	41,39	130	14,28	3157 ¹ / ₂	6,26	577	63,42	24 027 ¹ / ₂	47,65
Patriciát	93	10,21	25 945	51,45					93	10,21	25 945	51,45
Celkem	567	62,32	46 815	92,84	343	37,68	3613 ¹ / ₂	7,16	910	100	50 428 ¹ / ₂	100

zd. Počet domů a obyvatel v Brně roku 1509.

Přehled domů a obyvatel zapsaných v berní knize z roku 1509 a v berním rejstříku z roku 1510.

K 461 domům ve vnitřním městě a k 328 domům v předměstích, ve kterých bydlili měšťané podrobení lozunkům, je třeba připočíst obytné domy církevních ústavů a osob, šlechty, veřejných činitelů a měšťanů, které nepodléhaly berní nebo byly zdaněny v místě bydliště jejich majitelů tak, jak je to vyloženo v příloze 1c.

Kláštéry a domy církevních institucí a osob v městských hradbách zůstaly roku 1509 stejné, jako byly roku 1477. Přibyl k nim jenom dům v Jakubské ulici Matyáše Schanderla, oltářníka oltáře sv. Vavřince v kostele sv. Jakuba.

Celkem měly roku 1509 duchovní ústavy a osoby ve vnitřním městě 4 kláštéry a 29 domů, čili 33 obytných budov, které nepodléhaly berní.

Také šlechtické domy zůstaly roku 1509 v podstatě tytéž jako roku 1477. Jenom dům pánů z Kunštátu koupili páni z Pernštejna a dům pánů z Tovačova v Měnské ulici přešel do měšťanských rukou, takže roku 1509 bylo v Brně 7 šlechtických budov osvobozených od daní.

Mimo ně neplatilo berní 6 dalších objektů: radnice v Radnické ulici se dvěma přílehlými domy, které získalo město, mincovna a markraběcí dům na Rybném trhu (náměstí Družby národů) a dům soukenických ráhů v Koblišné.

V předměstích nebyly zdaněny františkánský klášter sv. Bernarda na rameni Svratky pod Petrovem, nový klášter františkánek nedaleko sv. Bernarda, špitál u sv. Štěpána na Křenové, dvůr plebána u Jakuba na Ponávce, lázeň augustiniánského kláštera před Veselou branou a lázeň kartuziánského kláštera na Švábce (počátek třídy Obránců míru).

Kromě toho nebyla v předměstích oceněna a zdaněna řada objektů, jejichž majitelé bydlili ve vnitřním městě a tam platili daň, nebo které byly od lozunků osvobozeny.

Mezi takové budovy patřily pod Denisovými sady Panský mlýn, porážka, 3 lázně (Matouše ze Soběslavi, Zlawingerova a židovská čili Štěpána Karnara), 2 domy (Huberův a Jindřicha Spana) a 8 sladoven: Puchalova, Schanderlova, Zlawingerova, Laschelova, Jana Attela, Václavova, Michala ze Slatiny a Kašpara Zikmunda. V předměstí u mýta byly dvůr Jandušův, celnice a dům Štěpána Karnara, v Koželužské ulici 2 domy Benedikta Šidláka a jeden Františka Freysingera a na Ponávce 2 dvorce Konráda Dytmara a mýtní dvůr.

Celkem bylo v předměstích nejméně 30 budov, které nejsou zachyceny v příloze 1a a 1b.

O připočítání nezdaněných 46 budov ve vnitřním městě a nejméně 30 realit v předměstích k 461 domům v hradbách a k 328 před měšťanskými branami a o odhadu obyvatel v Brně k roku 1509 platí zásady vyložené v příloze 1a pro r. 1477.

Jejich aplikací na údaje z počátku 16. století byl vypočítán tento přehled domů a obyvatel zapsaných v berní knize z roku 1509 a v berním rejstříku z roku 1510:

Domy a poplatníci	Vnitřní město		Předměstí		Celkem		Poznámka
	počet jednotek	počet obyvatel	počet jednotek	počet obyvatel	počet jednotek	počet obyvatel	
Zdaněné domy s poplatníky	461	2157,48	328	1535,04	789	3692,52	Domů v městě: 507
Nezdaněné domy duchovních	33	154,44	6	28,08	39	182,52	Domů v předměstí: 358
Nezdaněné domy šlechty	7	32,76			7	32,76	Domů celkem 865
Domy a provozovny měšťanů, zdaněné a oceněné v místě bydliště majitelů nebo osvobozené od lozunků	6	28,08	24	112,32	30	140,40	
Poplatníci bez domů	106	496,08	15	70,20	121	566,28	
Celkem	613	2868,84	373	1745,64	986	4614,48	

V právě uvedeném přehledu nejsou zachyceny námezdně pracující osoby, které nebyly zapsány do berní knihy z roku 1509 a do berního rejstříku z roku 1510. Je to úplně obdobný případ, jaký jsme viděli roku 1477 v příloze 1d, a podle zásad ve zmíněné příloze vyložených byla vypočítána níže připojená tabulka o rozvrstvení obyvatel zapsaných v berní knize z roku 1509 a v berním rejstříku z roku 1510 na domácnosti městské chudiny, řemeslníků a patriciátu. Platí o ní totéž, co bylo řečeno v obdobné tabulce v příloze 1d. (Viz tabulku na str. 284.)

¹) F. Čáda, Zemské zřízení moravské z r. 1535 (Praha 1937), str. 161–168 a 168–174. Tamtéž jsou i kritické poznámky ke smlouvám a citace starší literatury.

²) Z hlediska velkostatku se naznačeným vývojem zabývá F. Matějka, Feudální velkostatek a poddaný na Moravě (Praha 1959), str. 59–74 a 165–183. Tamtéž je též citována starší literatura. Ze stanoviska královských měst výše naznačený vývoj nebyl dosud vylíčen.

Rozvrstvení obyvatel Brna zapsaných v berní knize z roku 1509 a v berním rejstříku z roku 1510 na domácnosti městské chudiny, živnostníků a řemeslníků a patriciátu.

Vrstva	Vnitřní město			Předměsti			Celkem		
	počet poplatníků	obyvatelé		počet poplatníků	obyvatelé		počet poplatníků	obyvatelé	
		počet	%		počet	%		počet	%
Chudina	27 a 46 v nezda- něných domech	341,64	7,40	213 a 30 v nezda- něných domech	1137,24	24,65	240 a 76 v nezda- něných domech	1478,88	32,05
Řemesl- níci	447	2091,96	45,34	130	608,40	13,18	577	2700,36	58,52
Patriciát	93	435,24	9,43				93	435,24	9,43
Celkem	613	2868,84	62,17	373	1745,64	37,83	986	4614,48	100

³⁾ Blíže popis uvedených berních knih a rejstříků je podán v příloze 1 a 2, kde jsou též sestaveny přehledy majetkové diference obyvatel, o které se v následujícím líčení opírám. Tamtéž jsou vyloženy užívané výrazy městská chudina, řemeslníci a živnostníci a patriciát. Za sčítání součtů v přílohách děkuji pracovníci Archivu města Brna Jarmile Bednářové. Sociální diference si všímám jenom potud, pokud je toho třeba k vysvětlení bojů, kterým je věnován tento článek. Proto upouštím od podrobných rozborů, jaké podali J. Macek, Třídní struktura Loun v roce 1460, ČSPS 58 (1950), str. 157-170 a 220-229, a F. Kavka, Třídní struktura Českých Budějovic v první polovině 16. století, Historický sborník 4 (1956), str. 110-188. Takové rozborů si vyžadají pro Brno samostatné obsáhlé studie.

⁴⁾ Údaje o počtu domů z roku 1365 a všechna ostatní čísla z toho roku, která níže uvádím, jsou převzata z B. Mendla, Sociální krize měst ve století čtrnáctém, ČCH 31 (1925), str. 548-565. Všechna čísla z roku 1468 jsou vypočítána z příslušného berního materiálu a převzata z mé práce Královská města na Moravě v době poděbradské, která je téměř připravena k tisku.

⁵⁾ Deník Jana Munky z Ivančic z roku 1521 v Archivu města Brna, Zbytky registratur, krabice 49/1, f. 3^a a 4^b-5^a. O Deníku, který je níže ještě mnohokrát citován, o určení jeho autora a o jeho datování a významu píše v článku Kroniky a pamětní knihy brněnských městských písařů v době předbělohorské, která je připravena k tisku.

⁶⁾ Archiv města Brna, rkp. čís. 10, f. 88^b, 109^b, 115^a a 140^a.

⁷⁾ Archiv města Brna, Sbirka listin: 1520, září 7. Bratislava. Tamtéž, Zbytky registratur, krabice 49/1, f. 4^b-5^a.

⁸⁾ Archiv města Brna, Sbirka listin: 1520, ledna 3. Budín.

⁹⁾ Archiv města Brna, Zbytky registratur, krabice 49/1, f. 1-8.

¹⁰⁾ Paměti staré brněnské Jana Munky z Ivančic z let 1252 až 1538 s dodatky do roku 1658 v Archivu města Brna, rkp. čís. 7329, f. 44-45^a. Stručná zmínka o těchto Pamětech, které jsou níže velmi často citovány, je v mé knize Archiv města Brna (Brno 1956), str. 179. Jejich podrobný rozbor a ocenění podávám v článku Kroniky a pamětní knihy brněnských městských písařů v době předbělohorské.

¹¹⁾ E. F. Rössler, Die Stadtrechte von Brünn (Praha 1852), str. 74-75, č. 142-148, a str. 232, č. 502. O knize viz J. Dřimal, Archiv města Brna (Brno 1956), str. 135-138, a Brněnské městské knihy, právo a listiny za písaře Jana z Gelnhausen, Sborník archivních prací VIII, 1 (1958), str. 118-121.

¹²⁾ Archiv města Brna, rkp. čís. 7329, f. 44-45^a.

¹³⁾ Archiv města Brna, Zbytky registratur, krabice 49/1, f. 25-32. Tamtéž, rkp. čís. 7329, f. 44-45^a.

¹⁴⁾ Archiv města Brna, Sbirka listin: 1522, března 22. [Velké] Meziříčí.

¹⁵⁾ Archiv města Brna, Sbirka listin: 1520, srpna 7. a 1527, dubna 24. Olomouc.

¹⁶⁾ Archiv města Brna, Sbirka listin: 1501, května 8. Jemnice.

¹⁷⁾ Václavovo privilegium je otištěno v CDM IV, str. 385, č. 303.

¹⁸⁾ Výše berního zatížení je vypočítána z údajů v dohodě ze 7. srpna 1520, že se vybírá v každém termínu jeden a půl lozunku, a ze srovnání odhadu jmění poplatníků v hlavní knize berní založené roku 1509 (AMB, rkp. čís. 10) s částkami zaplacenými poplatníky na sv. Michala roku 1518 (AMB, rkp. čís. 30).

¹⁹⁾ Archiv města Brna, Sbirka listin: 1510, září 4.

²⁰⁾ Následující líčení sporu obce a rady spočívá na Deníku Jana Munky z Ivančic (AMB, Zbytky registratur, krabice 49/1, f. 13-21) a na jeho Pamětech starých brněnských (AMB, rkp. čís. 7329, f. 59-62^a), které byly již citovány. Munka, stoupenec městské rady, použil v Pamětech nějaké zprávy zástupce obce Pavla Leba, o kterém bude ještě řeč, a proto máme v zachovaných pramenech zachyceno stanovisko rady i obce.

²¹⁾ Archiv města Brna, rkp. čís. 10, f. 183^b.

²²⁾ Tamtéž, rkp. čís. 10, f. 187^a a 233^a a rkp. čís. 49, f. 128^b-130^a.

²³⁾ Tamtéž, rkp. čís. 10, f. 207^b a rkp. čís. 49, f. 250^b-251^a.

²⁴⁾ Tamtéž, rkp. čís. 10, f. 40^a, 43^a a 280^b.

²⁵⁾ Tamtéž, rkp. čís. 10, f. 233^b a 234^a a rkp. čís. 49, f. 92^b-94^b.

²⁶⁾ Tamtéž, rkp. čís. 10, f. 176^b, 184^b, 192^b, 205^a, 286^b a 287^b.

²⁷⁾ Tamtéž, rkp. čís. 10, f. 9^a, 19^b a 113^a.

²⁸⁾ Archiv města Brna, rkp. čís. 10, f. 179^a a rkp. čís. 49, f. 43^b-44^a. České jméno Martin

Rojík je někdy psáno též změnělým způsobem Roick.

²⁹⁾ Archiv města Brna, rkp. čís. 10, f. 180^b. Pátek se někdy nazývá i Pátků.

³⁰⁾ Archiv města Brna, rkp. čís. 7329, f. 62.

³¹⁾ Archiv města Brna, Sbirka listin: 1523, února 1. Praha.

³²⁾ Archiv města Brna, rkp. čís. 7329, f. 82.

³³⁾ P. Cblumecský, Die Regesten (Brno 1856), str. 45, č. 298.

³⁴⁾ Archiv města Brna, rkp. čís. 7329, f. 79^a-82^a.

³⁵⁾ Archiv města Brna, rkp. čís. 7329, f. 84^a-87^b.

³⁶⁾ Archiv města Brna, rkp. čís. 10, f. 7^a, 63^b, 75^a, 107^a a 118^b.

³⁷⁾ Archiv města Brna, rkp. čís. 10, f. 12^a, 183^a a 269^b.

³⁸⁾ Archiv města Brna, rkp. čís. 7329, f. 85-87. O popravě olomouckého purkmistra Becka se zmiňuje V. Nešpor, Dějiny Olomouce (Brno 1936), str. 116.

³⁹⁾ Archiv města Brna, rkp. čís. 7329, f. 69.

⁴⁰⁾ Archiv český XI, str. 343, č. 10.

⁴¹⁾ Archiv města Brna, rkp. čís. 7329, f. 78.

⁴²⁾ Archiv města Brna, rkp. čís. 7329, f. 85-87; tamtéž, Sbirka listin: 1524, srpna 14. Budín

a 1524, srpna 18. Klášter Smilheim.

⁴³⁾ Archiv města Brna, Sbirka listin: 1524, srpna 24. Brno.

⁴⁴⁾ Archiv města Brna, rkp. čís. 7329, f. 86-87.

⁴⁵⁾ Archiv města Brna, rkp. čís. 7329, f. 97.

⁴⁶⁾ Archiv města Brna, rkp. čís. 7329, f. 86-87; tamtéž, Sbirka listin: 1524, září 2. - Martin

Leupold von Löwenthal, Chronik d. k. Stadt Iglau. Vydal Ch. d'Elvert v Mährische u. schlesische Chroniken I (Brno 1861), str. 65.

⁴⁷⁾ Archiv města Brna, rkp. čís. 7329, f. 86-87.

⁴⁸⁾ Archiv města Brna, Sbirka listin: 1524, prosince 21. Budín. Okresní a městský archiv v Jihlavě, Pisemné pozůstalosti jednotlivců, J. H. Marzy: 1524, prosince 2.

⁴⁹⁾ Archiv města Brna, rkp. čís. 7329, f. 88^b-90^a.

⁵⁰⁾ Archiv města Brna, rkp. čís. 7329, f. 70^a-74^b.

⁵¹⁾ Archiv města Brna, rkp. čís. 7329, f. 82^b-83^b, 91^a-96, 97^b-98^a, 99^b-100^b a 102^b-103^a.

Archiv český 11, str. 346, č. 126 a str. 348, č. 5.

⁵²⁾ Archiv města Brna, rkp. čís. 7329, f. 88^b-90^a; tamtéž, Sbirka listin: 1525, května 14. Budín.

⁵³⁾ Archiv města Brna, rkp. čís. 7329, f. 87^b-88^a.

⁵⁴⁾ Archiv města Brna, rkp. čís. 7329, f. 105. Tamtéž, rkp. čís. 10, f. 44^a a rkp. čís. 49, f.

46^b-47^b.

⁵⁵⁾ Archiv města Brna, rkp. čís. 7329, f. 105; tamtéž, rkp. čís. 10, f. 54^b, 65^a, 119^a a 193^a.

- ⁵⁶⁾ Archiv města Brna, rkp. čís. 7329, f. 105^a-111^b; tamtéž Sbíрка listin: 1527, dubna 24. Olomouc.
- ⁵⁷⁾ Archiv města Brna, Sbíрка listin: [1525, srpna 29.-].
- ⁵⁸⁾ Archiv města Brna, rkp. čís. 7329, f. 114^b-115.
- ⁵⁹⁾ O tom V. Husa, Selská pozdvižení v Čechách kolem roku 1525, ČDV 24 (1937), str. 1-7, 135-145 a 177-190.
- ⁶⁰⁾ Leupold, Chronik, str. 74. Nedávno upozornil na tuto zprávu znovu V. Husa, Z dějin lidových hnutí na Moravě roku 1525, Zápisky katedry čl. dějin a archivního studia filosoficko-historické fakulty Karlovy university I (1956), str. 29-30.
- ⁶¹⁾ Rkp. čís. 10, f. 62^a, 63^a, 103^b, 209^b a 222^b. Jirík malř není zapsán ani v hlavní knize berní užívané v letech 1509 až 1541 (rkp. čís. 10), ani v berních rejstřících z let 1510, 1514, 1518 a 1537 (rkp. čís. 27-31). Z toho plyne, že byl tak chudý, že nebyl ani podchycen pro berní účely. Výklad o povaze berní knihy a rejstřiků viz v příloze 1 a 2.
- ⁶²⁾ Archiv města Brna, rkp. čís. 7329, f. 105^a-111^b.
- ⁶³⁾ Archiv města Brna, Sbíрка listin: 1525, září 19. Budín (2 kusy). Státní archiv v Brně, Nová sbírka čís. 662/10.
- ⁶⁴⁾ Archiv města Brna, Sbíрка listin: 1525, září 22. Budín.
- ⁶⁵⁾ Archiv města Brna, rkp. čís. 7329, f. 105^a-111^b; tamtéž, Sbíрка listin: 1525, října 27. Brno.
- ⁶⁶⁾ Archiv města Brna, rkp. čís. 10, f. 36^b, 211^a, 274^a a 281^a.
- ⁶⁷⁾ Archiv města Brna, rkp. čís. 7329, f. 113^b-114^b.
- ⁶⁸⁾ Archiv města Brna, Sbíрка listin: 1526, ledna 4. Kvasice a 1526, ledna 5. Olomouc.
- ⁶⁹⁾ Tamtéž: 1526, ledna 5. Kvasice a 1526, ledna 9. Cimburk.
- ⁷⁰⁾ Tamtéž: 1526, ledna 12. Budín (a) a 1526, ledna 12. Budín (b).
- ⁷¹⁾ Archiv města Brna, rkp. čís. 7329, f. 113^b-114^b.
- ⁷²⁾ Archiv města Brna, rkp. čís. 7329, f. 114^b-122^a.
- ⁷³⁾ Archiv města Brna, Sbíрка listin: 1526, března 25. [Brno].
- ⁷⁴⁾ Archiv města Brna, rkp. čís. 10, f. 1^a, 12^b, 14^a a 55^b.
- ⁷⁵⁾ Paměti staré brněnské, rkp. čís. 7329, f. 114^b-122^a.
- ⁷⁶⁾ O tom J. Dřimal, Zemský dům v Brně (Brno 1947), str. 33-34.
- ⁷⁷⁾ Archiv města Brna, rkp. čís. 10 a 27 až 31.
- ⁷⁸⁾ Archiv města Brna, rkp. čís. 7329, f. 122^a-127^b.
- ⁷⁹⁾ Archiv města Brna: Sbíрка listin: 1527, dubna 24. Olomouc.
- ⁸⁰⁾ Vrstvy v městě dělím podle F. Grause, Chudina městská v době předhusitské (Praha 1949). Název řemeslníci a živnostníci užívám pro střední vrstvu jenom z nedostatku lepšího pojmenování. Není totiž přesný, neboť příslušníci patriciátu byli také řemeslníky a živnostníky a mnoho chudiny bylo vyučeno řemeslu. Domnívám se však, že je vhodnější než název měšťan, poněvadž výraz měšťan je ustálený pojem právní a kromě toho všichni řemeslníci a živnostníci v předměstí nebyli měšťany. Hranici 150 hřiven mezi řemeslníky, živnostníky a patriciátem jsem určil s přihlédnutím k celkovému rozdělení majetku v Brně, k zámožnosti průměrných řemeslníků a živnostníků a k účasti na správě města.

⁸¹⁾ Redukční faktor 4,68 doporučuje B. Mendl, ve studiích Hospodářské a sociální poměry v městech pražských v letech 1378 až 1434 v ČCH 22 (1916), str. 438, Vývoj pražské populace od válek husitských v České revue 1916-1917 a Sociální krise měst ve století čtrnáctém v ČCH 32 (1926), str. 278. U Mendla je citována starší literatura a vloženy důvody, které svědčí pro koeficient 4,68. Redukční faktor 5,41 pokládá za správný F. M. Bartoš, v ČCM 92 (1918), str. 87, při kritice výše citovaného Mendlova pojednání Vývoj pražské populace od válek husitských. Pro násobitel 4,7 se rozhodli J. Macek, Třídní struktura Loun v r. 1460, ČSPS 58 (1950), str. 225, a F. Kavka, Třídní struktura Českých Budějovic v první polovině 16. století, Historický sborník 4 (1956), str. 171.

⁸²⁾ Koeficient pro Prahu vypočítal Mendl, Hospodářské a sociální poměry, str. 438. Počet obyvatel na jeden dům v Českých Budějovicích udává Kavka, Třídní struktura, str. 173. Zdá se však, že Kavka při stanovení počtu obyvatel na str. 171 připočítal 104 tovaryše a učedníky a 211 pacholků, čeledínů a děveček, kteří jsou zahrnuti v koeficientu 4,7 na domácnost, a tak proti obvyklému způsobu počítání zvýšil o 315 osob počet lidí v Českých Budějovicích. Proto počet osob na jeden dům bude nižší, než uvádí.

Seznam vyobrazení

1. M. Aleš, Studený bratr A. a B. (k čl. O. Tomana).
2. M. Aleš, Občan T. (k čl. O. Tomana).
3. M. Aleš, Tanec kolem zlatého telete (k čl. O. Tomana).
4. M. Aleš, Rašple před porotou (k čl. O. Tomana).
5. M. Aleš, Všeobecné právo volební (k čl. O. Tomana).
6. M. Aleš, A pak prý v Rakousku nemáme tiskovou svobodu (k čl. O. Tomana).
7. M. Aleš, A pak prý nemáme svobodu shromažďovací (k čl. O. Tomana).
8. M. Aleš, Studený bratr Zajiček a studený bratr Smrček (k čl. O. Tomana).
9. M. Aleš, Samomluva Kazimíra Froka (k čl. O. Tomana).
10. a 11. M. Aleš, Ilustrace k fejetonu Lva Šípa „Něco o pekle“.
12. Obydlí ve dvoře na Velké Nové ulici (dnešní Lidická). (K čl. K. Fojtíka.)
13. A. Sacchetti, Továrna na sukna J. J. Offermanna na Trnité ulici od severu. Kvaš z doby kolem roku 1815 (k čl. J. Šebely).
14. F. Rektorík, Pohled na Petrov od jihu. Akvarel z doby kolem roku 1817 (k čl. J. Šebely).
15. A. Kunike, Pohled na Brno od severu. Litografie z doby kolem roku 1820 (k čl. J. Šebely).
16. F. Richter, Pohled na Brno od Zderadova sloupu. Kolorovaná kresba z roku 1825 (k čl. J. Šebely).
17. B. Höfel, Pohled na Brno a viadukty od jihu. Dřevoryt podle kresby F. Richtera. Patrně z roku 1819 (k čl. J. Šebely).
18. J. Poppel, Pohled na Brno od východu. Rytina K. Würbse z doby kolem roku 1840 (k čl. J. Šebely).
19. F. X. Sandmann, Pohled na Brno z Černých polí. Barevná litografie podle kresby N. Chapuye z doby kolem roku 1850 (k čl. J. Šebely).
20. A. Kaiser, Pohled na Brno z Červeného kopce. Barevná litografie podle kresby N. Chapuye z roku 1852 (k čl. J. Šebely).
21. Střed města Brna po navrhovaném přeložení hlavního nádraží (k čl. F. Kočího).
22. Kleinův palác (k čl. N. Dvořákové).
23. „Královničky“ – z provedení brněnské Vesny (1889) v kopaničářských krojích (k čl. Z. Jelínkové).
24. Obraz J. Krále „Rodina“ (k čl. P. Spielmanna).

Obr. 1. M. Aleš: Studený bratr A. a B. (k článku O. Tomana).

1. Studený bratr A.: „Může dělat člověk co chce: podkopávám ho, podsekávám ho, buším do něho, a strom jako divoký, roste, mohutní a jen roste!“ Studený bratr B.: „Viš co, bratře? Teď jsem přišel na velikou myšlenku: vidím, že už s tímto stromem nic nesvedeme. Budeme raději dbát našeho, byť byl suchý. Já, když jsem utrmácený a mdlý, vypiji pětkrát za osm, a pak mám kuráže a síly – což, abychom také ten náš zalévali od Korngolda silnou?“ – 2. „Mohu za to, že nejedu kupředu, když mám takovou mrchu?“ – 3. „Výstražnou tabulku má na kole a sám se stále válí v kalu a blátě.“ – 4. „Tak, paničky, naši komedii jsme již dohrály, naděje žádné pro nás zde mezi tou luzou již nekvete, proto hleďte, abychom co nejdříve dojely k Eskymákům.“ – 5. „Nhy, phak se člověk o then phakhaš nesthara – a mne huš od thé bhečky záda bholej.“

Obr. 4. M. Aleš: „Rašple“ před porotou. (K čl. O. Tomana.)

Obr. 5. M. Aleš: Všeobecné právo volební. (K článku O. Tomana.)

T.: „Hleďte, děti, to je krásný míč, ale dát vám jej nemohu, abyste mi jím nerozbily to zrcadlo, jež mi jest nade vše milé. Ale dostanete jej – až budete rozumnější!“

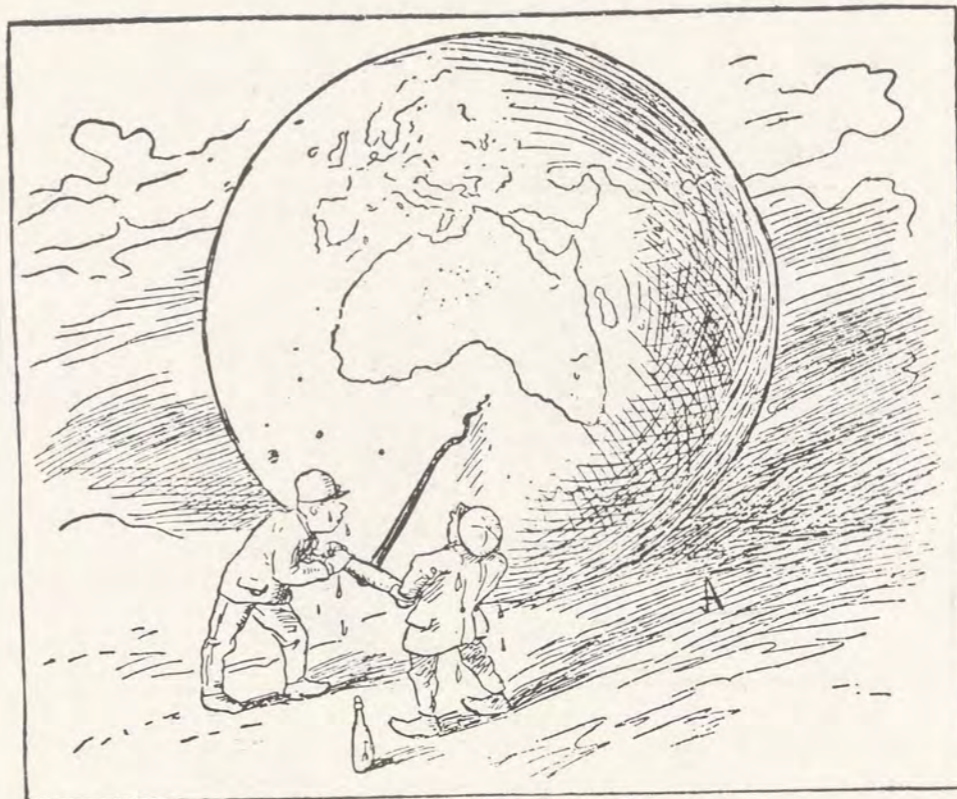

Obr. 6. M. Aleš:

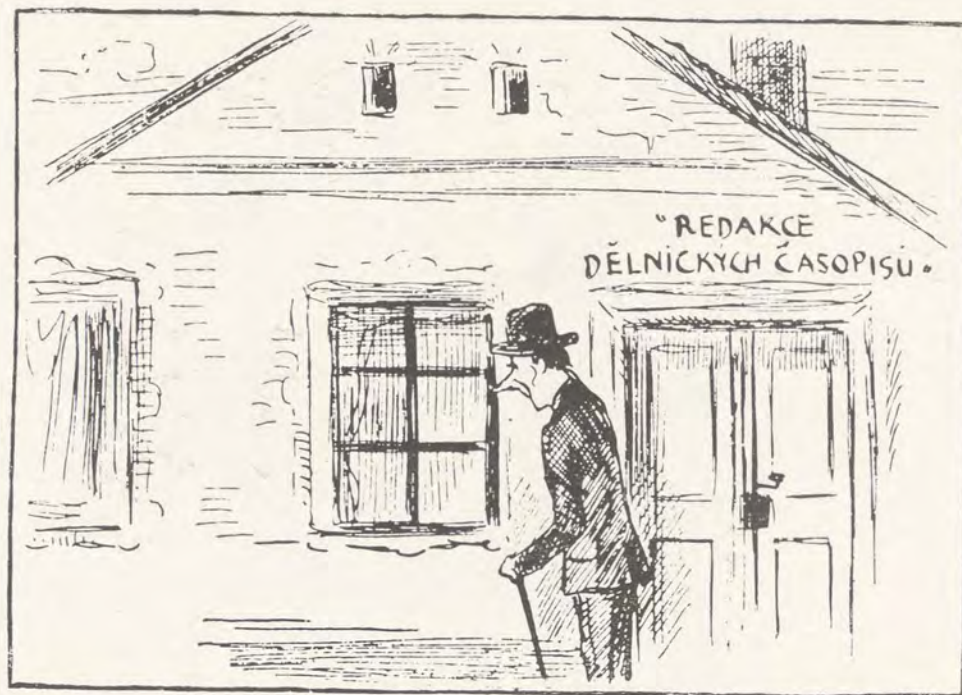
A pak prý v Rakousku nemáme tiskovou svobodu!
(K článku O. Tomana.)

Obr. 7. M. Aleš:
A pak prý nemáme svobodu shromažďovací!
(K článku O. Tomana.)

Obr. 8. M. Aleš: Studený bratr Zajíček a studený bratr Smrček. (K článku O. Tomana.)
Studený bratr Zajíček: „Čakra, bratře, teď jsme na to kápli! Pořád se zdála ta zem býti tvrdou a teď už měkne. Neříkal jsem: u Lysic to půjde?“ – Studený bratr Smrček: „A já bych byl, kamaráde, radosti málem na truňk zapomněl.“

Obr. 9. M. Aleš: Samomluva Kazimíra Froka. (K článku O. Tomana.)

Samomluva Kazimíra Froka.

„Jestli by se člověk nesfamfrněl. Čumím zde už asi tři hodiny a nic nejde na lep. Onehdy koukám také oknem dovnitř a vidím tam za jasného odpoledne světlo. V tom vyjde ven ševcovský učeň – i ptám se jej: „Synku, pročpak tam uvnitř svítí, vždyť je jasný den?“ On mi na to odpoví: „Uvnitř mysleli, že se tak zamračilo, neboť jak jste se do okna podíval, hned tam bylo tma jako v pytli – a on zatím to zatmění způsobil váš nos. Zajisté, když pámbu rozdával nosy, křičel jste dvakrát „hier!“ – Jindy zase bylo okno pootevřené, vrazím tam nos, však vtom – ó, malér! – někdo okno přivíel a já byl chycen jako kuná v pasti. A to by se člověk neměl zlobit?“

Obr. 10. a 11. Ilustrace Mikoláše Alše k fejetonu Lva Šipa „Něco o pekle“. (K článku O. Tomana.)

Obr. 12. Obydlí ve dvoře na Velké Nové ulici (dnešní Lidická) (k článku K. Fojtíka).

Obr. 13. A. Sacchetti, Továrna na sukna J. J. Offermanna na Trnité ulici od severu. Kvaš z doby kolem roku 1815.
(K článku J. Šebely.)

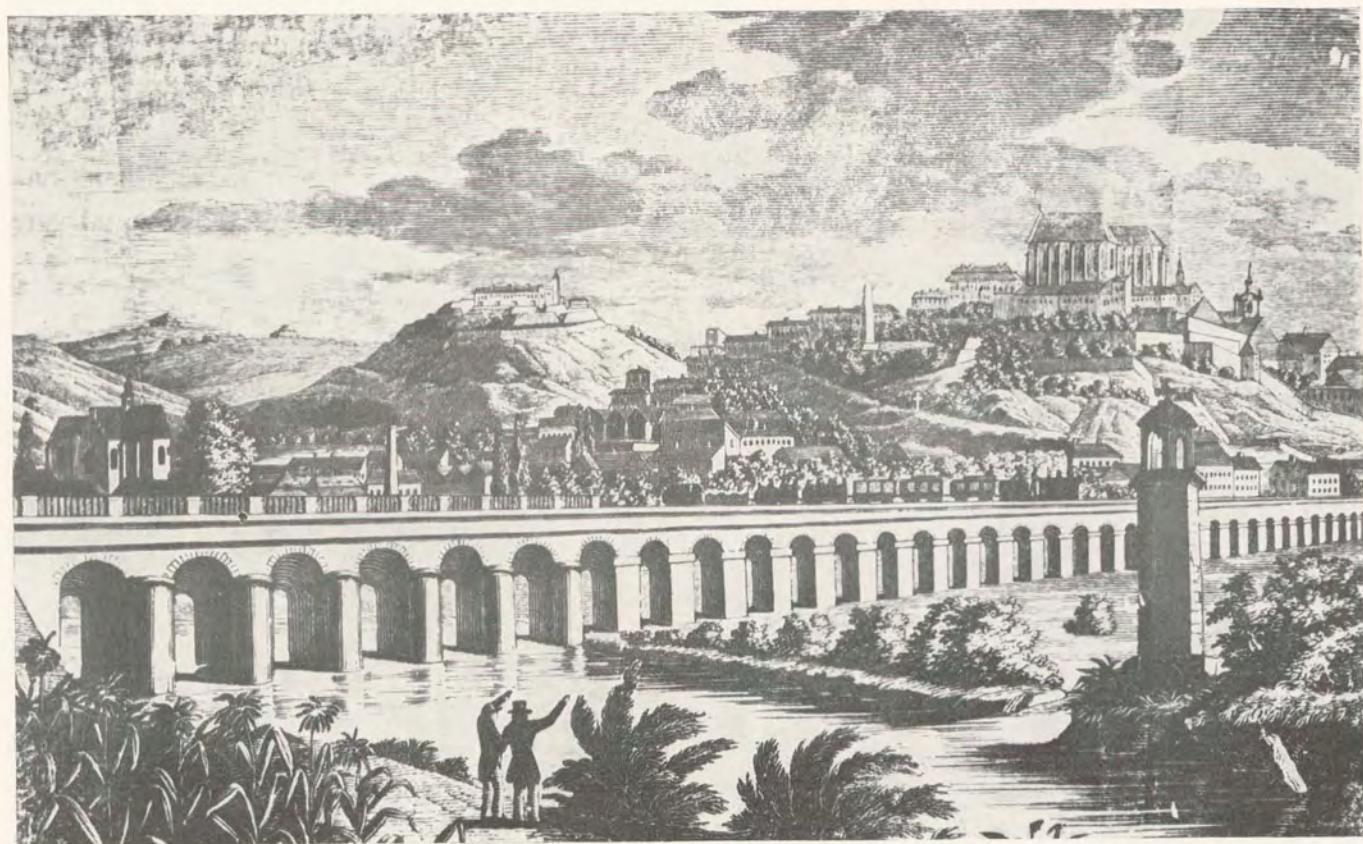
Obr. 14. F. Rejzler, Pohled na Petrov od jihu. Akvarel z doby kolem roku 1817.
(K článku J. Šebely.)

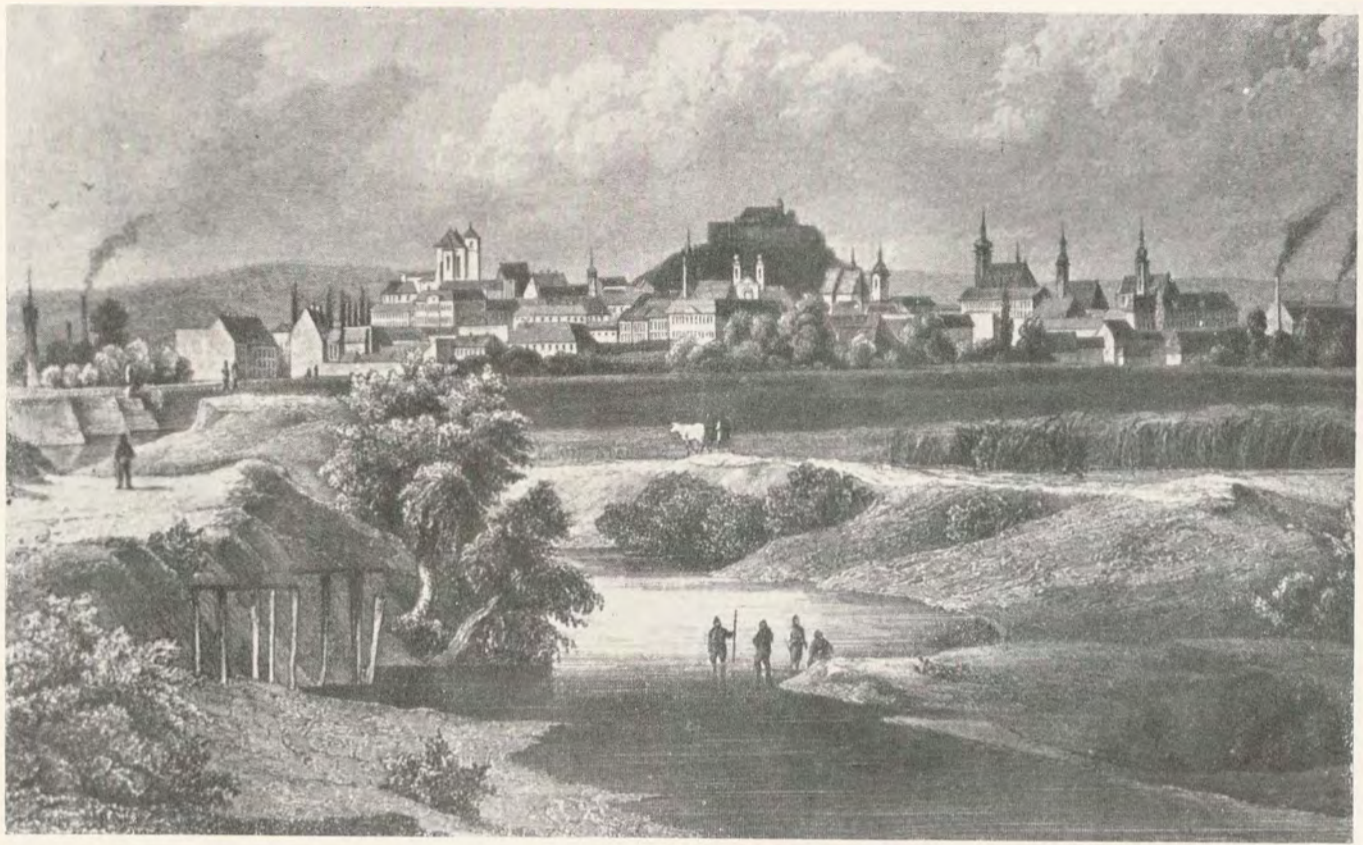
Obr. 15. A. Kunike, Pohled na Brno od severu. Litografie z doby kolem roku 1820.
(K článku J. Šebely.)

Obr. 16. F. Richter, Pohled na Brno od Zderadova sloupu. Kolorovaná kresba z roku 1825.
(K článku J. Šebely.)

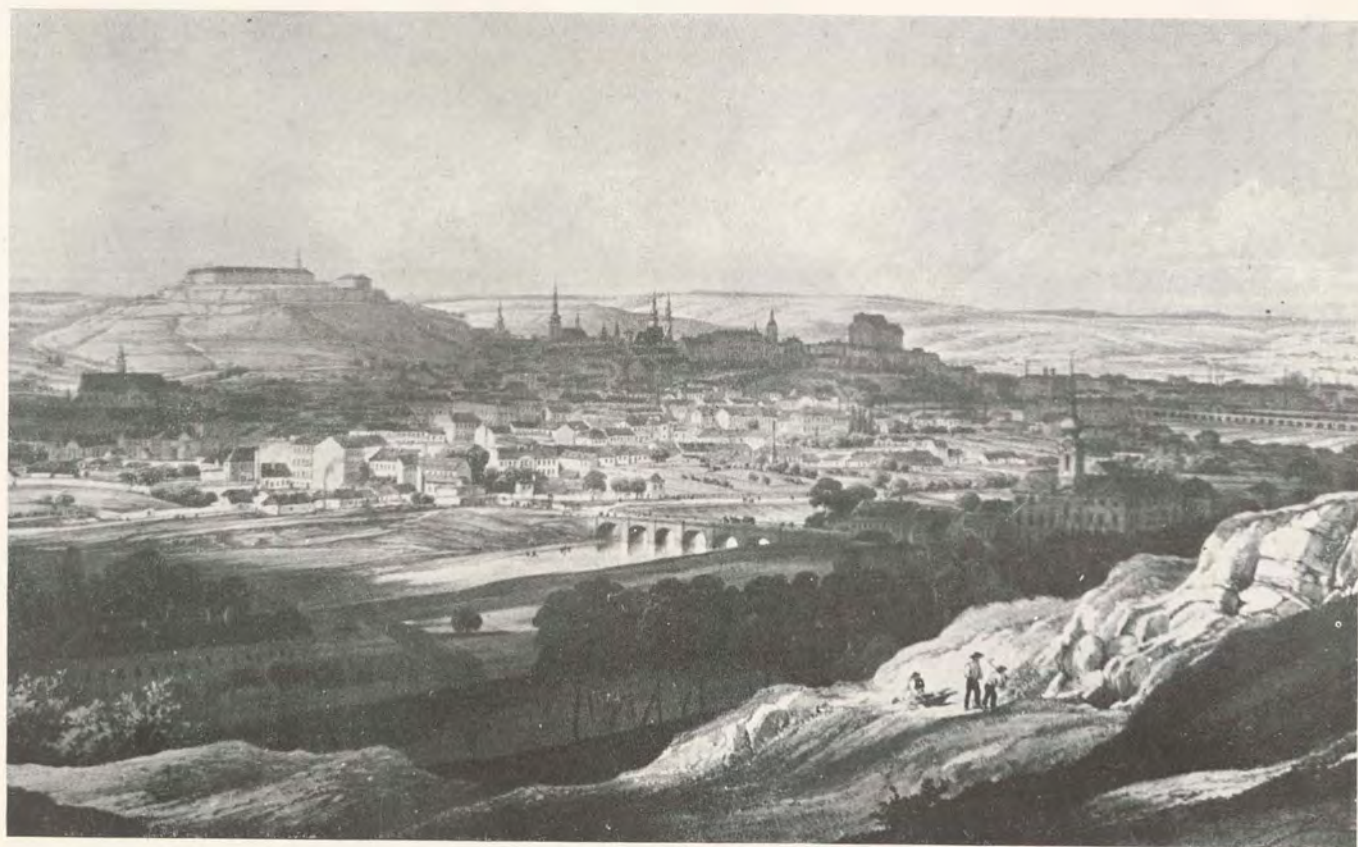
Obr. 17. B. Höfel, Pohled na Brno a viadukty od jihu. Dřevoryt podle kresby F. Richtra. Patrně z roku 1819.
(K článku J. Šebely.)

Obr. 18. J. Poppel, Pohled na Brno od východu. Rytina podle kresby K. Würbse z doby kolem roku 1840.
(K článku J. Šebely.)

Obr. 19. P. F. X. Sandmann, Pohled na Brno z Černých polí. Barevná litografie podle kresby N. Chapuye z doby kolem roku 1850.
(K článku J. Šebely.)

Obr. 2c. A. Kaiser, Pohled na Brno z Červeného kopce. Barevná litografie podle kresby N. Chapuye z roku 1852.
(K článku J. Šebely.)

Obr. 2i. Střed města Brna po navrhovaném přeložení hlavního nádraží. (K článku Fr. Kočího.)

Obr. 22. Kleinův palác (k článku N. Dvořákové).

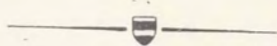

Obr. 23. „Královničky“ – z provedení brněnské Vesny (1889) v kopaničářských krojích (k článku Z. Jelínkové).

Obr. 24. Obraz J. Krále „Rodina“ (k článku P. Spielmanna).

BRNO
V MINULOSTI A DNES

Pro „Archiv města Brna“ vydalo Krajské nakladatelství v Brně roku 1959. Odpovědný redaktor publikace Jaroslav Dřímál. Grafickou úpravu navrhl Viktor Šafář, obálku Věra Fridrichová. Z nové sazby písmem Garamond vytiskl TISK, knižní výroba, n. p., provozovna 12. Papír 70×100. Tematická skupina 02/65. AA 29 + 2,08 ilustr., VA 31,28, Q 261.279, 28855/59-VIII/1. Náklad 900 výtisků. Vydání první.

Brož. Kčs 21,-
56/III-7